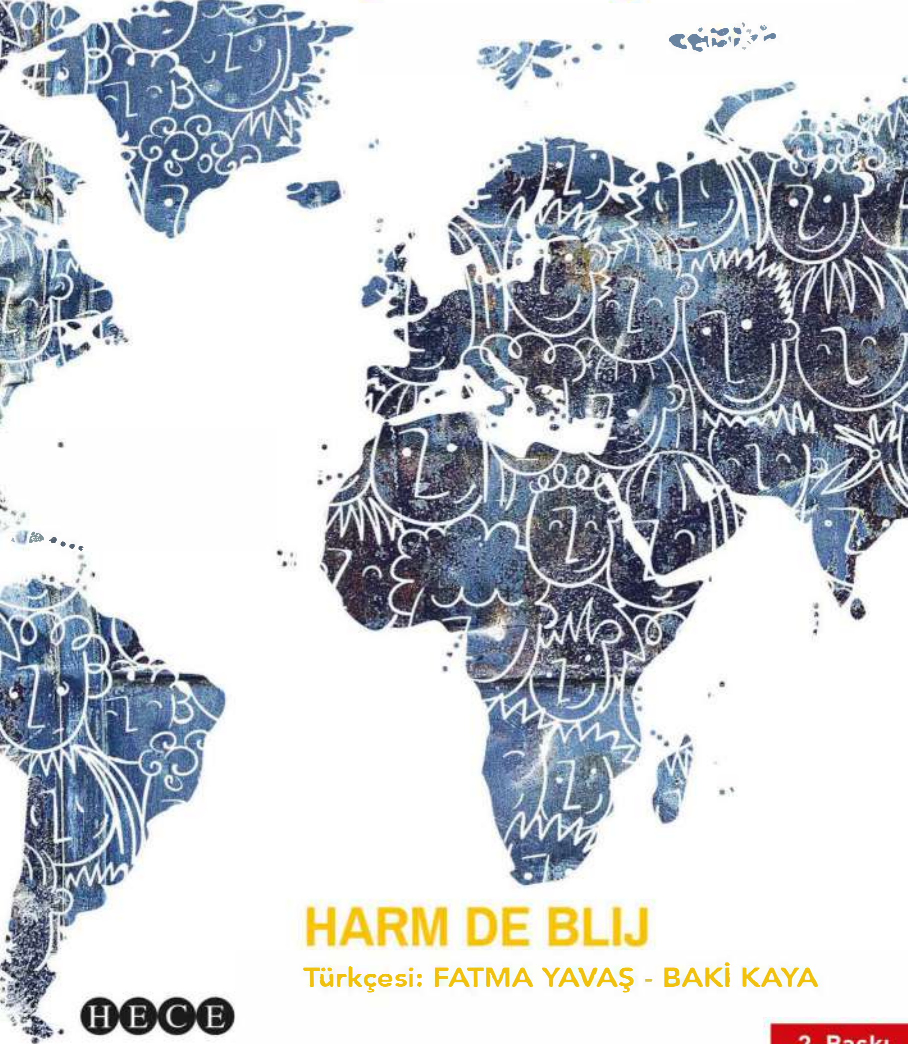
COĞRAFYA NEDEN ÖNEMLİDİR

Hiç Olmadığı Kadar

HARM DE BLIJ

Türkçesi: FATMA YAVAŞ - BAKİ KAYA

HECE
inceleme

2. Baskı

Harm de Blij: (1935, Hollanda - 2014, ABD) Hollanda asıllı ABD'li Coğrafya Profesörüdür. ABC Televizyonunda *Good Morning America* programının yedi yıl süreyle coğrafya editörlüğünü ve *National Geographic* dergisinin editörlüğünü yapmıştır. Bu kitap dâhil otuz kitabın yazarıdır. Michigan Eyalet Üniversitesinde Coğrafya Profesörü olarak uzun yıllar çalışmış, bunun dışında birçok üniversitede konuk öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. *National Geographic Society*'nin ömür boyu onur üyesidir.

Fatma Yavaş: 1987'de Ankara'da doğdu. Hollanda'da Uluslararası Bakalorya Diploma Programı'nı bitirdi. Bilkent Üniversitesinde iktisat lisans ve Manchester Üniversitesinde işletme yüksek lisans eğitimi aldı. Pazarlama ve finans alanlarında çalıştı. Çocuk kitapları ve dilbilimle ilgileniyor.

Baki Kaya (E. Kur. Alb.): 1986 yılında *KHO*'dan Topçu Teğmen olarak mezun oldu. Yurdun doğudan batıya muhtelif bölgelerinde çalıştı, bu arada, Bosna-Hersek, Hollanda (NATO), Pakistan (Kurmay Koleji) görevlerinde bulundu. 2010 yılında kendi isteğiyle TSK'den emekli oldu. Çeşitli yazı, deneme ve makaleleri, *Hece Dergisi*, *Turque Diplomatique Gazetesi*, *Kayıtlar Dergisi*, *Müstakil Gazete* ve *Karar Gazetesi* gibi yayın organları ile *www.kamilaydogan.net* sitesinde yayımlandı.

COĞRAFYA NEDEN ÖNEMLİDİR

Hiç Olmadığı Kadar

Harm de Blij

İngilizceden Çevirenler
Fatma Yavaş - Baki Kaya

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 538
İnceleme

Orijinal adı
Why Geograpy Matters

Why Geograpy Matters, more than ever, kitabın 2. Baskısı orijinal olarak
İngilizce dilinde 2012 yılında basılmıştır.

Editör
Hayriye Ünal

Birinci Basım: Ağustos 2019
İkinci Basım: Kasım 2019

Kapak Tasarımı
www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık
www.hece.com.tr

ISBN: 978-605-9556-40-8

Baskı
www.dumat.com.tr

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

Sertifika No: 17672

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENLERİN ÖNSÖZÜ

Bilme yeteneğiyle donatılmış insanın bilgiye ulaşabilmesinin en temel aracı kitaptır. O yüzden insan, ilk olarak "oku"makla yükümlü kılınmıştır. Bu kitap da ilk okunduğunda, millî aidiyet duygusunun gereği olarak, millî kitap envanterine girmesi gerekir düşüncesiyle, uzun yıllar önce çevrilmeye karar verilmiş ve nihayet bu karar, kuvveden fiile dönüşebilmiştir.

Okumak denince, insanın aklına sayfalara basılı -ya da bugün, sanal ortamda- olan kitap, dergi, gazete vs. gelmektedir. Ancak bunlarla birlikte âlemin nizamına ve bizatihi insanın kendi varlığına dair, mutlak kanun koyucunun ihdas ettiği kuralları ve işleyişi okuyup anlamak, insanın akıp giden bu hayat yolculuğunda hedefini şaşırmaması için elzemdir. Muazzam büyüklükteki evrenin içinde bir nokta mesabesinde bile sayılamayacak dünya üzerinde yaşayan insanoğlu, evrendeki korkunç boşluk ve belirsizlik içinde hissettiği trajik yalnızlığı, ancak sahih bilgiyle aşabilir ve sonsuz gibi gözüken bu evrenin de, kadiri mutlak olanın nezdinde, âdeta bir nokta gibi kalacağını idrak edebilir. İçinden geçtiğimiz yaşam labirenti-

nin dört boyutundan üçü, mekânla ilgili olup, dünya ve evren ölçeğinde maddenin üç boyutunu teşkil eder. Üzerinde yaşadığımız dünya ve onun içinde akıp gittiği evreni anlamadan, ne kendimizi ne de "oku" emrinin akabinde bildirilip "kitabı" oluşturan işaretleri anlayabiliriz.

İşte bu eser; her şeyden önce, geçmişten günümüze, dünyanın oluşumundan, buzulların oluşup yok olması ve yeniden oluşmasına, okyanusların, kıtaların ve yeryüzü şekillerinin meydana gelişine, insanın yeryüzünde zuhur etmesine, yaşadığımız çevreyi merak edenlere ve varoluşun mekânsal boyutlarını idrak etmek isteyenlere bir kılavuz olsun diye çevrildi.

Bugün içinde bulunduğumuz coğrafya ve ait olduğumuz toplum olarak, tam da anlayamadığımız, ama bize bir takım komplo teorileriyle izah edilen, fakat bunun da kafa karışıklığımızı daha da artırmaktan başka bir işe yaramadığı durumların etkisi altındayız. Biz daha ne olduğunu anlayamadan, oyunu kuranlar çoktan bir sonraki safhaya geçmiş oluyorlar. Bu kitap, dünya üzerinde hâkimiyet tesis etmek için üretilen jeostratejik yaklaşımları ve geçmişten günümüze yapılan jeopolitik güç mücadelelerini ve bunun başat aktörlerini ve bu arada uygarlığımızın nasıl bir yer tuttuğunu, ya da ona nasıl bir rol biçilmeye çalışıldığını bilmek isteyen asker, diplomat, akademisyen, gazeteci ve bilumum entelektüellere bir iç sorgulama, derin düşünme bağlamı sağlasın diye çevrildi.

Yaklaşık üç yüz yıldır sürekli kaybeden, kaybetmeyi içselleştiren, âdeta itiyat haline getiren bir toplumuz. Sürekli ortaya atılan kurtuluş reçeteleri ve kerameti kendinden menkul kurtarıcıların hiçbiri bu, sürekli kaybetme durumunu değiştiremiyor. Böyle bir kaybediş sürecinde insan ve toplum, gerçekle ve bağlamla olan irtibatını da kaybediyor, söylenti ve menkıbelerle istenen yöne çekilip manipüle edilebilir bir hale geliyor. Karşılaşılan sorunları aşmak için akıl, bilim ve "kitabın" ışığında gerekli çabayı göstererek, gerekli olan fiilleri yapmak

yerine, dua zincirleri, muska, fal veya büyü ile bu sorunları defetmeye çalışıyor; keramet ve güç atfettiği şahıslardan şifa ve çare umuyor. İşte bu kitap, yakın çevrede ve dünyada olup biteni anlamak isteyen, ancak bunun eğitimini, maalesef, alamadığı için nereden başlayacağını bilemeyenlere bir başlangıç altyapısı sağlasın diye çevrildi.

Yazar eserinde, insanoğlunun yeryüzünde tezahürünü Darwinist evrimci bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu konuda Müslüman düşünürlerin, Darwin'den çok önce, ne düşündüğünü, hangi nazariyeleri ileri sürdüğünü ve evrimci yaklaşımla vahyi nasıl yorumladığını, yaratılışta evrim[1] yaklaşımına hiç de yabancı olmayan bir uygarlığın mensupları olarak öğrenmek isteyenler, en azından dipnotta belirtilen eseri inceleyebilirler.

Ayrıca yazarın, Afrika ve Orta Doğu özelinde, terör/İslam eşleşmesi kuran yaklaşımlarının rahatsız edici olduğunu ve İslam'ı anlayış ve yansıtış biçiminin El Kaide ve IŞİD'in İslam anlayışıyla örtüştüğünü, bu durumun, "Batı"da pek de istisna oluşturmadığını ifade etmek gerekir.

Bu kitabın, Dünya'nın oluşumundan, canlıların ve bu arada insanın zuhuruna, Dünya coğrafyasının nasıl okunması ve analiz edilmesi gerektiğine, fiziki, beşerî ve genel coğrafyanın insan ve toplum yaşamındaki önemine, ABD'nin dünyanın tek hâkim gücü olma özelliğini 21. yüzyılda da sürdürüp sürdüremeyeceğine, Avrupa Birliği, Rusya ve Çin'in hangi dönüşümleri geçirdiğine ve ABD'nin dünya hâkimiyetini tehdit edebilme yeteneklerine, sömürgeciliğe ve sömürgecilik sonrası yaşanan travmalar ile Afrika ve Orta Doğu toplumlarının içine düşürüldüğü trajediye, kısaca dünden bugüne içinde yaşadığımız dünyayı ve evreni anlamak isteyenlere bir kılavuz

[1] *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Mehmet Bayrakdar, Otto, 2018; Bu eser, canlıların kökeni ve evrim konusuna ilgi duyan Nazzâm, Câhız, İhvânus's-Safâ, Bîrûnî, İbn Haldûn ve Kınalızâde Ali Efendi gibi Müslüman bilginlerin bu konuyla ilgili kapsamlı ve gerçekçi araştırmalarını içermektedir.

olmasını umuyoruz.

Yazar bu kitapta hiçbir dipnot kullanmamıştır, verilen bütün dipnotlar çevirmenlere aittir.

Ankara, 01 Ekim 2018

TEŞEKKÜR

Elli beş yıllık coğrafya kariyerimde, yirmi biri bana makale ve kitaplarımda yazar olarak eşlik etmiş pek çok meslektaşımın yetenek, bilgi ve sezgilerinden yararlanma fırsatım olduğu için son derece şanslıyım. *Coğrafya Neden Önemlidir*'i minnetle, sonsuz teşekkür ve sevgilerimle onlara adıyorum.

Alan Best	Boston Üniversitesi*
Steve Birdsall	Kuzey Carolina Üniversitesi
Jim Burt	Wisconsin Üniversitesi
Don Capone	Miami Üniversitesi
Roy Cole	Grand Valley Eyalet Üniversitesi
Gerald Danzer	Illinois Üniversitesi, Chicago Circle[2]
Dorothy Drummond	Indiana Eyalet Üniversitesi
Erin Fouberg	Northern Eyalet Üniversitesi
Marty Glassner	Güney Connecticut Üniversitesi

2 Okul, Chicago'nun ticari merkezinin içinde yer aldığı ringe yakınlığı nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır.

David Greenland	Colorado Üniversitesi
Roger Hart	New York Şehir Üniversitesi
John Hunter	Michigan Eyalet Üniversitesi
Esmond Martin	Bağımsız araştırmacı, Nairobi
Joe Mason	Wisconsin Üniversitesi
Peter Muller	Miami Üniversitesi
Alec Murphy	Oregon Üniversitesi
Jan Nijman	Amsterdam Üniversitesi
Gary Peters	California Eyalet Üniversitesi, Long Beach
Eric Spears	Mercer Üniversitesi
Richie Williams	Woods Hole Araştırma Enstitüsü
Antoinette WinklerPrins	Michigan Eyalet Üniversitesi

*Coğrafyacılar sıklıkla yer değiştirirler: Yukarıdaki kurumlarla olan ilişkileri, bu kitaba katkıda bulundukları sırada geçerlidir.

ÖNSÖZ

Bu kitabın başlığı olan soruyu yanıtlamamız gerekirse coğrafya konusundaki cehalet Amerika'nın millî güvenliği için ciddi bir risk oluşturmaktadır. Alt başlığa gelince: Ekonomik durgunluk öncesi yıllarda mevcut olan politika seçenekleri, bütçe kısıtlamaları ve artan riskler yüzünden kaybolup gitmiştir. Coğrafya bilgisi, hiç olmadığı kadar önemlidir.

Coğrafyayı yeterince kavrayamamanın yol açtığı yanlış kararlara dair pek çok örnek bulunabilir. Robert McNamara'nın dokunaklı Vietnam Savaşı anılarında değindiği, bu maliyetli seferin planlanma ve icra safhalarında, Hindiçini'nin fiziki ve beşerî coğrafyası hakkında yapılan yanlış değerlendirmeler, bunun ilk örneği olabilir (McNamara,1995). McNamara ayrıca, askerî ve sivil liderlerin, Vietnam'ın toplumsal gerçekleri ve bu mücadelenin kendi kendini tüketmesine neden olan fiziki ve siyasi safhaları hakkında, Amerikan halkını bilgilendirme konusunda başarısız olduklarını iddia etmektedir. Irak'ta kitle imha silahlarının bulunduğu iddiasının asılsızlığı bir yana, Amerikan müdahalesinin sonuçlarının, silahlı ve üni-

formalı kâfir tugaylarının olduğu, mezhepçe parçalanmış bir İslam ülkesinde, çiçeklerle ve hediyelerle karşılaşacağı beklentisi, ülkeyi yanlış yönlendiren ve tüm çabaların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan bir gerçeklikten kopuşun ifadesiydi. Halkı bilgilendirmeye gelince; bir ulusal gazetenin savaş başladıktan birkaç yıl sonra gerçekleştirdiği kamuoyu araştırması, her yedi Amerikalıdan sadece birinin, ülkeler işaretlenmemiş bir Avrasya haritasında Irak'ın yerini gösterebildiğini ortaya koymuştur. 2010'da, Kabil'den dönen önemli bir Senato komitesinin başkanı, televizyonda, Afganistan'ın "Irak'taki gibi" etnik açıdan bölünmüş olmadığını ifade etmiştir (bkz. s. 266). Siz gelin de bunu Peştuların hâkimiyetindeki, Taliban tarafından istila edilmiş ve çoğunluğu Sünni bir ülkedeki Şii Hazarlara veya olağan şüpheli Taciklere söyleyin.

Küçük ülkelerin daha büyük güçlerce işgalinin (Örneğin Gürcistan'ın Rusya tarafından işgali. ABD bu konuda yalnız değildir.) mali zorluklar nedeniyle seyrekleşmesi beklenir. Fakat ufukta daha büyük bir tehdit belirmektedir: Yeni bir çift kutuplu dünyada, birbiriyle uyumsuz amaç ve kapasitelere sahip iki Pasifik gücü, kendilerini yeni bir Soğuk Savaşı başlatma potansiyeline sahip bir yarışta bulabilir. Çinli liderlerin kafası, peşinde oldukları siyasi coğrafya konusunda nettir. Bunun için Batı Pasifik suları ve adalarından Amerikan varlığı ve nüfuzunun uzaklaşması gerekir. Amerikalılarınsa algılarının daha zayıf olduğu bu coğrafya, onlara; oldukça uzak, evvelden beri istikrarlı ve alımsız gelmektedir. İşte bu coğrafi bilgi ve bilinç asimetrisi, her şeyden daha vahimdir.

Kendisi de bir geçiş sürecinde olan çevresel sahnedeki gelişmeler, kendi kendine sona ermektedir. Büyük ölçüde yeniden yazılmış olan bu kitabın ilk baskısı, iklim değişikliğinin küresel istikrarsızlığı tetikleyebilecek kadar hayati bir etken olduğunu ortaya koymuştur. Ancak zamanla konunun önemi, kamuoyunun algısına hâkim olan diğer önceliklerin arasında

azalmıştır. Yine de, iklim değişikliği ekonomik ve siyasi görünümü hayati ölçüde değiştirebileceğinden, benim savımdaki kilit rolünü sürdürmektedir.

Coğrafya Neden Önemlidir'in baskın mesajı, demokratik bir toplum olarak, kararları sadece Amerika'yı değil, tüm dünyayı etkileyen hükümet temsilcilerini seçen Amerikalıların, zaten küçük ve fonksiyonel olarak daha da küçülen gezegenimizi tanıma sorumluluğunu özellikle vurgulamaktır. Ancak, anketler bu sorumluluğun yerine getirilmediğini göstermekte, basında uluslararası haberlerin giderek azalması da bunu doğrulamaktadır. 1980'lerin başından 2000'lerin başına kadar söz konusu haberlerin (onlara ayrılan dakikalar bazında) basındaki payı dörtte üç oranında düşmüştür. 2011-2012'deki bitmek bilmez başkanlık seçimi kampanyası sırasında uluslararası haberlerin günlerce yayımlanmadığı olmuştur.

Dünyaya coğrafi açıdan -yani kapsamlıca- bakmak, ABC Kanalı'nda Günaydın Amerika programını yapan meslektaşlarımın deyimiyle "Vay canına!" etkisine yol açabilir: Zahiren çözümsüz sorunlarla ilgili beklenmedik açıklama ve görüşler sağlamasıyla coğrafya, karmaşık dünyamızı anlamanın harika bir yoludur. Coğrafya, iklim değişikliği ile tarihî olaylar, doğal olaylar ile siyasi gelişmeler; çevre ile davranış arasındaki, diğer alanların öngöremediği bağlantıları bir şekilde kurar. Coğrafya, buraya, bugüne ve geleceğe bakma eğilimindedir. Amerikalıların halen düşük olan coğrafi okuryazarlıklarıyla bir de bunun üstüne, bir tür geçmiş takıntısına sahip olmaları -özellikle Amerika'nın geçmişi- farklı bakış açılarını dışlamalarına yol açmaktadır. Zorunlu tarih derslerini geçmeden liseyi veya üniversiteyi bitirmek mümkün değilken çok azımız modern coğrafya görmüş olarak eğitimimizi tamamlıyoruz, gerçekten çok azımız.

Bu kitabı okuyanlara tavsiyem, ellerinin altında iyi bir coğrafya atlası bulundurmalarıdır. Bu kitapta bazı haritalar

yer almakla beraber, yeterli değildir. Bir dünya küresi de yararlı olacaktır. Zaten her evde bir küre bulunmalı. Eğer daha da ayrıntıya inmek isterseniz, alıntılar kısmında adı geçen bir kitapta, yazılarımda harika çalışmalarından yıllarca faydalanmış olduğum haritalama uzmanlarınca çizilen 200'den fazla renkli tematik harita bulunmaktadır. (de Blij, Muller, ve Nijman 2012)

Coğrafyayı meslek olarak seçme şansını hayatın başında yakaladım. Bu şansıma, inanamayacağınız çeşitlilikteki (şarap endüstrisinden Ulusal Okyanus ve Atmosfer İdaresi'ne, seyahat endüstrisinden öğretmenliğe, yayıncılık endüstrisinden kamuya) profesyonel alanda çalışan coğrafyacıların küçük ama dinamik topluluğundan tanıdığım meslektaşlarım ve arkadaşlarım eşlik etti. Bazıları ilgili akademik bölümlerden olan bu meslektaş ve arkadaşlarımın çoğu, bir şekilde, bu kitabın ilk ya da bu baskısına, beni son gelişmeler ve fikirler konusunda bilgilendirmek, içeriği benimle tartışmak, taslak metinleri okumak veya beklenmedik şeyleri kavramamı sağlayacak tek bir yorumda bulunmak suretiyle katkı sağladılar. Bu yardımların bazıları alıntılandı, ancak burada da Dick Allen, Barbara Bailey, Richard Banz, Bob Begam, Phil Benton, Alan Best, Dick Boehm, Dave Campbell, Iraphne Childs, Pinkie Christensen, Spencer Christian, Roy Cole, Bob Crook, Tanya de Blij, George Demko, Ryan Flahive, Erin Fouberg, Gary Fuller, Charlie Gibson, Ed Grode, Dick Groop, Gil Grosvenor, Jay Harman, Carl Hirsch, Chip Hoehler, John Hunter, Tom Jeffs, Arte Johnson, Grady Kelly-Post, Jim King, Peter Krogh, John Larsen, Neal Lineback, Don Lubbers, John Malinowski, Geof Martin, Patricia McCulley, Dave McFarland, Paul McFarland, Betty Meggers, Hugh Moulton, Peter Muller, Alec Murphy, David Murray, Jim Newman, Dan Niemeyer, Jan Nijman, Eugene Palka, Charlie Pirtle, Mac Pohn, Jim Potchen, Frank Potter, Victor Prescott, Dough Richardson, Jack Reilly, Dick

Robb, Chris Rogers, Eunice Rutledge, Stathis Sakellarios, Birthie Sauer, Jeff Schaffer, Ruth Sivard, Thomas Sowell, Peter Spiers, Mary Swingle, Derrick Thom, Morris Thomas, George Valanos, Norman Valiant, Jack Weatherford, Frank Whitmore, Antoinette WinklerPrins, Duke Winters ve Henry Wright'a teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu kitaba ilişkin eleştirileri için Texas Eyalet Üniversitesinden Richard Earl'e ve Chatauqua Enstitüsündeki bir konferansımın ardından yayımladığı karikatürlerden birini sayfa 215'te kullanmama izin verdiği için Ed Harmon'a minnettarım. Bu kitabın içeriğinden tek başına sorumlu olan elbette benim. Bu kitapta anlatılan hiçbir şey, kısmen ya da bütünüyle, alıntı yapılan kişileri bağlamaz.

Sınırlı harita seçenekleri arasında çalışırken harika bir iş çıkaran Madison, Wisconsin'deki Mapping Specialist'ten Don Larson ve ekibine bir kere daha şükranlarımı ifade etmek isterim.

Oxford University Press'teki eski editörüm Ben Keene, yaratıcı enerjisi ve konuya olan derin ilgisiyle bu kitabı yazmamı teklif etti. Tekrar kendisinin yazınsal yeteneklerinden faydalanma olanağı bulduğum için şanslıyım. Ek olarak, Yayın Editörü Nathalie Johnson, Genel Yayın Yönetmeni Timothy Bent ve editör yardımcısı Keeley Latcham'a katkıları için teşekkür ediyorum.

Harm de Blij

1
COĞRAFYA NEDEN ÖNEMLİDİR? HİÇ OLMADIĞI KADAR!

İnsan topluluklarının yazgılarının sayısız defa ortaya koyduğu üzere, bilgi güçtür. Söz konusu bilgi ister doğal sulamanın mevsimsel döngüsünü anlamak, ister gizli enerji rezervlerini bulup kullanmak olsun; ister tarımsal araçlardan karmaşık silahlara kadar icatlara yol açsın, hiç olmadığı kadar rekabetçi olan günümüz dünyasında ayrı bir avantaja sahiptir.

Dünyamız hiç olmadığı kadar rekabetçi olmasının yanında gittikçe artan bir hızla da değişmektedir. Küresel ve bölgesel sorunlar bir anda patlak verebildiği için, hem ulusal hem de yerel yönetimler kararlarını çok seri bir şekilde vermelidir. 2010 yılı Aralık ayının ortasında, Tunus'ta bir pazar yerinde gerçekleşen bir olay, nispeten istikrarlı bir Arap Ligi üyesini geniş çapta bir devrime sürüklemiş, bir aydan kısa bir sürede hükümeti devirmiş, diğer ülkelerde de "Arap Baharı" olarak bilinen bir dizi olayı tetiklemiştir. Bahsi geçen İnternet destekli hareket altı ay sonra, batıda Fas'tan, doğuda Bahreyn'e

kadar yayılmış, Libya'da halen devam etmekte olan iç savaşı başlatmış, Suriye'yi ise bir iç savaşın başlangıcına getirmiştir. Arap olmayan devletler aniden, taraf seçmek zorunda kaldılar. Libya vakasında meseleler, hükümet karşıtı isyancılara verilen desteğin seviyesinden (silah ya da para) askerî müdahaleye kadar (kara birlikleri ya da bombardıman) değişmekteydi. Bu tür kararlar, sadece Libya'daki değil, "Arap Baharı"ndan etkilenen diğer ülkelerdeki kültürel, siyasi, ekonomik ve çevresel durum hakkında da yeterli bilgiye dayanmalıdır. Muhakkak başka ülkelerde, Amerikalı ve Avrupalı (ve diğer) yöneticilere yerel şartlar hakkında tavsiyede bulunabilecek uzmanlar mevcuttur. Ancak kararlar nihai olarak hükümetteki seçilmiş temsilciler tarafından alınmaktadır. Tam da bu noktada şu soruyla karşılaşıyoruz: Temsilciler ne derece bilgilidir?

Bu sorunun cevabı çok da iç açıcı değildir. ABD Kongresi üyelerinin pazar sabahı televizyon programlarındaki açıklamalarına kulak verirseniz, duyduklarınız karşısında onlar adına utanırsınız. Temsilcilerimizin çok sayıda ve çok çeşitli konularla ilgilenmek zorunda oldukları doğru olabilir. Ancak tüm dünya söz konusu olduğunda, bilgilerinin yarım yamalak olduğu görülmektedir.

Gitgide kalabalıklaşan gezegenimizde, değişimin hızlanan temposu göz önüne alındığında, bu durum -her ne kadar rahatsız edici olsa da- bizi şaşırtmayabilir. Sadece 21. yüzyılın ilk on yılı ve sonrasındaki önemli olayları düşünün: Aşırı hava olaylarının eşlik ettiği keskin iklim değişikliği, deniz altındaki depremlerden kaynaklanan ölümcül tsunamiler, ABD'de, Avrupa'da ve başka yerlerde benzeri görülmemiş terör olayları, Irak ve Afganistan'daki maliyetli savaşlar, Ekvator Afrikasında milyonların -evet, milyonların- hayatına mal olan görmezden gelinen bir çatışma, ABD'yi resesyona sürüklemiş olsa da tüm uluslararası sistemin istikrarını tehdit eden bir ekonomik kriz. Tüm bunlara bir de Çin'in uluslararası arenada artan görünür-

lüğüyle Hindistan'ın artan rolünü, Avrupa Birliği'nin dağılma endişesini, Kuzey Kore ve İran'daki nükleer ihtiraslarla ilgili endişeleri ekleyin. Tüm dünyanın, karar alıcıları zor meselelerle baş başa bıraktığı açıktır.

Tüm bunlar, dünya tarihindeki en çalkantılı dönemlerden birinin; Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın çöküşü, beraberlerinde neredeyse iki düzine devlet doğurarak parçalanmaları, Güney Afrika'nın demokrasiye geçişi, NAFTA'nın ortaya çıkışı ve sonradan Körfez Savaşı olarak bilinen çatışma gibi bir dizi olayın, hemen ardından gerçekleşmiştir. Dünya haritası 20. yüzyılın son yirmi yılında öylesine ciddi şekilde değişmiştir ki, büyük ve pahalı küre üreticileri işlerini bırakma noktasına gelmiştir. Değişim hızı en azından yavaşlamış olsa da, devletlerin parçalanma sürecinin henüz bittiği söylenemez. 2011 yılında Güney Sudan, resmî olarak tanınmış olan son ülke olmuştur. Birleşmiş Milletlerin 193. üyesi ve birçok açıdan en fakiridir. Uluslararası toplumun tüm üyeleri, Kosova'nın aksine, Güney Sudan'ın bağımsızlığını tanımıştır (Avrupa'da, eski Yugoslavya'nın bağımsızlık talep eden son parçasını pek çok ülke tanısa da, bazıları tanımamaktadır).

Tüm bu değişiklikleri birbiriyle bağdaştıran, dönüşüm ve bağlantıları anlamamızı sağlayacak; düşünce ve kararlarımızı belirli, kapsamlı bir perspektifle bilgiye dayandıracak bir kavramsal çerçeve var mıdır? Bu kitabın bu sorulara verecek tek cevabı var: Coğrafya.

Doğrusunu söylemek gerekirse, son zamanlarda coğrafyanın kendisi de pek çok dönüşüm geçirmiştir. Ben bir lise öğrencisiyken, ülke ve şehirlerin, dağ silsilelerinin ve nehirlerin ismini öğrenmek, başlı başına bir amaçtı. Coğrafyaya, diğer bilimler arasındaki özel yerini veren bağlantıları kurmaya önem verilmiyordu. Ben üniversiteye başladığımda, Coğrafya (en azından Avrupa ve Amerika'da) daha bilimsel, hatta matematiksel hale gelmişti. Öğretmenlik kariyerim boyunca daha

teknolojik hale geldi. Şimdilerde yaygın olarak kullanılan CBS kısaltması her şeyden ziyade Coğrafi Bilgi Sistemlerini ifade etmektedir. Bugün coğrafyanın sayısız boyutu vardır, ama karmaşık dünyamızı kavramak için harika bir yoldur.

COĞRAFYACI OLMA YOLUNDA

Bir süre önce bu ülkenin en büyük profesyonel coğrafi kuruluşunun bülteninde önde gelen bir coğrafyacıyla yapılan röportajı okudum. Editör, şu anda Delaware Üniversitesinde ders veren Frederick E. (Fritz) Nelon'a biz coğrafyacılara sıklıkla sorulan bir soruyu yöneltti: Neden coğrafyacı oldunuz? Nelson, pek çok meslektaşının verdiği cevabı verdi: Kuzey Michigan Üniversitesinde bir lisans öğrencisiyken bölgesel coğrafyayla ilgili bir ders almıştı. Bu ders o kadar hoşuna gitmişti ki, eğitimini bu alanda sürdürmeye karar vermişti. Michigan Eyalet Üniversitesinde bir yüksek lisans öğrencisiyken alan değiştirse de coğrafyanın onu en başta nasıl cezbettiğini unutmamıştı. Bugün onun, buzul çevresi olgusu hakkındaki araştırmaları dünya çapında ünlüdür (Solis, 2004).

Benim coğrafyayla ilk karşılaşmam Hollanda'da İkinci Dünya Savaşı sırasında okulda değil, evde oldu. Yaşadığımız şehir olan Rotterdam'ın, 14 Mayıs 1940 Nazi yangın bombardımanının alevleriyle yok olmasını babamla banliyödeki evimizin çatı penceresinden korkuyla izliyordum. (Uzun zamandır saklı olan duygularım 11 Eylül 2001'de gün yüzüne çıkmıştır.) Çok geçmeden şehri terk edip ülkenin iç kesimlerinde bir köye taşındık. Orada ebeveynlerim her gün hayatta kalmak için mücadele verirken ben de sıklıkla, çeşitli dünya ve ülke atlaslarının, büyük bir kürenin ve Hendrik Willem van Loon adında bir coğrafyacının kitaplarının olduğu kütüphanemizde vakit geçiriyordum. Kışlar giderek daha soğuk hale gelip hali-

miz kötüleştikçe bu kitaplar bana umut veriyordu. Van Loon, havanın sıcak, gökyüzünün mavi olduğu; palmiyelerin ılık rüzgârlarda salındığı, yiyeceklerin ağaçlardan toplandığı uzak diyarları anlatıyordu. Aktif volkanların ve tropik fırtınaların, uzak adalara yapılan deniz yolculuklarının; göz alıcı, hareketli şehirlerin, güçlü krallıkların ve bilinmeyen âdetlerin anlatıldığı heyecanlı kısımlar vardı. Van Loon'un seyahatlerini atlaslardaki haritalardan takip eder ve bu diyarları bizzat göreceğim günleri hayal ederdim. Van Loon'un coğrafya dersleri bana, abartısız, kelimenin tam anlamıyla nefes aldırıyordu.

Savaş bitince talihim pek çok açıdan dönmeye başladı. Okullar yeniden açıldığında, eğitimlerinin ilk kısmı savaş yüzünden aksamış çocuklardan oluşan sınıfımızda, coğrafyanın, ufkumuzu genişletmekle beraber, ciddi çalışma gerektirdiğini verdiği ödevlerle anlamamızı sağlayan, etkileyici bir öğretmenle karşılaşmıştık. Tam da öğretmenimizin beklediği gibi, bunun bize büyük getirisi olacaktı.

Bu yüzden, Coğrafya hakkında, bu karmaşık ve değişken dünyada hayatı daha kolay ve daha anlamlı hale getirebileceği inancıyla ve tutkuyla yazıyorum. Bu ömür boyu süren bir keşfetme arzusu ve hayranlıktan dolayıdır.

COĞRAFYA NEDİR?

Bir coğrafyacı olarak, tarih, jeoloji ve biyoloji gibi alanlardaki meslektaşlarıma hep gıptayla baktım. Adıyla bu kadar özdeşleşmiş ve herkesçe bu kadar doğru algılanmış bir alanda çalışmak harika olmalı. İnsanlar, aslında her zaman doğru şekilde idrak edemeseler de tarihçilerin, jeologların, biyologların ne iş yaptığını bildiklerini *düşünürler*.

Biz coğrafyacılar buna alışkınız. Uçakta veya bekleme odasında birinin yanına oturup sohbete başladığınızda, şu

soruları mutlaka duyarsınız: "Coğrafya mı? Siz coğrafyacı mısınız? Hakikaten, coğrafya nasıl bir şey?"

Aslını isterseniz biz coğrafyacıların bu sorulara kestirme bir cevabı yok. Coğrafya, birkaç binyıl önce esasen buluşa dayanıyordu. Erastosthenes isimli Yunan bir filozof, Güneş açılarını ölçerek coğrafya bilimine çağ atlatmış, Dünyanın yuvarlak olduğunu bulmakla kalmayarak çevresini bile şaşırtıcı bir şekilde doğruya yakın hesaplamıştır. Coğrafya yüzyıllar sonra, Alman doğa bilimci ve coğrafyacı Alexander von Humboldt'un maceraları ve abidevi yazılarıyla aşağı yukarı aynı dönemde, keşif ve haritacılık üzerinden ilerlemiştir. Coğrafya, on beş yirmi yıl öncesine kadar, öğrencilerinin gereğinden fazla burun ve körfez adı bilmesini gerektiren, düzenleyici ve betimleyici bir bilim dalıydı. Coğrafya bugün, uyduların veri aktardığı bilgisayarlar tarafından üretilen haritaların analiz ve karar verme süreçlerinde kullanıldığı, yeni bir teknolojik çağın içindedir.

Coğrafya, bu son gelişmelere rağmen yine de bazı geleneklere sahiptir. Bunlardan ilki ve birçok açıdan en önemlisi, coğrafyanın dünyanın hem doğal hem de beşerî yanıyla ilgileniyor olmasıdır. Bu yüzden sadece "sosyal" bir bilim olarak nitelendirilemez. Coğrafyacılar buzullar ve kıyı hatları, çöl kumulları, kalker mağaraları, hava ve iklim, hatta bitki ve hayvanlarla ilgili araştırma yaparlar. Biz coğrafyacılar, ayrıca şehir planlamasından sınır çizmeye, şarap üretiminden kiliseye gitmeye kadar çeşitli insani eylemleri inceleriz. Bana göre bu, coğrafyanın en güzel yanıdır: Bu büyük, harikulade dünyamızda coğrafya bünyesinde incelenemeyecek neredeyse hiçbir şey yoktur.

Elbette bu, coğrafyacıların insan toplumları ve doğal ortamlar arasındaki karmaşık ilişkileri incelemek için avantajlı bir konumda olduğunu gösterir. Ki bu da coğrafyanın ikinci geleneğidir. Bu alanda bilgi birikimi sürekli artmaktadır. Eğer

coğrafyanın ne kadar ufuk açıcı olabileceğini görmek isterseniz Avrupa ve dünyanın büyük çoğunluğu Jean Grove'ın deyimiyle *Küçük Buzul Çağı*'na -1300 civarında başlayan ve 1800'lerin başına dek sadece birkaç kesintiye uğrayarak devam eden dönem (Grove 2004)- gömüldüğünde ne olduğuna dair muhteşem analizinden daha iyi bir kitap bilmiyorum. Bu kitap küresel ve genel kapsamlı bir çalışmadır. Diğer coğrafyacılar skalanın farklı seviyelerinde çalışırlar. Meslektaşlarımdan bazıları insanın doğal afetlere karşı tepkilerini araştırır ve bununla ilgili tahminlerde bulunur: Neden insanlar aktif volkanların eteklerinde ve su baskınına meyilli nehir yataklarında yaşama konusunda ısrar ediyorlar? Kaliforniya'da ev alanlar, evlerinin bulunduğu bölgedeki deprem riskinden ne kadar haberdarlar, emlakçılar, satın almadan önce onlara ne diyor? Bir başka çevresel konu, sağlık ve hastalıklarla ilgilidir. Pek çok hastalığın kaynağı ve yayılması iklim, bitki örtüsü ve bölge hayvanlarının yanında, kültürel gelenekler ve alışkanlıklarla da ilgilidir. Küçük ancak üretken bir tıbbi coğrafyacı grubu, koleradan AIDS'e, hatta kuş gribine kadar çeşitli hastalıkların ortaya çıkmaları ve yayılmalarını araştırmakta ve bu konularda tahminlerde bulunmaktadır. Peter Gould'un AIDS üstüne yazdığı *The Slow Plague*[1] adlı kitabı, coğrafyacıların bu tür analizlerde kullandığı araçları yeterince sergilemektedir (Gould 1993).

Üçüncü coğrafya geleneği basitçe şöyle açıklanabilir: Biz, yabancı kültürleri ve uzak bölgeleri araştırıp, anlamaya çalışırız. Yıllar önce, küçük veya büyük, bir yabancı bölgeyle ilgili uzmanlaşmamış bir coğrafyacı bulmak oldukça zordu. Çoğu coğrafyacı en az bir yabancı dil bilir (ki bu zaten doktoradan mezun olmak için şarttı), böylece seçtikleri bölgedeki hem akademik yayınları hem de popüler basını takip eder ve orada,

---

1 İng. "Yavaş Veba"

müteaddit araştırmalar yaparlardı. İnternet, uydu verisi ve bilgisayar destekli haritacılık çağıyla beraber bu gelenek biraz azalsa da, pek çok öğrenci hâlâ yabancı bir bölge meraklarını uyandırdığı için coğrafyayla ilgilenmeye başlamaktadır. Elbette uluslararası ilişkilere olan ilgideki düşüş coğrafyaya has değildir. Ağ haber içeriklerinin analizinden ABD istihbarat operasyonlarındaki dış bölge uzmanlaşma çalışmalarına kadar, açık bir soyutlanma ve dar görüşlülük söz konusudur. Yine de, ister istemez eskiye dönüş yaşanacaktır. Coğrafya alanındaki geri kafalılık, ulusal güvenlik açısından ciddi risk oluşturmaktadır.

Coğrafyacıların dördüncü geleneğiyse aslında beşerî coğrafya (fiziki coğrafya değil) kapsamında kalan mekân geleneğidir. Film endüstrileri, alışveriş merkezleri gibi faaliyetler ve Sarasota, Florida, Tokyo gibi yerleşim yerleri niçin bulundukları yerlerde konumlanmıştır? Bulundukları yere yönelik beklentiler nelerdir? Bir şehir gelişip büyürken, hemen yakınındaki bir yerleşim yeri niçin gelişemeyip, önemini kaybeder? Coğrafi bir bulgunun, tarihî olayları aydınlattığı sıklıkla görülür. Kentsel ve bölgesel planlama, bugün pek çok üniversitede coğrafya müfredatının önemli bir parçasıdır ve pek çok mezunumuz, planlama alanında iş bulmaktadır.

Geleneksel coğrafyanın coğrafyayı ve coğrafyacıları birleştirdikleri kadar ayırdıkları da doğrudur. Onlar birleşmeyi başarsalar bile, coğrafyanın geniş şemsiyesi yine de bir ayrışmaya sebep olabilir. Buzul yer şekillerinden kentsel yapılara, toprak dağılımından ekonomik modellere kadar uzanan bir genişlik söz konusudur ve uzmanlaşma, ister istemez ortak zemini zayıflatmaktadır.

Fakat korkmayın: İnternet'in öncülüğündeki teknolojik devrim, coğrafya araştırma ve analizlerinde yeni bir çağ açmıştır. İkinci Bölümde, haritalar ve haritacılığın; coğrafi eğitimde, araştırmada, yorumlama ve gösterimde değişen rolüne ve sadece coğrafi sorgulamayı kökten değiştirmekle

kalmayıp bu disiplini hiç olmadığı kadar birleştiren CBS[2] (Coğrafi Bilgi Sistemleri) kısaltmasına değineceğiz. CBS öncesi dönemde çözmesi aylar sürecek, görünüşte benzeşmeyen olayların dağılımını içeren korelasyonlar, bugün dakikalar içinde sonuçlandırılabilmektedir. Şehir sokaklarının altındaki buzul yapılarını aklına bile getirmeyen şehir uzmanları, şimdi bir tıkla en güncel bilgilere bizzat ulaşabilmektedir. Bu süreçte, başka alanlardaki meslektaşlarımızın ne yaptığını öğrenerek coğrafyanın ilerlediği yeni ve farklı istikametlerle ilgili bilgi sahibi olabiliyoruz.

DÜNYAYA MEKÂNSAL AÇIDAN BAKMAK

Coğrafya geleneklerini, yöntemlerini ve teknolojilerinin temelini oluşturan düşünceyi ifade eden tek bir kelime olsaydı bu kelime mekândan türerdi. Biz coğrafyacılar dünyaya *mekânsal* açıdan bakarız. Ben bazen bu kavramı soru soranlar üstünde denerim: Tarihçiler dünyaya zamansal ve kronolojik açıdan; iktisatçılar ve siyaset bilimciler yapısal açıdan bakarken biz coğrafyacılar mekânsal açıdan bakarız. Soruyu soran kişi eğer şanslıysam alnını kırıştırır, anlıyor gibi başını sallar ve *USA Today* gazetesini çıkarıp son coğrafya okuryazarlığı testinin sonuçlarını okur.

Şüphesiz, dünyamızın işleyişini açıklamak için mekânsal analiz kullanmak, yalnız coğrafyacılara özgü değildir. İktisatçılar, antropologlar ve diğer sosyal bilimciler de bazen -her ne kadar yazdıklarından genellikle geride kaldıkları anlaşılsa da- mekânsal bakış açısından faydalanırlar. Önde gelen iktisatçı Paul Krugman *New York Times*'ta köşe yazarlığına başlayıp coğrafi literatürde yerini çoktan yeni çalışmaların

2 İng. GIS "Geographic Information Systems"

aldığı, herkesçe bilinen gerçeklerini yeniden keşfetmeye başlayınca, coğrafyacıların bazıları bu duruma gülerken bazıları da kızmıştır (Berry 1999). Fizyolog Jared Diamond'ın üsttenci kitabı *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, *New York Times'ta* gazeteci John N. Wilford tarafından "son yıllarda yazılmış en iyi coğrafya kitabı" olarak nitelendirilmişti. Ancak coğrafyacılar bu kitapta bazı önemli kavramsal zafiyetlere dikkat çekmişti (Diamond 1997). Diamond bu uyarıları sadece not etmekle kalmamış, dikkate de almıştır: Sonradan UCLA Coğrafya Fakültesi kadrosuna katılan Diamond, adı geçen kitabının burada yazdığı ikinci cildinde, bir zamanların müreffeh toplumlarının parçalanmasında coğrafi faktörlerin rolü üzerine görüşlerini ifade etmiştir (Diamond 2005).

Diamond, her iki önemli eserinde de, bir zamanlar coğrafi araştırmaların merkezinde olan, doğal ortamın insan topluluklarının kaderi üzerindeki rolü gibi hassas konuları irdelemiştir. 20. yüzyılın başlarında bu araştırma, orta enlem kuşağı toplumlarının "enerjilerini" ve tropik bölge toplumlarının "rehavetini" iklim koşullarına bağlayan genellemelere yol açmıştır. Böylesine basit analizler hem kesinlikle hatalıdır hem de dünyanın durumuna ırkçı bir gözle bakmayı normalleştirerek eserin tamamını itibarsızlaştırabilir. Yine de Diamond'ın ileri sürdüğü gibi, esas mesele geçerliliğini yitirmemiştir. Bugün çevresel salınımlar ve bununla ilgili ekolojik geçiş süreçlerinin yanında, insanlığın yeryüzüne dağılımı ve davranışı hakkında hiç olmadığı kadar bilgi sahibiyiz. Bu konulara duyulan ilgi yenilenerek devam etmektedir.

Yine de, sırf bir harita öyle gösteriyor diye, karmaşık bir dizi duruma basit bir bağlantı atfetmek hâlâ cazibesini korumaktadır. Bir başka önemli iktisatçı Jeffrey Sachs tarafından ABD Deniz Harp Okulunda verilen bir konferansta geçen ifadeye bakacak olursak "neredeyse dünyadaki tüm zengin ülkeler tropikal kuşağın dışındayken neredeyse tüm fakir ülkeler tro-

pikal kuşağın içindedir… İklim, demek ki, milletler arasındaki ve bölgeler arasındaki gelir farklarında oldukça önemli bir role sahiptir" (Sachs 2000). Bu mantıklı bir çıkarım gibi gelse de dünyadaki çoğu fakir ülkenin durumu işgal, sömürgecilik, kaynakların istismar edilmesi ve baskı gibi çok daha karmaşık şartların bileşiminin bir sonucudur ve onları uzun süre değişmeyecek dezavantajlı bir duruma sokmaktadır ki, bunda Sachs'in ifade ettiği şekilde iklim, nedensel bir faktör değildir. Her ne kadar, dünyanın çoğu fakir ülkesinin tropikal bölgelerde bulunduğu doğru olsa da Arnavutluk'tan Türkmenistan'a, Moldova'dan Kuzey Kore'ye pek çok başka örnekte durum böyle değildir. Coğrafi anlayış, çevresel genellemeleri kaldırmaz.

Coğrafyacı olmayanların bizlere katılmasına elbette memnun olmalıyız. Ancak bu bizim alanımızın genelgeçer tanımını bulma çabamızı kolaylaştırmaz. Sanırım bu zorluk, aslında bazı yönlerden coğrafyanın güçlerinden biridir. Coğrafya, "mekânsal" şemsiyesinin altında süreçleri, sistemleri, davranışları ve mekânsal boyut içeren sayılamayacak kadar fazla başka olguyu incelediğimiz ve analiz ettiğimiz, çeşitlilik barındıran bir disiplindir. İşte coğrafyacıları, fiziki ve beşerî dünyaların içinde bulunduğu ve birbiriyle karşılıklı bağlar kurup etkileştiği düzene benzer tarzda, ilgi kalıplarına, dağılıma, yayınıma, dolaşıma, karşılıklı etkileşime ve yan yanayken karşıtlık oluşturmaya zorlayan şey tam da budur. Evet, bazı tropikal bölgelerin çiftçilerin işini zorlaştırdığı ve hastalıklara neden olduğu doğrudur. Ancak bundan daha da zoru, zengin dünyanın gümrük vergisi bariyerleriyle tropikal ülke çiftçilerinin önünü kesmesi ve büyük tarım şirketlerine ödenen sübvansiyonlardır. Bu uygulamalar sonlandırılacak olursa iklimin, yoksulluğun küresel dağılımında pek de önemli bir rol oynamadığı fark edilecektir.

Özetle, coğrafyanın şemsiyesi geniştir; bu da coğrafyacılara oldukça geniş araştırma olanakları sunar. Bugünlerde sık-

lıkla görülen toplumsal aktivizm ve benzeri çalışmalar coğrafyadan çok sosyolojiye yakın görünse de, çoğu coğrafi araştırma hâlâ önemini ve mekânsal boyutunu korumaktadır. Çalışmaları Amazon ormanlarının yok olmasına, Batı Afrika'nın çölleşmesine, Asya'nın ekonomik bütünleşmesine, Endonezya'daki içgöçe[3] odaklanan meslektaşlarım bulunmaktadır. Başka meslektaşlarım ise profesyonel futbol ve futbolcuların yetiştirildikleri ve transfer oldukları takımlar, kilise üyeliğinin değişen seyri ve Evangelizm, mevcut küresel ısınma çağında şarap endüstrisinin yükselişi, NAFTA'nın ABD'nin Orta Batı bölgesindeki imalat istihdamına olan etkisi gibi Amerikan olgularına, daha belirli bir çerçeveden bakarlar. Onların buluşlarını akademik dergilerimizde, her zaman hayranlıkla takip etmekteyim. Öğrencilerime hep söylediğim şey; Keşifler Çağı sona ermiş olsa da, coğrafi keşiflerin asla bitmeyeceğidir.

MEKÂNSAL UZMANLAŞMA

Coğrafyanın ortaya ilk çıkışının heyecan verici öyküsü, Yunan ve Roma uygarlıklarındaki büyümesi, Avrupa'da çeşitlenmesi ve dünyanın her tarafına yayılması; disiplinin önde gelen tarihçisinin ilginç ayrıntılarıyla ele aldığı, yol açıcı bir gözlemin, kahramanca keşiflerin, yaratıcı haritacılığın ve hep gelişen bir tahlilin destanıdır (Martin 2005). Bugün küreselleşme dediğimiz şeyin ilk dalgası, Avrupalı sömürgeciler tarafından başlatılmadan çok önce, mahalli coğrafyacılar haritalar çiziyor ve Kore'den And Dağları'na, Hindistan'dan Fas'a arazi şekillerini inceliyorlardı. Daha sonra coğrafya felsefesi Avrupa milliyetçiliğinin etkisine kapıldı ve çeşitli coğrafya "ekolleri"

[3] İng. Indonesian Transmigration: Endonezya'nın kalabalık "merkez" bölgelerden daha seyrek nüfuslu "çevre" bölgelere göçü teşvik etmek üzere devlet tarafından tasarlanmış programdır.

(Alman, Fransız, İngiliz) yayılmacılık, sömürgecilik ve hatta Nazizm dâhil millî siyasi ve stratejik emelleri yansıtmak, hatta desteklemek ve meşrulaştırmak için kullanıldı. ABD'de de coğrafyanın farklı düşünce okulları ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar arasındaki ayrımı gerçekleştiren ölçütler, siyasi olmaktan çok akademiktir. Söz konusu ekollerden en belirgini, merkezi uzun yıllar Berkeley'de bulunan Kaliforniya Üniversitesi olan, kültürel coğrafyacı Carl Sauer'ın güçlü karakteriyle başını çektiği ekoldür. Bu ekol, bir toplumun hayat tarzının Dünya üzerinde *kültürel görünüm* oluşturacağını ve bunun da nerede olursa olsun, mekânsal analize tâbi tutulması gerektiğini savunur.

Coğrafyacıların bakış açısı sadece geniş değil, aynı zamanda uzun vadelidir de. Ağaçlara bakarken ormanı kaçırmamaya; mekânsal bulguları olduğu kadar, zamansal bulguları da dikkate almaya çalışırız. Coğrafyanın kısaca ne olduğu sorusuna, ancak "coğrafya bir sentezdir" diye cevap verilebilir. Yani coğrafyacılar, çözülmemiş meseleleri açıklığa kavuşturmak için, görünürde ilgisiz olan verileri birbiriyle ilişkilendirmeye çalışırlar. İleride okuyacağınız üzere, bazen böylesine cesur genellemeler, araştırmayı oldukça verimli yönlere sevk edebilir.

Ancak bugünlerde genelleme yapmak ve varsayımda bulunmak cesaret istemektedir. Hepimizin bildiği gibi, çağımız uzmanlaşma çağıdır. Ancak belirli bir alana özgü araştırmalar, karşılaştığımız büyük sorunlarla bir şekilde bağlantılı olmalıdır ki, o araştırmanın değeri sorgulanmasın. 50 yıl önce Northwestern Üniversitesindeki hocalarımdan biri, beni ve sınıf arkadaşlarımı, sıklıkla, "entelektüel yemek sohbetlerine" (izleri halen bazı şehirlerde görülen eski bir gelenek) katılmamız yönünde teşvik eder ve "Her zaman masada bulunanlara ne iş yaptığınızı ve işinizin neden önemli olduğunu anlaşılır bir dille açıklamaya hazır olun" derdi. Çoğumuz bunun, gereksiz ve kimseyi ilgilendirmeyen bir uğraş olduğunu düşünürdük. Ancak hocamız haklıydı ve şimdilerde, profesyonel coğrafya

çevrelerinde yapılan, çoğu bizim tam olarak ne iş yaptığımızı halka basit bir dille anlatma yöntemleri üzerinde odaklanan tartışmalar, mutlaka çok hoşuna giderdi.

Elbette, araştırma ve öğretimde uzmanlaşma birçok düzeyde gerçekleşir. Eskiye göre azalmakla birlikte, bazı coğrafyacıların hâlâ bölge uzmanı veya başka bir ifadeyle, bölge bilimcisi olduklarından bahsetmiştim. Bazı coğrafyacılarsa şehirleşmeye, çeşitli mekânsal bakış açılarından yaklaşan, oldukça yoğun analitik araştırma gerektiren arsa fiyatları ve kiralardan, şehirlerarası rekabetle ilgili spekülatif değerlendirmelere kadar çok farklı konular üzerine çalışmalar yürütürler. Bu noktada, şehirlerarası etkileşim oranlarını ölçme çabalarıyla ilgili çalışmaları, hayli ilginç bulduğumu ifade etmeliyim. İki büyük şehir, örneğin Baltimore ile Philadelphia, birbirine çok yakınsa, birbirine uzak olan iki şehre göre, örneğin Denver ile Minneapolis, çok daha fazla etkileşim (telefon görüşmelerinden karayolları trafiğine kadar pek çok alanda) söz konusu olacaktır. Peki, söz konusu etkileşim düzeyini şehirlerin büyüklüğü ve aralarındaki uzaklık nasıl etkiler? Bunun cevabı "çekim modeli" denen kavramda gizlidir. Bu kavram, basit bir formülle, iki şehrin nüfusunun çarpımının, aralarındaki mesafenin karesine bölünmesiyle elde edilen değerin söz konusu şehirler arasındaki etkileşim hakkında fikir vereceğini savunur. Karşılaştırma amaçlarıyla tutarlı olduğunuz sürece, kilometre, mil veya hatta başka bir mesafe ölçüsü kullanabilirsiniz, bu model gerçeği tahmin etmede oldukça iyidir. Etkileşimde önemli bir engel teşkil eden uzaklığı ölçmenin, -coğrafyacılar buna "mesafe bozunumu" der- iş ve ticari karar alım süreçlerinde muazzam yardımı olur.

Bazı coğrafyacılar iktisat ve coğrafyayı harmanlayarak iktisadi faaliyetlerin mekânla ilişkilerine odaklanırlar. Bu iktisatçılar, son zamanlarda ortaya çıkan Pasifik havzasındaki yeni ekonomik devlerle meşgul vaziyettedir.

Bazı coğrafyacılar da, siyasi davranışların mekânsal yön-

leriyle ilgilenmektedir. Siyaset bilimciler kurumlara, siyasi coğrafyacılar ise siyasal mozaiğe odaklanırlar. Siyasi coğrafyanın eski bir alt dalı olan Jeopolitik, her ne kadar Nazi ideolojisi tarafından gasp edilmiş ve saygınlığını yitirmişse de son zamanlarda yeniden, ciddi ve tarafsız araştırmaların yapıldığı bir alan haline gelmektedir. Siyasi coğrafya, güç ilişkilerinden sınır çalışmalarına kadar, büyüleyici bir bilim dalıdır.

Coğrafyada -gerçekten- düzinelerce ihtisas alanı bulunmaktadır. Bu alanlar, kariyer yapmak isteyen öğrenciler için şekercide bulunmak gibidir. Antropoloji mi ilginizi çekiyor? Kültürel coğrafyayı deneyin! Biyoloji mi? Biyocoğrafya diye bir alan var! Yoksa Jeoloji mi? Arazi yapısının dönüşümünü inceleyen Jeomorfolojiyi atlama! Tarihî coğrafyanın, ilgili disiplinler arasında faydalı bir işbirliği alanı olduğu açık. Her geçen gün artan seçenekler listesi daha da uzayabilir. Haritacılıktaki gelişmeler, teknik yönü kuvvetli coğrafyacılar için yeni ufuklar sunmaktadır.

Coğrafyacılar, hayat boyu süren coğrafi uğraşlarında uzmanlık alanlarını değiştirebilir. Ben de onlardan biriyim. Jeomorfoloji ve bunla ilgili konularda uzmanlaşmak için fiziki coğrafya alanında eğitim aldım. Böylelikle Güney Afrika, Swaziland'de, oradaki büyük, geniş bir vadinin, muhtemelen insanlığın doğduğu yer olan Afrika Büyük Rift Vadisi'ne dâhil olup olmadığını belirlemek için bir yıl geçirdim. Bu araştırma için hazırlık yaparken, Northwestern Üniversitesine misafir hoca olarak gelmiş bir İngiliz akademisyen olan Arthur Moodie isimli bir siyasi coğrafyacıyla tanıştım. Ondan ders aldım ve o dersleri hiç unutmadım. Michigan Eyalet Üniversitesinde fiziki coğrafyacı olarak işe girdiğimde bir yandan da siyasi coğrafyayı okumaya ve çalışmaya devam ettim. Sonunda, bu alanda ders vermek üzere bir davet aldım. Konuyla ilgili makaleler ve bir kitap yazdım. Böylelikle bu benim için ikinci bir uzmanlık alanı haline geldi.

Fiziki coğrafyadaki birikimimin bana siyasi coğrafya kariyerimde neler kattığını önceleri fark etmedim. Jeopolitik gibi, coğrafi determinizmin de iki dünya savaşı arasındaki dönemde adı karalanmıştı. Yani, siyasi ve toplumsal gelişmeleri çevre şartlarıyla açıklamak kariyer için riskli olabilirdi. Ancak ben, jeopolitiğin olduğu gibi, çevre çalışmalarının da adının temize çıkmasını bekliyordum. Gerçekten adı temize çıktığında ise konuyla ilgili yeterli birikimim oluşmuştu. Böylece yıllar sonra Georgetown Üniversitesi School of Foreign Service'te çevre konularıyla ilgili ders vermek üzere görevlendirildim.

Bunun dışında yeni bir alanla daha ilgilenmeye başladım. Bu da oldukça hoş bir tecrübe oldu. Her şey bir şişe harika şarapla başladı. O, 1955 Chateau Beychevelle eşliğinde yediğim, merakımı uyandırarak 5 yıl sonra *Wine: A Geographic Appreciation*[4] isimli kitabı yazmama ve Miami Üniversitesinde *Şarabın Coğrafyası* dersleri vermemi sağlayan akşam yemeği, kaderin bir cilvesiydi. Bunun akabinde bazı öğrencilerimin şarap sektörüne girdiğine ve bu alandaki birikimlerinin çok işe yaradığına şahit oldum. Coğrafyanın pek sınırı yoktur. İhtisaslaşmanın yararları ise ortadadır.

PEKİ, COĞRAFYA GERÇEKTEN ÖNEMLİ MİDİR?

Yıllar önce "Bunu okuyabiliyorsanız, bir öğretmene teşekkür edin" yazan araba arkası yazıları meşhurdu. Bir gün en sevmediğim otobanlardan birinde (Fort Lauderdale ve Miami/Florida arasındaki 95 no.lu eyaletler arası yolda) seyir halindeyken yanımdan bir araç geçti. Bahsettiğim ifade, "bu haritayı okuyabiliyorsanız" şeklinde değiştirilmişti. Yanına da bir yol

4 İng. "Şarap: Coğrafi Bir Yaklaşım"

haritası parçası yapıştırılmıştı. Şoförün mesleğini sormaya gerek yoktu. Mutlaka bir coğrafya öğretmeniydi.

Açıkçası, pek çoğumuz harita okumayı bilmiyoruz. Coğrafya dışındaki alanlarda eğitim görmüş pek çok insan, haritaların nasıl etkin şekilde kullanılacağını bilmiyor. Tahmin ettiğinizden çok daha fazla insan, basit yol haritalarını bile kullanamıyor. Normalde sürekli haritalarla haşırneşir olması, yani haritalardan anlaması beklenen seyahat sektörü çalışanları bile haritalarla sorun yaşıyor. Ben, yılın yarısında Cape Cod'da yaşıyorum ve bu nedenle, evimden 2 saat uzaklıktaki Boston Logan Havalimanını kullanmanın eşsiz (!) zevkini sıklıkla yaşıyorum. Bugünlerde uçuş saatlerinin değişmesi yüzünden, uçuşlarımı ayarlayan birinden, havalimanını seçerken, Providence, Cape'ten iki saatlik uzaklığı göz önünde bulundurmasını umuyorum. Maalesef her zaman umduğumu bulamıyorum.

Şimdilerde, elde taşınan ya da araca monteli küresel konumlama cihazının (GPS) yaygın şekilde kullanılmasının, yön duygusu ve farkındalık üzerinde, beklenenin tersine, olumsuz bir etkisi olduğu görülüyor. Son zamanlarda bir fıkra gibi kulaktan kulağa anlatılan, New York'a gelen ziyaretçilerin metro merdivenlerinden şehre girişini anlatan bir gazete haberine göre; GPS'i olmayanlar genellikle başları yukarıda, Manhattan'ın siluetini tanıyor, yol işaretlerine bakıyor ve yollarını buluyorlar. GPS'i olanlarsa başları önlerinde, şehrin yapısı ve özelliklerinden bihaber şekilde ekranın talimatlarını takip ediyorlar. Arabalardaki GPS sistemlerine gelince, bunlar elbette sizi -arabada etrafla sohbete pek izin vermese de- bir noktadan başka bir noktaya ulaştırır. Eğer bir gün Cape Cod'u ziyaret etmeye karar verirseniz, size, GPS'i bir süreliğine kapatmanızı ve o renkli yerel haritalardan bir tane edinmenizi öneririm. Cape'te yaşadığım yere gelirken, manzarası en kötü, en kalabalık rotayı seçen kişinin belli ki coğrafya bilinci eksiktir.

Coğrafyanın yararı, 26 Aralık 2004'teki korkunç tsunami felaketinin hemen ardından, Tilly Smith adlı okullu bir kız çocuğun hikâyesi dünya çapında manşetlere taşındığında haber değeri taşımaya başladı. Tilly, ailesi ile birlikte Tayland'ın Phuket adasında tatildeyken, Maikhao Plajı'nda suyun aniden uzağa çekildiğini fark etti. Güney Londra, Oxshott'taki Danes Hill Prep okulundaki coğrafya öğretmeni Andrew Kearney'den öğrendiği, bir tsunaminin dip dalgasının, tüm kıyı hattını basan büyük bir duvar halinde geri dönmeden önce, suyu kıyıdan içeri doğru çektiğini hatırladı. Tilly'nin ikazıyla harekete geçen ebeveynleri, plajdakileri tehlikeyle ilgili uyarmak ve yakındaki otelin üst katına sığınmalarını sağlamak için bir aşağı bir yukarı koşturmaya başladılar. Onları takip eden yaklaşık 100 kişinin hepsi kurtulurken onları dinlemeyenlerden bir kişi bile hayatta kalamadı. İngiltere'deki bulvar gazeteleri, Tilly'i "Phuket Meleği" olarak ilan ettiler. Aslında, öğrencilerinin dikkatini çekmeyi başaran, o coğrafya öğretmeni takdir edilmeliydi.

"Peki, tamam, coğrafya, hayatı biraz daha tahmin edilebilir ve verimli kılan gündelik bir araç; hatta nadiren, çevresel bir ikaz mekanizması olarak işe yarayabilir. Fakat bu yine de onu, genel anlamda önemli yapar mı?" diyebilirsiniz.

Şöyle düşünün: Coğrafya konusunda sağlam bir temeli olmayan umumi halk, süregelen bilimsel araştırmaların, bazen çelişen çıkarımlarıyla kolayca şaşırtılabilir, hatta kandırılabilir. Bugün bile, National Geographic Cemiyeti ve destekçilerinin azami gayretlerine rağmen, Amerikalı bir çocuk kreşten başlayarak lisans eğitimine kadarki süreci, bırakın coğrafyaya gerekli önemi veren bir programı, tek bir coğrafya dersi bile almadan tamamlayabilir. (Başka gelişmiş ülkelerde, hatta çoğu gelişmekte olan ülkede durum böyle değildir. Coğrafyanın statüsü İngiltere, Almanya, Fransa'da; hatta Brezilya, Nijerya ve Hindistan gibi ülkelerde oldukça farklıdır.) Bazılarımız 1960'larda yayımlanan, yaklaşan buzullaşmayı tahmin eden bilimsel çalış-

maları hatırlayacaktır (bazı köşe yazarları da bunu bize hatırlatır). Sert ve uzun kışlar yüzünden, imkânı olanlar Orta Batı ve diğer kuzey bölgelerden "Güneş Kuşağı" olarak bilinen bölgeye doğru taşınıyordu. Gazeteler, yakın gelecekte gittikçe kısalacak yazlar ve sertleşecek kışlarla ilgili bilim insanlarının keskin uyarılarını yayımlıyordu. Ancak 20. yüzyıl sona ermeden önce, bu durum tersine döndü. Bugün; kavurucu sıcaklar, daha uzun yazlar, yükselen deniz seviyeleri ve çevresel aşırılıklara ilişkin tahminlerle dolu bir ısınma sürecinin içindeyiz.

Böylesine belirgin tezatların ayrımına varabilmek için, erken ve devamlı coğrafya eğitiminden daha iyi bir yol yoktur. 20. yüzyılın ortasındaki soğuma sürecinin nedenleri kısmen doğaldı (iklim değişikliği, gezegenimizin değişmeyen özelliklerindendir), kısmen de, Güneş ışınımının fabrika baca gazları tarafından, uzaya geri yansıtılmasından kaynaklanıyordu. Günümüzdeki ısınma süreci de birkaç etkenin bileşiminden kaynaklanmaktadır, fakat bu kez insan faktörü, soğumaya değil, ısınmaya neden olmaktadır. Değişen teknolojiden dolayı sanayileşmenin iklim değişikliğine etkisi eskisinden oldukça farklı olmakla beraber, atmosfere salınan atık hacmi de eskisinden oldukça fazladır: Geçtiğimiz yüzyıldaki nüfus patlaması ve sanayinin büyümesi, elli yıl önce ancak yeni yeni ortaya çıkıyordu. Bu açık çelişkinin ardındaki nedenleri görebilmek için, doğanın işleyişinin yanında, insanlığın gezegenimiz üzerinde gittikçe artan etkisini de (coğrafyaya giriş dersini oluşturan ve öğrencileri eğitimlerinin devamında uzmanlaşmalarına hazırlayan konuların bütünü) anlamak faydalı olacaktır.

Bu konuyla ilgili gerçekleştirdiğim halk konferansları sırasında, mutlaka birileri coğrafi bilgi düzeyiyle ilgili görüşlerime karşı çıkar; "bilgi seviyemiz düşük olsa da, endişelenmeyin, liderlerimiz bilmeleri gerektiği kadar coğrafya bilirler" der, "Mademki dünyayla her gün enine boyuna ilgilenen onlar, o halde yeterince bilgili ve hazırlıklı olduklarından emin olun-

ması gereken de onlardır" diye bitirirler.

Belki haklılar. Ancak yine de, lisans veya yüksek lisans müfredatlarında hiç coğrafyaya yer vermeyen, elit üniversitelerden gelen bu liderlerle ilgili kuşkularım var. Ne dersiniz, eğer eski savunma bakanı Robert McNamara, mezun olduğu Harvard Üniversitesinde temel bölgesel veya beşerî coğrafya üzerine bir ders bile görmüş olsaydı, genel olarak Güney Doğu Asya ve özellikle de Vietnam'a bakış açısının farklı olması beklenebilir miydi? Öyle olmasını arzu ederdim, Fakat Harvard Üniversitesi yaklaşık yarım yüzyıldır öğrencilerine coğrafya öğretmiyor ki. Bunun ülkeye maliyeti, sandığımızdan çok daha fazla olabilir.

Liderlerimizin sorumluluk alanlarıyla ilgili harita bilgisine gelirsek, Başkan Nixon'ın Oval Ofis'inde geçen, bir başka Harvard mezunu, eski Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'ın *Yenilenme Yılları* kitabında naklettiği şu olaya bakın:

> Bir B.M. töreni için Morityus Başbakanı Washington'a davet edilmişti. Morityus, Hint Okyanusu'nda bulunan alt tropikal bir adadır. Burada bolca yağmur yağar; her yer yemyeşildir. O dönem bu Morityus'un ABD ile ilişkileri mükemmel durumdaydı. Ancak personelim her nasılsa, Morityus ile Batı Afrika'da yer alan çorak bir ülkeyi, Orta Doğu Savaşı'nın ardından 1967'de, Müslüman kardeşleriyle dayanışmak için ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmiş olan Moritanya'yı karıştırdı.
>
> Bu karışıklık ilginç bir diyaloğa yol açtı. Özetle, Nixon, Moritanya ve ABD arasındaki diplomatik ilişkileri onarmanın zamanının geldiğini söyledi. Böylelikle Amerikan yardımının yeniden başlayacağını ve bu vesileyle, ABD'nin tecrübe ve birikime sahip olduğu kuru tarım konusunda da dolaylı olarak fayda sağlanabileceğini belirtti. Söylenenler, ülkesinin en büyük derdi aşırı yağış olan, iyi niyet misyonuyla gelmiş olan ziyaretçiyi afallatmıştı. Sohbeti daha mantıklı bir yöne çekmeye çalıştı. Nixon'a kendi adasındaki

ABD uzay takip istasyonunun işleyişinden memnun olup olmadığını sordu.

Şimdi şaşırma sırası Nixon'daydı. Destesinden çıkardığı sarı kâğıda telaşla bir not yazıp bana uzattı "Allah aşkına, diplomatik ilişkilerimizin olmadığı bir ülkede neden uzay takip sistemimiz var?" (Kissinger, 1999)

Washington D.C.'deki coğrafya bilgisinden de çok emin olmamanız gerektiğini görüyorsunuz. Vietnam Savaşı'na -Robert McNamara'nın deyimiyle- apar topar girdiğimizde, Çinhindi bölgesinin fiziki veya kültürel coğrafyasına yeterince aşina olmadığımız çok açık. Eminim ki birçoğumuz, liderlerimizin 2003 kışındaki Irak'la ilgili bölgesel ve beşerî coğrafya bilgisine ilişkin kuşku duymuştu. Hani o yol boyunca dizilerek minnettarlıkla tezahürat yapacak kalabalıkları hatırlayın? Bu uydurma haberi, savaşın coğrafya öğretmesine (ama bu durumda gecikmeli olarak) bir örnek olarak, sıklıkla anarım.

Coğrafya eğitimi ister erken isterse geç alınmış olsun, belki de en önemli faydası soyutlanmaya panzehir oluşudur. Bundan daha önemli bir gerekçe olabilir mi? Küreselleşen, hiç olmadığı kadar girift, halen aşırı nüfuslu, gittikçe daha rekabetçi ve tehlikeli dünyamızda, bilgi güçtür. Gezegenimiz ve onun hassas doğal muhitleri, başka insanlar ve kültürler, siyasi düzenler ve ekonomiler, sınırlar ve uç kenarlar, tutumlar ve tutkularla ilgili ne kadar çok şey bilirsek bizi bekleyen güçlüklere karşı o kadar hazırlıklı oluruz. Coğrafya bu açıdan bakıldığında, rakipsizdir.

NASIL BU NOKTAYA GELİNDİ?

Kabul etmek lâzım, dışarıdan bakıldığında farklı görünse de ABD okul ve üniversitelerinde coğrafyaya -en hafif tabirle- hak ettiği değer verilmiyor. Bu her zaman böyle değildi.

COĞRAFYA BENİM İÇİN NEDEN ÖNEMLİ...

"Coğrafyanın her şeyin temeli olduğunu adım gibi biliyorum... Yeni bir alanda çalışmaya başlarken... Her durumda yapacağım ilk şey, coğrafyayla ilgili olabildiğince bilgi toplamak olur. Bu her şeyin önüne geçer, tarihin bile. Çünkü insani gelişimi yöneten, hatta bir anlamda sınırlayan temel bilgileri benim de bilmem gerekir... Eğer içinde bulunduğum topluma yararlı olacaksam dünyanın ana bölgelerinden biri üstünde uzmanlaşmaya sekiz-on yılımı vermeliyim. Dillere, dinlere, âdetlere, değer sistemlerine, tarihe, milliyetçilik akımlarına ve her şeyin üstünde, coğrafya bilgisine hâkim olmalıyım."

- James Michener, *Social Education Dergisi*, 1970

"Coğrafya eğitimi Amerikalılar arasında uzun yıllardır tartışma konusu olmuştur... Harvard, coğrafya eğitimi vermeyi uygun bulsa da bulmasa da coğrafyanın bilinmesi vatandaşlarımız ve öğrencilerimiz için elzemdir. Eğitim sistemimizdeki eksiklikleri göz önünde bulundurursak çok fazla Amerikalının ve öğrencinin, coğrafya konusunda bu kadar bilgisiz olması bizi şaşırtmaz. Hoşunuza gitse de gitmese de ABD politikaları, hatta geleceği; yurtdışında meydana gelen pek çok olaydan, başka uluslardan ve hatta dünyanın başka bölgelerinin fiziki coğrafyasından etkilenecek. Dünya küçülüyor. ABD'yi daha çok olay etkiliyor ve etkileyecek. Tüm bunların temelinde coğrafya var."

-Caspar Weinberger, Eski ABD Savunma Bakanı, *Forbes Dergisi*, 1989

"Dışişleri Bakanlığı yaptığım dönemde Amerikalıların coğrafyayı ve dünyayı anlamalarının ne kadar önemli olduğuna bizzat şahit oldum. O zamandan beri küreselleşmenin etkisiyle bunun önemi giderek arttı."

-James A. Baker III, ABD Eski Dışişleri Bakanı (1989-1992), AAG *Newsletter*, 46. Cilt, No. 10, Kasım, 2011

"Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığım dönemde coğrafya, alınan her politik kararda, hemen her zaman başrolde olmuştur. Genç Amerikalıların, halkları, yerleri, kültürleri kavramasının, günümüzün hızla değişen dünya ekonomisinde onlara sağladığı avantaj yadsınamaz."

-Madeleine K. Albright, ABD Eski Dışişleri Bakanı (1997-2001), *Amerikan Coğrafyacılar Birliği Bülteni*, 46. Cilt, No.10, Kasım, 2011

COĞRAFYA ALANINDA EĞİTİM GÖREN BAZI TANINMIŞ KİŞİLER:
Prens William (Cambridge Dükü)
Michael Jordan (NBA Yıldızı, Chicago Bulls)
Augusto Pinochet (Asker Kökenli Şili Devlet Başkanı)

Coğrafya bir zamanlar Amerika'da okullarda yaygın olarak okutulurdu. Harvard ve Yale'de saygın bir bölümdü. Birinci Dünya Savaşı sırasında, iki dünya savaşı arası dönemde, yine İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında coğrafya, Amerika'da eğitimin başlıca ögelerindendi. Savaş öncesi tartışmalarda, savaş dönemi stratejilerinde ve savaş sonrası yeniden inşa faaliyetlerinde coğrafyacılar, önemli, hatta bazen, hayati roller oynadılar. Çevresel meselelere halkın dikkatini ilk çeken de coğrafyacılar oldu. Yabancı kültürler ve ekonomiler hakkında bilgi sahibiydiler. Siyasi sınırların işleyişiyle ilgili deneyimleri vardı. ABD politikalarına rehberlik eden haritalar ürettiler.

1950'lerde ve 1960'ların başında, Amerikalılar coğrafya alanındaki becerilerini korudular. Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki başarıları, dış dünyaya olan ilgimizi belki de hiç olmadığı kadar artırmıştı. Harita, atlas ve küre satışları milyonları buluyordu. Adında "coğrafya" kelimesi geçen *National Geographic*, eşi benzeri görülmemiş abone sayılarına ulaştı. Üniversitelerde coğrafya bölümleri kapasitelerinin üzerinde öğrenciyle doldu taştı. Başkan John F. Kennedy *Barış Gönüllüleri* derneğini kurduğunda, coğrafyacılar ve coğrafya öğrencileri hemen eğitmen ve memur olarak işe alındılar.

Ancak, toplum mühendisleri iyi çalışan bir sistemi ele geçirdiğinde hep olduğu gibi, işler iyi gitmemeye başladı. Profesyonel eğitimciler, coğrafyanın nasıl öğretilmesi gerektiğiyle ilgili daha iyisini bildiklerini düşünüyorlardı: Onlara göre; öğrencileri tarih, idare ve coğrafya gibi alanlarda ayrı ayrı eğitmek yerine, bu derslerin bir bileşimi öğretilmeliydi. Bu bileşime de "Sosyal Bilgiler" dendi. Bu büyük proje, öğrencilere çok yönlü eğitim vermeyi sağlayacak bir bileşime (bir tür kitleler için yurttaşlık bilgisi) dayanıyordu. Bu dersi verecek öğretmenler de artık, ilgili alanlarda değil, sadece Sosyal Bilimler alanında eğitilecekti.

1970'lerin başında, Miami Üniversitesinde, en iyi ve en ilgili öğrencilerim arasında, Eğitim Fakültesinden öğretmen

adayları da vardı. Özellikle iki derse ilgi gösteriyorlardı: Bunlar, Dünya coğrafya bilgisinin genel hatlarıyla anlatıldığı "Dünya Bölgesel Coğrafyası" ve zamanının çok ötesinde bir ders olan, Biyoloji bölümünün bile öğrenci gönderdiği "Çevreyi Koruma" dersleriydi. Ancak Sosyal Bilimler projesi hayata geçirildiğinde öğretmen adaylarının gelişi aniden durdu. Artık coğrafya eğitimlerinin önüne geçen yeni yükümlülükleri vardı.

Bunun ne anlama geldiğini ve sonunda ülkeye neye mal olacağını, biz coğrafyacılar biliyorduk. Harita bilgisi ve kullanımı gittikçe azalacaktı, tabii, çevre bilinci de. Milletlerarası görünümümüz aşınacak; işadamlarımız, siyasetçilerimiz ve başka kesimler, hızla küçülen, hiç olmadığı kadar girift ve rekabetçi bir dünyada dezavantajlı duruma düşeceklerdi. Pek çoğumuz devlet kurumlarına, seçilmiş temsilcilere, okul bölge yöneticilerine ve okul müdürlerine durumun vahametini aktaran mektuplar yazdık. Neyse ki, birçok özel okul ve kilise okulunda coğrafya dersleri devam etti. Ancak devlet okulları için ok yaydan çıkmıştı.

TALİHİN DÖNÜŞÜ

On yılı aşkın bir süre içinde gerçekleşen tüm bu değişiklikler, tam da coğrafyacıların tahmin ettiği şeye; ulusal coğrafi okuryazarlığın bariz şekilde kötüleşmesine yol açtı. O dönemde öğretmenlik yapan bizler, öğrencilerin uyumsuzluğuna dair, bazıları komik, çoğu kaygılandırıcı, pek çok olaya şahit olduk. Sosyal bilgiler dersi, tam da adının çağrıştırdığı gibi, her şeyi bir arada sunmak isterken, önceden lise coğrafya müfredatında yer alan, temel ama elzem fiziki coğrafya konularını (temel iklimbilim de dâhil) içermiyordu. Bu, öğrencilere insan-doğa etkileşimlerinin yanısıra iklim ve havanın işleyişini anlamanın önemini kavratan tek konuydu ve dışarıda bırakılması büyük kayıptı. Bu öğrenciler üniversiteye başlayıp 1. sınıf coğrafya

dersine başladıklarında, son derece dezavantajlı bir konumdaydılar; yalın bir ifadeyle, temel konuları bilmiyorlardı.

Bazı fakülteler bu durumun farkına varıp çözüm yolları aramaya başladılar. Georgetown Üniversitesi onlardan biriydi. Ben de 1990-1995 yılları arasında Georgetown Üniversitesi Dış Hizmetler Okulunda[5] görev yaptığım sırada, bunun sonuçlarına bizzat şahit oldum. Yeni başlayan her öğrencinin, ünlü siyasi coğrafyacı Charles Pirtle'ın verdiği "Modern Dünya Haritası" adındaki 1 kredilik dersi alması zorunluydu. Öğrencilerden, bir dönemin sonunda hem dünya siyasi coğrafyasının genel görünümünü hem jeopolitik değişimin genel istikametini hem de genel çevresel ve iklimsel şartlar ile kaynakların dağılımlarını kavramaları bekleniyordu. Bu zor bir işti, ama beni en çok etkileyen kısmı şuydu: 4 yıllık lisans programının sonunda, Georgetown öğrencilerine bilgilerini en çok artıran dersin hangisi olduğu soruldu. Öğrencilerin birinci sınıfta aldıkları, bu nedenle çoktan unutmuş olduklarını varsayacağınız "Modern Dünya Haritası" dersi, yıllarca liste başı oldu. Bu durum, Charlie Pirtle'a olan hürmetin açık bir ifadesiydi, ama aynı zamanda, bu yetenekli öğrencilerin coğrafyaya yönelik ilgileri hakkında da bir şeyler söylüyordu.

Ne yazık ki, Georgetown'ın bulduğu çözüm, genel bir uygulama değil, bir istisnaydı. Durum günümüzde halen bu şekildedir. Yeni gelen öğrencilerin coğrafya cehaleti, pek çok giriş seviyesi dersinde akademik söylem düzeyini düşürdü ve fakülte bununla başa çıkmak için farklı çözümler geliştirdi. Bazı profesörler, diyelim, öğrencilerin yaşadıkları sorunlara karşı daha duyarlıydı. Bazen de sınıfta yaşanan gülünç durumların dışarı sızdığı oluyordu. Bunlardan biri, Miami Üniversitesinden bir meslektaşımın başına geldi. Kendisi ilk dersine, öğrencilerinden, boş bir dünya haritasında belirli yerleri tespit

[5] School of Foreign Service

etmelerini isteyerek başlamayı severdi. Cevaplar berbattı ve gittikçe daha da kötüleşiyordu. Bu şirin profesör, sınıfa toplu bir not verdi ve söylentiye göre, oldukça iğneleyici bir tavırla, Pasifik Okyanusu, Sahra Çölü, Meksika ve Çin'in yerini bulamayan öğrencilerin oldukça yüksek yüzdesini açıkladı.

1980 sonbahar yarıyılının başında, öğrenci gazetesi *The Miami Hurricane*, bu testi, test sonuçlarının özetini ve profesörün nükteli yorumlarını ele geçirdi. Gazetenin coğrafya konusundaki bilgisizlik hakkında yaptığı bu manşet, ana akım medyada da yerini buldu. NBC kanalının *Today* programı kampüste çekim yaptı. ABC kanalının *Good Morning America* programı, okul müdürlerini New York'a davet etti ancak program, soruna ciddi anlamda ışık tutamayacak kadar kısaydı.

Yine de bu haber ülke çapında duyulmuştu. Miami Üniversitesi yöneticileri üniversitenin itibarına zarar gelmesinden endişelenirken başka üniversitelerdeki öğretim görevlileri de öğrencilerini benzer testlere tâbi tuttular. Hepimiz az çok sonuçları biliyoruz. Bir Ortabatı üniversitesinde öğrencilerin sadece yüzde 5'i dünya haritasında Vietnam'ı bulabildi. Bir başka üniversitede öğrencilerin sadece % 42'si güney komşumuzun Meksika olduğunu bilebildi. Aralarında coğrafya eğitiminin sonunu hazırlayan bazı eğitimciler de bulunan uzmanlar, sonuçlar karşısında dehşete düştüklerini ifade ettiler. Coğrafyacılar buna şaşırmazken konu döndü dolaştı ve bu utanç verici cehalet dalgasını, nasıl tersine çevirebileceğimize geldi.

TOPLUMA NÜFUZ ETMEK

Üniversitelerdeki coğrafi körlüğe dair hikâyeler, gazetelerde, toplumsal cehalete ilişkin yazıların yayımlanmasına vesile oldu. Gazeteciler, ellerinde ABD ve Dünya'yı gösteren taslak haritalarla sokaklara çıkıp, rastgele insanlara New York'un,

Pasifik Okyanusu'nun yerini sorarak, utanç verici sonuçları -görüldüğü kadarıyla- bir heves yayımlamaya koyuldular. Fakat anlattıkları hikâyeler ancak derkenarlarda yer bulabiliyordu.

Birden, durumu kökten değiştirme ihtimalini ortaya çıkaran bir şey oldu. Başkan Reagan, bir uluslararası konferansın açılışını yapmak üzere Brezilya'nın başkenti Brasilia'ya ulaşmasının ardından, Bolivya'da olmaktan memnuniyet duyduğunu ifade etti. Bu, Brezilya'da büyük sansasyon yarattı. Başka siyasetçilerin de benzer gaflarını yakalayıp yayımlamayı iş edinmiş olan *USA Today*, bu gafı da manşete taşıdı. Böylelikle coğrafi cehaletimiz manşet olmuş, televizyon kanalları bunu yayımlamak için yarışır hale gelmişti. Bu kanallardan ABC-TV'nin aradığı Miami Üniversitesi telefonu, Baltimore'da bir otelde toplantıdayken bana yönlendirdi. *Good Morning America* programına ilk kez çıkışım bu şekilde oldu. ABC-TV'de yaptığım açıklamalara Hollanda'dan gelen yanıt, birkaç ay sonra, 1 haftalık bir coğrafya programı serisinin yapılmasına ve akabinde, *Good Morning America* ekibinde 6 yıl boyunca coğrafya editörü olarak yer almama vesile oldu.

Ulusal coğrafi bilgisizliğimiz hakkında gerçekten bir şeyler yapmak için, *Good Morning America*'nın ferasetli idari yapımcısı Jack Reilly'nin desteğinden daha fazlası gerekiyordu. Bu arada ben de, 1984 yılında National Geographic Cemiyetine coğrafya editörü olarak görevlendirilmek suretiyle, benzer bir fırsat elde ettim. Büyük bir şans eseri, 1980'de bu cemiyetin Araştırma ve Keşif Komitesine katılmam için davet edilmiştim. Neredeyse hemen, cemiyeti bu mücadeleye dâhil etmenin yollarını aramaya başladım. Cemiyetin başkanı Gilbert M. Grosvenor bu fikre olumlu bakıyordu. Cemiyetin yürüttüğü bir kamuoyu araştırmasının, Amerikalı öğrencilerin Avrupalı ve diğer ülkelerden öğrencilere kıyasla, coğrafya bilgisi açısından çok geride kaldığını kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlayan sonuçları, onu harekete geçirmiş görünüyordu. 1984'te National Geog-

raphic Cemiyetinde 6 yıllık editörlük anlaşmasıyla tam zamanlı olarak işe başladığımda çok önemli bir işbirliğini başlatacaktım.

Çoğu kişiye göre, National Geographic Cemiyeti gibi bir kurumun, coğrafya biliminin imdadına yetişmesi doğal görülebilir. Ancak mesele o kadar basit değildi. Cemiyetin, coğrafya alanındakilerle ilişkileri uzun yıllardır iyi değildi. Cemiyet ve yönetimi, coğrafyacıları biraz burnu havada, dış dünyadan kopuk ve dar görüşlü buluyordu. Profesyonel coğrafyacılara göre Cemiyetin, dergisini ve coğrafyanın adını popülerleştirmesi yakışıksız ve yanıltıcıydı. 1956'da Northwestern Üniversitesinde doktora eğitimine başladığımda bir profesörüm, "National Geographic'in içeriğinde az biraz coğrafya var. Eğer abone olacaksan en iyisi dergi evine gelsin. Buradaki posta kutunda görülmesi senin için iyi olmayabilir." demişti.

Çok şaşırmıştım. İşin aslı, 1950'lerin başında Afrika'da yaşarken National Geographic benim dış dünyaya açılan penceremolmuştu. Haritaları da ilham kaynağımdı. 1950'de derginin başında bulunan Gilbert H. Grosvenor'a, bunu söylemek için mektup bile yazmıştım. Cevap mektubunda bana teşekkür etmiş, coğrafyaya olan ilgimin üzerine gitmem için yüreklendirmiş ve "eğer ABD'ye gelecek olursam" beni genel merkezlerine davet etmişti. Ancak doktora öğrencisiyken National Geographic Cemiyeti ve yayınlarının "profesyonel" coğrafyacılar arasında pek de takdir görmediğini fark etmiştim.

Grosvenor'ın torunu, Gilbert H. Grosvenor, böylesi bir geçmişin önünü kesmesine razı olacak biri değildi. Okul seviyesinde coğrafya eğitimine destek vermek için büyük bir para toplama ve eğitim kampanyası başlattı. Okulların ve öğretmenlerin, coğrafya disiplininin geleceğinde kilit rol oynayacağını pek çoğumuzdan daha iyi anlamıştı. Üniversitede coğrafya eğitiminin pek tercih edilmediğinin farkındaydı. Çünkü böyle bir seçenek lise öğrencilerinin akıllarına bile gelmiyordu. "Sosyal Bilgiler" fiyaskosu, coğrafya öğretmenliğine olan rağbeti

düşürmüştü. Bu nedenle yapılacak ilk şey, coğrafya öğretecek coğrafya öğretmenleri yetiştirmekti. Coğrafya müfredatının içi boşaldığı için, Grosvenor bunu çözmek üzere coğrafya eğitiminde önde gelen bir uzmanı, (kısaca "Kit" diye de hitap edilen) Christopher Salter'ı görevlendirdi. Salter, National Geographic Cemiyetinde görevli yaklaşık yarım düzine coğrafyacıya da danışarak mekâna ve çevreye dayalı, coğrafyanın "beş konusu" denilen bir yapı geliştirdi. Cemiyet, 1986'da "Haritalar, Arazi Şekilleri ve Coğrafyanın Temel Konuları" adlı, açıklamalı, renkli bir haritayı birkaç milyon adet bastırarak, ülkedeki her okula yedekleriyle birlikte gönderdi.

Bu arada Salter, National Geographic Cemiyeti himayesinde, tüm ülkeyi kapsayan, "Coğrafi Yardımlaşma" adı altında, her eyaletin temsil edildiği bir ağ kurdu. Bu ittifak, cemiyetin çeşitli şekilde desteklediği coğrafya öğretmenlerinden oluşuyordu. Tüm temsilciler, Washington D.C.'de bulunan merkeze coğrafya eğitmenliği eğitimi için davet ediliyordu. Katılanlar, kendi eyaletlerindeki diğer coğrafya öğretmenlerini toplayarak, onlara öğrendiklerini aktarıyorlardı. Böylelikle coğrafya öğretme yeterliliğine sahip öğretmenlerin sayısı katlanarak arttı; coğrafya eğitiminin yeniden canlanması için, ülkenin her yerindeki okullara verilen destek de tabii.

Grosvenor bu proje için ciddi miktarda fon topladı. Kongre'de, coğrafyanın, ulusal eğitim standartlarının hayati bir parçası olduğunu savundu; politikacıları rahat bırakmadı; konuyu ülkenin gündeminde tutmak için gezmedik yer bırakmadı. Washington'daki çalışanlarının hepsi konuyla ilgili onun kadar heyecanlanmadı, hatta onu desteklemediler de. Fakültelerdeki coğrafyacıların çoğu yaptıklarını takdir etmedi. Yine de Amerika Coğrafyacılar Birliği yönetimi, resmî olarak, onun coğrafyacılar ile National Geographic Cemiyeti arasındaki tatsız gerginliği sona erdirme konusundaki hakkını teslim etti.[6]

---

6 Amerika Coğrafyacılar Birliği, her yıl Gilbert Grosvenor adıyla coğrafya eğitim

COĞRAFYADAN PEK ANLAMAM

Peki, bugün ne durumdayız? Keşke, Amerika'daki ortaokul ve liselerde, coğrafya dersi alan öğrencilerin oranındaki keskin değişimi anlatıyor olsam. 2005 yılına geldiğimizde, en iyimser değerlendirmeye göre durum şöyleydi: National Geographic Cemiyetinin kampanyası başladığında, Amerikalı öğrencilerin yüzde 7'si coğrafya eğitimi görürken, yaklaşık 20 yıl ve tahminen 100 Milyon Dolarlık yatırımdan sonra, bu oran halen yüzde 30'un altındaydı. Bundan 5 yıl sonra bile durum bundan parlak görünmüyordu. 20 Temmuz 2011 tarihli *Wall Street Journal* gazetesinin manşeti "Coğrafyadan Pek Anlamam"dı. Haberin konusu, "Millî Eğitim Gelişim Değerlendirmesi"nde (namı diğer Ulusal Karne) Amerikalı öğrencilerin coğrafya sonuçlarıydı. Dördüncü sınıftaki Amerikalı öğrencilerin sadece üçte biri haritadaki ölçeği kullanarak mesafe ölçmeyi biliyordu. Sekizinci sınıf öğrencilerinin yarısından azı İslam'ın bugün Suudi Arabistan'ın olduğu topraklarda doğduğundan haberdardı. Aynı gün *New York Times*, "Coğrafya Karnemiz, Öğrencilerin Yetersizliğini Gösteriyor" diye manşet attı. Haberde lise son sınıf öğrencilerinin coğrafyada en düşük başarıyı gösterdiği, sadece yüzde 20'sinin coğrafya becerilerinin "yeterli ve üstü" olarak belirtilebileceği yazıyordu. Bu oran sekizinci sınıf öğrencilerinde % 27, dördüncü sınıf öğrencilerindeyse % 21'di (Hu, 2011).

Peki, durum neden bu kadar umutsuz? Tarih veya vatandaşlık derslerinin sınavları için de gidişatın aşağı yukarı aynı olduğunu söylemek endişeleri gidermiyor. Bazı uzmanların, sosyal bilimlerin, özellikle de coğrafyanın, "Hiçbir Çocuk Geride Kalmayacak" programının yasal şartları gereği, matematik ve İngilizce derslerine ağırlık verilmesi nedeniyle,

---

ödülü vermektedir.

giderek müfredatın dışına itildiğini söyledikleri aktarılıyor. Buna rağmen aslında okulda sosyal bilimlere ayrılan zamanın -coğrafya kısmen ihmal edilse de- ortalama olarak arttığını söyleyenler de var. *Wall Street Journal* gazetesinde, Ulusal Değerlendirme Yönetim Kurulu üyesi Shannon Garrison'ın, ortaokul ve lisede coğrafyanın "sahipsiz", coğrafya öğretme sorumluluğunun ise genellikle "belirsiz" olduğunu ifade ettiği yazıldı. Pennsylvania Eyalet Üniversitesinde coğrafya profesörü olan ve yıllardır coğrafyanın statüsü ve geleceğiyle ilgili en ön safta mücadele veren meslektaşım Roger Downs, coğrafyanın müfredattaki kısıtlı, en iyi durumda bile durağan sayılabilecek rolünden endişe duyduğunu belirtti.

Bu durumu o zamanın National Geographic Cemiyeti Başkanı Gilbert Grosvenor'ın Ulusal Basın Kulübünde 27 Temmuz 1988'de yaptığı umut dolu konuşmasındaki çerçevede düşünmek insanın keyfini kaçırıyor. Grosvenor, bu konuşmada Cemiyet Ulusal Coğrafya Öğretmenleri Yardımlaşma programının yaratılış sürecini ve her yıl bir ay boyunca, Cemiyetin Washington'daki merkezinde düzenlenen yoğun yaz programlarında 15 bin coğrafya öğretmenini eğitme hedeflerini anlattı. Bu kursa katılan her bir öğretmen, kendi okul çevresinde en az üç atölye çalışması yapmakla yükümlü tutuluyordu. Grosvenor, sadece içinde bulunulan yaz döneminde 700 öğretmenin kurs göreceğini ekledi (Grosvenor, 1988). Çeyrek yüzyıl sonra, Grosvenor'ı toplumun coğrafya okuryazarlığı için ciddi yatırım yapmaya sevk eden eksikliklerin aynılarıyla karşı karşıyayız. Bunun neden olduğunu açıklamak basit değildir. Coğrafyanın içinde bulunduğu kötü durum, ilk ve ortaöğretimdeki öğrencilerimizin uluslararası testlerde gittikçe daha kötü sonuç almalarıyla da gözler önüne serilerek, aslında arka planda daha büyük bir krize işaret etmektedir. Ancak coğrafyanın işi biraz daha zor çünkü bu alandaki bilgisizlik her seviyede birçok eğitimciyi -bundan sorumlu olmasalar da- etkilemektedir. (Sadece üniversiteye

kadarki eğitimde değil, yüksekokul ve üniversite dekanlarında da durumun böyle olduğunu gördüm) Coğrafyanın önemi ve rolü konusunda kafası karışık olan bu eğitimciler, çalıştıkları alanda yeterli eğitim almadan göreve geldiler. İşin aslı şu ki, National Geographic Cemiyetinin *Yardımlaşma* programı, karaya vuran denizyıldızlarını denize geri atmak gibi; yani çok ihtiyaç duyulan ve iyi niyet barındıran bir hareket. Yine de, söz konusu çaba, esas amacına ulaşmaktan çok, bu amacı gerçekleştirmenin ne kadar zor olacağını gösterme konusunda faydalı oldu.

Bu, kampanyanın tamamen işlevsiz olduğu manasına gelmez. Böyle bir girişim olmasaydı şüphesiz, durum çok daha kötü olacaktı. *Yardımlaşma*'nın öğretmenleri, öğrencilerin dikkatini coğrafya alanına çekerek onların üniversite tercihlerinde etkili oldu. Bu etki üniversite bölümlerine başvuru istatistiklerinde de görünür hale geldi. Cemiyetin medya görünürlüğü, coğrafyayı ilk sayfalara ve televizyon programlarına taşıdı. Coğrafyanın, saygın bir dergi (National Geographic) halinde mevcudiyeti, onu eskisinden çok daha güçlü kılmaktadır ve derginin harita ve makaleleri, halkın gözünde, coğrafyanın görünen yüzünü oluşturmaktadır. Profesör Downs'ın dediği gibi: "Küreselleşmenin ekonomik ve kültürel güçleri ile küresel çevre değişiminin etkileri herkes tarafından her yerde hissedildikçe, coğrafya meselesi hem apaçık hem de kaçınılamaz hale geliyor." Durum böyle olsa da bunu hakkıyla ortaya koyabilmek için önümüzde halen uzun bir yol var.

COĞRAFYA TARİH Mİ OLUYOR?

Evet, ABD Kongresi her Kasım ayında Ulusal Coğrafya Haftası'nın kutlanmasını onaylamış olsa da, meşhur Spelling Bee[7] yarışmasından esinlenerek her yıl yapılan National Geog-

[7] Spelling Bee, ABD'de düzenlenen, sözcüklerin imlasını söyleme (heceleme) yarış-

raphic Bee yarışmasını kazananlar, her bahar televizyonlarda yayımlansa da, ulusal gazeteler ve internet medyası coğrafyaya daha çok yer verse de, bazı meslektaşlarım, bir disiplin olarak coğrafyanın geleceğini pek de parlak görmüyorlar.

Kamusal alandaki umut vadeden gelişmelere rağmen var olan bu karamsarlığın, diğerleri arasında, özellikle öne çıkan iki sebebi var. Bizim kültürümüz, tarih takıntılı bir kültürdür. Arkeolojiden yerbilime, fosilbilimden dilbilime kadar, zamansal olana önem veriyoruz. Yükseköğretimde, mekânsal konular -aynen okullarda coğrafya derslerinde olduğu gibi- yeterli ilgiyi göremiyor. Amerikalılara göre bir üniversite, ister prestijli ister sıradan olsun, tarih bölümü olmadan düşünülemez. İster Harvard, ister bir Orta Batı bölge üniversitesi olsun, müfredatta tarih dersi dışarıda bırakılamaz, oysa aynısı coğrafya için söylenemez.

Öte yandan, daha önce bahsettiğimiz gibi, profesyonel coğrafyacılar, alanlarının içeriğiyle ilgili bölünmüş durumdadır. Bu, muhtemelen sağlıklı bir tartışmadır. Başka alanlarda görülmeyen bir tartışma da değildir. Ancak üniversite yöneticileri akademik dergilerimizi okuduklarında bolca fikir ayrılığı görüyor ve bu da bir karmaşaya neden oluyor. Tarih, antropoloji ve biyolojinin çok daha net şekilde tanımlandığını düşünüyorlar.

Ben meseleye çok basit şekilde bakıyorum. Bence bizim temelimiz, öğrencilerin lisans eğitimlerinde uzmanlaşmaya başlarken bilmeleri gereken istatistiki analiz ve CBS'le birlikte, bölgesel coğrafya, beşerî-kültürel coğrafya ve fiziki (çevresel) coğrafyaya dayanır. Bunun ötesinde, mekânsal bakış açısı ve mekânsal analiz ise bizi birbirimize bağlar (ancak başka yönlere gitmek isteyenleri de kısıtlamaz). Coğrafyanın bir bilim olarak geleceği ile ilgili şüpheleri olanlara, büyük fırsatın, çevre ve

---

masıdır. Coğrafya bilgisi yarışması National Geographic Bee, bundan esinlenerek adlandırılmıştır.

insanlık arasında yattığını söyleyebilirim. Geçtiğimiz yüzyılın çoğunda bu noktadaydık ve böylelikle çağdaşlarımızın önünde yer aldık. Bu pozisyonumuzu korumalıyız.

Coğrafyanın tarih olmasına gelince, tarihçilerin kendilerini hem kamuoyuna hem bilim dünyasına sunuş biçimlerini takdir ettiğimi ve kıskandığımı söylemeliyim. Televizyonu her açışımda bir "başkanlık tarihçisinin" eski ABD başkanlarının iyi ve kötü yanlarıyla ilgili yorumlarına rastlıyorum. Kabul ediyorum, Başkan Nixon'ın Watergate skandalı ile ilgili ne bildiğini ve bunu ne zaman öğrendiğini daima hatırda tutmalıyız. Sonuçta "ne zaman" sorusu, tarihin temel meselesidir. Ancak çok kısa bir süre önce, bizi, başkanın "ne yaptığını" ve "nerede yaptığını" sormaya teşvik eden bir başkanımız vardı. İşte bu, coğrafyanın ta kendisidir! Artık başkanlık coğrafyacılarına ihtiyacımız var. Her nedense bu çağrılarım bazı çevrelerce görmezden geliniyor.

Biz profesyonel coğrafyacılar, halkı ne iş yaptığımız ve coğrafyanın önemi konusunda bilgilendirmek için gerekli çabayı gerçekten gösteremedik. Bu hususta coğrafyacılar yalnız olmayabilir. Diğer disiplinlerdeki bilim insanları da, bilimsel araştırmaların, akademinin fildişi kulesinin duvarları arkasında gerçekleştirildiği yönündeki kamuoyu algısına katkıda bulunuyorlar. Şu söylediğimi kanıtlayamasam da sadece çok küçük bir grup akademisyenin, sıradan insanlara, çalışmalarının neden önemli olduğunu ve onları finanse eden vergilere ve bağışlara değdiğini anlatacak kadar, halk arasında kendilerini rahatça ifade edebildiğini düşünüyorum. Bu küçük grup içinde bir grup var ki, halka ve kendi alanlarına olan faydaları tam örnek gösterilecek cinsten.

Çalışmaları gezegen yüzeyleri ve atmosferlerinin fizik ve kimyasına yoğunlaşan Astronom Carl Sagan, uzay araştırmalarının yeni bilimsel ufuklara yol açtığı bir dönemde, halkın dikkatini kozmolojiye çekebildi. Dünyadaki hayatın kaynağına

ve dünya dışındaki yaşam araştırmalarına olan ilgisi, halkın merakını cezbetti. Sagan, bir sürü kitap ve oldukça başarılı bir televizyon programıyla sadece kozmolojiyi popülerleştirmekle kalmadı, aynı zamanda evrim teorisi ve nörofizyolojideki eşzamanlı gelişmelere de dikkat çekti. Sayesinde bu ve benzer alanlar kaç öğrenci için cazip hale geldi bilemeyiz, ancak onlardan pek çoğu bugün, Amerika'nın kamu ve özel uzay programlarında çalışıyor.

Bazılarınız kozmoloji ve uzay keşiflerinin halk için coğrafyaya göre çok daha merak uyandırıcı olduğunu düşünebilir. Ancak bu yanıltıcı olabilir. *N.Times*'ın yetenekli bilim yazarı John N. Wilford, Amerikan Coğrafyacılar Derneğinin 2001 genel kurul toplantısına bir konuşma yapmak üzere davet edilmişti. Wilford konuşmasında, coğrafyacıların, popüler dili konuşmada, işleri hakkında önemli olanı basit ve doğrudan terimlerle aktarma konusunda başarılı olamadıklarını belirtti (Wilford 2001). Oysa coğrafyacılar kendilerini doğru ifade edebildiklerinde, karşılarında, çok ilgili ve algısı açık bir dinleyici kitlesi olduğunu görmeleri muhtemeldir. Çünkü coğrafyanın, iklim değişikliğinden Çin'in yükselişine, küreselleşmeden terörizme, hepimizi etkileyen, acil ve gündelik endişelerle ilgisini kurmak, hiç de zor değildir. Bu süreçte, bir izleyici veya dinleyiciden, eski ve zor görünen meseleler üzerindeki coğrafi bakış açısının yeni ve heyecan verici olduğunu işitmek her zaman sevindiricidir. Bunun için çaba göstermeye değer.

COĞRAFYA OKURYAZARLIĞI VE ULUSAL GÜVENLİK

Coğrafi bilgi, ulusal güvenliğimizin hayati bir parçasıdır. Henüz girdiğimiz yeni yüzyılda, radikal çevre değişiklikleri-nin, büyük nüfus hareketlerinin, yinelenecek medeniyet çatış-

malarının, Çin'in jeopolitik ve ekonomik bir süper güç olarak ortaya çıkışının, bütünleşen Avrupa'nın uluslararası arenadaki baş aktörlerden biri haline gelmesinin ve öngörülemeyen pek çok başka gelişmenin meydana gelmesi beklenmektedir. Meslektaşlarım arasında, muhtemel enerji krizi olasılıkları ve nasıl engellenebilecekleri; kitle imha silahlarının yayılma riskleri ve bu riskin nasıl azaltılabileceği, küresel iklim değişikliğinin özellikle hassas bölgelere etkileri ve buna nasıl karşı koyulabileceği gibi konular üzerinde çalışanlar var. Bunlar gerçekten ciddi meseleler. Coğrafya bilgisi tek başına çözüm olamasa da çözüm coğrafyasız olamaz. Örneğin kitle imha silahlarının yayılması meselesinin, hem teknolojik hem de ideolojik yanları vardır. Teknoloji başka bilimlerin konusudur, ancak ideolojinin, coğrafi boyutları vardır. Dağlık ve ıssız Batı Pakistan'daki üslerinden, Taliban hareketini besleyen ve Afganistan'da iktidara getiren tür aşırıcılık, soyutlanmış bölgelerde azma eğilimi gösterir ve bunun İslam'la ilgisi yoktur. Başarısız devletler, halklarının zararına da olsa ana akım küresel etkileşim ve değişimden uzakta durma eğilimindedir. Somali'den Afganistan'a, Kamboçya'dan Liberya'ya, Myanmar'dan Kuzey Kore'ye, bunun ceremesini halkları çeker.

Coğrafya bilimi, soyutlanma ve bölgecilik politikalarına karşı müthiş bir panzehirdir. Bazı coğrafya eğitimi uzmanları, yıllardır devam eden coğrafya cehaletimizin, iki okyanus (Atlantik ile Pasifik) ve iki ülke (Meksika ile Kanada) arasındaki "fevkalâde" soyutlanmışlığımızdan kaynaklandığını savunuyor. Ancak bu mekânsal yalnızlığımızın hızla küreselleşen dünyada pek de bir anlam ifade etmediğini öğreniyoruz. Vietnam Savaşı sırasında, "Kuzeyi taş devrine göndermek üzere bombalamayı" savunan politikacılar vardı. ABD'nin buna gücü yeterdi. Ancak ABD'nin başaramadığı şey, on milyonlarca Vietnamlıyı ideolojisini değiştirmeye ikna etmekti. En son, Irak'taki askerî müdahale çabucak ve etkili bir şekilde gelişti

ve bu da, erkenden savaşın kazanıldığı kanısına varılmasına neden oldu. Ancak Iraklıların kalbindeki ve beynindeki gerçek savaş, henüz başlıyordu ve müteakip günlerde, ülkenin merkezî bölgelerini perişan eden, yüksek maliyetli bir isyana yol açmıştı. Buna ise, ancak işgalcilerle eski yönetime düşman aşiretler arasında yapılan sıkıntılı bir ittifakla karşı konulabilmiş ve böylece, işgal sonrasında meydana gelecek şiddet olaylarının tohumları ekilmişti. ABD ve müttefikleri donanım ve yönetim açısından üstün olmalarına rağmen, meydana gelen mezhep çatışmalarını ve devamında Amerikan askerlerinin Aralık 2011'de Irak'tan çekilmelerini önleyemediler. Irak'taki Amerikalıların pek azı bölgeyi biliyordu, bölgedeki dilleri konuşabiliyordu, âdetlere ve hayatın ahengine hâkimdi ve bölgedeki hissiyatın farkındaydı.

Benzer şekilde, Amerikalıların pek azı Irak'a yapılan müdahalenin coğrafi sonuçlarını kavramıştı. "Irak'ın Amerika Sonrası Belirsiz Geleceği" üzerine yorum yapan Amerika'nın eski Irak Büyükelçisi L. Paul Bremer, "Irak zorlu bir bölgededir ve coğrafi koşullar kalıcıdır" görüşündedir (Bremer 2011). Bu nasıl olur? Coğrafya kalıcı mıdır? Siz bunu Pasifik bölgesindeki eyaletlerini ıssızlıktan, unutulmuşluktan kurtarıp, çok kısa bir sürede dünya çapında ezici bir güce dönüştüren Çin'e söyleyin. Modern yaşamın İslam ile buluştuğu Dubai'de yükselen lüks apartman ve villalarda yaşayanlara söyleyin. Ekonomik durgunluğun istikrarsız günlerini hatırlayan Singapurlulara söyleyin. Siyasi ve coğrafi mabetlerinin yıkılmasına şahit olan eski Sovyetler Birliği vatandaşlarına söyleyin. Coğrafya kesinlikle kalıcı değildir. Bu önermeyle yola çıkarsanız yanlış yola varırsınız. Bremer, savına "Başkan Obama Irak'tan Amerikan kuvvetlerini çekerek ciddi bir hata yaptı" diye devam ediyor. Anlaşılan o ki bu kuvvetler oradayken işler hep yolunda gitmiş.

Sonraki kısımlarda üzerinde duracağımız üzere, zorluklar,

tehditler farklı yönlerden gelebilir. Çin'in yükselişi ve artan gücü, eski Sovyet imparatorluğunun parçalarını birleştirerek Büyük Rusya hayalleri kuran Moskova, Avrupa'nın istikrarını tehdit eden zafiyetleri, Hindistan'ın bölgesel ve küresel yükselişi, rekabetçi bir dünyada gelişmekte olan Brezilya'nın ekonomik gücü... Peki, bugün sıradan Amerikalı (veya Amerikalı liderler) Çin (hatta Hindistan veya Brezilya) ile ilgili, 40 yıl önce Güneydoğu Asya veya 11 Eylül'den sonra Orta Doğu ile ilgili bildiğinden fazla ne biliyor?

Elimde olsaydı yalnız "elit" üniversitelerimizde coğrafya bölümünü yeniden kurmakla kalmaz, aynı zamanda, eski ve yeni tüm bölümlerde, bölgesel araştırmaları yeniden başlatırdım. Bunu, çalışmalarının en az, yüksek irtifa silahlarının temini, uydu görüntüleme sistemleri, CBS araştırmaları kadar önemli olacağına inandığım; sahada tecrübe kazanmış, dil yeteneklerine sahip, yerel bağlantıları olan bilim insanlarının hükümet, istihbarat ve diğer devlet kadrolarında istihdam edildiğinden emin olmak için yapardım. Coğrafya, toplumdaki imajının aksine, hem eğlenceli hem de aydınlatıcı bir alandır. Fakat daha da önemlisi, ondan sonra neyin geldiğidir.

COĞRAFYA EĞİTİMİ HER DÜZEYDE BOZULURSA NE OLUR?

Coğrafya eğitimi her düzeyde bozulduğunda ne olur? Kapsamlı herhangi bir "sosyal" bilim müfredatını ele alın. Burada sürekli yinelenen üç bakış açısına rastlarsınız: zamansal (tarihsel), mekânsal (coğrafi) ve yapısal (siyasi, ekonomik). Bunlardan her biri bir diğerine katkıda bulunur. Ancak mekânsal bakış açısı vazgeçilmezdir, çünkü çevresel analizlerden iktisadi analizlere kadar her konuda, konum ve mekânın önemine dikkat çeker. Bu nedenle coğrafyacılar ne zaman Irak'a müdahale gibi önemli bir olayla karşılaşsalar hemen haritalarının başına oturur ve Coğrafi Bilgi Sistemi araçlarına başvururlar. Ancak bahsettiğimiz iç karartıcı anketlerin ortaya koyduğu gibi, iyi eğitimli Amerikalılar bile genelde haritaları verimli şekilde kullanamıyorlar.

Coğrafya eğitiminin bozulmasının bir başka sonucu da çevre bilinci ve sorumluluğuyla ilgilidir. "Sosyal" bilimler arasında coğrafyanın, fiziki (yani doğal) boyutu güçlüdür. Amerikan liselerinde coğrafya eğitimi zayıflamadan önce öğrenciler, hava sistemleri ve iklim değişikliğini ilk olarak coğrafya derslerinde duyuyor ve kaynak dağılımının çevre korumayı ve kaynakların sağduyulu kullanımını nasıl etkilediğini öğreniyorlardı.

1948 yılında, coğrafya öğretmenim Eric de Wilde, sınıfta, yıllarca aklımda yer edecek bir soru sormuştu: Buz devri sıcaklık değişimlerinin iniş-çıkışlarını düşünecek olursak tarih iklimden nasıl etkilenmişti? Ondan, aslında buz devrinde yaşadığımızı ve buzullaşma dönemleri arasında, kısa ve sıcak bir ara dönemde yaşadığımız için şanslı olduğumuzu öğrendim. Bugün sıradan vatandaşa buz devri ve buzullaşma arasındaki farkı sorduğunuzda muhtemelen tatmin edici bir cevap alamayacaksınız. Siyasetçilerin insanların kafa karışıklığından faydalanmalarına şaşmamalı.

Liderlerimiz, Amerikan müdahaleleriyle değiştirmek istedikleri toprakların, çevresel ve kültürel coğrafyalarını tanımadığı, çevreyle ilgili konularda aldıkları kararlar, coğrafi bakış açısı tarafından yeterince beslenmediği sürece, toplumsal coğrafya eğitimini geliştirme ihtiyacımız devam edecek. Dünyanın geri kalanının hoşuna gitse de gitmese de ABD, kutuptan kutba, tüm dünyadaki ulusları ve halkları, hayatları ve geçim yollarını etkileme gücüne sahip olarak 20. yüzyıldan dünyanın en güçlü devleti olarak çıkmıştır. Bu güç, Amerikalılara bu ülkelerle ve geçim yollarıyla ilgili, olabildiği kadar bilgi sahibi olma sorumluluğu da yüklemektedir ve bunun için coğrafyadan daha iyi bir araç yoktur.

ABD ve Dünya'nın önünde halen çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Bunlardan üçü özellikle öne çıkmaktadır: Çevre şartlarının hızla değişmesi, kitle imha silahlarından da güç alan yükselen terör dalgası ve Çin'in dünya sahnesine bir süper güç olarak ortaya çıkması... ABD halkı, tüm bu sınamalarla başa çıkmak için, bu faktörlere, bunların birbirleriyle ilişkilerine ve arkasında yatan sebeplere dair azami bilgi ile donatılmalıdır. Coğrafya bu girift ilintileri kavrayabilmek için elzemdir.

–*Washington Examiner*, 22 Temmuz 2005

COĞRAFYA VE DIŞ POLİTİKA

1990'larda Washington'da yaşayan profesyonel bir coğrafyacı olarak ABD lise öğrencilerinin coğrafya okuryazarlığı sıralamasında en dipte olduğunu gösteren uluslararası anketlere dair, arada sırada yayımlanan haberleri gördüğümde irkilirdim. Akşam yemeği sohbetlerinde bol bol "Pasifik'in nerede olduğunu bilememişler mi?" gibi alaycı sözlere şahit olmuşumdur. Aralarında siyasetçiler ve diplomatların da olduğu yaşını başını almış insanların bile ülkelerini uluslararası ortamda rezil etmelerine dair hikâyeler herkesi güldürürdü. En çok anlatılan hikâyelerden biri, Başkan Reagan'ın Brasilia'da bir konferans açılışı gerçekleştirirken Bolivya'da olmaktan mutluluk duyduğunu söylemesiydi.

Daha da kötüsü, bu hikâyelerin, coğrafya bilgisini halkın gözünde yer isimlerini bilmeye indirgemesiydi. Yer adları elbette işe yarar bir bilgidir, ancak coğrafyayla olan ilişkisi, kelime dağarcığı ile edebiyat arasındaki ilişki kadardır. Coğrafyacıların Amerika'da coğrafya okuryazarlığındaki düşüşü dert edinmelerinin nedeni, eninde sonunda bunun dış politikaya etkisinin olacağını bilmeleriydi.

2
HARİTA OKUMAK VE TEHDİTLERLE YÜZLEŞMEK

"Bir resim bin sözcüğe bedeldir" diye bir söz vardır. Eğer bu doğruysa bir harita bir milyon, hatta daha fazla sözcüğe bedel olmalı. Bir harita ilk bakışta bile başka hiçbir resmin ifade edemeyeceği kadar çok şey içerir. Harita, coğrafyanın dilidir, genellikle büyük fikirler veya karmaşık teorileri aktarmanın en kestirme ve etkili yoludur. Tüm haritaların anası dünya küresidir. Özellikle okul çağındaki çocukları olan aileler başta olmak üzere, her evde bir küre bulunmalıdır. Küre bize, yüzeyinin % 70'i su veya buz olan, toprak kısmının çoğu da dağ veya çöl olarak haritalarda gösterilen bir dünyada, karasal yaşam alanımızın sınırlarını gösterir. ABD ve Çin arasındaki en kısa mesafenin Pasifik Okyanusundan değil, Alaska ve Bering Denizi üzerinden geçtiğini gösterir. Kuzey yarımküre ülkelerinin dünya siyasetine niçin hâkim olduğunu açıklar: Yaşanabilecek toprakların çoğu ekvatorun kuzeyinde yer almaktadır.

Kitabın bu bölümünün iki amacı var. Anket ve oylamalar

Amerikalıların önemli kısmının düzenli olarak haritalardan faydalanmadığına işaret ediyor. Fakat (bu hususta şahsi tecrübeye sahibim) kendilerine bir haritadan nasıl faydalanacaklarına dair rehberlik edilirse çok yoğun ilgi gösteriyorlar. Haritaları kabaca genel ve özel olarak ikiye ayırabiliriz. Genel haritalar dünya yüzeyindeki bir veya birden fazla özelliği, ölçeğin izin verdiği ölçüde gerçeğe yakın olarak gösterir. Örneğin, ABD Eyaletlerarası Otoban Sistemi'nin haritası, ülkedeki tüm dört şeritli otobanları gösterir. 500.000 ve üzeri nüfuslu Avrupa şehirlerinin haritaları coğrafyanın bu alanında bulunan şehir nüfus verisini temsil eder. Tüm dünya atlasları, ülkeleri uluslararası sınır anlaşmalarına göre haritada gösterir.

Özel haritalarsa (otoban haritalarında olduğu gibi) uydu görüntülerinde görülemeyen fiziki, kültürel özelliklere veya bir başka ölçüte odaklanır. Tropikal yağmur ormanı ikliminden arktik tundra iklimine kadar farklı dünya iklimlerini gösteren bir dünya haritasının konusu doğal çevredir. Irak'taki Şii, Sünni ve Kürtlerin tarihî etki alanlarını gösteren harita kültürel bir haritadır. Bu son örneği ele alacak olursak böyle bir haritayı genelleme yapmadan çizmek mümkün değildir, diyebiliriz. Irak'ın (veya başka herhangi bir ülkenin) etno-kültürel parçalarının sınırları hiçbir zaman keskin şekilde tanımlanamaz. Bu yüzden özel haritalar sıklıkla tartışmaya yol açar ve bu nedenle haritacının zihnini okumak için daima harita kenar bilgilerini ve sembollerini incelemeliyiz. Sonraki bölümlerde üzerinde duracağımız üzere, haritacılar bazen iyi niyetli de olmayabilir.

Bu nedenle ilk amacımız harita yapımı ve harita okuma üzerine kafa yormak ve o haritanın sırlarını ortaya çıkarmanın yollarını irdelemektir. Öğrencilerime salık verdiğim üzere, okuduğunuz kitapta yer alan haritayı, en azından bir sayfayı okurken harcadığınız süre kadarını harcayarak incelemelisiniz. Metinden öğrenemeyip, haritadan elde ettiğiniz bilgileri özetlemeye çalışın. Ayrıca ifade etmeliyim ki, öğrencilerime dün-

yamızın genel görünümünü -coğrafi bölgeleri, memleketleri, ülkeleri, önemli devletleri ve eyaletleri- olabildiğince tanımak gerektiğini hatırlatmak bana asla zor gelmez. Amerikalı askerler ve müttefikleri neredeyse on yıl boyunca Irak'ta savaştılar ve hayatlarını kaybettiler. Ancak halen 7 Amerikalıdan sadece biri, Irak'ın yerini isimsiz bir dünya siyasi haritasında bulabiliyor. Her 4 Amerikalıdan üçü Basra Körfezi'ni bulamıyor. Dünya gittikçe küçülürken bu tarz veriler, ironik şekilde coğrafya bilgisizliğinin büyüdüğünü ortaya koyuyor.

Bu bölümün ikinci amacı, haritaların kullanımı ve suistimali ile ilgilidir. Bir riske, zarara veya tehdide dikkat çekmek için bir haritadan daha iyi bir araç düşünülemez. Ancak haritalar insanları şaşırtıp aldatmak için de kullanılmaktadır. Bu noktada özel haritalar devreye girmektedir. Özel haritalar karmaşık meseleleri açıklığa kavuşturmak için -dikkatli kullanıldığı sürece- son derece faydalıdır. Fakat önce, geriye doğru tarihe bir göz atalım.

KİL TABLETLERDEN BİLGİSAYARLARA

Kartografya, yani harita çizimi, eski Mezopotamyalıların 5000 yıl önce nehir ve arazileri göstermek için ıslak kile çizip güneşte kuruttukları kil tabletlerden beri büyük yol kat etti. Haritacılığın gelişimi John N. Wilford'ın *The Mapmakers*[1] kitabında (Wilford, 1981) güzelce anlattığı gibi, heyecan verici bir hikâyedir. Rivayet odur ki, Keşifler Çağı'nın halen devam etmekte olan ilk döneminde, kâşifler, paralı askerler, vurguncular ve maceraperestler Avrupa'dan, bilinmeyen denizlere açılıyorlar; geri dönebilenler, haritacılara dünya yapbozunun geri kalan parçalarını tamamlamaları için gerekli bilgileri getiriyorlardı.

Dünyanın etrafını gemiyle ilk defa Macellan ve müret-

[1] Haritacılar

tebatı dolaştı. Cabral'ın Brezilya'nın kıyılarıyla ilgili izlenimlerinin üzerine yeni bilgiler eklediler ve Pasifik Denizi'nin büyüklüğünü kanıtladılar. İtalyan Battista Agnese'nin 1544'te hazırladığı dünya haritası, kısa sürede hem güzelliği hem de orijinalliğiyle meşhur oldu. Flaman matematikçi ve haritacı Gerardus Mercator, tekâmül eden dünya haritalarında denizcilerin pusula açısını düz bir hat şeklinde çizmesine imkân veren bir şebekeyi, Mercator Projeksiyonunu geliştirdi (1569). Bu tarihî bir yenilikti. Mercator adı, bunun yanında bir başka icadı, haritaların sistemli şekilde derlenmesi anlamına gelen (Yunan mitolojisinde geçen titanlardan birinin adıyla adlandırdığı[2]) atlas kavramı sayesinde günümüzde de önemini korumaktadır.

Yine de, o dönemdeki haritacıların sadece Avrupalılardan oluşmadığı akılda tutulmalıdır. Çinliler belki 3000 yıl önce de harita yapıyorlardı. Avrupa'nın görüp görebileceğinden daha büyük olan donanmaları, Macellan'ın destansı yolculuğundan çok daha önce Asya ve Afrika kıyılarında dolaşıyordu. Kaptan Cook 18. Yüzyılda Pasifik Okyanusu'nu geçerken ada yerlileri ona, çubuk, lif ve deniz kabuklarından yaptıkları haritalarla gideceği yolu gösterdiler. Eski Maya ve İnka uygarlıklarının da haritaları vardı. Haritacılık Avrupa'ya has bir uğraş değildi.

Ancak Avrupalılar sadece kendi bölgelerinin değil, tüm dünyanın genel (temsilî) haritalarını yapmak için gerekli bilgiyi toplayıp düzenlediler. Bu işte giderek daha da iyi hale geldiler. Denizde Vasco de Gama'dan, karada Burton ve Speke'a hem suüstü, hem de kara keşifleri gerçekleştirilmiştir (o zaman keşfedilen topraklarda bugün yaşayanlar "keşif" ifadesine karşı çıkmaktadır). Kâşifler, pusula, sekstant[3], usturlap ve kronometrenin

---

2 Eski Yunancada Atlas, "yeryüzünü sırtında taşıyan titan" demektir. Titan, eski Yunan mitolojisinde tanrı ırkına verilen isimdi. Mercator'un bu kelimeyi seçmesinin nedeni, eserini, ilk büyük coğrafyacı olarak nitelediği Mauretania Kralı Atlas'a ithaf etmektir. Mitolojiye göre Kral Atlas, Titan Atlas'ın oğludur ancak bu iki mit kısa sürede birleşmiştir.

3 Sekstant, yerküre üzerinde bulunulan yerin enlemini belirlemek amacıyla, bir gök cismiyle ufuk düzlemi arasındaki açısal mesafeyi ölçmekte kullanılan optik seyir cihazı.

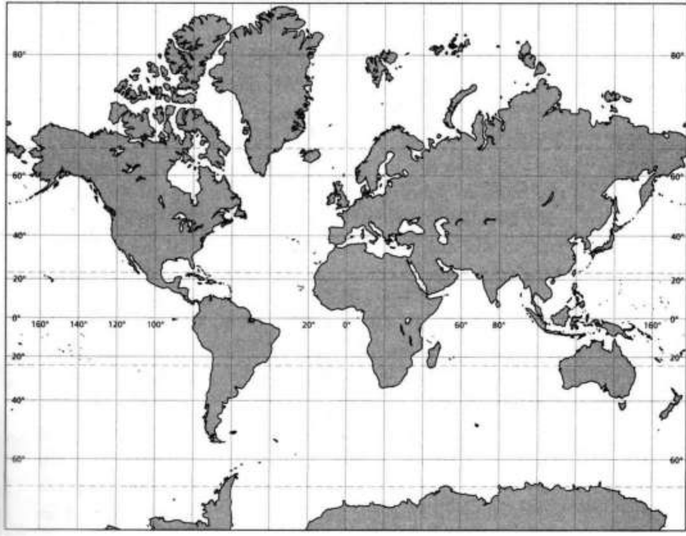
de dâhil olduğu, gün geçtikçe gelişen ekipmanları sayesinde, zamanla oldukça doğru ve şaşırtacak kadar ayrıntılı şekilde ölçüm yapmayı başardılar. 19. yüzyıl haritaları sanat değil bilimi temsil etme eğilimindeydiler. Buna rağmen açıklayıcı olmaları için hâlâ elle boyanıyorlardı. 20. yüzyıla gelindiğinde, haritacılığı baştan aşağı dönüştürecek olan ve halen devam eden bir devrim yaşandı: Hava fotoğrafçılığı, görüntü aktaran uyduların dünya yörüngesine yerleştirilmesi ve bilgisayar çağının başlaması.

Bu süreçte, "harita" kelimesinin tanımı değişmiştir. Arthur H. Robinson ve Barbara B. Petchenik'in *The Nature of Maps*[4] kitabı (1976) veya P.C. ve J.O. Muehrcke'nin *Map Use*[5] (1997) kitabı gibi geleneksel çalışmalarda, harita genellikle "çevrenin çizgisel gösterimi" veya "çevrenin coğrafi tasviri" olarak tanımlanır. Ancak günümüzde beyin haritası, insan DNA haritası, atmosferdeki ozon tabakası deliklerinin haritası, Mars haritası, galaksi haritasına rastlıyoruz. Stephen S. Hall'un dediği gibi, yüksek teknoloji, "haritacılığı yalnız yeryüzü sahasına özgü olmaktan çıkarmıştır." (Hall 1993)

Aslında tam olarak öyle değil. Bilim insanları kromozom haritalarını, müzik duyulduğunda aktive olan beyin bölgeleri haritalarını veya kozmik hareketin olduğu galaksi haritalarını kullanabilir. Ancak bir gezi planladığımızda, dolaşmak istediğimizde, hava durumunu kontrol etmek istediğimizde, dünyada veya ülkemizde önemli bir olayın nerede meydana geldiğini merak ettiğimizde hâlâ haritalara başvuruyoruz. Maalesef anketler Amerikalıların bu tür geleneksel haritaları -ticari yol atlaslarındaki basit haritaları bile- kullanmada pek de başarılı olmadığını gösteriyor. Amerikalılar, sıradan haritaların ölçek, yönüne koyma ve semboller gibi temel özelliklerini bile bilmiyorlar. Haritalarla kenar bilgileri arasındaki ilişkiyi anlayamı-

---

4 İng. "Haritaların Doğası"
5 Haritanın Kullanımı

Şekil 2-1: Mercator Projeksiyonu ve yüksek enlemlerdeki aşırı boyut sapması. Güney Amerika'nın büyüklüğü Grönland'ın sekiz katı olmasına rağmen Grönland Güney Amerika'dan daha büyük ve Afrika ile aynı boyutta görünmektedir.

yorlar. Eğer burada söz konusu olan kara parçalarının ve, okyanusların büyüklüğü ve şeklini gülünç derecede farklı gösteren Mercator projeksiyonu gibi bir projeksiyon haritası ise, zorluk yaşanması doğaldır. Mercator projeksiyonuyla hazırlanmış dünya haritasına bir bakın: Örneğin gerçekte, Güney Amerika'nın yüzölçümü Grönland'ın sekiz katıyken, Grönland, Güney Amerika'dan daha büyük görünmektedir. (Şekil 2-1).

Teknolojik gelişmeler sonucunda haritacılık dünyası hızla değişse de basılı haritaları okuyabilmek yine de faydalıdır. Arazi emlakçılığı yapanlar, hâlâ güncel kadastro bilgilerine ihtiyaç duyarlar. Kadastrocular, bir gün veya daha uzun sürebilecek, masraflı bir çalışmayla, arazinizin sınır işaretlerini bulur, köşelerini tespit eder ve kenar uzunluklarını ölçer ve neticede, arazinin boyutlarını, ayırt edici özelliklerini ve eğer varsa komşu parsellere taşmaları gösteren bir kadastro haritası

hazırlarlar. Eğer arazi birkaç ay sonra alınır veya satılırsa eski arazi etüdü geçerliliğini yitirir ve tüm çalışmanın yenilenmesi gerekir. Etüdü dikkatli şekilde incelemek gerekir: İçeriğinin anlaşılmasından alıcı sorumludur.

İster kadastro veya turist haritası ister metro hatları haritası veya atlas haritası olsun; gerçek dünyanın haritada gösterimi, her zaman kullanıcıyı zorlayabilir. Bir haritayı kullanmadan önce yapılış amacını ve kapsamını incelemek faydalı olacaktır. Macy's mağazasına ulaşmak için ne kadar yürümeniz (yani ne kadar sürmesi) gerektiğini anlamak üzere elinize aldığınız alışveriş merkezi haritasının bir ölçeği var mı? Kullandığınız şehir haritasının, yönünüzü bulmaya yarayan, kuzey göstergesi var mı? Peki, o California eyalet haritasındaki canlı yeşil renkte araziler ne anlama geliyor? Şimdi, haritaların kullanımına dair, bazen ilk bakışta görülemeyen noktalara kısaca değinelim.

ÖLÇEK: NE KADAR UZAK?

Yeryüzünün tamamını veya bir kısmını kapsayan haritalarda, yuvarlak bir yüzey, kaçınılmaz olarak, düz bir kâğıt parçası veya ekran üzerinde gösterilmek zorundadır. Gösterilen kısım ne kadar büyükse sorun da o kadar büyür. Küçücük bir kasabanın haritası için dünyanın kavisi pek önemli olmayabilir. Ancak ABD'nin tümünü gösteren bir haritanın önemli ölçüde "düzlemeye" ihtiyacı vardır. Bir dünya haritasının, bozulmayı en aza indirgemek için, bir takım karmaşık işlemlerden geçmesi gerekir.

Haritanın gösterdiği alan ne kadar büyükse haritanın ölçeği o kadar küçük ve gösterdiği ayrıntı da o kadar az olur. Bu, coğrafya dilindeki belirgin çelişkilerden biridir: Bir kıtanın tamamını gösteren haritanın -çok büyük bir alanı gösterdiği için- büyük ölçekli olduğu düşünülür, ancak tam tersi söz konusudur. Bir şehir adasını veya yaşadığınız caddeyi gösteren

bir harita nispeten küçük bir alanı kapsar, ama ölçeği büyüktür. Bu büyük ölçekte tek tek evleri, sokakları ve kaldırımları gösterebilirsiniz. Tüm bu ayrıntıları koca bir şehrin aynı boyuttaki haritasında göstermek ise mümkün değildir. Bu şehir haritasının ölçeği daha küçüktür ve sadece, önemli kentsel alanlarla ana arterler görülebilir. Aynı sayfaya eyaletin haritasını koyarsanız bahsedilen şehir, bütün içinde sadece şekilsiz bir benek gibi görünür. Eğer sayfa tüm ülkenin haritasını gösterirse eyaletin detayları görünmez olur, sadece sınırları görülür.

Yukarıdaki örnekte, sayfada her seferinde daha büyük bir alanı göstermek için, ölçeği küçülttük. Böylelikle harita okurken, açıklamalar ve sembollere ek olarak ölçeği de dikkate almamız gerektiğini gördük. Haritanın bize söyleyebilecekleriyle ilgili beklentilerimiz, kısmen, kullanılan ölçeğe bağlıdır.

Temsil edilen alan büyüdükçe neden ölçek küçülür? Çünkü ölçek, aslında bir orandır. Haritadaki mesafe veya alanın, gerçek dünyada temsil ettiği mesafe veya alana oranıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse; haritadaki bir mesafenin "1" birim olduğunu varsayalım. Bir şehir bloğunda veya banliyö sokağında 1 inç yaklaşık olarak 200 feeti veya bunun eşdeğeri 2400 inçi temsil etsin[6]. Burada ölçek 1:2400 olacaktır. Bu oran kesir olarak, 1/2400 şeklinde de ifade edilebilir. Bütün şehri sayfaya sığdırmak için 1 inçin 2 mili veya 2 milin eşdeğeri 126.720 inçi temsil etmesi gerekir. 1/126.720 ölçeğindeki bir harita hâlâ fazla büyük ölçekli kabul edilebilir. Orta büyüklükte bir eyaleti sayfamıza sığdırmak için 1 inçin 64 mili temsil etmesi, yani ölçeğin daha da küçülerek 1/4.000.000 olması gerekir. ABD haritaları için ise uygun ölçek 1/40.000.000'dur.

Görüldüğü gibi, harita ölçeği, haritanın kullanım amacıyla ilgili fikir verir. İmarcılar yeni bir parsel tasarlarken veya şehir plancıları yeni bir alışveriş merkezinin yerine karar verirken, büyük

---

6 ABD ve İngiltere'de kullanılan Kraliyet Ölçü Sistemi'ne göre 1 inç 2,54 cm ve 12 inçten oluşan 1 feet, 30,48 cm'dir. 1 mil ise 63.360 inçe denk gelir.

ölçekli haritalar gereklidir. Amerikan Otomobil Birliği ve turizm büroları tarafından hazırlanan kullanışlı yol haritaları orta ölçeklidir. Ülkelere göre dünya nüfus artışı dağılımını gösteren haritalarsa küçük ölçeklidir. Ölçek, haritanın kullanılış amacına bağlıdır.

İyi bir haritadaki ölçek, şu iki yöntemden biriyle (bazen ikisiyle birden) gösterilir: Yukarıda anlatılan kesir yöntemiyle veya çizgisel olarak (genellikle kilometre ve bazen de mil cinsinden). Çoğu kişi için bu yöntemleri kullanmak zor olduğundan, yol haritaları bunların yanında, noktadan noktaya mesafeleri de gösterir (örneğin eyaletlerarası otoyol üzerindeki çıkışların arasındaki mesafeler). Benzer şekilde, ölçek büyüdükçe, mesafeler çizgisel ölçekle daha doğru şekilde hesaplanabilir. Küçük ölçekli bir dünya haritasında, genel hatlar dışında kalan ayrıntılarda bozulma söz konusudur.

Mesafelerin tamamen doğru şekilde ölçülebileceği tek bir harita vardır: dünya küresi. Bir parça ip veya bant alıp gezegenimizdeki herhangi iki nokta arasındaki en kısa mesafeyi verilen ölçeğe göre hesaplayabilirsiniz. Bunu denemek hem ilginç hem tedirgin edici gelebilir. İlginç gelir, çünkü ipinizi (mesela) New York'tan Pekin'e veya Los Angeles'tan Singapur'a en kısa mesafeyi bulmak için uzattığınızda coğrafyacıların "ortodrom eğrisi"[7] dediği hat, beklediğiniz yerlerden geçmeyebilir. Sizi tedirgin de edebilir çünkü bu en kısa rotalara baktığınızda bazı düşmanlarımızın Amerikan şehirlerine aslında ne kadar yakın olduğunu fark edersiniz. Kuzey Koreliler roketlerini test ederken, bu roketlerin nükleer silah yüklü olduğu yönünde korkular artarken, her iki tarafın stratejistleri de yerküreye bakarak Alaska'da bulunan Anchorage ve Hawaii'de bulunan Honolulu'nun Kuzey Kore toprağından sadece 5.600 ve 7.200 kilometre uzakta olduğunu hesapladılar. Savaş teknolojisi, mesafenin koruyuculuğunu yitirmesine neden olmaktadır.

7 Ortodrom eğrisi, dünyanın çevresini saran ve merkezinden geçen herhangi bir eğriye verilen addır. Aynı zamanda, dünya üzerindeki herhangi iki nokta arasındaki en kısa mesafe, bir ortodrom eğrisi üzerinden geçmektedir.

YÖN-HANGİ TARAFA?

Haritaların bir başka özelliği de yön tayin etmekle ilgilidir. ABD'ye gelenler genelde Amerikalıların yön duygusunun iyi olduğunu söylerler. Çoğu eski, labirent gibi şehirlerden gelen Avrupalılar "23. Cadde'de dört blok doğuya ve 5. Bulvarda üç blok kuzeye doğru git" gibi tariflere alışkın değildirler. Bir ABD şehrinin kare veya dikdörtgen şeklindeki merkezinde sokakta yürürken bile hangi yönün kuzey, güney doğu ya da batı olduğunun ayrımına varamazlar. Çoğu Avrupa şehrinde pusula yönleriyle yapılan tarif yön bulurken pek işe yaramaz. Amerikalılar ise pusula gülüne aşina olarak yetişirler. Banliyöde yaşayan birinin evinin tarifi genellikle "Rosewood, şehrin yaklaşık 6 mil batısında kalıyor" şeklinde, yöne atıfta bulunarak başlar.

Ancak Amerikalılar için bile yön tarifi bazen kafa karıştırıcı olabilir. Haritanın yukarısının kuzey, aşağısının güney, sağının doğu, solunun batı olduğunu herkes bilebilir. Lakin bazı haritalar bu şekilde düzenlenmemiştir. Bu durumda, haritada yukarı dışında bir yöne işaret eden "kuzey oku" yer almıyorsa tecrübeli bir harita okuyucusunun bile kafası karışabilir. Bu nedenle harita açıklamalarında yer alan sembollerin yanında haritanın genel yönelimi de gözden geçirilmelidir.

Pusula gülü dört ana yönden fazlasını gösterir. Kuzey ve doğunun ortasında kuzeydoğu, kuzeydoğu ve doğu arasında ise doğu-kuzeydoğu bulunur. Bu incelikler daha çok denizcilikte kullanılır ki bu da bize pusula gülünün kol saatine uyarlanmasını çağrıştırır. Belirli bir yöne giden bir teknenin güvertesinde olduğunuzu düşünün. Bu yön batı-kuzeybatı olabilir; güney-güneydoğu olabilir. Rotanızın sağ tarafına doğru, teknenin pruvasının ötesine doğru baktığınızda bir yunus sürüsü gözünüze çarpıyor. Pusula gülüyle yönü belirtmektense daha çabuk ve doğrudan bir yöntem "saat 1 yönünde yunuslar!" demek olacaktır. Saati kullanarak her zaman saat 12 yönüne

ilerliyormuş gibi düşünerek otoyolda da hızlı şekilde yön bilgisi paylaşılabilir. "Saat üç yönündeki çayırda kanada geyiği var!" derseniz herkes doğru yöne bakar. "Sağ tarafta Kanada geyiği var!" ifadesi nispeten belirsizlik içerir. Öğrencilerimi Afrika'da safariye götürdüğümde, her zaman bu yöntemi uygulamışızdır. Anlık gözlemlerde genellikle mükemmel sonuç alınır.

Yöne dair son bir nokta daha var. Neden Dünya; Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika yukarıda, Avustralya ve Antarktika aşağıda olacak şekilde gösterilir? Aslında bu gelenekselleşmiş bir uygulamadır. Kutupları dünya haritasında yukarıda ve aşağıda göstermek mantıklıdır. Ancak Kuzey Kutbu'nun yukarıda, Güney Kutbu'nun da aşağıda olmasını gerektirecek hiçbir neden yoktur. Bugün durumun bu şekilde olması, ilk haritacıların çalışma şekillerinden kaynaklanmaktadır. Bu haritacılar kuzey yarımkürede yaşadıklarından çalışmalarına sayfanın yukarısından, yaşadıkları yerden başlamışlardır. Bu nedenle keşfedilecek yerler, yaşadıkları yeri merkez alarak bunun doğu, batı ve güneyine düşmektedir. Bu nedenle Afrika, Güney Amerika ve Avustralya dünya haritası geliştirildikçe altta gösterilmiştir. Avustralya ve Yeni Zelanda dışında bu durum böyle süregelmiştir. Avustralya ve Yeni Zelanda'da "en alttaki kıta"[8], dünyanın tepesinde gösterilmektedir.

AÇIKLAMA VE SEMBOLLER

Bir haritayı en verimli şekilde okumak, çoğu haritayı karmaşık gösteren sembolleri de yorumlamayı gerektirir. Bu semboller küçük ölçekli haritalarda kasaba ve şehirlerin yerini gösteren basit noktalar ve dairelerden, büyük ölçekli haritalarda arazi şekillerini gösteren eş yükselti eğrilerine (münhani)

8 İngilizcede "Down Under", Avustralya ve Yeni Zelanda'dan bahsetmek için kullanılır.

kadar değişir. ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu, ABD'nin tüm bölgelerini tek tek gösteren dörtgen harita setini, 7,5 Dakika[9] Serisi içinde uzun yıllar yayımladı. Evinizin bulunduğu bölgenin haritasını görmediyseniz ister şehirde ister kırsalda; ister düzlükte isterse dağlık kesimde yaşayın; sizi hoş bir sürpriz bekliyor. Bu haritalar aslında jeoloji haritaları değil, yüzey haritalarıdır. Eğimler, akarsular, yollar, patikalar, ormanlar, göller, kasabalar, çiftlikler; yani doğal ve insan yapımı her şey oldukça ayrıntılı şekilde gösterilir. Hatta bazı haritalarda evler bile tek tek seçilir. İyi yazılmış kitaplar gibi, bu tür haritaları da bir defa "okumaya" başlayınca bırakmak zordur.

ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu haritalarını ve diğer nispeten büyük ölçekli haritaları okurken, açıklama ve sembollere az da olsa dikkat etmek gerekir. Bu haritalar, ormanlık alanları, çoğunlukla yapılaşmış alanları, ana havai elektrik iletim hatlarını, doğalgaz ve petrol boru hatlarını, elektrik santrallerini, demiryolu istasyonlarını, köprüler ve plajları gösterir. Bazı sembollerin ne anlama geldiği açıktır. Bazılarınaysa alışmak gerekir. Zaten bilgi yüklü tüm çetrefil haritalarda durum böyledir.

Haritacıların karşılaştığı önemli meselelerden birisi de topografya, yani tepelerin, vadilerin, yamaçların ve düzlüklerin toplu şekilde tasvir edilmesidir. Bunu gerçekleştirmenin türlü yolları vardır. Bunlardan biri, gün ışığı ve gölge efektiyle topoğrafik yükselti ve çöküntülerin ışıklandırılıp gölgelendirilmesi suretiyle, arazinin temsilî bir görüntüsünün oluşturulmasıdır. Bu yöntemle arazinin görsel temsili sağlanabilir. Teknik açıdan daha doğru olan bir başka yöntem ise ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumunun haritalarındaki gibi, eş yükselti eğrileri çizerek arazi şekillerini göstermektir (Şekil 2-2). Eş yükselti

9 "7,5 dakika" ifadesi, haritalanan alanın büyüklüğünü ifade eder. Bahsi geçen haritalar, 1:24.000 ölçeğini kullanarak yaklaşık 130-180 km^2'lik bir alana tekabül etmektedir.

eğrileri, aynı yükseklikte bulunan tüm noktaları birleştirerek çizilir. Örneğin ovada yükselen bir tepe, haritada iç içe geçmiş bir grup halka olarak görünecektir. En büyüğü taban kısmı, en küçüğü zirveye en yakını olacaktır. Eş yükselti eğrilerinin birbirine yaklaşması, tepenin eğiminin dik olduğunu gösterir. Hatlar ayrık duruyorsa hafif bir eğim söz konusudur. Eş yükselti eğrileri; dik yarları, çukurlukları, vadileri ve bölge topografyasındaki yükseltileri göstermek için kullanılır. İlk bakışta, arazideki sarplığın (yüksek ve alçak noktalar arasındaki dikey mesafe) az ya da çok oluşunu belli ederler: Eş yükselti eğrisiyle dopdolu bir harita, oldukça sarp bir araziyi resmediyor demektir.

Eş yükselti eğrileri, Amerika Birleşik Devletleri'nde halen "feet" cinsinden ölçülürken dünyanın geri kalanında ise çoğunlukla metrik sistem kullanılmaktadır. ABD'de şimdiye kadar küresel teamüle geçilmemesinin nedeni sadece geçmişten gelen haritacılık uygulamaları değildir: 1785 Kararnamesine göre, Ohio Nehri'nin kuzeyi ile Pennsylvania'nın batısında kalan arazi, çiftçilere satış için sunulmadan önce geniş bir kasaba ve mera sistemine göre tasarlanmıştı. Bu sistem, doğu-batı yönünde uzanan birbirine paralel referans hatları boyunca, eni ve boyu 6 mil karelik alanlara ayrılmış kasabalara dayanır. Sonunda bu uygulama, Apalaş ve Rocky Dağları arasındaki bölgenin çoğunu kaplayarak, Orta Batı eyaletleri üzerinde uçan veya içinden arabayla geçen herkesin iyi bildiği gibi, dikdörtgen parçalara ayrılmış bir arazi görünümü oluşturmuştur. İki yüzyıldan daha fazla süre boyunca ABD'deki bu geniş bölgeye dair tüm tapularda ve diğer yasal belgelerde İngiliz ölçüleri kullanılmıştır. Buradaki tüm mil ve akre[10] sistemini kilometre ve hektara çevirmek pratik olmazdı. Bu nedenle bu köklü uygulama metrik sistemin aleyhine devam etmektedir.

---

10 1 akre = 4 046.85642 m^2

Şekil 2-2. ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumunun Rainier Dağı haritası; ilgili seri içinde, elle çizilmiş şahane bir haritacılık örneğidir. Büyüteçle incelemeye değer bir haritadır.

Özel haritaları anlamak ve kullanabilmek için semboller önemlidir. National Geographic Cemiyetinin hazırladığı, hem genel hem özel çoğu haritanın açıklamalarında en azından bir düzine sembol bulunur. Bu semboller fiziki (buzul, bataklık, kumul) veya suni (kanal, havalimanı, demiryolu) yapılarla ilgili olabilir. *National Geographic* dergisi, neredeyse bir yüzyıldır, bu haritaları basarak dergi eki olarak dağıtmaktadır. Bu haritalar, okuyuculara harika bir hediye; öğretmen ve gezginlereyse bir kolaylık olagelmiştir. Ancak "National Geographic Haritacılık"ın ürettiği haritaların hepsi dergi eki olarak yayımlanmaz. Örneğin National Geographic Haritacılık, 2009'da, Afganistan'daki müttefik operasyonunun en yoğun döneminde, güç durumdaki bu ülkenin harika bir haritasını basmıştı. National Geographic merkezinden elde edilebilen bu harita, dergiye ek olarak basılmamış, ayrıca hazırlanmıştı. Bu harita sadece Afganistan'ın değil, aynı zamanda Pakistan'ın da (Usame bin Ladin'in bulunup öldürüldüğü Abbottabad da Pakistan'dadır) sorunlarla dolu coğrafyasıyla ilgili hazırlanmış, alternatifi olmayan bir haritaydı. Zamanla öğrendiğimiz yer adları, Kunduz, Kandahar, Helmand, haritada açıkça gösterilmekteydi ve Hayber Geçidi, Vahan Koridoru, Hindukuş Dağları, Pakistan Keşmiri, uzun süre Usame'nin saklandığından şüphe edilen Aşiretler Bölgesi de haritada mevcuttu.

Bu Afganistan haritası, etnik veya kültürel ayrımlara dair hiçbir bilgi içermiyordu. Verilen diğer bilgilerin yoğunluğu düşünüldüğünde bunun için pek yer de yoktu. Ancak haritacıların bu bilgileri koymayı düşündüğü anlaşılabiliyordu. Afganistan'ın merkezinde ne bir vilayet ne de bir başka idari bölümü temsil etmeyen kalın harflerle yazılmış bir yer adı vardı. Hatta haritada bu kadar kalın harflerle yazılmış başka bir isim de yoktu. Haritayı hazırlayanları bu istisnaya sevk eden neydi? Çoğunlukla Sünni olan ve Peştuca konuşan bir ülkedeki, Darice[11] konuşan Şii

[11] Farsçanın bir lehçesi olan, Afganistan'ın yerel dillerinden biridir.

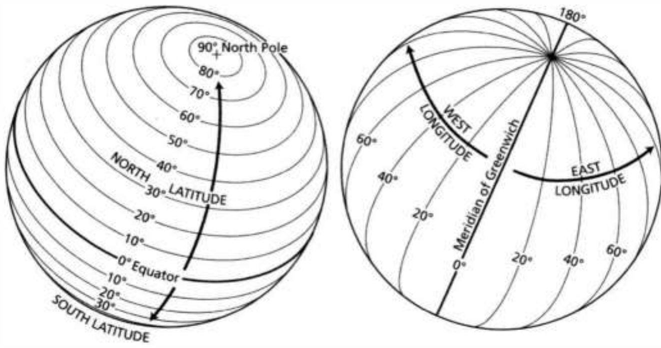
Hazaralar, haritayı hazırlayanlara, Afganistan'ın etnik ve kültürel mozaiğinin özgün bir parçası olarak gözükmüş olmalıydı. Haritacılar, "Hazaraların memleketini" -Hazaristan'ı- çoğunluk olan Peştuları, Tacikleri veya diğer etnik oluşumları göstermeyen bir haritaya koymak için, bunu yeterli saymış olmalıydı.

National Geographic haritalarından çok daha basit haritalarda bile açıklamaları dikkatle incelemek gerekir. Aksi takdirde pek çok ilginç bilgi kaçırılabilir.

HARİTA PROJEKSİYONU

Konu burada harita projeksiyonu gibi ilginç bir yere geliyor. Daha önce Mercator, ve onun seyrüseferi kolaylaştıran bir dönüm noktası olan projeksiyonundan bahsetmiştim. Bunu yaparken projeksiyonun tam olarak ne olduğunu anlatmasam da, projeksiyon ile yeryüzünün gerçek halinin uyumsuzluğunun (Grönland'ın Mercator haritasındaki devasa görünümü bunun tipik bir örneğidir) önüne geçilemeyeceğini belirtmiştim. İşin doğrusu, harita projeksiyonlarıyla Dünya yüzeyinin herhangi bir parçasını abartabilir, küçültebilir, çarpıtabilir ve istediğiniz başka şekillerde değiştirebilirsiniz. Ülkeler, başka ülkelere kıyasla asıllarından daha büyük gösterilebilir. Bir bölge size gerçektekinden daha yakın gösterilebilir. Haritalar propaganda veya daha kötü amaçlar için kullanılabilir; korkuyu, yılgınlığı, saldırganlığı, öfkeyi tetiklemek için kullanılabilir veya en azından, haritayı incelerken yanlış hükme varılmasına neden olabilir. Değerli okuyucu, bu yüzden haritalara yazılı bir metin kadar dikkat etmek gerekir!

Haritacılar, yuvarlak olan Dünyamızı düz bir yüzeye aktarma sorunuyla yüzyıllardır cebelleşmektedir. Bunu yapabilmek için Dünya'nın dönüş ekseninin kestiği kutupları ve küreyi ikiye bölen ekvatoru başlangıç noktası alarak, geze-

Şekil 2-3. Solda, Dünya'nın enlem kılavuz çizgileri, 0 dereceden (Ekvator'dan) başlayarak, (kuzey ve güney) 90 dereceye kadar gösterilmektedir. Sağda, İngiltere Greenwich'ten geçen 0 derece boylamından Pasifik Okyanusu'ndaki 180 dereceye (doğu ve batı) kadar boylamlar verilmiştir.

genin etrafında hayalî kılavuz çizgileri oluşturdular. Bir daire 360 derece olduğundan, dünyayı kutuptan kutba boylamlarla böldüler. (Şekil 2-3) Elbette bir başlangıç, yani sıfır derece boylamı gerekiyordu. Bu karar İngiliz İmparatorluğu zirvesindeyken verilmişti. Bu nedenle başlangıç boylamının Londra yakınlarındaki Greenwich Gözlemevi'nden geçen boylam olması sürpriz değildir. Dünyayı doğu yarımküre ve batı yarımküre olarak ikiye bölen 180 derece meridyeni dünyanın öbür tarafından, Pasifik Okyanusu'nun tam ortasından geçtiğinden, bu aslında yerinde bir karar olmuştur.

Boylamlar, "dikey" kılavuz çizgileridir. Kutuplarda yakınlaşır ve ekvatorda birbirlerinden uzaklaşırlar. Enlem denen "yatay" çizgiler ise hiçbir noktada birbirlerine değmezler: Dünya çevresinde ekvatordan başlayarak birbirine eşit uzaklıktaki halkalardan oluşurlar. Bu enlemler de derece ile belirtilirler: Ne kuzeyde ne güneyde olan ekvator, 0 derece enlemidir. Bunun dışındaki enlemlerde derece artar. Meksika Şehri 20^0 kuzey enleminin hemen altında, İspanya'daki Madrid şehri 40^0 kuzey enleminin tam üstünde, Rusya'da bulunan St. Peters-

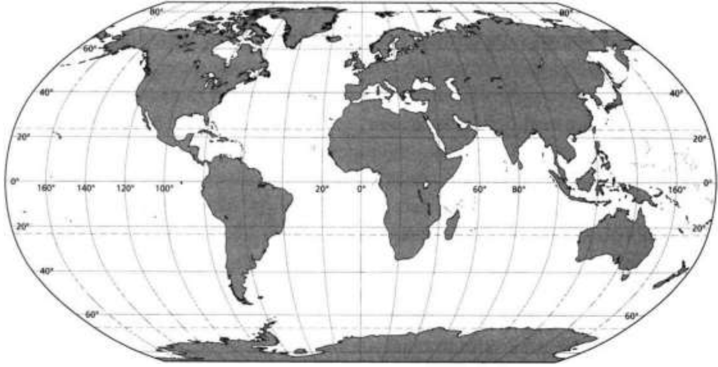
burg ise 60^0 kuzey enleminin üzerinde yer alır. Bunun daha da kuzeyinde pek bir yerleşim yeri yoktur: İzlanda ve Grönland'ın başkentleri bile (66^0 33´ K) Kuzey Kutup Dairesi'nin aşağısında kalırlar. Elbette kuzey kutbu, en yüksek enlem noktasında yani 90 derecede bulunur.

Peki, neden dünya haritası veya küresi üzerindeki kılavuz çizgilerine projeksiyon denir? Çünkü bunlar projeksiyonun ta kendisidir. Bunu, bir ampulü tel bir kafesin merkezine koyup, dışına da bir kâğıdı silindir şeklinde sararak zihninizde canlandırabilirsiniz. Işığı yaktığınızda, enlem ve boylamların kâğıtta oluşturdukları gölge, bir tür projeksiyondur. Bu projeksiyon henüz kullanılacak halde olmasa da, kâğıdı veya ampulü oynatarak kullanışlı hale getirebilirsiniz. Eğer dünya küresi içine kutuptan kutba uzanan bir ışık kaynağı koyarsanız Mercator Projeksiyonuna yakın bir sonuç elde edersiniz. Eğer kâğıdı silindir şeklinde dünyanın etrafına sarmak yerine koni şeklinde bir "şapka" haline sokar ve kuzey yarımküreye giydirirseniz, bozulma daha az olacaktır. Ancak bu durumda dünyanın sadece yarısının haritasını çıkarabilirsiniz. Tam da bu şekilde, bazı projeksiyonlara "silindirik projeksiyon" ve bazılarına da "konik projeksiyon" denir. Eğer nispeten düşük bozulmayla bir Amerika Birleşik Devletleri haritası çıkarmak istiyorsanız konik projeksiyon yöntemini kullanmanız uygun olur. Şekil bozulmasını en aza indirgeyen projeksiyonların ABD gibi sınırlı bir alan için tasarlanması, tüm dünya için yapılmasından daha kolaydır. Buna rağmen bazı kayda değer, yenilikçi projeksiyonlar da yapılmıştır. Projeksiyonun haritaya resmedilen yüzeydeki kaybın daha az önemli olduğu, okyanus gibi bölgelerinin "kesilmesiyle" kıtaların şekli önemli ölçüde korunabilir (Bkz. Şekil 3-2, sayfa 82-83). Kıtaları ve ülkeleri gerçeğe en yakın halleriyle göstermek için tasarlanmış projeksiyonlara eşit alan projeksiyonları denir.

Coğrafyacıların ifadesiyle, bir yerin mutlak konumu (ayrıntısına daha sonra gireceğimiz göreceli konumun tersi), enlemin, kuzey yarımkürede mi, güney yarımkürede mi; boylamın doğuda mı yoksa batıda mı olduğu belirtilerek enlem ve boylam değerleri derece, dakika ve saniye cinsinden ifade edilir. Bu ilk bakışta fazla külfetli görünse de, alışınca, dünyadaki en sapa yer bile tam olarak saptanabilir (atlas dizinlerinde yüzbinlerce konum için bu bilgi verilir). Daha da önemlisi, iki farklı yer, hiçbir zaman aynı konuma sahip olamaz. Yakın zamanda GPS sisteminin geliştirilmiş olması, bilim insanlarının (örneğin arkeologların) artık keşif yaptıkları bölgenin konumunu kaydedip oradan ayrıldıktan sonra bir kum fırtınası araziyi tanınamayacak ölçüde değiştirse bile, yerini tekrar bulabilmelerini mümkün kılıyor. Deniz dibindeki gemi enkazlarından karadaki mağara girişlerine; soyutlanmış bir köydeki bir evden ormanlık bir vadideki mezarlığa kadar, GPS cihazları, her biri bu noktalara özgü koordinatları kaydeder. GPS, "ondan önce nasıl yaşamışız" dedirten, son yıllarda bilimsel araştırmayı kökünden değiştirmiş icatlardan biridir.

Dünyanın enlem ve boylam kılavuz çizgilerine dönersek Şekil 2-3, önemli bir gerçeği gözler önüne seriyor: Enlem ve boylamlar dik açıyla kesişir. Mercator, modern kılavuz çizgileri tasarlanmadan önce, dünyanın çoğu henüz keşfedilmemişken, seyrüsefer haritasını hazırladığında, bunun anlamını kavramıştı. Ancak büyük olasılıkla projeksiyonunun tüm topraklar keşfedilip haritalandıktan sonra başka amaçlar için de kullanılabileceğini öngörememişti. Ruslar, Avrupalılar ve Kanadalılar haritasına bayıldılar. Orta kuşak ülkelerindeki liderler ve öğretmenler, kendi ülkelerini olduğundan büyük gösteren bu haritayı sevdiler.

National Geographic Cemiyeti, neredeyse bir yüzyıl boyunca dünyadaki siyasi değişiklikleri göstermek için genel

Şekil 2-4. Robinson Projeksiyonu, pek çok öncülü gibi, enlem çizgilerini birbirine eşit mesafede gösterir ancak meridyenleri esnetir. Böylece Mercator projeksiyonundaki boyut ve şekil bozulmasını önemli ölçüde azaltır.

likle Mercator Projeksiyonunu kullanmıştır. Daha sonra 1980'lerde Cemiyetin yöneticileri dünya haritalarında bir başka projeksiyonu standart olarak belirlemeye karar verdiler. Bu projeksiyon Amerikalı coğrafyacı Arthur Robinson'a aitti (o dönemde haritaları daha az bozulmayla oluşturmayı sağlayan başka projeksiyonlar da kullanılıyordu). O sırada Cemiyetin *National Geographic Research* adlı bilimsel yayınının editörü olarak, Mercator'dan Robinson'a geçişin ilan edildiği bir basın toplantısına davet edilmiştim (Şekil 2-4). Soru bölümüne geçildiğinde yerel bir haber ajansından gelen bir gazeteci ayağa kalkıp şunu sordu: "Neden bu değişikliği yapmak için bu kadar beklediniz? Galiba eski harita Afrika ve başka tropik alanları olduğundan küçük gösterdiğinden beklediniz. Bu bir nevi harita emperyalizmidir!" Bir noktada haklıydı: Mercator Projeksiyonu, ABD'nin yanında başka sömürgeci ülkeleri de boyut açısından oldukça büyük gösteriyordu. Ancak Cemiyetin temsilcisinin yanıtladığı gibi, Mercator'dan Robinson'a geçilirken en çok "kaybeden" ülke Rusya olmuştu. Tam % 47 oranında "küçülmüştü"!

HARİTALARLA OYNAMAK

Görüyoruz ki, Dünya'nın kılavuz çizgilerini çeşitli şekillerde esneterek kıtaları ve ülkeleri olduğundan daha büyük, daha küçük veya farklı şekilde gösterebiliriz. Harita hileleri, ister kasıtlı ister kazara olsun, sandığınızdan daha yaygındır. Haritaların yanlış kullanımı uzun bir geçmişe sahiptir. Naziler bunun ustasıydılar. Komünistler de onlarla yarışacak kadar iyiydiler. Reklamcılar, her eğilimden siyasetçiler, bir amaç peşindeki aktivistler ve pek çok başka kesim, hedeflerini gerçekleştirmek için yanıltıcı haritalar kullanmışlardır.

Bazen haritaların suistimali kasıtlı olarak değil, sadece coğrafya konusundaki bilgisizliğimizin bir yansıması olarak meydana gelir. Birkaç sene önce *Middle East for Dummies*[12] kitabının bir kopyasını alıp, kapağındaki 30 sene önce geçerliliğini yitirmiş, bir zamanlar Suudi Arabistan ile Irak arasında, Kuveyt'in hemen batısında baklava şeklindeki "tarafsız bölge"yi gösteren bölge haritasını görmek acı vericiydi. Suudi Arabistan ve Irak 1973'te bu bölgeyi tam ortasından bölüşerek siyasi haritadan silmeye karar verdiler. Ne var ki, 2004 basımı bir kitabın kapağında hâlâ duruyordu. Galiba, kitap gerçekten aptallar içinmiş (Davis 2004).

Syracuse Üniversitesinin coğrafya bölümünde görevli meslektaşım Mark Monmonier, kasıtlı harita hileleri de dâhil, haritaların farklı yönleri üzerine harika bir dizi kitap yazdı. *How to Lie with Maps*[13] adlı birinci kitabında, bazı haritalarla insanları aldatmak veya yanlış bilgilendirmek için özellikle oynanırken; bazı haritalarınsa yanıltıcı içeriklerini özensizliğe, kötü harita tasarımına, haritacının tecrübesizliğine borçlu olduğunu belirtir (Monmonier 1991). Bunu, normalde fazla titiz olan *New York Times* gazetesindeki haritalara baktığı-

[12] İng. "Aptallar için Orta Doğu".
[13] İng. "Haritalarla Nasıl Yalan Söylenir."

nızda görebilirsiniz: Salı günü verilen haritanın Çarşamba günü düzeltildiği olur. ABC ve NBC televizyon kanallarında fark ettiğim kadarıyla sorun, haritaların genellikle haritacılar tarafından değil, sanat geçmişi olan insanlarca çizilmesidir. Bu insanlar coğrafya bölümünden herhangi bir haritacılık dersi almadıklarından, çizdikleri haritalar da her türlü haritacılık kuralını ve geleneğini çiğner. Her sanat ve tasarım okulu haritacılığa giriş dersini zorunlu tutmalıdır. Her büyük gazete, ekibinde haritacılık bilgisine sahip bir çalışan bulundurmalıdır.

Bu önerilerin dikkate alınmaya başladığına dair umut veren gelişmeler var. *New York Times* gazetesi, önemli uluslararası gelişmelere dair haberleri desteklemek için, kapsamlı bağımsız araştırmalara dayanan, daha içerikli özel haritalar yayımlıyor. *USA Today* gazetesi, Amerika'daki toplumsal değişimi kaydetmek için renkli haritalar kullanıyor. Gazeteler ara sıra haritacılık bilgisine sahip coğrafya yüksek lisans öğrencilerini stajyer olarak çalıştırıyor. Tüm bunlar okuyucuların coğrafya okuryazarlığını geliştirmeye katkı sağlayacaktır.

Monmonier'in işaret ettiği gibi, haritacılık bir güçtür. Semtinizde veya semtinizin yakınlarında bir tesisin, örneğin, bir elektrik santralinin veya bir atık tesisinin ya da hapishanenin yapılmasına karşı olduğunuzu düşünün. Bu konunun tartışılacağı mitingde bir harita dağıtmayı planlıyorsunuz. Bu haritanın tesiri nasıl artırılabilir? Bu tesisin ondan en çok etkilenecek evlere olan uzaklığının önemli olduğu açıktır. Bu durumu, beklenen etkiyi yansıtmak için iç içe daireler çizerek ortaya koyabilirsiniz. Ancak, eğer çizgileri "kurbanlara" yaklaştıkça daha kalın şekilde çizerseniz harita çok daha etkileyici olacaktır. Böyle bir harita, tehdidi çok daha etkili şekilde ifade edecektir.

Monmonier'in keskin gözleri, nispeten daha az ciddi, bir yanıltma örneğini daha tespit etmiştir. Bu, bir anlamda haritacının denetimsiz gücünü haylazca kullanmasıdır. Monmonier, Michigan ve Kuzey Ohio'nun 1979 yılında hazırlanmış bir

yol haritasını incelerken, alışılmadık isimlere sahip iki küçük yer adını fark eder. Bunlar, Goblu ve Beatosu'dur. Buralardan geçen yoldan gittiğinizde bu yerlerin aslında var olmadığını fark edersiniz. Belli ki bir Wolverine[14] hayranı olan haritacı, yaklaşan bir Michigan-Ohio Amerikan futbolu maçının heyecanına kapılmış olmalıdır. Yani, Goblu veya Beatosu'da benzin almayı düşünmeyin. Öyle bir yer yok.

Eğer kasırgalar, hortumlar, depremler, yanardağ patlamaları, seller veya diğer doğal afetlerle ilgili bir şeyler okuduysanız veya belki bu korkunç olaylardan birine şahit olduysanız, büyük ihtimalle, bu kıtanın neresinin yaşamak için güvenli olduğunu kendinize sormuşsunuzdur. *Cartographies of Danger*[15] isimli kitapta Monmonier bizi, tek endişelenmemiz gereken şeyin doğal afetler olmadığı konusunda uyarıyor (Monmonier 1997). Monmonier'in nükleer elektrik santrallerini, büyük çöp yakma fırınlarını, doğalgaz boru hatlarını ve kırsalda risk oluşturan diğer tesisleri gösteren tehlike haritası, biz insanların, özellikle de bizi korumak için koyulmuş kural ve düzenlemeleri çiğnediğimizde, kendi varlığımız için bir tehdit unsuru olduğumuzu hatırlatıyor.

DURMADAN DEĞİŞEN BİR DÜNYANIN HARİTASINI ÇIKARMAK

Bilgisayar çağı ve GPS, haritacıların hayatını iyi ki kolaylaştırdı. On yıllar öncesine baktığımda haritacılık mesleğinin zorluklarını düşünüyorum: Siyasi sınırlar, yer adları değiş-

---

14 Michigan Wolverines, Michigan Üniversitesi spor takımlarına verilen isimdir. Beatosu, yenmek anlamına gelen İngilizce "beat" ve OSU yani ezeli rakipleri Ohio State University, yani Ohio Eyalet Üniversitesi kısaltmasının birleşiminden oluşmaktadır. Goblu adı, Michigan Wolverines ile özdeşleşmiş İngilizce "go blue!" yani "haydi maviler!" tezahüratından kaynaklanmaktadır.

15 İng. "Tehlikenin Haritası"

tiğinde, yeni ülke adları ortaya çıkıp eski ülkeler haritadan silindiğinde bir atlası yeniden bastırmak bir yıl alıyordu. Bu atlas basıldığında ise çoktan güncelliğini yitirmiş oluyordu. İyi hatırlıyorum, National Geographic Cemiyetinin *Dünya Atlası* (1992) 6. baskısı gece gündüz çalışılarak hazırlanmıştı. Bu yeni baskıdaki değişikliklerin kaydını tutan biri, on binden fazla değişiklik yapıldığını söylemişti. Fakat yeni baskı satışa sunulduğunda, çoktan güncelliğini yitirmişti.

Sürekli değişen haritaların son sürümlerini bilgisayar ekranlarımıza getirebilsek bile, haritalar günümüzde kâğıda basılmaya devam ediyor. Uzun süre de basılmaya devam edilecek gibi görünüyor. Bu, uzak yerlere dair yeni bilgilerin Avrupalı haritacıların çizim masasına devamlı ulaştığı ve onları durmadan yeni değişikliklerle meşgul ettiği, keşifler çağında başlayan olaylar silsilesinin geldiği son noktadır. Ancak Avrupa sömürgecilik dalgasından sonra ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden önce yaşanan nispeten istikrarlı dönemde, harita değişiklikleri de diğer zamanlara kıyasla daha az olmuştur.

Sömürgelerin bağımsızlıklarını elde ettikleri dönemde ise yeni sınırlar oluştu, yeni isimler ortaya çıktı ve (Zaire'de olduğu gibi) bazen de yok oldu. Yine de yakın tarihte, hiç bir dönemde, 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Yugoslavya'nın yıkılmasından sonra olduğu kadar, dünya haritasında köklü değişiklikler meydana gelmemiştir. 1990 ila 1999 arasında, Birleşmiş Milletler üyelik listesine tam 32 ülke eklendi. Söz konusu on yıl, sadece ülke isimleri ve sınırlarla sınırlı olmayan, daha önce görülmemiş bir küresel dönüşüm dönemi oldu. Devletler içinde de değişiklikler yaşandı: Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 9 yeni vilayetin sınırları belirlendi. Hindistan'da 3 yeni eyalet oluşturuldu. Çin, eski yazım sisteminden Pinyin sistemine[16] geçti ve böylece Pekin, Beijing;

[16] Romanizasyon, farklı alfabelerin Latin alfabesine dönüştürülmesidir. Pinyin, bunun için benimsenen sistemlerden biridir. Önceden Wade-Giles sisteminde Bei-

Canton, Guangzhou ve Tibet, Xizang'a dönüştü. Vilayetlerden şehirlere, nehirlerden dağlara kadar yüzlerce Çince ismi, her haritada, tek tek değiştirmek gerekti.

Son yirmi yıldaki bazı değişiklikler, haritacıları -CBS teknolojisinin varlığına rağmen- gece gündüz uyanık tutmuş olmalı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin durumunu ele alalım. Burada somut olarak başkenti ve sınırlarıyla bir ülke söz konusuyken dünyada sadece bir ülke (tahmin edin hangisi) tarafından tanınıyor. Bu ülke haritada nasıl gösterilebilir? Veya Somaliland Cumhuriyeti[17] denen yeri düşünelim. Haritada topuklu ayakkabı şeklinde görünen bu ülkenin en kuzeyinde, işlerin nispeten iyi gittiği, insanların kendilerini güneydeki karışıklıktan uzak tutmak istedikleri bölge, nasıl gösterilmeli?

Bu değişimler seyrekleşmiş olsa da istikrara kavuşulduğu pek söylenemez. 2000'den 2011'e kadar Birleşmiş Milletlere 7 devlet daha katıldı. Pasifik bölgesinde yer alan Kiribati Cumhuriyeti ve Tuvalu Cumhuriyeti, Güneydoğu Asya'da yer alan Doğu Timor, Sırbistan-Karadağ -Karadağ, birlikten ayrılarak BM'ye 2006'da katıldı- bu ülkelerdendi. 2002'de ise Afrika'da Güney Sudan ve uzun süredir anlaşmayı imzalamayı reddeden İsviçre katıldı. Bazı ülkeler halen umutla girmeyi beklerken, BM üye sayısı 200'e yaklaşmaktadır.

Üyeliği bekleyen ülkelerden biri de Yugoslavya'nın dağılmasının kalıntılarından biri olan Kosova'dır. Sırbistan'ın eski bir Müslüman-Arnavut bölgesi olan Kosova, bahsi geçen dağılma sürecinde kanlı bir bastırılma süreci yaşadı ve 2008'de tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etti. ABD, Avrupa ve kalan ülkelerin çoğu bu bağımsızlığı destekledi. Ancak Sırbistan ve Rusya bu yeni devleti tanımayı reddetti ve Rusya,

jing, Pekin olarak adlandırılıyordu. Günümüzde Pinyin sistemine göre Beijing'in kullanımı daha yaygındır.

17 Somaliland, Somali'nin kuzey kısmında yer alan, Somali'den bağımsızlığını 1991 yılında ilan etmiş, çoğu ülkenin resmen tanımadığı bir ülkedir.

Kosova'nın BM üyeliğini engelleyen bir pozisyon aldı. Peki, bu durumda Kosova haritada nasıl gösterilmeli?

Haritacıların sadece coğrafya isimlerini ekleyip çıkarmadığını, haritalara ne koyulup koyulmayacağıyla ilgili de karar almaları gerektiğini görüyoruz. Bu kararlar büyük ihtilaflara yol açabilir. Yugoslavya dağılıp bünyesindeki "cumhuriyetler" bağımsız hale geldiğinde, Yunanlılar bu cumhuriyetlerden biri olan Makedonya'nın bağımsızlığına şiddetle karşı çıktı. Yunanlılar, tarihî bir bölgelerine ait Makedonya isminin komşu bir ülke tarafından sahiplenilmesinin asla kabul edilemeyeceğini ileri sürdüler. Makedonlar ise, nesiller boyu aynı isim altında siyasi bir varlık olarak yaşamış olduklarını savundular. Yunanlılar bunun üzerine ülke adının Makedonya yerine "Eski Yugoslavya'nın Makedonya Cumhuriyeti" olmasını önerdiler.* Makedonlar ise bunu gülünç buldu. Peki, bu durumda bir haritacı ne yapabilir? Haritada hangi isim yer alırsa alsın, bir tarafı memnun ederken öbür tarafın tepkisini çekecektir. Haritacıların herkesi memnun etmesi mümkün değildir.

Seul Ulusal Üniversitesinde görev yapan meslektaşım Ki-Suk Lee, Kore yarımadası ve Japon Takımadaları arasındaki denizi Japon Denizi olarak adlandırmamın Koreliler tarafından kabul edilemeyeceğini söyleyerek bu duruma dikkatimi çekmişti. Bana yazdığına göre, Japonya diye bir ülke ortaya çıkmadan yüzyıllar önce Koreliler, bu denize "Doğu Denizi" diyorlardı. Hatta kısa bir süre sonra, profesyonel bir toplantıdaki görüşmemizde, görüşünü kanıtlamak için çarpıcı bir akademik makale sundu. Her zaman bunu yapmak mümkün olmasa da, bu konuda onu dinlemeye karar verdim. Artık kitaplarımda (bu kitap da dâhil olmak üzere) öncelikle "Doğu Denizi" adı kullanılıyor ve bunun altındaysa "Japon Denizi" adı, parantez içinde veriliyor. Bu arada, kitaplarım Kore'de, Japonya'dan daha çok satıyor.

Benzer durumlarda tamamen adil olmaya çalışmak bazen başınızı ciddi şekilde derde sokabiliyor. Bunu özellikle, National Geographic *Dünya Atlası*'nın (2005) sekizinci baskısını hazırlayan, National Geographic Haritacılık ekibi iyi bilir. Bundan önceki tüm baskılarda, İran ve Arap Yarımadası arasında bulunan Basra Körfezi[18], "Pers Körfezi" olarak adlandırılmıştı. Ancak yedinci baskıdan sonra Birleşik Arap Emirlikleri'nden bir profesör, Cemiyete ulaşarak bölgeye kendi ülkesinde "Arap Körfezi" dendiğini ifade etti. Sonraki baskılarda "Pers Körfezi" yerine bu ismin kullanılmasını talep etti. Uzun tartışmaların ardından iki ismin de, "Pers Körfezi" üstte, "Arap Körfezi" altta ve parantez içinde olacak şekilde kullanılmasına karar verildi. Atlas basıldığında İran'da ve dünyanın geri kalanındaki İranlılar arasında öfkeye yol açtı. Tahran, National Geographic araştırmacılarının ve fotoğrafçılarının ülkeye girişini yasakladı. ABD'deki İranlılar arasında bir eleştiri dalgası başladı. Bu vesileyle, belki de yıllardır ilk defa, İran'daki yöneticiler ile yurtdışında sürgündeki İranlılar ortak bir noktada buluşmuştu. Sonunda bu kampanya ciddi bir etki yarattı: Amazon.com sitesinde Atlasın puanı 5'ten 2'ye düştü. İşin aslını bilmeyenler, atlasın ödenen fiyatı hak etmediğini düşünebilirdi. Bu da, bu mükemmel atlasın yayıncısı için ciddi maddi kayıplara yol açtı.

Atlasın dokuzuncu baskısında (2012), Basra Körfezi, "Pers Körfezi" olarak her zamanki gibi su birikintilerini adlandırırken kullanılan kalın mavi harflerle yazıldı. Haritada bulunan küçük bir kutuda, "(Pers Körfezi'ne) bazı yörelerde 'Arap Körfezi' de denir" ifadesi yer alıyor. İranlıların kampanyasının National Geographic Cemiyetini 2005 öncesi ismi kullanmaya ikna ettiği açıkça görülse de, bir başka etken devreye girdi.

---

* Yunanistan ile Makedonya, Makedonya'nın resmi adının "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olması hususunda Ocak 2019'da anlaştılar

18 Körfez civarındaki en gelişmiş kent Basra olduğu için bu ad da kullanılmıştır. İsim sorunundan dolayı "Arap-Fars Körfezi", "İslam Körfezi" gibi isimler de zamanında önerilmiştir.

Amerikan Hükümeti tarafından basılan resmî haritalardaki adlandırmalarda tek yetkili olan Birleşik Devletler Coğrafi Adlar Kurulu (Bkz. s. 93), çift adlandırma kullanılmasını yasaklamıştı. Bu kurul, görüş ve kanıtları değerlendirerek kararlaştırılan coğrafi isimleri yayımlıyordu. Böylece "Pers Körfezi" tasdik edilirken; "Arap Körfezi" edilmedi.

Açıkça görülüyor ki, haritacılara piyasada hâlâ ihtiyaç vardır. Haritacılık bazı ülkelerde yeni bir yüksek teknoloji çağına girmiş olsa da, haritalar dünyanın geri kalanında hâlâ eski yöntemlerle çizilmektedir. Modernleşme sürecinin ABD'ye göre daha yavaş olduğu ülkelerde, geleneksel yöntemlerle ileri teknoloji yöntemlerini mezcederek kullanma eğilimi vardır. Bunun yanında, özel haritaları çizebilmek için tasarım, renk ayrımı, sembolleştirme ve diğer mesleki becerilere, nerede olursa olsun ihtiyaç duyulur. Ancak bugün, bilgi kaynaklarından iletimin rolüne kadar tüm süreç değişmektedir. Bu sürecin sonunda haritalar, on beş yirmi yıl önce hayal bile edilemeyecek işlevlere sahip olacaktır.

BASINDA HARİTALAR

Amerikalılar, mekânsal açıdan bakma yetisine coğrafyacıların arzu ettiği düzeyde sahip olmayabilirler. Ancak yine de haklarını teslim etmek gerek: Gazetelerde, dergilerde, televizyondaki haber programlarında, yani genel olarak tüm basında artık daha fazla harita görüyoruz. *New York Times, Wall Street Journal* ve *USA Today* gazeteleri eskiye göre daha çok harita yayımlıyorlar. Bu haritaların çoğu da renkli. Son yıllarda *New York Times,* Irak ve Afganistan ile ilgili haberlerini ve Salı günleri yayımlanan *Science Times* ekindeki bilimsel konuları etkileyici haritalarla destekliyor.

Okuyucuların bu haritaları oldukça dikkatli şekilde incelediğini biliyoruz. *New York Times*'ta yayımlanan haritalardaki hatalar sıklıkla dikkatli bir okuyucu tarafından tespit edilip 2. sayfadaki meşhur "Düzeltmeler" sütununa konu olur. Bazen bu haritalar o kadar etkili olur ki, böylesine bariz bir hatanın haritacının dikkatinden nasıl kaçabildiğini merak edersiniz. Mesela, 17 Kasım 2011'de "Senato Savaşı" başlığıyla yayımlanan, 2012'de seçilecek 33 Senato üyeliğini irdeleyen haritada, ABD'nin kuzey batı ucunda, Kanada sınırında "Oregon" adında bir eyalet yer alıyordu!

DÜNYANIN RESMİNİ ÇEKMEK

4 Ekim 1957'de Uzay Çağı başladığında dünyanın yaşadığı şok olmasaydı tüm bu gelişmeler -en azından henüz- olmayacaktı. O gün, Sovyetler Birliği hizmetindeki bilim insanları dünyanın yörüngesine 80 kiloluk Sputnik 1 adında bir uydu fırlattılar. Bu uydu 1958'de atmosfere geri düşüp yanana kadar 96 dakikada bir dünya etrafında tur attı. Bunun ardından Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri uzay yarışında öne geçmek için mücadele ettiler. 1959'da insansız bir uzay aracıyla Ay'a ilk çıkanlar, yine Ruslar oldu. Ancak 20 Temmuz 1969'da, Amerikalı astronotlar, Ay'ın yüzeyinde ilk defa yürüyen insanlar olarak tarihe geçtiler.

O günlerde dünyanın pek azı, uzay yarışının coğrafyacı tabiriyle "uzaktan algılama" kavramının önünü açtığını öngörebildi. Uzaktan algılama, 1960'lara kadar hava fotoğrafçılığıyla sınırlıydı. Yüksek irtifada uçan bir uçaktan gerçekleştirilen kızılötesi fotoğraflama, teknolojinin geldiği en uç noktaydı. Elektromanyetik spektrumun (Dünya yüzeyindeki tüm cisimler tarafından çeşitli dalga boylarında yayılan elektriksel ve manyetik enerji) çok daha geniş bir kısmını kaydedebilen yeni araçlar icat edilse de, bu araçlar kendilerinden bekleneni verememişlerdir.

Daha sonra, durum değişti. Uydu teknolojisi hızla gelişti ve uydular uçakların hiçbir zaman erişemediği yüksekliklere ulaştılar. Çok kısa süre içinde, Dünyanın daha önce hiç elde edilememiş görüntülerini çekmek için, hiç olmadığı kadar gelişmiş uzaktan algılama araçları taşıyan yapay uydular, dünyanın yörüngesinde dönmeye ve hızla gelişen bilgisayarlarla doğrudan iletişim kurmaya başladılar.

Dünyanın yörüngesinde dönen uyduların en faydalılarından biri, Ulusal Okyanus ve Atmosfer İdaresi bünyesindeki GOES uydu sistemidir. Bu uydu, yerzamanlı (jeosenkron) sabit bir yörüngeye, hep aynı nokta üzerinde sabit kalacak şekilde oturtulabildi. GOES, buradan okyanusları ve ABD kıyılarını

gözlemleyerek, fırtınaları kolladı, meydana gelince de, onları takip etti. Günümüzde, televizyon hava durumu tahmincileri büyük ölçüde bu verilere dayanarak programlarını yapmaktadır (ki bu tahmini yapanlardan bazıları esasen coğrafya eğitimi almıştır). Televizyonda gösterilen haritalarda hava sistemlerinin ülke üzerindeki dolaşımını görebiliriz. Bunlar, birkaç on yıl önce adı bile duyulmamış bir çeşit hareketli haritadır.

Bunun yanında, Dünya ve kaynakları hakkında veri akışı sağlamak üzere 1972 ila 1982 yılları arasında fırlatılmış olan dört adet LANDSAT uydusu da hayati önemdedir. Son derece gelişmiş bataryaya sahip çok bantlı tarayıcıları ile özel televizyon kameralarını kullanan LANDSAT'ın sensörleri, jeolojik yapılar, çölleşme, tropik ormanların yok olması, hatta okyanuslardaki besin zincirinde çok önemli olan su yosunlarının ve diğer organizmaların artıp azalması ile ilgili yeni bilgiler sağlamıştır. Bu uydular dünya tarımını, ormancılığı, okyanus kirliliğini ve başka bir dizi çevreyi etkileyen insan eylemini takip etmeyi mümkün kılmıştır.

Uydu aygıtlarının kabiliyetleri, dünya yüzeyindeki bir araba (veya tank) kadar küçük nesneleri algılayacak kadar geliştikçe, önceleri sadece kara keşfiyle görüntülenebilecek ayrıntıları veren bazı uyduların "casus" olarak nitelendirilmesi kaçınılmaz oldu. Biraz güç ve etki sahibi ülkeler, doğal olarak, yabancı yerzamanlı (geosynchronous) uyduların topraklarını gözetlemesini istemiyordu. Yani eski usul casusluk devam ediyordu. Amerikalılar bunun farkına, 2001 yılında, pervaneli bir ABD "gözetleme" uçağı Çin karasularının hemen dışında uçarken Çinliler tarafından indirilip, mürettebatı ve askerî personelinin Hainan Adası'nda kısa süre rehin alınmasıyla meydana gelen uluslararası krizle vardılar. Reagan belki de bu yüzden "casusluk yapın, ancak doğrulayın" demiştir.[19]

19 Bu söz, eski ABD başkanı Ronald Reagan'ın nükleer silahsızlanma ile ilgili "güvenin, ancak doğrulayın" şeklindeki Rus atasözünü kullanmasına yapılmış bir göndermedir.

SİSTEMATİK HARİTA YAPIMI

Uyduyla bütünleşik araçlarla elde edilen emsalsiz görüntülere, bir de bilgisayarların görsel performansı da dâhil, tüm becerilerinde meydana gelen çok yönlü gelişmeler eklendi. Bugün, en sevdiğiniz derginin yayımladığı bir harita, muhtemelen, sınırlar, doğal kaynaklar, etnik ana yurtlar veya başka mekânsal özellikler hakkındaki bilgileri işleme talimatı verilmiş bir bilgisayar tarafından çizilmiştir. Tüm bu bilgiler, CBS yoluyla elde edilmektedir. Coğrafi-mekânsal teknoloji, son yıllarda coğrafyaya çok önemli bir boyut eklemiştir.

CBS aslında mekânsal bilgileri bir ekranda toplamak, kaydetmek, saklamak, geri almak, analiz etmek, değiştirmek ve görüntülemek için birleştiren bilgisayar ve programların bir toplamıdır. Elbette burada gösterilen bilgiler bir kâğıda basılabilir, böylece atlas ve dergilerde yeniden üretilebilir. Bugünkü bilgisayarların devasa kapasiteleri sayesinde, alabilecekleri bilgi neredeyse sonsuzdur. Dünyadaki herhangi bir bölgeyi seçip, ekrana istediğiniz ölçekte getirmenizi sağlarlar. Polonya'da kalan orman örtüsünün haritası mı, Angola'daki petrol rezervlerinin haritası mı, yoksa Hindistan'ın yeni eyaletlerinin yerleri ve konumları mı? Neyi ararsanız arayın, her tür bilgiyi bulabilirsiniz. Değişimin bu kadarı bile devrim niteliğindeyken, dahası var. CBS, harita ve harita kullanıcısının iletişim kurmasını sağlar. Artık haritalar, basılı kitap ve makalelerin müteakip baskılarındaki zahmetli değişiklikleri saymazsak, hareketsiz ve değiştirilemez değildir. Kullanıcı bilgi istemekte ve bilgisayar, o bilgiye ulaşması için kullanıcıya rehberlik yapmaktadır. Buna etkileşimli harita denir. Etkileşimli harita, haritacılıktaki bu son devrimin en önemli aşamasıdır. Şimdiden arabalarda, sürücüye istenen adrese gitmesi için, ses ve görsel yönlendirme sağlayan otomobil navigasyon sistemleri bulunuyor. CBS'nin uygulama alanları sınırsızdır.

Bu süreçte, *Nature* dergisinde yakın zamanda çıkmış bir makalede öne sürüldüğü üzere, "coğrafi teknolojiler, coğrafyanın çehresini değiştirdi… Yüksek teknolojiyi kullanan coğrafyacılar, mekân odaklı veri katmanlarını uzaktan algılamalı hava veya uydu görüntüleriyle birleştirerek, bilgisayarlı haritacılığı güçlü bir karar alma aracına dönüştürdüler" (Gewin, 2004). Birleşik Devletler yönetimi ise bunu dikkatle takip ediyor: Çalışma Bakanlığı 2004'te jeoteknolojiyi, nanoteknoloji ve biyoteknolojiyle birlikte büyüyen ve gelişen en önemli üç alan arasında gösterdi. Sonuç olarak, coğrafyacılar için iş piyasası da değişmektedir. "Coğrafi-mekânsal becerilere olan talep dünya çapında artmaktadır. Ancak iş olanakları ülkelerin, coğrafyası, haritacılık geçmişi ve hatta siyasi gündemine bağlıdır." Amerika Birleşik Devletleri'nde ulusal güvenliğe odaklanılması, iş piyasasını hareketlendiren pek çok etkenden biri olsa da, Gewin'in işaret ettiği gibi, nispeten küçük ve yoğun olarak haritalanmış İngiltere'de uzaktan algılama uzmanlığına olan talep şimdiye kadar daha düşük olmuştur.

Amerikan Coğrafyacılar Birliği direktörü Douglas Richardson'ın önemli bir uyarısı sıkça hatırlatılır: "Teknik beceriler önemli olsa da… Çalışanlar, coğrafyanın belli başlı kavramlarını iyice anlamalıdırlar. Bu teknolojilerin sadece teknisyen odaklı işlevlere ihtiyacı olduğunu düşünmek hatadır." CBS eğitim ve gelişiminin; coğrafya kültür ve dilinde tecrübeli ve bu alanda araştırma yapmış mezunları giderek dışarıda bıraktığı bir dönemde, hayati bir tespit. ABD Ulusal güvenlik endişeleri, hâlihazırda ülkede bulunan terör şüphelilerinin tespiti, izlenmesi ve tutuklanması için CBS teknolojisine odaklandığında, İslami terörün[20] köklerinin ülke dışında, bir zamanlar

[20] 1990 yılında İskoçya'da yapılan NATO toplantısında İngiltere Başbakanı Margeret Thatcher'ın ihtiyaçları olan yeni düşman olarak "İslam"ı önermesinden beri İslamla terörizmi özdeşleştiren söylemler, herbiri kurgulandığı özel amaçlara hizmet eden El Kaide, Daeş gibi Müslüman coğrafyaya yerleştirilmiş örgütlerin

buralardaki radikallerle Amerikalı araştırmacıların karşılıklı öğretici temaslarda bulunduğu yerlerde; Fas'tan Malezya'ya kadar pek çok ülkede sokaklarda, çarşılarda, pazarlarda, camilerde olduğunu hatırlamalıyız. CBS konusunda coğrafyacıların önderliğinin kıymeti, bilgisayar ekranının erişemediği, gerçek dünyadan daha fazla çekilerek gölgede bırakılmamalıdır.

ADLANDIRMA MESELESİ

Uydu görüntüleme ve CBS teknolojisi çağı, gezegenimize ait görüntülerin bilgisayar ekranında, atlas sayfalarında hatta ders kitaplarında gösterilmesine fazlasıyla ayrıntı ve kalite kazandırdı. Nil Deltası'nın tamamını uzaydan görmek, hatta buradaki köy ve çiftlikleri yakınlaştırabilmek, Amazon Nehri'ni kaynağından döküldüğü yere kadar takip edebilmek, Tokyo'ya bir uzay gemisindeymişsiniz gibi bakabilmek... Tüm bunlar, yarım yüzyıl önce bir coğrafya öğrencisinin tecrübe edemeyeceği şeylerdi. Peki, bu baktığınız şey, tam olarak nedir? Avrupa'dan Karadeniz'e akan şu nehrin adı nedir? Çernobil'i ararken yakınında rastladığınız Ukrayna'nın başkentinin adı nasıl yazılır? Bağımsızlığını (nispeten) yeni kazanmış Doğu Timor'un yerel halkı ülkelerine ne denmesini ister? Daha önce bahsettiğim gibi, bunlar basit sorular değil. Timor-Leste (az önceki sorunun cevabı buydu) veya Cote d'Ivoire (lütfen, Fildişi Sahilleri değil) gibi ülkeler, ülkelerini gösteren haritalar ve atlaslar üretmiyorlar.

Bu alanda ABD hayati bir rol oynamaya devam etmektedir. ABD, coğrafi isimleri ve yazılışlarını onaylayan bir tür bilirkişi gibidir. Bazı kullanımları resmî yayınlarıyla doğru-

meydana getirdiği buhranlarla da desteklenerek adeta tüm Batı'ya şamil genel geçer bir yargı haline getirilmiştir. Türkiye'nin İslamla terörü özdeşleştirmenin yanlışlığını vurgulayan karşı söylemleri ise ısrarla kulak ardı edilmektedir.

lamakta; doğal olarak diğer kullanımları onaylamamaktadır. (Örneğin yukarıda sorulan nehir, geçtiği topraklarda tam 6 farklı şekilde adlandırılmaktadır. Ancak Danube[21] geçerli isim olarak kabul edilmekte, bu da izlediği rotada pek çok kesimde memnuniyetsizliğe neden olmaktadır.) Şehirlerin veya sıradağların Amerikalılar tarafından belli bir şekilde isimlendirilmesi, yerel halkta bazen ciddi rahatsızlıklara neden olabilir. Bazen koskoca bir ülkenin adı bile sorun olabilir. Coğrafi isimler bazen gerçekten çok hassas noktalara dokunur.

Neyse ki onay süreci, geniş bir yelpazede uzmanlık ve tecrübeye sahip üyelerden oluşan resmî bir kurul tarafından azami özen ve dikkatle tamamlanır. Bu kurul, her biri ABD devletinin bu konuyla ilgili veya bu konudan etkilenen kurumlarını temsil eden dokuz üyeden oluşan, kuruluşlar arası bir komite olan ABD Coğrafi Adlar Kurulu'dur. Bu dokuz üyeli kurul, iki daimî komiteye ayrılmıştır: Yurt Dışı Adlar Komitesi (dört üye) ve Yurt İçi Adlar Komitesi (beş üye).

Yurt Dışı Adlar Komitesi; Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, CIA ve Kongre Kütüphanesi'nden gelen temsilcilerden oluşur. Bu grup esasen, ülke adlarına, bu ülkelerin içindeki önemli bölge adlarına (örneğin Rusya Federasyonundaki "cumhuriyetler"), sınıraşan ve sınırın iki yakasında farklı adlandırılan yerlere (örneğin sıradağlar ve nehirlere) dair değişikliklerle ve bu adların yazılışlarıyla ilgilenir. Bir kadrolu araştırmacı ordusu, komiteyi ülkelerin doğal birer hakkı olan bu değişikliklerden (örneğin Leningrad yerine St. Petersburg) ve yazım değişikliklerinden (Kyyiv yerine Kiev) haberdar eder.

Peki, isim veya yazım değişiklikleri ABD tarafından yasal olarak nasıl onaylanır? Bunun çeşitli yolları vardır. Bir hükümet ABD Dışişleri Bakanlığı veya ülkedeki Amerikan Büyükelçiliği ile resmî şekilde iletişime geçip değişikliğin

21 Tuna Nehri.

teyit edilmesini talep edebilir. Eğer isim değişikliği Yabancı Adlar Komitesinin sorumluluk alanına girerse, dosyası burada incelenip onaylanır ya da süreç ertelenip ek bilgi talep edilir. Söz konusu değişiklik, Komitenin üç aylık toplantısında resmîleştirilir.

Çoğu isim, hatta binlercesi, değişiklik talebi olmadan değiştirilir. ABD yine de bunların resmî kullanımı için tutarlı bir listesine ihtiyaç duyar. Bu nedenle gerekli bilgiyi toplamak için hükümet kararlarını, resmî gazeteleri, haritaları ve başka kaynakları taramak, araştırma ekibinin işidir. Bu bilgiler, Savunma Bakanlığı Harita Ajansı tarafından toplanarak Komiteye sunulur.

Komite, onaylanan isimleri ilan etmek için *Yurt Dışı Adlar Bülteni*'ni yayımlar. Bu bülten, kamuda (atlas yayıncıları ve harita şirketleri dâhil olmak üzere) ve diğer kurumlarda doğru yazım şeklini öğrenmek için kullanılır. Bültende yayımlanan isimlerin hemen kullanıma girmediği nadirdir. Haritacılar için esas kaynak bu bültendir.

ZİHİNSEL HARİTALAR

Eminim fark etmişsinizdir: Bazı insanlar yön konusunda doğuştan yeteneklidir. Aradıkları sokağı veya dükkânı kolaylıkla bulurlar. Otoban çıkışlarını asla kaçırmazlar ve hangi sokağın tek yönlü olduğunu bilirler.

Bazıları bu kadar şanslı değildir. Yanlış yola girer, stadyumun hangi tarafına arabalarını park ettiklerini karıştırır, arkadaşlarının evine yemeğe çağrıldıklarında yollarını kaybederler.

Coğrafya araştırmaları, konu, aklımızdaki haritalar; *zihinsel haritalarsa*, eşit doğmadığımızı kanıtlar. Bazı insanlar renk körüyken bazılarının iyi bir kulağa sahip olması gibi, beynin eylemlerimizi mekânsal olarak tasarlama kapasitesi de kişiden kişiye değişir.

Bu durumu bizzat tecrübe ettim. Neredeyse 50 senelik öğretmenlik hayatımda, -sadece Amerika'dan değil, tüm dünyadan- öğrencilerimden, geldikleri şehirlerin, eyaletlerin, ülkelerin (hatta bazen dünyanın) haritasını boş bir kâğıda çizmelerini istedim. Sonuçları görseydiniz şaşardınız. Bazı öğrenciler sadece geldikleri yerin değil, dünyadaki herhangi bir yerin haritasını büyük ölçüde doğru olarak belleklerinden çizebiliyordu. Bazıları ise basit bir harita taslağında bile zorlanıyordu. Bunun eğitim seviyesi veya coğrafya bilgisiyle bir ilgisi yoktur. Teknik tabirle "mekânsal algı" becerisi, insandan insana değişir.

Texas'ta satılan, "Yalnız Yıldız" lakaplı Texas'ı ABD'nin tümünü kaplamış, diğer eyaletleri iki okyanus kıyısı ve Kanada sınırı arasında dar bir kuşakta sıkışmış şekilde gösteren bir haritanın bulunduğu komik posta kartlarına belki rastlamışsınızdır. Ben bunun benzerine şaka olarak değil, gerçek hayatta da rastladım. 1960'larda en sevdiğim kurumlardan birinde, Michigan Eyalet Üniversitesinde ders verirken Afrika'dan gelen yüzlerce öğrenciden pek çoğu benim Coğrafyaya Giriş dersimi aldı. Derslerimde öğrencilerimden, daima bir kıtanın zihinsel haritasını çizmelerini isterdim.

Neredeyse her seferinde, Amerikalı öğrenciler Kuzey Amerika'yı, Afrikalı öğrenciler Afrika'yı çizerdi ve hemen hemen her seferinde, Afrikalı öğrencilerin haritalarındaki ayrıntılardan etkilendiğimi hatırlıyorum. Ancak yıllar geçtikçe, sonraki sınıflarımda ilginç bir şey fark ettim: Çoğu Nijeryalı öğrenci Afrika'yı, o Texas'ta satılan (komik) Amerika haritaları gibi çiziyordu. Nijerya Batı Afrika'nın neredeyse tamamını, Orta Afrika'nın da çoğunu kaplıyordu. Diğer Afrika ülkeleriyse Nijerya'nın çevresine sıkıştırılmış durumdaydı. Nijerya tabii ki büyük bir ülkedir; hatta Afrika'nın en kalabalık ülkesidir. Ancak birçok Nijeryalı öğrenci için Nijerya, Afrika'nın Texasıydı. İbadanlı bir öğrencime bunu sorduğumda, bana "Nijeryalılar büyük düşünür" ve "ben bir daha çizmeyi deneye-

yim," dedi. İlk defasında abarttığını göz önünde bulundurarak tekrar çizdi. Ancak bu kez bitirdiğinde, yine de Nijerya olması gerekenin iki katıydı.

Zihinsel haritalar elbette coğrafya öğrenerek geliştirilebilir. Arizona Üniversitesinden merhum meslektaşım Thomas Saarinen tüm dünyadan öğrencilerinin zihinsel haritalarını sınadı ve çok ilginç sonuçlara ulaştı. Örneğin, dünya haritası çizmesi istenen çoğu öğrenci Avrupa'da yaşamasalar veya Avrupalı olmasalar bile bu kıtayı merkeze oturttu. Bu, sömürgecilik döneminde bütün dünyaya yayılan eğitim sistemlerinin artıklarından sadece biridir.

Zihinsel haritalar konusunda biz Amerikalıların durumu, genel olarak pek çok çağdaşımızdan daha belirsizdir. (Bu durum bizi şaşırtmamalıdır.) Peki, bu önemli midir? Coğrafyacılar önemli olduğunu düşünüyorlar. 1962'de Michigan Eyalet Üniversitesinde genç bir asistanken, Dışişleri Bakanlığı'na bazı acil Afrika meselelerini Afrika İlişkilerinden Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı G. Mennen Williams ile müzakere etmek üzere bir grup meslektaşıma katılmam için çağırıldığım günü hatırlıyorum. Bu arada, bundan bir önceki gece, Başkan Kennedy bir Çinhindi haritasıyla televizyona çıkmıştı. Washington'da otel odasında Ho Chi Minh Yolu'nun keşfini anlattığı, kara tahtada çizerek yaptığı konuşmasını izledik. Ertesi gün Bakanlıkta kimse Afrika konusuna girmek istemedi. Gündemde Çinhindi, Ho Chi Minh Yolu ve yolun bir kısmının geçtiği Laos vardı. Çeşitli teklif ve öneriler için eller kollar havada uçuşurken, duvardaki haritalar Güneydoğu Asya'yı değil, Afrika'yı gösteriyordu.

Tartışmalar gittikçe alevlenirken, "bir şey sorabilir miyim?" diye böldüm. "Burada bulunanlardan herhangi bir kimse, Laos'un komşusu olan altı ülkenin adını sayabilir mi? Bütün bu fikirleri göz önünde bulundurduğumuzda, asıl önemli olan bölgenin yapısı, gibi duruyor."

Kimse bu altı ülkeyi sayamadı. Daha da kötüsü, kimse umursamadı da. Meslektaşlarımdan biri “vakit kaybı,” dedi. “İhtiyaç duyarsak haritaya bakarız, olur biter.”

Eğer bir yerle ilgili kafamızdaki harita yanlışsa, gittiğiniz istikameti bilemeyeceğimizi; karar alıcı çekirdek kadronun kafasındaki harita bulanıksa, Başkanın ikaz ettiğinden çok daha büyük bir sorunun içinde olacağımızı açıkladım.

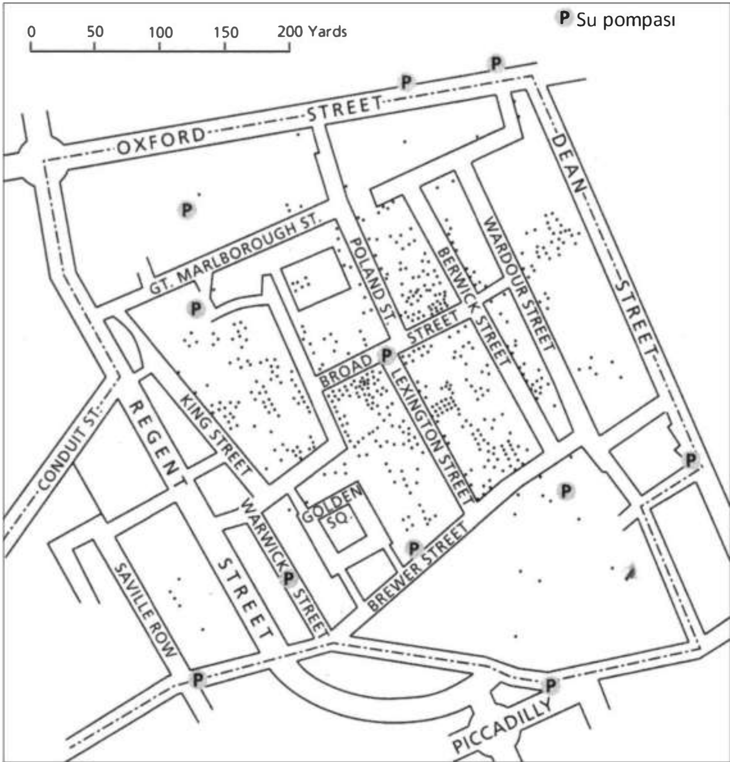
Bu küçük olay yıllardır sık sık aklıma gelir. Biz Amerikalıların böylesine masraflı ve kanlı bir savaşı sürdürdüğümüz Çinhindi topraklarıyla ilgili ortalamada ne kadar bilgisiz olduğumuzu düşündürür. Çünkü zihinsel bir harita, bir krokiden daha geniş kapsamlıdır. İyi bir zihinsel harita, bir yerin sadece planı değil aynı zamanda o yerin unsurları, konutları, okulları, sokakları, yolları, ibadethaneleri ve çarşıları hakkında bir bilgi deposudur. Yaşam boyunca büyümeye devam eden bir haritadır; zamanla büyüyen bilgi birikimimizin mekânsal karşılığıdır; önemli olayları tarihsel bakış açısına göre yerleştirme yeteneğimizdir. Ne var ki, zihinsel haritalarımız tarihe değil, bugüne aittir; ister eğlence amaçlı bir gezi için olsun, isterse de uzak topraklardaki bir askerî harekât için olsun; hareket ve kararlarımıza rehberlik ve bilgi sağlar. Zihinsel haritalar, Irak’ın işgali planlanırken ne kadar netti; çevresel değişikliklerin, Çin’in yükselişinin ve küreselleşmenin etkilerinin yaşandığı bu yüzyılda ne kadar nettir?

HARİTALARIN KULLANIM ALANLARI

Biz coğrafyacılardan, haritaların gerçek dünya sorunlarının çözümünde bilfiil kullanımına örnek vermemiz istendiğinde, genellikle Dr. John Snow’un hikâyesini anlatırız. Dr. Snow, 19. yüzyılda dünyanın çoğu bölgesini kırıp geçirmiş olan dehşetli kolera salgınları sırasında yaşamış olan, bir tıp doktoru

ve coğrafyacıydı. Kimse koleranın nasıl yayıldığını tam olarak bilmiyordu. Bu da hastalığı daha da korkutucu hale getiriyordu. Çoğu hasta, hastalık bulaştıktan sonra bir hafta içinde ölüyordu. Doktor Snow, hastalığın mikroplu sudan bulaştığını düşünmekle beraber buna dair kanıtı yoktu. Başka yerlerde başlayan salgın 1842'de İngiltere'de görüldüğünde, Londra'nın Picadilly Meydanı yakınlarındaki yoğun nüfuslu Soho bölgesi, bundan ciddi şekilde etkilendi. Doktor ve öğrencileri bölgenin büyük ölçekli bir haritası üzerinde, ölümlerin gerçekleştiği ve yeni vakaların bildirildiği yerlere birer işaret koydular. Sadece Soho'daki ölü sayısı 500'e ulaştığında, 1854 tarihli bu harita, kurbanların, Broad Sokağı'nda bir kavşakta yoğunlaştığını gösteriyordu (Şekil 2-5). Doktor bunun üzerine coğrafyacı mantığını devreye soktu. Bu kavşakta pek çok mağaza bulunuyordu. Fiyatlar ötedeki mağazalarda daha düşük olduğunda, insanlar, başka yerlerden alışveriş yapabilirlerdi. Ancak bir şey bedava ise, doğruca ona gidiyorlardı. Bu kavşaktaysa Broad Sokağı tulumbasından ücretsiz su alınabiliyordu. Harita, tulumbanın etrafındaki kümelenmeyi gösteriyordu. Böylece, kirli su ile kolera arasındaki bağlantı ortaya çıkmıştı.

Hikâye burada bitmiyor. Dr. Snow, yetkililerden tulumbanın tutamağını çıkarmalarını istedi. Bu istek önce, zaten koleradan mustarip Soho sakinlerinin isyan etmesine neden olabileceği gerekçesiyle kabul edilmedi. Bunun üzerine Doktor ve öğrencileri tutamağı kendileri çıkardılar. Garantiye almak için, için bir de deliğe küllü su döktüler. Doktor, kısa süre içinde istediği kanıtı elde etti: Kavşak çevresindeki ölümler aniden azaldı. Yeni vaka sayısı ondan da hızlı şekilde düştü. Haritanın işaret ettiği şey, şüpheye yer vermeyecek şekilde kanıtlanmış oldu. Artık yetkililer halka, suların kaynatılmasını ve hastalığa neden olduğundan şüphelenilen iki şeyden; birbirine dokunmaktan veya "mikroplu havayı" solumaktan kaçınmak için bir neden kalmadığını söyleyebilirlerdi.

Şekil 2-5. Dr. Snow'un Londra'daki Soho bölgesinin bir bölümünde ortaya çıkan kolera vakalarını ve önceki enfeksiyonlardan kaynaklanan ölümleri gösteren, günümüzde çok bilinen haritası. Noktaların, Broad Sokağı ve Lexington Sokağı'nın kesiştiği kavşaktaki su pompasının etrafında yoğunlaşmasına dikkat edin.

Bugün her şey bu kadar basit olmasa da haritalar hâlâ epidemiyologların salgınları takip etmeleri, gelecekteki yayılma rotalarını tahmin etmeleri ve aşı kampanyalarını harekete geçirmelerine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda CBS teknolojisine eklenen "sıhhi harita" uygulamasıyla önemli güncel bilgilere dakikalar içinde ulaşılarak kararlar, çok daha güvenle verilebilmektedir. Yine de başka teknolojiler yepyeni sorunlara yol açabilmektedir. Jet uçaklarıyla yapılan hızlı seyahatler, saatler içinde, tehlikeli bir virüs bulaşmış bir grup insanın dünya çapında yayılmasına yol açabilir. Varış noktalarındaki

havaalanından dağıldıklarında, onları tekrar bulmak ve risk altındaki yerel halkı uyarmak, en gelişmiş izleme sisteminin bile kapasitesini aşabilir.

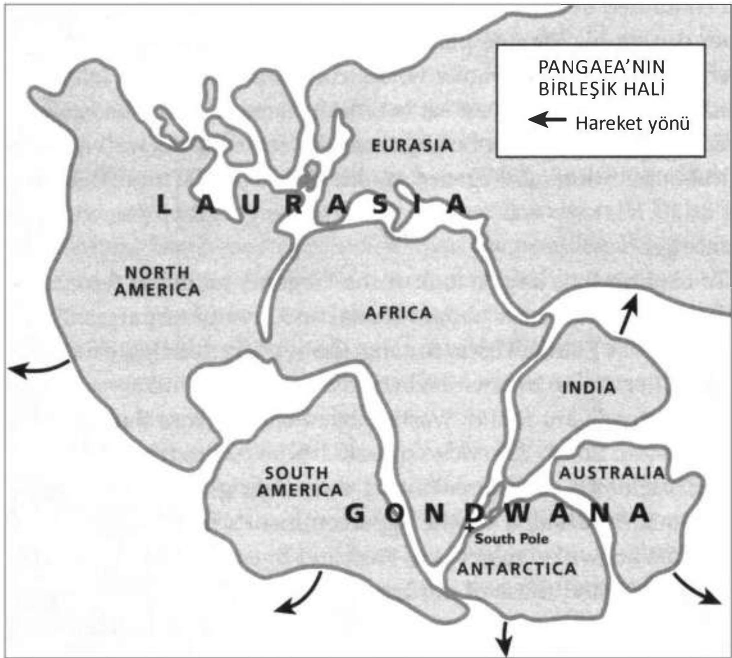
Dr. Snow'un haritası, tıbbi coğrafya alanındaki sayısız yeniliğin habercisiydi. Aslında tıbbi coğrafya, muhteviyatı oldukça geniş beşerî coğrafyanın alt dallarından biridir. Bu harita, mevcut bir şüpheyi açıklığa kavuşturmuştur. Ancak bugünkü haritalar, gelecekteki sorunları da tahmin etmeye yaramaktadır. Bunun özellikle ilginç bir boyutu, suç ve güvenlik alanında yaşanmaktadır. Suç davranışının mekânsal bir boyutu vardır: Bazı suçlar rastgele işlenmiş olsa da, pek çok suç, önceden planlanarak işlenir. Haneye tecavüz ve hırsızlık suçlarında amatörlerin ve profesyonellerin ortak bir yanı vardır: Fail, suçu genellikle, bir yolculuktan sonra ulaştığı başka bir yerde işler. Suçlular tutuklandığında, dosyaları genellikle, "suç yolculuğuna" nereden başladıklarını ve suçu nerede işlediklerini ortaya koyar. Bu yolculuklardan bir dizi harita yaptığınızı düşünün. Bununla ilgili CBS metodolojisini kullanarak sadece suçun nasıl ortaya çıkıp nasıl seyrettiğini değil, aynı zamanda nereye varacağını (örneğin yoğun nüfuslu bir bölgedeki sonraki hedefleri) tahmin etmek mümkündür. Böylelikle, kolluk kuvvetleri güvenliğin nerede artırılması gerektiğini -suç işlenmeden- öngörebilir. Suçluların yakalanma ihtimali artmış ve suç işlenmesi beklenen yerde güvenlik koşulları iyileşmiş olsa bile, daha etkin bir görev dağılımıyla maliyetlerin düşmesi mümkün olacaktır.

Tahmin edileceği üzere bu tür teknolojik gelişmeler beşerî coğrafyayı, tıbbi, kriminal, kültürel ve iktisadi coğrafyaya kadar tüm alt dalları da dâhil olmak üzere dönüştürdü. Ancak tarihe geçen haritalar, beşerî coğrafyaya has değildir. Bazı açılardan gelmiş geçmiş en önemli harita, yetenekleri alanını aşmış profesyonel bir iklimbilimci, bir fiziki coğrafyacı tarafından çizilmiştir. Bugün hâlâ fiziki coğrafya kitaplarında, jeoloji metinlerinde hatta bazı iktisadi analizlerde rastlanan bu harita, ilk defa yak-

laşık 100 yıl önce bir Almanca tezde kullanılmıştı (Şekil 2-6). Bununla ilgili ayrıntılara 5. Bölümde değineceğiz. Siz okuyucular da bu haritaya muhtemelen lise veya üniversitede rastladınız. Bilim adamları ve halk, söz konusu haritayı ilk çıktığında ciddiye almamıştı. Bu harita ancak, Wegener'ın ölümünden sonra hipotezinde öne sürdüğü keşiflere öncülük edebilmiştir.

Wegener'ın haritası, 100 milyon yıldan fazla süre önce, gezegenimizin büyük kara parçalarının (kıtalarının), merkezinde Afrika'nın olduğu bir süper kıtada birleşik halde bulunduğunu ileri sürmüştür. Wegener'ın "Kıtasal Sürüklenme" dediği süreçte bu süper kıta parçalanmış; batıya doğru "sürüklenen" Güney ve Kuzey Amerika, Atlantik Okyanusu'nun oluşmasına yol açarken, Avustralya bugün Hint Okyanusu denilen deniz boyunca doğuya doğru hareket etmiş ve Antarktika da güneye inerek kutuptaki yerini almıştır. Doğru Afrika'ya bitişik duran Hindistan, kuzeydoğuya doğru ilerleyerek halen devam eden devasa bir çarpışmayla Himalaya Dağları'nın yükselmesine neden olmuştur.

Wegener, haritasını kısmen, kıtaların şeklinin, özellikle de Atlantik Okyanusu'nun iki yanındakilerin birbirine "uymasına" dayandırmıştı. Emin olmak için sayısız başka kanıtlar da topladı. Ancak Güney Amerika ve Afrika arasındaki yapboz parçası benzeri uyumun tesadüf olamayacağını savundu. Ölümünden sonra jeologların araştırmaları giderek bu tezi güçlendirdi: Atlantik'in iki yanındaki benzer kayalar, Afrika'da başlayıp Güney Amerika'da devam eden jeolojik oluşumlar… Ancak Wegener'ın hayatı boyunca cevabını aradığı mesele, hâlâ açıklığa kavuşmamıştı: Bütün bunlar nasıl oldu? Koca kıtaları hareket ettiren mekanizma neydi? Yıllar sonra Wegener'ın kitabının harekete geçirdiği araştırma sonuçlandı: Levha Tektoniği Teorisi. Ancak bu noktaya gelindiğinde, Wegener'ın modelinin, hem ekonomik hem coğrafi sonuçları bunu salt bilimsel bir mesele olmaktan çıkardı. Haritası, yeraltı jeolojisiyle beraber, iktisadi coğrafya alanında da yol gösterici oldu.

Şekil 2-6. Pangaea kıtası ayrılmadan, parçalar "sürüklenmeden" önce kıtalar böyle duruyordu. Bu harita, yaklaşık 100 milyon yıl önceki kara yarımküresi temsil etmektedir.

Bunu doğrulamak için, mineral ve enerji kaynakları hakkındaki mevcut bilginiz çerçevesinde Wegener'ın modelini inceleyebilirsiniz. Örneğin dünyanın önde gelen endüstriyel ve mücevher elmas üreticilerinden olan Güney Afrika, Arjantin'e bitişikti; bugün, Arjantin'de de aynı elmaslar bulunuyor. Bu taşları, bir zamanlar, Güney Amerika Afrika'dan ayrılmadan önce, aynı akarsular yıkıyordu. Benzer şekilde, petrol kaynakları uzun jeolojik dönemler boyunca farklı zamanlarda ortaya çıkmış olsa bile, bunlardan bazıları Süper Kıta'nın parçalanmasıyla benzer şekilde bölünmüştür. Bir, Atlas Okyanusu'nun doğusunda, Afrika'nın batı ve ekvator bölgesindeki bilinen petrol rezervlerini düşünün, bir de, karşı kıyıda, Güney Amerika'nın kuzey ve doğusundaki petrol rezervlerini. Bir şey dikkatinizi çekiyor mu?

Başka keşifler için nereye bakardınız? Brezilya'da yeni bulunan açık deniz petrol kaynaklarının, Angola'nınkilerin tam karşısında olması sizce tesadüf müdür? Wegener'ın haritası, yakın zaman önce, niçin Gana açıklarında petrol bulunduğunu açıklamaktadır. İki kıtayı bir araya getirip bakarsanız, Afrika'nın batı kıyıları boyunca batıya doğru ve Güney Amerika'nın doğu kıyıları boyunca doğuya doğru yeni petrol rezervleri olabileceği görülecektir. Özetle, Wegener haritası her emtia simsarının işyerine asılmalıdır. Bu harita, dünyada keşfedilmiş ve keşfedilmeyi bekleyen ne varsa göstermektedir.

Bir zamanlar haritalar, dünyanın henüz bilinmeyen uzak diyarları hakkında Avrupa'ya ve sonraları Amerika'ya ulaşan en son bilgilerin toplandığı bir depo, ya da keşiflerin envanteri olarak görülürdü. Bugün haritaların, "ikna etmekten" "tahminde bulunmaya" kadar geniş bir yelpazede, bambaşka işlevleri bulunmaktadır. Örneğin bir şarap şişesinin arka etiketinde, ABD'nin Kuzeybatı topraklarındaki bir yerel üzüm bağının, Bordeaux veya Burgundy ile aynı enlemde gösterilmesi, müşteriyi bu ürünü denemeye ikna etmeyi amaçlar; belirsizlik zamanlarında, uzak yerlerde meydana gelen ve bugün hayatımızı büyük oranda etkileyen, eğilim ve gelişmeleri öngörmeye yarar. Bunun da ötesinde, haritalar bazen çok daha az yararlı amaçlar için de kullanılırlar. Siyasi haritaların çoğunun arkasında şeytani bir niyet yatar.

KÖTÜ NİYETLİ HARİTALAR

Beni rahatsız ettiğini hatırladığım en eski haritalardan birine, İkinci Dünya Savaşı sırasında ebeveynlerimin kitaplığında büyük, kuşe kâğıdından bir dergide rastlamıştım. Harita sayfanın tam ortasındaki zımbalara denk geliyordu. Tam ortada bir gamalı haç ve İngiltere, Fransa, İskandinavya, İtalya ve

Doğu Avrupa'ya doğru uzanan siyah kalın oklar vardı. Başlığı "Das Neue Deutsche Reich"[22] idi, sağ üst köşede Nazi selamı veren, kaşlarını çatmış bir Adolf Hitler resmi vardı. Başlığın ne anlama geldiğini bilmek için Almanca bilmek gerekmiyordu. Sonraları, savaş sırasında, kamu binalarında ve başka yerlerde Nazi Almanyasının emperyal amaçlarını yansıtan benzer haritaların bulunduğu posterler görülmeye başlandı.

Bu haritayı ilk gördüğümde anlamına tamamen vâkıf olacak kadar bilgim olmasa da, hiçbir zaman unutmadım. Amacı korkutmaksa kesinlikle amacına ulaşmıştı. Ailemi çok daha fazla korkuttuğundan ise eminim. Savaştan sonra okuldaki coğrafya derslerimde öğretmenimiz Japonya'da basılan bir harita getirmişti. Bu harita da savaş sırasında basılmıştı ve Asya-Pasifik bölgesinin çoğunu Japon İmparatorluğunun parçası olarak gösteriyordu. Öğretmenimiz, bazen devlet ve rejimlerin, niyetlerini ilan etmek için bu tür haritaları yayımladığını, iki dünya savaşı arasındaki dönemde bazı devletlerin, komşularıyla olan sınırlarını yanlış gösteren pullar bile bastırdıklarını söyledi. Ki bu da yaklaşan savaşın bir belirtisiydi.

Uzun yıllar sonra bu konuda bir şey bana ders oldu. Bağdat Üniversitesinden bir meslektaşım, bir dönem, Danimarka'da yaşayan bir arkadaşımız vasıtasıyla bana, Irak rejimi tarafından basılan haritalardan gönderdi. Bu haritalardan biri, 1990 yılının ortasında beni şoke etti, çünkü harita, Kuveyt'i Irak'ın 19. vilayeti olarak gösteriyordu. Temmuz ayının sonunda, Irak ve Kuveyt arasındaki ilişkiler hızla kötüleşti. Iraklılar, ortak sınırları boyunca yer alan kaçak petrol kuyularından şikâyet etmeye ve bölgeye asker yığmaya başladılar. Tesadüfen, ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi başkanı Dante Fascell, o sırada eğitim için Washington'da bulunan Coğrafi Yardımlaşma üyesi öğretmenlere, bir konuşma yap-

[22] Alm. Yeni Alman İmparatorluğu.

mak üzere National Geographic Cemiyetine davet edilmişti. Sonrasında kendisine bu haritadan ne anlamamız gerektiğini, askerî hareketliliği ve petrol meselesini sordum. Bana endişelenmemem gerektiğini söyledi. Her şey büyükelçimizin bilgisi dâhilindeydi; bu, sadece komşular arası bir çekişmeydi. ABD taraf tutmamalıydı. Birkaç gün sonra, Porto Riko göçüyle ilgili bir *Good Morning America* programı için New York'ta bir oteldeyken, gece ikide telefonum çaldı. Arayan yapımcımdı. "Porto Riko'yu unut," dedi. "Seni almaya bir araba gönderiyorum. Iraklılar Kuveyt'i işgal ediyor. Bubiyan adası diye bir yer duydun mu? Ya Rumaila petrol yatağını? Haritaya ihtiyacımız var. Buraya gelirken yolda metni hazırlamaya başla." Biz konferans odasına geçene kadar sarı bir bloknota söz konusu sınır bölgesinin kabataslak bir haritasını hazırlamıştım. Ancak keşke Kuveyt'i Irak'ın 19. vilayeti olarak gösteren harita da yanımda olsaydı diye düşündüm. Devletler komşularının topraklarını da gösteren haritalar bastığında, bir şeyler olacak demektir. Yaptıkları, harita taarruzudur. Başkalarının buna dikkat edip etmediğini gözlemleme amacı taşır. O haritanın Washington'da kimseyi endişelendirmediği açıktı. Bu da Irak tarafından yeşil ışık olarak algılanmış olmalıydı. Üzerinden yirmi yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen, bunun etkileri hâlâ devam etmektedir.

Harita taarruzu farklı şekillerde olabilir. Bazıları Irak'ta olduğu gibi aleni şekilde, bazılarıysa daha kurnazca yapılır. 1993'te elime *Physical Geography of China*[23] adında, Zhao Sonqiao tarafından yazılmış, 1986'da Pekin'de basılmış bir kitap geçmişti. Bu kitabın iç kapağında bir Çin haritası vardı. Bu haritada, eğitimli bir göze garip gelen bir şeyler vardı. Çünkü Çin'in güneyinde, Hindistan'ın Arunaçal Pradeş eyaletinin neredeyse tamamı ve Assam eyaletinin hepsi, Çin toprağı

---

[23] İng. "Çin'in Fiziki Coğrafyası".

olarak görünüyordu. Bu kitap, ne Çin'in bir siyasi coğrafya kitabıydı ne de içinde, sorun edilen Hindistan toprağından bahsediliyordu. Çin sınırı Hindistan'ın içine kadar girdiğinden, bu bölgedeki dağlar ve vadilerden zaten Çin'in parçalarıymış gibi söz ediliyordu. Şüphesiz, böyle bir harita -en azından 1980'lerde- resmî onay olmadan basılmış olamazdı. Bu gizli soruna, sadece Hindistan değil, bütün uluslararası toplum dikkat etmeliydi.

Gerçekten de olaylar bu kitaptaki gibi gelişti. Çin, Arunaçal Pradeş'i Hindistan'ın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlayan anlaşmayı tanımama konusunda ısrarcıydı. Bir de bu Hint eyaletinin kuzeybatı kısmıyla, yani Hindistan ve Güney Tibet'e bir dağ yoluyla bağlanan Tawang Bölgesi ile ilgili daha ciddi taleplerde bulunmaya başladı. Çin'in bu hak iddiasının temeli; Arunaçal Pradeş bölgesinin bu kısmındaki insanların Budist olduğu ve Budist Tibet'in de Çin'in kontrolünde bulunduğu, öyleyse bu yerin de, Pekin yönetimine göre, Çin'e ait olduğu şeklindeydi.

SALDIRGAN HARİTALARIN İZİNİ SÜRMEK

Büyük bir dünya atlasını açıp Çin-Hindistan sınırına baktığınızda uçtan uca sorun görürsünüz. Doğuda Çin'in Arunaçal Pradeş bölgesi üzerindeki iddiası, "Çin bu bölge üzerinde hak iddia etmektedir" notuyla gösterilir. Bununla birlikte Çin sınırının Butan'ın doğusunda bitmesi, Çin'in batıya doğru niyeti hakkında kuşku uyandırmaktadır. Batıda Çin, Hindistan'ın üzerinde hak iddia ettiği, Keşmir sınırındaki üç bölgeyi halen kontrol etmektedir.

Söz konusu bölge, resmî haritaların düşmanca niyetleri belli etmek için kullanıldığı, dünya üzerindeki yerlerden sadece biridir. Ancak konuya dâhil ülkelerin küresel ehemmiyeti,

sorunun olası sonuçlarını daha ciddi kılmaktadır. Devletlerin bastığı haritaları takip etmek, maliyetli olsa bile, bu şekilde elde edilecek erken sinyallerle, arabuluculuk faaliyetleri harekete geçirilebilir ve böylelikle maliyetler, uzun vadede düşürülmüş olur. *New York Times* köşe yazarı Thomas Friedman, 1996'nın sonlarında "Your Mission, Should You Accept It", yani "Kabul Edersen Vazife Senindir" başlığıyla dışişleri bütçesinde yapılan bir dizi kesintinin etkilerini inceleyen ve bu tür kesintilerin Amerika'nın dünyadaki menfaatlerine zarar verdiğini ve küresel liderliğini zayıflattığını savunan bir yazı yazdı. Friedman, askerî ödeneklerin nispeten küçük bir bölümünün dışişlerine kaydırılmasının, önemli kazanımlara yol açacağını savunmuştur.

Friedman'ın köşe yazısı bana coğrafyacıları -ve ulusal güvenliği- doğrudan etkileyen bazı bütçe kesintilerinin sonuçlarını hatırlatmıştı. 1960'larda Michigan Eyalet Üniversitesinde ders verirken, öğrencilerimin başvurabileceği dış hizmetler pozisyonlarından biri de coğrafi ataşelikti. Bu pozisyon, ilgili ülkede resmî veya gayri resmî olarak basılmış her tür haritayı takip etmeyi ve edinmeyi gerektiren, bir büyükelçilik veya konsolosluk göreviydi. Elde edilen haritaları analiz etmek ve önemini değerlendirmek de bu görevin bir parçasıydı. Bununla ilgili, *New York Times*'ta Macieck Albrecht'in bir çizimiyle birlikte 28 Ekim 1996'da yayımlanan uzun cevabi yazımda; "Bu tür haritalar, iç sorunlar ve dış niyetler hakkında bir fikir verebilir. Ancak dışarısıyla ilgili olan kısmı genelde bir saldırganlık ikazıdır." demiştim. Aslında, coğrafya ataşeliği pozisyonu, ilk bütçe kesintilerinden birinde kaldırılmıştı. Friedman'ın yakınması da sadece son kapatılan büyükelçilikler, konsolosluklar ve ABD Enformasyon Dairesi kütüphaneleriyle ilgiliydi. Bu noktada şunu sormak gerekir: Dünyadaki ülkeler barış ve istikrarı riske atan, diplomatik ve istihbari kurumlarımızı alarma geçirmesi gereken haritalar yayımlayıp dururken, bunları

şimdi kim takip ediyor? Görülen o ki, 1990 Ağustos'unda[24] çıkarılan ders boşa gitmiş.

Hükümetlerin, hatta eyalet, vilayet veya diğer alt birim yönetimlerinin (bazı yerel yönetimlerin turist haritalarında açıkça siyasi mesaj verildiğine ben şahidim) bastırdığı haritaları izlemek, yapılması gerekenlerin yalnızca ufak bir kısmıdır. Halk, "istihbaratı" casuslukla özdeşleştirse de, istihbarat teşkilatlarının topladığı çoğu önemli bilgi, yerel gazete, dergi, broşür, belge gibi olağan ve gizli olmayan kaynaklardan gelir. Sorun, bu yayınların çeviri ve çözümleme gerektiren alfabe ve dillerde oluşudur. Durum buyken, mevcut yabancı dil uzmanlarının sayısının hızla azaldığı görülüyor. Bir yabancı dili akıcı şekilde bilmek, başka bir yabancı dilde okuma becerisine sahip olmak, ben 1950'lerde coğrafya yüksek lisans öğrencisiyken, taviz verilmeden, titizlikle ölçülen zorunlu bir nitelikti. 1960'ların sonuna gelindiğinde bu kriter, bir yabancı dil ve veri analizinde nicel yöntemler becerisine dönüştü. 1970'lerin sonundaysa çoğu lisansüstü programda yabancı dil şartı kalkmıştı. Bu arada, yabancı bölgelerde alan araştırmasını amaçlayan lisansüstü öğrencilerinin sayısı da gittikçe azalıyordu. Örneğin Hindistan'daki iç göç veya Japonya'daki tarım politikası hakkında Hindistan veya Japonya'ya adımını atmadan, Hintçe veya Japonca bilmeden, mevcut bilgilerle (mesela nüfus sayım verileri veya başka hükümet raporları) doktora tezi yazmak mümkün hale geldi. Bu durum coğrafyaya has değildi. Tüm bunların sonucunda, genç Amerikalı bilim adamları ile batılı olmayan meslektaşları ve yabancı kültürler arasında etkileşim ve aşinalık azaldı. Bir yandan veri, bir yandan "alan tecrübesi" toplarken, bir yandan da Mombasa'da, Chennai'de, Kito'da, Tunus'ta hatırı sayılır bir süre yaşamanın, çarşı pazarda dolaşmanın, kitapçıların kapısını aşındırmanın,

[24] Yazar, Irak'ın ABD tarafından 1. işgalini ima ediyor.

yerel basını okumanın, yerellerle kaynaşmanın yerini hiçbir şey tutamaz. Bir devlet, dil becerisine sahip elçilik çalışanları ve kültürel bilgi programlarında kısıntıya giderek önceliklerini belli ettiğinde, bunun zararları harita envanterinin kaybolmasının ötesine geçer.

ZORLUKLARLA YÜZLEŞMEK

Coğrafi mekânsal teknoloji, Amerikalılarda hâlâ yaygın olan coğrafya cehaleti için panzehir olabilir mi? Büyük ihtimalle hayır, çünkü bu teknoloji uygulamada halen iç kullanımla sınırlıdır. Bir restoranı bulmaya çalışırken navigasyondan destek almak veya Meteoroloji Kanalında uydu teknolojisi sayesinde bir fırtınayı takip etmek, ufkumuzu genişletmek veya soyutlanmışlığımızı azaltmak için pek yeterli değildir. ABD ordusu Irak'ta 2003'te Saddam'ı çabucak devirdiğinde, anlık bölge ve şehir haritalarından lojistik ikmal yollarına kadar, CBS'nin, harekâtın sevk ve idaresindeki rolü çok konuşulmuştu. Ancak CBS'nin işgal aşamasında pek yararlı olduğu söylenemez. Saddam sonrasındaki dönemin zorlu gerçekleri ortaya çıkana kadar "Sünni Üçgeni" denen coğrafi kavram, kimsenin bilgisayarında görülemiyordu. Amerikalıların yol kenarında çiçeklerle, minnetle karşılanacağını düşünen ABD yetkilileri, bilgisayar başından kalkıp sahayı keşfe çıkmalıydılar.

21. yüzyılın bu ikinci on yılında, hâlâ dünyanın tek süper gücü olan ABD, hem yakın hem uzak zorluklar ve tehditlerle karşı karşıyadır. Bu zorluklardan bazıları anlık veya yakın dönemliyken bazıları daha uzun vadede ortaya çıkacaktır. Amerikan halkı, eğer dünya liderliğinin gerektirdiği sorumluluğu kabul eder ve bunun gereği olarak gezegenimiz hakkındaki coğrafi bilgisini geliştirirse bu sorunlarla çok daha etkin bir şekilde baş edebilecektir. Amerikalılar gibi, bu demokratik

ortamda, görüşlerini temsilcilerine iletebilen bilinçli bir halk, devlet işlerinde, özellikle de dış ilişkilerde daha güçlü bir rol oynamalıdır. Robert McNamara'nın bizden daha bilgili olduğunu varsayarak ülkeyi Vietnam bataklığına sürüklemesine izin verdikten sonra birçok Amerikalının bundan çıkardığı ders, bunun bir daha olmaması gerektiğiydi. McNamara Çinhindi'nde çoğu Amerikalıdan daha fazla şey bırakmış olsa da bu bölgeyle ilgili yeterli bilgiye sahip değildi. George W. Bush'un Irak müdahalesine gelince, Amerikan halkı istihbarat servislerinin, silahlı müdahaleyi gerektirecek tehditlere dair kesin delilller elde ettiğine inandırıldı. Peki halk 2002'de Irak'ın coğrafyası hakkında, 1962'de Çinhindi hakkındakinden daha mı fazla bilgi sahibiydi?

ABD ve müttefikleri bugün, hızla değişen bir dünyada, coğrafi açıdan bir dizi ürkünç zorlukla karşı karşıyadır. Bu zorluklardan bazıları bu (veya herhangi bir) güçlerin kontrol ve düzelteme yeteneklerini aşmaktadır. Bunların en kaygı verici olanları, dünya nüfusunun giderek artması ve bunun neden olduğu, giderek kötüleşen toplumsal eşitsizliklerdir. Benzer şekilde, gezegenimizdeki iklim değişikliğinin etkileri kısmen azaltılsa da tamamen giderilememektedir. Bu zorluklarda küresel liderlik ve uluslararası işbirliği olmadan, ne yakın ne de uzak gelecekte kayda değer bir azalma görülebilir. Diğer sorunlaraysa küresel üstünlüğü giderek azalan bir süper güç, ancak bilinçli politikalar ve kısıtlı kaynakları etkin şekilde kullanarak karşı koyabilir. Öngörülemez riskler içeren, dünyanın ilk kültürlerarası soğuk savaşına neden olacak şartların oluşmasını engellemek, hem Çin'in hem de ABD'nin çıkarınadır.

Fakat öte yandan, hesapta olmayan etkenler her zaman vardır. Dinî fanatizmin beslediği ve adaletsizlik algısının alevlendirdiği bir ortamda, nükleer silah teknolojisinin yayılması felakete alınmış bir bilettir. Terörün coğrafyası, mekânsal olarak genişleyen bir şiddetin öyküsüdür. Fakat bu konuda, 11

Eylül sonrası pek çok analizcinin öngördüğü artış gerçekleşmemiştir. Terör eylemleri şok ve korkuya yol açsa da küresel istikrarı tehdit edemezler. Aslında en büyük tehlikeyi, nükleer silahlara sahip İran'dan veya arada bir saldırganlaşan Güney Kore'den kaynaklanan tehditler gibi, olası devlet terörizmi oluşturmaktadır. Bundan daha kötüsü ise bunu açıkça söyleyen bir terör örgütünün nükleer silah temin etmesidir.

Fani dünyamızda eğer bu mühim sorunlar olmasaydı geçimsiz Avrupa'nın ekonomik bütünleşme ve siyasi koordinasyon yolunda tökezlemesi, Petro-Ruble Rusya'sının yeni Putin dönemi zuhur ederken artan atılganlığı, hızla yükselen Hindistan'ın hem bölge hem de dünya sahnesindeki artan rolü, Brezilya'nın küresel ekonomik güç olarak ortaya çıkışının duraksaması gibi başka olaylar başrolde olacaktı. Bazen birbiriyle de çakışabilen bu kadar değişime uyum sağlamak için benzeri görülmemiş bir liderlik ve sıradışı bir toplumsal farkındalık gerekir. Elbette bir de, işin içindeki tüm taraflar için net bir coğrafi bakış açısına sahip olmak icap eder.

3
COĞRAFYA VE NÜFUSBİLİM

2011 yılı, Japonya'yı vuran deprem ve tsunamiler, küresel ekonomik kriz, New York ve Washington'daki 11 Eylül terör saldırılarının 10. yıldönümü olması gibi pek çok nedenden dolayı hafızalarda yer etmiştir. Bu önemli olaylar zamanla unutulsa bile, 2011'i asla unutulmaz yapacak, nüfus kaynaklı iki neden bulunmaktadır: Birincisi, gezegenimizin artan nüfusunun 7 milyar eşiğini aşmasının bu yıl içinde gerçekleşmesidir. İkincisi de, binlerce yıllık insanlık tarihinde ilk defa, kentsel nüfusun kırsal nüfusu aşmış olmasıdır.

Elbette bu sayılanların tam olarak hangi tarihte gerçekleştiğini kimse bilmiyor. Hatta bazı hesaplamalara göre kent nüfusunun yüzde 50'yi geçmesi, 2010'un sonlarında gerçekleşmiştir. Hangi tarihin doğru olduğu bir yana, 2010'lu yıllarda artık, gelecekte bizi nelerin beklediğini düşünüyor olmalıyız. İyi bir haber, dünya nüfusunun yıllık artış oranının azalıyor olmasıdır. Kötü haber ise, bu azalmanın, dünya nüfusuna 2100'e kadar üç milyar daha eklenmesine engel olamayacak olmasıdır. Bir başka

iyi haber, dünyanın pek çok büyük şehrindeki yaşam standardının iyileşmiş olmasıdır. Öte yandan kötü haber, yeni ortaya çıkan çok daha fazla sayıda şehirdeki hayatın, orada yaşayan milyonlarca insan için acımasız, zorlu ve bezdirici olmasıdır.

Eğer coğrafyadaki "nerede" sorusunun hayatta bir karşılığı varsa bu mutlaka nüfus alanındadır. Gezegenimizin nüfus yapısı, inanılmaz farklılık ve çelişkileri barındıran bir mozaiktir. Nüfus verisi, Birleşmiş Milletler ve başka kurumlara dünyadaki yaklaşık 200 ülke yönetimi tarafından raporlanır. Ancak bu ülkelerin çoğunun kendi içindeki toplumsal zıtlıklar, şaşırtıcı derecede fazla olduğundan, raporlarda yer alan tüm ortalama veriler, (bölgeler, vilayetler ve diğer alt birimler arasındaki) bu farklılıkları perdeleyerek herhangi bir genellemeyi riskli hale getirir. Örneğin Hindistan'da, batıdaki Racastan eyaletinin 70 milyonluk nüfusunun büyüme hızı, güneydeki Kerala eyaletinin 35 milyonluk nüfusunun büyüme hızının 3 katıdır. Hindistan'ın kuzey eyaletlerinin toplam nüfus artış hızı, güney eyaletlerinin iki katıdır. Bu nedenle, Hindistan nüfus büyüme hızı için "ortalama" bir değer verdiğinde, bu değer topluma dair pek çok gerçeği perdeler. Daha küçük ülkelerde bile keskin farklar görülebilir. Mesela nüfusu Hindistan nüfusunun sadece yüzde 4'ü kadar olan Güney Afrika, etnik grupların nüfus artış hızları, ortalama yaşam süresi, sağlık durumu, gelir, barınma, eğitim, neredeyse her açıdan bu gezegendeki en eşitsiz ülkedir. Bu nedenle kurumlar, ülkeleri ister toplumsal ister ekonomik konularda, bildirilen ortalamalara göre sıraladığında, her zaman verinin ardındaki coğrafyaya bakmak gerekir.

KÜRESEL NÜFUS SARMALI

Elbette, nüfus verilerinde genellemenin son durağı, tüm dünyaya ilişkin verilerdir. Bu konuda tahmin edildiğinden çok daha şaşırtıcı bir resim söz konusudur. Dünya nüfus artış grafiği,

o ünlü küresel ısınma grafiğini sönük bırakmaktadır. On binlerce yıl boyunca büyüme hızı bir artıp bir azalan Dünya nüfusu, aşağı yukarı 1820 yılına kadar 1 milyarın altında kalmıştır. Ancak 100 yıldan fazla bir süre sonra, bu sayı 2 milyara ulaşabilmişti, ancak şuna dikkatinizi çekmek isterim ki, 1820 ila 1930 arasında, 1820'ye kadarki geçmiş toplam dünya nüfusu, ikiye katlanmıştı. Bu bile bir "nüfus patlaması" olarak nitelendirilebilir. Fakat bu, sadece bir başlangıçtı. 3 milyara, 1959 yılının sonunda ulaşıldı. 1975 yılında 4 milyar eşiği aşıldığında tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Şöyle düşünün: Önceleri dünya nüfusunun 1 milyar daha artması için 100 yıldan fazla süre geçmesi gerekirken 1,5 yüzyıldan az bir zamanda, bu süre 15 yıla düşüverdi. Dünya çapındaki kıtlıklar, yiyecek savaşları, balık istifi yaşam tarzı ve başka sorunların neden kaynaklandığı ortadaydı.

Derken beklenmeyen bir şey oldu. Öncelikle, yiyecek krizleri beklenenden daha sınırlı bölgelerde yaşandı. Bunun ana nedeni, hektar başına tahıl verimini artıran ve diğer mahsullerin üretimini iyileştiren "Yeşil Devrim" başlığı altında gerçekleştirilen çarpıcı araştırmalardı. İkinci neden ise nüfus patlamasının (ekonomik kalkınma, şehirleşme ve küreselleşmenin de aralarında bulunduğu, karmaşık bir grup etkenden kaynaklı) hız kesmeye başlaması oldu. Bu düşüş ani değildi, ama yine de şu açıdan bakın: Şu an, dünya nüfusuna 1 milyar daha eklemek için geçmesi gereken süre uzuyor. Yine de durum oldukça kötü: Nüfusumuz 2000 yılında 6 milyarken 2011 yılında 7 milyara çıktı - ve büyük ihtimalle 2030'dan önce de 8 milyara ulaşacak. Bu olguyu inceleyen uzmanlar, bu artışı gerçekleştiren nüfus tabanının, 70'li yıllardan çok daha büyük olduğunu ancak yıllık doğal artış oranının giderek düştüğünü belirtiyorlar.

Doğal nüfus artış veya düşüşü (bazen nüfuslar artmayabilir), belirli bir zaman aralığındaki doğumların sayısından ölümlerin sayısı düşülerek bulunur. Genellikle yıllık hesapla-

nır. Nüfustaki her 1000 kişideki ölüm sayısı doğum sayısından biraz düşükse, nüfus yavaş yavaş artıyor demektir (eğer ölümler doğumları geçerse teknik tabirle "negatif büyüme", yani düşüş söz konusudur). Doğumların sayısı aşağı yukarı aynı kalırken ölümler azalırsa bu açılma, büyümenin hızlanmasına işaret eder. Bu süreç, dünya çapında 18. yüzyılda başlamıştır. Ölüm hızları azalmaya başlarken doğum hızları nispeten yüksek kalmıştır. Aradaki farkın açılması, yaklaşan nüfus patlamasının habercisiydi. Bununla beraber, doğum hızlarının da düşmeye başlaması uzun zaman almıştır. Sonunda düştüğündeyse iş işten geçmişti. Dünyada belli başlı bölgelerde (Afrika, Güney Asya) nüfus patlamasının etkileri halen devam etmektedir.

Ölüm oranlarındaki düşüş, sağlık koşullarındaki (hijyen) iyileşmeler ve Sanayi Devriminin tıpta ve eczacılıkta meydana getirdiği gelişmelerle bağlantılı yeniliklerin, kaynağından, (çoğunlukla Avrupa'dan) dünyanın geri kalanına yayılması yüzünden meydana gelmiştir. Sadece iki buluşun, sabun ve tuvaletin bile bu azalmada rolü büyüktü. İlaçlardaki sürekli gelişme de en önemli etkenlerden biriydi. Soğutma ve su arıtma teknolojileriyle beraber diğer gelişmeler de bu düşüşe katkı sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler, doğum sırasında veya doğumdan hemen sonra ölecek birçok bebeğin hayatını kurtardı. Ölüm hızı hesaplanırken sadece ortalama bir süre yaşamış olanlar değil, doğumda veya bebeklikte ölenler de dikkate alınır. Günümüzde bir ülkedeki genel şartları en iyi anlatan istatistiklerden biri, her bin bebekten, hayatının ilk yılında vefat eden bebek sayısını ifade eden, bebek ölüm oranıdır. 2011'de bazı ülkeler (Japonya, İsveç) tüm zamanların en düşük ölüm oranını, binde 3'leri telaffuz ederken, 17 Afrika ülkesindeki bebek ölüm oranları halen binde 100'lerin üzerindedir.

Nüfus artışının geçmişine ve geleceğine, kadın doğurganlık hızı açısından da bakılabilir. Bu, biyolojik olmaktan çok toplumsal bir ölçü olduğu için yanıltıcı görünebilir: Doğur-

ganlık hızı bir kadının sahip *olabileceği* çocuk sayısından çok, belli bir yerde (belli bir il, bölge veya ülkede) belli toplumsal koşullarda sahip *olacağı* çocuk sayısını gösterir. Bununla beraber, dünyanın çoğu yerinde, doğurganlık hızı düşmektedir. Bazı ülkelerde bu düşüş şaşırtıcı ölçüde hızla gerçekleşmektedir. Bu noktada, mevcut nüfusu korumak için gereken doğurganlık yenileme düzeyi olan 2,1 sayısına dikkat edilmelidir.

1950 ila 1970 arasında dünya doğurganlık hızı ortalaması 4,5'ti ve bu hızda ciddi bir düşüş beklenmiyordu. Ne var ki, 1970'lerden sonra istikrarlı şekilde azalmaya başladı ve 2012'ye gelindiğinde bu sayı neredeyse yarıya düştü (dünya ortalaması bugün 2,44'tür). Bunu tüm dünyada görülebilen, genel etkenlere bağlamak yanlış olacaktır: Nüfusbilimciler sıklıkla ne büyük çapta bir kentleşmenin ne de ciddi bir ekonomik büyümenin söz konusu olduğu, Bangladeş örneğini verirler. Buna rağmen Bangladeş'in doğurganlık hızı bugün 2,16, yani sadece bir nesil öncekinin yarısından azdır. Bu hususta çok daha çarpıcı bir örnek olan İran'ın doğurganlık oranı, 1981'de 7,1 iken, 2011'de 1,8 olmuştur. İran'ın nüfusu hâlâ artsa da, bu artış gelecekte yerini öncelikle dengelenmeye, sonunda azalmaya bırakacak gibi görünmektedir.

Hâlihazır doğum ve ölüm oranları henüz bir fikir vermese de, doğurganlık oranları, geleceğin işaretlerini taşır. Brezilya'yı ele alalım. Burada doğurganlık hızının, doğurganlık yenileme düzeyinin de altına indiği bilinmektedir. Brezilya, 2011'de doğum artış hızının 17, ölüm artış hızının 6 olduğunu bildirmiştir. Nüfusu, artış hızı dünya ortalamasının altın kalsa da, hâlâ büyüme seyrindedir. Ancak doğurganlık hızının azalması, nüfusunun gelecekte dengeleneceği ve giderek azalacağının habercisidir.

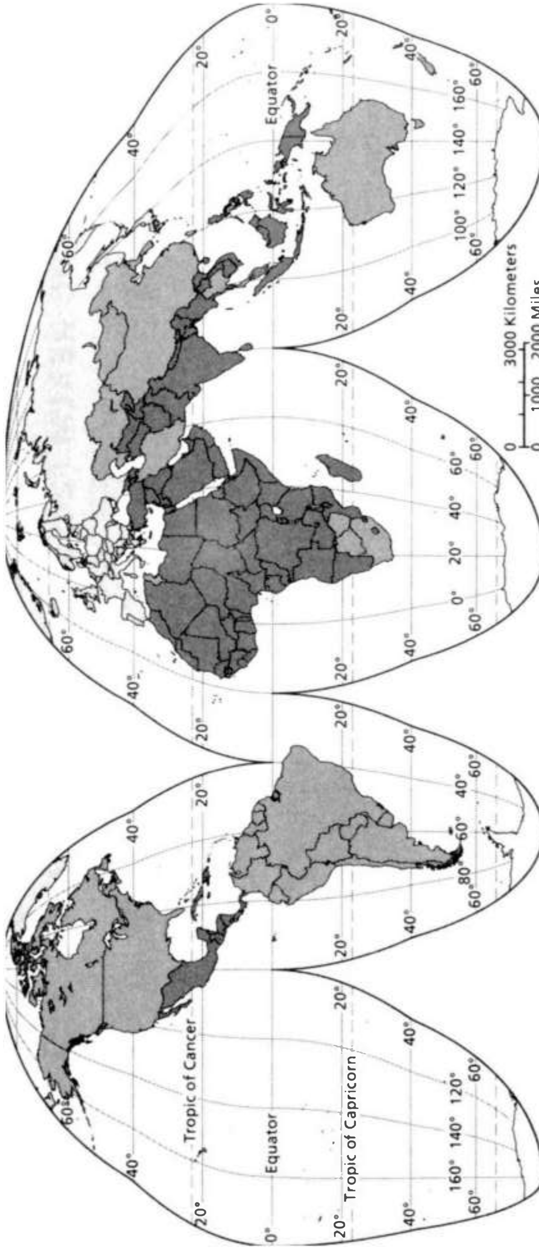
Doğurganlık oranı düştüğünde, ülkenin "nüfus piramidi" ciddi şekilde değişir. Piramidin değişimi yıllar geçtikçe gözlenebilir: Daha az çocuk, oransal olarak, daha çok yetişkin demektir. Bu da, piramidin yukarısına doğru, (70 yaşın üzerindekilerin

sayısı arttıkça) tepeye kadar bir şişkinlik olarak görülür. Yine de, bu değişimleri ilgili ülkenin ekonomik kalkınması bağlamında değerlendirmek gerekir. Nüfus yapısındaki bu değişimler gerçekleştiğinde Avrupa ülkeleri zaten diğer ülkelere kıyasla zengindi. Nüfusları "olgunlaşıp" "yaşlandıkça", artan yaşlı nüfusun yükü sorun olsa da, Almanya ve Fransa gibi ülkeler bununla başa çıkabildi. Fakat zenginleşmeden *önce* nüfusları yaşlanan ülkeler için durum çok farklıdır. Ekonomik büyümede gösterdiği performansa rağmen 2010'da Çin'de kişi başı gayri safi millî gelir 6 bin dolardan biraz fazlaydı (Bu sayı, Arnavutluk'tan daha düşük, Bulgaristan'ın yarısı, İngiltere'nin ise 1/6'sıdır). Peki, Çin her ne kadar Bangladeş veya Pakistan'dan çok daha iyi durumda olsa da emekli maaşlarını ve diğer masrafları nasıl ödeyecek?

BÖLGESEL BAKIŞ AÇISININ DOĞAL ŞEKİLDE GENİŞLEMESİ

Görüldüğü gibi, sadece bebek ölümleri istatistiklerinin değil, diğer verilerin de ortaya koyduğu üzere, gezegenimizdeki farklı halkların refah seviyeleri arasında, hâlâ muazzam farklar bulunuyor. 20. yüzyılın ortalarında Paul Ehrlich ve diğer bilim adamları "nüfus patlaması" uyarısında bulunup dünyanın dört bir yanında milyarlarca insanı etkileyecek kadar büyük kıtlıklar beklendiğini açıkladıklarında, yaklaşan krizin küreselliği, bölgesel zıtlıkları (bu tür zıtlıklar o dönemde bile görünür olsa da) örtme eğilimindeydi. Bugün, nüfus değişikliğinin coğrafi bölgesel dağılımı önemli bir sorundur.

Asıl mesele, doğal artışın (veya azalmanın) coğrafyadan coğrafyaya değişmesidir. Nüfus, göç hareketlerinden de etkilenebilir ancak burada söz konusu olan doğal artıştır. Nüfusun ya durgun (yani yüzde 0 büyüme hızına sahip) ya da düşüşte olduğu ülkeleri gösteren bir dünya haritası, Japonya'dan İsveç'e

Şekil 3-1. Bölgelere göre 2011 dünya nüfus artış hızı. Veri için, bkz. Tablo 3-1.

Tablo 3-1: Coğrafi bölgelere göre yıllık nüfus değişim oranları (Dünya ortalaması: 1.2)

Sahraaltı Afrika	2,6
Pasifik Bölgesi	2,0
Kuzey Afrika/Güneybatı Asya	1,9
Güney Asya	1,7
Orta Amerika	1,6
Güneydoğu Asya	1,3
Güney Amerika	1,2
Avustralya/Yeni Zelanda	0,8
Kuzey Amerika	0,6
Doğu Asya	0,5
Avrupa	0,0
Rusya	- 0,2

kadar geniş bir kuşakta, bu durumu yaşayan pek çok ülke olduğunu ortaya koymaktadır (Şekil 3-1). Yarım yüzyıl önce ZPG (Zero Population Growth)[1] adı verilen bir hareket, o zamanlar hayal bile edilemeyen, yüzde 0'lık büyümeyi küresel bir amaç olarak benimsemişti. Bu amaç, günümüzde bölgesel boyutta, getirdiği sorunlarla beraber gerçekleşmiş durumdadır. Ancak, durgun veya azalan nüfuslu ülkeler, ZPG hareketinin öngöremediği ekonomik sorunlarla karşılaşmaktadır.

Tablo 3-1, Güney Amerika'nın dünya ortalamasında büyüdüğünü, Orta Amerika nüfusunun önemli ölçüde daha hızlı arttığını; Kuzey Amerika'nınsa, ABD için bir sorun haline gelmiş olan, kuzeye doğru büyük göç hareketine rağmen, belirgin biçimde yavaş büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Belki de bu tablonun en dikkat çekici yönü, kalabalık Doğu Asya nüfusunun bugün, Kuzey Amerika'dan bile yavaş büyümesidir. Çin'in nüfusunun uzun zamandır hızla artması nedeniyle yüksek olan Doğu Asya'nın nüfus artış hızının bu seviyelere düşebileceği, sadece bir nesil önce hayal bile edilemezdi. Ancak, Çin'in tek çocuk politikasının dayatılması, işleri değiştirdi. Öylesine değiştirdi ki, Çin yönetimi, nüfuslarının azalacağı

[1] İng. "Sıfır Nüfus Büyümesi".

yönündeki tahminler ışığında, artık bu politikanın yararlı olup olmadığını tartışmaya başladı. Güney Asya'da en yüksek artış hızına sahip 4. ülke olan Hindistan'da ise bu tür endişeler henüz görülmüyor. Bu gidişle Hindistan, yakında dünyanın en kalabalık ülkesi olacak gibi görünüyor.

Ortalamaların yanıltıcı olabileceğini tekrar vurgulayalım. Sahra Altı Afrika'daki en az dokuz ülkenin büyüme oranı % 3 ve üzerindedir. Bunlardan üçü -Nijer, Burkina Faso ve Uganda- % 3,4 veya bunun üstünde doğal nüfus artış hızları olduğunu bildiriyorlar. Bunlar sadece dünyadaki en yüksek yüzdeler değil, aynı zamanda, dünya ortalamasının neredeyse üç katıdır. Öte yandan Güney Afrika nüfusu, dünya ortalamasının çok altında, yüzde 0,9'luk bir hızla büyümektedir. Müslüman ülkelerden Türkiye ve İran, bölgesel ortalamanın çok altında büyürken, Yemen, Irak ve Suudi Arabistan en hızlı büyüyenler arasındadır. İslam dünyasında sadece küçük bir ülke (Katar) yüzde 1,2'lik (ve üstü) büyüme hızına sahiptir. Bunun yanına bir de durağan nüfuslu Avrupa'da sadece bir ülkenin, Müslüman Kosova'nın, yüzde 1,2'nin üstünde büyüdüğünü koyun.

Bu sayılarda din ne derece etkilidir? Elbette, Roma Katolik Kilisesi Orta Amerika'da hâlâ güçlüdür (başka mezheplerin de yayıldığı Güney Amerika'da olduğundan daha güçlüdür). Geçmişte Vatikan, uluslararası toplantılarda Müslümanlarla bir araya gelerek, aile planlaması uygulamalarını sınırlandırmak için işbirliği yapmak istedi. Ancak nüfus düşüşünün en belirgin halde, Katoliklerin can evinde, bizatihi 2012 yılı nüfus artışı sıfır olan İtalya'da yaşanması manidardır. Öte yandan, Güneydoğu Asya'da Katolikliğin en güçlü olduğu iki ülkeden, kalabalık Filipinler % 2,1 ve küçük Doğu Timor % 3,1 ile bölgede en yüksek artış oranlarına sahiptir.

Devlet politikaları ve kısıtlamaları karmaşık sonuçlara yol açtı. Komünist Çin, bazen gaddarca önlemlerle, tek çocuk politikasını dayatıp uygulanmasını sağlayacak güce sahipti.

Buna rağmen demokratik Hindistan'da, devlet destekli büyük çapta kısırlaştırma kampanyalarıyla yapılan baskı, büyük dirençle karşılaştı ve oy intikamına dönüştü. Bu girişim de kısa süre sonra rafa kaldırıldı. Bugün Hindistan'ın nüfus artış hızı, Çin'inkinin tam üç katıdır.

DÜŞÜŞÜN AÇMAZLARI

Son yüzyıldaki küresel nüfus patlaması göz önünde bulundurulduğunda, coğrafyacıların ve demografik yönelimleri inceleyen diğer araştırmacıların, aşırı nüfus artışından kaynaklanan endişeler üzerine yoğunlaşmış olmaları şaşırtıcı değildir. Zaten aşırı kalabalık olan bir gezegene milyarlar ekleneceğine yönelik tahminler korkutucudur. Bu çerçevede, nüfusları durağan olan ve hatta azalan bölgeler ve ülkeler, geleceğe biraz daha umutla bakmayı sağlamaktadır.

Fakat durum, o kadar da basit değildir. Ekonomik büyüme, kentleşme ve genel anlamda modernleşmenin, belirli bir seviyeye ulaştığı "en gelişmişler" kategorisinde yer alan ülkelerde nüfus, durağanlaşma eğilimindedir (daha sonra üzerinde duracağımız üzere, Rusya bir istisnadır. Burada nüfusun azalmasının başka nedenleri vardır). Bunun olduğu yerlerde gidişat, pek de iyi değil, demektir. Örneğin Japonya'nın 127 milyonluk nüfusu durağanlaşmış ve tahminlere göre, yavaş yavaş da azalmaya başlamıştır. Bu azalmanın önümüzdeki 25 yıl içinde hızlanması beklenmektedir. Bir zamanlar dünyanın ikinci büyüğü olan Japonya ekonomisi, hız kesmeye başladı. Siyasi sistemi bu değişime uyum sağlamakta, gerekli esnekliği göstermekte zorlandı. Daha önce görülmemiş işgücü sorunları, toplumsal dokuyu yıprattı. İş yerlerinden ömür boyu istihdam ve cömert sosyal yardım beklentisi olan çalışanlar, firmalar bu beklentileri karşılayamayınca, kendilerini boşlukta buldular. Durağan (yani

yaşlanan) nüfus bu sorunların tek sorumlusu olmasa da, katkı sağladığı yadsınamazdı. Ekonomi yavaşlayıp vergi gelirleri düştüğünde emeklilerin haklarının da azaltılması gerekti. İktisatçılar Japonya'nın sorunlarının kısmen kendi suçu olduğunu -Japonya göç kabul etme konusunda dünyada en katı ülkelerden biridir- ileri sürdüler. Ama durağan nüfusa sahip gelişmiş ülkelerin ciddi açmazlarla karşılaşması kaçınılmazdır.

Avrupalılar bu durumdan ders çıkardı. Pek çok kurum nüfus değişimiyle ilgili tahmin yayımlar. Bu tahminler birbirinden farklı olsa da hepsi tek bir noktada birleşir: Veriler neyi söylerse söylesin, Avrupa'nın toplam nüfusu artık artmamaktadır. Birkaç yıl önce bir Birleşmiş Milletler araştırması, o zaman 27 ülkeden oluşan Avrupa Birliği'nin toplam nüfusunun 482 milyondan 2050'ye kadar 454 milyona düşeceğini haber veriyordu. Üyelerden bazılarının nüfusunun önemli ölçüde azalması bekleniyordu: 80 milyondan fazla olan Almanya nüfusu, 70 milyona (hatta 2100'e kadar 25 milyona kadar) düşecekti. Yakın zamandaki öngörüler bu kadar korkutucu olmasa da *the Economist* dergisi uyarıyor: "Azalan nüfusa bir de artan ortalama yaşam süresini ekleyin. Bunun ekonomik ve siyasal sonuçları ürkütücü. Şu an Avrupa'da çalışma çağındaki 100 kişi başına 35 emekli düşüyor. 2050 yılına kadar mevcut demografik eğilimler ışığında, 100 kişi başına 75 emekli düşmesi bekleniyor. İspanya ve İtalya'da ise emeklilerin çalışanlara oranı bire bir olacak." Emekli maaşları vergi gelirleriyle ödendiğinden, Avrupalıların alışık olduğu yüksek emekli maaşlarını ödeyebilmek için vergilerin keskin şekilde artması gerekecektir. Çalışanlar vergilerin düşük olmasını talep edecek ve çalışan kesimdeki rahatsızlık şimdikinden çok daha yaygın olacaktır. Buna ilave olarak, Hollanda ve İngiltere gibi nüfusları dengede seyreden ülkeler, diğer Avrupa Birliği ülkelerinin finansal sorunlarına bulaşmak istemeyecekler ve bu da muhtemelen, Avrupa Birliği'nde parçalanma riski oluşturacaktır.

Bunlara önerilecek bir çözüm, daha fazla göç kabul edip göçmenleri vatandaşlığa almaktır. Ancak bu da kendi içinde toplumsal, siyasi, hatta ekonomik sorunlar barındırır. Hesaplamalar, bugün Avrupa'da yaygın olan doğal nüfus azalmasını karşılamak için göçün (çoğunlukla Müslüman Kuzey Afrika ülkelerinden ve Türkiye'den gelmektedir), şimdikinden beş-on kat fazla olması gerektiğini gösteriyor. Bunun sebep olacağı toplumsal sorunlarsa yönetilemez boyutta olacaktır. Avrupa'nın nüfusu azalıp dünya nüfusundaki oranı düştükçe, ekonomik süper güç olma hayalleri de suya düşer. Avrupa'nın nüfus göstergelerinin etkisi gerçekten geniş çapta olacak gibi görünüyor.

GELECEKTE BİZİ NE BEKLİYOR?

Avrupa'nın demografik deneyimi, dünyanın nispeten varlıklı bölgelerinin mevcut durumunu pek çok önemli açıdan yansıtsa da dünyanın en zengin ülkelerinin toplam nüfusu, dünya nüfusunun sadece % 15'ine tekabül eder. Dünya Bankası'ndan Birleşmiş Milletlere pek çok kurum, dünyayı zengin ve fakir olarak ikiye ayırır. Bu ayrım nasıl yapılırsa yapılsın, dünyadaki nüfus artış hızı zengin ülkelerde yaklaşık % 0,2; fakir ülkelerdeyse yaklaşık % 1,4'tür. Dünyanın en az gelişmiş bölgelerindeki 50 ülkenin, en fakirlerden oluşan 700 milyondan (dünya nüfusunun yaklaşık % 10'u) fazla nüfusu, yıllık ortalama % 2,4 oranında artmaktadır. Yani, dünyanın fakir kısmı zenginlerden daha kalabalık olmakla kalmayacak, en azından öngörülebilir gelecekte bu kesimin nüfusu katlanarak artacaktır.

Bu tür verileri takip eden çeşitli kurumlar, zaman zaman, hem iyimserliğe hem kötümserliğe yol açan, uzun dönemli ve cüretkâr tahminler yayımlarlar. Genellikle bu tahminler revize edilip değiştirilir ki, pek çoğu dikkate alınmayı da hak etmez.

Nüfus sarmalı geçtiğimiz yüzyılın sonuna doğru dinmeye başlamıştı ki, küresel nüfus artışının 21. yüzyıl boyunca giderek yavaşlayacağına; bu yüzyılda 3 milyar insanın daha dünya nüfusuna ekleneceğine, bunların çoğunun dünyanın daha yoksul kesimlerinde olacağına ve nüfusun 2100 yılı civarında yaklaşık 10 milyarda sabitleneceğine işaret eden demografik tahminler yayımlandı. Bu tahminler, küresel nüfus artış oranının 2050 yılına kadar yüzde 0,4'e; ondan sonraki yarım yüzyılda da Avrupa'nın artış hızını yakalayarak yüzde 0,0'a düşeceğini öngörmektedir. 1995'te yayımlanan bir araştırma Çin'in nüfusunun 2090 yılında 1,4 milyar civarında sabitleneceğini tahmin ederken, 2011'de yapılan bir Birleşmiş Milletler projeksiyonu, Çin'in nüfusunun azalacağını ve 2100'de 941 milyon olacağını öngörmüştür.

Aslında, her ne kadar 2011 araştırmasını destekleyecek bazı şaşırtıcı göstergeler olsa da, bu tahminlerin çoğu varsayımdır. BM'nin, Hindistan'ın nüfusunun 2100'e kadar Çin'den 600 milyon daha fazla olacağına yönelik tahmini abartılı olsa da, Hindistan'ın dünyanın en kalabalık ülkesi olacağına ve öyle de kalacağına şüphe yoktur. Kim, 2100 yılında dünyanın en kalabalık 3. ülkesinin... 730 milyon nüfusla Nijerya olacağını tahmin edebilirdi? Peki, 2011'de ilk 10'da bile olmayan Tanzanya'nın 316 milyonla 5. sırada olacağını? Bir de şunu bir kenara yazın: 2100'ün en kalabalık 10 ülkesinden sadece biri (478 milyon nüfusla 4. sıradaki ABD) günümüzde "zengin" bir ülkedir.

Dünyanın "düz" olduğu veya "düzleştiği" fikri artık geçerliliğini yitirmiş olsa da, hatasıyla sevabıyla bahsi geçen tahminler, yoksulların, giderek eşitsizleşen bir dünyada, görülmemiş bir çoğunluk oluşturacağını ortaya koymaktadır. Daha önce söz edilen, dünya nüfusunun 10,1 milyarda sabitleneceğini ileri süren BM araştırması, fazla iyimser bir tahmin olsa da, Afrika'nın, dünyanın en hızlı şekilde çoğalan bölgesi olduğunu teyit emektedir. Bu da, nüfustaki en hızlı büyümenin dünyanın en fakir bölgesinde gerçekleşmesi demektir. Bu nüfus artışının

zaten yıpranmış Afrika doğal çevresi üzerindeki etkisi daha da yıkıcı olacaktır.

BM'nin 2011 tahmini ayrıca coğrafyanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamakta ve küresel ölçekli genelleyici tahminlerin, bölgeler ve ülkeler arasındaki tezatlıkları maskelediğini belirtmektedir. Nüfus artışının, bir kadının ömür boyu doğurduğu çocuk sayısının bir sonucu olduğu açıktır. İstatistiksel olarak doğurganlık hızı 2,1'e (nüfusun kendini yenileme düzeyine) düştüğünde nüfus büyümesi durur (azalma da artma da olmaz.). Esas itibariyle, doğurganlık oranları her yerde düşmektedir. Ancak bu düşüş, her yerde aynı hızda ve aynı oranda meydana gelmez. Nitekim bazı ülkelerde doğurganlık oranlarının düşüşünün durduğu fasılalar meydana gelir. İşte bu, Nijerya'nın içinde bulunduğumuz yüzyılın sonunda 3. sıraya yerleşmesine yönelik beklentilere yol açan, ani nüfus artışının kaynağıdır. Nijerya'nın nüfusu, 2011'de dünya ortalamasının iki katı, yıllık % 2,4 oranında artıyordu. Texas veya Oklahoma'dan daha büyük olmayan Nijerya'nın haritasına baktığınızda "730 milyon mu? Yok artık!" tepkisi verebilirsiniz. Ancak mevzu nüfussa, asla "asla" diyemeyiz. Bir düşünün, yüzölçümü Montana (nüfusu 1 milyondan daha azdır) kadar olan Japonya'nın, nüfusuysa 127 milyondur.

Eğer tek bir coğrafi-demografik veri doğru olsaydı bu, zengin ya da fakir, dünya nüfusunun çoğunun yeni gelişen şehirlerde yaşayacağı olurdu. Yaklaşık 10 yıl önce yapılan, ama hâlâ güncelliğini koruyan bir araştırmaya göre, 2000 ila 2030 yılları arasında dünya nüfusunun 2,2 milyar artması beklenirken, bu sayıdan sadece 100 milyonunun kent dışında yaşayacağı ve böylece kentsel alanların, küresel nüfus artış hızının iki katı kadar büyüyeceği tahmin edilmektedir (Cohen, 2003). Bugün hâlâ kırsal nüfusun kentsel nüfusu aştığı ülkeler olsa da, (bu durumda daha güvenilir olan) tahminler, 2030'a kadar fakir ülkelerin bile kentleşme oranının % 56'ya (varlıklı ülke-

lerin 1950'deki kentleşme oranına) ulaşacağını göstermektedir.

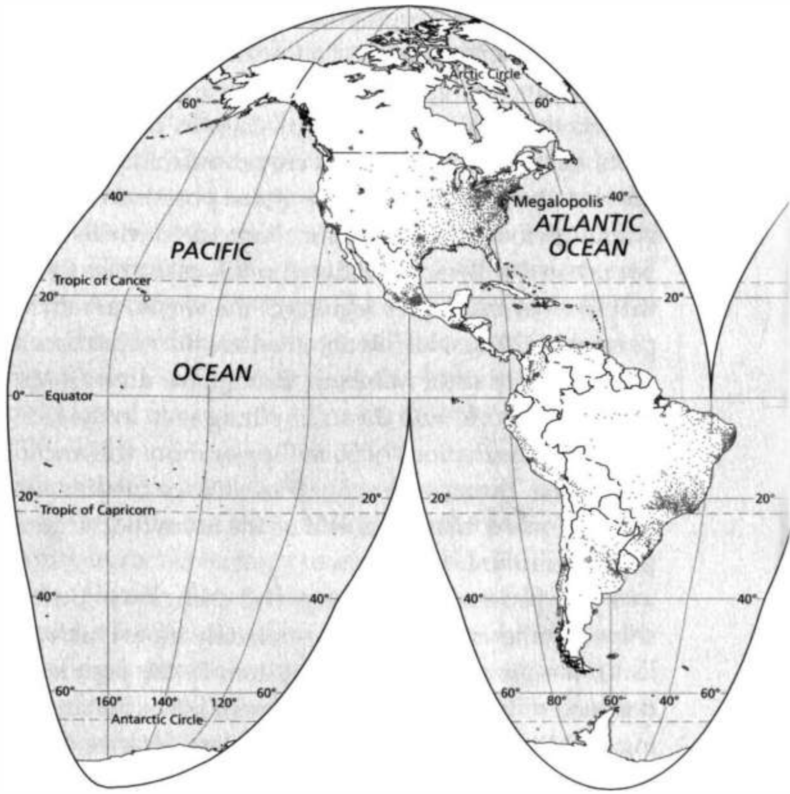
Salt sayılarla konuşacak olursak, dünyanın fakir kesimlerindeki kentsel alanların boyutları, varlıklı kesimde görülmüş en yüksek oranları bile gölgede bırakacaktır. Hindistan ve Çin'de en az 50 milyonluk kümekentler oluşacak, daha yoksul ülkeler bile en az yüzde 75'lik kentleşme oranını göreceklerdir. Gelecekte şehir hayatı dünya nüfusunun çoğu için standart haline gelecektir.

Bu süreçte, dünya çapında pek çok şey değişecek: Aile ilişkileri (aileler küçülecek ve evlilik dışı çocuk oranı artacak), genç nüfus oranı (giderek azalacak ve yaşlıların oranından daha düşük olacak), ortalama yaşam süresi (artacak), eğitim ve okuryazarlık oranı (artacak), laik yaşam tarzı (yaygınlaşacak), beslenme biçimi (çeşitlenecek). Buradaki karanlık nokta, varlıklı ülkelerin şu an yoksul olan ülkelerin giderek artan nüfusu ile ekonomik ve askerî gücüne nasıl yaklaşacağıdır.

Elbette, bahsettiğim tüm görüşlere, tahminlere, öngörülere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Yine de bunlardan çıkarılacak bir ders: Doğurganlıkta beklenmedik bir yükselme olmadıkça 20. yüzyılın nüfus patlamasının ardından, 21. yüzyılda dünya nüfusunda bir çöküş olmasa da en azından (yarım yüzyıl önce kimsenin aklına bile gelmeyecek) demografik istikrara kavuşma trendi görülebilir. Bunun dünya geleceği için nelere yol açacağı ise belirsizdir.

GÜNÜMÜZÜN KÜRESEL NÜFUS HARİTASI

Peki, yukarıda bahsedilenlerin sonuçları haritalarda nasıl gösterilebilir? Devamlı değişen coğrafi görünümde belli bir anı gösteren pek çok harita gibi, bazı seçimlerde bulunmak gerekir. Bu konuyu burada oldukça küçük bir ölçekte ele alıyoruz. Dünya nüfusunun güncel halini haritaya aktarmaya gelince,

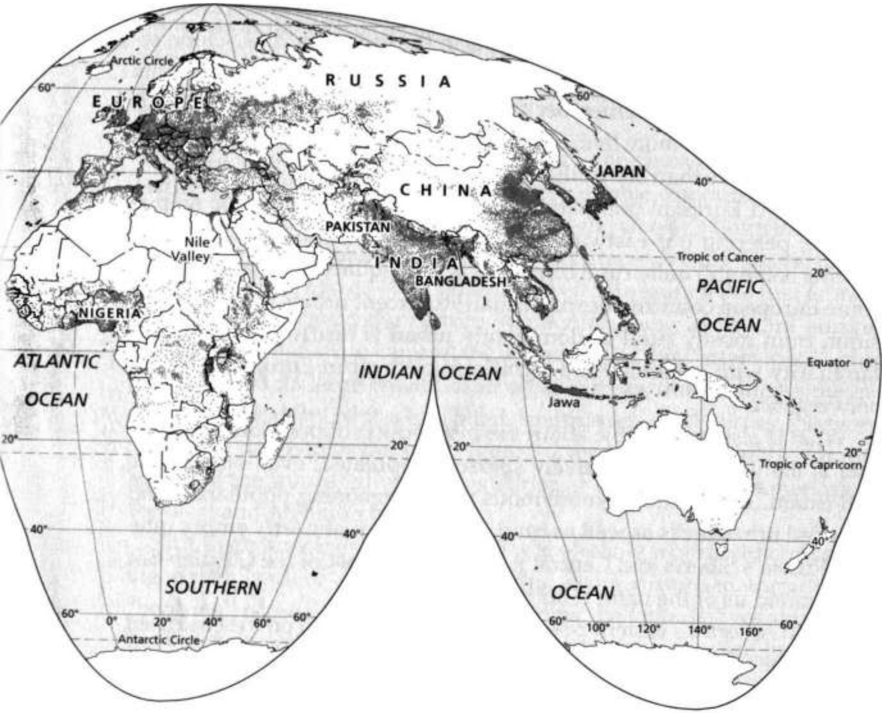

DÜNYA NÜFUS DAĞILIMI

Bir nokta 100.000 insanı temsil eder

0 1000 2000 3000 Kilometers
0 500 1000 1500 Miles

tek bir haritanın tüm özellikleri gösteremeyeceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Tüm dünyayı gösteren bir harita, en iyi ihtimalle yol gösterici olacaktır. Nüfus, yoğunluk açısından, birim alana düşen insan sayısı olarak (bir sayfalık bir haritada, bu birim alan oldukça büyük olmalıdır) veya genel dağılım açısından, noktalar halinde işaretleme yöntemi kullanılarak haritalarda gösterilebilir. Şekil 3-2'de ikinci yöntem kullanılmıştır.

Şekil 3-2: Dünya nüfus dağılımının nokta haritası, hepsi Avrasya'da olan üç büyük yoğunlaşma bölgesini gösteriyor: Bugün, Afrika'nın büyüme hızı her yerdekini aşsa da tarih boyunca yoğunlaşma bu bölgelerde olmuştur.

Burada bir nokta 100.000 insanı temsil etmektedir. Nokta haritasının dezavantajı, noktaların hem kaynaşması hem de metropol gibi bazı alanlarda üst üste gelebilmesidir.

Yine de bu harita oldukça faydalıdır. Dünyanın yalnızca yüzde 30'u (bir kısmı buz altında kalan) kara parçası olmasına rağmen nüfusun belli bölgelerde toplandığını ortaya koymaktadır. Çünkü bu yüzde 30'luk kısmın üçte ikisi kurak, aşırı

soğuk, dağlık ve başka nedenlerden ötürü yerleşime uygun değildir. Hepsi Avrasya kara parçasında yer alan, nüfusun en yoğun olduğu üç bölgeden ikisi (Doğu Asya ve Güney Asya), sulak ve verimli topraklara sahip eski nehir havzalarındadır. Söz konusu havzalar, bin yıl önceki erken dönem nüfus patlamalarını da desteklemiştir. Bu dönem medeniyetlerinin mirasçıları ise Çin ve Hindistan'dır. Çin'deki Sarı Nehir (Huang) ve Yangzi nehri ile Hindistan'daki Ganj nehri; daha seyrek nüfuslu Güneybatı Asya'daki Fırat, Dicle ve Nil nehirleri, insan medeniyetinin ana damarlarındandır. Bu tarihî bölgelerde insanlar geçimlerini hâlâ topraktan sağlasalar da şehre doğru kaçınılmaz bir göç dalgasının, kentleşme çağının eli kulağındadır. 2012 yılındaki Çin nüfusunun yaklaşık yarısı şehirlerde yaşarken Hindistan'da bu oran yüzde 30'dur. Ancak burada bu ülkelerin devasa nüfuslarını göz önünde bulundurmak gerekiyor: Bir başka deyişle, 650 milyondan fazla Çinli ve 350 milyondan fazla Hintli, şehir ve kasabalarda yaşamaktadır.

Haritada nüfus kümelerinin gözlemlenebildiği üçüncü bölge ise Avrupa'dır; yoğunluk burada doğuya, Rusya'ya doğru azalmaktadır. Buradaki nüfusun, (kırsal nüfusu hâlâ nispeten yüksek olan bazı ülkelerde bile) dörtte üçü kentte yaşar. Bu oran bazı Avrupa ülkelerinde yüzde 90'a kadar çıkmaktadır. Burada, kırsaldan kentsele dönüşüm neredeyse tamamlanmıştır. Kentsel yaşama aşinalık, Avrupa'nın politik yakınlaşmasında önemli bir unsurdur.

Avrasya'daki nüfus dağılımının dikkat çeken bir özelliği de, nispeten seyrek nüfuslu geniş bölgelerin, hatta açık alanların mevcudiyetidir. Hem kentte hem kırsalda, nüfus artışı ile eşanlamlı Çin bile, iç kısımlarında boş arazilerle doludur. Rusya'nın Sibirya bölgesi ve Orta Asya'nın Hazar Denizi'nin doğusundaki bozkırları, bizlere yerleşimin doğal sınırlarını hatırlatır.

Kuzey Amerika'nın doğusundaki, coğrafyacı Jean Gottman'ın Megalopolis diye adlandırdığı birleşik şehirlerin etrafında toplanan nüfus kümesi, Avrasya'daki benzerlerinden

çok daha küçüktür. Güney Amerika ise halen bundan da seyrek nüfusludur. 20. yüzyılın sonunda Meksika Şehri ve Sao Paulo, Tokyo ile beraber dünyanın en büyük kümekentleri arasındaydı. Fakat bunlardan çok daha büyük kümekentler Doğu ve Güney Asya'da oluşum halindedir. Afrika da sahip olduğu alana kıyasla seyrek nüfusludur. Sadece Hindistan'da Afrika kıtasının toplam nüfusundan fazla insan yaşamaktadır. Ayrıca haritanın gösterdiği gibi, Afrika'daki en büyük nüfus kümeleri, Batı Afrika'da Nijerya çevresinde ve Doğu Afrika'da Büyük Göller Bölgesi'nde oluşmuştur. Sahra Çölü, Afrika'nın kuş uçmaz kervan geçmez kısmı olsa da nispeten tenha başka bölgeler de vardır. Ancak bu durum -daha önce belirttiğimiz üzere- elbette değişecektir. Avustralya kıtasına gelince burada kullanılan haritalama yöntemi, buranın ne kadar seyrek nüfuslu olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. Bunun nedeni, şehirlerin uzağındaki çorak alanlardır.

Şekil 3-2'de görülen nüfus kümeleri, Samuel Huntington'ın, 21. yüzyıl çatışmalarının tarafları olacaklarını iddia ettiği çağdaş insanlık medeniyetlerinin beşiğidir (Huntington 1996). Biz şimdilik, dünyadaki çoğu sorunun altında aşırı nüfusun yattığını savunanları destekleyen bu haritadan çıkarılacak diğer derslere odaklanıyoruz.

MERKEZ VE ÇEVRE

Daha önce bahsettiğimiz üzere, coğrafi anlatımı desteklerken haritaların yararlı, açık ve anlamlı olabilmesi için harita projeksiyonlarına başvururuz. Şekil 3-2'deki harita, sıklıkla kullanılan Goode's homolosine projeksiyonuyla hazırlanmıştır. Bu projeksiyon, Chicago Üniversitesinde seçkin bir profesör tarafından 1923 gibi oldukça eski bir tarihte geliştirildi. Kendisi bu yöntemi, Goode'nin Dünya Atlası (*Goode's World Atlas*)

adıyla bilinen ve halen 23. baskısı yapılmış olan eserinin ilk baskısını çıkarmak için kullandı (Veregin 2010). Görüleceği üzere bu "kesik" projeksiyonun avantajı, okyanus bölgelerindeki büyük kesikler yardımıyla üzerinde yerleşim olan kara parçalarındaki kaçınılmaz bozulmayı azaltmasıdır. Bu da Şekil 3-2'deki gibi bir nokta haritasında daha çok ayrıntı gösterilmesini olanaklı kılar. Bu arada, bu dünya yerleşim haritasında Afrika'nın merkezde, Amerika'nın batıda ve Avustralya'nın doğuda olduğuna dikkat edin.

Ancak, kara veya deniz kesilmeden de bütün dünyayı gösteren haritalar yapılabilir. Bu durumda enlem çizgilerini Goode Projeksiyonundaki kadar düz tutarken, boylam çizgilerinin "bükülmesine" izin vererek daha çok bozulmayı göze almak gerekir. 20. yüzyılın ilk yarısında yaygın olan bu yöntemde, genellikle Amerika merkeze yerleştirilir, Avrasya bölünerek, ABD sanki dünyanın merkezindeymiş gibi gösterilirdi. Artık pek kullanılmayan bu yöntemin, yine de, dünyadaki zengin-fakir ayrımını tasvir etmek için kullanışlı olduğu söylenebilir.

Beşerî faaliyetlerin kümelenme eğilimi, dünyanın büyük şehirleriyle, gelişen mega kentlerinin bunun canlı örneğini oluşturduğu temel bir coğrafi hakikattir. Bu olgu, ilkin insan topluluklarında ortaya çıkmış, kasaba ve şehirlerin kurulmasıyla da kalıcı hale gelmiştir. Dünya bugün, bazıları küresel güç ve nüfuz merkezi halini alan başkentler etrafında oluşan, devlet dediğimiz yapılara ayrıldığında, bu yapı, insanlığın mekânsal örgütlenmesinin de temeli oldu. Coğrafyada buna merkez-çevre olgusu denir ki, bu olgu her ölçekte görülebilir. Her ülkenin, genellikle başkenti ya da en büyük şehri veya şehir kümeleri etrafında oluşan bir merkezi (veya merkez bölgesi) vardır. Ayrıca her ülkenin, üretken kırsal bölgeleri ya da merkeze zayıf şekilde bağlı neredeyse bomboş arazileri veya her ikisinin karışımını ihtiva eden bir veya birkaç tane çevresi (taşra) vardır. Merkez-çevre ilişkileri, ülkelerin eyalet veya il

gibi siyasi veya idari alt birimlerinde de mevcuttur. Eğer bir Amerikalıysanız, hangi eyalette yaşarsanız yaşayın, o eyaletin bir merkezi vardır (Kuzeydoğu Illinois'nin merkezi Chicago ve çevresi, Massachusetts'in merkezi Boston ve çevresi, Georgia'nın merkezi Atlanta ve çevresidir). Bazı alt birimler birden fazla merkezi barındıracak kadar büyüktür. Birincil merkezi Los Angeles bölgesi, ikincil merkezi San Francisco ve çevresi olan California'da bu durum geçerlidir. Kanada'nın en kalabalık eyaleti olan Ontario'nun merkez bölgesi, Quebec sınırındaki daha küçük bir şehir olan başkenti Ottawa'nın da bir parçası olduğu Toronto'dur.

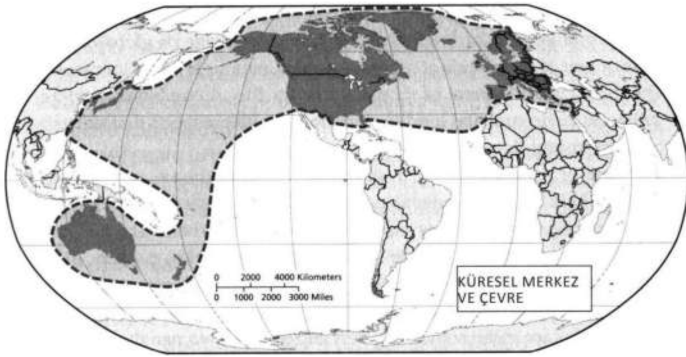
Merkez-çevre ilişkileri (ilçeler ve dinî cemaatler dâhil) her ölçekte yer aldığı gibi, insanların zihinlerinde de mevcuttur ve günlük dilde de kendini gösterir. Bazı coğrafi isimler "merkez" olgusuyla özdeşleşmiştir: Manhattan, London, The Loop, Inside the Beltway[2]... Aynısı "çevre" olgusu için de geçerlidir: Boondocks, the outback, hinterland, the wilds.[3] Hepsinden önemlisi, merkez bölgeler, çevre bölgelerden genellikle daha zengindir. Ancak bu her zaman geçerli olmayabilir: Michigan eyaletinde, Detroit bölgesindeki ortalama yıllık gelir, Grand Rapids'tekinin çok daha altındadır. Yine de, merkezde çoğunlukla zenginler, çevre bölgelerdeyse yoksullar yaşar.

Buna küresel boyutta bakacak olursak uluslararası kurumların hesapladığı ve açıkladığı zengin-fakir istatistiklerinin dışavurumunu görürüz (Şekil 3-3). Amerika'yı merkez alan bir harita projeksiyonunda, merkez bölge ABD'yi, Kanada'yı,

---

2 Manhattan, New York'un ticari, finansal, kültürel merkezlerinden biridir. Londra, geçmişten günümüze dünya için bir finans merkezi olmuştur. The Loop'tan kast edilen, Chicago Loop, yani Chicago şehrinin merkez mahallesidir. Beltway, Washington'da yer alan bir çevreyoludur. "Inside the beltway", ABD hükümeti ve ona yakın kesimleri ilgilendiren mevzularla ilgili kullanılan bir deyimdir.

3 The boondocks; Amerikan İngilizcesinde kırsal kesim, taşra manasındadır. Filipinler'de konuşulan Tagalog dilindeki "bundok" kelimesinden gelmektedir. The outback; Avustralya'da geniş ve uzak iç kesim. The hinterland; sahilden başlayıp, iç bölgelere doğru uzanan kırsal kesim, iç bölge. The wilds; ABD'nin Ohio eyaletinde bir vahşi doğa safari parkı, kır, yabani alan anlamında kullanılmaktadır.

Şekil 3-3. Küresel merkez ve çevre. Bu olgu sadece bu şekilde gösterilebilir. Şekilde görüldüğü gibi merkez, dünya nüfusunda yaklaşık yüzde 15'lik, yıllık gelirde ise yüzde 75'lik paya sahiptir.

batıda Avustralya ve Japonya'yı, doğuda Avrupa'yı kapsar (Bu bölünmeyi daha da vurgulamak isterseniz çizgiyi, dünya küresinin üstüne bir tahta kalemiyle çizin.). Bir ülkenin merkezde bulunması sadece gelirine değil, aynı zamanda temsilî demokrasiyle yönetilip yönetilmediğine de dayanır. Tekrar vurgularsak burada gösterilen küresel merkez, konumları ve bağlantıları nedeniyle haritada gösterilmeleri zorlaşan (Şili'de olduğu gibi) bazı ülkeleri dışarıda bırakmış, bölgesel bütünlük nedeniyle (Arnavutluk) bazı ülkeleri dâhil etmiştir. Yani haritada tartışılabilir düzeyde bir genelleme söz konusudur. Bununla birlikte dünyada etkisi hissedilen ciddi ve tehlikeli eşitsizlikleri gün ışığına çıkarmak gibi de bir erdeme sahiptir.

Şunu düşünün: Merkez bölge, Şekil 3-3'te gösterildiği şekliyle, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'ine sahiptir. Bu nüfus, dünyada yıllık elde edilen gelirin yaklaşık yüzde 75'ini kazanmaktadır.

Şunu da göz önünde bulundurmak lazım: Dünyadaki en yüksek yaşam standartlarına sahip 44 şehirden 42'si, merkez bölgenin sınırları içindedir. Dünyanın en fakir kırsal bölgeleri ve yoksulluğun hüküm sürdüğü şehirleri, çevrededir.

Şunu da ekleyelim: Gelecek yüzyılda dünya nüfusuna eklenmesi beklenen 3 milyar insanın yüzde 90'ından fazlası, çevrenin aşırı yoksul kısımlarında doğacaktır. Bu insanlardan milyonlarcası, daha iyi bir yaşam umuduyla çevre ülkelerden merkeze doğru sınırları geçmeye çalışacaktır.

DÜNYA DÜZ MÜ?

Son yıllarda dünyanın, işlevsel olarak değilse de küreselleşmenin etkisiyle hızla düzleştiği fikri artık sıradanlaşmıştır. Bu düşünce, Şekil 3-3'teki ana fikirle ters düşmektedir: Güya, bu yeni dünya öylesine devingen, öylesine birbirine bağlı, öylesine bütünleşmiş ki; sanki tarihî engeller kalkmış, küresel çapta etkileşim var, dünyada serbest ticaret hiç olmadığı kadar etkin, fikirlerin dolaşımı (tabii para ve iş fırsatları da) gün geçtikçe hızlanmakta, kısıtlama değil, tercih var; işte bunlar düzleşmeye inananların kutsalları. Bu düşünceyi daha da ileri götüren Thomas Friedman ve benzerleri, "Düzleştirme kuvvetlerine katılın, semeresini göreceksiniz, aksi takdirde yandınız, seçenek sizin" demektedirler (Friedman, 2005).

Gerçekten karar bizim mi? Doğrusunu isterseniz, dünya son 50 yılda önemli ölçüde değişmiş olsa da, kaderin cilvesi, halen öylesine farklı coğrafyalarda doğuyoruz ki, küreselleşmeye rağmen bu yerlerin pek bir ortak zemini olduğu söylenemez. Yaklaşık 7000 dilden biri "ana dilimiz" olacak. Sadece pek azımız, ana dili (küreselleşmenin dili olan) İngilizcenin bir türü (İngiliz İngilizcesi, Amerikan İngilizcesi, vb.) olma şansına erişecek. On binlerce dinden birinin öğretilerini büyük ihtimalle hayat boyu benimseyeceğiz. Dünyanın dört bir yanında farklı seyreden genetik ve çevresel şartların bileşimi, sağlık durumumuzu belirleyecek.

Bazılarımız uzun zamandır barış ve istikrar içindeki top-

raklarda doğarken, bazılarımızın vatanı, yaygın çatışmalara sahne olacak. Yüz milyonlarca insan, yaşam boyu kargaşa tehdidinden kurtulamaz. Düşük gelirli bir tropik ülkenin köyünde başlayan bir hayatın sağlayacağı ufuk, zengin bir ülkenin modern bir kentinde doğan bir çocuğun ufkundan çok farklıdır. Ve bu gezegendeki her yerde, en şanslı yerlerde bile, mekânın birleşik güçleri kadınlar için erkeklerden farklı anlamlar ifade eder. Yükselmekte olan küreselleşme akımı pek çok gemiyi peşinde sürüklese de, mürettebatın çoğunluğu erkektir.

Dünyanın pek de düz olmadığı ortadaysa şunu sormalıyız: Kime düz görünüyor? Sayısız küreselleşme savunucusu, her gün otel lobilerinden çıkıp uluslararası havayollarının birinci sınıf bekleme salonlarına, oradan birinci sınıf uçak koltuklarına gitmek için limuzinlerine biniyor. Seyahatleri boyunca bir yandan klimayı ayarlarken bir yandan dizüstü bilgisayarları ellerinde, bir şeyler yüklüyor, dış tedarik ve offshore işlemlerini yürütüyorlar. Bu modern göçebeler dünyayı değiştiriyorlar. Gelişmeyi nasıl tanımladığınıza bağlı olarak pek çok açıdan dünyayı iyileştirdikleri de söylenebilir.

Peki, bu “küreselciler” daima erişim hakkı ve bütünleşmenin öznesi midirler? Tüm dünyadan katılım olması için engelleri azaltıyorlar mı, yoksa artırıyorlar mı? Onların nüfuz ve etkisi mekânsal zaruretleri ortadan kaldırmış da, böylece çok hareketli olmaları konum ve coğrafyanın giderek önemsizleşmesini sembolize eder mi olmuş? Bu görüşü paylaşan ikinci bir gözlemci var mı tarihte?

Henüz değil. İktisadi küreselleşme sayesinde şehirlerin görünümü Berlin’den Bangkok’a aynılaşırken bile, bir başka etken devreye girmektedir. Bunun etkisiyle dünya, zengin merkez ve orta halli-yoksul çevre olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (bunun bir örneği Şekil 3-3’te verilmişti). Bu merkezde, bugünün üç baskın “dünya şehri”, Londra, New York ve Tokyo yer almaktadır. Merkezin iktisadi gücü ve siyasi nüfuzu dün-

yaya hükmetmektedir. Küresel merkezin nüfus artış hızı dünya ortalamasının oldukça altındadır. Daha önce belirtildiği gibi, bazı ülkelerdeki nüfus şimdiden düşüşe geçmiştir. Pek çok çevre ülkenin nüfusuysa dünya ortalamasının iki katından da hızlı şekilde artmaya devam etmektedir.

Milyonlarca insanın yasal veya başka yollardan ülkelerini terk ederek daha iyi bir gelecek umuduyla merkez ülkelere gitmeyi istemesi olağandır. Ancak merkez, küreselleşmenin çirkin bir yanının dünya çapında timsalini oluşturmaktadır: Kendini duvarlarının, çitlerinin arkasında emniyete almaktadır… Meksika ile ABD arasındaki güvenlik çitlerinden, İsrail'in 700 kilometrelik duvarlarına, Kuzey Avustralya'daki ve Güney İspanya'daki deniz devriyelerine kadar, merkez ülkeler barikatlarla kuşatılmış durumdadır.

Bu barikatlar, muhtemel göçmenlerin küreselleşmenin kalesine girmek için vize veya çalışma izni almaya çalışırken karşılaştıkları zorluklarla birleşince oldukça etkilidir. Birleşmiş Milletler verileri, tüm dünyada, sadece yüzde 3'lük kesimin doğdukları ülke dışındaki bir ülkede yaşadığını ortaya koymaktadır. Dünya gemisinin yolcularının büyük çoğunluğu, doğdukları yerde veya yakınında canını teslim etmektedir.

Bu, coğrafyanın ve mekânın, hâlâ çoğu insan üzerinde tüyler ürpertici bir güce sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu insanların hareket özgürlüğü kısıtlanmış, kültürel geçmişleri uyumsuz, kaynakları sınırlı, sağlıkları tehlikede ve hayalleri kararmış vaziyettedir. Bunların 1 milyardan çoğu, dünya yoksullarının en yoksulu, hastalarının en hastasıdır. Diğer 1 milyarıysa, sefaletin eşiğinde yaşamaktadır. Bu, ideolojik (bugünlerde dinî) aşırıcılığın hortladığı ve kitle imha silahlarının yaygınlaştığı bir zamanda faciaya davetiye çıkarmak anlamına gelmektedir. Dünyanın küresel olduğu veya küreselleştiğine dair yorumlar merkezdeki aydınları keyiflendirse de barikatların ardındakiler, işin aslının öyle olmadığının farkındadırlar.

ŞEHİR VE KIRSAL: DEMOGRAFİ VE ÇEVRE Mİ?

Küresel çevredeki süregelen nüfus büyümesinin dünya üzerinde yarattığı baskıyı ne hafifletebilir? Bazı bilim insanları, şehirlerin nüfusundaki giderek artan yoğunlaşmanın kırsalda şartları iyileştireceğini, oradaki nüfus baskısını azaltacağını ve doğayı korumaya katkı sağlayacağını ileri sürmektedir. Bazılarıysa yeni ortaya çıkan kent merkezlerinin kırsal kesim üzerinde yiyecek, su ve doğal kaynak talebiyle aşırı baskı yarattığını, sanayileşen devasa büyükşehir bölgelerinden yayılan kirliliğin, kırsalda aynı sayıda insanın neden olacağı kirliliği katbekat aştığını iddia etmektedir. Şehre taşınan insanlar daha çok et ve kümes hayvanı içeren, daha çeşitli beslenme düzenini benimsemektedir. Bu da kırsalda otlaklara yer açmak için ormanların azalması anlamına gelmektedir.

Birleşmiş Milletler, sık sık çevre sorunlarıyla ilgili konferanslar düzenlemektedir. Bunlardan özellikle birini, 1992'de Rio de Janeiro'da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nı hatırlıyorum. Konferans gündemini gördüğümde, nüfus konusunun üzerinde durulmamasına şaşırmıştım. (Siyasi temsilciler, bilim insanları ve çıkar gruplarından oluşan) katılımcı listesi elime geçtiğinde şaşkınlığım geçti. Bunlardan yok denecek kadar azı coğrafyacıydı. Nüfus meselesi pek dikkat çekmiyordu ama çekmeliydi. Nüfus bilimini hesaba katmadan, doğadan arta kalanı korumak için taahhütte bulunmak pek de anlamlı değildir.

ABD heyeti konferansta oldukça gergindi. Başkan George H. W. Bush, çevre sorunları hakkında yeterince güçlü bir liderlik göstermediği için sert şekilde eleştirildi. Ancak ele alınması gereken bir sürü eleştiri vardı. Nüfus politikalarından çok az bahsedilmesinin bir nedeni de, Roma Katolik Kilisesi'nin Brezilya'da halen çok güçlü olmasıydı (bu güç, son yıllarda Evangelist kilisesinin atağa geçmesiyle zayıflamıştır). Papa II.

Jean Paul bundan birkaç yıl önce Kolombiya'ya bir ziyarette bulunmuştu. Burada doğum kontrolüne karşı duruşunu yinelemiş, sonuç itibariyle Kolombiyalıları ve kendisini o sırada dinleyen on milyonlarca insanı istedikleri kadar çocuk sahibi olmaya teşvik etmiştir. Bu, gelecekte küresel çevre üzerinde, sık sık gündeme getirilen kirlilik azaltıcı projelerin hepsinden daha fazla olumlu etkilerde bulunabilecek uygulamaların tanıtımını yapmak için doğru bir yer veya zaman değildi.

Aslında, Güney Amerika'daki nüfus artış hızı, Papa'nın teşviklerine rağmen önemli ölçüde azalmıştır. Tablo 3-1'de görüldüğü gibi, bu hız küresel ortalamayla aynı düzeydedir. Yüzde 1,2'nin altına düşmesi de yakındır. Bir kez daha söyleyelim, coğrafya önemlidir: Burada en önemli ülke, doğal artış hızı (1991'de yüzde 2'den 2011'de yüzde 1'e düşerek) yarıya inmiş olan kalabalık nüfuslu Brezilya'dır. Burada Bolivya (yüzde 2) ve Paraguay (yüzde 1,9) geçmişi, Uruguay (yüzde 0,5) ise geleceği yansıtmaktadır. Afrika toplumları mantar gibi çoğalsa da, pek çok Güney Amerika ülkesinin nüfus yapısı dengeye kavuşacak gibi görünmektedir.

Ancak Orta Amerika'da durum pek iç açıcı değildir. Buradaki en önemli ülke olan Meksika, hâlâ dünya ortalamasının üstünde büyümektedir (yüzde 1,4). Bu oran, Orta Amerika'nın tamamında daha da yüksektir (2011'de yüzde 1,6). Orta Amerika, yüksek nüfus artış oranlarıyla başa çıkmaya çalışan, yaşam standartlarının artmasına dair hayalleri alt üst olan ve dış yardıma bağımlılıkları artan az gelişmiş ülkelere benzer belirtiler göstermektedir. Bu şartlar ekonomik durgunluğa ve işgücü göçüne katkı sağlamaktadır. Bu da, zengin ve fakir komşular arasında sürtüşmeye yol açmaktadır. Zengin tarafta sınır aşırı göçü kontrol etmek için gösterilen çabalar, bazen ilan edilmiş prensiplere aykırı siyasi girişimlere yol açmaktadır. 1994 seçimleri sırasında büyük ses getiren 187 Numaralı Kaliforniya yasasının kabul edilmesi, (göçmenlerle dolu bir

ülkede) yükselen göçmen karşıtı hassasiyetin bir yansımasıdır. Ki, söz konusu hassasiyet 10 yıl içinde zirveye ulaşacaktır. 2010 yılına gelindiğinde ABD, sayıları tahminen 10-12 milyonu bulan "kaçak" göçmenlerle uğraşmaya başlayınca konu öncelik kazanmıştı. Her bir sınır eyaleti, özellikle Arizona, sadece akışı durdurmaya değil, bir de ABD-Meksika sınırını yasadışı yollarla geçenleri geri göndermeye çalışıyordu. Bu da polisin gerçek bir suç işlenip işlenmediğine göre değil, dış görünüşe göre zor kullandığına yönelik suçlamalara yol açmıştır. Bu arada, sınırı güçlendirme çabaları, Amerikan "açık" toplumuna zarar vermiştir.

İleride bahsedeceğimiz gibi, yüksek nüfus artış hızı, fakir ülkelerdeki ekonomik kalkınma sorunlarının nedenlerinden sadece biridir: Bunun dışında, kötü yönetim, etkisiz idari yapı, yolsuzluk, uluslararası ticaret kuralları ve başka etmenler de söz konusudur. Meksika ile ABD arasındaki yasadışı sınır geçişlerini durdurmak için sarf edilen çabalar, küresel bir sorunun tezahürlerinden sadece bir tanesidir. Nüfus hızla arttığında, kalkınma hedefleri ve diğer toplumsal hedefler erişilemez olur. Nüfus artışına genellikle kronik yoksulluk eşlik eder.

Dünya nüfusu bu yüzyılın ikinci yarısında istikrara kavuşsa hatta azalmaya başlasa bile çevresel sürdürülebilirliği ve geçmişle bağlantı kurmamızı sağlayan, bugünkü ormanlar ve doğal hayattan arta kalanın çoğu için oldukça geç olacaktır. Biyologlar dünyada 80 milyon, belki de daha fazla türde çoğu keşfedilmeyi, sınıflandırılmayı, incelenmeyi bekleyen organizma olduğunu tahmin ediyorlar. *Bunlardan sadece biri, Homo Sapiens,* on bin yıl içerisinde öğrenme yoluyla nesilden nesile aktarılan ve kısmen de genlerine işlenmiş karmaşık bir kültür geliştirmiştir. Kültüre sahip tek tür biz değiliz: Goriller, şempanzeler, yunuslar da kültüre sahiptir. Ancak, muazzam ve karmaşık bir dizi eseri, teknolojiyi, yasayı ve inanç sistemini barındıran yalnızca bizim kültürümüzdür.

Eski çağlardaki devasa dinozorlar da dâhil olmak üzere hiçbir tür, doğal çevreyi bugünkü insanlar kadar değiştirmemiştir. Dinozorlar ve pek çok diğer tür, dünyaya bir asteroit çarpmasıyla ortadan kalkmıştır. Bazı biyocoğrafyacılar benzer bir olayın pek de uzakta olmadığını düşünüyorlar. Bu defaki yok oluşun asteroitler yüzünden değil, sayıları ve talepleri milyonlarca türü, bunlarla beraber gezegenin biyoçeşitlilik mirasını yok eden insanlar eliyle gerçekleşeceğini tahmin ediyorlar.

Bu yıkıcılık, sadece çağdaş teknoloji ve onun gerek savaş zamanı kullanılan yaprak dökücülerle, gerek barış dönemindeki, petrol sızıntılarıyla veya diğer yollarla gerçekleştirdiği benzeri görülmemiş hasar verme yeteneğiyle ilgili değildir. İnsanın yıkıcılığı, çok erken zamanlarda, oldukça az bir insan grubu ren geyiği ve bizon sürülerini büsbütün yakmaya ve bazı büyük memelileri soyları tükenene kadar avlamaya kalktığında kendini belli etmişti. Bin yıldan az bir süre önce Yeni Zelanda'ya gelen Maori Halkı[4], oraya has hayvan ve bitki türlerini büyük zarara uğratmıştı. Bu gerçekleştiğinde henüz modern teknoloji ve zarar verme yöntemleri yoktu. Pasifik'in diğer bir bölgesindeki Polinezyalılar, orman örtüsüne zarar vermiş ve tüylü kıyafet tutkuları yüzünden, buraya Avrupalılar ayak basana kadar, yerel kuş türlerinin yüzde 80'inden fazlasını telef etmişlerdi. Avrupalılarsa bu kıyıma yılanlardan leoparlara kadar bir sürü türle devam ettiler. Hem geleneksel hem de modern toplumlar, geldikleri yerlerde de, göç ettikleri yerlerde de çevreyi tahrip etmiştir.

Verilen zararın bu kadar ölçüsüz olması, toplumun kültürel köklerinden bağımsız olarak, insan doğasından mı kaynaklanmaktadır? Bu sorular, ırkçılık ve cinsiyetçilik soruları kadar hassastır. Yine de, bölgeden bölgeye tavır ve davranışların değiştiği söylenebilir. Geleneksel Afrika toplumları zevk için

---

4 Yeni Zelanda Yerlileri

değil, yemek veya ayinleri için avlanmışlardır. Zevk ve modaya uymak için öldürmeyi ilk olarak Avrupalılar başlatmıştır. Hindu toplumu ve Hindistan'daki dinî kültür, doğal hayatı korumaya dünyadaki çoğu kültürden daha fazla önem verir. Hindistan'da pek çok hayvan türünün yok olması veya yok olmanın kıyısına gelmesi, (Müslüman) Babür İmparatorluğu ve Avrupa sömürgeciliği zamanında gerçekleşmiştir.

Doğanın kötü niyetli tahribatı, günümüzde de bazı (aslında birçok) şekillerde devam etmektedir: Iraklıların 1991 Körfez Savaşı sırasında petrol kuyularını bilerek yakması, Brezilyalı altın madencilerinin Amazon nehrini cıvayla zehirlemesi, 2010'da BP'nin Meksika Körfezi'ndeki talihsiz petrol sızıntısı bu tür tahribatlara örnek olarak verilebilir. Yalnız, insanlık tarihinde ilk kez, insanların tahripkâr ve istismar edici eylemlerinin bileşimi, tüm dünyanın biyoçeşitliliğini tehdit etmektedir. Bu biyoçeşitliliğin çoğu, Güney Amerika, Afrika ve Güneydoğu Asya'daki büyük ekvatoral ve tropikal yağmur ormanlarında yoğunlaşmış ve korunmuş durumdadır. Biyocoğrafyanın son kalesi olan bu bölgeler saldırı altındadır. Bunun gezegenimizin geleceği için sonuçları ölümcül olabilir.

MALTHUS'UN GERÇEKLEŞMESİ OLANAKSIZ TAHMİNİ

İngiliz iktisatçı Thomas Malthus 1798'de yayımladığı, Britanya nüfusunun, ülkenin kaldırabileceğinden daha hızlı büyüdüğüne dair uyarı mahiyetindeki yazısında, nüfus büyümesinin 50 yıl içinde açlık nedeniyle duracağını ve sonunda toplum düzeninde bozulmaya neden olacağını tahmin etmişti. Bunu söyledikten sonra 30 yıl boyunca, farklı düşünenler tarafından ağır eleştirilere maruz kaldı. Ancak yine de yılmadı. Ortaya çıkan tartışmalar, tarihte en ilginçlerinden biri olmuş-

tur. Sonuçta hem Malthus hem de onu eleştirenler haksız çıktı. Yiyecek üretimi, Malthus'un tahmininin aksine, doğrusal şekilde artmamıştı: Önceleri bu artış Yeşil Devrim'le beraber katlandı. Günümüzde ise genetik mühendisliği sayesinde daha da istilacı türler geliştirildi. Nüfus artışı nispeten dengelense de, buna yiyecek kıtlığı neden olmadı.

Malthus öğretilerinin 20. yüzyıl temsilcileri olan Yeni Malthusçular, 21. yüzyılda on milyarlarca dünya sakininin hayatta kalmak için sürekli ve ölümcül bir mücadeleye girişeceklerine dair korkutucu senaryolar ürettiler. Artan nüfuslar için "ikiye katlanma süresi" kavramının gerçekle uyumlu olduğu tespit edildi. Brezilya'nın nüfusu 1970'te 100 milyon ve büyüme hızı yüzde 2,8 idi; 2,8 büyüme hızına sahip bir ülkenin nüfusu 26 yılda iki katına çıkacağı için, Brezilya'nın nüfusu 1996'da 200 milyon, 2022'de 400 milyon, 21. yüzyılın ortalarında ise 800 milyon olacaktı. Çoğu Avrupa ülkesinin nüfus büyüme hızının zaten düşüyor olması ise hesaba katılmamıştı: Avrupa nüfus "modeli" dünyanın geri kalanına uygulanamazdı. Günümüzde, ikiye katlanma süresinden artık pek bahsedilmemektedir Neredeyse her yerde büyüme hızları düşmektedir. BM tahminlerinin aksine Nijerya'nın, nüfusunu iki defa ikiye katlamasına yetecek olan büyüme hızını sürdürebilmesi güç görünmektedir.

Bununla birlikte, Malthus'un gölgesi dünyanın az gelişmiş çevre ülkelerinde varlığını sürdürmektedir. Geniş çaplı açlık ve kıtlığın tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Afrika Boynuzu ve Doğu Afrika'yı etkisi altına alan 2011'deki şiddetli kuraklık, çevresel ve siyasal pek çok nedenin bir araya gelmesinin bir sonucu olarak, amansız bir kıtlığa neden olmuştur. Aynı zamanda, BM tahminleri halen dünya çapında çoğu çocuk 800 milyondan fazla insanın, yetersiz beslenme veya daha kötü sorunlardan mustarip olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu insanlardan birçoğu yanlış zamanda yanlış yerde

olmanın ceremesini çekmektedir. Çünkü aslında, -ciddi iklim değişikliğinden kaynaklanan felaketler hariç- dünyada tüm insanları besleyecek kadar yiyecek mevcuttur. Eğer mevcut yiyeceği dağıtmak ve herkesçe satın alınabilir hale getirmek mümkün olsaydı, beslenme düzeni yeterince dengeli olmasa da, herkes yaşamasına yetecek kadar yiyeceğe sahip olabilirdi. Maalesef, henüz bu noktaya gelinememiştir. Sapa yerlerde yaşayan milyonlarca insanın hayatını kendi yetiştirdiği yiyeceklerle idame ettirdiği, çevredeki beklenmedik değişiklerden kaynaklanan kuraklık veya doğal afetlere karşı çaresiz milyonların olduğu doğrudur. Ancak bu insanlardan çok daha fazlası, ülke yönetimleri istikrar ve güvenlik sağlayamadığı için açlıktan mustariptir. Ekvatoral Afrika'da iç savaş felaketi, son yirmi yıldır pek çok insanı yerinden etmiş ve açlığa neden olmuştur. Kuzeyde Sudan'ı (o zaman) yöneten rejim, Müslüman kuzey ile Hristiyan-Animist güney arasında on yıllardır süren savaşta gıdayı bir silah olarak kullanmış ve milyonlarca mülteciyi yiyecekten mahrum etmiştir. Bir çözüme kavuşma yolunda ilerleyen savaştan sonra bile (Güney Sudan 2011'de Kuzey'den ayrılarak bağımsızlığını kazandı) Hartum'daki rejimin zemin hazırlamasıyla yeni bir insani kriz baş göstermiş ve Darfur adı, soykırım ve açlıkla birlikte anılır olmuştur.

İnsanları açlıktan koruma hususunda yönetimlerin başarısız olması Afrika'ya has bir olgu değildir. Kuzey Kore'deki doğrudan devlet politikasından kaynaklanan geniş çaplı açlığa dair haberler, bu kokuşmuş ülke için olağanlaşmıştır. Sovyetler Birliği'nin, Bolşeviklerin zaferi sırasında ve sonrasında Ukraynalı köylüleri cezalandırması, milyonlarca cana mal olmuştur. Afganistan'da 90'lı yıllardaki Taliban yönetimi, fanatik uygulamalarına karşı çıkan pek çok bölgede şiddetli kıtlık meydana getirmiştir. Ne var ki, küresel ölçekte ideoloji ve siyaset, çaresiz insanlara yöneltilmiş tek tehdit değildir. Bunda devletlerin iktisadi politikalarının da payı vardır. İnsanların hayatlarını

devam ettirebilmeleri için belli bir miktarda yiyeceğin üretilmesi yeterli değildir; insanların bunları alım gücünün de olması gerekir. Market stokları hıncahınç dolu olsa da, yerel halkın alım gücü yarım kilo tahıl almaya yetmiyorsa, orada açlık var demektir.

Malthus'un öngördüğü nüfus patlamasının son yükselişi, onun tahmin ettiği gibi sonuna kadar gitmese de, bundan biraz daha ılımlı bir senaryonun bizi beklediğine dair bir miktar umut vardır, diyebiliriz.

Elbette, bir asteroitin dünyaya çarpması, ani bir iklim değişikliği, amansız bir salgın hastalık, nükleer savaş gibi felaketler gidişatı değiştirebilir. Ancak eğer her şey normal seyrinde devam ederse dünyanın yaklaşık elli yıl içinde sıfır nüfus artışına ulaşacağı söylenebilir. Elbette bu durum da beraberinde kendine özgü bazı sorunlar üretecektir. Mesela, işleri kim yapacak? Artan yaşam sürelerinin ve uzun emeklilik dönemlerinin maliyeti nasıl karşılanacak? Sosyal güvenlik kavramına ne olacak? Avrupa modeli henüz bu soruna bir çare bulamamıştır. Yine de, açlık sorununun çözülmesi ve zengin ile fakir arasındaki farkın daralması mümkün olabilir (Yine de böyle bir fark her zaman olacaktır).

Nüfus tünelinin sonunda ışık belirtisi görülse de başka bir endişe ortaya çıkmaktadır. O sırada meydana gelen vekâlet çatışmalarını saymazsak, iki süper güce dayanan Soğuk Savaş'ın yarım yüzyıllık göreceli istikrar döneminden sonra dünya artık, çok daha istikrarsız bir yer haline gelmiş bulunuyor. Nükleer silahların yayılması tehdidi, uygarlıklardan kaynaklanan dürtülerin itkisiyle yeni çatışma biçimlerinin ortaya çıkması, ekonomik küreselleşmenin kültürel akışkanlıkla yeni ve tehlikeli bir çatışma alanında buluşması dünyayı daha da istikrarsızlaştırıyor. Böyle bir ortamda nüfus sarmalının yavaşlaması, küresel eşitsizlikleri azaltmak için fırsatlar sunuyor. Yani, gelecek için hâlâ umut var.

4
COĞRAFYA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Hemen konuya girelim. “Küresel” ısınma diye bir şey yoktur. Şüphesiz, gezegenin *ortalama* sıcaklığının on yıllardır arttığına dair kanıtlar inkâr edilemez. Dünya, ortalamada, örneğin 40 yıl öncesine göre belirgin ölçüde daha sıcaktır. Ancak gezegenimiz ısınırken üzerindeki bazı yerler hâlâ soğuk olabilir; hatta giderek soğuyor da olabilir. Bu tür istisnalar, eğer Dünya’nın atmosferi var olduğundan beri süregelen sürecin bir parçası olarak anlaşılmazsa hâkim eğilimin arkasındaki teoriye gölge düşürebilir. “Yeni Zelanda’da yüzyılın soğuğu” veya “Toskana’da hiç bu kadar soğuk bir yaz olmamıştı” gibi ifadeler, dünyanın *bütün olarak,* devamlı ısındığı önermesini çürütmez. Avrupa’da 2012 yılında yaşanan sert kış -ki bazı bölgelerde 100 yılı aşkın bir süredir görülmüş en soğuk kıştır- küresel ani bir iklim değişikliğinin belirtisi değildir. Kaldı ki o kış, ABD’nin kuzey doğusu için hiç olmadığı kadar ılık geçmişti.

Geçmişte çok sefer yaşandığı gibi, dünya soğuduğunda da aynısı geçerlidir. “Küresel” soğuma, gezegende her yerin aynı

anda soğuduğu anlamına gelmez. Buzullar yeniden oluşup daha aşağıdaki enlemlere doğru ilerlediğinde bile, kutuplara yakın enlemlerde ılık, hatta yaşanabilir sıcaklıkta yerler olabilir. Bunu, atalarımızın Avrupa'ya çok soğuk bir dönemde göç etmeleri, ortalama "soğuğa" rağmen hayatta kalan bitki ve hayvanlardan yararlanmaları ve gerektiğinde göç ederek yeni yerlere uyum sağlamalarından biliyoruz. 30 bin yıl önceki bir gazete manşeti pekâlâ şöyle olabilirdi: "Kuzey Amerika Soğuktan Kırılırken Orta Avrupa'da Bahar Havası".

Yani, iklim değişikliği söz konusuysa coğrafya önemlidir. Son yirmi beş yılda pek az konu (amiyane tabirle) küresel ısınma kadar toplumda tartışma ve anlaşmazlığa neden olmuştur. Fakat bunlar, sıcaklık ölçüm değerleri, karbondioksit ölçümleri, eriyen dağ buzulları ve incelen kutup buzulları gibi bilgiler üzerine bir tartışma olmanın boyutlarını aşmıştır. Küresel ısınma meselesi bilim insanlarını siyasetçilerle, çevrecileri enerji şirketi temsilcileriyle karşı karşıya getirmiştir. Toplum, deniz seviyelerinin yükselmesi, korkunç fırtına mevsimleri, yıkıcı kuraklıklar, dehşetli su taşkınlarıyla ilgili sürekli uyarı bombardımanına tutulmaktadır. Siyasetçiler bilime olan inancı sarsmaktadır.

İnsanların kime inanacağını bilememesine şaşmamak gerek. Eğer Amerikalıların önemli bir yüzdesi isimsiz bir haritada önemli fiziki veya siyasi arazi şekillerini bulamıyorsa atmosfer basınç sistemlerinin neden mevcut şekilde oluştuğu ve hareket ettiğini, okyanus akıntılarının neden mevcut şekilde aktığını çok daha az kişinin bilmesi sürpriz olmamalıdır. Üniversitede verilen fiziki coğrafyaya giriş dersi, küresel ısınma tartışmasının temellerini en iyi şekilde açıklayacaktır. Çünkü bu derste, kıtaların evriminden buzul çağlarının etkisine, iklim değişikliğinden biyocoğrafyaya kadar gezegen sistemini oluşturan birbiriyle etkileşim halindeki tüm mekanizmalar ele alınmaktadır.

Elbette, basının da (gazeteler, dergiler, televizyon) bu kafa karışıklığına katkısı olmuştur. Güvenilir ve saygın dergiler

bile yer yer abartmaya meyillidirler ve teorilerini desteklemek için, kendilerinden emin tavırları ve duydukları heyecanın da katkısıyla, tarafsızlığı kurban ederler. Dünyanın -bölgesel farklılıklara rağmen- ısındığına şüphe yoktur. Büyük çapta ve çok çeşitli insan eylemleri de hâlihazır sıcaklık eğilimine katkıda bulunmaktadır. İkna olmayanları etkilemek için bile olsa abartmaya ve suçlamaya gerek yoktur.

Önlem alınması gerektiğini savunanlardan bazıları, insan davranışlarının gezegenin ısınmasında bir etken olduğunu (Elbette bilimin ortaya koydukları inkâr edilemez.) bildikleri için, istemeyerek de olsa kamuoyundaki tartışmalara hâkim olan düşmanlığa katkı sağlamaktadır. İnsanları küresel ısınma sorununa inandırmak için yapılmış olan Al Gore filmi, *Uygunsuz Gerçek*, olabildiğince iyi niyetli olmasına rağmen, "gerçeklerin" etrafından dolaşarak onu eleştirenlere yeterli gerekçe sağlamaktadır. *New York Times* köşe yazarı Paul Krugman, küresel ısınmayı "inkâr edenleri" hain ve ahlaksız ilan etmeden önce biraz düşünmeliydi (Krugman 2009). Bu çıkışa tepki verenlerden saygın ve emektar bir bilim adamı bu konuya değinen yazısında: "Küresel ısınmanın muhtemel çevresel etkileri hakkında kırk yıldır bilimsel araştırma yapan ve bu ihtimallerin endişesini taşıyan en eski çevrebilimcilerden biri olarak, Paul Krugman'ın "Betraying the Planet"[1] başlıklı köşe yazısı karşısında şaşkın ve kırgınım." (Botkin 2009) demiştir. Şunu da göz önünde bulundurmak gerekir: Krugman bir iktisatçı ve televizyon yorumcusudur, bilim adamı değildir. Önceki çalışmalarında coğrafya araştırmalarından ve teorilerinden yoğun bir şekilde faydalanmış olsa da (Berry 1999), fiziki ve beşerî coğrafyayı bir potada eriten, bilgisayar tahminlerinden yatıştırıcı politik mekanizmalara kadar farklı boyutları olan iklim değişikliği biliminin karmaşıklığını tamamen kavraması

---

[1] İng. "Gezegene İhanet Etmek."

beklenemez. Doğru cevabı bulmak için tartışmak elzemdir, ancak suçlamak yararsızdır. Botkin'in dediği gibi, Krugman'ın makalesi "küresel ısınmaya dair herhangi bir açık tartışmayı bastıracaktır."

Doğrusunu isterseniz Krugman'ın bu ölçüsüz yazısı, 2009 yılında Kongre'de bir iklim değişikliği kanun tasarısının az bir oy farkıyla kabul edilmesinin yarattığı düş kırıklığıyla yazılmıştır. Bu tasarıya 212 temsilci hayır oyu vermiş[2], pek çok temsilci de küresel ısınmanın, insan kökenli sera gazı salınımıyla ilişkisi olduğunu kabul etmemişti. Aslında, Amerikan tarihinde hiçbir bilimsel tartışma, bilimi halkın gözünde iklim değişikliği tartışmaları kadar düşürmemiştir. Hiç şüphesiz, bilim adamları da buna -insanları eğitmeyerek, gerektiğinde düşüncelerini dile getirmeyerek, bazen de medyada meşhur olmak peşinde koşarak ve istemeden şüphe oluşmasına neden olarak- katkı sağlamıştır. Küresel ısınmanın bir boyutu da hava durumu aşırılıklarıdır. Artan küresel sıcaklıklardan dolayı kasırga, taşkın, kuraklık, hortum gibi felaketlerin sıklaşma olasılığı bununla ilişkilidir. Birkaç yıl önce, Colorado Eyalet Üniversitesindeki bir iklimbilim ekibi, Atlantik Okyanusu üzerinde oluşacak kasırgaların sayısını, şiddetini ve Kuzey Amerika anakarasını etkileyecek kasırgaların sayısını tahmin etmeye başlamıştı. Her bahar, bu tahminlere televizyonlar ve yazılı basında bolca yer veriliyordu. Bunların Küresel ısınmadan kaynaklandığı defalarca zikredildi. Buna rağmen, gelişmiş ve karmaşık modellemelere dayandığı bariz olan bu bilimsel tahminler zamanla amacından saparak bir süre sonra talk şovlarda alay konusu yapılmaya başlandı. Öyle görünüyor ki bu tahminler topluma teşhir edilmek yerine, tüm riskleri göze alıp bilimsel literatürde, uzun vadeli tahmin gibi zor bir alandaki öncü çalışmalar olarak değerlendirilebilirdi.

---

2 2009 yılında Barack Obama'nın desteklediği, küresel ısınmaya neden olan gazların ciddi şekilde azaltılmasını öngören yasa, kıl payı oy farkıyla kabul edilmişti.

Daha da önemlisi, bu yanlış strateji vahim sonuçlara yol açmıştır. 2006 yılı kasırga mevsimine dair (daha sonra düzeltilen) yapılan ilk tahminlerde, Florida'yı baştan sona vuracak pek çok kasırganın aşırı derecede yağışa sebep olmasının beklendiğinin belirtilmesi, Okeechobee Gölü su seviyesinden sorumlu olan mühendisleri, beklenen "aktif" mevsimde oluşabilecek, kanala zarar vermesi muhtemel ciddi selleri önlemek amacıyla, baraj kapaklarını açmaya sevk etmiş ve böylece gölün su seviyesi 45 santimetre kadar azalmıştı. Bunun üzerine beklenen kasırgalar bir türlü gelmeyip bir de ülkenin güneybatısını uzun süreli bir kuraklık kasıp kavurunca, Aralık 2007'de, *Miami Herald* gazetesi Okeechobee Gölü ve ekosisteminin, göl tabanının çoğu kısmının kurumasından dolayı büyük zarar gördüğünü ve Florida'nın mahsul kayıplarından dolayı milyonlarca dolar kaybedeceğini yazmıştır.

Yine de bunlardan hiçbiri, Colorado Eyalet Üniversitesi bilim adamlarını amaçlarının peşinde koşmaktan caydıramamıştır. Onların yeni hava tahminleri 2008'in Nisan ayında basında yer almış ve *Wall Street Journal,* "iki yıldır tutmayan berbat tahminlerden sonra, bu seferkilerin ilerlemiş tahmin yöntemleriyle" yapıldığını yazmıştır. Bu tahminlere göre, 15 fırtına gerçekleşecek, bunlardan sekizi kasırga halini alacak ve bunlardan dördü de hızı saatte en az 178 kilometre olan büyük fırtınalara dönüşecekti. Bu tahmin, 2006 ve 2007 tahminlerini andırdığından ve *Miami Herald*'ın rahatsız edici deyişle "voodoo[3] meteorolojisi" diye adlandırdığı üzere halkın, bilim adamlarının tahminlerinin tutmasının bilimden değil, talihten kaynaklandığına inanır hale geldiği için suçlanmaması gerekir. Bunların hiçbiri, iklim değişikliğinin arkasındaki bilime yönelik halkın güveninin kazanılmasına yardımcı olmadı.

---

[3] Büyü, fal

DÖNGÜLER VE ANİ ARTIŞLAR

Doğrusunu isterseniz, iklim değişikliği konusunda o kadar farklı etmen devrededir ki, uzun dönemli tahminlerin tutmasına şaşmak gerekir. Dünya'nın Güneş'ten aldığı ısı, eksen dönüş açısına ve eksenin baktığı yöne göre değişir. Bunlardan ilki 41 bin yıllık, ikincisiyse 23 ila 26 bin yıllık bir döngüye sahiptir. Dünya'nın Güneş etrafındaki yörüngesi de sabit değil, değişkendir. Yörüngenin bu yapısı nedeniyle, 400 bin yıldan fazla süren bir döngüde Dünya Güneş'e bir yaklaşır, bir uzaklaşır. Söz konusu yörüngenin eğimi de yaklaşık 100 bin-400 bin yıl ve üzeri arasında değişen bir döngüde değişmektedir. Bir de tabii uzun vadeli döngüleri hakkında çok az şey bildiğimiz Güneş var. 11 yıllık "güneş lekesi" döngüsü iyice anlaşılmıştır. Ancak, Avrupa'da 1645 ile 1710 arasındaki soğuk dönemin, onu keşfeden Maunder'ın ardından "Maunder Minimumu" olarak adlandırılan, düşük güneş lekesi faaliyeti dönemiyle örtüşmesi ilginçtir. Sonrasında 1800'lerin başında az bahsedilen bir minimum dönemi (Dalton Minimumu) gerçekleşmiştir. Bahsi geçen minimum dönemlerinin, keşfedilmeyi bekleyen daha büyük bir güneş döngüsünün parçaları olup olmadığı ise henüz netlik kazanmamıştır. Buna bir de okyanus döngüsündeki "devirlerin" henüz çözülememiş geçmişini ekleyin. Dünya iklimini tahmin etmenin ister istemez ne kadar zor bir iş olduğunu anlarsınız. Son yıllarda en ilginç gelişmelerden biri, bahsedilen döngülerin sırayla baskın geldiğinin, yani sıcak ve soğuk dönemlerin gerçekleşme zamanının, hangi döngünün (veya döngülerin) baskın geldiğine göre değiştiğinin fark edilmesi olmuştur. Örneğin, son 1 milyon yılda, 425 bin yıl öncesine kadar yaklaşık 40-50 bin yılda bir sıcaklık-soğukluk dönemleri sırayla yaşanırken, bu döngü süreleri birden 100 bin yıla uzamıştır. Daha sonra üzerinde duracağımız gibi, bunun, bugün yaşadıklarımıza olan etkisi büyüktür.

Doğa, bugün karşı karşıya olduğumuz, insanların neden olduğu küresel ısınmayı alt edip iklim değişikliğini tersine çevirebilir mi? İnsan eylemlerinin doğanın gücünü aşacağını ileri sürmek küstahlığın son noktası olurdu. Yine de bu bizi, dünya çapında yapmamız gerekeni yapmaktan; yani, içinde bulunduğumuz bu endüstriyel çevresel yıkım çağında, atmosfere salınan kirliliğin sınırlanmasından alıkoymamalıdır. O halde, çevreci bir söylemle konuşacak olursak, "küresel ısınma" konusunu coğrafi bir perspektifle ele almalı ve çevre konusunda bu noktaya nasıl geldiğimize kronolojik ve mekânsal açıdan bakmalıyız.

Başlamadan önce, -sadece bu bölümde- milyon ve milyar yıl terimlerini kullanarak düşünmeye, kolay olmasa da, alışmak gerektiğini hatırlatmak istiyorum. Gezegenimizin yaşını kendi yaşımız gibi düşünerek bunu yapabiliriz. Eğer 40'lı yaşların ortalarındaysanız bu daha kolay: Hayatınızın her bir yılı Dünya'nın 100 milyon yılını temsil etsin. Bir ay yaklaşık olarak 8,3 milyon yıla, bir hafta 2 milyon yılın biraz altında bir zaman dilimine eşit olsun. Hayatınızın tek bir günü yaklaşık 275 bin yıla, bir saati de 11 bin yıla denk gelsin. Şöyle düşünün: Modern insanın ortaya çıkışı, 45 yıllık hayatınızın son gününde, modern medeniyetlerin ortaya çıkışı ise şu geçen son saatinde gerçekleşmiştir.

Eğer 20'lerinizin başındaysanız bu sayıları ikiyle çarpın. 60'lı yaşlarınızdaysanız, 2/3'ünü alın. Yaşı ne olursa olsun, yine de insanın yenilerde ve bu kadar kısa süre önce ortaya çıkıp, bu gezegene hâkim olması karşısında ancak hayran olunabilir. Kaç yaşında olursanız olun, bu dünyanın hâkimi en fazla bir yıl öncesine kadar dinozorlardı!

ETKİLEYİCİ BAŞLANGIÇLAR

Dünya, yaklaşık 4,6 milyar yıl önce, yörüngede dönen bir grup kozmik maddenin ergiyerek, cayır cayır yanan ve aşırı

sıcak gaz bulutları yayan bir ateş topuna dönüşmesi ve sonra soğuyup katılaşmasından meydana geldi ve oluşum halindeki Güneş Sistemi'nde, Güneş'in etrafında dönen dokuz gezegen arasında üçüncü gezegen olarak yerini aldı. Bu genç gezegenin kızgın yüzeyine milyonlarca yıldırım düşüyor; içindeki daha ağır maddeler merkeze doğru çöküyor, daha hafif maddelerse dış katmanlarda birikiyordu. Şiddetli ısı, tüm bu oluşumların devamını sağlıyordu.

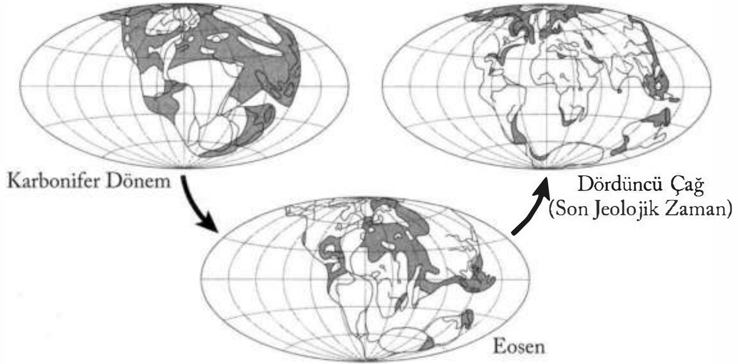
Derken, dünya sadece 100 milyon yaşındayken dehşet verici bir olay onu sonsuza kadar değiştirdi. Evrimleşen güneş sisteminin karmaşası sürerken, büyük bir nesne, belki de Mars kadar büyük bir nesne gezegenimize çarpmak üzere yaklaşıyordu. Belki de kalın, koruyucu bir atmosfer bile Dünya'yı yaklaşan bu tehlikeye karşı korumaya yetmeyecekti. Yaklaşan gezegenimsi cisim, düşük bir açıyla, eğik olarak Dünya'ya çarptı ve ilkel yerkabuğunun erimiş kütlesine gömülüverdi. Çarpışma hızı öyle yüksek, çarpışma öyle şiddetli oldu ki, çoğu parçası Dünya'dan kopan birçok parçayla beraber uzaya geri sekti.

Ancak uzayda kaybolup gitmedi, yavaşladı, ağırlaştı. Dünya'nın yerçekimin alanından kurtulamayan bu dev madde topluluğu sonunda toparlanarak Dünya'nın yörüngesinde dönen tek bir yapıya dönüştü. Artık Dünya Ay'ına kavuşmuştu.

4500 milyon yıl önceki bu sahneyi hayal edin. Dünya'nın yüzeyinden sadece birkaç yüz mil uzaklıktaki parlak Ay, geceyi uçtan uca aydınlatıyordu. Öyle yakın görünüyordu ki neredeyse dokunabilirdiniz. Çarpmanın olduğu yerde, Dünya'nın bütünlüğünü bir süre tehdit eden kraterimsi bir çöküntü açılmıştı. Darbenin düşük bir açıda gerçekleşmesi, Dünya'nın dönüş ekseninin eğilmesine neden olmuştu. Bu dönüş o kadar hızlıydı ki bir tur yaklaşık sadece 4 saat sürüyordu. Bu hızlı dönüş kuvveti hem iç hem dış tabakalarda şiddetli akıntılara neden oluyordu.

Neyse ki, gezegenimiz dağılmadı. Ay'ın yörüngesi sonraki birkaç yüz milyon yıl boyunca gittikçe büyüdü. Yaklaşık

WEGENER'İN KITASAL SÜRÜKLENME HİPOTEZİ

Şekil 4-1. Wegener'ın orijinal haritasının değiştirilmiş bir örneği. Tarihler ve kıtaların "sürüklenmesinin" arkasındaki mekanizma konusunda yanılsa da, Süper Kıta Pangaea hakkındaki varsayımı doğru çıkmıştır.

4 milyar yıl öncesine gelindiğinde, Dünya'nın dönüş hızı da önemli ölçüde azalmıştı. Böylece bir gün 10 saate uzamıştı. Ay'ın dünyaya olan uzaklığı da bugünkünün neredeyse yarısı olmuştu. (Ay hâlâ Dünya'dan küçük ancak ölçülebilir artışlarla uzaklaşmaya devam etmektedir.) Aynı zamanda, Dünya'nın kabuğunun parçaları da erimiş maddeden ilk katı kayalara dönüşecek kadar soğumuştu. İlk olarak bu parçalar sıcak lav akıntılarıyla erise de bazıları kaya halini korumuştur. Artık Dünya'nın kabuğu oluşmaya başlamıştı.

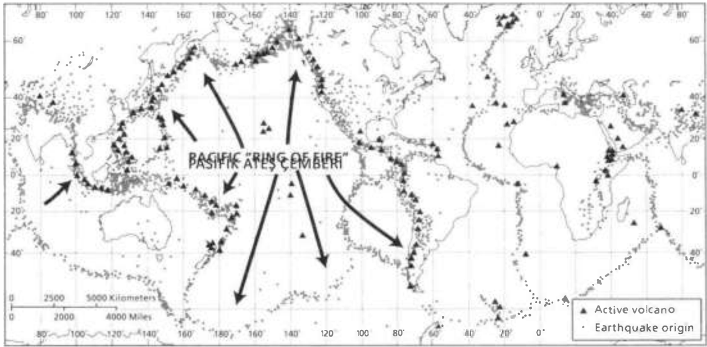
Bu eski kaya "yığınlarından" günümüze pek bir şey kalmamıştır. Dünya'nın kıtasal kara kütleleri kabuğun altında devamlı dönüşmekte, itilmekte ve çekilmektedir. Okyanus ortası sırtları ve çukurluklarındaysa ısınır, erir ve fışkırmalar görülür. Birkaç milyar yaşındaki kayaların günümüzde Batı Avustralya ve Afrika içleri gibi bazı yerlerde bulunabilmesi şaşırtıcıdır. Ancak kürelerde ve atlaslarda görmeye alışkın olduğumuz kıta şekillerinin, üç ya da dört milyar yıl önceki halleriyle ilgisi yoktur.

Kıtalar sadece dönüşüm geçirmez: Aynı zamanda iklimbi-

limci-coğrafyacı Alfred Wegener'ın kıtasal sürüklenme olarak adlandırdığı süreçte, yatay olarak da yer değiştirirler. Yüz yıl önce Atlantik Okyanusu'nun iki yakasında birbirine yapboz parçaları gibi uyan kıta şekillerini değerlendiren Wegener, bunun tesadüf olamayacağını düşünmüştü. Kıtaların, bugünkü parçalarına ayrılmış bir süper kıtayı oluşturduğu kanısına vardı. Buna kuramsal Süper Kıta "Pangaea" adını verdi. Şekil 4-1'de gösterilen haritası, gelmiş geçmiş en öngörülü haritalardan biridir (Wegener 1915).

Wegener'ın kuramı, daha sonra ortaya çıkan levha tektoniği ve kabuksal (deniz tabanı) yayılım teorisinin önünü açmıştır. Bilim insanları artık Pangaea'nın ve parçalanmasının, milyarlarca yıllık kıtasal bütünleşme ve ayrışma döngüsünün sadece son perdesi olduğunu biliyorlar. Bu son Süper Kıta parçalanması ise yalnızca 180 milyon yıl kadar önce başlamış ve halen devam etmektedir. Levha denen büyük kabuk tabakaları çarpışmakta, kenarları aşağıya çekilmekte ve Kuzey Amerika'nın batı yakasında olduğu gibi deprem ve volkanik püskürmeler de bu sürece eşlik etmektedir. "Ateş Çemberi" denen Pasifik çevresindeki süreç de tam olarak budur. Burada Şili'den Alaska'ya, Endonezya hatta Yeni Zelanda'ya kadar devasa çarpışmalar meydana gelmektedir (Şekil 4-2). 26 Aralık 2004'te gerçekleşen ve tsunamiye (merkez üssü kuzey batı Sumatra açıklarındaki okla gösterilmektedir) neden olan deprem bu tür levha çarpışmalarının sonucudur. 11 Mart 2011'de Japonya açıklarında meydana gelen, yaklaşık 16 bin insanın ölümüne neden olan tsunamileri tetikleyen depremler de benzer kökenlere sahiptir. Yani, gezegenimiz hâlâ genç ve kıpır kıpırdır.

En hafif (katı veya erimiş) kayalardan oluşan kıtalar yüzeyde salınırken daha ağır tabakalar altta kalır. Peki, bu levhamsı plakaları hareket ettiren nedir? Wegener da bu sorunun cevabını aradı: Yani, kıtasal sürüklenme teorisinin arkasındaki mekanizmayı öğrenmek istiyordu. Cevabı ise beklenmeyen bir yerden geldi: Okyanus tabanlarında yukarıya doğru akan

Şekil 4-2. Pasifik "Ateş Çemberi" -içinde aktif yanardağlar ve deprem merkez üslerinin yer aldığı okyanus kıyı resifi- yer kabuğundaki en dengesiz bölgeyi işaret eder. Yeni kabuklaşmanın oluştuğu Orta Atlantik, Hint ve Güney Pasifik Okyanuslarındaki okyanus ortası sırtların izlerine dikkat edilmelidir.

kızgın lavlar, levhalar çarpıştığında başka bir yerdeki eski yer kabuğu alta itilirken (dalma-batma), yeni bir yer kabuğu oluşturur. Wegener, Kuzey Amerika'yı Avrupa'yla, Güney Amerika'yı ise Afrika'yla kıyaslamaya devam ediyordu. Ancak henüz bulamadığı bu önemli yanıt, bunların tam ortasında, Atlantik'in iki yakasındaki kıtaların bir zamanlar birleşik durduğu Orta Atlantik Sırtı boyunca uzanıyordu. Burada, ağır, koyu renk, bazalt kayalar yukarı doğru baskı yaparken, önceden kayalaşmış lavları kenara itmektedir. Söz konusu sürece günümüzde normalde suya batmış olan Orta Atlantik Sırtının suyun üstüne çıktığı İzlanda yakınlarında tanık olmak mümkündür. Burada lav adalarının deniz seviyesinin üstüne çıkmasıyla yeni kara parçaları oluşmaktadır.

Tüm bunlar artık hipotez olmanın ötesine geçmiştir. Artık kıtaların hareketini ölçebiliyoruz. Kuzey Amerika'da yaşıyorsanız, bir yıl içinde, şu an bulunduğunuz oda yaklaşık 13 milimetre kadar yer değiştirir. Bu mesafe küçük görünebilir ancak jeolojik zaman çerçevesinde düşünürseniz zamanla ne kadar büyük olabileceğini anlarsınız. Sadece 1 milyon yılda söz konusu mesafe 13 kilometre olacaktır. Oysa Pangaea'nın

parçalanması yaklaşık 180 milyon yıl önce başlamıştır. Kaldı ki, Kuzey Amerika levhası, en hızlı hareket eden levha da değildir. Yani, kıtasal kara kütleleri ve onları taşıyan levhalar, o zamandan beri binlerce kilometre yer değiştirmiştir.

Uzak gelecekteki haritalar neye benzeyecek? Şu anda Dünya, coğrafyacıların dikkatini çeken tarz bir izlek (patern) sergilemektedir: Kıtaların dağılımı şu an o kadar eşitsizdir ki, çoğunlukla "kıta yarımküresi" ve "deniz yarımküresi" tabirleri kullanılmaktadır. Bu eşitsizlik elbette Pangaea zamanında çok daha belirgindi. Zaten, o zamanlardan beri devam eden levha hareketleri, kara ve deniz yarımküresi farklılığını azaltmıştır. Buna rağmen Pasifik Okyanusu ile levhaları, halen gezegen yüzeyinin neredeyse yarısını kaplamaktadır. Nispeten dengeli bir dağılım için daha çok zamana ihtiyaç vardır. Levha hareketlerinin artık yavaşladığı düşünülmektedir, hatta bu alanda çalışan jeologlar ve diğer bilim adamları kıtasal hareket sürecinin durma noktasına gelmiş olabileceğini, bunun akabinde de, kıtaların tekrar bir araya gelerek yeni bir Süper Kıta oluşturmasının söz konusu olabileceğini ileri sürmektedirler. Yani "kıtasal sürüklenme" aslında, Dünya'nın levha ve kıtaları var olduğundan beri kara parçalarını hareket ettiren bir döngüsel süreç olabilir.

Buna dair bazı kanıtlara Kuzey Amerika'da rastlanabilir. Daha önce bahsettiğimiz üzere, levhalar yaklaşıp çarpıştığında daha hafif olan kıta levhası, daha ağır olan okyanus levhasının üstüne gelir. Ancak batma sürecinde her ikisine ait parçalar da aşağıya doğru itilir. Kıtaya ait yer kabuğu da, fosilleri ve sırlarla dolu yapılarıyla beraber kaybolur. Söz konusu süreç şu an Kuzey Amerika'nın batı yakası boyunca yaşanmaktadır. Buradaki olağanüstü kıyı manzarası, olan bitene şahitlik etmektedir. Ancak Pangaea ayrılmadan ve Kuzey Amerika batıya olan yolculuğuna başlamadan önce, bu kıta tersi yönde, Pangaea kıta topluluğuna doğru hareket etmekteydi. Bugünün ABD'sinin doğu kıyıları Fas ve Batı Afrika'nın başka yerlerine

bitişik bir haldeydi. Bu durumda da batı değil, doğu kıyıları batma olaylarının olağanüstü manzarasına tanıklık ediyordu. Apalaş Dağları o Pangaea öncesi dönemin eski bir tanığıdır.

Bu nedenle gezegenimizin, yüzeyi uzun dönemde sürekli değişen, kıtaları hareket halinde, yer kabuğu sallanan, okyanus ve denizleri bir oluşup bir yok olan, batma sürecinde kara parçaları kaybolan ve püskürmeyle yeni kara parçaları kazanan bir gezegen olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ve bu değişimler, dünyanın 4,6 milyar yıl önce başlayan sonu gelmez dönüşümünün sadece bir boyutudur.

OKYANUSLARIN GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ

Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması -sadece siyasi değil, felsefi ve bilimsel açıdan da- bir iç gözlem sürecine yol açarak yeni bir çağın başlangıcına işaret eden pek çok kitabın yazılmasına neden oldu. Bu kitapların başlıkları genellikle yanıltıcıdır. Francis Fukuyama'nın yazdığı *The End of History*[4] de bunlardan biriydi, ancak hiç birininki John Horgan'ın *The End of Science*[5] (1996) kitabı gibi değildir. Horgan, bu kitapta bilimin sorduğu tüm önemli soruların cevaplanmış olduğunu ve geriye sadece boşlukları doldurmanın kaldığını savunmuştur. Oysa küresel çevreyle ilgili bazı önemli sorulara henüz cevap verilememiştir.

Bu sorulardan biri okyanuslarla ilgilidir. Bugün gezegenimize, yüzde 70'inden fazlası suyla kaplı olduğu için Mavi Gezegen de denilmektedir. Uzaydan bakıldığında görünümünde, mavinin tonlarının ve beyaz bulut sarmallarının baskın olduğu görülür. Doğrusu Dünya'nın bu suya ne zaman veya nasıl kavuştuğunu bilmiyoruz. Bazı bilim adamları suyun aslında Dünya oluşurken iç kısmında olduğunu ve daha ağır maddelerin çekirdeği oluş-

---

4 İng. "Tarihin Sonu"
5 İng. "Bilimin Sonu"

turmak üzere merkeze doğru çökmesiyle yüzeye çıktığını ileri sürmektedir. Volkanik püskürmeler sırasında çıkan gazların çoğu (yüzde 95'inden fazlası) su buharıdır. Dünya tarihi de -gittikçe azalıyor olsa da- büyük volkanik faaliyetlerle doludur. Bazı bilim adamları ise bu şekilde yüzeye çıkmış olabilecek suyun çoğunun, o zamanlardaki yakıcı sıcaklıkla uzaya doğru buharlaşmış olacağını tahmin etmektedir. Bunun yerine başka bir kaynak olması gerektiğini ileri sürdüler. Böylece ortaya çıkan kuyruklu yıldız hipoteziyle, Dünya'ya, atmosferi daha inceyken, 1 milyar yılı aşkın bir süre boyunca buzlu kuyruklu yıldızların çarptığı ve oluşum halindeki yer kabuğunda yer alan havzalardaki suyun bu şekilde biriktiği ileri sürülmüştür. Öte yandan, 2004 sonunda yayımlanan araştırmalar, okyanusların kimyasal yapısının buzlu kuyruklu yıldızlarınkiyle (artık hakkında daha çok şey bilinmektedir) örtüşmediğini ortaya koymaktadır. Bu da, buzlu kuyruklu-yıldız hipotezinin doğruluğuna gölge düşürmektedir.

Elbette, böyle hayati bir konuda "bilimin sonu" diye bir çıkış söz konusu olamaz. Buna bağlı olarak şu soru sorulabilir: "Dünya, hayat kaynağı olan okyanuslarını sonsuza kadar muhafaza edebilecek mi?" Komşu gezegen Mars'taki incelemeler bazı ilginç sonuçlar ortaya çıkarmıştır: Mars, her yerini kaplayan en az 30 metre derinliğindeki okyanusunu kaybetmiş olabilir. Mars'ın bir zamanlar Dünya'dan (kütlesine oranla) daha fazla suya ev sahipliği yaptığına dair ipuçları da bulunmaktadır. Mars okyanusunu neden ve ne hızla kaybetti? Bu kayıp, Dünya için neyin habercisidir?

YERKÜRE BUZ ALTINDA

Öğrencilerime daima jeolojik zaman cetveline, yılın aylarına ve haftanın günlerine oldukları gibi aşina olmaları gerektiğini söylerim. Bu, coğrafyayla ilgili her şeyi zamansal

açıdan görmeyi sağlar. (Tablo 4-1). Jeologlar ilk 800 milyon yıla Hadeyan[6] Devri adını verdiler. Gerçekten de bu uzun zaman aralığında Dünya cehennem kadar sıcaktır. Yine de son araştırmalar soğumanın tahmin edilenden daha hızlı gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Sonraki 1,3 milyar yıllık döneme Arkeyan Devri denir. En eski kıtasal kayalar ve ilk canlı oluşumlar bu dönemde görülmüştür. Bunu 2,5 milyar yıl öncesi ile 570 milyon yıl öncesinde yer alan Proterozoik Devir izler. Çok önemli bir olay bu devrin sonunda gerçekleşmiştir: Dünya buz kesmiştir.

Kar Topu Dünya hipotezine gelelim. Kanıtları, Çin'den ta Avustralya kadar farklı yerlerdeki kayalardan elde edilmiştir. Bu hipotez, Dünya'nın sadece (o zamanlardan beri defalarca olduğu gibi) soğumakla kalmadığını, gezegenin kutuptan kutba, karadan denize her tarafının donmuş olduğunu ileri sürer. Kara parçaları buz ve kar altında gömülü kalmış, okyanus yüzeyi kaskatı kesilmiştir. Buna ne neden olmuş olabilir? Güneş'in ışınımında geçici, ancak önemli bir düşüş, olasılıklardan biridir. Yaklaşık 2,3 milyar yıl önce, eşzamanlı olarak, metan (metan o dönemlerde en önemli sera gazıydı) üreten mikroorganizmaların sayısında meydana gelen ani düşüş ve oksijen üreten mikropların sayısındaki artış tüm gezegeni dondurmuş olabilir (Kasting 2004). Bazı bilim adamları, yer kabuğunun dengeye kavuşmasının bir sonucu olarak volkanik etkinliklerde meydana gelen istikrarlı azalmanın da bunun sebeplerinden biri olabileceğini öne sürmektedir. Sebep her neyse gezegenimiz ve ilk yaşam formları bu dönemde olağanüstü bir sürece girmiştir. Dünya ister bir "kartopu", ister başkalarının iddia ettiği gibi daha az katı bir "sulu kartopu" olmuş olsun, alametifarikası sıcaklık olan günler artık sona ermiştir.

[6] Bu ad, ilgili dönemdeki koşullardan dolayı Yunan Mitolojisindeki Yeraltı Tanrısı Hades'ten türetilmiştir.

TABLO 4-1 JEOLOJİK ZAMAN CETVELİ

← Prekambriyen zaman → | Şimdi

Hadeyan Devir	Arkeyan Devir	Proterozoik Devir	
4600	3800	2500	570

Devirler

	ZAMAN	DÖNEM	DEVRE	Milyon Yıl Önce
	Senozoik Zaman	Dördüncü Zaman — Holosen		0,01
Homininilerin ortaya çıkışı →	Senozoik Zaman	Dördüncü Zaman	Pleistosen	1,8
	Senozoik Zaman		Pliosen	5,3
Son Senozoik Buz Çağının başlangıcı →	Senozoik Zaman		Miyosen	24
	Senozoik Zaman		Oligosen	37
Memeliler Çağı →	Senozoik Zaman		Eosen	58
Kuyruklu Yıldızın Dünyaya Çarpması →	Senozoik Zaman		Paleosen	65
Pangeae'nın ayrılması →	Mezozoik Zaman	Kretase		144
Dinazorlar Çağı →	Mezozoik Zaman	Jura		208
Büyük Yok Oluş →	Mezozoik Zaman	Triyas		248
Dwyka Buz Çağı →	Paleozoik Zaman	Permiyen		290
	Paleozoik Zaman	Pensilvanian (Karbonifer)		328
Amfibilerin ortaya çıkışı →	Paleozoik Zaman	Missisipian (Karbonifer)		360
	Paleozoik Zaman	Devoniyen		410
Kara bitkilerinin ortaya çıkışı →	Paleozoik Zaman	Silüriyen		443
Buz Çağı →	Paleozoik Zaman	Ordovisyen		505
Deniz hayatının ortaya çıkışı →	Paleozoik Zaman	Kambriyen		570

Prekambriyen ↓

Kartopu Dünya teorisinin kanıtlarına dair araştırmanın sonucu ne olursa olsun, söz konusu zamanın Dünya'nın gördüğü son buz çağı olmadığını biliyoruz. Pek çok sefer benzer dönemlerden geçilmiştir. Sonuncusu da günümüzde yaşanmaktadır. Bilinen tüm buz çağları, hatta Proterozoik Devirdeki bile nispeten sıcak kısa dönemlerle kesintiye uğramıştır. Benzer şekilde bugün, neredeyse 12 bin yıldır devam eden bir sıcaklık kesintisinin içindeyiz. Neredeyse 12 bin yıl deniyor çünkü bizi bugünkü ılıman iklimlere ulaştıran ani ısınma süreci, yaklaşık 18 bin yıl önce başlamış ve birdenbire 12 bin yıl önce kesintiye uğramış, kısa bir süre için soğuk havalar geri dönmüştür. Ancak şu an içinde bulunduğumuz buzul çağı yaklaşık 40 milyon yıl önce başlamıştır ve ileride üzerinde duracağımız gibi, devam etmektedir.

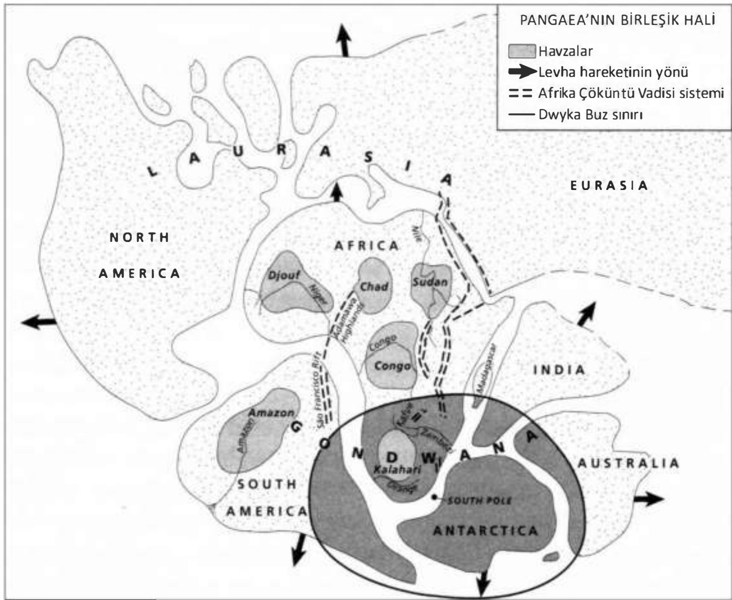
Buz devirleri hakkında bildiğimiz şeylerden biri, ani çevresel değişimlerin, ökaryotlardan insanlara kadar tüm yaşam formları için bir tehdit arz ettiğidir. Buz devirleri, evrimin hızlandırılmış şekilde yaşandığı dönemlerdir. Uyum sağlayabilen organizmalar hayatta kalırken uyum sağlayamayanlar yok olur. Kartopu Dünya denilen buz devrinde, tek hücreli ökaryotlar, çok hücreli ve daha karmaşık organizmalara dönüşmüştür. Koruyucu kabukları olanların (ortamda bolca kalsiyum karbonat bulunuyordu) yaşama şansı daha yüksektir. Buz devri sona erdiğinde, Dünya'daki yaşam Kambriyen Patlamasına[7] artık hazırdır. Tahmin edilemeyecek kadar çok türde deniz organizması, Paleozoik Çağ'ın ilk dönemine damgasını vurmuştur. Müteakiben 570 milyon yıl sonra, yani dünya oluştuktan en az 4 milyar yıl sonra, insanlığın ortaya çıkışına neden olacak dramatik olaylar dizisi -yine bir buz devrinde- başlamıştır.

Dünya, Proterozoik Devir ile içinde bulunduğumuz çağ arasında kaç buz çağı gördü? En azından birinden, Pangaea

[7] Kambriyen patlaması, Kambriyen Devrinin başında canlı sayısındaki ani artıştır.

henüz tek parça halinde bir Süper Kıta iken gerçekleşenden eminiz (Şekil 4-3). Bu buzul çağının Dünya'daki yaşama olan etkisi emsalsizdir. Bu hadise, Paleozoik Zaman'ın son kısmı olan Permiyen Dönemde, 290 milyon yıl ila 251 milyon yıl önce gerçekleşmiştir. O zamanlarda, Pangaea'nın Lavrasya adı verilen kuzey yarımküresi, Kuzey Amerika'nın bir kısmı ile Avrasya'nın bir kısmını kapsıyordu. Merkezinde, bugünün Afrika'sı bulunan güney tarafa ise Gondwana adı veriliyordu. Güney Kutbu, Güney Afrika kıyılarının hemen açıklarındaydı. Avustralya, Hindistan ve Antarktika ile bitişik haldeydi. Permiyen Buz Devri -başka yerlerde Dwyka Buz Devri de denmektedir- başladığında alabildiğine orman vardı; iki yaşamlılar (amfibiler) çoğalmış; küçük sürüngenler çıkmaya başlamıştı; böcekler artmıştı. Bittiğinde, Dünya'da yaşanan en büyük kitlesel yok oluşlardan biri canlı hayatı tüketmiş haldeydi. Haritada görüldüğü gibi, Gondwana'nın büyük bir kısmı buzla kaplanmıştı. Ancak bu harita, buz çağının yüksek enlemlerin ötesindeki doğaya etkisini göstermemektedir. Geniş alanlar kurumuş, ormanlar yok olmuş, sayısız bitki ve hayvan türünün soyu tükenmiştir.

2003'e kadar hikâyenin yalnız bu kısmı biliniyordu. 2003'te jeologlar Permiyen Dönemin soğumayla değil, bir felaketle bittiğine dair kanıtlar elde ettiler. Asish Basu ve bir grup araştırmacı Antarktika'da Dünya'ya yaklaşık 251 milyon yıl önce göktaşı düştüğüne ve Dünya'daki yaşamın neredeyse yüzde 90'ını yok ettiğine işaret eden göktaşı parçalarıyla beraber, başka işaretler de buldular (Kerr 2003). Hem hayvanlar hem bitkiler yalnızca buz çağı devri iklimine değil, aynı zamanda erimiş kayaçları yerkabuğundaki çatlak ve deliklerden boşaltan büyük yanardağ püskürmeleri gibi, bunu izleyen olaylara da yenik düştüler. Bilim insanları çevresel, dünya dışından gelen ve jeolojik pek çok etmenin bir araya gelmesiyle yaşanan bu dönemin, Dünya'da yaşanan en büyük beş kitlesel

Şekil 4-3. Eski kıta Pangaea'ya ve güney kısmı Gondwana'ya dair bazı ayrıntılar. Güneydeki daire şeklindeki alan, Gondwana'nın buzul kısmıdır. Güney Kutbu, günümüz Antarktikası ve Güney Afrika arasına denk düşmektedir.

yok oluştan en kötüsü olabileceğini ileri sürmektedir. Böylelikle sadece Permiyen Dönem değil, aynı zamanda Paleozoik Zaman da sona ermiştir.

Buz Çağı bitip Mezozoik Çağ başladığında, Permiyen döneminden pek az şey hayatta kalabilmişti. Ancak Dünya, buz çağı sonrasında bunu telafi edecekti. Kutup soğuğu yerini tropik sıcaklığa bırakmış, nem ve yağış çoğalmış, gür ormanlar her yeri kapladıkça oksijen önemli ölçüde artmıştır. Dünya Jurassic Park nüfusu için artık hazırdır. Dinozorlar dönemi, ilk kuşların, ilk keseli hayvanların (dişileri yavrularını içlerindeki plasentada değil, dışlarında bulunan bir kesede büyüten hayvanlar) ve ilk kapalı tohumlu bitkilerin (tohumları meyvesinde gömülü olan bitkiler) de görüldüğü bir zaman dilimidir.

Pangaea parçalandığı sırada görülen, gökyüzünü karartan

büyük volkanik etkinlikler bile bu gelişmelere engel olamamıştır. Dinozorlar çoğaldıkça çoğalmış; otçul ve etçil olmak üzere ikiye ayrılmış ve hayatta kalmak için çetin bir mücadele içinde olmuşlardır. Kıtalar ayrılıp aradaki denizler genişledikçe, türler de oldukları yerde büyümüş ve ayrı türlere doğru evrimleşmişlerdir. Öyle görünüyordu ki, Mezozoik Zaman'ın bereketini sadece yeni bir buz çağı bitirebilirdi.

ANİ ÖLÜM

Dinozorların çeşitliliği ve Mezozoik Çağ bitkilerinin gelişimi, büyük kuşların geniş ormanlarda uçtuğu ve çiçekli bitkilerin dünyanın dört bir yanına yayıldığı Kretase Döneminde zirveye ulaşmıştı. Hava bugünkünden bile sıcaktı. Kutuplardaki ve dağların zirvesindeki buzullar çoktan yok olmuştu. Alaska'dan Antarktika'ya, dinozor türleri her yere yayılmıştı. Küçük memeliler belli yerlerde hayatta kalsa da hâkimiyet devasa sürüngenlerdeydi. Gidişata göre, bu sürüngenlerin karşılaşabilecekleri tek tehdit, Permiyen dönemdeki soğuğun aniden ortaya çıkmasıydı.

Hal böyleyken, dinozorlar devri çok daha acı bir şekilde bitmiştir. Dinozorları yok eden şey soğuk değil, dünya dışından gelen bir darbe olmuştur. Yaklaşık olarak 65 milyon yıl önce, bir gün, yalnızca 10 kilometre çapında bir kuyruklu yıldız ya da gök taşı, saatte 90 bin kilometre hızla Dünya'ya yöneldi ve güneydoğudan eğik açıyla gelerek günümüzde Meksika'daki Yucatan Yarımadası'nın bulunduğu bölgeye çarptı. Progreso'da bulunan küçük limanda gemiden indiğinizde, Chicxulub'a -buradaki bir köyün Maya dilindeki adı- giden yolu gösteren elle boyanmış küçük bir tabelayı görürsünüz. Coğrafyacılar için ise Chicxulub ismi bir çağın kapanıp bir başka çağın açılmasını ifade eder. Buraya çarpan gök taşı, 100 trilyon ton

dinamitin yol açacağı bir patlamanın etkisini göstererek, 30 kilometrelik bir fay hattı ile çevrili, 180 kilometre çapında ve 65 kilometre derinliğinde bir krater oluşturmuştur. Sonrasında oluşan tortular, tüm bunların üzerini örtmüştür.

Chicxulub'a çarpan gök taşı, benzer gök taşlarından oluşan bir kümenin parçası olabilir; okyanus dâhil başka yerlere başka daha küçük gök taşları düşmüş olabilir. Her durumda, bu çarpmanın yıkıcı etkisi gezegenin tamamında hissedilmiş, en çok Kuzey Amerika'da yaşanmıştır. Etkilenen bölge, yumuşak ve derin bir tortu tabakasıyla kaplı sığ bir denizdir. Çarpma sonucunda buradan pek çok parçacık kıtanın ortasına, atmosfere ve hatta daha ötesine savrulmuştur. Araştırmacı David King ve Daniel Durda, bu parçalardan bir kısmının Ay'a olan mesafenin yarısına ulaştıktan sonra Dünya'ya geri düştüğünü hesapladılar. Düştüğünde de, dönmekte olan gezegenimizin üzerine ateş yağmuru olup düşerek hemen her yerde orman yangını çıkardılar. Bunun sonucunda atmosfer, gölleri büsbütün kurutacak, tüm ekosistemi yakıp kül edecek, alçak enlem bölgelerindeki pek çok hayatı bitirecek kadar ısındı.

Chicxulub, Kretase Dönemi'ni bitirerek yeni bir jeolojik takvim dönemini, Üçüncü Zaman'ı başlattı. Bu geçiş, kısaca K/T(Kretase/Tersiyer) Sınırı olarak bilinir. Önemini ise yeterince vurgulamak mümkün değildir, çünkü bilinen en büyük üç kitlesel yok oluş vakasından biridir. Çarpışmadaki ilk darbenin ardından (özellikle yüksek enlemlerdeki) bazı dinozorların hayatta kalma ihtimali olsa da, yiyecek zincirleri ölümcül şekilde bozulduğundan onların da soyu tükenmiştir. Bazı küçük memeliler, belki de yüksek enlemlerde mağara ve oyuklarda saklandıklarından, dinozorların ihtiyaç duyduğu bol bitki örtüsü ve sürüngenler için gerekli şartlara daha az bağımlı olduklarından, bu krizi aşmak için daha donanımlılardı. Yine de Mezozoik Çağ'ın hayvan ve bitki çeşitliliği aniden, geri alınamaz şekilde sona ermiştir.

K/T patlamasının küresel çevre üzerinde uzun vadeli etkileri olmuştur. Un ufak olup sıçrayan kaya parçalarından oluşan devasa boyuttaki yığının çoğu, Dünya çevresinde yörüngede kalmış, atmosferi kaplayarak, Güneş ışığının Dünya'ya erişimini engellemişti. Ayrıca, çarpan gök taşı dünyanın dört bir yanındaki yanardağları harekete geçirmiş ve mevcut zehirli ortama bir de volkanik püskürmelerin eklenmesini sağlamış olabilir. Dünyanın çeşitli yerlerindeki yangınlardan çıkan dumanlar, gökyüzünü baştanbaşa karartmıştı. Sonunda, aşırı ısınmış olan atmosfer soğudu; güneş ışığının engellenmesi sıcaklığı daha da düşürdü. Böylece, 185 milyon yıldır -Permiyen Buz Devri'nden beri- görülen en soğuk şartlar oluştu. Üçüncü Zaman'ın alt dönemlerini iyi bilmek gerekir: Bunlardan ilkinde, Paleosen Devrede, önemli iklim değişiklikleri gerçekleşmiştir. Bunu izleyen Eosen Devredeyse, muhtemelen K/T çarpışması neticesinde veya değil, yeni bir buzul çağı başlamıştır.

GELECEĞE DÖNÜŞ

K/T patlaması sonrasında Dünya soğumuş, toz ve dumanla kaplanmış, her şeyin düzeleceğine, biyoçeşitliliğin geri geleceğine ve yenileneceğine dair pek bir belirti kalmamıştı. Orman yangınları ve çarpma bölgesinde muazzam miktardaki karbonat patlamaları havadaki karbondioksit miktarını büyük oranda artırmış ve gökyüzü açılmaya başladığında, büyük çapta bir sera gazı etkisi ortaya çıkarmıştır. Şekil 4-4'te görüldüğü gibi, bu küresel ısınma dönemi Paleosen Devrenin büyük kısmında devam etmiş, hatta ısı derecesini, sıcak Kretase Dönemi'nin bile üzerine çıkarmıştır. Biyocoğrafyacılar, patlama ve onu hemen izleyen şartların ardından hayatta kalabilen bitki ve hayvan türlerinin de bu sıcaklıklar nedeniyle yok olduğunu düşünmektedir. Ancak Paleosen Devrenin sıcaklıkları

çok uzun sürmemiştir. Müteakip Eosen Devreye neredeyse sürekli düşen sıcaklıklar damgasını vurmuştur. 36 milyon yıl önce bu soğuk dönem de sona erdiğinde, artık Antarktika Kıtasında kalıcı buzullar oluşmaya başlamıştı. Senozoik Buz Çağı başlamak üzereydi.

Sonunda kanıtlar birikmeye başlamıştı: Oligosen Devrenin ilk safhasında, Güney Amerika ve Antarktika ayrıldığı sırada, Antarktik buz örtüsü oluşmaya başladı (Tüm bunlar olurken kıtaların yer kabuğu levhaları üzerinde hareket etmeye devam ettiğini; Atlantik Okyanusu'nun hem kuzeyde hem güneyde giderek açıldığını, kara ve su dağılımının değişmekte olduğuna dikkat edin). Buzullar, daha Antarktika'nın kıyılarına ulaşmadan önce, Dünya'nın en yüksek dağlarında oluşmaya, yüksek rakımlı vadileri doldurmaya, keskin zirve ve sırtlardan oluşan yeni bir topografya şekillendirmeye başlamıştır. Ağaçla kaplı bölge sınırları daha alçak rakımlara inmiş, bitki örtüsü ekvatora doğru kaymış ve günümüzde yaygın olan primatlar dâhil baskın tür haline gelmiş olan memelilerse, göç ederek ve uyum sağlayarak bu çevresel değişikliklere tepki vermiştir.

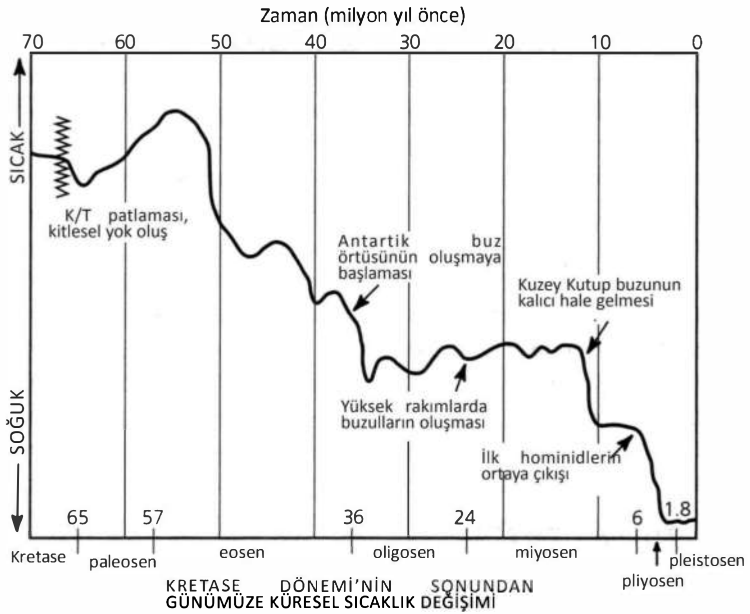
Daha önce belirtildiği üzere buz çağları, tek tip soğuma dönemleri değildir: Soğuk hava dalgaları ve buzulların artışı, buzul etkiyi büyük ölçüde ortadan kaldırabilecek kadar süren geçici ısınma dönemleriyle kesintiye uğrayabilir. Bu şekilde, Oligosen'in ortasından başlayıp Miyosen'in ortasına kadar devam eden dönemde, Senozoik Buz Çağı (hava ve iklim analistleri o günlerde etrafta olsaydı) en kötü günlerin atlatılmış olduğunun işareti olarak algılanabilecek bir dengeye kavuşmuş gibi göründü. Gezegen genel anlamda dinozorlar zamanından daha soğuk ve kuru bir vaziyette iken; Antarktika'da hâlâ buzsuz kıyı bölgeleri bulunmakta ve yüksek dağların buzulları hava soğuyup ısındıkça artıp azalmaktaydı. Bol miktarda çevresel çeşitlilik ve bununla bağlantılı biyoçeşitlilik vardı. Yine de, yaklaşık 14 milyon yıl önce küresel soğuma,

öç alırcasına geri döndü. Antarktika'nın buz örtüsü sadece kıyılarını kuşatan okyanusa kadar ulaşmakla kalmadı, karadan denize sıçrayıp Güney Okyanusu'nu soğuttu ve bu süreçte tüm dünyanın okyanuslarını etkiledi. Ortaya çıkan kalıcı buz tabakaları Kuzey Kutbu ve çevresinde kalınlaşmaya başladı. Sıcaklık düşüşü, Miyosen Dönemin sonuna işaret eden kısa bir denge dönemine ulaşana kadar devam etti. Ancak bir sonraki kısa (4,2 milyon yıllık) Pliyosen dönem, başka bir soğuma dönemi daha gördü. Ekvator Bölgesi'nde bulunan And Dağları ile Doğu Afrika ve Yeni Gine'deki dağlarda bile kalıcı buzullar ortaya çıktı. Yaklaşık 1,8 milyon yıl önce, ortalama olarak Senozoik Buz Çağının en soğuk devresi olan Pleistosen başladı. Bugün, halen Pleistosen Devrede yaşamakta ve daha önce belirtildiği gibi, yaklaşık 12 bin yıldır devam eden sıcak bir dönemden geçmekteyiz.

İKLİM VE MAYMUNLAR

Buzul çağları uzun dönemli olaylardır. On milyonlarca yıl sürer, sadece genişleyen buz örtüsü ve vadileri dolduran buzulların doğrudan etkilediği yerlerde değil, gezegenin her noktasında temel değişikliklere neden olurlar. Tüm süreç ve belirtileri çok yavaş gerçekleşse de bazen buzullaşma öyle ani ilerler ki, otlayan hayvanları çevreler ve yetişmiş ağaçları kibrit çöpü gibi kırar geçirir.

Buzun, soğuk bir buzul çağında daha alçak enlemlere ve rakımlara doğru yayılmasına buzullaşma denir. Buzun ilerlediği dönemlerin arasında kalan geçici ısınma dönemlerine ise buzularası dönem denir. Bu ayrımları vurgulamaya gerek olmasa da, bazen jeologların, hatta bazı fiziki coğrafyacıların bile yanıldığı olur. Örneğin, önde gelen jeoloji kitaplarından birinde şöyle bir ifade geçer: "Dünya yüzeyindeki ortalama

Şekil 4-4. Dünya'nın K/T patlamasının ardından sıcaklık endeksi. Halen devam eden geç Senozoik Buzul çağı 36 milyon yıl önce başlamıştır. Homininiler Pliyosen Devrede daha da soğuk şartlarla ve keskin iklim değişiklikleriyle baş etmek zorunda kaldılar.

sıcaklığın birçok derece düştüğü ve mevcut buz örtülerinin büyümesine olanak tanıyacak kadar uzun süre düşük kaldığı dönemlere... buzullaşma (veya buzul çağı) denir." Bunun yerine, bir buzul çağı sırasında bu tür sıcaklık düşüşleriyle beraber buzullaşmanın gerçekleştiği söylenmeliydi (Murck ve Skinner 1999). Bu ayrım önemlidir çünkü bir buzul çağında dünya çapında sıcaklık düşüşleri yaşanırken ve buzullar daha da geniş alanlara yayılırken bile, buzularası ılık dönem ve buzulların geri çekilmesi şeklinde fasılalar görülebilir ("geri çekilme" yerine "gerileme" daha doğru bir tabir olabilir, çünkü buzullar istikametini pek tersine çevirmez).

Bu nedenle, tam anlamıyla Eosen Devrede başlamış ve en son Pleistosen buzullaşması sırasında hiç olmadığı kadar düşük değerlere ulaşmış olan genel sıcaklık düşüşünün, her

zaman istikrarlı ve devamlı olmadığını göz önünde bulundurmalıyız. Şekil 4-4'te görülebileceği gibi, Senozoik Buzul Çağı'nın tepe noktasına ulaştığını ve artık biteceğini düşündüren uzun dönemler olmuştur. Buna rağmen daha da sert iklimler görülmeye başlanmıştır. Kesin olan, bu buzul çağının etkisinin dünyanın her yerinde görülmüş olmasıdır. Buzullaşma tekrar artarak buz örtüsünü günümüz Kanadasına ve Avrasya'nın alçak enlemlerine kadar taşıdığında, Afrika ve Güney Amerika'nın ekvator bölgesi bile soğumuş ve kuraklaşmıştır. Böylece tropik ormanlar azalmış, savanalar genişlemiş; hem hayvanlar hem bitkiler yeni yerlere göçüp oralara uyum sağlayarak, bu değişikliklere cevap vermişlerdir.

Büyük maymunların, hominininilerin[8] ve insanların hikâyesinin Afrika'da geçtiğini hepimiz biliyoruz. Hepimiz aslen Afrikalıyız. Ancak bir coğrafyacı dünya haritasına bakarken şunu merak eder: Avrasya çok daha büyükken ve çok daha fazla ekolojik çeşitliliğe sahipken, neden Afrika? Bu bağlamda, yarım yüzyıl önce yüksek lisans yaparken öğrendiğim, genetik olarak insanın en yakın iki akrabası olan, Afrika'daki şempanzelerle Güneydoğu Asya'daki orangutanların, binlerce millik kara ve deniz mesafesiyle niçin birbirlerinden ayrılmış oldukları meselesi, on yıllardır içimi kemirmektedir.

Yaklaşık 10 yıl önce Kuzey Carolina, Asheville'deki bir toplantıdan eve dönerken, arkeologlar ve antropologlarla dolu bir havalimanı minibüsünde bu konuyu açtığımı hatırlıyorum. Orada, orangutanların Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya göç ettiğini kanıtlayan fosil kalıntılarının nerede olduğunu sormuştum. Eninde sonunda bulunacaktır, yanıtını aldım. Nemli Güneydoğu Asya'da fosiller Afrika'daki gibi kalmıyor. Neredeyse 6, belki de 7 milyon yıl öncesinden bahsediyoruz.

---

8 Yazar bu bölümü Darwin'in Evrim Teorisi'ne dayanarak açıklamıştır. Hominini, şempanze ve insan soylarını kapsayan biyolojik sınıflandırma kavramıdır. Bu sınıflandırmaya göre goril hominini ailesine dâhil değildir.

Aradaki genetik yakınlığa dair şüphem yok, yani gerçekten bir göç yaşanmış olmalı. Kanıtının bulunması da an meselesidir.

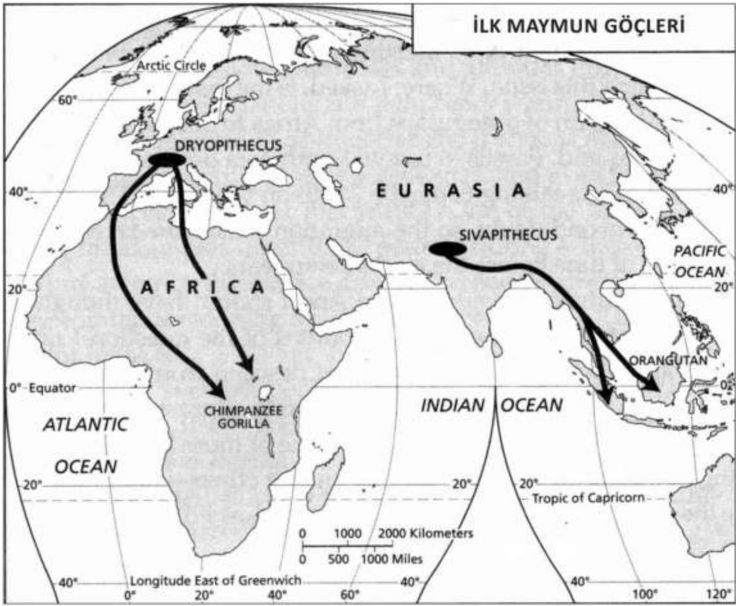
Bu kanıt hâlâ bulunamamışken, ben sorduğum sorunun coğrafya açısından ne anlama geldiğini belki daha iyi düşünmeliydim. Eğer Güneydoğu Asya'nın büyük maymunları Afrika'dan gelmediyse, o zaman her iki türün de ataları Avrasya'da olmalıydı. Bu varsayıma dayanarak, bu türlerden birini, diğerleri arasından goril ve şempanzelerin öncülü olanını, tropik Afrika'ya, orangutanın öncülü olan diğerini ise tropik Güneydoğu Asya'ya doğru iten bir şey olmalıydı, sonucu çıkarılabilir.[9]

Bu çifte göçün nedeni ne olabilirdi? Şüphesiz, Senozoik Buzul Çağ'ın koşullarının zorlaşmasıydı. İklim, Miyosen Devrede sertleşmeden önce, tüm dünyadaki yaşam şartları (Oligosen Devrede olduğundan daha soğuk olsa da) oldukça istikrarlıydı (Şekil 4-4). Bu dönemde muhtemelen, *Proconsul* ve diğer ilkel maymunların torunları, Afrika'dan daha çok çevresel çeşitlilik barındıran, çok geniş çeşitlilikteki ormanlık alanların ve nispeten ılık sıcaklıkların, bolca meyve ve yiyecek sağladığı Avrasya'ya göç etmişti. Büyük maymunlar ve evrim geçirmiş (bazılarına ait fosil kalıntıları bulunmuş) çok sayıda tür için çeşitliliğin ve uyumun merkezi artık Afrika değil, Avrasya'ydı.

Ancak Miyosen Devrenin sonuna doğru, Senozoik Buzul Çağı iklimi birden kötüleşmeye başladı. Dünyanın her yanında sıcaklıklar düşmeye, Kuzey Buz Denizi'nin üzeri donmaya, bir zamanlar ormanlık olan Avrasya bölgeleri kurumaya, büyük maymun ailelerini milyonlarca yıl barındırmış olan yaşam alanları yok olmaya başladı. Türlerin soyu birer birer tükenmeye başladı. Ancak araştırmacılar iki soyun uyum sağlayarak ve göç ederek hayatta kalmış olduğunu buldu. Güneybatı Avrupa'da yaşayan *Dryopithecus* ve Ganj Nehri havzasının kuzeyindeki ormanlarda bulunan *Sivapithecus* (Şekil 4-5).

---

9 Günümüzde şempanze ve goriller Afrika'da, orangutanlar Güneydoğu Asya'da yaşamaktadır.

Şekil 4-5. Avrasya'dan Afrika ve Endonezya'ya doğru ilk maymun göçleri. Miyosen Devrenin sonundaki soğuk hava bu maymunları güneye yönlendirmiş, Afrika'da goril ve şempanze soylarının, Güneydoğu Asya'da orangutan soyunun önünü açmıştır. D. R. Begun'ın Scientific American'da yayımlanan (289:2) "Planet of the Apes" (Maymunlar Gezegeni) makalesinden bir çizim (2003).

Dryopithecus, büyük olasılıkla, yaklaşık 9 milyon yıl önce bugünkü Akdeniz üzerinden güneye doğru ilerleyerek, önce tropikal, akabinde de ekvatoral Afrika'ya ulaşmıştır. Burada, o zamanki çevresel koşullarda yaşanan şiddetli dalgalanmalara karşı koyarak, uyum sağladı ve zamanla, alet yapan büyük beyinli bir türe dönüştü. Hominiler ve Afrika'nın büyük maymunlarının ortak ataları, *Dryopithecus*'un nesebinden gelmektedir. Ancak şüphesiz, bu soy Avrasya'da Miyosen Devrenin sonundaki zorluklardan kaçmış olsa da, göç ettiği Afrika'da cennet bahçesine kavuşmadı. Senozoik Buzul Çağının gittikçe artan ve Pliyosen ile Pleistosen devrelerde de devam eden çetin şartları, tropik ve ekvatoral Afrika'yı da etkileyerek, burada, yavru maymun ve hominini sürülerini mağlup ederek yok eden

çevresel dalgalanmalara neden olmuştur (Begun 2003).

Avrasya'dan gelen diğer büyük maymun soyu *Sivapithecus* ise Malay Yarımadası'ndan aşağıya doğru devam etti ve bugünkü Endonezya'ya ulaştı. Burada Miyosen ve Pliyosen devre şartlarının buzul çağı Afrika'sındakinden daha iyi olduğu tahmin edilmektedir. Her durumda, ötekine benzer bir evrim dramı burada yaşanmadı: Orangutanın soyu homininilere dayanmamaktadır. Kendi soyunun son uzantısıdır. İşin garip yanı, en sonunda, *Dryopithecus* ve *Sivapithecus*'un neslinden gelenler yüz yüze gelecektir (ancak bu yüz, maymun yüzü değildir). Pliyosen Devre sonundaki buzularası dönemler Dünya'yı, ormanları geri getirecek ve kurumuş gölleri suya kavuşturacak kadar ısıttığında, Afrika'nın hominininileri, ilk Miyosen maymunlarının önceden yapmış olduğunu yaparak; Afrika'dan Avrasya'ya göç ettiler. Böylelikle bu göçmenlerden ilki, Homo Erectus, Arabistan'ı ve Güney Asya'yı geçti. Bir gün, Malaya'da veya Java'da ya da Brunei'de bir yerlerde bir yaratık gördü. Eğer yolculuğu daha süratli olmuş olsaydı[10], bu yaratık ona Afrika'da geride kalan şempanze ve gorilleri hatırlatırdı. Orangutan ve hominini arasındaki 9 milyon yıllık ayrılık bitmişti.

PLEİSTOSEN SOĞUĞU

Daha önce Miyosen Devrenin sonunda başlamış ve (ilk hominininilerin Afrika'da ortaya çıktığı) Pliyosen Devrede devam etmiş olan sıcaklık düşüşünün sahneyi, Pleistosen Devre için hazırladığından bahsetmiştik. Pleistosen Devre 2 milyon yıldan daha az bir süre önce Senozoik Buzul Çağı boyunca görülen en sert buzullaşmalarla başlamış, kısa süreli, ılık buzularası dönemlerle kesintiye uğramıştır. Hominini evriminin devam etmekte olduğu Afrika'da, bu aşamalara, iklimsel dalgalanmalar ve bazen

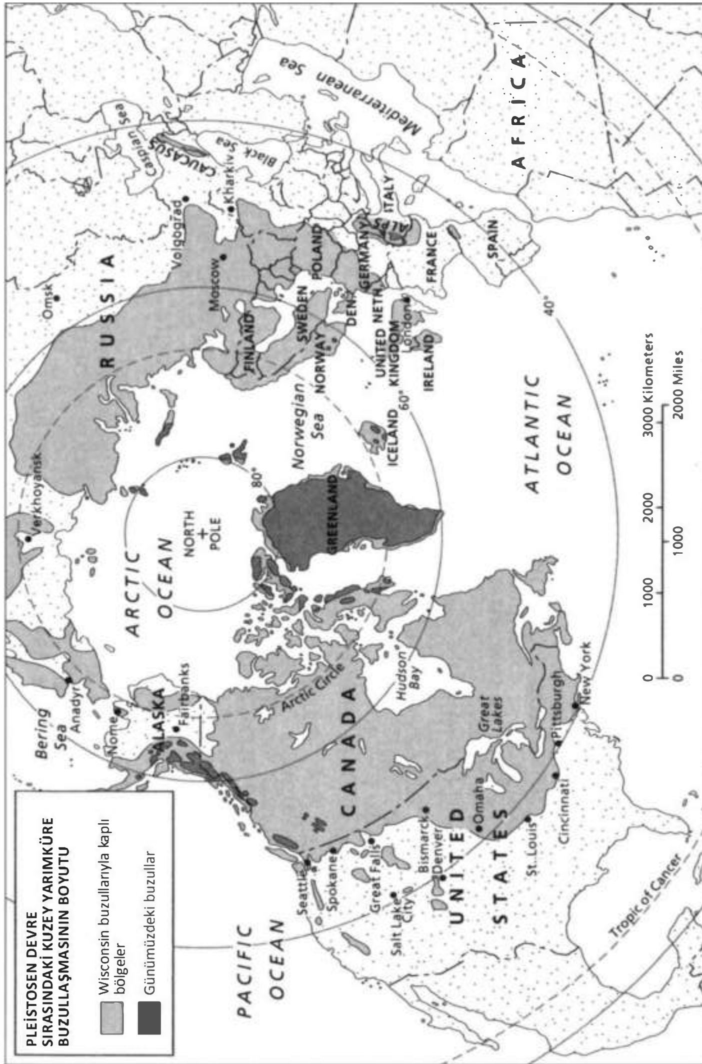
10 Çünkü bu maymunlar artık Avrasya'ya göç etmişti; Afrika'da değillerdi.

de doğal seleksiyona neden olan aşırı çevresel iniş çıkışlar damgasını vurmuştur. *Australopithecus*'ın ardılı *Homo Erectus*, bu hominінilerin en başarılısıdır. *Homo erectus*, ormanların önce savanalara, sonra yeniden ormanlara dönüşümüyle, göllerin oluşup sonra buharlaşmasıyla, kolaydan zora değişen vahşi yaşam ve yakalanması zor avlarla fosil kalıntıların gösterdiği kadarıyla, büyük yanardağ patlamaları ve kül yağmurlarıyla bile başa çıkabilmiştir. Şüphesiz, *H. Erectus* sayısı ve dağılımı değişiyordu. Ancak bu tür, 2 milyon yıl süresince hayatta kalabilmiş, Afrika'dan ayrılarak, Avrasya'nın dört bir yanına dağılmış; sadece Güneydoğu Asya'ya değil, aynı zamanda doğuda günümüzdeki Çin bölgesine ve batıda Avrupa'ya kadar yayılmıştır. *Homo erectus* ve onun öncülü, alet yapabilen *Homo Habilis* (becerikli insan) benzer yollardan geçecek insan yayılımının da ilk habercisidir.

Pleistosen Devredeki çevresel koşullar bugün yoğun şekilde araştırılmaktadır. Pleistosen buzullaşması tüm şiddetiyle yaşanırken kalıcı buz, kuzey yarımküre kara parçalarına iyice yayılmıştır (Şekil 4-6). Bu, bitki ve hayvan dağılımını derinden etkilemiş, canlıları ekvatora doğru, daha aşağı enlemlere ve alçak rakımlara doğru itmiştir. Hayvanların yaşadıkları alanlar ve sığınaklar azalmış, nişler[11] kullanılamaz hale gelmiş ve bazı türler değişime uyum sağlayamayarak yok olmuştur. Bu tür buzullaşmalar yüz bin yıl bile sürse, eninde sonunda bir buzularası dönem dünyayı ısıtarak buzun çoğunu eritecek, yaşam alanlarını genişletecek ve hayatta kalma olanaklarını artıracaktır.

Grönland buz çekirdekleri ve Atlantik Okyanusu tabanındaki çamur birikintisi de dâhil olmak üzere çeşitli yerlerden elde edilen fiziki kanıtlar, Pleistosen buzullarından artakalan kırılmış ve ufalanmış kayalara dair incelemelerle de birleşince, ilk bakışta, Pleistosen sıcaklıklarının iniş çıkışlarında ciddi bir

[11] Niş, canlıların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli tüm faaliyetleri ifade eder. Habitat canlıların yaşam ortamıyken niş bu ortamda gerçekleştirdiği her türlü eylemdir. İklim değişikliğiyle beraber nişler geçerliliğini yitirmiştir.

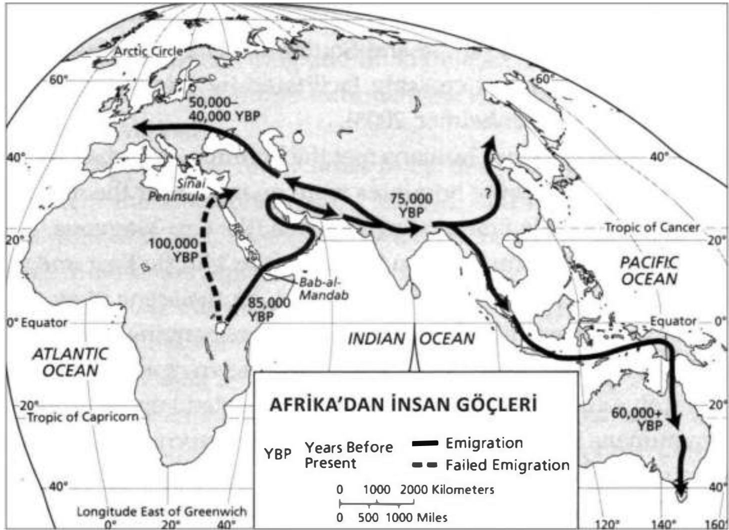
Şekil 4-6. Bir Pleistosen Devre buzullaşması sırasında kuzey yarımküre. Buz, Kuzey Amerika'yı Ohio Nehri'ne kadar, Avrasya'yı Britanya'dan Rusya'ya kadar kaplamıştı.

düzenliliğin varlığına işaret ediyor gibi göründü. Buzularası dönemlerin yaklaşık 10 bin yıl sürdüğü ve bir buzullaşma ile buzularası dönemin toplamda, yaklaşık 110 bin yıl veya daha çok sürmüş olduğu düşünüldü. Pleistosen Devrenin son 425 bin yılında meydana gelen dört ana buzullaşma dönemini, halen içinde bulunduğumuz Holosen Dönem dâhil, dört buzularası dönemin izlemiş olduğu varsayıldı.

Ancak, son araştırmalar durumun bu kadar da basit olmadığını göstermektedir. Birincisi, buzullaşma-buzularası döngü süresi yaklaşık 425 bin yıl önce değişmiş, o zamana kadar her bir döngü 40-50 bin yıllık bir süreyi kapsarken, sonradan bu süre yaklaşık 100 bin yıla yükselmiştir. İkincisi, son buzullaşma olan

Wisconsin, uzunca bir buzularası dönemden, Eemiyan'dan sonra, günümüzden yaklaşık 100 bin yıl önce başlamış olsa da, uzun ve kesintisiz bir buzullaşma dönemi değildi. Birçok kısa buzularası dönem ve binlerce yıl boyunca, daha yüksek enlemlerde yerleşimi mümkün kılan, nispeten daha uzun ılık dönemler tarafından kesintiye uğratılmıştı. Bu değişimler, sıcaktan çok soğuğa, ılımandan soğuğa öyle ani oluyordu ki, bundan sadece hayvanlar ve bitkiler değil, homininiler ve insanlar da büyük zarar gördü.

Şimdi artık modern insanı da resme ekleyebiliriz, çünkü modern insan, Wisconsin'den önce gelen buzullaşma döneminde, muhtemelen yaklaşık 170 bin yıl önce Afrika'da ortaya çıkmıştır. Homininiler ve insanlar sadece Afrika'nın bazı bölgelerini değil, ayrıca Afrika'dan Avrasya'ya uzanan göç yollarını ve iklim sertleştiğinde, aynı acı kaderi de paylaştılar. İlk insanların, Afrika ve Avrasya arasında Sina Yarımadası boyunca uzanan kara köprüsünü Eemiyan buzularası dönemin sonunda kullandıklarına dair bazı bilgilere bugün sahibiz (Şekil 4-7). Wisconsin buzullaşmasının aşırı sıcaklık düşüşleriyle başlamasının hemen ardından Orta Doğu'ya doğru yol aldılar. Bu eski göçten kalan tek şey, göçmenlerin kemikleridir.

Şekil 4-7. Afrika'dan Avrasya'ya ilk insan göçlerinin zamanı ve rotası (veya rotaları) halen çözülememiştir. Bu haritada, ihtimallerden biri gösterilmektedir.

Göçenler, hiçbir zaman Avrupa'ya ulaşamadılar.

İnsanlar muhtemelen 85 bin yıl önce Afrika'dan tekrar göç ederken, bu sefer Kızıl Deniz'in öbür ucundan geçerek, faklı bir yol izlediler. Wisconsin Buzullaşması o kadar fazla suyu buza çevirmişti ki, Kızıl Deniz'in su seviyesi bugünkü halinden çok daha düşüktü. Kızıl Deniz'in Hint Okyanusu'na açıldığı Babü'l-Mendep'teki (Arapçada "Hüzün Kapısı" anlamına gelir) kayalıklar adım taşı görevi yaparak karşıya geçişi kolaylaştırmış ve Afrikalı atalarımızın yola devamını sağlamıştır. Yaklaşık 60 bin yıl önce, ilkin Arap Yarımadası kıyıları boyunca, sonra, Basra Körfezi'nin etrafından Hindistan'a ve Güneydoğu Asya'ya doğru ilerleyerek; Yeni Gine üzerinden (yine düşük su seviyeleri sayesinde) Avustralya'ya ulaştılar (Oppenheimer 2003).

Bu süreçte modern insanlar, önceden Avrasya'ya göç etmiş olan Hominiinilerle karşılaştılar. Homininiler, bu sonradan

gelen, becerikli modern insanlarla denk değildi. Bu ilk modern insanlar (Cro-Magnonlar diye bilinir), Hindistan'dan yola çıkıp Orta Doğu üzerinden Avrupa'ya ulaşınca, orada Neandertaller ve daha önceki *Homo* türleriyle karşılaştılar ve onları, mağara sanatından aletlere, gelişmiş balıkçılık düzeneklerinden, dikilmiş kıyafetlere kadar değişen karmaşık kültürleriyle, hemen oracıkta alt ettiler. Yardımlaşan topluluklar halinde yaşıyor, gelişmiş bir dil kullanıyorlardı. Modern insan, daha önce Afrika dışına göçerek hayatlarına devam edenlerden her açıdan daha üstündü. Teknolojileri, Winconsin iklim değişiklikleriyle mücadele edebilmelerini sağlamıştı: Daha ılıman zamanlarda sınırlarını genişletmişler, havalar soğuduğundaysa gittikçe zorlaşan çevresel koşullara karşı koymak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdi. Paleoantropologların Avrupa'daki aşırı soğuklara rağmen hayatta kalabilen insanların yerleşim yerlerine ait fosil kanıtlar bulmaları da buna işarettir. İnsanlar, değişebilen iklim şartlarının getirdiği zorluklarla mücadele etmek için yöntemler geliştirmişlerdir.

KIL PAYI

Doğrusunu isterseniz insanlık, Avrupa'ya yayılabildiği için oldukça şanslıydı. Çünkü Afrika'dan çıkıp Arap Yarımadası ve Güney Asya'dan geçerek yapılan göç, olağanüstü bir şekilde durmuştu. İnsan göçünün öncülerinin 73.500 yıl önce nerede olduğunu bilemesek de, Babü'l-Mendep üzerinden göç, o sıralarda muhtemelen devam etmekteydi. Derken, bugünün Endonezya'sında neredeyse gezegendeki insanların tamamını yok ettiği düşünülen bir felaket gerçekleşti. Sumatera (eski adıyla Sumatra) Adası'nda, bugün Toba adı verilen bir yanardağ, faaliyete geçmekle kalmayıp, infilak etti. Bu patlama, milyonlarca ton parçacığı yörüngeye fırlatarak Güneş'i kapat-

mış ve Dünya'nın büyük kısmını uzun süren bir karanlığa ve iklim değişikliğine sokmuştur. Toba Dağı'nın infilakı için daha yanlış bir zaman olamazdı. Wisconsin Buzullaşması tüm sertliğiyle devam ederken, Dünya'nın yaşanılabilir kısmı zaten sınırlıyken, zaten az olan insan nüfusunun büyük kısmı ölümle karşı karşıya gelmiştir. Antropologlar bu olaya insanlığın "evrim darboğazı" adını vererek, genetik çeşitliliğin büyük kısmının bir anda yok olduğunu ileri sürmüşlerdir. Günümüzde, Toba felaketinin kalıntısı olan, 90 kilometre uzunluğunda 50 kilometre genişliğinde içi dolmuş kaldera[12], Afrika savanasında ortaya çıkışından beri insanlığın karşılaştığı en büyük felaketin sessiz tanığıdır.

Dünya tarihinde pek çok defa yaşandığı gibi, gökyüzü sonunda açılmış, atmosfer arınmış, koşullar normale dönmüştür. Toba büyük bir felaket olsa da, Chicxulub kadar kötü değildir. Dünya'nın dört bir yanında yangın çıkarmamıştır. O asteroit darbesinin yıkıcılığıyla kıyaslanamaz. Yine de, insanlığın başına gelmiş büyük bir felakettir ve bu tür tehlikelerin yeniden gerçekleşebileceğini hatırlatır. Jeologlar Toba patlamasından, ortalama olarak yarım milyon yılda bir yaşanabilecek bir olay olarak bahsederler. Toba gibi bir patlamanın uzunca bir süre olmayacağının garantisi de yoktur. 26 Aralık 2004'te gördüğümüz gibi, gezegenimiz hâlâ önceden tahmin edilemeyen, hesaplanamayan doğal afet riskleri taşımaktadır.

Şimdi, Senozoik Buzul Çağının ekolojik destanını yeniden gözden geçirerek iklim ve medeniyetin coğrafi öyküsünün devamını tahmin etmeye çalışalım. Buzullar, on milyonlarca yıl boyunca (içeriğine uygun şekilde adlandırılmış olan) buzullaşma dönemlerinde yayıldı; sadece buzularası olarak bildiğimiz ılık dönemlerde geri çekildi. Bu çevre değişikliklerinden, yalnız kutup bölgeleri değil, gezegenin tamamı ve

12 Kaldera, yanardağ patlaması sonucunda oluşan büyük çukurdur.

üzerindeki yaşam formları da etkilendi. Buzulların artmasıyla maymunlar, soğuyan Avrasya'dan Afrika'ya ve Güneydoğu Asya'ya göç ettiler. Buzularası dönemler ise homininilerin Afrika'dan ayrılıp ılıman Avrasya enlemlerinde yaşamasına olanak tanıdı. Tüm bu süreçte, dünyadaki ortalama sıcaklıklar yaklaşık 1,8 milyon yıl öncesine kadar düşmeye devam etti. Pleistosen Devre ile beraber buzullaşma dönemlerinin uzun ve buzularası dönemlerin kısa oluşu tersine döndü. Yaklaşık 120 bin yıl önceki Eemiyan buzularası dönemi bugünkü Holosen Dönemden bile daha sıcaktı. Ancak yaklaşık 110 bin yıl önce Wisconsin buzullaşmasının çabucak yayılmasıyla beraber, aniden son buldu. O dönemde dünyada insanlar olsa da, Afrika'dan ilk göç denemeleri, sert iklim koşullarının bir anda geri dönmesiyle engellendi. En sonunda Afrika'dan çıkmayı başardıklarında, Asya kıyıları boyunca güney rotasında ilerlediler. Yine de Wisconsin soğuğunun yumuşadığı ve bundan yararlanan modern atalarımızın, günümüz Avrupa'sına nüfuz ederek, orada Neandertal öncülleriyle karşılaşıp, onları alt etme fırsatı bulduğu dönemler oldu. Ne var ki buzullaşma en acımasız haliyle geri döndü ve buzullar, sadece 20 bin yıl önce, Kuzey Amerika'da Ohio Nehri'ne, Avrupa'da güney İngiltere'ye, orta Almanya'ya, Slovakya'ya ve Ukrayna'ya ulaşacak kadar güneye ilerledi. Ardından, neredeyse 18 bin yıl önce, küresel ısınma bu buzulları hızla eritti. Bu erime öyle hızlı oldu ki, buz altından koca bölgeler açığa çıktı, devasa buz kütleleri okyanusa kaydı, deniz seviyesi yükseldi, kıtaların sınırları su altında kaldı, kıtalar ve adaları birbirine bağlayan kara köprüleri suyla kaplandı ve fiziki dünya haritası bugünkü haline benzemeye başladı. Soğuk iklim koşulları 12 bin yıl önce bir süreliğine geri döndüyse de, bu durum uzun sürmedi. 10 bin yıl öncesi ve günümüz arasındaki dönemde insanlık, Holosen adını verdiğimiz uzamış bir buzularası dönemin getirdiği sıcaklıkla gün yüzü görmüştür. Ancak Eemiyan Dönemin aksine Holosen

Dönem, gelişmiş kültür ve medeniyetlere, nüfus patlamasına, devletler ve imparatorlukların oluşumuna, devasa şehirlerin gelişimine, sanayi ve teknolojinin pek çok şekilde ortaya çıkışına, eşi benzeri görülmemiş savaşlara ve yıkımlara şahit olmuştur. 7 milyarı aşmış dünya nüfusu ile yaşam olanaklarını sonuna kadar tüketen "küresel ısınma" önümüzdeyken cevap aranması gereken soru şu: "Ya Pleistosen Devrede düzinelerce kez olduğu gibi, buz tekrar geri dönerse, ne olacak?"

5
İKLİM, MEKÂN VE KADER

Keşke Wisconsin buzullarının son dalgasına şahitlik etmiş olan insanlar, buz, kuzey yarımkürenin daha alçak enlemlerine doğru ilerlerken, mücadelelerinin yazılı bir kaydını bırakabilselerdi! İnsanların o dönemde Amerika'ya ulaştığına dair hâlâ kesin kanıt bulunmasa da, Avrupa'dan Çin'e, Avrasya'nın her yeri çevresel anlamda çalkantılı bir dönemden geçiyordu. Şekil 4-6'da görülebileceği gibi buzul levhaları, İskandinavya, İngiltere ile İrlanda, Hollanda ile Almanya, Polonya ve Baltık Bölgesi'nin neredeyse tamamını ve bugünkü Rusya'nın çoğu bölgesi de dâhil olmak üzere Avrupa'nın pek çok bölgesini kaplamıştı. Buzulların, tabanlarını siyaha boyayarak kenarlarında çizgiler oluşturan altlarındaki kayaları öğütüp un ufak ederek amansızca ilerleyişleri, önlerine kattıkları moloz yığınlarını iteklemişti. Bugün Ortabatı[1] manzarasındaki orman hattı, buzul bir geçmişin topoğrafik kalıntısı olarak, buzul

[1] Ortabatı: ABD'nin orta - kuzey bölgesinde bulunan bir grup eyaleti anlatmak için kullanılan deyim.

"uzantılarının sander düzlüklerinde[2] eriştiği sınırların işaretidir. Kuzey Amerika'daki buzullar, Ohio Nehri'nin kıyılarına kadar ulaşmıştı. Avrupa'da Ren Nehri'ni geçmiş, hem Avrupa Alpleri hem de Rocky Dağları'ndaki dağ buzulları dağ silsilesinin tamamını örtecek şekilde birleşmiş, vadilere ve daha alçak ovalara doğru yayılmıştı. Bitkiler, insanlar ve hayvanlar telef olmuştu. Kuzeydeki iğne yapraklı ormanlar, güneye, İspanya ve Meksika'ya kaymıştı. Akdeniz ve Karayip bölgeleri, kutup soğuğu etkisindeydi. Afrika, Güney Amerika ve Güney Asya'daki ekvator ormanları, çevrelerinde yeni savanaların oluşmasıyla yok olmaya başlamıştı.

Bundan 20 bin yıl önce (dünyanın ömrünü insan ömrüyle kıyaslarsak, gözümüzü açıp kapayıncaya kadar geçen zaman önce de denebilir), aşırı bir iklim değişikliğinin ufukta göründüğüne dair pek az işaret vardı. Hatta hiçbir bilim adamı, artan sıcaklıkların buzulların dış cephelerini eritmeye başladığı 18 bin yıl öncesinde bile, buzun erimeye devam edeceğini ve buzulların tamamının kısa sürede yok olacağını öngöremezdi. Erimeye şahit olan insanlar muhtemelen, bunun yine yüksek enlemlerde hayatta kalan toplulukların daha önce tecrübe ettiklerine benzer, geçici bir dönem olduğunu düşünmüşlerdi. Ne var ki, bu seferki küresel ısınma başkaydı. O kadar güçlü ve istikrarlıydı ki, buzullar parçalanmaya, tozlaşmış yüklerini salıvermeye ve altlarındaki (sadece buzulun dış sınırlarındaki değil, tamamındaki) toprağı göstermeye başladı.

Bu, çalkantılı bir dönem olmuş olmalı. Erimeyle ortaya çıkan sular, buzulların hem dış kenarlarından hem de iç yüzeylerinden fışkırmaya ve Mississippi Vadisi ile deltasının büyük kısmını dolduracak olan, tortuyla dopdolu, uğultulu nehirler meydana getirmeye başladı. Deniz seviyesi halen düşükken, Hudson Nehri gibi hırçın nehirler, kıtasal kabukta

2 Sander düzlükleri, buzulun dış sınırındaki erimiş suyla bütünleşmiş, buzul çökeltilerinden meydana gelen kumluk, taşlık alanlardır.

derin kanyonlar oluşturdular. Ancak deniz seviyesi kısa süre sonra yükselerek, yeryüzündeki karmaşanın kanıtı olan Büyük Erimenin izlerini sular altında bırakacaktı. Yükselen su seviyesi, Avrupa'da Manş Denizi'ni oluşturmuş ve genişletmiş, Britanya'yı anakaradan ayırmıştı. İskandinavya Yarımadası'ndaki buzulların erimesiyle ortaya çıkan su, Baltık Denizi'ni doldurdu. Buz Almanya ve Rusya'da hızla yok oldu. Alp Dağları'nın buz örtüsü yakıcı güneşle inceldikçe buzullar azaldı.

Wisconsin döneminin sonundaki soğuk iklimde yaşayan Taş Devri insanı için bu ısınma muhtemelen sevindirici olduğu kadar zorluydu da. Sıcaklığa bir de çevresel karmaşa eklenmişti: Buzullar eriyip, ufalanıp tozlaşmış kaya parçaları açığa çıktığında, şiddetli rüzgârlar, lös denen bu maddeleri boğucu bulutlar halinde havaya savuruyor ve 1930'larda Amerika'nın Büyük Düzlüklerinde oluşan kuraklığın, bunun yanında hafif kalacağı[3] bir çoraklaşma meydana getiriyordu. Hem Kuzey Amerika hem Avrasya'daki lösler, metrelerce kalınlıktaki tabakalar halinde çökeldi. En son oluşan çökeltilere ait bir haritada, bunun, eriyen buzullar tarafından beslenen Sarı Nehir (Çin), Tuna (Avrupa) ve Mississippi-Ohio drenajı (Kuzey Amerika) gibi nehirlerle ilişkisini göstermesi şaşırtıcı değildir. Eğer antropologların, insanların, en erken 13 bin yıl önce Amerika'ya ayak bastıkları tezi doğruysa, bu bölgede hiçbir insan topluluğu, bu "buzul çevresi"[4] (ya da "buzul kenarı") olgusunun muhatabı olmuş olamaz. Öte yandan, Avrupa ve Asya'daki insanların bu süreci yaşadığına şüphe yoktur. Yine de, ısınma süreci o kadar istikrarlı bir şekilde seyretti ki, insanlar, kutuplara doğru uzaklara, daha da uzaklara göç etmek

---

3 20. yüzyılın başında ABD'de toprağı gübreleyen hayvanlar uzaklaştırıldı, toprağı tutan yaban otları söküldü. Bunun yerine buğday tarımına ağırlık verildi. Doğaya yapılan bu müdahale şiddetli kuraklıkla birleşince toz fırtınaları halinde geri döndü. Fırtınalar, üç dalga halinde devam etti; çevresel, ekonomik ve toplumsal açıdan büyük zarar verdi. John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* romanı bu hadiseden kaynaklanan tasvirlerle doludur.

4 Periglacial

zorunda kaldılar. Yazların giderek ısınması ve kışların daha ılıman geçmesi, geçim yollarının daha güvenli hale gelmesini ve insan topluluklarının büyümesini mümkün kıldı.

SON BİR DALGA

Ne var ki, tabiat bir sürpriz daha yapacaktı. 12 bin yıl öncesine gelindiğinde buz, hem Kuzey Amerika'nın hem Avrupa'nın güney bölgelerinde erimiş, ancak bugünün Kanada'sı ve Kuzey Avrupa'nın bazı kısımları ile Kuzey Rusya'da kalmıştı. Söz konusu buz örtülerinin kaygan tabanları eriyen buzun oluşturduğu suile bir araya gelince, kaçınılamaz bir şeye yol açtı: Buz örtüleri yamaçlardan aşağıya kıyılara ve nihayetinde okyanusa doğru kaymaya başladı. Bilhassa Kanada'nın büyük bir bölgesi kadar bir buz tabakası, Kuzey Atlantik'e doğru kayarak, Avrupa'dan Karayipler'e korkunç kıyı dalgalarına ve okyanus sıcaklığının buzul dönemindeki seviyeye düşmesine neden oldu. Buzun bir zamanlar bulunduğu tundralarda açan bir yaban çiçeğinin adı verilen, Genç Dryas, bin yıldan uzun bir süre soğumaya yol açmıştır (Atalarımız "yine başa döndük!" demiş olmalı). Ancak bu defaki soğuma geçici ve kısaydı. Günümüzden 10 bin yıl öncesine gelindiğinde sıcaklıklar tekrar yükselme seyrine girmişti. Kalan buz tekrar erirken, Genç Dryas tüm bu süreçte ufak bir ayrıntı olarak kalmıştır.

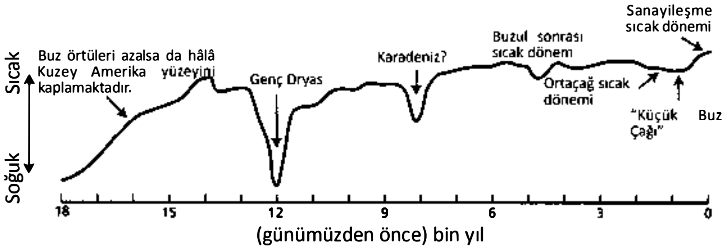
Genç Dryas dönemine Kuzey Atlantik'e kayan devasa bir kuzey buz kütlesinin neden olduğunu savunan birincil varsayıma karşı, günümüzde bazı bilim adamları, bir kozmik olayın, muhtemelen bir kuyruklu yıldızın, kuzey yarımkürede bir yerlerde yüzeye yakın şekilde patlayarak bu geçici soğuma dönemine yol açan atmosferik şartları oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Henüz bir uzlaşmaya varılmış olmasa da, buradan bir ders çıkarmak gerekir: Çevresel bir olay, sıcaklığın uzun

dönemli eğilimini anında tersine çevirebilir. Şu an zaten gerilemekte olan Grönland Buz Örtüsü bir anda, Kutup Denizi'ne doğru bir bütün halinde kayarsa ne olur? Ya da Antarktika Buz Örtüsünün büyük bir kısmı Güney Okyanusu'na doğru göçerse? Aslında, bu durumda bir süre küresel ısınmayı dert etmeyebilirdik.

HOLOSEN DÖNEMDE İNSANLIK

Genç Dryas sonrasında yaklaşık 10 bin yıldır süren ılık döneme jeologlar Holosen Dönem adını vermektedir. Ancak elbette bunun jeolojide yeni bir dönem, yani Senozoik Çağ'ın bitiminin ardından yeni bir evre olduğuna dair henüz bir kanıt yoktur. Şu an Holosen Dönemle ilgili bilinen tek şey, bir başka Pleistosen buzularası dönemi olduğudur.

Holosen Dönemi farklı kılan şey, jeoloji değil, coğrafyayla ilgilidir. Holosen'in tamamen yeni bir *kültür* dönemi olduğuna şüphe yoktur: Hominininiler milyonlarca yıldır, modern insansa, muhtemelen 170 bin yıldır dünyadadır. Buna rağmen Holosen'in tanık olduğu demografik veya kültürel patlama daha önce görülmüş hiçbir şeye benzememektedir. 2011'de bazı araştırmacılar jeolojideki Holosen Dönem teriminin coğrafi karşılığının, insanların gezegen ve çevre üzerindeki etkileri göz önüne alınarak, "Antroposen -insan egemen- Dönem" olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunu destekler şekilde David Deutsch, (örneğin) Manhattan Adası'nın günümüzdeki şehir topografyasının jeolojik topografyasına tamamen baskın geldiğine, onun önüne geçtiğine dikkat çekmektedir. Buna göre, coğrafi görünümün esasen önemi kalmamış, antropojenik-insan eseri- topografya ise işlevsel olarak bütünüyle baskın gelmiştir (Deutsch 2011). Gezegenin ortalama sıcaklığının son zamanlarda artışının tek nedeninin insanların atmosferi

Şekil 5-1. Son 18 bin yıldaki kuzey yarımküre sıcaklıkları. Hızlı ısınma ve Wisconsin buzullarının çabuk erimesinin ardından aşırı soğuklar aniden geri dönmüştür (Genç Dryas). Ancak aynı hızla ısınma seyrine tekrar girilmiştir. Bazı dalgalanmalara rağmen bu seyir günümüze kadar devam etmiştir. 1940'tan 1970'e kadar süren soğuma sürecinden sonra günümüzdeki küresel ısınma, insanların atmosferi kirletmesiyle artmaktadır.

kirletmesi olduğunu savunanlar, insanlığı çevre konusunda baskın etken olarak görmektedir. Bu da "Antroposen" tabirini desteklemektedir.

Öte yandan, son 10 bin yıldır insanın doğa üzerindeki hâkimiyeti olgusu bundan biraz daha geniştir. Gerçekten, son 10 bin yılda, geniş çaptaki doğal bitki örtüsünün çiftliklere dönüşmesine, nehirlere barajlar yaparak set çekilmesine, tepe yamaçlarının sulanmasına, kentsel bölgelerin asfalt ve betona gömülmesine, doğal kaynakların çıkartılmasına, deniz hayvanlarının neredeyse yok edilmesine, tropik bölgelerdeki ormanların büyük kısmının tahrip edilmesine ve sayılamayacak kadar çok türün soyunun tükenmesine şahit olunmuştur. Tüm bunlar olurken de, insan nüfusu on binlerden 7 milyara çıkmıştır. Ancak doğanın hâlâ muazzam bir gücü var. Birkaç milyar ton protondan oluşan bir Güneş patlaması, Dünya'nın manyetik kozasından geçerek, modern elektroniğin siber elektrosferinin[5] tamamını kavurabilir. 70 bin küsur yıl önce gerçekleşen Toba patlaması gibi bir volkanik püskürme milyonlarca hayata mal

[5] Bilim adamları, büyük bir Güneş patlamasının açığa çıkaracağı manyetik etkiyle enerji yapılarına ve cihazlarına zarar verebileceğini savunmaktadır.

olabilir ve Dünya'yı on yıllarca geriye götürebilir. Sadece, 26 Aralık 2004'te Sumatra açıklarında gerçekleşen birkaç deprem bile çeyrek milyondan fazla hayatı söndüren bir tsunamiye yol açmıştı. Chicxulub benzeri bir asteroit darbesi Holosen (ya da Antroposen) Dönemi bitirebilir.

Günümüz ılımlı iklim koşullarına neden olan buzul sonrası ısınma dönemi, halen bazı açılardan gizemini korumaktadır. Bilimsel araştırmanın (ve tartışmanın) devam ettiği noktalardan biri, anlaşıldığı kadarıyla 8.200 yıl önce birden oluşmuş Karadeniz ile ilgilidir. Birkaç yıl önce bir grup jeolog, bunun da Kuzey Amerika'nın en kuzeyinden kaymış olan, Genç Dryas'a neden olandan daha küçük olsa da Kuzey Atlantik sıcaklıklarını düşürecek ve deniz seviyesini yükseltecek kadar büyük bir buz parçasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Buna göre, Atlantik deniz seviyesinin yükselmesiyle su, Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek Akdeniz'e girip; o zamanlar göl olan ve kıyılarında pek çok köy bulunan Karadeniz'e aradaki seti aşarak ulaşmıştı. Jeologlar William Ryan and Walter Pitman'ın 200 Niagara şelalesi kuvvetinde olduğunu iddia ettikleri bu olay, Karadeniz'in su seviyesini günde 15 santimetre yükseltmiş ve kıyıdaki köylüleri günde yaklaşık 1,6 kilometre geriye çekilmek zorunda bırakmıştı. Bunlardan çoğu evlerini, sandallarını, topraklarını hatta hayvanlarını terk ederek; selin, geride bıraktıklarını yutuşunu izlemek zorunda kalmıştı. Ryan ve Pitman'a göre, her şey bittiğinde Karadeniz'in seviyesi 145 metre yükselmişti. İncil'de geçen "Büyük Tufan" efsanesi de, muhtemelen bu şekilde doğmuştu.

Müteakip araştırmalar bu senaryoya şüphe düşürse de, Karadeniz havzasında yerli halkın hazırlıklı olmadığı bir olağanüstülüğün yaşandığına şüphe yoktur. Dünya'nın başka yerlerindeki olağanüstü olaylar da büyük olasılıkla keşfedilmeyi ve incelenmeyi beklemektedir. Her hâlükârda Holosen, buzuldan ılıman ve sakin iklime vukuatsız bir geçiş değildi. Yine de

şartlar, varsayımsal Karadeniz krizinin ardından, yaklaşık 7000 yıl önce, küresel çevre koşullarının günümüzde alışkın olduğumuz koşullara benzemesiyle başlayan süreçte, iklimbilimcilerin Buzul Sonrası Optimumdan (en yüksek ısınma) bahsetmesine olanak tanıyacak kadar dengeye kavuşmuştu (Şekil 5-1). Bu Buzul Sonrası ısınma, bir başka yararlı döneme; yaklaşık 2.000 yıl öncesinden başlayarak, yerleşimin Avrasya'nın yüksek enlemlerine yayılmasına, İzlanda'da nüfus oluşmasına, hatta Grönland'ın sömürgeleşmesine tanık olunan, Orta Çağ Sıcak Dönemi'ne yerini bıraktı.

İklim açısından elverişli geçen bu dönemlerde yine de her şey güllük gülistanlık değildi. Günümüzden yaklaşık 3620 yıl önce, Girit'in kuzeyinde bulunan Kiklad takımadalarından Santorini volkanik adası, Toba'ya benzer şekilde patlayarak Doğu Akdeniz'de büyük bir alanı kalın ve zehirli bir kül tabakasıyla kaplamıştı. Kapkaranlık günler ve denizdeki sismik dalgalar, İncil'deki karanlık ve denizin yarılmasına dair göndermelere neden olmuş olabilir (hatta belki de günışığı yeniden parladığında Santorini'nin çoğu ortadan kaybolduğu için, Atlantis efsanesine). Ancak, güçlü ve kültürel açıdan önde olan Minos Uygarlığının bulunduğu Girit'te olanlar, bunlardan daha önemlidir. Santorini patlaması buraya muhtemelen ölümcül bir darbe vurmuş ve eski Yunan'ın bölgesel hâkimiyetinin önünü açmıştır.

Bu elverişli iklim dönemi, şartların kesintisiz olarak lehte olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Buzul erime süreci (yani buzulların eriyip toprağın atmosfer şartlarına açık hale gelmesi), buzlar yok olduktan sonra uzun süre daha devam etmiştir. İklim bölgelerinin kutuplara doğru kayması, toprakların olgunlaşması, bitkilerin ve hayvanların yayılması, çevreyi binlerce yıldır değiştirmeye devam etmektedir. Bulundukları yer itibariyle daha avantajlı olan toplumlar, bunu, güvenlik, nüfuz ve güç elde etmek için kullandılar. Bugünkü Orta Doğu'da yer

alan bazı erken dönem devlet ve şehirlerinin de dâhil olduğu diğerleriyse, nehirlerin kuruduğunu, çöllerin genişlediğini ve geçim kaynaklarının tükendiğini gördüler. Bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi, sulu tarımın bulunması bu zorluklara verilmiş bir cevap mıdır, yoksa buna daha önce, istikrarlı ortamlarda artan nüfus baskısı mı yol açmıştı?

Orta Çağ sıcak dönemi, bu çağdaki iki imparatorluk için kesinlikle iyi bir dönem olmuştur. Bunlar, Batı Avrasya'daki Roma ve Doğu Avrasya'daki Han imparatorluklarıdır. Roma İmparatorluğu Avrupa'yı hiç olmadığı kadar (hatta sonraki dönemde de hiç olmayacağı kadar) birleştirmiş ve kalıcı şekilde izini bırakmıştır. Çin'i şekillendiren Han hanedanı ise, büyük ve güçlü bir devletin temelini atmıştı. Han İmparatorluğunun başkenti Çangan (artık Şian), Çin'in Roma'sı olarak; Roma ise, Akdeniz'in Çangan'ı olarak biliniyordu. İpekyolu sadece doğu ile batı arasında mal taşımak için değil, aynı zamanda güç ve ihtişam hikâyelerini yaymak için de kullanılıyordu.

Hava, hem Batı Avrupa'da hem Doğu Asya'da ılıktı. Romalılar Britanya'da üzüm asmaları dikerek geride sağlam bir şarap endüstrisi bıraktılar. Tarım sınırı devamlı kuzeye, İskandinavya'ya doğru kaymış ve ağaç sınırları ve otlaklar Alp Dağları yamaçlarından yukarı doğru çıkmaya başlamıştır. Tüm bunlar olurken, Avrupa'nın Orta Çağ şehirleri hızla çoğalmaya başladı ve mimarlar, onları medeniyetin bazı başyapıtları ile donattılar: Paris'in merkezinde, Sen Nehri'ndeki bir adada yer alan Notre Dame Katedrali; Chartres Katedrali, Canterbury Katedrali ve buna benzer Gotik tarzı yapıların başka parlak örnekleri gibi. Çin'de Tang Hanedanlığı (618-907), büyüme ve pekiştirme; mimari ve sanat alanlarında altın bir çağ başlatmıştır. Muhteşem şekilde tasarlanmış Budist tapınakları, Budizm'in yayılmasının habercisiydi. Şian, kültür başkenti ve dünyanın en büyük şehriydi. Ardından gelen Song Hanedanı, kuzey Çin ovasındaki benzeri görülmemiş tarımsal verimli-

likten ve güneydeki pirinç tarlalarından faydalanmıştır. Hanedanlığın son dönemlerinde, 1279'da, Çin nüfusunun yaklaşık 100 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Moğollar Yuan Hanedanlığını tesis etmek için Çin'i işgal ettiklerinde, onlar da Orta Çağ sıcak döneminin iyi koşullarından istifade ettiler.

Ancak bu uzun sürmedi. Eğer Çinliler ve Avrupalılar bugünkü gibi hava durumu konusunda bilgi alışverişi yapabilselerdi, Çinliler, Avrupalılardan aldıkları haberle alarma geçerlerdi. Çünkü batıda, uzun süredir devam ettiği için kanıksanmış olan ılıman ve elverişli şartların bitişine dair emareler vardı. Kışlar daha da soğurken, yüzyıllar boyunca yaşanmamış olan Mayıs donları artık sıklıkla görülür olmuştu. Sonbahar başı donları yerel çapta kıtlıklara neden oluyordu. Uzun süreli kuraklıklar Avrupa'nın bazı taraflarını kavururken, başka yerlerde yıkıcı sel afetleri yaşanıyordu. İngiltere'nin şarap endüstrisi, soğuk yüzünden sadece birkaç on yılda yok oldu. 14. yüzyıla gelindiğinde Alp buzulları ilerlemeye başlamıştı. Grönland'daki ufak yerleşim bölgesi çoktan kaybolmuştu. İzlanda da terk edilmiş durumdaydı. Rekor soğuklar, kurak yazlar ve şiddetli fırtınalar şeklindeki hava durumu aşırılıkları sıklaşmıştı. Doğa, Pleistosen Devrede çok yaygın olan iklimsel tersine dönmelerden birine hazırlanıyor gibi duruyordu. Holosen Dönemin sonu mu gelmişti?

KÜÇÜK BUZ ÇAĞI

14. yüzyıldaki çiftçilere, bağcılara ve denizcilere öyle görünmüş olmalıydı. Giderek artan soğuk, azalan yağış, dondurucu rüzgârlar ve büyüme mevsimlerinin giderek kısalması; hasadın azalmasına, çiftliklerin batmasına, denizin balıkçılık yapılamayacak kadar fırtınalı olmasına yol açmıştır. İnsanların daha önce olmadığı kadar şehirlerde toplandığı bir dönemde,

Avrupa'nın dört bir yanında kıtlıklar görülmeye başlamıştır. Dönemin iklimiyle ilgili; çiftçilerin (bağcılarınki özellikle faydalıdır) günlükleri, ağaç halka analizi (dendrokronoloji), buz çekirdekleri, o dönemde yazılmış eserler, betimleyici resimler, geride kalan tarif ve çizimlerin bir araya getirilmesiyle elde edilen iklimsel kayıtlar, 1300 yılı sonrasının yeniden buzullaşma dönemi olarak nitelendirilmesini desteklemektedir. Dağ buzullarının ilerlemesi ve Arktikaltı[6] bölgedeki buz kütlesinin kalınlaşmasının damgasını vurduğu bu soğuğa dönüş döneminin 19. yüzyıl ortalarında bitecek olduğunu artık biliyoruz. 1600'lü yıllarda başlayan en kötü dönemi bile Pleistosen Devre buzullaşması kadar olmamıştır. Yine de, bu kadarı bile Avrupa'ya ve dünyanın geri kalanına yetmişti. Elbette o dönemi görenler bunun uzun vadedeki muhtemel sonuçlarından habersizdi. Ancak yeni analiz yöntemlerinin gelişmesiyle bilim adamları ne yaşandığını kavrayabilmişlerdir. O zaman bu dönem, yanlış isimlendirilmiştir. Söz konusu geçici soğuma dönemi, bir buz çağı değil; kısa bir buzullaşma dönemiydi ve son 7 bin yılda ilk defa da oluyor değildi. Ancak, "Küçük Buz Çağı" adı "Mini Buzullaşma" adından daha akılda kalıcı olduğu için, bu haliyle yerleşmiştir.

Zaten, etkilenenler açısından düşünecek olursak pek de minik olduğu söylenemez. Avrupa'nın ikliminde keskin ve ani değişimler meydana geliyordu; iklim biraz düzelecek olsa arkasından hemen yeni bir kıtlık geliyordu, böylece nüfus bir artıp bir azalıyordu. 14. yüzyılda doğu ve batı Avrasya'nın coğrafyası kaçınılmaz biçimde birbirine geçmişti. Moğolların gelişip yayılmasını ve Çin'de hâkim olmalarını sağlayan elverişli çevre şartları, batıya doğru nüfuzlarını da desteklemişti. Bu süreçte acımasızca Avrupa'ya akın eden atlı Moğol göç-

6 Yarı Arktik bölge de denir. Kuzey yarımkürede Arktika'nın güneyinde kalan, Alaska, Kanada, İzlanda, Kuzey İskandinavya, Sibirya, Kuzey Moğolistan'ı kapsayan bölgeyi ifade eder.

men kervanları önlerine çıkan fare ve insanlara hıyarcıklı veba bulaştıran bakteri türü ve onun taşıyıcısı pireyi beraberlerinde getirdiler. Kara Ölüm, nüfusun en az yarısının ölümüne yol açarak, zaten zayıf olan Avrupa'nın üzerine kâbus gibi çöktü. Sıhhi ve çevresel toparlanma ise, ancak 15. yüzyılın son çeyreğinde başlayabildi.

Bu arada Küçük Buz Çağı Çin'de etkisini, ancak Moğol (Yuan) Hanedanlığı sona erdikten sonra tam anlamıyla gösterdi (1368). Ming Hanedanının ilk yöneticileri[7], birbirine Büyük Çin Kanalı ve diğer suyollarıyla bağlı, kuzey bölgesi buğdayla, merkezî bölgesi pirinçle beslenen kalabalık bir ülke devraldılar. Ming yönetimi 14. yüzyılın sonunda, efsanevi amiral Chung Ho'nun da tavsiyesiyle, Çin'in Hint Okyanusu ve ötesindeki iddialarını desteklemek ve itibarını tesis etmek amacıyla, okyanusta görev yapabilecek bir donanma inşa edilmesi emrini verdi. Nihayetinde tamamlanan bu donanma, en büyüğü 500 kişi taşıyabilen, 400 feet uzunluğunda, dört güverteli, dokuz direkli olan ve 30 günlük su ve ikmal maddesi alabilen 6000 adet gemiden oluşuyordu. Avrupa'da o zamana kadar yapılmış hiçbir şey, ne teknoloji ne de kapasite bakımından bu gemilerin yanına bile yaklaşamazdı. 1405 yılındaki ilk sefere 315 gemi ve 27 bin asker katıldı. Daha sonraki seyahatlerde Basra Körfezi, Kızıl Deniz ve Doğu Afrika'ya, hatta belki Sofala'ya kadar ulaşılmıştı. Çinliler neredeyse Ümit Burnu'nu dolaşıp, Atlas Okyanusu'na geçmeye hazır görünüyordu.

Ancak bu sırada ülkelerinde bir felaket oldu. Küçük Buz Çağı'nın ilk atağı Avrupa'dakinden daha geç başlamış ancak şiddeti onu aratmamıştı. İç kesimlerde yağışlar kesilmiş, akarsular kurumuş, buğday mahsulleri azalmış, kıtlık baş göstermiş, toplumsal kargaşa ve salgın hastalıklar patlak vermişti. Ming yönetimi, deniz seferlerinin sonlandırılmasını ve tüm

[7] Moğol Hanedanı'nın ardından Ming Hanedanı başa geçmiştir.

açık deniz araçlarının yakılmasını emretti. O zamanlar açık ara dünyanın en büyüğü olan Nanjing Tersanesi'ne, sadece, -daha soğuk ve kurak olan kuzeyin sıkıntılarını hafifletmek amacıyla- Büyük Çin Kanalı'nda pirinç taşıyabilecek mavnaların yapılması talimatını verdi. Çevre, insanların yeteneklerini belirleyemeyebilir, ancak çevresel olaylar, tarihin seyrini etkileme kapasitesine kesin olarak sahiptir.

AVRUPA'DA KRİZ

Batı Avrupa'da Küçük Buz Çağı iklim değişikliğinin, kültürel coğrafyacıların tabiriyle ikinci "Tarım Devrimine" neden olduğunu söylemek abartı olmaz. Bu sayede çiftlik aletleri geliştirilmiş, çiftçilik (ekim, dikim, sulama, çapalama, hasat kaldırma) yöntemleri iyileştirilmiş, ulaşım ve ürünün saklaması artık daha az atık ve kayıpla gerçekleştirilir hale gelmişti. Yeni mahsuller (her zaman olumlu sonuç alınamasa da) deneniyordu. Gelişen şehirlerde pazarlama, artık daha etkin şekilde yapılabiliyordu. Tüm bunlar, gerçekten hayat memat meselesi olarak görülüyordu. Çünkü 16. yüzyılın sonuna doğru, Küçük Buz Çağı'nın daha da kötüleşeceğine dair işaretler belirmişti. Bahse konu yüzyıl, Avrupa'nın bilinen ekolojik tarihindeki en kötü onyıllardan biriyle kapanmıştır. 17. yüzyıl boyunca şartlar Güneydoğu Asya'daki bir dizi volkanik püskürmeyle daha da kötüleşmiş, zaten soğuk olan bir bölgede daha da soğuk bir döneme zemin hazırlamıştır (Grove 1988).

Bazı iklimbilimciler 1650'den 1850'ye kadarki döneme "gerçek" Küçük Buz Çağı adını vererek bu 200 yıl boyunca Avrupa'yı etkisi altına alan çevresel krizin daha önce yaşananlardan çok daha kötü olduğunu belirtirler. Gerçekten de gezegen, 1675 ve 1735 yılları arasında bin yılın muhtemelen en soğuk devrini yaşamıştır. Avrupa'nın bazı taraflarında büyüme mevsi-

mi 6 haftaya kadar kısalmış, limanlar buzla kaplanmış, İzlanda ve Grönland arasındaki Danimarka Boğazının her yanı buzla dolmuş, yazın bile geçilemeyecek hale gelmişti. Kuzey Denizi yüzeyinde kıyıdan itibaren 35 kilometre öteye kadar kalıcı buz oluşmuştu. Rahipler ve cemaatleri, köyleri ve çiftlikleri tehdit eden, hızla yaklaşan Alp buzullarının karşısında dualar ettiler.

İklim değişikliğine neden olan, birbiriyle etkileşen karmaşık döngülere tekrar bakacak olursak, bin yılın en soğuk döneminin (1675-1735) muhtemelen, bu konuyu inceleyen bilim adamının ardından Maunder Minimumu denilen, minimum Güneş lekesi aktivitesi dönemine denk geldiğini söylemek gerekir. 1750'den önceki Güneş lekesi kayıtları tamamlanmamış olduğundan, mevcut bilgiler arasında bir eleme yapmak gereklidir, ancak uzun dönemli güneş döngüleri hakkında çok az şey bilindiğinden, korelasyon, kayda değer bir ilgi konusu haline gelmiştir. Daha iyi açıklanmış başka bir günsel minimum, Dalton minimumu 1795 ila 1820 arasındaki döneme damgasını vurmuş, bu dönemde de sadece Avrupa değil, diğer yerler de yeniden aşırı soğuk olmuştur.

Peki, bu gerçekten küresel bir hadise miydi? Arkeolog Brian Fagan *The Little Ice Age*[8] adlı kitabında, Yeni Zelanda'nın Güney Adası'ndaki Franz Josef Buzulunun “muhteşem yağmur ormanlarında yerle yeksan edip bir kibrit çöpü gibi kırıp geçirdiği dev ağaçları nasıl yamaç aşağı itekleyerek aşağıdaki vadiye doldurduğunu” anlatır (Fagan 2000). Küçük Buz Çağı'na dair öğrenmeye başladıklarımız, Kuzey Amerika'daki Jamestown sömürgesinin neden bu kadar hızlı çöktüğünü anlamamıza yardım etmektedir. Tarihçiler bu çöküşten, kabiliyetsizliği, hazırlıksızlığı ve bölgedeki yerlilere karşı ırkçı tutumları sorumlu tutmuştur. Asıl neden büyük ihtimalle çevre şartlarıydı. Arkansas Üniversitesinden coğrafyacı Don

---

[8] İng. Küçük Buz Çağı.

Stahle ve ekibi, 800 yıl öncesinin ağaç halkası kayıtlarını inceleyerek, Jamestown bölgesinin 1606 (sömürge kurulmadan bir yıl öncesi) ila 1612 yılları arasında, yedi yıllık bir kuraklık dönemi (yaklaşık 800 yıl içinde en kötüsü) yaşadığını buldular. Aynı şartlara maruz kalan Avrupalı sömürgecilerle yerliler arasındaki ilişkiler, giderek azalan yiyecek ve düşen yeraltı su seviyesi için rekabet etmek zorunda kalınca, daha da kötüleşmişti. Geniş çapta açlık çeken sadece sömürgeciler değildi, hem sömürgeciler hem de yerli komşuları Küçük Buz Çağı'nın sıkıntılarını birlikte yaşadılar.

Avrupa'da kısa da olsa bir mola yaşandı. 1780'le başlayan onyılda krizler birbirini kovalamıştı. 1783 yılında İzlanda'da meydana gelen ve sekiz ay süren devasa bir volkanik patlamada, tahminen 100 milyon ton kül, sülfür dioksit ve diğer kirletici maddeler atmosfere salınmıştı. Laki püskürmesi, Kuzey Amerika'nın sıcaklığını 7 Fahrenheit derece[9] düşürmüş; Avrupa, Rusya ve hatta Kuzey Afrika'da bir dizi kışın sert geçmesine neden olmuştur. Şubat 1784'te, Ren Nehri'nin aşağı kısımlarının tamamen buzla kaplanması, tarihte bilinen en kötü su taşkınlarına sebep olmuş ve buna bağlı olarak kıtlığa ve yaygın ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Batı Avrupa'da 1788 yılındaki zorlu hava şartları, ormanları yerle bir eden dolu yağışlarına (bir raporda 15 inç[10] çapındaki dolu tanelerinden bahsedilmektedir) ve ekinleri dümdüz eden fırtınalara sebep olmuştur. Fransız İhtilali'nin ardında başka nedenler olsa da, zamanlaması şüphesiz, o korkunç onyılda üst üste görülen yiyecek kıtlıklarıyla ilgiliydi. 1812'de Rusya'ya karşı harekete geçen Napolyon Bonapart'ın zamanlaması da yanlıştı. 1805 ila 1820 arası, "gerçek" Küçük Buz Çağı'ndaki en soğuk dönemlerden biriydi. Napolyon'un ordusu Rusya'yı işgal ettiğinde en büyük düşmanı karakıştı ki, Rus kuvvetleri bu şartlara daha alışkındı.

9 7 Fahrenheit derece: Yaklaşık 14 °C
10 15 inç: Yaklaşık 38 cm

UZAK TEHDİT

Tam, şartlar artık bundan daha fazla kötüleşemeyecek gibi görünürken, daha da kötüsü geldi. Bu seferki bir atmosfer olayı değil, gezegenin öbür tarafında gerçekleşen bir volkanik patlamaydı.

5 Nisan 1815'te, o zamanlar Bali'nin doğusuna pek de uzak olmayan, Hollanda Doğu Hint Adaları'ndan Sumbawa Adası'ndaki Tambora yanardağı faaliyete geçti. Bir haftadan az bir süre sonra, binlerce mil uzaktan duyulabilen bir dizi patlamayla lav püskürttü. Adanın 12 bin kişi olan nüfusunun 26'sı hariç, tamamı öldü. Patlamalar sona erdiğinde, volkanın üstte kalan kısmının 1300 metresi yok olmuş ve bugünkü Endonezya toprakların büyük kısmı döküntülerle kaplanmıştı. Sömürgenin çoğu yeri, haftalarca karanlık altında kaldı. Bunu izleyen aylardaki kıtlık nedeniyle on binlerce insan öldü. Sömürgecilerin tuttuğu raporlar, arazinin zehirli kül ve tozla kaplandığını, suların önünün ağaçlar ve cüruflarla tıkandığını, havanın asitli kimyasal maddelerin oluşturduğu bir sis yüzünden nefes alınamaz hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Tambora patlamaları Dünya'nın yörüngesine on milyonlarca ton külü fırlatarak dünyanın her tarafını karanlığa boğmuştu. Ekvator çevresinde küçük bir kül ve toz şeridi halinde başlayan şey, giderek Dünya'yı kuşatan bir zar haline gelip Güneş ışınımını kısmen kapatmıştı. 1816'nın ortasına gelindiğinde, tüm çiftçiler o yıl yazın yaşanmayacağını, büyüme olmaksızın bir büyüme sezonu geçirileceğini anlamışlardı. Avrupa'da yiyecek kıtlığı şiddetlendi, tahıl fiyatları hızla yükseldi. Böylece devletler spekülasyonu engellemek için sınırlarını kapatmak zorunda kaldılar. Buna rağmen şehirlerde kıtlık nedeniyle ayaklanmalar çıktı. Kırsal kesimde ise silahlı çeteler çiftlik ve dükkânları yağmaladılar. "Yazsız yıl", ABD'de özellikle New England çiftlikleri için ağır geçmişti; mısırlar olgunlaşmamış, tahıl fiyatları tırmanmış ve canlı hayvan piyasası çökmüştü. Tambora patlamasının

dünyadaki diğer yerlerde görülen etkisini sadece tahmin edebiliriz. Ancak 1816 yılının, Küçük Buz Çağı içinde berbat bir yıl olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. Bu, tüm insanlık için var olan riskleri hatırlatan bir krizdir.

İNSAN FAKTÖRÜ

Tüm bu kronolojik olayları mekânsal bir perspektife oturtmak gerekirse, Küçük Buz Çağı 19. yüzyılın ortasında sona yaklaşırken insanlığın ne durumda olduğunu hatırlamamız gerekir. Sanayi Devrimi hızla ilerliyor; sömürgecilik devri, Orta Amerika'dan Güneydoğu Asya'ya kadar toplumları ve ekonomileri dönüştürüyordu. Avrupalılar uzak ülkelere yerleşiyor, buralarda hâkimiyet kuruyor; imparatorluklarının nüfuz bölgelerini sömürürken bile kendi aralarında çatışıyorlardı. Bu arada, nüfus artışı hızlanıyordu. Tambora patlaması gerçekleştiği sıralarda yaklaşık 1 milyar olan Dünya nüfusu, muhtemelen Küçük Buz Çağı'nın başlangıcındaki nüfusun iki katıydı. O zamandan itibaren başlayan bir insan nüfusu patlaması, Küçük Buz Çağı sonrası ısınma süreciyle çakıştı ve yaklaşık 1850 yılından beri sadece 1940 ila 1970 arasında önemli bir kesintiye uğradı. Şöyle düşünün: Tambora'dan iki yüzyıl sonra, 2015'e gelindiğinde Dünya nüfusu; yanardağ patlaması sırasındaki nüfusun tam yedi katı olacaktır. Peki, bugün dünya, Toba felaketi şöyle dursun, "yazsız bir yıl" ile veya Pleistosen buzullaşmasına ani bir dönüşle nasıl baş edebilir?

DÜNYAYI ISITMAK

Pleistosen Devir tarihine dayanarak yapılan, uzun dönemli çevresel sorunlarla ilgili araştırmaların karartılması, günümüzün bir gerçeğidir: Dünya'nın içinde olduğu ısınma

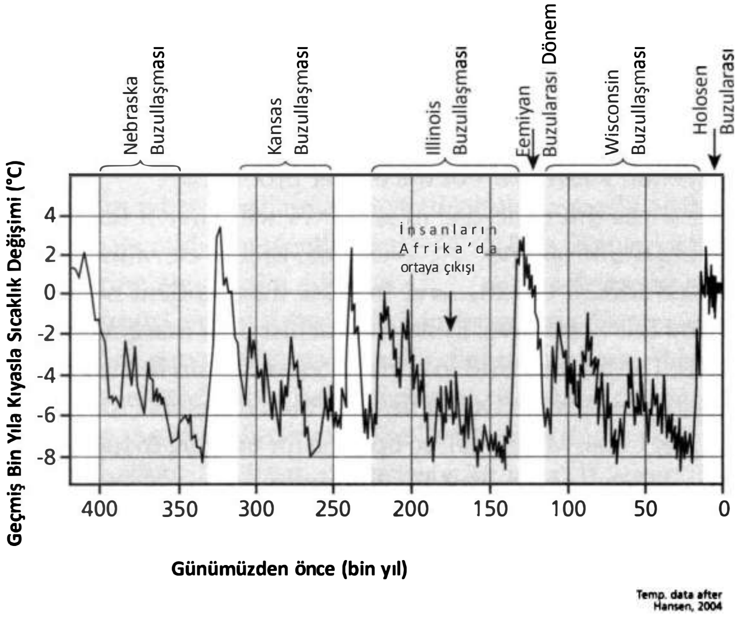
evresi, yüzyıllar boyunca devam etmesi durumunda, küresel bir krize dönüşme potansiyeline sahiptir. Gezegeni, Wisconsin buzullaşmasıyla oluşan buzulların çoğundan (Antarktika ve Grönland buz örtüleri, bu dönemin son büyük kalıntılarıdır.) temizleyen küresel ısınma süreciyle birlikte, deniz seviyesi devamlı surette yükseldiğinden, birçok kıyıyı birleştiren kıta sahanlıkları hızla su altında kalmıştır. Şüphesiz, bunlar olurken insan toplulukları da evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Eğer buzul devrindeki deniz kıyılarında şehirler kurulmuş olsaydı, bugün onlar da su altında kalmış olacaktı. Artık, insanların atmosferi kirletmesiyle gitgide hızlanan küresel ısınmanın, deniz seviyesini daha da yükseltme ihtimali ortaya çıkmıştır. Olası artışa dair farklı tahminler yapılmakla beraber, kuşkusuz bu artış, kalan buzun ne kadarının, ne kadar hızlı eriyeceğiyle ilgilidir. Hem Grönland hem Antarktika buz örtüsünün tamamen erimesi, akla hayale sığmaz bir deniz seviyesi artışına neden olacak; New York, Londra, Mumbai, Şangay ve başka yüzlerce şehir ve yerleşim yerini sular altında bırakacaktır. Bu çapta genel bir erime önceki buzularası evrelerde yaşanmamış olduğundan, böyle bir ihtimal uzak görünmektedir. Fakat önceki süreçlerde insan eylemlerinin etkisi mevcut değildi.

Deniz seviyesindeki daha küçük çapta bir artış bile hassas durumdaki ülkeleri mahvedebilir. Pasifik ve Hint Okyanuslarında, üzerinde insan yaşayan düşük rakımlı ada kümeleri bağımsızlığını kazanmıştır. Deniz seviyesinde belirgin bir artış, onların sadece sınırlarını değil, varlıklarını da tehdit etmektedir. Pasifik'te Tovalu ve Hint Okyanusu'nda Maldivler gibi ülkelerdeki en yüksek rakım, 6 metreden daha düşüktür (bu rakım Maldivler'de 2 metredir.). Yani, bu ülkelerde daha yükseklere taşınma gibi bir seçenek söz konusu değildir. Bu ülkelerin bazıları gelecekleriyle ilgili o kadar endişe taşır ki, sanayileşmiş devletleri sera gazını artırdıkları için dava etmek-

le tehdit etmekte ve su altında kalmaları durumunda tüm nüfusu yerleştirmek için komşularından toprak almak istemektedirler. Bilim adamlarının yaptığı korkunç tahminlerin, umulmadık sonuçları olabilir.

Mevcut durumu, Pleistosen Devrenin son çeyreğinde, iklim değişikliğinin yaşandığı son 425.000 yıl içinde meydana gelen olaylar bağlamında değerlendirirsek, bilimin pek çok dalında yapılan derinlemesine araştırmalarla bu dönem, hayli güvenle yeniden kurgulanabilir (Şekil 5-2). Söz konusu devrede 5 buzularası dönemle (bugün yaşadığımıza benzer sıcak dönemlere), büyük sıcaklık dalgalanmaları ve ilerleyip gerileyen buzullarla dikkatleri çeken, oldukça uzun, 4 adet buzullaşma dönemine şahit olunduğunu unutmayalım. Bu dört buzullaşma dönemi, Nebraska, Kansas, İllinois ve Wisconsin olarak adlandırılmıştır (Bunlar, farklı isimlere sahip dört Avrupa buzuluyla aynı döneme denk düşerler). İllinois ile Wisconsin buzullaşmaları arasına Eemiyan buzularası dönemi girer. Uzak insan atalarımız bu buzularası dönemi görmüş ancak bundan etkilenmemişlerdir. Wisconsin buzullaşmasının son darbesinin ardından (Şekil 5-2'deki sıcaklık düşüşlerine dikkat edin.) "bizim" buzularası dönemimiz, Holosen dönem başlamıştır.

Eemiyan buzularası dönemin ilgi çekmesi olağandır, çünkü bugün içinde bulunduğumuz dönemde neyle karşılaşacağımızla ilgili fikir verir. Burada, Illinois buzullaşmasını sona erdiren hızlı sıcaklık yükselişi ile Eemiyan buzularası dönemin başındaki ısınmaya ve Wisconsin buzullaşmasına yol açan sıcaklık düşüşüne dikkat edilmelidir. Konu üzerindeki muhteşem analizleriyle "küresel ısınma" tartışmasının yumuşa tılmasına katkı sağlayan iklim bilimci James Hansen, Eemiyan Dönemdeki en yüksek sıcaklıkların, Holosen Dönemde gördüklerimizden bile yüksek olduğuna, ancak insan faktörünün sera gazı etkisini artırıcı rolü nedeniyle sonuçta, Holosen Dönemin daha sıcak olabileceğine işaret eder. Hansen'ın hesaplamaları tedirgin edicidir:

Şekil 5-2. Pleistosen Devrenin son 400 bin yılının buzullaşma ve buzularası dönemleri. Buzullaşma dönemlerinin devamlı soğuk ve buzularası dönemlerinse devamlı sıcak olmadığına dikkat edilmelidir. İnsanlar Avrupa'ya Wisconsin dönemin en soğuk dönemlerinden bazıları yaşanırken yerleşmiştir. J. Hansen'ın (2004) Scientific American dergisinde yayımlanan çalışması "Defusing the Global Warming Time Bomb"[11]adlı yayınından değiştirilerek hazırlanmıştır.

Eemiyan Dönemde deniz seviyesi, günümüzdekinin 3 ila 5 metre kadar üstüne çıkmıştır (Hansen 2004). Elbette, tüm buzularası dönemler aynı sıcaklık düzeyine ulaşmaz: Bulgular, Nebraska ve Kansas buzullaşma dönemlerini ayıran buzularası dönemin diğerleri arasında en sıcağı olduğuna, ancak Kansas buzullaşmasını izleyen buzularası dönemin ise hiçbir zaman diğerleri kadar sıcak olmadığına işaret etmektedir.

Yani, doğal nedenler ve insan müdahalesinin birleşmesiyle,

[11] İng. "Küresel Isınma Saatli Bombasını Etkisiz Hale Getirmek". Scientific American, 290:1

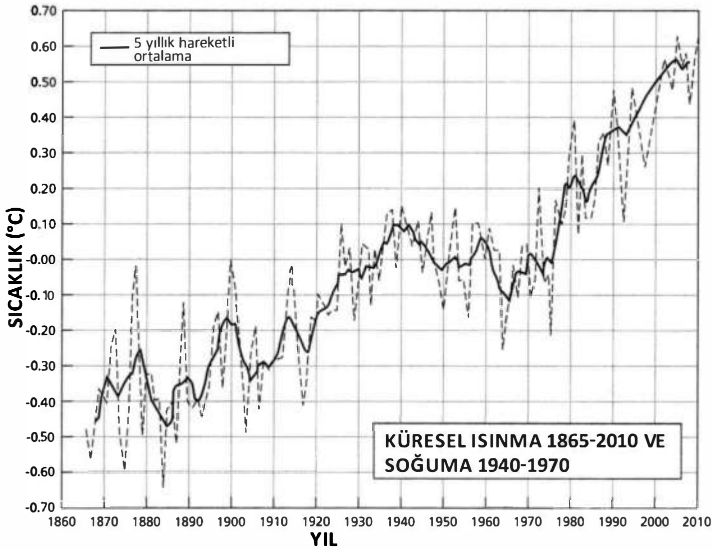
tüm Holosen Dönemin en yüksek sıcaklıklarını görmenin eşiğinde olabiliriz. Ancak doğanın, daha önce olduğu gibi, bir başka sürprizi de olabilir; buzularası dönem ani bir soğumayla bitebilir. Şu anda, bu ikinci ihtimale dair bir işaret yoktur; ancak insan faktörünün etkisi öngörülememektedir. Şüphesiz, insanların yaydığı büyük miktarlardaki sera gazının, gezegenin mevcut ısınmasına katkı sağladığı, hatta bunda baskın faktör olduğu yadsınamaz.

Bu noktada soru, bu eylemlerin, doğanın döngüsel tersine çevirme kapasitesinin üstesinden gelerek daha önceki buzularası dönemleri oldukça düzenli bir izlekle sona erdiren keskin sıcaklık düşüşlerinin, daha sonraki Holosen'de tekrarlanıp tekrarlanmayacağıdır. Doğayı zapt etme gücümüzün olduğunu iddia etmek (doğanın Chicxulub, Toba ve diğer felaketlerin ardından gelen muazzam kirliliğin üstesinden geldiği göz önüne alınırsa), bir şekilde küstahlık gibi görünüyor. Ancak bazı bilim adamları, gezegenimizi geri dönülemez şekilde ısıtarak Şekil 5-2'deki silsileyi bozduğumuzu ileri sürmektedir. Eğer haklılarsa, "Antroposen (insan etkin)" terimi yeni bir anlam kazanacaktır.

ENDÜSTRİYEL SICAK DÖNEM

Son iki yüzyılın, yani Avrupa'daki "Küçük Buz Çağı" sonrası dönemin çevresel olaylarını, özellikle de Sanayi Devrimi başladığından beri insanların ve faaliyetlerinin atmosfer üzerine etkisi dikkate alınırsa, Endüstriyel Sıcak Dönem diye adlandırmak yerinde olur. 19. yüzyılın ortasından 21. yüzyılın ikinci onyılına kadarki ortalama küresel sıcaklıkları gösteren bir grafik, Sanayi Devrimi'nin zirve yaptığı, yaklaşık 1940 ila 1970 arası dönem hariç, baştanbaşa ısınma sürecini ortaya koymaktadır (Şekil 5-3).

20. yüzyılın ortasında görülen bu tersine gidiş, otuz yıl

Şekil 5-3. 1860-2010 yılları arasındaki küresel ortalama sıcaklık değişiminin toplam kanıtları. Bu tür hesaplamalardan birçoğunun bileşimi olan bu veri, sıcaklık değişiminin 1°C'ı aştığını göstermektedir. 1940'lardan 1960'lara kadar görülen ortalama düşüşe ve 1970'ten sonra sıcaklık artış hızının yükselmesine dikkat edin.

boyunca analiz ve tahminlere yol açmış, hem akademik hem popüler yayınlar, yaklaşan buzullaşma tehdidine dair tahminlerle dolmuştur. Bu döneme dair kendi hatıralarım da hâlâ duruyor: İkinci Dünya Savaşı sırasında Hollanda'daki acı soğuklar ve alışılmadık uzunluktaki kışlardan, sonra 1940'ların sonunda Johannesburg'daki bazı sert kışlardan, sonra 1950'lerde İllinois Evanston'daki Eylül ayı kar yağışlarından, 1960'larda Michigan, East Lansing'daki Mayıs donlarından günlüklerimde bahsetmişim. Northwestern'da yüksek lisans öğrencisiyken, bir misafir öğretim üyesinin buzularası dönemin bittiğini tahmin etmekle kalmayıp konuşmasını bitirirken oracıkta üstüne ve kürsüye kar yağdıran bir düzenek kuruverdiği etkileyici bir dersini hatırlıyorum. O günlerde sıklıkla zikredilen şey, "küresel soğuma" olgusuydu ve en az bugünkü kadar ateşli tartışmalar yaşanıyordu. O dönemdeki *Science* ve *Nature* gibi bilimsel der-

gilere bakarsanız küresel soğuma hipotezlerini ileri süren pek çok makaleye rastlarsınız; bunlardan hiçbiri karşıt görüşü kabullenmediği gibi, temkinli bir tavır da takınmamıştır.

Bu makaleler, yıllar sonraki küresel ısınma tartışmasına yem oldu. (Köşe yazarı George Will, günümüzdeki fikir birliği hakkında şüphe uyandırmak için bu tabiri acımasızca kullanmıştır.) Bilim adamları bu "uygunsuz gerçeği" açıklamaya çalışırken konuyu sonradan tekrar ele aldılar. Nihayet, 1940'larda sanayi teknolojisinde yaşanan değişimin, kuvvetli bir sülfür gazı salınımına neden olduğu, bunun da Güneş ışınımını uzaya geri yansıtarak soğumaya yol açtığı; 1970'lerde tekrar ısınma seyrine girilmesinin de, atmosfere devamlı sera gazı salınmasından kaynaklandığı sonucuna vardılar. Bilimsel açıklama akla yatkın gelse de, bu fikri eleştirenlerden bazıları, sanayileşen Sovyetler Birliği'nin devasa sera gazı üretiminin küresel emisyona eklenmesine rağmen nasıl küresel soğumanın gerçekleşebildiğini sorgulamaktadır. Bu arada, soğuma süreci ve neden olduğu sert kışların gerçek etkileri görülüyordu: ABD'de Ortabatı ve kuzeydoğudaki pek çok insan, ya dönemsel olarak ya da daimî olarak güneye taşınarak tepki vermiştir ("Güneş Kuşağı" böylelikle coğrafi bir adlandırma haline gelmiştir[12].)

1970'lerin ortalarından beri, özellikle son yirmi yılda küresel ortalama sıcaklıklar artmaya devam etmiştir. Bunun sonuçları, Kutup Denizi buzunun azalıp kuzeydeki denizcilik rotalarının muhtemel açılmasından, hastalık taşıyıcı böceklerin, bir zamanlar bu hastalıklara karşı bağışık olan yerlere yayılmasına kadar, çok geniş bir alanda görülür. Bugünlerde kimi zaman "küresel ısınmanın" bu gezegendeki çoğu halk ve toplum için tehdit arz ettiği söylense de, kaybedenler olacağı gibi, kazananlar da olacaktır. Yüksek, soğuk enlemlerde yaşayan; sıcaklık artışıyla kışları kısalacak, yazları yaza benzeyecek olan

---

12 Güneş Kuşağı, ABD'de güneydoğu-güneybatı hattında, 36. paralelin aşağısında kalan, ılıman iklime sahip bölgedir.

kesim kazananlardan olabilir. Özellikle Rusya küresel ısınmanın faydasını görebilir: Kutup buzunun erimesi deniz altı enerji rezervlerinin kullanılmasını mümkün kılacak, buzla çevrili limanları erişime açacak ve Sibirya'daki zorlu şartları hafifletecektir. Ancak 2010'da meydana gelen bir hadise Rusya'nın hayallerini karartmıştır: Kavurucu yaz mevsimindeki orman yangınları köyleri tümden yok edip, 50'den fazla insanı öldürmüş, binlercesini evsiz bırakmış ve başkent Moskova'nın zehirli dumanlarla kaplanmasına neden olmuştur. İster kısa ister uzun vadede olsun, iklim değişikliğinin çoğunlukla bir bedeli vardır.

ANİ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE TEHLİKELİ AŞIRILIKLAR

İklim değişikliğinin süratle gerçekleşebildiğine ve kısa vadeli değişimlere genellikle şiddetli çevre olaylarının eşlik ettiğine dair pek çok kanıt bulunmaktadır. Rusya'nın kurak 2010 yazından Yeni Zelanda'nın sert 2011 kışına, çölleri sel götürmesinden normalde nemli olan yerlerdeki kavurucu kuraklıklara, sonbahar başı don olaylarından gecikmiş tipilere, normalden daha güçlü kasırgalardan alışılmadık sıklıktaki hortumlara kadar dünya çapında tedirginlik yaratan hava durumu aşırılıklarından haberdar olmak için sıkı bir haber izleyicisi olmaya gerek yoktur. Eğer 1300'lü yıllardan bir Avrupalı iklimbilimciyle konuşma şansımız olsaydı bize bunlara aşina olduklarını söylerdi. İstisnai hava olayları iklimsel tersine dönüşlerin belirtisi olsa gerek.

Peki, biz bu kalabalık halimizle ani çevresel değişikliklere uyum sağlayıp Küçük Buz Çağı'nın başlangıcına eşlik edecek kargaşadan kendimizi kurtarabilecek miyiz? Brian Fagan'ın ifade ettiği gibi, insanlığın teknolojik maharetleri sayesinde doğanın geçmiştekine benzer değişimlerine artık uyum sağlayacağını söylemek yanıltıcı olabilir. Fagan şöyle yazar: "İklim

değişikliği, neredeyse her zaman anidir. Onyıllar, hatta birkaç yıl içinde bile hızla değişebilir… Tahmin edilemezdir ve bazen tehlikelidir. Gelecek, yerel ve küresel ölçekte şiddetli değişikliklere gebe… Bu tür döngüleri aşırı nüfuslu ve ciddi ölçüde sanayileşmiş bir dünya için düşünmek korkunç" (Fagan 2000).

Ani iklim değişikliği meselesine odaklanan bilim adamları, günümüzdeki küresel ısınmanın, gezegende karmaşaya neden olabilecek ani çevresel değişiklikleri tetikleyebileceğini buldular. Grönland'daki yaklaşık 3 km uzunluğundaki ve 110 bin yıla uzanan bir geçmişin iklimsel kayıtlarını ifşa eden buz çekirdekleri, yavaş ısınma ve ani soğumanın da dâhil olduğu sert değişimler olacağına, ani bir soğumanın (Küçük Buz Çağı'ndan önceki) buz dağlarını Portekiz kıyılarına kadar güneye göndereceğine işaret etmektedir (Alley 2002). Yüksek enlem soğuğu dünyanın her yanında bölgesel etkilere yol açmıştı. Örneğin, yaklaşık 5000 yıl önce kuzeyde yaşanan soğuk bir dönem; Büyük Sahra'nın, Yengeç Dönencesinin iki yanında birden kuruyarak, nehirler ve göllerle dolu yeşil bir tabiattan; bugünkü kavrulmuş, kayalık, kumlu bir çöl haline dönüşmesiyle aynı döneme rastlamıştır. Bu kuruma, 1000 yıllık bir süre zarfında değil, sadece birkaç onyılda meydana geldi ve tüm kıtanın beşerî coğrafyasını kapsamlı şekilde etkiledi. Grönland buz çekirdekleri doğanın değişkenliğinin devamlı ve sınırsız olduğunu göstermiştir. Bugün bilim adamları, insan faktörünün küresel atmosfer üzerindeki ilave tesiri nedeniyle, iklim değişikliğinin öncekine göre çok daha ani olabileceğini düşünmektedir. Er ya da geç, ani hava durumu aşırılıklarıyla karşılaşacağız. Bunun sonuçlarıyla baş etmek için de çok vaktimiz olmayacak. Teknolojinin getirdiği tüm becerilere rağmen, hayatta kalabilmek için hâlâ doğanın eline bakıyoruz.

Genetik bilimci Stephen Oppenheimer'ın ifadesiyle, Holosen buzularası dönemin sonbaharında; insanlık âleminin küçük köylerden devasa şehirlere; basit kültürlerden karmaşık

kültürlere; yalıtılmış topluluklardan birbirine bağlı imparatorluklara ve taş aletlerden uzay aracına dönüşümüne şahit olunan bir dönemdeyiz. Olaylara yaşam sürelerimiz ölçeğinde bakarsak her şey son birkaç saniye içinde olmuştur. Doğanın olası tehditlerine -meteor çarpmasından buzullaşmaya kadar- dair modern tecrübemiz ise, sıfırdır. İklim değişikliğini hiçbir zaman kontrol edemeyeceğiz, ancak sera gazı salınımını bir parça sınırlandırarak bu değişikliği azaltabiliriz. Ayrıca yeterince uyarılmış bulunduğumuz üzere, küresel doğal acil durumlarda yapılacak işleri dünya çapında koordine etmek için planlamalara başlamalıyız. Önümüzdeki yıllarda görülebilecek herhangi bir ani iklim değişikliği döneminin tesirleri, bu toplum için zorlu bir sınama olacaktır.

HARİTADA İKLİM VE HAVA

İklim değişikliğine odaklanmamız, çoğumuzun günlük hayatında havayla ilgili endişelerini ortadan kaldırmaz. Aradaki fark ortadadır: "İklim", belli bir yerde hüküm süren yıllık şartların genel görünümünü ifade eder. Özellikle yağış ve sıcaklık ile bunların mevsimsel iniş çıkışlarına ait mevcut tüm verilerin ortalamasıdır. Bundan dolayı tropikal iklim veya kutup ikliminden söz edebiliriz. Ancak sabahları gazete okumamız veya Weather Channel'ı[13] izlememiz iklimle ilgili haber almak için değildir; bu şekilde, *günlük* hava durumunu öğrenmek isteriz. Elbette bu da, hâlihazırdaki hava şartlarıyla ilgilidir. Sıcaklık, nem, rüzgârın şiddeti ve yönü, dahası, o gün havadan kaynaklanabilecek tüm durumlarla ilgili bilgi almak isteriz. Eğer hava 30°C ise, yağmur, yüksek nem ve biraz da rüzgâr varsa, bu muhtemelen tropikal iklime sahip bir yerin hava durumudur.

Hava durumunu oluşturan tüm etkenlerin bileşimi, -Güneş

[13] Hava Durumu Kanalı

enerjisinin taradığı alanlar, Dünya'nın dönüşü, okyanus akıntı sistemleri, basınç sistemlerinin hareketi, jet akımının ortaya çıkardığı rüzgârların hızı- ilk bakışta karmaşık görünen, ama aslında oldukça basit olan, küresel iklim modellerini oluştururlar. Bu modeller milyonlarca kelimeye bedel haritalardan biridir. Çünkü bir bakışta dünyanın herhangi bir yerinde hangi iklimin hüküm sürdüğünü ve bu iklim koşullarından hangi hava durumunun beklenebileceğini anlamamızı sağlar (Şekil 5-4).

Bu olağanüstü haritayı, dünya iklimlerini sıcaklık ve yağış endekslerine göre sınıflandırmak için bir şema tasarlayan Vladimir Köppen'in (1846-1940) çalışmalarına borçluyuz. Onun döneminden beri, Köppen'in iklim sınıflandırması ve bölgelendirmesini geliştirmek için pek çok çaba sarf edilmiştir. Ancak bu çalışma, üzerinden neredeyse yüz yıl geçmiş olmasına ve bugünkü iklim verileri çok daha doğru olmasına rağmen, halen zamana direnmektedir (Şekil 5-4).

Sadece iklim bilgisini değil, canlılara ait bilgiyi de kullanan Köppen, altı ana iklim türü belirlemiştir. Haritasında bunları belirtmek için harfler kullanmıştır:

A: Ekvatoral, Tropikal, Nemli
B: Çöl, Kurak
C: Orta Enlem, Ilıman
D: Karasal, Sert
E: Kutup, Soğuk
H: Yayla

Köppen, tüm bu iklim bölgeleriyle ilgili daha fazla ayrıntı vermek için başka harfler de kullanmıştır. Yine de haritası, bu haliyle bile yeterince faydalıdır. Örneğin, ABD'nin güney doğusunun büyük kısmında geçerli olan, haritada "Cf" olarak gösterilen iklimi ele alalım. Eğer bu iklime ve getirdiği hava şartlarına aşinaysanız (örneğin Atlanta, Nashville veya Charlotte'ta görülen hava şartlarına), Doğu Çin'in çoğu yerindeki,

DÜNYA İKLİMLERİ
Köppen-Geiger'ın Ardından

A-NEMLİ EKVATORAL İKLİM
Af Kuru mevsim yok
Am Kısa süreli kuru mevsim
Aw Kışlar kurak

B-KURAK İKLİM
BS Yarı kurak
BW Kurak
h: sıcak
k: soğuk

C-NEMLİ ILIMAN İKLİM
Cf Kuru mevsim yok
Cw Kışlar kurak
Cs Yazlar kurak

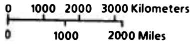
a: yazlar sıcak
b: yazlar serin
c: yazlar kısa, serin
d: kışlar çok soğuk

D-NEMLİ SOĞUK İKLİM
Df Kuru mevsim yok
Dw Kışlar kurak

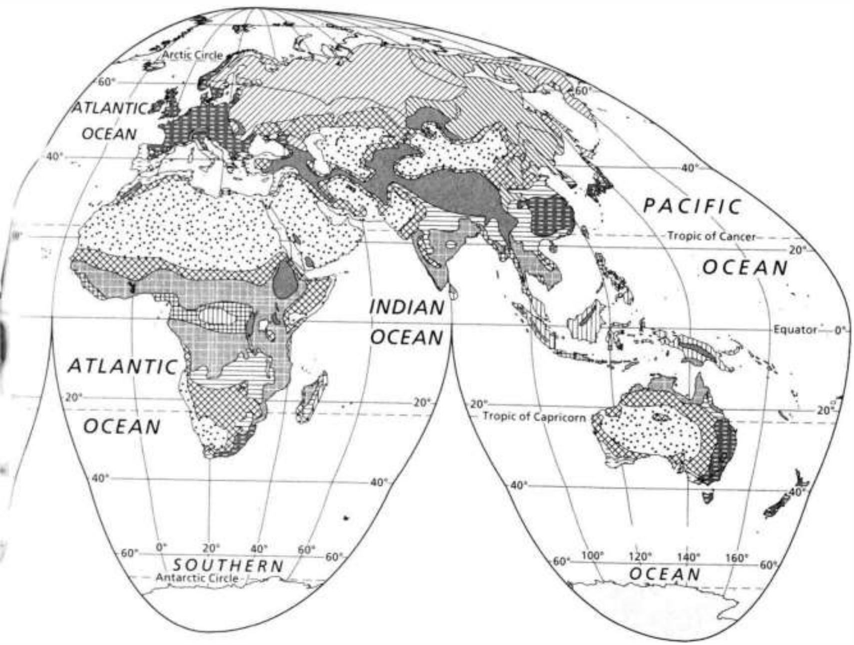
E-SOĞUK KUTUP İKLİMİ
E Tundra ve buz

H-DAĞLIK İKLİM
H Sınıflandırılmamış dağlık bölgeler

Güneydoğu Avustralya'daki ve Güney Amerika'nın güneydoğusunun büyük kısmındaki iklimin nasıl olduğunu az çok tahmin edebilirsiniz. Chicago'nun iklimi Df iklimidir. Kışlar daha soğuk ve yazlar sıcak geçer. Buna benzer bir iklime Moskova'da ve Sapporo'da (Japonya'nın kuzeyinde bir şehir) rastlayabilirsiniz. Söz konusu harita size nerede "gerçek" yağmur ormanı ikliminin görüldüğünü, çöllerin nerede olduğunu, en iyi bağcılık arazilerinin nereye düştüğünü göstermektedir. Bu arada, kurak yazların yaşandığı ("s" harfiyle gösterilen) ılıman bir iklim olan "Cs" ikliminin sadece Akdeniz çevresinde (yani,

Şekil 5-4. Koppen-Geiger dünya iklimleri haritası. Çöl, step, yağmur ormanı ve kutup iklimlerinin yaygınlığına dikkat edin. Bu haritayı Şekil 3-2'deki Dünya Nüfus Dağılımı haritasıyla kıyaslamak ilginç olacaktır. Gezegenimiz küçük olmakla beraber çoğu yeri su ve buzla kaplıdır. Karanın sadece nispeten küçük bir kısmı yeterli su ve elverişli sıcaklıklarıyla yaşamaya uygundur. Buna rağmen 7 milyar nüfusa ev sahipliği yapmaktadır.

şarabıyla ünlü Fransa, İtalya ve İspanya'da) değil aynı zamanda Kaliforniya, Şili, Güney Afrika ve Avustralya'da da görülebildiğine dikkat edin. Yani bu şekilde, Roma'da, San Francisco'da, Santiago'da, Cape Town'da ve Adelaide'de hava durumu konusunda ne bekleyebileceğinizi bilirsiniz.

Elbette bu haritanın bir kısmını alarak daha büyük bir ölçekte çizmek mümkündür. Bu, dünya ölçeğinde kıyaslama yapma olanağımızı elimizden alsa da, daha küçük bir bölge için daha fazla ayrıntı gösterebilmeyi sağlar. Seyahat paketlerinde bu tür bir iklim haritasının bulunmaması büyük eksikliktir.

BUZUN SONU MU?

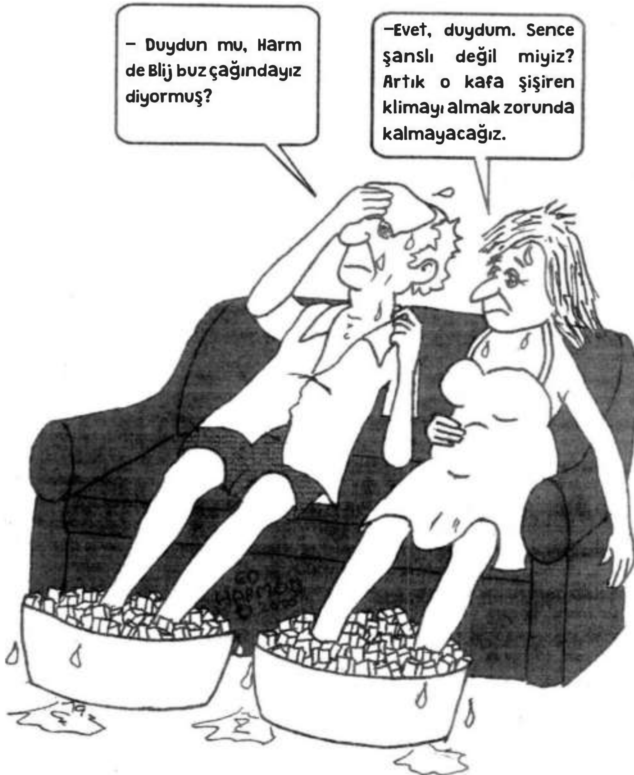
Birkaç yıl önce iklim değişikliği konusuna değinmem için, her yaz her yaştan binlerce insanın güncel konuları tartışmak, konferansları dinlemek, yazarlarla bir araya gelmek, opera, tiyatro performanslarını ve senfoni orkestrası konserlerini izlemek ve envai türlü entelektüel faaliyete dâhil olmak için toplandığı New York'taki saygın Chautauqua Enstitüsünden bir davet aldım. Buradaki amfide düzenlenen günlük konferansları binlerce bilinçli ve titiz dinleyici takip eder.

Sıcak bir Temmuz günüydü. Kalabalıktaki insanlar, program broşürlerini yelpaze gibi kullanıyorlardı. Gezegenimizin iklim değişikliği dönemselliğini tamamen çözememişken, hâlihazır buzularası sıcak dönemin, şimdi içinde bulunduğumuz buzul çağının içinde yer alan pek çok benzer dönemin sonuncusu olduğunu açıklamak için iyi bir zaman değildi. Seyircilerin arasında bir kıkırdama duyuldu. Birkaç gün sonra yerel gazete, *The Chautauquan*, komik bir karikatür yayımladı.

Ertesi gün Pew Vakfından bir temsilci aynı mekânda bir konuşma yaptı. Malumu ilam etmek için bir sürü istatistikî veriyi sundu: Gezegen ısınıyordu. Ancak o arada "dünkü konuşmacının" yanıldığını ekledi: Buz çağında falan değildik. Pew Vakfındakilerin hiç *Science* veya *Nature'ı* okuyup okumadıklarını merak ettim. Başka bir sıcak güne sırtını yaslayıp anlatıya odaklanarak büyük resmi gizlemek ne kadar da kolaydı.

Şuna asla şüphe yoktur: Doğanın çevresel iniş çıkışlarını meydana getiren pek çok döngü -eksen, yörünge, güneş, atmosfer veya okyanus döngüsü- insanlık, bu buzularası dönem esnasında atmosferde sebep olduğu muazzam değişiklikler nedeniyle bu süreçte ana faktör haline gelirken bile, devam etmektedir. Yine de, süper bilgisayar modelleri ve Devletlerarası İklim Değişikliği Paneli tahminlerine rağmen, iklim değişikliğinin mevcut safhasında doğal ve insan kaynaklı etkenlerin katkı oranını kimse bilmemektedir. İnsan müdahalesinin yokluğunda iklim değişikliğinin bugün nasıl bir şekil alacağını, bazı iyi niyetli bilim adamlarının iddialarının aksine, yeterince güvenilir bir seviyede bilmiyoruz. Ancak insanın iklim değişikliğini etkileyen ek bir faktör haline geldiği,

Köppen dünya iklimleri haritasını yayımladığından beri, belli iklimlerle başarılı ve güçlü belli toplumlar arasındaki bariz mekânsal ilişki, coğrafyacılar ve başka kesimlerin merakını cezbetmiştir. Göründüğü kadarıyla ekvatoral ve tropikal iklimler, hüküm sürdükleri ülkeler için avantaj değildir. Günü-

Courtesy Ed Harmon, The Chautauquan

atmosferdeki kirlilik oranını düşürmenin hem toplum sağlığı hem de çevre açısından öncelikli olması gerektiği açıktır. Ne var ki, buz çağları gelip geçmeye devam edecektir. Buzullar artıp azalacaktır. Deniz seviyeleri alçalıp yükselecektir. Türler, kültürler, medeniyetler ortaya çıkıp kaybolacaktır. Doğanın gücü ise galip gelecektir.

müzde ya da geçmişte, güçlü ülkelerden hiçbiri bu bölgede yer almamıştır. Çöl iklimleri de öncü devletlerin çıkışını destekler nitelikte değildir. Aynısı, yüksek enlemli kutup iklimleri için de geçerlidir.

Ilıman orta enlem iklim kuşağıyla sert karasal iklim,

gezegenimizin sunduğu en iyi seçenekler midir? Ellsworth Huntington kesinlikle bu görüştedir. 1942'de, orta enlem kuşağındaki siklon bölgesini kastederek, "siklonik bölgelerdeki insanlar dünyanın diğer kısımlarındakilerden öyle üstündürler ki, doğal lider özelliği taşırlar…[üretkenlik konusunda lider olsalar da] en büyük üretimleri fikirleri ve bu fikirlerin meydana getirdiği kurumlardır. Siklon bölgelerinin esas nimeti, zihinsel etkinliktir." diye yazmıştır (Huntington 1942).

Huntington, buna benzer gözlemleriyle ünlüdür. Ancak bu açıklamalar başına oldukça bela da açmıştır. Bu düşünceden yola çıkarak uzun zaman siklon şartlarında yaşayan halkların diğerlerine entelektüel açıdan üstün geleceğini çıkarsamak mümkün olabilir. Ancak bu, Nazilerin üstün ırk felsefesiyle neredeyse örtüşmektedir. Nitekim çevresel determinizmin, yani çevrenin (en başta iklimin) toplumların kapasiteleri ve kaderlerini kontrol ettiği fikrinin adı, hızla kirlenmiştir.

Bu bir talihsizliktir; çünkü Huntington coğrafyanın esas sorularından birini ele almıştır. Yaşadığı dönemde iklim değişikliği ve insan toplumlarındaki etkisini anlama çabalarımıza büyük katkılarda bulunmuştur. Bugünlerde onu küçümseyenler kervanına katılmak moda olsa da, bunu yapanlar Huntington'un son önemli (ve abidevi) çalışmasını, 1945'te, ölmeden 2 yıl önce çıkan *Mainsprings of Civilization*'ı[14] okumamıştır. *Time* dergisi bu kitabı yorumlarken, kitabın tarihteki en büyük çalışmalardan biriyle, Arnold Toynbee'nin 12 ciltlik *A Study of History*'si[15] ile yarışır nitelikte olduğunu belirtmiştir.

Huntington, orta enlem kuşağı iklimlerinin mevsimlerden oluşmasının, kuşaklar boyunca bu zahmetli ancak kamçılayıcı şartlarda yaşayan halkları desteklediğini savunur. Toplumların yükseliş ve düşüşünü iklim değişikliğinin itici gücüyle açıklar.

14 İng. "Medeniyetin Kaynakları"
15 İng. *Bir Tarih Araştırması*

Konuşmalarında sıkça söylediği gibi, Köppen haritası değişen Dünya'nın anlık bir fotoğrafı olarak görülmelidir; bugünkü durumu gösterir, düne veya yarına değinmez. Maya uygarlığı yükseldiyse, Batı Afrika devletleri ortaya çıkıp müreffeh hale geldiyse, İslam medeniyeti gelişip Avrupalı çağdaşları arasından sıyrıldıysa, iklim sayesindedir. Huntington, şöyle devam eder: "Dünyanın ılıman yerlerinde en ilerlemiş bölgelerdeki enerjik insanlarla tropik bölgelerin uyuşuk halkları arasındaki bariz fark, büyük ölçüde iklimden kaynaklanır."

Çevresel determinizmin kötü kaderinden çektiklerine şaşmamalı. Yine de, son yıllarda bu fikir yeniden keşfedilmiş ve daha titiz incelemeye tâbi tutulmuştur. UCLA Coğrafya Fakültesi öğretim kadrosundan Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik* adlı fevkalâde eserinde, belirli halkları diğerlerinin önüne sadece iklimin değil, bunun yanında vahşi yaşamdan bitkilere, su rezervinden araziye kadar farklı doğal şartların bileşiminin sunduğu çevresel fırsatların da geçirdiğini ileri sürer (Diamond, 1997). Bu fırsatları kaybederseniz ilerlemeniz durur. Bu fırsatları uzun zaman kullanabilirseniz üstünlüğünüzü korursunuz.

Kitabın bu bölümünün başladığı konuya dönecek olursak gezegenimizin tarihinde ilk defa bir türün, insan türünün önemli ölçüde sürece dâhil olduğu bir iklim değişimi döneminde yaşıyoruz. Şüphesiz, doğanın çevresel iniş çıkışlarına yol açan iç içe geçmiş sayısız döngü (güneş, eksen, yörünge, okyanus döngüleri), insanlık, gezegenin atmosferinde büyük değişikliklere neden olarak bu süreçte önemli bir faktör haline gelmişken bile devam etmektedir. Ancak süper bilgisayar modelleri ve IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) tahminleri bir yana, hiç kimse "küresel ısınmanın" şu anki aşamasında doğa ve insan kaynaklı etkenlerin katkı oranını bilmemektedir. Bazı bilim adamlarının iddiasının aksine, bugün insan faktörü olmasaydı iklim değişikliğinin ne yönde

ilerleyeceğini kesin olarak bilemiyoruz. İnsanların şu an iklim değişikliğine katkı sağladığı ise kesindir. Atmosferdeki kirlilik oranını düşürmek, hem kamu sağlığı hem çevre için öncelik olmalıdır. Ancak "iklim değişikliğini durduracak" bir sonuç beklememelisiniz. Buz çağları gelip geçmeye devam edecektir. Buzullar artıp azalacaktır. Deniz seviyeleri alçalıp yükselecektir. Türler, kültürler ve medeniyetler filizlenip sönecektir. Doğanın gücü ise hüküm sürmeye devam edecektir.

6
SAVAŞ VE TERÖRÜN ARDINDAKİ COĞRAFYA

Sıkça kullanılan “Savaş coğrafya öğretir” sözü, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Amerikan halkının Avrupa ve Pasifik çatışma bölgelerindeki askerî faaliyetleri takip ederek “Normandiya” ve “İwo Jima” gibi coğrafi adlandırmalara aşina hale gelmesiyle, Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştı. Günlük haber bültenleri savaşın talihli ve talihsiz haberlerini aktarırken, savaş cephelerinin kırmızı çizgilerle, ilerleyen kuvvetlerin oklarla işaretlenmiş olduğu National Geographic haritaları, hem ordu karargâhlarının hem de oturma odalarının duvarlarında asılıydı. Arnhem’in ıstırabını ve Hiroşima’nın dehşetini konum perspektifi olmadan idrak etmek olanaksızdır.

Amerikan halkı belki de, hiçbir zaman, bu savaş sona erdikten sonraki kadar coğrafya bilgisine sahip olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Versay anlaşmalarının hazırlanmasında coğrafyacılar da görev yapmıştı. İkinci Dünya

Savaşı'nı müteakip yeniden inşa planlamalarında da önemli bir rol oynayacaklardı. Ulusal ilgi, komünist tehdidin kısa sürede baş gösterdiği ve Marshall Planı'nın önemli bir fark yarattığı, mücadele halindeki Avrupa'ya odaklanmış kaldı. Ancak Japonya'nın onarılması ve Doğu Asya anakarasında süregelen istikrarsızlık da Amerika'nın dikkatini çekiyordu. Yükseköğrenim kurumlarında Avrupa ve Asya'ya değinilen coğrafya derslerinde sınıflar dolup taşıyor, coğrafya bölümleri büyük rağbet görüyordu. Bu, yalnız bölgesel coğrafyanın altın devrinin değil, onyıllar sonra ortaya çıkacak ne idüğü belirsiz "bölge çalışmaları" eğitiminin de habercisiydi ve ayrıca coğrafyacıların deneyim ve yeteneklerini pratik kullanıma sundukları bir dönemdi. Bu işte görevlendirilenler arasında, 1960'larda Japonya'nın Ryukyu Adalarının mülki amiri olarak görev yapmış ve etkili bir kitapta analiz ettiği Kore Sorunu'na dair görüşleriyle tanınan Shannon McCune dikkat çekmişti (McCune, 1956).

Komünizm tehdidinin Batı Avrupa'da zayıfladığı sırada Kore Yarımadası'nda yeniden canlanması, Amerika ve müttefiklerini, İkinci Dünya Savaşı düşmanlıklarının bitiminden birkaç sene sonra, bir Sovyet-Amerikan çatışmasının işareti gibi görünen başka bir savaşa sürüklemiştir. Komünist Kuzey Kore orduları, Haziran 1950'de, Sovyetler ile Müttefik kuvvetlerin, yarımadayı komünist ve batı kontrolünde diye iki kısma ayırmak için belirlemiş oldukları sınır çizgisi olan 38. paraleli geçerek, Güney'i işgal etti. Askerden arındırılmış bölgeyle desteklenen 38. Paralel, henüz günümüzdeki gibi tahkim edilmemişti ve Kuzey Kore saldırganlığına karşı herhangi bir caydırıcılığı yoktu. Ardından gelen üç yıllık savaş, 3 milyon hayata mal olmuş, komünist yayılmacılığın korku tohumlarını ekmiş, Amerikan halkını (savaş giderek tepki çektiği ve 1952'de başkan adayı Dwight Eisenhower tarafından eleştirildiği için) bölmüş, yeni başkanın Kore ve Çin'i nükleer silah kullanmakla

tehdit etmesine neden olmuş ve komünist saldırganlığı sınırlamak için Amerikan müdahalesini teamül haline getirmiştir.

Kore Savaşı'na sahne olan toprak parçası nispeten küçük olduğu için, çekişmenin çarpıcı iniş çıkışları herhangi bir büyük ölçekli duvar haritasında tüm ayrıntılarıyla takip edilebiliyordu. Amerikalılar, donanımı yetersiz 4 Amerikan tümeninin küçücük mevzilerinde takviye birliklerini beklediği, yarımadanın güneydoğu ucunda yer alan *Pusan* (şimdi Busan); General Douglas McArthur'un, kuvvetleriyle düşman hatları gerisine cesurca amfibi çıkarma yaptığı ve böylelikle Kuzey Kore ordusunu darmadağın ettiği *Inchon* ve Çin, savaşa girmeye karar verdiğinde Müttefik kuvvetlerin Kuzey Koreli düşmanlarını sıkıştırmaya çalıştığı, Kuzey Kore-Çin sınırını oluşturan *Yalu Nehri* gibi isimlere aşina olmuşlardı. Üç yıldan fazla bir süre boyunca Kore Savaşı ve bunla ilintili acılar, Amerikan halkının gündemini meşgul etmiş, gününü karartmıştır. Gerçekten de halk, McArthur, Çin kıyılarını ablukaya alarak Çin askerî üslerini bombalamak isteyince ve bu istekleri Başkan Truman tarafından reddedilip, doğrudan halka hitap etmeye kalkınca, halk, hiç olmadığı kadar işin içine girmiştir.

Şüphesiz, Soğuk Savaş ve bir Üçüncü Dünya Savaşı olasılığının hortlaması, Amerika'nın siyasi coğrafyaya olan ilgisinin devam etmesine katkı sağlamıştır. Dünya 1950'lerin sonunda ideolojik çekişme ve vekâlet savaşlarına sahne olmaya başlayınca, Sovyetler Birliği, coğrafi analizlerin bir sonraki odağı haline gelmiştir. Coğrafi literatürde artan sayıda makale ve National Geographic harita eki, bu kaygıyı yansıtıyordu. Ancak Amerikalıların, Sovyetler Birliği adındaki sömürgeci imparatorluğa dair zihinsel haritalarının, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa'ya dair zihinsel haritaları kadar net olmamasına şaşmamak gerekir: Avrupa'da Demir Perde'den başlayıp diğer yanda Büyük Okyanus kıyılarına kadar uzanan bu imparatorluk, kendi başına bir dünyaydı. Sonradan,

SSCB'nin kendini besleyebilme kabiliyeti ile Moskova'nın askerî yetenekleri hakkındaki yanlış hesaplar ve Sovyetler Birliği'nin hayatta kalabilme becerisine yönelik tahminler, mekân algısı zayıflığının sadece halka özgü bir durum olmadığını göstermiştir.

ÇİNHİNDİ'NDE AMERİKA

Ne var ki, ABD'nin komünist yayılmacılığı engellemek için başlattığı bir sonraki savaş, savaşın coğrafya öğretmesiyle ilgili deyişe, bir kelime daha ekledi: "Gecikmeli olarak".

Aslında Güneydoğu Asya, Müttefik Fransa 1954 utanç verici 1954 Dien Bien Phu yenilgisi öncesinde, II. Dünya Savaşı sırasında Vietnam'da hakimiyetini yeniden tesis etme mücadelesi verirken bile, bir Amerikan önceliği olmamıştı. Hatta İngiltere'nin Malay Yarımadası'ndaki komünist isyanı zor da olsa bastırmaya muvaffak olması bile pek ilgi çekmemişti. Ancak bu iki olay da, yüksek maliyetli Kore Savaşı'nın öne çıktığı onyılın ilk yarısında gerçekleşmişti. Kuzey Vietnam'ın başkenti Hanoi merkezli, Sovyetler Birliği ve Çin destekli komünist bir rejim ile Güney Vietnam'ın başkenti Saigon'da faaliyet gösteren ABD destekli bir rejimin varlığının jeopolitik sonuçları netleşirken, Vietnam da ön plana çıkmaya başlıyordu. Bu, Fransızların yenilgisinin ardından yapılan anlaşmanın sonucuydu. İki ülke, 17. Paralelle birbirinden ayrılmış ve sınır, Kore'deki gibi askerden arındırılmış bir bölgeyle desteklenmişti.

Cenevre'de imzalanan anlaşmaya göre, Vietnam'ın bu şekilde bölünmesinin ardından -Kore'dekinden farklı olarak- demokratik yollarla seçilmiş tek bir hükümetin kurulması için, 1956'da, her iki tarafta da özgür seçimler yapılacaktı. Hem Fransızlara karşı sömürü karşıtı mücadeleyi yürütmüş hem de askerden arındırılmış bölgenin hem kuzey hem güneyinde

geniş, popüler bir siyasi örgüt kurmuş olan Ho Chi Minh yönetimindeki Kuzey Vietnamlıların bu seçimi kazanması bekleniyordu. Ancak Güney'in kontrolünü ele geçirmiş olan Ngo Dinh Diem, (ABD onayı ve desteğiyle) tarihi belirlenmiş olan seçimleri yapmayı reddetti. Bu durum Kuzey Vietnamlıları, Vietnam'ı askerî kuvvet kullanarak birleştirmeyi denemeye sevk ederek, yirmi yıllık (1956'dan 1976'ya kadar süren) bir savaşın fitilini ateşledi.

Söz konusu olaylar dizisinin ne kadarı, Pasifik'in bu tarafında savaşı sürdürenler veya savaştan etkilenenler tarafından coğrafi bir bağlamda değerlendirilmiştir? Yirmi yıl süren bu savaş, Amerikan toplumunu bunaltmış, sivil yöneticileri yalancı durumuna düşürmüş, toplumu bölmüş ve kültürü kabalaştırmıştır. Askerî liderlerinin iyimser tahminleri, basın sayesinde oturma odalarına kadar gelen sahadan haberlerle çelişiyordu. Sokaklarda ve okul sıralarında sivil itaatsizlik baş göstermişti. Amerikan ve Güney Vietnam kuvvetleri "Vietnam Savaşı"nı 1970'te Doğu Kamboçya'ya taşıdığında, uçaklar Kuzey Laos'u bombalamaya başlamış, böylece Vietnam Savaşı Çinhindi Savaşı'na dönüşmüştü. Amerikan vatandaşları buna savaş karşıtı gösteriler ve protestolarla karşılık vermişti. Üniversite ve yüksekokullar, muhalefetin kalesine dönüşmüştü.

Sonunda savaş yenilgiyle bitip Amerika'daki gazeteciler ve eğitimciler, tepkilerini öğrenmek için vatandaşlara ve öğrencilere yönelik rastgele anket düzenlediğinde, siyasi fikirlerin güçlü, ancak zihinsel haritaların zayıf olduğu ortaya çıktı. Ortabatı'da bir okulda birinci sınıfa yeni başlayan öğrencilerden, isimsiz haritada Vietnam'ın yerini göstermeleri istenmiş ve bunu öğrencilerin sadece yüzde 7'si (her on dört öğrenciden biri) yapabilmişti.

Genel olarak Çinhindi'nin, özellikle de Vietnam'ın fiziki ve kültürel coğrafi zorlukları hakkında yeterince bilgi sahibi olmamanın, sadece önyargılı vatandaşların değil, bundan daha

kötüsü, ülkeyi, komünizmi çevrelemek adına bu berbat savaşa sürükleyen, seçilmiş ve atanmış liderlerin de başına bela olduğunun anlaşılması yıllar aldı. 1961'den 1968'e kadar Savunma Bakanlığı yapan ve bu savaşta kilit rol oynayan Robert McNamara, Kuzey Vietnam'ın yenilgisinin yakın olduğuna dair umutları yeniden canlandırdı ve Başkan Lyndon Johnson'ın savaşın idaresinden sorumlu başyardımcısı oldu. McNamara, görev süresinin sonuna doğru tereddütlerini ifade etmeye başlamış olmasına ve Başkan Johnson ile Kuzey'de devam eden halı bombardımanı konusunda bozuşmasına rağmen, Amerikan politikası ve stratejisini yönlendiren biri olarak başarısızlığını uzun süre kabul etmemiştir (McNamara 1995).

McNamara bu geçmişe dönük çalışmasında "Vietnam'da başımıza gelen felaketin en önemli on bir nedenini" sıralar. Nedenlerin arasında şu da geçer: "*Dostu, düşmanı ayıramayışımız; bölgedeki insanların tarih, kültür ve siyasetine dair derin cehaletimizi yansıtıyordu.* -Bu kısmı vurgulamak için ben italik yaptım- Milliyetçiliğin bir halkı motive etmedeki rolünü hafife aldık… Dünyanın geri kalan çoğu bölgesinde de aynı şeyi yapmaya devam ediyoruz."

McNamara'nın listesinin geri kalanındaki hiçbir madde bu iki cümlenin öneminin yanına bile yaklaşamaz. "Kuzey Vietnam ve Vietkong'un ABD'ye yönelik" oluşturduğu tehditleri abartmak, evet aptalcadır, ama böylesine köklü bir cehaletin yanında önemsiz kalır. Keza, "modern, yüksek teknoloji ürünü askerî teçhizat, kuvvetler ve doktrinin sınırlamalarını görememe(miz)" de, ya da "(Amerikan) halkı(nı) karşılaştığımız karmaşık olayları kavraması için hazırlamamış olmamız" da böyledir. "Ne halkımızın ne de liderlerimizin her şeyi bilmediğini fark edemeyiş(imiz)" de asıl nedenle boy ölçüşemez. Aslında, McNamara'nın "sıraladığı sebeplerin" birçoğu ABD'nin iç meselesidir: Yani, bürokratik başarısızlıklar ve ders çıkarmak gereken hatalardır.

McNamara'nın Vietnam ile ilgili geçmişe dönük kitabının, Çinhindi'nin girift etnik çeşitliliğine dair tek bir harita göstermemesi de dikkate şayandır. Kitabın ilk sayfası ve son sayfasındaki birebir aynı olan iki harita, Güneydoğu Asya ülkelerinin (oldukça) kabataslak sınırları ile Amerikan ordu birliklerine tahsis edilmiş Güney Vietnam sektöründeki kolordu sorumluluk bölgeleri sınırlarını ve Ho Chi Minh Patikasını içeren ayrıntılı bir Çinhindi haritasını göstermektedir. Kitaptaki hiçbir harita, Hmong, Muong, Tho, Tay, Kmer, Nung, Hoa veya Dao azınlıklarının bölgelerini, bu muhalif azınlıklar savaşta büyük rol oynamış olmalarına rağmen göstermemektedir. Budistlerin, Katoliklerin, "Yeni Dindarlar"ın ve Gelenekselcilerin savaştaki payı göz önünde bulundurulduğunda, bölünmeden önceki ve sonraki dinî mensubiyetleri gösteren bir harita faydalı olurdu. Kitabın alt başlığında geçen "Vietnam'dan çıkarılan dersler"in tam olarak özümsenmemiş olduğu açıktır.

Harvard Üniversitesinden MBA derecesi olan Bakan McNamara, kültürel ve bölgesel coğrafya üzerine bir eğitim almış olsaydı, ahlak kuralları, değerler, etnik bağlar, aile bağları, dinî kurallar ve dil eğilimleri gibi konularda daha duyarlı olabilirdi. Harvard Üniversitesi, maalesef, ders verdiği geleceğin liderlerine lisans veya yüksek lisans seviyesinde coğrafya dersi veremeyecek kadar evrensellikten uzaktır. Hem de çok uzak.

MÜFREDATZEDE

Bugünden bakınca, Çinhindi Savaşı'nın büyüklüğüne ve toplumsal maliyetlerine kıyasla, aynı sırada, Amerika'nın eğitim sisteminde meydana gelen gelişmeler önemli görünmese de, hiç önemi olmadığı da söylenemez. Savaş toplumun dokusunu yıpratmış, nesiller arasında güvensizliğe, yöneticiler

hakkında itimatsızlığa, kültürel değerlerin reddine, nezaketin kaybolmasına neden olmuştur. Üniversite ve yüksekokullarda kargaşa, öğrenci gösterileri, fakülte büro ve yönetim binalarına yapılan işgaller, hatta silahlı göstericilerce rektör ve dekanların alıkonulması, 1960'ları, yükseköğretim açısından çalkantılı bir dönem haline getirdi. Bu tür olayların haber değeri vardı, ancak çatışmalar sona erdikten kısa bir süre sonra düzen, sürpriz bir şekilde yeniden sağlandı.

Bunların tümü, doğrudan dışarıdaki Vietnam Savaşı'ndan kaynaklanmıyordu. ABD, özellikle okul ve üniversiteler için başlı başına bir kargaşa nedeni olan Sivil Haklar Hareketi zirvesini henüz atlatmıştı. Hatta Başkan Johnson'ın "Refah Toplumu" planı savaş giderleri yüzünden suya düşse de, Amerika'daki yerleşkeler normale dönmüştü. Ya da döndüğü düşünülüyordu.

Öte yandan Amerikan eğitim sistemindeki (her düzeyde) değişimlerin, çok daha kalıcı ve geri çevrilmesinin zor olduğu anlaşıldı. Üniversite müfredatlarının içi boşalmıştı. Özellikle sosyal ve beşerî bilimlerde öğrenci notları gittikçe şişiriliyordu. Başarı ölçümünün yerini, "geçme-kalma" sistemi almıştı. Bazı eğitimciler, "hayat tecrübesinin" akademik başarı için yeterli olduğunu düşünüyordu. Kreşten lise sonuna kadar tüm eğitim sistemi sert değişimlere maruz kaldı. İçlerinde "Modern Matematik" dersinin de bulunduğu bu değişikliklerin birçoğu, pahalıya patlayan birer fiyaskoydu. Birinci bölümde bahsedildiği gibi coğrafya, eğitim reformları sırasında konuların karıştırılması ve konu ayrımlarının yok edilmesiyle ayrı bir branş olma özelliğini kaybetti. Söz konusu derslerden sadece Coğrafyanın, bir ayağının doğal bilimlerde diğerininse sosyal bilimlerde olması hasebiyle, bu düzenleme sonucunda ortaya çıkan "sosyal bilimler" dersi, milyonlarca öğrenciyi tabii bilimler ile doğa ve insan etkileşimine dair temel bilgilerden de mahrum bıraktı. Bu etkileşimlerin en iyi anlaşılma yollarından

biri olan harita kullanımı da bu süreçte müfredat dışı kaldı.

Her kademeden coğrafyacı bunun sonuçları hakkında uyarılarda bulunmuş ve coğrafya konusunda artan cehaletin maliyetinin, Çinhindi Savaşı'ndakinden de büyük olacağına işaret etmiştir. McNamara, kitabında "Halkın kısmi desteğini bile elde edemedik, çünkü ne olup bittiğini ve neyi niçin yaptığımızı yeterince açıklayamadık. Halkı, yüz yüze geldiğimiz karmaşık olayları anlaması ve bilinmeyen denizler ve yabancı bir çevreyle karşılaştıkça ortaya çıkan, değişim ihtiyacına yapıcı bir şekilde nasıl tepki vereceği hususunda hazırlayamadık" diye yakınır. McNamara ve destekçilerinin meşhur "bölge halkının tarihi, kültürü ve siyaseti konusundaki derin cahillik" itirafı, bu tür açıklamaları her durumda geçersiz kılar. Halk iklim değişikliği veya dıştaki savaşları kavrasa da kavramasa da, bu kavrayışı, güçlü bir fiziki ve beşerî coğrafya temelinden daha iyi, hiçbir şey destekleyemez. Bu hem halk hem de halkın seçtiği temsilciler için geçerlidir.

GEÇİŞ DÖNEMİNDE DÜNYA

Çinhindi ve Kore'de Amerika ve Müttefik devletlerin eylemlerine yön vermiş olan komünizmi çevreleme politikası, sömürgelerden çekilme döneminde giderek vekâlet savaşlarına; Batı yanlısı ve Sovyet yanlısı, çoğu yeni bağımsızlığını kazanmış ülkeler arasında açık ve gizli çatışma ve mücadelelere dönüşmüştür. Elbette, sömürgelerin bağımsızlığını kazanması dünya haritasını ciddi şekilde karmaşık hale getirmiştir. Bangladeş'ten Burkina Faso'ya, Sri Lanka'dan Zimbabve'ye birçok yeni isim ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları gelip geçici olmuş (Doğu Pakistan ve Zaire gibi); bazı yeni (ve eski) çevre ülkelerse (Afganistan ve Etiyopya gibi) şimdilerde, ideolojik bir savaş meydanı haline gelmiş vaziyettedir. Onyıllar

süren sömürgelerden çekilme dönemi dünya haritasını (ve Birleşmiş Milletler üyelik listesini) değiştirmiş olsa da, henüz, gelecekte yaşanması olası çok daha ciddi dönüşümlere dair pek bir işaret yoktur.

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti Çinhindi Savaşı bittikten 15 yıl sonra savaşa tekrar asker yolladığında, bu sefer sahne, Afrika veya Güney Asya değil, Orta Doğu'ydu. Amerika, Avrupa ve Arap kuvvetleri, Irak ordusunu, Saddam Hüseyin'in yaklaşık 6 ay önce işgal etmiş olduğu komşusu Kuveyt'ten çıkarmak için, 1991'in Ocak ayında, sonradan Birinci Körfez Savaşı diye adlandırılan bir harekât başlattılar. 6 hafta içinde, 700 bin kişilik bir kuvvetten oluşan Müttefikler, 300 bin Iraklıyı Kuveyt'ten çıkarmış ve Saddam Hüseyin'in Irak'ın 19. vilayeti olarak ilan etmiş olduğu Kuveyt'in bağımsızlığını yeniden sağlamıştı. Bu, Başkan George H. W. Bush'un oluşturduğu dikkate değer kültürlerarası ittifakla, net coğrafi hedefiyle, Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılışının ardından kazanan tarafın gösterdiği baskıyla özdeşleşmiş, hedefi açıkça belirlenmiş bir harekâttı. Irak Cumhuriyet Muhafızları'nın büyük bir kısmı yok edilmiş ve Bağdat yolu açılmış olmasına rağmen, sonrasında Irak'ın işgali veya Irak rejiminin devrilmesi söz konusu olmamıştır.

Bu kısa ancak şiddetli harekât, dünyanın ilgisini istikrarsız bir bölgeye yoğunlaştırırken, aslında küresel dönüşümün odağı (henüz) İslam dünyası değil, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'ydı. Dünyanın en büyük devleti SSCB'nin Aralık 1991'de yıkılması, gezegeni neredeyse yarım yüzyıldır etkisi altına alan Soğuk Savaş'ı bitirmiştir. Bu komünist imparatorluktan, Rusya dışında çoğu Amerikalının zihinsel haritasında ne adı ne yeri olan 15 bağımsız cumhuriyet çıkmıştır. Aynı yıl tanık olunan, Yugoslavya'nın şiddet olayları eşliğinde başlayan parçalanma süreci sonunda, enkazdan en az yedi küçük ülke ortaya çıkmış olması Doğu Avrupa haritasının daha da karmaşıklaşmasına

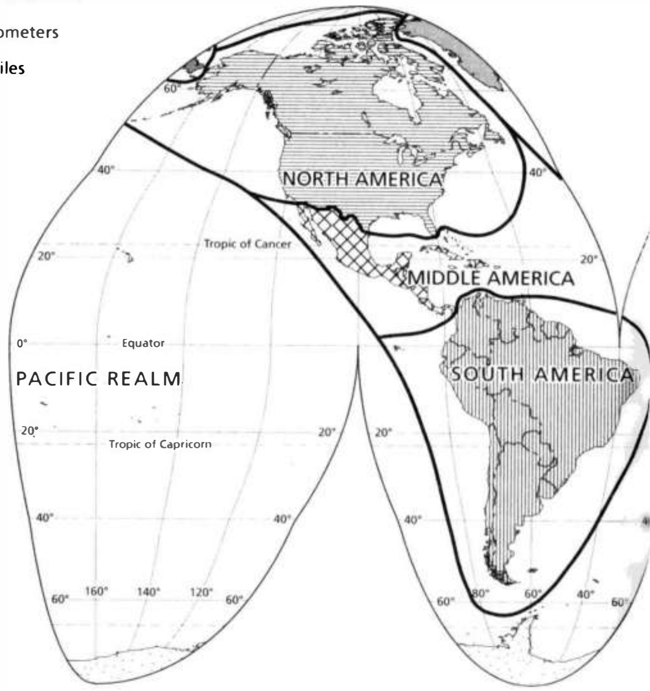
neden olmuştur (bağımsızlığını en son ilan eden Kosova'yı, 2012 yılı itibariyle, henüz dünya ülkelerinin tamamı egemen bir devlet olarak tanımamıştır).

Bazı akademisyenlerin, bu korkunç senaryoda, bildiğimiz şekliyle devlet kavramının sonuna gelindiğini, gerçek egemenliğin son nefesini verdiğini ve yenidünya düzeninin başladığını düşünmelerine şaşmamak gerek. Bu akademisyenler, hızla değişen dünyada devletlerin, birbirlerinin desteği olmadan yapamayacaklarını; Avrupalı devletlerin Avrupa Birliği'ne katılmasının Avrupa Birleşik Devletleri'nin bir muştusu olabileceğini ileri sürmektedirler. ABD, NAFTA'ya üyedir, Rusya eski Sovyet cumhuriyetleri birliğini diriltmeye çalışmaktadır. 1991'de Rice Üniversitesi bünyesindeki Baker Center'da verdiğim, Dışişleri Bakanı James Baker'ın bizzat katıldığı bir konferansta bu hipotezden bahsetmiştim. James Baker, aniden ve kızgınca bana çıkışıverdi: "Şu an çalkantılı bir dönemden geçiyor olabiliriz," dedi, "ancak bunu bir kenara yazın, devletler uluslararası ilişkilerde hâkim oyuncu olmaya çok uzun bir süre daha devam edecektir." diye ekledi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Amerikalıların zihinsel haritaları ne kadar netse, yüzyıl dönümünde de o kadar bulanık olduğunu varsaymak makul olabilir. Dünya siyasi coğrafyasının şaşırtıcı dönüşümü, en dikkatli gözlemcileri bile zorlamıştır. Ancak Rusya istikrarsızlığın kıyısında sendelerken, Yugoslavya'nın dağılışında zayiatlar tavan yaparken bile, o ana kadar bunlar kadar dramatik olmayan ama bunlarla ilintili iki gelişme, ileride bizi neyin beklediğini tahmin etmeye çalışan, aralarında coğrafyacılar da bulunan bir kesimin dikkatini çekmişti. Bunlardan birincisi, küresel görünümle ilgiliydi: Ufukta beliren "yeni dünya düzeni"nin niteliği ve nasıl ortaya çıkacağı; ikincisiyse, farklı amaçlarla gerçekleştirilen, uçak kaçırmadan askerî, diplomatik ve sivil hedeflere yönelik ölümcül saldırılara, bir dizi terör eylemiydi.

DÜNYA COĞRAFİ HAVZALARI

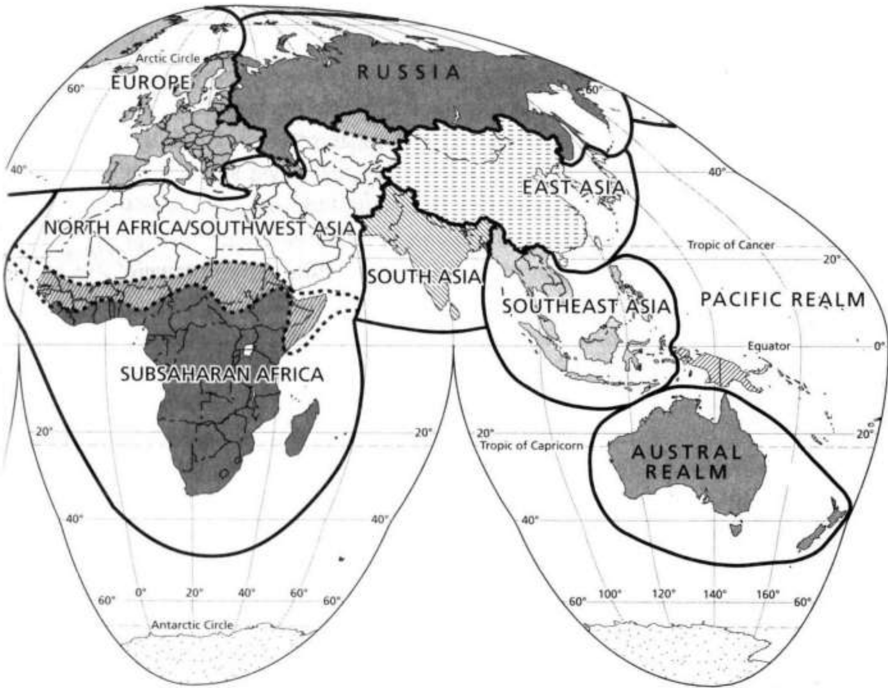
1000 2000 3000 Kilometers
1000 2000 Miles

KÜRESEL MEDENİYETLER VE COĞRAFİ HAVZALAR

Siyasi coğrafyacılar, yarım yüzyıl boyunca çatışma ve onun, kavim savaşları ve kabile mücadeleleri; feodal rekabet ve devletlerarası düşmanlıklar; ideoloji, din, toprak hırsı ve ekonomik çıkarlardan kaynaklanan olası "medeniyetler" çatışması ve iki dünya savaşı gibi şekillerde dışavurumu üzerine tahminlerde bulunmuşlardır. Şekil 6-1'deki harita, 1970'lerde bile başlangıç seviyesi coğrafya ders kitaplarında yer almış, bundan daha da uzun süredir, siyasi coğrafyanın standart ders konularından biri olmuştur (de Blij 1971).

21. yüzyıl dünyasını bir düzine "coğrafi havza" olarak gös-

Şekil 6-1. Dünyanın coğrafi havzalara ayrılmış hali. Burada, her bir havzayı oluşturan alt bölgeler (örneğin Batı Afrika, Doğu Afrika, Ekvatoral/Orta Afrika, Güney Afrika) gösterilmemiştir.

teren bu harita, yakından incelenmelidir. Haritada gösterilen havzalardan sekizi, büyük ve hâlihazırda (ya da potansiyel olarak) güçlü bir devletin etki alanında bulunmakta olup; birbirine bitişik üç bölgesiyse, ortak tarih, inanç sistemi veya etnik köken bağlarıyla bütünleşmiştir. Öte yandan bu üç havza (Avrupa, Sahra Altı Afrika ile Kuzey Afrika ve Güney Batı Asya) siyasi açıdan en bölünmüş olanlarıdır.

ABD, Meksika, Brezilya, Rusya, Çin, Hindistan, Endonezya ve Avustralya'nın kendi havzalarında baskın güçler olduklarını, Endonezya'nınsa en azından kendi havzasında öne

çıkacak kadar potansiyelini kullandığını teslim etmek gerekir.

Bu harita gelecekteki "medeniyetler" çatışmasına dair kılavuzluk yapabilir mi? Çokça tartışılan bir kitabın 26-27. sayfalarındaki bir haritayla bu açıdan kıyaslanacak olursa yapabilir gibi görünmektedir (Huntington 1996)[1]. Dünya jeopolitik sahnesinin kültürel cepheler boyunca yeniden şekillendirildiği bu hatlarda medeniyetler çatışmasının patlak vereceği fikri, Huntington'ın tabiriyle kültürel "fay hattı savaşları", 1990'larda, en azından coğrafyada yeni bir şey değildi (Fay hattı terimiyle Jeomorfolojiye yapılan gönderme, gerçeği yansıtmaktan ziyade erozyonla ilgili bir özelliği ifade ettiğinden, talihsiz bir göndermedir). Yine de Huntington'ın dünya düzeninin yeniden yapılanmasının eninde sonunda "Batı, Dünyanın Geri Kalanına Karşı" noktasına geleceğine dair hipotezi, günümüzde hâlâ devam eden bir tartışmayı başlatmıştır. 1960'ların sezgisel fikrî mutabakatının sınırları çok daha netleşmiş, iç tutarlılığı kısmen Batı'ya duyulan nefrete dayanan, kültürel olarak ayrık varlıklar ortaya çıkarmıştır. Bu arada, 1960'lı yılların Batı'sı da dört kutuplu hale gelmiştir: (Nispeten) zayıflayan süper güç Amerika Birleşik Devletleri, ABD ile ilişkisi giderek gerilen temkinli bir Avrupa, ABD ile ilişkilerinde önyargılı, sağı solu belli olmayan Rusya. Bunlara ilaveten, bir de küresel arenada parlayan Brezilya ile Güney Amerika'nın geri kalanı bulunmaktadır. Huntington, nihai "medeniyetler çatışmasının" Hristiyan Batı'yla, Müslüman memleketler arasında meydana geleceğini öngörmüş ve bu fikri destekleyen sağlam kanıtları da sıralamıştır. Ancak Çin'in dâhil olduğu başka bir mücadele, daha olası görünmektedir (konuyla ilgili 8. Bölüme bakın).

Buna karşın, 1990'ların sahne arkası olayları, İslam dünyası ile uzak ve yakın komşularının içinde yer alacağı daha büyük çapta bir kültürel çatışmaya işaret ediyor gibi görünmektedir. Huntington,

[1] Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması, 1996

savını eleştirenlere on yılın tüm "aktif" çatışma ve şiddet olaylarını sayarak, bunların yarısından fazlasının, ya Müslim-gayrimüslim çatışması ya da Sünni-Şii (veya başka mezhepler) düşmanlığı gibi İslam içi mücadelelerden kaynaklanan İslami unsurlar içerdiği sonucunu çıkarmıştır. Bu eylemler, yeni ve kesinlikle Müslümanlara özgü olmasa da, batı dünyasında, huzursuzluk yaratan, meydana geldiği yerlerin rastgele oluşuyla korku salan, amaçları çoğunlukla belirsiz ve tartışmaya kapalı olan bir savaş şekli olarak görülmüştür.

YAYGINLAŞAN TERÖRİZM ORTAMI

Başarılı terör eylemleri, kurbanlarının kültüründe bir şekilde iz bırakır. Nazi ordusu Kuzey Denizi kıyılarına doğru ilerlemek üzere Hollanda sınırını geçtikten 4 gün sonra, 14 Mayıs 1940 sabahında, liman kenti Rotterdam'da gökyüzü birden savaş uçaklarıyla dolmuştu. Uçaklar önceden uyarmaksızın, tarihî şehir merkezi ve limanın tepesinden yangın bombaları yağdırdılar. Saldırının ilk dalgasında yüzlerce insan öldürüldü ve hayatta kalanlar alevleri yangın hortumlarıyla söndürmeye kalktığında, daha önce havalimanına inen Nazi paraşüt birlikleri onları vurdular.

Bu saldırı, ordusuyla Alman saldırılarına sürpriz bir direniş gösteren Hollanda hükümetini teslim olması, aksi takdirde daha büyük bir yıkım ve kıyım riskini göze almak zorunda kalacağı hususunda uyarmayı amaçlıyordu.

Bu bir terör eylemi mi, yoksa savaş eylemi miydi? Eğer terör eylemiyse, Dresden bundan farklı mıydı? Bu Alman şehri, 1940'ta Rotterdam'dakine benzer nedenlerle, hükümeti teslim olmaya ikna ederek savaşı kısaltmak amacıyla, 1945'in Şubat ayının ortasından itibaren Müttefiklerin bombardımanına maruz kalmıştı. Neredeyse 100 bin sivil ölmüş, ancak kesintisiz devam eden harekâtın Nazi politikaları üzerinde

hiçbir etkisi olmamıştı. Ya Hiroşima ve Nagazaki? Zayiat tartışmaları burada da devam etmektedir: Kaçınılmaz bir işgal durumunda, Amerikan ve Japon askerî (ve sivil halk) zayiatı, ABD'nin atom bombalarıyla yerle bir ettiği bu iki şehirdekinden daha mı çok olurdu? Devlet terörü diye bir şey var mıdır; eğer varsa bu dört şehir buna örnek gösterilebilir mi? Filistinliler devlet terörü gerçeğinden asla şüphe etmezler. Arap teröristleri kovalayan İsrail savaş uçakları ve tankları Gazze ve Batı Şeria'da sivilleri öldürdüğünde, Filistin basını her seferinde, İsrail'i devlet terörüyle suçlar.

Terörizmin tanımı basit bir mesele değildir; akademik literatürde ateşli tartışmalara yok açar ve önemli yasal ve mali (özellikle sigorta) boyutları mevcuttur. *Terörizmin Coğrafi Boyutları*[2] adlı kitapta terör, "şiddet kullanarak korkutmak" olarak tanımlanmakta, ancak daha fazla açıklamaya yer verilmemektedir (Cutter vd. 2003). Birleşmiş Milletler Tehditler, Zorluklar ve Değişim Panelinde yer alan tanımlama da tatmin edici değildir: Terörizm, "bir halkı sindirmek veya bir devlet ya da uluslararası bir kurumu bir hareket tarzına zorlamak amacıyla sivilleri veya savaşçı olmayanları öldürmeye veya ciddi şekilde yaralamaya yönelik her türlü eylem" olarak tanımlanır (Annan 2004). Daha düşünülmüş bir terör tanımı da şu şekildedir: "Savaşmayan sivillere karşı, savaş alanı dışında, kurbanların ülkesine karşı açıkça savaş durumunda olan bir güç için çalışmayan, erkek veya kadınlar tarafından gerçekleştirilen, gerekçesiz saldırı" (Harvey 2003). Bu tür, dikkatlice oluşturulmuş tanımlardaki sorun, başka soruları doğurmalarıdır: "gerekçesiz" ne demektir? Teröristler yaptıklarını savunmak için, yandaşlarının ölümünden tarihî haksızlıklara bir dizi gerekçe ileri sürerler. "Açıkça savaşmak" isyancı bir hareketin, devlete karşı savaş ilan ederek (ki bu sıkça görülür) bu ifadede yer alan

2 The Geographical Dimensions of Terrorism; Susan L. Cutter, Douglas B. Richardson, Thomas J. Wilbanks, 2003

şartları boşa çıkarması ve terör suçlamasından kurtulması anlamına mı gelmektedir? Böylesi soruların kolay cevapları yoktur.

YÜKSELEN TERÖR DALGASI

Siyasi amaçlar için şiddetin kullanılması söz konusuysa "birinin teröristi diğerinin özgürlük savaşçısı" nakaratı akla gelir. İrlanda Cumhuriyet Ordusu (İRA), Ekim 1984'te Brighton, Büyük Otel'de Başbakan Margaret Thatcher'a yönelik gerçekleştirilen, 5 kişinin ölümüne ve 31 kişinin yaralanmasına sebep olan bombalı saldırının sorumluluğunu üstlendiğinde, İngiltere kamuoyu bunu bir terör eylemi olarak kabul ederken, Kuzey İrlanda'da pek çok Katolik haklı bir direniş olarak gördü. Filistinli bir intihar bombacısı İsrail'de bir caddede sivillerle dolu bir otobüsü havaya uçurduğunda, Yahudiler bunu bir terör eylemi olarak görürken, Filistinlilerse can düşmanlarına vurulmuş kahramanca bir darbe olarak görmektedir.

Bu ve buna benzer, bildiğimiz pek çok örnekte olduğu gibi şiddet, millî politikaların doğal bir sonucudur. IRA, Kuzey İrlanda'daki İngiltere egemenliğine karşı savaşmıştır. Bu konu günümüzde çözüme daha yakın olsa da henüz tam bir çözüme ulaşılamamıştır. Kargaşanın devam etme potansiyeli halen devam etmektedir. Filistinliler, mütecaviz, istilacı ve işgalci olarak tepki duydukları İsrail'e karşı savaşmaktadır. Fransa'daki Korsikalılar, İspanya'daki Basklar, Sri Lanka'daki Tamiller, Rusya'daki Çeçenler, Çin'deki Uygurlar… Her birinin mücadelesi kendisine egemen olan devlete karşıdır. Her biri şiddet eylemlerini düşman ülkenin büyük şehirlerinde gerçekleştirmiştir. Korsikalılar Bordo belediye binasını bombalamış, Basklar Madrid'den Barcelona'ya politikacıları ve sivilleri katletmiş, Tamiller Colombo'da yüzlerce insanı öldürmüş, Çeçenler Moskova'yı savaş alanı haline getirmiş, Uygurlar

Urumçi'de bombalar patlatmıştır. Bu eylemleri tetikleyen uzun süredir devam eden sorunların hiçbiri -belki Tamil meselesi hariç- henüz çözülmedi, ancak onların elebaşları herkesçe bilinir ve coğrafyalarıysa bir gerçektir. Eylemciler, haritaların yeniden çizilmesini hedefler: Yani, mesela, özerk bir Korsika, bağımsız bir Bask toprağı, bölünmüş bir Sri Lanka, egemen bir Çeçenistan, özgür bir Doğu Türkistan gibi.

21. yüzyıl dünyasında öne çıkan terör, ya da İslam'dan esinlenen şiddet ise coğrafi açıdan böyle bir netliğe sahip değildir. Bir kuşak önce, dünyanın çeşitli yerlerinde terör eylemleri, politik çekişmeyi noktaladı ve sadece görüldüğü yerleri değil, aynı zamanda Kanada, Almanya, İtalya, Hindistan ve Japonya gibi ülkeleri de etkiledi. ABD'de ara sıra görülen terör eylemleri, genellikle tek başına hareket eden aşırı sağcı veya neo-Nazi eylemciler tarafından gerçekleştiriliyordu. 2011 yılında Norveç'te, akli dengesi bozuk bir radikal, göçmen karşıtı düşüncelerini, neredeyse 80 insanı başkent Oslo ve civarında silahlı saldırıyla öldürerek dışa vurdu. Başka yerlerde, çoğu sadece kargaşa çıkarmak isteyen, farklı şikâyetleri ve amaçları olan karanlık gruplar, amaçlarına ulaşmak için bombalama, silahlı saldırı, uçak kaçırma, adam kaçırma ve diğer yöntemleri kullandılar. Bazı koordineli eylemler yapsalar da, 1980'lerin başına kadar bu grupların faaliyetlerini koordine eden küresel bir ağ yoktu. Fakat şartlar değişiyordu. Terörizm, mahallî hukuk mercilerinin baş edebileceği yerel bir suç unsuru olmanın ötesine geçmişti. Yerel eylemlerin tümünü gölgede bırakarak küresel bir tehdit oluşturan, yeni ve daha büyük bir terör eylemi dalgası yükseliyor ve dünya çapında, Batı çıkarlarını hedef alıyordu. Söz konusu terörist ağın temelleri, ideolojiden ziyade dinî saiklere dayanmaktaydı ve dünyanın her yerinden Müslümanları cezbediyordu. Bu hareketler, Selefiler ve İslam'ın erken dönem uygulamalarını esas alan bir dinî uyanışı benimseyen diğer gruplar arasında hazır bir kitle

bulmuştu. (Selefilik, İslam'ın 7. yüzyıldaki kurucularına katı bir şekilde benzemeyi gerektirir.)

Otuz yıl öncesine kadar bu köktendinci hareketle ilgili pek az şey biliniyordu. İslami terör bir süreliğine, 1972 Münih olimpiyatlarında İsrailli atletlere düzenlenen ölümcül saldırıdan, 1985 yılında Atina'dan kalkan bir Amerikan uçağının, İsrail hapishanelerindeki Şiilerin serbest bırakılması amacıyla Şii teröristlerce kaçırılmasına, İsrail ve İsrail çıkarlarına karşı düzenlenen Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) eylemleriyle eşanlamlı kullanılıyordu. Bu gittikçe genişleyen şiddet sarmalı bazen ABD çıkarlarına zarar verse de, kaynağı belirsizliğini korudu. 1982'den itibaren İslami Cihat ismi (İslami Kutsal Savaş), istihbarat raporlarında yer almaya başladı. Bu gölge örgüt 1983 ve 1984 yıllarında yaklaşık 320 kişinin ölümüne neden olan Amerikan askerî ve diplomatik tesislerine yönelik dört terör saldırısının sorumluluğunu üstlendi. Yine de, o günlerde aklı başında bir gözlemcinin yazdığı gibi, "İslami Cihat'ın gerçek bir örgüt halinde var olduğu şüphelidir. Alenen tespit edilmiş hiçbir isim veya yer yok… "İslami Cihat" adının, Orta Doğu'nun her tarafındaki köktenci hareket ve hücreler için kullanışlı bir kod adı olduğuna inanılıyor" (Wright 1986). İslami Cihat karargâhının, Lübnan merkezli Hizbullah'ın İran'la bilinen bağlarından dolayı, Şii İran'da olduğuna dair spekülasyonlar vardı. Fakat gerçekte, Amerika ve Batı çıkarlarına ağır darbeler indirebileceği konusunda kendini kanıtlamış bir düşmanla ilgili pek az elle tutulur bilgi mevcuttu.

GÜNEY ASYA VE SUUDİ ARABİSTAN

Bu tür saldırılar devam ederken, bölgesel güvenliğe yönelik çok daha büyük bir sorunun tohumları başka bir yerde atılıyordu. Sovyetler Birliği, 1979 yılında, Kabil'de laik bir rejim kurma

amacıyla, büyük çoğunluğu (Sünni) Müslüman olan ve denize çıkışı olmayan Afganistan'ı işgal ettiğinde, ABD, Sovyet karşıtı mücahitleri büyük miktarda para ve modern silahla destekleyerek önemli bir dış politika kararı verdi. Bu, rahatlıkla basiretsiz olarak nitelendirilebilecek ve çelişkili görünen bir Soğuk Savaş stratejisiydi: Sözüm ona laik (seküler) hükümet prensiplerine bağlı bir ABD, antidemokratik yollarla bile olsa, tam da bunu yapmaya çalışan bir rejimi yıkmaya çalışıyordu. ABD Sovyetlerin Vietnam savaşındaki kısıtlayıcı tutumuna, Washington'daki bazı politikacılar, İslami terörizmin yükselişte olduğu bir dönemde Sovyetlerin Afganistan'dan zorla çıkarılmasının, bu ülkeyi, istikrarsız, bölünmüş, silahlarla dolu, başarısız bir ülke haline getireceğini açıkça görmelerine rağmen, ılımlı bir yaklaşımla karşılık vermedi. Sovyet karşıtı mücadele boyunca bir nebze birleşen farklı gruplar, kısa sürede tekrar çatışmaya başladı, bununla birlikte, savaş ağaları yıkıntıya uğramış başkentten uzaktaki derebeylikleri kontrol altına aldı ve 3 milyondan fazla mülteci, sınırın Pakistan tarafındaki kamplarda yaşamaya başladı.

Afganistan için verilen mücadelede, elbette ABD tek faktör değildir. Bir başka faktör de, Sovyet yenilgisinin ardından gelen kültürel kaos ortamında uygun bir zemin bulacak olan mücahitleri ve İslami aşırıcılığın kaynaklarını destekleyen devasa fonların sahibi Suudi Arabistan'dır. Suudi parası, eğitimi, Kuran'ın derinlemesine çalışılması ve ezberlenmesine indirgeyen, Pakistan'daki çeşitli dini okulları veya medreseleri on yıllardır desteklemiştir. Bu okulların kökeni, Müslümanların sadece sömürgeleşmek ve güçlerinden mahrum bırakılmakla kalmayıp, ayrıca ağırlıkla Hindu olan Güney Asya havzasında azınlık durumuna düşmüş oldukları İngiliz sömürgecilik dönemine dayanmaktadır. Buna karşın, ta 1860'larda Sünni Müslüman toplulukları bu tür diyobandi[3] okullarını

[3] Diobendi veya Diyobendi, Hindistan'ın Diyobend kentindeki Darul Ulum Diyobend mektebinden çıkan Hanefi İslam hareketine verilen terimdir.

kurmuşlardır. Bu medreselerin hocaları fetva vermeye yetkilidir. (Müslümanları istenmeyen etkilerden korumak için nasıl yaşamaları gerektiğini belirleyen, İslam'ın kutsal metinleri olan Kuran veya hadise dayanarak kararlaştırılan, yasal, yorumlayıcı bildiriler.) Pakistan, Hindistan'dan ayrılıp bir İslam devleti olduğunda, Pakistan medrese ağı, halkın yaşamında etkili bir faktör haline gelmiştir. Medreseler, vergilerle desteklenerek ve Sünni çoğunluğun gençlerinden yüz binlercesini kendine çekerek (Şii azınlık bu sistem için vergilendirmeye karşı çıkmış, direnmiştir), özellikle fakir ailelerin oğullarına konaklama, yiyecek ve dinî eğitim olanağı tanımıştır. Afganistan'daki savaş sırasında birkaç milyon Afganlı Pakistan'a iltica ettiğinde, bunların pek çoğunun oğulları da bu okullara kaydoldu. Yıllar boyu süren beyin yıkama ve ezbere dayanan eğitim, onları gerçek dünya için hazırlıksız bırakmıştır. Ayrıca aldıkları dinî bakış açısı da geriye dönüktü (bu durum halen de böyledir).

Ancak Suudi destekçilerinin gözünde Pakistan'ın medreselerinde herhangi bir geriye dönüklük söz konusu değildi (ve halen değildir). Aslında bu okulların öğretileri, genellikle köktendinciler ve muhafazakâr Suudi dinî tebliğciliğine rengini veren aşırıcı Vehhabi inancıyla örtüşmekteydi. Bu hareketin kurucusu Arabistan doğumlu âlim Muhammed Bin Abdülvehhab (1703-1792), yarımadadaki İslam toplumunu en geleneksel ve sofu bir dinî anlayışa döndürmekte kararlıydı. Yerel halk onu, öğretilerinin katılığı sebebiyle, 1744 yılında Medine yakınlarındaki memleketinden kovmuştu. Bunun üzerine, merkezde bir bölge olan, İbni Suud'un yönetimindeki Necid'in başkentine taşındı. (Söz konusu eski başkent, günümüz başkenti Riyad yakınlarındaydı.) Bu taşınma önemliydi, çünkü İbni Suud, Abdülvehhab'ın öğretilerini beğenmiş ve onunla, Abdülvehhab'ın karısının ölümü üzerine miras kalan servetin de kolaylaştırdığı bir anlaşma yapmıştı. Birlikte, Arap Yarımadası'nın çoğunu yöneten bir Suudi hanedanı oluşturan ve Vehhabiliği

hâkim akide haline getiren, siyasi ve dinî bir fetih yoluna çıktılar. 1932'de Suudi Arabistan Krallığı resmen kurulduğunda, yönetimdeki kral Vehhabiliği devletin dini olarak ilan etti.

Petrol üretimi, yabancı şirketler, modernleşme ve Filistin'den Pakistan'a milyonlarca Arap ve Arap olmayanın göç ettiği bu dönem Suudi Arabistan'ı büyük ölçüde değiştirse de Vehhabilik baki kaldı. Suudi kraliyet ailesi yeni yüzyılın başlangıcında neredeyse 5 bin üyeye ulaşmıştı. Bunların bazıları Batılı bir eğitim almış, bazıları diplomasi ve iş konusunda yurt dışı tecrübesi kazanmış olsa da, geri kalanlar, yine de İbni Suud'un geleneğini takip etmiş ve muhafazakârlığa sadık kalmış; Suudi Arabistan içindeki köktendinci kurumlar ile yurt dışındaki camii ve okulları desteklemişlerdi. Bu muhafazakârlar, Pakistan'ın medreselerinde inandıkları değerleri gördüler ve muhafazakâr din adamlarındaysa, dirilişçi davalarını destekleyen müttefikler buldular (pek çok Müslüman, ilericiliği çağrıştırdığı için "diriliş" terimini "köktendinci" terimine tercih eder). Böylelikle, yurtdışındaki cami ve okullara akan para, İslami dirilişi canlandırırken, bu parayı, silah almaya ve hayatlarını aşırı uç davalar adına feda etmeye istekli fanatiklere aktarmak için kanallar yarattı.

Medreselerin parası Suudi Arabistan'dan, ürünü ise Pakistan'dan geldi. Ancak Afganistan'ın izole ve durağan bir halden terör üssüne dönüşümünde bir üçüncü unsur daha söz konusuydu. Usame bin Ladin'in hayatı pek çok yönden Abdülvehhab'ınkine benzer: Miras yoluyla (kendi durumunda, babasından) büyük bir servete sahip olmuş, üniversiteden sonra Suudi Arabistan'dan ayrılıp davasının peşinden başka yerlere gitmiş, geri dönüp, ülkesindeki liderleri İslami ilkelere yeterince bağlı olmamakla suçlamış ve sürgüne gönderilmişti (sadece kendi yöresinden değil, ülkeden de). Ancak 1980'li yıllarda Usame bin Ladin ve ABD ortak bir amaç gütmekteydi: Sovyetleri Afganistan'dan çıkarmak. Bu süreçte, kendi servetini ve hatta

Suudi kraliyet ailesi ile dindar çevrelerden gelen yüklü bağışları da kullanmış, bu arada ünü ve savaş için topladığı para giderek artmıştı. 1988'de, Sovyetlerin son birliğinin Afganistan'dan ayrılmasından bile önce, o ve bir grup destekçisi El-Kaide adlı bir örgüt kurmuştu. Sovyetler Birliği kuvvetlerinin tamamen geri çekilmesini müteakip, arkasında oldukça büyük bir destekçi ağı bırakarak Suudi Arabistan'a geri dönmüştü. Ülkesine döner dönmez, 1991 Körfez Savaşı sırasında, Arap devletlerinin de katıldığı ABD liderliğindeki devletler ittifakı Irak ordusunu Kuveyt'ten çıkardığı sırada, ABD birliklerinin ülke topraklarında konuşlanmasına izin verdiği için kendi devletini suçladı. Suudi rejimi, o güne kadar oldukça bilinen bir isim haline gelen Bin Ladin'i tekrar ülkeden kovmakta gecikmedi -tabii bu defa vatandaşlıktan da çıkararak-. İddiaya göre, kraliyet ailesinin muhafazakâr bir üyesinin yardımıyla Arapların yönetimindeki Sudan'a sığındı ve burada artık küreselleşen finansal işlemlerini gerçekleştirmek için bir dizi yasal iş kurdu, fakat aynı zamanda pek çok terörist eğitim kampı kurmayı da ihmal etmedi. Bunun ardından, Cemaati İslamiye'den (Endonezya) Ebu Seyyaf'a (Filipinler), İslami Cihat'tan (Mısır) Hizbullah'a (Lübnan) gittikçe artan sayıdaki müttefik örgütleri temsil eden terörist liderler ve eylemcilerin katıldığı konferanslar düzenledi. Bu, bilinir hale geldiğinde, Hartum rejimi, Bin Ladin'i kovması yönünde ciddi bir uluslararası baskıya maruz kaldı ve 1996'ya gelindiğinde Bin Ladin ve yakın çevresi örgüt merkezini tekrar Afganistan'a taşıdı.

Günümüzde artık, Bin Ladin'in İslami Cihat'tan çok daha geniş bir terör örgütünün lideri olarak oynadığı rol, iyice anlaşılmıştır. Örgütü El-Kaide ise, 1993'te 6 kişinin ölümüne ve yaklaşık 1000 kişinin yaralanmasına neden olan New York, Dünya Ticaret Merkezine yönelik ilk saldırısı da dâhil, pek çok önemli terör saldırısını üstlenmiştir. Gerçekten de Bin Ladin, Batı ve ABD karşıtı bir dizi fetva yayımlamış, hatta

içlerinden birinde, ABD'ye gerçekten "savaş" ilan etmiştir. Bin Ladin'in zorla yer değiştirmesi, ona ciddi şekilde avantaj sağlayan fiziki ve kültürel ortamlara erişimini sağlamıştır. Doğu Afganistan'ın mağaralarla dolu dağlık arazisi; ulaşımın sınırlı ve kontrol edilebilir olması nedeniyle, pek çok gizli sığınak ihtiva etmektedir. (Bin Ladin'in açık havada kaydedilmiş tehdit ve uyarı videolarının batı televizyonlarında gösterilmesi üzerine, bazı coğrafyacılar, kayıt alanındaki kaya oluşumlarının tipini tespit ederek, terörle mücadele uzmanlarına konumunu bulmada yardımcı olmayı denemiştir.) Bölgenin kabile ve boylardan oluşan sosyokültürel yapısı, Bin Ladin'in, saklanma yerini korumak için servet ve nüfuzunu kullanmasını mümkün kılmıştır. Afgan Taliban lideri Molla Ömer, gerçek anlamda ilk müttefiki olmuştur. Buradaki karmaşık coğrafi bileşim, El-Kaide elebaşına stratejisini oluşturması ve adamlarını eylemlere teşvik etmesi için gizli ve güvenli bir sığınak ortamı sağlamıştır.

ÖFKE COĞRAFYASI

İslam dünyasındaki pek çok coğrafya öğretmeninin duvarında, günümüzde veya tarihte, bir zamanlar İslam'ın hüküm sürdüğü bölgeleri gösteren, Şekil 6-2'dekine benzeyen bir harita asılıdır. Söz konusu harita, Batı Afrika'dan Orta Asya'ya, Doğu Avrupa'dan Bangladeş'e, hatta Güneydoğu Asya'ya uzanan, birleşik bir İslam ümmetini veya dünyasını gösterir, hatta İspanya ve Portekiz'in büyük kısmının yanı sıra Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Hindistan'ın çoğu ve batı Çin'in bir kısmını kapsar. İslam'ın sadece küresel çapta eriştiği bölgelerle ilgili hatıraları değil, aynı zamanda bilim, matematik, mimari ve sanat alanındaki başarıları Avrupa'yı kat be kat aşmış olan bir kültürün eski ihtişamına dair anıları da diri tutar. Bu haritaya bakarak "ılımlı" Müslümanlar bile kolayca

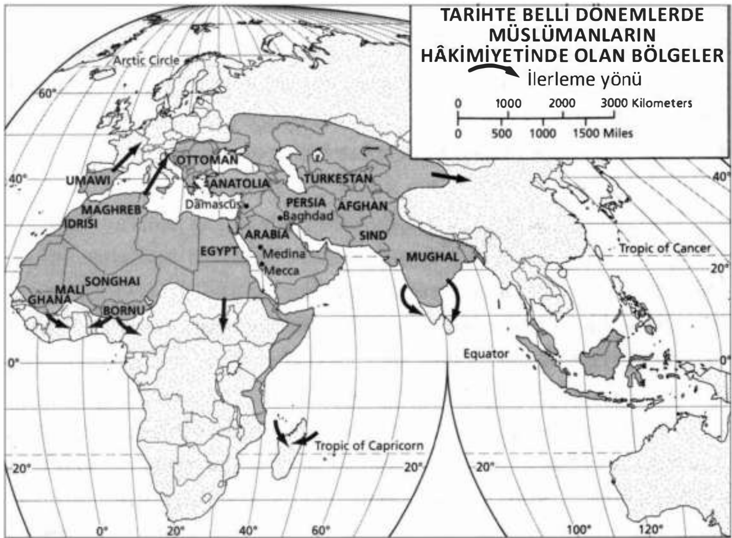
heyecana kapılabilir. Mısır, İskenderiye'de aslında çağdaş ve oldukça donanımlı bir okuldaki bir öğretmen, 1980 yılında bana "Katlanmak durumunda kaldığımız aşağılanmayı ve kaybettiğimiz, Allah'ın himayesindeki toprakları ve halkları her gün düşünüyorum." demiş ve eklemişti, "Bu harita bizim ilham kaynağımız, dünya üzerindeki asgari arzumuzun bir ifadesi." O günlerde, farklı varyasyonlarını daha önce Güney Asya ve Doğu Afrika'da da duymuş olduğum ve sonraları, Dubai ve Fas'ta da tekrar duyacağım bu hassasiyetin neye işaret ettiğinin farkında değildim. Usame bin Ladin, 11 Eylül sonrasında yayımlanan görüntülerinden birinde, sebep olduğu kıyımı savunurken, bugün İspanya'nın parçası olan Endülüs'ün "kaybedilmesinden" bahsettiğinde, bu harita gözümün önüne geldi.

Eğer zihinsel "medeniyet" haritası diye bir şey olsaydı, bu Şekil 6-2'deki harita olurdu. Bu harita Arap dünyasındaki zihinlerde, sözgelimi Bangladeş veya Endonezya'da olduğundan daha net şekilde yer alsa da, onu, Fas'tan Malezya'ya, Kosova'dan Kenya'ya kadar tüm Müslüman okullarında görmek mümkündür. Her ne kadar, oldukça karmaşık bir kültürel mozaik genellenmiş olsa da, burada söz konusu olan, İslam'ın coğrafi boyutudur. Tüm zamanlarda ve tüm mekânlarda idealize edilmiş bir Müslüman dünyasının gösterimidir: Haritada İslam memleketleri olarak gösterilen tüm bölgeler, hiçbir zaman aynı anda İslam'ın hâkimiyetinde olmamıştır. Bu harita, hem gurur hem de bir utanç kaynağıdır. Böylesine bir utanç ve aşağılama duygusu evrensel olmasa da birbirine bitişik Müslüman ülkelerde oldukça yaygındır: Müslümanlar bir zamanlar, günümüz Türkiye'sinden Viyana kapılarına kadar uzanan Osmanlı İmparatorluğu ile modern Pakistan'dan Bangladeş'e kadar uzanan Moğol İmparatorluğu'nu yönetmişlerdi. İber Yarımadası'nı kaybetmiş ve Doğu Avrupa'nın neredeyse tamamından çıkarılmışlardı. Haçlılar tarafından yıpratılmış ve Avrupalılarla Ruslar tarafından sömürülmüşlerdi, idari yönden

kolaylık sağlayan geometrik sınırları, sonunda uygulaması zor devlet yapıları ortaya çıkardı (Irak, bu devletlerden biriydi). Batılı güçler arasındaki bir savaşın sonrasında, Birleşmiş Milletler Orta Doğu'nun göbeğinde bir İsrail devleti kurmaya kalktığında çıt bile çıkaramadılar. Bir süre sonra, Batı'nın doymak bilmez petrol iştahı beraberinde, İslam Dünyası'nın kalan kısmına, hatta Arap Yarımadası'ndaki Mekke ve Medine'nin bulunduğu en kutsal topraklara bile, yabancıların ekonomik, kültürel ve siyasal açıdan nüfuz etmesini getirdi.

Yani, 11 Eylül sonrasında, genelde Batılıların, özellikle de Amerikalıların, 15 orta sınıf Suudi ile 4 diğer Müslüman'ı saldığı korkuyla medeni dünyayı kökünden sarsan koordineli intihar saldırılarıyla, 3000'den fazla insanı ateşten bir ölüme yollamaya ikna etmek için son zamanlarda ne yaptıklarını sorması, abesle iştigaldir. Tarihte İslam'a ve Müslüman halklara yapılanlar, Avrupalı (ve Arap) köle tüccarlarının Afrikalılara, yeni yerleşimcilerin Amerika yerlilerine, Belçikalıların Kongolulara, Almanların Yahudilere yaptıklarından ve diğer pek çok kıyımla mukayese edildiğinde, daha korkunç değildir. Buna rağmen Afrikalılar Brezilya'da intihar saldırısı gerçekleştirmiyor, Kızılderililer ABD şehirlerini bombalamıyor, Kongolular Brüksel'i hedef almıyor, İsrailliler Alman banliyö trenlerini havaya uçurmuyor. Eğer tarihin tekerrür etmesi olağan hale gelseydi, dünya çekilmez bir yer olurdu.

Yukarıdaki sorunun cevabının İsrail-Filistin mücadelesinde ve buna bağlı olarak İslamcıların her yerde radikalleşerek, Allah yolunda hayatını feda etmeye hazır, gittikçe büyüyen terörist bir kadro meydana getirmesinde yattığı iddia edilmektedir. Ancak buna dair pek bir kanıt bulunmamaktadır. İsrail ile Filistinlileri kuşatan şiddet sarmalı, Kuzey İrlanda, Bask sorunu ve Tamil Kaplanları ile El-Kaide'yle olduğundan daha fazla ortaklığa sahiptir ki, bu da, iki tarafı memnun edecek iki devletli bir çözümün bile büyük davanın yanında önemli

Şekil 6-2. Müslümanların yönettiği bölgeler zamanla genişlemiş ve daralmıştır. (Örneğin, İber Yarımadası'ndaki ve sonra Doğu Avrupa ile Akdeniz Avrupası'ndaki Müslüman hâkimiyeti bitmiştir.) Ancak pek çok Müslüman bir zamanlar İslam'ın hâkim olduğu herhangi bir yerin tekrar eski haline dönmesi gerektiğine inanır. Bunun aşağı yukarı ne anlama geleceğini bu haritada görebilirsiniz.

olmadığı anlamına gelir. Bilindiği kadarıyla hiçbir Filistinli 11 Eylül saldırılarının ne planlamasında ne finansmanında ne de uygulanmasında yer almıştır. İsrail ile olan mesele bir yana, Filistinlilerin çoğu, barışçıl ve toprağın adil paylaşımına dayalı bir çözümden yana olup İsrail'i komşuları olarak kabul etmeye isteklidir. El Kaide veya müttefikleri ile bu noktada ayrışırlar; keza, Şekil 6-2'deki değişmez İslam dünyası haritasıyla da.

Batı dünyası veya ABD'nin göstereceği herhangi bir tavır değişikliği geçmişi geri getiremez. Elbette dünyanın Şekil 6-2'de gösterilen şartlara geri dönmesi de imkânsızdır. Petrol ihracatının tamamen durdurulması, Batılılar ve onların çıkarlarını temsil eden her şeyin Suudi Arabistan'dan çıkarılması da Bin Ladin ve Vehhabi destekçilerini memnun etmeye yetmez: Kraliyet ailesinin "ılımlı" kısmını eski İran Şah'ı ile bir tutarlar.

Onlara Humeyni teokrasisinden aşağısı yetmez. Gerçekten de Humeyni, bizzat yaptığı bir hamleyle gerçek inanç sahiplerinin niyetini açık etmiştir: 1989 yılında küfür içerdiği iddia edilen bir eserinden dolayı, İngiltere'de yaşayan bir İngiliz yazarla ilgili verdiği "katli vacip" fetvası nedeniyle, etkisi İslam dünyası sınırlarını da aşmıştır. Açıklama, Müslümanları, ülkesinde saklanmak zorunda kalan yazarı bulup öldürmeye teşvik etmiştir. İslam kurallarından etkilenen sadece İslam dünyası değil, tüm dünya olmuştur.

Haydi, Şekil 6-2'ye bir daha bakalım ve onu dünya doğal çevre haritalarıyla, özellikle de iklim haritasıyla (Şekil 5-3) kıyaslayalım. İslam'ın bugün hâkim olduğu birbirine bitişik bölge (Kastedilen, İber Yarımadası ve Doğu Avrupa'nın çoğu hariç, haritada gösterilen bölgedir. İslam Hindistan'da hâkim din olmasa da hâlâ güçlüdür.) dünyadaki en sert çöl iklimine sahip bölgeyle örtüşmektedir. Gerçekten de İslam'ın en sert şekli, en zorlu şartlarda gelişmiştir: Suudi Arabistan, Pakistan, Sudan'da olduğu gibi. Daha ılımlı hali ise daha ılıman iklimlerde; Endonezya, Malezya, Bangladeş'te yaşanmaktadır. Söz konusu olgu bir nedensel ilişki sergilemese de, inancın mekânla olan ilişkisine dair başka bir gözlemle örtüşmektedir: Merkez çok daha köktenci kalırken, çevre (sadece Endonezya değil, aynı zamanda Türkiye, Fas, Senegal) daha ılımlı olma eğilimindedir. Bunu bir adım öteye taşıyabiliriz: Arap Yarımadası'nın içinde bile İslam'ın yaşanış şekli çeşitlilik gösterir: Örneğin kıyıda yer alan Dubai'de (Arabistan'dakinin aksine) kadınlar araba kullanabilir; Umman'da bazı okullarda karma eğitim verilmektedir. Orta Doğu'da Saddam Hüseyin'in Irak'ı, Sünnilerin sert yönetimi altında laik bir devletti. Burada yöneticiler dinî elbise değil, ya takım elbise ya asker üniforması giyerdi. Lübnan'da Arap nüfusun yaklaşık üçte biri Hristiyan'dır (yarım yüzyıl önce bu oran yüzde 50'ydi), günümüzde Filistinlilerin bile bir kısmı hâlâ Hristiyan'dır. Mağrip bölge-

sinde Atlas Dağları hem kültürel hem fiziki bir ayrımı temsil eder: Daha kozmopolit şehirlere, çarşı ve pazarlara ev sahipliği yapan kıyı kesimi, Berberi iç kesime ve oradaki köylere ve karavanlara hiçbir şekilde benzemez.

Peki, tüm bunlar, ılımlılığın bir şeyleri değiştirebileceği; şehirleşmenin, göçün, küreselleşmenin, ekonomik etkileşimin, en sonunda Suudi Arabistan'ın hiddetli, muhafazakâr din adamlarını, yurt içindeki finansörlerini ve yurtdışındaki Vehhabi destekçilerini harekete geçiren dirilişçiliğe eşlik eden öfkeyi yatıştırabileceği anlamına mı geliyor? Pek öyle görünmüyor. 11 Eylül sonrası süreçte, iyi niyetli Amerikan üniversiteleri İslam ve Kuran hakkında dersler vermeye başladı. Ancak İslam'ın kutsal kitabı Kuran, aynen İncil gibi, okundukça hem cesareti kırıyor hem de zor okunuyordu. Kuran'da "Dinde zorlama yoktur" (Bakara, 2/256) gibi umut verici ayetler olduğu doğrudur. Ancak İncil'de olan çelişkilerin Kuran'da daha az olduğunu umanlar hayal kırıklığına uğrayacaktır. "Kuran, hemen her sayfada inanmayanları hor görmeyi emreder. Hemen her sayfa, dini çatışma için zemin hazırlar." (Harris 2004). Bu iç karartıcı yorum, az bile söylemektedir. Kuran'ın "Kâfir" olarak sınıflandırılan herkesi kınaması, "inanmayanlar" ile etkileşime karşı yapılan uyarılar ve "Şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz." (Kuran, 4/55) gibi, vaazlarda okunan ve tefsir edilen ifadeler, hiçbir kısıtlamaya tâbi değildir. Harris'e göre (İslami) "öğretinin temel güdüsü inkâr edilemez: İman et, inanmayanlara ya boyun eğdir ya onları öldür; mürtetleri öldür ve dünyayı fethet."

Aslında Kuran Şekil 6-2'de yansıtılan topraklardan daha fazlasını emretmektedir. Ayrıca bu harita, Müslümanlıktan dönerek Budist, Hindu veya Hristiyan inancını kabul edeceklere karşı İslami tavırla da uyumludur. Bazı Hristiyanlar Budizm'i benimserken, bir takım önde gelen Amerikalıların

da aralarında olduğu (İslam yolunda mücadele veren) bazıları ise Müslüman olmuştur. Ancak İslami yasalara göre -aslında, başlıca dinler arasında sadece İslam'da bu böyledir- İslam'dan dönen mürtettir. Cezası da ölümdür. Bir defa Müslüman olan hep Müslüman kalmak zorundadır. Bir kişi dinden dönmeye kalktığında hem kendisi hem de onu buna sevk edenler kınanır. Bu konudaki hadis oldukça açıktır: “Kim dinden dönerse onu öldürün.” (Hadis, 37) Dinden dönme ve küfür (Humeyni'nin İngiliz yazar Salman Rüşdi aleyhine fetvasının da hatırlattığı gibi, bu idam gerektiren bir başka suçtur) pratikte daima idamla sonuçlanmasa da, bu kurala karşı ne fetva verenlerin ne de sıradan Müslümanların tepki gösterdiği işitilmiştir. Dönme ve kâfirlerin kınanmalarına da nadiren karşı çıkılmıştır. 2002 yılında İran'da tutucu bir mahkeme, bir üniversite profesörüne, İslami “aydınlanmayı” önerdiği bir yayınından dolayı idam cezası verdiğinde binlerce üniversite öğrencisi sokaklara döküldü. Böyle bir hükmün verilebilmiş olması bile bu köklü ve medeni toplumdaki dogmatik ile rasyonel olan arasındaki uçurumu ortaya koymaktadır. Bu olay ayrıca dogmanın gücünü ve egemenliğini; rasyonel olanın ise kıt ve nadir olduğunu da göstermektedir. Bu nedenle İslam adına işlenen terör eylemlerine tepki göstermeyi, hatta onaylamadığını ifade etmeyi, hiçbir ılımlı Müslüman göze alamaz. Ancak az sayıdaki molla ya da imam da böyle bir riskin göze alınmasını teşvik edebilir.

Müslümanların öfkesinin sadece toptan Batı'ya veya özellikle Amerika'ya yönelik olmadığını söylemek gerekir. Mezheple ve başka, daha dünyevi meselelerle ilgili ölümle sonuçlanan korkunç çatışmalar, Hristiyan dünyasını sarstığı kadar İslam dünyasını da sarsmıştır. Büyük olasılıkla 1 milyona yakın insanın hayatına mal olan 1980'li yıllardaki İran-Irak Savaşı, Şii İran ile Sünni yönetimindeki Irak'ı karşı karşıya getirmiş olsa da doğrudan mezhep kaynaklı bir çatışma değildi. Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgali din değil, denize erişim ve petrolle

ilgiliydi. 2003'te batı Sudan'da başlayarak Çad sınırındaki Darfur'u harap eden savaş, din değil, toprak meselelerinden kaynaklanıyordu. Ülke yönetimi de dâhil olmak üzere farklı gruplara düzenlenen terör saldırıları (örneğin 1981 yılında Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'a düzenlenen suikast gibi), İslam toplumlarındaki istikrarsızlığın göstergesidir. "1990'ların başında Müslümanlar, gruplar arası şiddete gayrimüslimlerden daha fazla yönelmişlerdir. Medeniyetler arası savaşlarınsa üçte ikisi ila dörtte üçü, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında meydana gelmiştir. İslam'ın sınırlarının hem içi hem dışı kan içindedir." (Huntington 1996) Yirmi yıl sonra, Libya, Suriye ve başka Müslüman ülkelerin "Arap Baharı" sonrasında karışması da bunu kanıtlamaktadır.

Bir inanç sistemi olarak İslam, Hristiyanlıktan 600 yıl daha gençtir. Jeanne D'arc'ın kilise mahkemesi tarafından sapıklıkla suçlanarak yakıldığı 1400'lü yıllarda Hristiyanlığın ne durumda olduğuna bir göz atmak faydalı olacaktır. O yıllarda, Roma Katolik kilisesinde yaşanan taciz olayları, Protestan Reformu'na yol açmıştı ve Martin Luther tarih sahnesine çıkmak üzereydi. Papa IV. Sixtus, İspanyol Engizisyon Mahkemesini Yahudi ve Müslüman dönmelerle mücadele ve kâfirleri takip etmekle görevlendirmişti. Sonuçta, binlerce insan yakılarak öldürülmüş, çok daha fazlası işkence görmüş ve mülküne el konmuştu. Sırada bir de Katolik ve Protestanlar arasındaki şiddetli çatışma vardı. Bu da, sayılamayacak kadar çok sivil kayba ve ölçülemeyecek kadar büyük zulme neden olmuştu. Sıra kâfirlerle uğraşmaya gelince Katolik orduların yaptıklarına benzer hükümler Kuran'da da bulunabilirdi. Kaldı ki Hristiyanlar, İncil'in Tesniye bölümünde (ve başka yerlerde de) tarifsiz bir zulme teşvik edilmekteydi. Aydınlanma çağına daha 300 sene vardı.

Reform'u izleyen yüzyıllarda Hristiyanlar, mezhep farklılıklarına tahammül etmeyi, birbiriyle makul bir uyum içinde

yaşamayı, kilise ve devleti anayasayla ayırmayı, vatandaşlarına hem dini yaşama özgürlüğü, hem de dinden muaf olma özgürlüğünü sağlamayı öğrendiler. Çatışmanın boyutunun dini de aştığı Kuzey İrlanda dışında, Katolikler ve Protestanlar artık dinî tercihleri nedeniyle birbirlerini öldürmüyorlar. Kiliseler boşaldıkça, cemaatin yaş ortalaması yükseldikçe, Avrupa'nın "Hristiyanlık sonrası" dönemde olduğu söylenmektedir. Ancak bu gidişat, inançlarını özgürce seçebilmenin bir sonucudur; tersine çevirmek için bir zorlama da söz konusu değildir. Hristiyan köktendinciliği ABD'nin hem dinî, hem de siyasi haritalarını kaplamıştır, ancak şiddet boyutu yoktur. Cesur Müslüman entelektüellerin de arasında bulunduğu bazı gözlemciler, İslam'ın reforma; Müslüman dünyanınsa, şu an kültürlerine hâkim olan eziklik ve öfkeyi giderecek bir aydınlanmaya ihtiyaç duyduğunu, hatta bunu beklediğini ileri sürmektedir. Fakat İslam, Hristiyanlıktaki papa ve piskoposların verdikleri hükümlerle en uzak cemaatleri bile kontrol edebildiği veya en azından etkileyebildiği hiyerarşik yapı gibi kurgulanmamıştır. Daha düzenli bir yapıya sahip olan Şii mezhebindeki Ayetullahlar ve mollalar bir yana, Müslümanların ezici çoğunluğu Sünni'dir ve Sünni din adamları kendi camilerinin tek hâkimidir. Hiçbir karar veya buyruk bunu değiştiremez. Minberlerden yükselen en aşırı seslerden bazılarını -kesinlikle tamamını değil- dinî kurumlar değil, ancak Suudi devleti zapt edebilmiştir.

Elbette, El-Kaide'nin gerçekleştirdiği 11 Eylül saldırıları bu minberlerden bazılarında sevinçle karşılanmış olabilirdi, ancak tüm bu olanlardan sonra dünyanın tahmin edilemeyecek şekilde değişeceği aşikârdı ve bu değişikliklerden etkilenen insanlarınsa, bu korkunç günde olup bitenlerle en küçük bir ilgisi yoktu. Başkan George W. Bush İkiz Kuleler'in enkazında yaptığı konuşmada faillerin "bizzat" yakalanıp cezalandırılacağını ilan etmişti. El-Kaide'nin merkezinin Afganistan olduğu zaten bilindiği için, ufukta buraya yapılacak bir askerî operas-

yon belirmişti. Yalnız, o sıralarda, Washington'da zaten başka bir savaşın müzakere edildiği, ya da on yıla ve binlerce zayiata rağmen her iki savaşın da başarısız olacağı henüz bilinmiyordu.

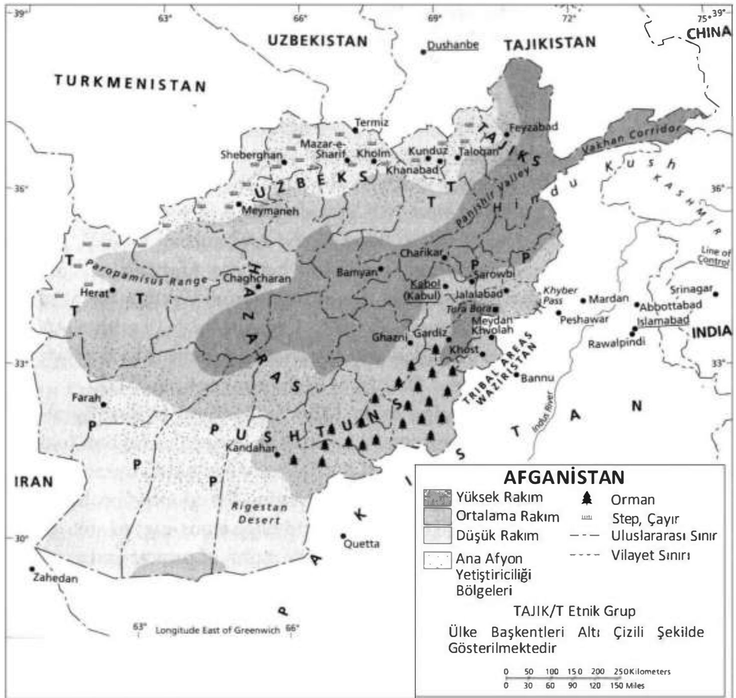
HEDEFTE AFGANİSTAN

Usame bin Ladin 1996'da Afganistan'a döndüğünde Pakistan ve Suudi çıkar gruplarının medreselere yaptığı uzun vadeli yatırımlar meyve vermeye başlamıştı. Afganistan'da, Pakistan'daki malum okullarda (medreselerde) eğitilen ve hocaların birer fanatik dinciye dönüştürdüğü Taliban'ın (talebeler) yönetiminde bir cihat sürmekteydi. Bir de, aralarında Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın öldürülmesi olayına karışmış, Bin Ladin'den sonra El Kaide'nin ikinci adamı olacak olan, tıp doktoru Eymen el-Zevahiri'nin de bulunduğu önemli bir terörist grup, bu denkleme dâhildi. Bir başka önemli isimse, bin Ladin ile arkadaşlığı Afganistan'ın bir terör üssü hale getirilmesini kolaylaştıran Taliban'ın "İnananların Komutanı" diye adlandırılan lideri Molla Ömer'di.

Taliban, onlara olumlu yaklaşan Pakistan'daki destek üslerinden Afganistan'a geçtiğinde, ülke Sovyetlerin yenilip geri çekilmesinin ardından, geçiş ücreti toplayıp haraç keserek tüm ticaret ve ulaşımı kontrol eden ve ülkeyi derebeylik zamanlarına geri götüren, çoğu zaman iyi silahlanmış bir güce sahip, mücahit savaş ağalarının yönetimindeki birkaç düzine nüfuz alanından oluşuyordu. Kabil'deki kukla hükümetin gücü yakın çevresinde bile zayıftı; daha uzak bölgelerde ise neredeyse yoktu. Yine de, en büyük etnik grup olan Peştuların yerleşik olduğu bölgeler bariz şekilde daha istikrarlıydı. Bu nedenle, çoğunluğu Peştulardan oluşan Taliban, güneydeki Kandahar şehrini ele geçirip Kabil'e doğru ilerlediğinde, yıllardır süren çatışmalardan bıkmış halk tarafından ciddi şekilde desteklen-

mişti. Ancak Taliban, kendisine karşı koyan son savaş ağalarını mağlup etmeye çabalarken bile, medrese öğretilerini, yani şeriat kurallarını, hâkim oldukları bölgelere dayatmaya başladı. Kadınlar burka giymeye zorlandı, çalışma hayatından çekildi. Çalışan kadınlardan "kocalarını, babalarını, erkek kardeşlerini savaşta kaybetmiş olanlar, aç çocuklarıyla sokakta dilenmek zorunda kaldılar." (Kepel 2002). Televizyon ve radyonun eğlence amaçlı kullanılması ve canlı müzik yasaklandı. Kabil'deki futbol stadyumu artık Cuma günleri maçlar için değil, içki içenleri kırbaçlamak, hırsızlık yapanların elini kesmek, cinayet işleyenleri idam etmek için kullanılıyordu. Molla Ömer ise Kandahar'daki konutundan bu yapılanlara destek veriyor, Taliban'ın kalan direnişi kırma stratejisini yönetiyordu. Afganistan güvenli bir yer haline geldikten sonra orada toplanan, çevresindeki İslami terörist çemberi gittikçe büyüyordu. Bunlardan en önemlisi, yakında, 2001 yılındaki New York ve Washington saldırılarını planlamaya başlayacak olan Usame bin Ladin'di.

Afganistan'ın fiziki coğrafyası ve göreceli konumu, onu bu tür amaçlar için elverişli bir merkez haline getirmiştir. Yaklaşık Texas büyüklüğünde, doğuda Çin'e kadar uzanan Vahan Koridoru adlı arazi çıkıntısı hariç, derli toplu yapıda; merkezi dağlık ve sayısız vadilerle, dik yamaçlı stratejik geçitlerle dolu -ki en önemlisi Hayber geçididir-, batıda Şii İran'la doğuda Sünni Pakistan arasında sıkışmış Afganistan; uzaklık, yalıtılmışlık ve parçalanmışlığın öteki adıdır (Şekil 6-3). Doğudaki Pakistan sınırına engebeli, ormanlık arazi hâkimdir. Mağaralarla dolu söz konusu coğrafya, Usame bin Ladin'e onu arayanlardan kaçarak (büyük olasılıkla) Tora Bora'dan geçip, Pakistan tarafındaki engebeli, ıssız ve kültürel olarak kapalı ortamda saklanma imkânı vermiştir. Haritalarda Aşiretler Bölgesi (Veziristan) olarak geçen bölgede bin Ladin, muhtemelen kendine yardım ve yataklık edecek kişiler ve onu koruyacak savaşçılar bulmuştur. Bir taraftan kaçarken, diğer taraftan açık alanda elinde

Şekil 6-3. İmparatorluklar mezarlığı Afganistan. Vahan Koridorunun doğu kısmı, Afganistan'ı Çin'e bağlar.

makineli tüfekle poz vererek çektirdiği videolar aracılığıyla uyarı ve açıklamalar yapabilmiştir. Peşindeki müttefik devletler, Amerikalı jeolog ve fiziki coğrafyacılardan, bin Ladin'in yerini tespit etmek için araziyi ve hatta arkasında görünen kaya katmanlarını tespit etmelerini istemiştir. Fakat bu, Afganistan veya Kabile bölgesi gibi bir yerde, samanlıkta iğne aramaya benzemekteydi. Artık bilindiği üzere bin Ladin, aile üyeleri ve yakın çevresi sadece Pakistan'a geçmekle kalmamış, başkent İslamabad yakınlarında bir villada saklanmışlardır. Sonunda Bin Ladin, Amerikan istihbaratı tarafından saklandığı yerde bulunmuş ve 2011'de, ABD Donanması Özel Kuvvetleri saldırısında öldürülmüştür. Ölümünün ardından Eymen el-Zevahiri El Kaide'nin başına geçse de, örgütün çözülme ve dağılma

süreci, on yıl öncesine göre çok daha hızlanmıştır.

Taliban'a karşı Eylül 2001'de başlatılan savaşta, Afganistan'ın baskın coğrafi faktörü, yirmi yıl önce Sovyetleri zorlayan şartlarla aynıdır: Ülkenin engebeli ve sarp arazi yapısı, gözlerden uzak sığınakları ve ücra hudutları. Taliban savaşçıları ve işbirlikçileri, modern silah teknolojisinin yetersiz kaldığı, mağaralarla dolu araziye alışıktı. Yüzlerce müttefik askeri, askerî karakolların zayıf kaldığı, helikopter kullanmanın güvenli olmadığı sapa vadilerde hayatını kaybetmiştir. Hatta ülkenin başkenti Kabil ile "güney başkenti" Kandahar arasındaki "otoban" bile haydutların cirit attığı çakıl döşeli bir yoldan ibaretti. Eğer elimizde Afganistan'ın 2001 yılı trafik akışı haritası olsaydı, ülkenin dış bölgelerinden başka ülkelere bağlanan yollarındaki akışın (Örneğin, batıda Herat'tan İran'a veya kuzeyde Mezar-ı Şerif'ten Özbekistan'a), ülke içindeki akıştan çok daha yoğun olduğunu görürdük. (Kabil-Celalabat-Peşaver arasında bulunan, yoğun şekilde kullanılan tarihî Hayber Geçidi de bunu doğrular niteliktedir.).

Yine de, Taliban'ı alaşağı etmek ve El-Kaide'nin buraya sığınma olanağını yok etmek için verilen mücadele ilk meyvelerini vermeye başlamıştı. Taliban yönetimindeki Afganistan'a ortaçağ sefaleti hâkim olmuş, örgüt baskı ve intikam için en alçakça yöntemleri kullanmış, bir yandan da ülkenin kültür eserlerini tahrip etmişti (Bamyan'daki tarihî taş Buda heykellerini dinamitlemesi dünya çapında tepkiye neden olmuş, hatta kısmen İslam dünyasında bile rahatsızlık duyulmuştu.) Taliban karşıtı mücadele, özellikle kentsel bölgelerde destek bulmuştu. 2001 yılı Aralık ayı ortalarında Taliban'ın son kentsel kalesi Kandahar zapt edilmiş, ardından Hamid Karzai liderliğinde geçici bir hükümet kurulmuştu. 2002 yılı Ocak ayında düzenlenen Anakonda Operasyonu ile Taliban'ın kalan kuvvetleri ve El-Kaide grupları Pakistan'a doğru sürülmüştü. Okullar tekrar açılmış, Birleşmiş Milletler gözetiminde seçimler yapıl-

mış, Karzai yönetimindeki geçici hükümet yasallaşmış, ABD ordusu ve halk arasındaki ilişkiler iyileşmiş, Afganistan kökenli Zalmay Khalilzad, ABD Büyükelçisi olarak Kabil'e atanmıştı. Hamid Karzai 2004 yılının Ekim ayındaki demokratik seçimlerini kazanıp Afganistan İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olduğunda, elde edilememiş tek hedef, bin Ladin'in ele geçmesi gibi görünüyordu. Bunun dışında her şey hallolmuş gibiydi.

IRAK, YENİDEN

Amerika'nın ilgisi Afganistan'a odaklanmış, tüm endişeler terör tehditleriyle millî (ve kişisel) güvenlik üzerinde toplanmıştı ki, bu sırada Washington'da başka bir konu tartışılıyordu. Başkan George Bush'un Irak diktatörü Saddam Hüseyin'e olan düşmanlığı 11 Eylül'den önce bile biliniyordu. Yalnız Irak'ın on yıl önce Kuveyt'i işgal ve ilhak girişimi yüzünden değil, aynı zamanda Irak'ı Kuveyt'ten çıkarıp Saddam'ın yerinde kalmasına izin veren uluslararası harekâtın mimarı eski ABD başkanı George H. W. Bush'a yapılan başarısız bir suikast girişimine katıldığı iddiası yüzünden de bu böyleydi. 11 Eylül'ün hemen ertesinde George Bush, terörle mücadele koordinatörü Richard Clarke'tan Saddam ile New York ve Washington saldırıları arasında bir bağlantı aramasını istemişti. "Müteakip aylarda, Bush ve yardımcılarının izledikleri politikalar, saplantılarının bir yansımasıydı. Güçlerini, ABD'yi hedef alan bu korkunç saldırıları gerçekleştiren terör örgütünü yok etmek için kullanacakları yerde, iğrenç ve zalim de olsa hiçbir zaman Amerikalılara saldırmamış veya saldırı tehdidinde bulunmamış bir diktatöre yönelttiler." (Kinzer 2006)

Başkan Bush, 2002'nin Ocak ayında yaptığı "Halka Sesleniş" konuşmasında Irak, komşusu İran ve uzaklardaki Kuzey Kore'yi, "şer ekseni" olarak ilan etti ve tabii ki, bunlarla başa

çıkmak da ABD'ye düşüyordu. Yine de Afganistan'da Taliban'la mücadele tam gaz sürerken ve Irak'la ilgili BM müzakereleri devam ederken, bu üç "eksen" ülkeden herhangi birine yönelik bir askerî saldırı ihtimali uzak görünüyordu.

Ama aslında, Irak'ın işgaline yönelik hazırlıklar bu sırada devam ediyordu. Eski Florida senatörü Bob Graham, *Intelligence Matters*[4] adlı kitabında, General Tommy Franks'in Afganistan'da verdiği bir brifingi anlatır. Brifingden sonra general, senatöre özel olarak "Irak'a müdahale için ordu ve istihbarat personeli yeniden görevlendiriliyor… Afganistan'da yaptığımız şey aslında bir insan avı" demiştir (Graham ve Nussbaum 2004).

Afganistan'dan Irak'a yönelişin ardında 7 ana neden göze çarpmaktadır. İstihbarat raporlarında, Saddam Hüseyin'in kimyasal ve biyolojik kitle imha silahlarına sahip olduğu, hatta nükleer yeteneğe de erişebileceği bildiriliyordu. Irak, Bush yönetimindekilerle yakın ilişkilere sahip İsrail'e yöneltilmiş yakın bir tehdit olarak görülüyordu. Teröristlerle çeşitli şekillerde işbirliği yapıyor, Filistinli intihar saldırganlarının ailelerine büyük yardımlarda bulunuyordu. BM kararlarına kafa tutuyor, BM yaptırımlarına aykırı ticari faaliyetlerde bulunuyordu. Saddam Hüseyin ve yandaşları, halk üzerinde korkunç insan hakları suistimalleri gerçekleştiriyordu. Irak petrol endüstrisi yıkıntı halindeydi; oysa küresel petrol arzına tekrar dâhil olabilirdi. Bunlara ek olarak, daha önce de bahsedildiği gibi George W. Bush'un, 1991 Körfez Savaşı'nın ardından, bölgeyi ziyareti sırasında babasına yönelik, önlenmiş bir suikast girişimi yüzünden Saddam Hüseyin'le kişisel bir meselesi vardı.

ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında gördüğü iyi niyet ve desteğin çoğunu yok eden, anlaşmazlıklarla dolu ve zor BM müzakerelerinin ardından, Amerikan kuvvetleri, İngiliz ve Avustralya birliklerinin de desteğiyle, 2003 yılının Mart ayın-

---

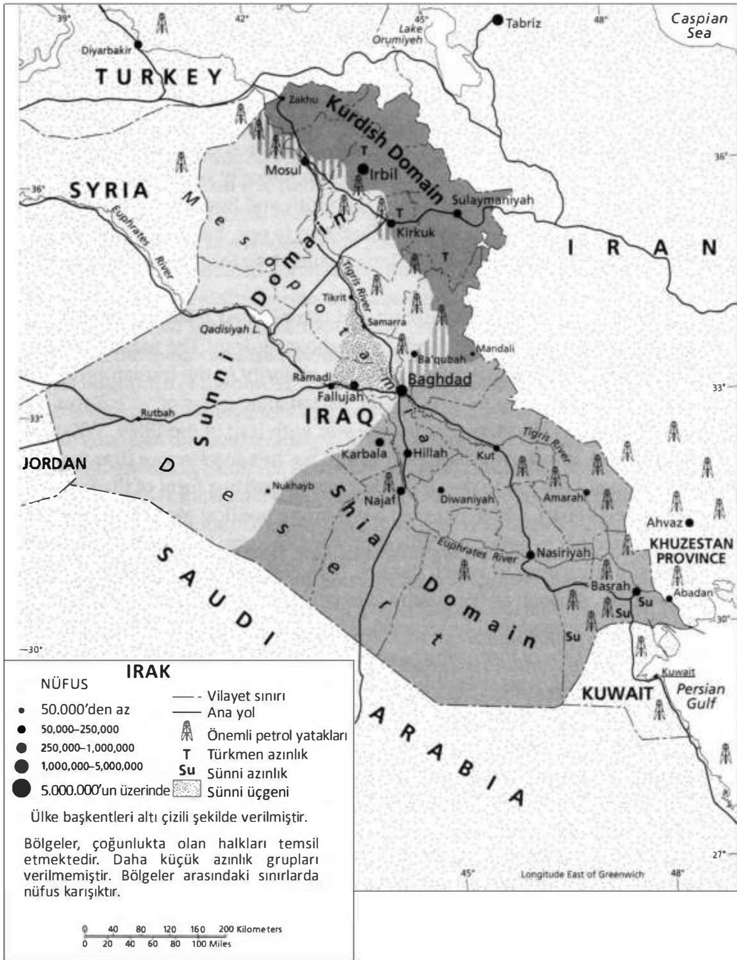
4 İstihbarat Meseleleri

da Irak'ı işgal etti. Türkiye, ABD'nin Irak'a kuzeyden girmek için toprağını kullanma talebini reddetti. Amerikan yönetiminin bazı üst düzey üyeleri, bu işgalci kâfir ordunun yol boyunca sevinç gösterileriyle karşılanacağına, gerçekten inanıyordu.

İlk saldırıdan sonraki olaylar dizisiyse oldukça tanıdıktır. Amerikan kuvvetleri, nispeten az direnişle karşılaşarak Bağdat bölgesine haftalar içinde ulaştı, şehre girip Saddam'ın saraylarını fethetti, birçok heykelini yıktı, ordusunu ve polis teşkilatını dağıttı, halk arasında yağmalama ve intikam saldırılarına şahit oldu ve Saddam sonrası yönetimi oluşturma girişimlerine başladı. Başkan Bush, Kaliforniya açıklarındaki bir uçak gemisinde görevin tamamlandığını ilan etti.

Ancak asıl görev olduğu gibi duruyordu. Üstelik planlayıcılar bu göreve pek hazırlıklı da değillerdi. Hatta öyle hazırlıksızdılar ki, Irak'ın tarihî veya kültürel coğrafyasıyla ilgili gerçekten ne bildikleri merak konusuydu. Bölgesindeki toprakların %60'ına, nüfusun %40'ına sahip pek çok açıdan Kaliforniya büyüklüğündeki Irak, Orta Doğu'nun en önemli ülkesidir (Nüfusunun 30-34 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.) Basra Körfezi'ne en dar çıkışa sahip olan Irak'ın Suudi Arabistan, Türkiye ve İran'ın da içinde olduğu 6 komşusu ve bu komşuların tümüyle önemli tarihî ve kültürel bağları vardır. Irak, Fırat-Dicle havzasında ortaya çıkan ilk Mezopotamya devletlerinin varisidir. Buna bağlı olarak, eşsiz arkeolojik sit alanları ve müze koleksiyonlarıyla doludur. Tüm bunlar, işgal esnasında ve sonrasında savaş ve yağmalamadan dolayı büyük zarar görmüştür. Ayrıca Irak, sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri ve geniş sulanabilir tarım arazileriyle, doğal kaynaklar açısından da bölge ülkeleri arasında en şanslısıdır (Şekil 6-4).

Irak'ın fiziki coğrafyası, sarp Zagros Dağları yüzünden komşu İran'a zor geçit veren doğudaki dağlık arazilerden, kuzeydoğuda yer alan daha az engebeli yeşil arazilere, güney ve batı sınırları (Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün, Suriye sınırları)

Şekil 6-4. Irak haritası. Amerikan müdahalesiyle ülkeyi bölme fikri (belki de bir süre için) tartışılmış, sonra terk edilmiştir. Belki bir gün yine gündeme gelebilir.

boyunca uzanan, az nüfusun bulunduğu, karayoluna nadiren rastlanan çöllere kadar çeşitlilik gösterir. Bu iki aşırı uç arasında, ülkenin iki hayat damarı Fırat ve Dicle arasında kalan, nehir kolları ve göllerin etrafına nüfusun toplandığı, birbiriyle kesişen havzalar yatar.

Irak, Avrupalı sömürgecilerin Müslüman dünyasını

boyunduruğu altına almak için oluşturduğu sömürgelerden biridir. Merkezi, tarihî Bağdat olsa da, sınırları ötesindeki başka halklar ve kültürlerle güçlü bağları vardır. Irak'ın 32 milyonluk nüfusunun yaklaşık 25 milyonu Arap'tır. (geri kalanının büyük kısmı Kürt'tür.) Ancak Arap çoğunluk, güneyde Şiiler, kuzeyde Sünniler olmak üzere dinî olarak bölünmüştür. Şii nüfus, Sünni nüfusun en az iki katıdır. Ancak Sünniler, modern Irak var olduğundan beri şiddet ve sindirmeyle yönetimi ellerinde tutmuştur.

Irak Şiileri ile Şiiliğin kalpgâhı olan komşu İran'daki Şiiler arasındaki ilişki, zor ve karmaşık olagelmiştir. Harita, bu meselenin yalnızca bir boyutunu göstermektedir: Araplar, İran'ın (başkenti Ahvaz olan) Huzistan bölgesinin çoğunluğunu oluşturur. Huzistan, 1980'lerde İran'la gerçekleştirilen savaş sırasında Saddam'ın bir kısmını ele geçirmek istediği yerlerden biriydi. Oysa bu harita, Iraklı Arap Şiilerle İranlı Şiilerin fikir ayrılığını yansıtmamaktadır. Irak Şiileri, *Ahbari* inancına bağlıdır. Ahbari inancının güçlü siyasi iddiaları olmadığı gibi, siyasal bir güç yapısı da önermez. İran Şiilerinin takip ettiği *Usuli* doktrinde ise din ve siyaset ilişkisi çok daha güçlüdür. İşgal sonrası kargaşayı fırsat bilen İran Şiileri, sınırı geçerek Usuliliği Irak Şiilerine dayatmaya çalışmışlardır. Bunlardan biri, silahlı kuvvetlerini oluşturup kutsal Necef şehrinde bir camide yuvalanarak, Irak'taki işgal sonrası karmaşaya büyük katkıda bulunan Mukteda el-Sadr'dır.

Buna rağmen, bir süre sonra Mukteda el-Sadr bile, büyük Şii Ayetullah Ali el-Sistani'nin yaptığı, siyasi sürece katılmayanların "ulusa ihanet edeceği" ve bunun cezasının da cehennemde yanmak olacağına dair açıklamasını dikkate alarak, siyasi sürece dâhil olmayı kabul etmiştir. Gerçekten de, nispeten küçük bir Sünni azınlığın (toplam nüfusun yüzde 60'ından fazlasını oluşturan) Şii çoğunluğu nasıl bu kadar uzun süre baskı altına alabildiğini, hatta Saddam'ın tarihî

bataklık bölgesini kurutma emri vererek (ki buna çevre terörü diyebiliriz), on binlerce kişiyi geleneksel geçim yollarından mahrum etme noktasına gelebildiğini Ahbari anlayışı açıklar. 1991'deki Körfez Savaşı yenilgisinin ardından, sadakatsizliğinden şüphelenilen Şiilerden acımasızca intikam alınmıştır. 2003 işgalinden sonra keşfedilen toplu mezarlarda çoğu Şii olan yüz binlerce insanın kalıntıları bulunmuştur. Yine de Irak Şiileri, pek çok kez kendilerini öncelikle Iraklı Arap, ikincil olarak Şii olarak tanımlamışlardır. İran-Irak Savaşı sırasında toplu ihanetlere rastlanmamıştır. 2003'te de bundan farklı bir tavır beklememek gerekirdi.

Benzer şekilde, Sünni azınlığın da sınır ötesiyle (yani Suriye ile) akrabalığı vardır. Saddam Hüseyin, diktatör olmasıyla sonuçlanan darbeye katılmadan önce Irak başbakanına gerçekleştirilen bir suikast girişiminde yaralandığında, Suriye'ye sığınmıştı. Aynı siyasi aygıt, Baas (Diriliş) Partisi, Irak'ta Sünni bir yönetimi, Sünni Suriye'de ise azınlık Alevi mezhebini iktidarda tutmaktadır. Baas Partisi oldukça merkeziyetçi ve otoriter bir yapıya, sıkı bir disipline sahiptir (Saddam, "oyların" yüzde 100'ünü alarak tekrar tekrar seçilmiştir.). Partinin Suriye ve Irak kolları arasındaki fraksiyon farklılıkları, sınırın her iki tarafındaki liderlerin istediği şeyi, yani siyasi birleşmeyi engellemiştir. Her durumda Fırat Nehri Irak'a Suriye'den gelmektedir, bu iki komşu birbirine bir Sünni bölgesiyle bağlanmaktadır. Amerikan kuvvetleri bu koridor ve ötesindeki çöl yollarını kontrol etmekte zorlanmıştır.

Şekil 6-4'teki haritada Sünni nüfusun baskın geldiği bölge görülmektedir. Fırat boyunca genişleyen bölgenin kuzeydoğu kesimi, diğer sınırlarına göre daha düzensiz bir karakter arz eder. Irak'ın 6 milyonluk Kürt nüfusunun çoğu, kuzeydeki engebeli, dağlık kesimde yaşar. Kürtler, denize erişimi bulunmayan[5];

[5] Yazar burada "Kürtler" tabiriyle, sanki bağımsız ve diğer devletlerin kara sınırla-

Irak, Suriye, Türkiye ve İran'a dağılmış olarak yaşayan, neredeyse 32 milyon nüfuslu bir kavimdir. Kürtler Arap değildir, dilleri de Arapçaya benzemez. Yaşadıkları her ülkede, ister Irak, ister Türkiye, ister Suriye, isterse İran olsun, daha çok bağımsızlık talep etmişlerdir. Bu durum, Irak'ta devamlı olarak Kürtlerden intikam alınmasına neden olmuştur. Saddam'ın Kürt köylülere karşı kimyasal silah kullanması, dış dünyayı unutulamayacak şekilde etkilemiş bir olaydır. 1991 Körfez Savaşı'nı müteakiben Kürtler Bağdat'a karşı korunmuş ve bu, nispeten güvenli ortamda, ülkedeki hiçbir etnik grupta olmadığı kadar refah düzeyleri yükselmiştir. Ancak, Şekil 6-4'te gösterilen kültürel sınırlar boyunca, Sünnilerle aralarında toprak ve bazı haklar konusunda sürtüşmeler yaşanmıştır. Ayrıca, söz konusu sınırlar, (ilişkilerin yine pamuk ipliğine bağlı olduğu) Türkmenler ve Asuriler gibi bazı azınlıklara da ev sahipliği yapmaktadır.

Dicle Nehri, Bağdat'ın tam ortasından geçer. Bu büyük kent, zengin ve fakir Sünni, Şii, Kürt muhitleriyle Irak'ın küçük bir örneği gibidir. Kıvrımlı nehrin doğusunda, 3 milyon Şii'nin yaşadığı, insanların çok basit suçlar için bile vahşice cezalandırıldığı, bir zamanlar Saddam Şehri adı verilen (artık Sadr Şehri), gecekondu mahallesi bulunur. Batısı, kamu binaları, Saddam'ın muazzam sarayları, şatafatlı camiler, heykeller ve rejimin başka anıtsal yapılarıyla dolu, imtiyazlı Sünnilerin mekânıydı. Amerikan işgalinden büyük zarar gören şehirde, işgalden sonra, aylarca süren elektrik ve su kesintileri, tahrip olmuş altyapı nedeniyle tıkanan kanalizasyon boruları, yetersiz sağlık tesisleri ve işlevini yitirmiş (çoğu zaman kapalı) okullar yüzünden hayat çekilmez hale gelmiştir (Hatta bu günümüzde de böyledir, denebilir). Amerikalı Planlamacılar güvenli "Yeşil Bölge"yi, ABD Büyükelçiliği ve kamu binalarının da bulundu-

rıyla çevrelediği bir ülkeden bahsetmektedir. Hâlbuki Kürtlerin yaşayageldiği adı metinde geçen dört ülkenin de denize çıkışı vardır ve burada yaşayan Kürt nüfus bu imkândan, diğer vatandaşlar gibi yararlanmaktadır.

ğu, sıkı (ancak kısmen yetersiz) güvenlik önlemleriyle korunan nehrin sağ kıyısına kurdular.

"Irak'a Özgürlük Operasyonu" denen Amerikan müdahalesinin hemen ardından durum çok kötüleşmiştir. Olan, halka olmuş, ordu da büyük zarara uğramıştır. Bileşik terör, (El Kaide daha önce karşılaşmadığı bir fırsatı ele geçirmiştir.) Sünnilerin başı çektiği ayaklanma ve Şii direnişi güvenlik zafiyeti yaratmış, işgalcilerle işgal edilenler arasına toplumsal bir mesafe koymuş, böylece ilişkiler kötüleşerek, karşılıklı güven azalmıştır. Amerikan askerlerinin mahkûmlara uyguladığı işkencelerle ilgili skandalın patlak vermesi her şeyi daha da kötüleştirmiştir. Irak'taki yeni polis teşkilatına ve orduya katılmak isteyenlere düzenlenen bombalı saldırılar; mezhep çatışmalarıyla hacıların ve ibadet edenlerin korkunç şekilde öldürülmesi, Baastan arındırma programının (bir zamanlar Saddam destekçisi olanların yeni Irak'ta mevki elde etmelerini önlemeyi amaçlayan ancak Sünni direnişiyle karşılaşan program) karşılaştığı direnç, ülkeyi batağa sürüklemiştir. Saddam Hüseyin'in yakalanması, hapsedilmesi, duruşması ve idam edilmesi, temsilî hükümete odaklanılması gereken bir dönemde Irak içi düşmanlıkları derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştır.

"Görevin tamamlandığı" Irak'ta durum kötüleşirken, Washington'da önemli kararlar alınıyordu. Afganistan'da başarılı olan komutanlar Irak'ta görevlendirildi. Büyükelçi Khalilzad, Kabil'den Bağdat'a atandı. Böylesine hassas bir dönemde Afganistan artık geri plana atılmıştı. Irak'ta ordunun güçlenmesine rağmen şiddet artıyordu, hatta iki tarafta on binlerce kaybın yaşandığı 2006'da, iç savaşın eşiğine gelindi. El-Kaide ajanlarının desteğindeki Sünni militanlar, Eski Baasçılar, çeşitli ayrılıkçı gruplar ile El-Sadr'ın Şii milislerinin bunda payı büyüktü. Kasım 2006'da Irak Sağlık Bakanı 2003'teki işgalden beri yaşanan kayıpları 150 bin olarak açıkladı. Bu arada, içinde

doktorların, mühendislerin, işadamlarının, avukatların, sanatçıların ve başka profesyonellerin de olduğu yüz binlerce Iraklı, fırsatını bulduklarında, aileleriyle beraber, kaçabildikleri yerlere kaçtılar. Ürdün, Suriye ve başka ülkelere sığındılar. ABD hükümeti, sorunu çözmek için, 2007 yılında 130 bini aşkın işgal kuvvetlerine 30 bin asker daha eklenmesini öngören bir planı onayladı. Bununla paralel olarak, gittikçe şiddet dozunu artıran El-Kaide ile mücadele için, bir zamanlar Amerikalılara karşı çıkan (hatta savaşan) kabile reisleri de askere alındı.

Bu kuvvet artırımı bir süreliğine soluk aldırınca, müzakereciler Bağdat'ta bir koalisyon hükümeti kurulması için çabalarını artırdı. 2008'de Irak Parlamentosu ABD'ye, ordularını 2009'un sonuna kadar tüm kasaba ve şehirlerden, 31 Aralık 2011'e kadar da Irak'ın tamamından çekmesi çağrısı yaptı. Dönemin başkan adayı Barack Hüseyin Obama çağrıya karşılık vererek, bu mühlete uyulacağını garanti etti.

Amerikan öncülüğündeki işgalin görünürdeki hedefi (Nükleer silah girişimlerine dair delil aramanın dışında) Saddam Hüseyin'in zalim diktatörlüğüne son vermek, ülkeyi (iki zorba oğlu da dâhil) siyasi mirasçılarından temizlemek, temsilî bir hükümet sistemi kurmak, seçim düzenlemek; yani zengin enerji kaynaklarıyla donatılmış Irak'ı, yeniden yapılandırılmış, demokratik, ekonomik açıdan gelişiyor halde bırakmaktı. Böylelikle Irak, İslam dünyasının merkezinde özgürlüğün ve kendi kaderini tayin etmenin avantajlarının bir örneğini teşkil edecekti. Demokrasinin bu Truva atı, yakın ve uzak bölge devletleri tarafından oldukça farklı bir şey olarak görülmüş olabilir, hatta bu, Başkan Bush ve daha önemlisi Başkan Yardımcısı Cheney'e malum olmuş olabilir, ancak buna dair kanıtlar -kendi kalemlerinden- pek zayıftır. Irak'ta çoğunluk sisteminin olması, Şii ekseninin İran'dan Suriye ve Lübnan'a kadar uzaması anlamına gelir. Irak'ta Şii bir hükümetin olması, Şiiliği tüm bölgede güçlendirebilir. Irak'ta kurulacak gerçek bir demokrasi, bu istikrarsız

AFGANİSTAN VE VİETNAM: BAŞKANLAR VE TUZAKLARA DAİR

Afganistan'da Hamid Karzai'nin 2009 başkanlık seçimlerindeki tartışmalı zaferi, ABD'li yetkililerde rahatsızlığa ve basında sert eleştirilere neden olan diplomatik ve stratejik bir ikilem yaratmıştı. O dönemdeki ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Başkanı John Kerry, 19 Ekim'deki *Face the Nation* programına Kabil'den verdiği röportajda, ABD'nin stratejik kararlarını "doğru dürüst bir hükümet olmadan" almak zorunda kaldığını söyledi. Başkan Yardımcısı Joe Biden, hükümeti ve ailesi yolsuzluk ve uyuşturucu tacirliğine bulaşmış olan Karzai'yi yerden yere vurdu. Thomas Friedman, *New York Times* gazetesindeki 14 Ekim tarihli köşe yazısında, Afganistan'ın "yozlaşmış hükümetini" ve Cumhurbaşkanı Karzai'nin tekrardan seçilmek için karıştığı "büyük çaptaki yolsuzluğu" eleştirdi. Mevcut hükümetin yerine daha "kabul edilebilir" bir hükümetin gelebilmesi ve böylece "Amerika'yı Vietnam günlerine döndürmeden Afganistan'ı istikrara kavuşturmak için" iki turlu seçimi savundu.

Bugünlerde Afganistan ve Vietnam sıklıkla karşılaştırılsa da aslında tamamen farklıdırlar. Yine de 1963'te Vietnam'da olanlar, bize Afganistan için ders olmalıdır. O dönemde kuzeydeki kırsal bölgelerde Vietkong ilerlerken Güney Vietnam'a kargaşa hâkimdi. Bir yandan da 12 bin Amerikalı askerî "danışman" Güney Vietnam kuvvetlerine sözüm ona eğitim vererek savunmalarını takviye ediyordu. Güney Vietnam'ın devlet başkanı Ngo Dinh Diem, pek çok rahibin kendini kurban etmesiyle akıllara kazınan Budist direnişin giderek artması karşısında, Amerikan politikasına yön verenlerin de antipatisini kazanmıştı. Despotluğu, yolsuzlukla bilinir olması, dinî muhaliflerine karşı sert tavrı, Amerikalı lider ve entelektüellerin tepkisini çekmişti. Başkan Diem ABD hükümetinden ülkesindekiAmerikalı danışmanların sayısının azaltılmasını istediğinde, Washington'da kendisine duyulan güvenden kalanını da yitirmiş, ülkesindeki siyasi tabanı da zayıflamıştı.

1 Kasım 1963'te, bazıları Amerikalı danışmanların varlığından faydalanan askerler, bir darbeyle Diem'i devirdiler. Diem çok geçmeden idam edildi. Sonrasında ABD resmî açıklamalarında ve Amerikan basınında yer alan yorumlarda Diem'in ölümüne nadiren değinilmiştir. Güney Vietnam'da devrim konseyi denen bir yapı başa geçti ve Amerikan politika yapıcılarıyla daha uyumlu bir birliktelik dönemini başlattı.

ABD'nin Afganistan'da ikinci tur seçimin yapılması konusundaki ısrarı ve Washington'ın, Cumhurbaşkanı Karzai'nin rakibinin kazanması durumunda daha az yolsuzluk olacağına dair bariz inancı, belki de yanlıştı. Afganistan'da yüzyıllardır geçerli olan siyasi, toplumsal ve ekonomik yapının değişmesi için, sadece ikinci tur seçimin yapılması yeterli olmayacaktı. Üstelik bu ikinci tur, seçim sonucunu değiştiremediği gibi, Karzai'nin zaferiyle sönen umutların yeniden canlanmasından

kaynaklanan bir kargaşa riski de oluşturabilirdi. Afganistan, savaş ağaları, kabile reisleri, isyancılar, arsız suçlular ve Kâbil merkezli küçük bir grup ilericinin sadece bir kısmını oluşturduğu, çıkarları peşinde koşan gruplarla dolu ve halen derin şekilde bölünmüş bir ülkedir. Yani uluslararası gözlemcilerin Afgan toplumunu dünyanın en yolsuz toplumlarından biri olarak belirtmesi boşuna değildir. Karzai, sevabıyla, günahıyla, devleti temsil etmek ve istikrara kavuşturmak için göreve gelmişti. İkinci tur seçimde ısrar eden yabancıların, onu, ya zafer kazanmış, ancak ağır bir şekilde zayıflamış; ya da daha iyi bir halefinin garantisi olmadan mağlup olmuş halde bırakma riski vardı. Buna bir de rakiplerin "güç paylaşımı" esasına dayanan dönüşümlü hükümet sistemini ve uzun yıllar sürecek siyasi krizi ekleyin; aslında Vietnam'dan ders alınmadığını göreceksiniz.

coğrafyadaki köklü otokrasileri sarsacaktır. Irak'taki ekonomik fırsatlar, Çin, Rusya, Venezüella gibi hiç akla gelmeyen ülkelerden bile yatırımcıları çekebilir. Kürtlerin özerklik kazanması ise, Türkiye'de hükümet ve ordu çevrelerinde olumlu karşılanmayacaktır. Irak'ın baskın coğrafi faktörü, bulunduğu bölgedeki merkezî konumudur. Öyle bir bölgeden söz ediyoruz ki, başarının (eğer varsa) bedeli orantısız ölçüde çokken, halen var olan başarısızlık riskininse haddi hesabı yoktur.

MEŞRU MÜDAFAADAN ULUSLAŞMAYA MI?

Irak'ta devam eden savaş, ABD'de gündemi meşgul ederken, Afganistan'daki harekât ikinci plana itilmişti. Beklentiler de azalmıştı: Usame bin Ladin'in kaçıp saklanma konusundaki başarısı, bu Texas büyüklüğündeki ülkede güvenliği sağlamanın ve Taliban'ın komşu Pakistan'a sığınma olanağı varken yeniden güçlenmesini durdurmanın ne kadar zor olacağını ortaya koyuyordu. Bu arada El-Kaide, hem Veziristan'daki hem Pakistan'ın başka yerlerindeki üslerden planlanmış olma ihtimali bulunan ölümcül saldırıları düzenlemeye hâlâ muktedir görünüyordu. Teröristler, Mart 2004'te Madrid tren istasyonuna saldırarak neredeyse 200 kişiyi öldürdüler. Temmuz

2005'te Londra'da üç yeraltı treni ile bir çift katlı otobüsün bombalanmasında, 56 kişi öldü. Ağustos 2006'da Atlantik aşırı uçan birkaç uçağı eş zamanlı olarak havaya uçurmayı planlayan El-Kaide'nin bu planı, gerçekleşmeden ortaya çıkarıldı.

Afganistan'daki çeşitli sorunlar (afyon tarımının ve uyuşturucu ticaretinin artması, kökleşmiş yolsuzluk, terör eylemlerinin, hatta isyanın yeniden başlaması, merkezî hükümetin etkisizliği ve başka sorunlar) 11 Eylül'den sonra başlatılan teşebbüs için tehdit oluştursa da, Bush yönetiminin gündeminde hâlâ Irak vardı. Irak'ın dile düşmüş -ve aşırı derecede basite indirgenen- üç etnik parçaya bölünmüşlüğünün, ülkenin geçici bir süre bölünerek sonunda tamamen birleşmesine yol açıp açamayacağına dair bir tartışmayı başlatmıştı. Ancak bir gazete anketi, sadece 7 kişiden birinin, Irak'ı bölgenin isimsiz bir haritasında gösterebildiğini ortaya koydu. Bu da kamuoyunun -kibar bir tabirle- bu konuda pek bilgili olmadığını gösteriyordu (de Blij 2003). Eğer Irak coğrafyası Amerikalıların zihinsel haritalarında bulanık idiyse bile Irak mücadelesi yatışıp Afganistan'ın sorunları ve bunların maliyetleri siyasetçileri bunaltmaya başladığında dahi Afganistan'ınki çok daha da bulanıktı. Aslında ABD, halkını Afganistan konusunda (Savunma Bakanı McNamara'nın yakındığı gibi) Vietnam'da olduğundan daha fazla bilgilendirmemiştir. Örneğin, 29 Kasım 2009'da ABD Senatosu Silahlı Hizmetler Komitesinin başkanı Senatör Carl Levin, CBS Kanalı'nda yayımlanan Face the Nation programına çıktı. Sunucu Bob Schieffer kendisine izlenimlerini sordu: "Afganistan'dan, Kabil'den henüz döndünüz. Orada durum nasıl?"

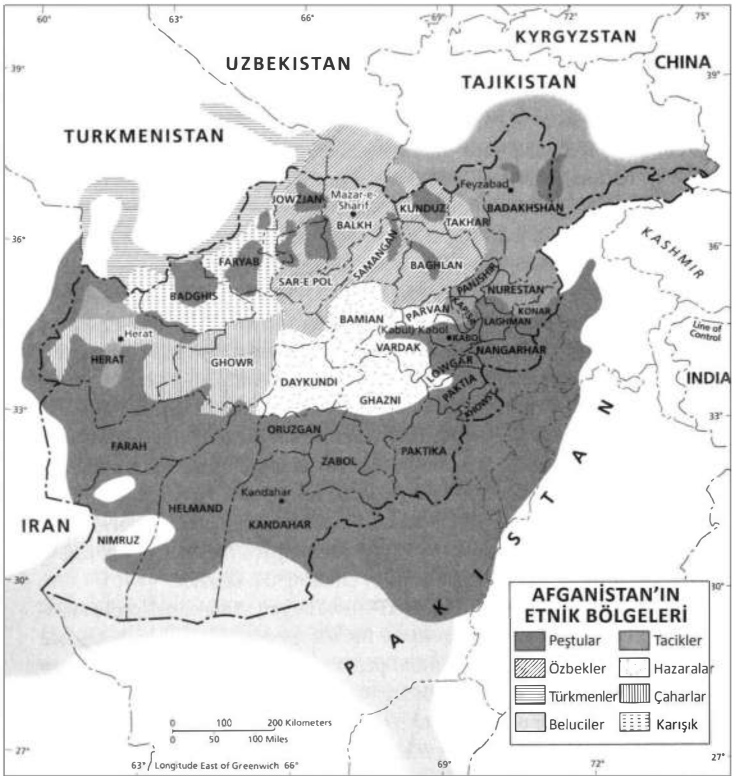
Senatör Levin Cevap verdi: "Yani, aslında Irak'taki etnik bölünme orada yok."

Bob Schieffer bu cevabın üzerine gitmedi. Yine de, izleyicilerin ne düşündüğü merak konusudur. Afganistan coğrafyasını Afganistan yapan, karmaşık etnik (ve etno-dilsel)

mozayiği ile coğrafi çeşitliliğinin bir araya gelmesidir. David Isby'nin "Vortex" dediği, Peştuların yaşadığı bölgenin Pakistan sınırı boyunca uzanarak Pakistan'dan Veziristan'a, oradan Afganistan'a, oradan da İran sınırına kadar oluşturduğu kültürel devamlılık olmasa, Afganistan'da hiçbir şey şimdiki gibi olmazdı (Şekil 6-5). Afganistan'ın 34 milyonluk nüfusunun yüzde 40'ından fazlasını, Pakistan'ın 180 milyonluk nüfusunun neredeyse yüzde 14'ünü oluşturan Peştular, güneyde, bir arada yaşayan 60 milyonluk ezici bir etnik güç oluştururlar, kuzeyde ise dağınık ve ayrık bir şekilde yaşarlar. Bunlar isyancıdır, afyon yetiştirirler. Bunlar, Taliban'dır, Afganistan'ın merkezî hükümetine de hâkim durumdadırlar. Dilleri Peştuca ülkedeki iki resmî dilden biridir. Ayrıca, Afganistan'ın resmî adında "İslam Cumhuriyeti" ifadesi yer alsa da, Peştuların Sünni İslam'ı yüzde 82'lik ezici bir çoğunluk oluştururken, Hazaralar ve başka ufak etnik grupların inancı olan Şiilik ise yüzde 17'lik bir orana sahiptir.

Doğrusu, Afganistan'da Irak'takine benzer bir etno-kültürel ayrılık bulmak için merkezden çok da uzağa gitmeye gerek yoktur. Moğolların soyundan gelen Hazaralar, 19. yüzyılın sonunda Peştularca zorla hâkimiyet altına alınmıştır, ancak güçlü komşularının karşısında ayakta kalarak dilleri Dariceyi (Afgan Farsçası), ülkenin ikinci resmî dili olarak kabul ettirmeyi başarmışlardır. Sovyet saldırısı ve işgali sırasında kısa bir rahat dönem geçirmişlerdir. Gelenek, görenekleri, Peştunistan diye adlandırabileceğimiz, ülkenin geri kalan kısmından oldukça farklıdır. Taliban, Peştu hâkimiyetini yeniden sağladığında ve Afganistan'ı Orta Çağ köktendinciliğine geri döndürdüğünde, en çok zarar gören kesim Hazaralar olmuştur. Bunun sebebini Şekil 6-5 açıklamaktadır.

Haritadan görülebileceği gibi, Afganistan, kuzeyde (etnik isimlere sahip) komşularla çevrilidir; bu etnik yapılar kuzey sınırından ülke içine doğru taşmıştır. İkinci sıradaki etno-dil-

Şekil 6-5. Afgan nüfusunun etnik bileşenleri. Doğudaki ve güneydeki Peştu hâkimiyetine ve kuzeydeki küçük Peştu bölgelerine dikkat edin. Buradaki çıkar yarışında yer alan "Peştunistan"ın adı buradan gelmektedir.

sel grup, Taciklerdir (yaklaşık yüzde 27). Bu halkın Tacikistan'la tarihî bağları mevcuttur. Sayısal olarak daha sonra Hazaralar ve devamında Özbekler gelir. Özbekistan-Afganistan sınırı kısa olsa da buradan geçen yol, doğrudan kuzeyde yer alan önemli şehir Mezar-ı Şerif'e gitmektedir. Harita ayrıca, Özbek azınlığın kara uzantısının ne denli fazla olduğunu göstermektedir. Taliban tehdidi ortaya çıktığında Peştu olmayan kuvvetlerin oluşturduğu Kuzey İttifakı, Taliban'ın ilerleyişine karşı koymaya çalışmıştır. ABD, 11 Eylül'den sonra müdahale ettiğinde, bu direniş çoktan başlamıştı.

Afganistan'daki mücadele, Irak müdahalesinden sonra büyük ölçüde zarar görmüş, başlangıçta elde edilen başarı ve avantajlar yitirilmiştir. 2007 yılında bile ABD ve NATO kuvvetlerinin toplamı 50 bin askerden azdı. Afganistan'ın eğitimli millî ordusu ise hâlâ oldukça küçüktü. Bu arada Taliban, Irak'ta El-Kaide'nin kullandığı, ciddi başarı getiren, intihar saldırıları, adam kaçırma, işkenceleri kaydedip televizyondan yayımlama ve diğer iğrenç taktikleri kullanmaya başladı. Taliban böylelikle on yıl önce ülkenin başındayken ektiği, halkın güvenini yerle bir eden terör tohumlarını bir anlamda filizlendirmeye başlamıştır. Örneğin 2008 yılında tüm GSM operatörlerine gece hizmetlerini durdurmaları yönünde talimat vermiştir. Buna uyulmadığında, dediğini yaptırmak için baz istasyonlarını bombalamıştır. Konuyu coğrafi açıdan değerlendirirsek Taliban, kırsaldaki operasyonunu daha çok, sapa yerlerde, özelikle ülkenin en güneyinde; kentsel stratejisini ise Kabil'de yürütmüştür. Bu süreçte, Afganistan'ın bir yandan müttefikler, bir yandan da Pakistan ile ilişkileri kötüleşmiştir. Pakistan teröristlere yataklık etmek ve Taliban savaşçılarının sınırdan geçişini önlemek için yeterli önlem almamakla suçlanmıştır.

2009'a gelindiğinde ABD ve (çoğu ABD kuvvetlerinden oluşan) NATO kuvvetlerinin toplamı 100 bini geçiyordu. Henüz adayken, bölgedeki Amerikan birliklerinin azaltılması gerektiğini söyleyen ve Afganistan stratejisinin gözden geçirilmesi sözünü veren Başkan Barack Obama, büyükelçi Richard Holbrooke'u, durumu yeniden değerlendirmek ve yeni bir hareket tarzı belirlemek için Afganistan ve Pakistan özel temsilcisi olarak atadı. Bu girişim kısmen, "Ilımlı" Taliban denen yapının siyasi sürece dâhil edilmesiyle ilgiliydi. Ülkenin eski devlet başkanı Burhaneddin Rabbani başkanlığındaki Yüksek Barış Konseyi, ortak menfaat potansiyeli olan konuları görüşmek üzere Taliban'dan temsilci kabul etti. Bu yüzden Rabbani, iki yıl sonra canından oldu. 20 Eylül 2011 tarihinde Taliban'ın

gönderdiği bir ziyaretçi, türbanına sakladığı bombayı patlattı. Peştun Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'nin Tacik müttefiki olan başkan Rabbani, Taliban karşıtı Kuzey İttifakı'nın lideriydi.

Tahmin edildiği gibi, Başkan Obama'nın planları sert tartışmalara neden oldu: Ülkedeki birliklerin sayısını önemli ölçüde artırmayı onaylamasının ardından, 2010'daki Müttefik asker sayısı yaklaşık 150 bini buldu. Ancak isyancıların ve teröristlerin saldırıları da bir yandan artıyordu. Sahadaki durum kötüleştikçe, Başkan'ın 2014'te asker çekmeye başlama taahhüdü, uygulanması zor görünmeye ve ağır eleştirilere maruz kalmaya başladı (Obama'nın destekçileri kuvvet artışına karşı çıkarken bile). Tartışmalar şu zor seçenekler etrafında yoğunlaşıyordu: ABD, ülkeye hâkim olmalı mıydı? Taliban'la doğrudan çatışıp, El-Kaide'yi kovalamalı mıydı? Temsilî bir hükümetin kurulmasını desteklemeli miydi? Millî bir orduyu eğitip oradaki mevcudiyetini uzun süre korumalı mıydı? Yoksa uluslaştırma hedefini bir kenara bırakıp, silahlı kuvvetlerini geri mi çekmeliydi? Afganları seçilmiş hükümetin takdirine mi bırakmalıydı? Tüm toplumsal sonuçları göze alarak Taliban'ın tekrar canlanma ihtimalini kabul mü etmeliydi? Afgan müttefiklerine destek olurken askerî mevcudiyet dışındaki yollarla mı yetinmeliydi?

Her iki görüşü de destekleyenler, güçlü gerekçeler sıralayabilirler. ABD'nin Afganistan'da kalmasının olumlu tarafları şu şekilde sıralanabilir: (1) Askerî mevcudiyet çok önemlidir, çünkü komşu ülke Pakistan'da azımsanamayacak bir nükleer güç bulunmakla beraber, devlet zayıftır. Devletin çökmesi ise Amerika'nın Afganistan'daki üslerinden müdahaleyi gerektirecektir. (2) Taliban'la doğrudan çatışılmaması durumunda, Taliban rejiminin, Afganistan'ın çoğu kısmına hâkim olduğu önceki iktidar döneminde El-Kaide'ye sağladığı sığınma olanaklarının yeniden oluşması riski bulunmaktadır. (3) Taliban'ın Afganistan'da böylesine baskıcı bir toplumda tekrar

canlanması, milyonlarca kadın ve kız için felaket olacaktır. (4) ABD'nin Afganistan'daki varlığı, bu zor bölgede bir nebze de olsa istikrar nedenidir. Yerel yönetimin kalitesini ve güvenliği artırmakta, yolsuzlukla mücadeleyi sağlamakta ve afyon üretimi yerine başka endüstriyel bitkilerin üretimini teşvik etmektedir. Öte yandan ABD'nin Afganistan'ı terk etmesinin olumlu tarafları da şunlardır: (1) ABD Irak'ta 1 trilyon dolardan fazla para harcamıştır. Bütçe sorunları yüzünden, Afganistan'da kalmanın yüzlerce milyar dolarlık maliyeti karşılanamamaktadır. (2) Pakistan'ın nükleer tehdidi, ABD'den çok Hindistan'ı ilgilendirmektedir. Aşırı İslamcıların nükleer silah ele geçirmesi, ABD Afganistan'da olsa da olmasa da, Hindistan'ın engelleyici önlemler almasına yol açacaktır. (3) El-Kaide'nin mücadelesi, 11 Eylül'den hemen sonra acımasızca ve tüm gücüyle sürüyordu. Oysa şimdi, örgütün Afganistan'daki oluşumu çok daha küçük çaptadır. Arabistan ve Afrika'da yer alan yeni ve özerk üsler, örgütün üssü kabul edilen Veziristan'ı gölgede bırakmıştır. (4) Dışarıdan gelen hiçbir imparatorluk ya da herhangi bir güç Afganistan'a kalıcı istikrar getirememiştir. ABD de getiremeyecektir; kadınların buradaki kötü kaderi ise sadece bu bölgeye has değildir; dünyanın farklı yerlerinde de görülebilir.

Afganistan'ın iç zafiyetlerinin üstesinden gelinemese de onun, yabancı güçler açısından cazibesi azalmamıştır. Şekil 6-5'e son bir defa daha bakın. Çin'in Afganistan'a olan sınırı kısa olsa da büyük öneme sahiptir. Çin'in Hindistan'la gittikçe artan rekabeti, Vahan Koridorunu Asya'nın siyasi ve iktisadi coğrafyasının hayati bir unsuru haline getirecektir. Çin, şimdiden Kabil yakınlarındaki dünyanın en büyük bakır yataklarından birini işletmektedir. Hindistan'ın Afganistan'a, yalnız Çin'in buradaki olası rolünden dolayı değil, Pakistan'ın buradaki hâkim etkisi nedeniyle de ilgisi vardır. Öte yandan Pakistan da Hindistan'ın, Afganistan'ın Peştu olmayan kısmında, özellikle de Tacik azınlıkla geliştirdiği ekonomik ve

başka alanlardaki ilişkiler yoluyla, daha da güçlenerek kendisini kuşatmasından endişe duymaktadır.

Bu karmaşık mekânsal bulmacada Coğrafya faktörü, her zaman yadsınamayacak bir role sahip olmuştur. Eğer Afganistan'daki son dış görev tamamlanamazsa, bu başarısızlık ilk olmayacaktır.

7
TERÖRİZMİN COĞRAFİ BELİRTİLERİNİN TAHLİLİ

11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası yapılan değerlendirmelerde, dünyanın, henüz öngörülemeyen istikametlerde ilelebet değişeceği tahmininde bulunuluyordu. Yeni bir yüzyılın başlamasından kısa bir süre sonra, gökyüzünün masmavi olduğu bir Eylül günü, dünyanın en büyük şehirlerinin görünümünde kalıcı tahribatlar meydana geldi. Bir süper gücün başkentindeki "gücün simgesi" olan bir yapı, Pentagon, çarpıcı bir saldırıya maruz kaldı. Kaçırılan dört adet yüklü uçak, intihar pilotları tarafından bir cinayet silahı olarak kullanıldı ve bu saldırılarda üç binden fazla insan hayatını kaybetti. Manhattan ve Arlington'da binalar yanıp yıkıldıkça, saldırının şok edici sonuçları ortaya çıkmış ve olay bir dizi soruyu gündeme getirmişti: Müteakip saldırılar olacak mıydı? Böylesine karmaşık bir terörist operasyon haber alınamadan nasıl gerçekleştirilebilmişti? ABD'nin başka zafiyetleri nelerdi? Bu tür tehditlere karşı nasıl bir güvenlik programı uygulanmalıydı?

Dünya elbet değişecekti, fakat bu, birçok uzmanın öngördüğü gibi olmayacaktı. 11 Eylül'ün üzerinden on yıldan fazla geçmesine rağmen, buna benzer bir terörist saldırı bir daha meydana gelmedi. Olayın ardından, saldırıları planlayıp finanse eden Afganistan'da üslenmiş bir terör örgütü olan El-Kaide, Müttefiklerin Taliban'a karşı yürüttüğü harekâtın baskısı altında kaldı. Liderleri kaçan örgütün militanları, hemen hemen aralarında hiçbir koordinasyon olmayan hücreler halinde, Afganistan-Pakistan sınır bölgesinde dağıldı. Diğer bölgelerde birbirinden bağımsız olarak faaliyet gösteren El-Kaide unsurlarının düzenlediği terör saldırılarının (2004 Madrid tren istasyonu saldırısı ile Londra'daki metro ve otobüs saldırılarında olduğu gibi) hiçbiri, planlama, boyut, sevk ve idare, finansman ve koordineli icra yönünden 11 Eylül'ün bariz özelliklerine sahip değildi. Gerçekte, gayrimüslim hedeflere yönelik buna benzer "İslamcı" terörist saldırılar, her yıl meydana gelen, Müslümanlar arası mezhepsel ve siyasal saldırıların yanında, devede kulak kalmaktaydı. Bu arada, birbiriyle bağlantısı muğlak diğer örgütler de, El-Kaide adını benimsemeye başladı (Arabistan El-Kaidesi, Batı Afrika El-Kaidesi gibi)[1]. Yine de, 2011 yılı ortalarında etkisiz hale getirilene kadar, Bin Laden'in ve bilahare yerine geçen Zevahiri'nin saklandıkları yerden yayımladıkları, eylem üstlenme ve teşvik etme videoları hariç, küresel boyutta koordine edilmiş terör organizasyonları olduğuna dair, çok az delil vardı.

11 Eylül'den sonraki on yılda meydana gelen terörizm kaynaklı ölüm sayısı, doğal afetlerde ölen yüz binlerce insanla kıyaslandığında, korkulduğu kadar yüksek değildir. Ancak, terörizmin yarattığı dehşet, gerçeklikten daha çok, algısaldır: Beklenmedik ve rastgele oluşu korkutucudur ve bu korku, bulaşıcıdır. Psikolojik etkisi maddi etkisinden çok daha büyük-

1 Yemen El Kaidesi, El-Şebap, Boko Haram vb.

tür. Şekil 4-2'de görüldüğü gibi, volkanik patlama ve deprem ihtimali açısından riskli bölgeler tahmin edilebilir. Herhangi bir topoğrafik haritada, fırtına veya tsunamiden kaynaklanan kıyısal su taşkını riskinin en yüksek olduğu bölgeler açıkça görülebilir. Fakat hiçbir harita terör saldırısını önceden haber veremez. Oklahoma şehir merkezinde 19 Nisan 1995'te gerçekleştirilen bombalı araç saldırısında, Murrah Hükümet Binası tahrip edilerek, 168 kişi öldürüldü ve 500 kişi de yaralandı. 22 Temmuz 2011'de patlayıcı ve mühimmatla donanmış yalnız bir terörist, Norveç'in başkenti Oslo'da, hükümet binasını bombaladı ve ardından yakındaki küçük bir adada etkinlik yapan kişilerden 70'ini vurarak öldürdü.[2] Bu olaylar meydana gelmeden önce, ne Oklahoma ne de Oslo, hiç kimsenin zihinsel haritasında terör açısından riskli yerler olarak görülüyordu.

Terör saldırıları her zaman rastgele yapılmaz; taktiklerinin sonuç vadettiği yerlerde geçici bir süre yoğunlaşabilir. ABD'de, İç Savaş sonrasına ait bir terör eylemleri haritası, asi Güneyli beyazların kurduğu Ku Klux Klan örgütünün yeniden yapılanma (reconstruction) taraftarlarını[3] sindirmek üzere icra ettiği şiddet olaylarını gösterir. İki dünya savaşı arasındaki "Britanya Adaları" haritası, İRA'nın Kuzey İrlanda, Bağımsız İrlanda Cumhuriyeti ve Britanya için risk teşkil eden terör saldırıları kümesini gösterecektir. Bu saldırılar yalnızca 1939 yılında, Coventry'de 5 kişinin ölümüne, Londra, Manchester ve Birmingham'da ise maddi hasara neden olmuştur. Bu tür eylemler İkinci Dünya Harbi'nden sonra da devam ederek İngiltere'yi tarihinin ilk terör kargaşası ile tanıştırmış, üç binden fazla zayiata yol açmıştır.

Öte yandan, 20. Yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde meydana gelen terör olaylarının büyük çoğunluğu buna ben-

---

2 Oslo'da otomobile yerleştirilen bombanın patlamasıyla 8 kişi öldü. Bununla beraber Breivik, Ütöya adasındaki İşçi Partisi gençlik kampında 69 kişiyi öldürdü.

3 Bunlar birlikten yana, bölünmeye karşı Kuzeylilerdi.

zer eylemlerdi. Bu eylemleri gerçekleştiren güçlü coğrafi yerel kimliklere sahip; İtalya'da Kızıl Tugaylar, Batı Almanya'da Baader-Meinhof, Porto Riko'da FALN[4], İspanya'nın Bask bölgesinde ETA, Peru'da Kızıl Yol, Kolombiya'da FARC[5], Sri Lanka'da Tamil Kaplanları[6] gibi örgütlerin isimleri dünya çapında meşhur olmuştu. Bu örgütler, benzer taktikler uygulasa da, yalnızca anarşiden toprak hâkimiyeti sağlamaya kadar, oldukça değişik maksatlarla eylemler yaptılar. Her bir örgütün revaçta olduğu bir dönem olsa da, çok azı ilan edilmiş maksadına ulaşabildi (hepsi de açıkça maksadını ilan etmemişti). Bazıları hedefine çok yaklaştı: Kolombiya'da FARC geçici bir süre asi bir devlet kurabildi, Sri Lanka'da Tamil Kaplanları ülkenin kuzeyindeki bir bölgeyi, hükümet kuvvetlerince mağlup edilene kadar kontrol etti. Ancak, diğer örgütler, birçok gözlemcinin dikkat çektiği gibi, sadece şiddet ve korku salmak için eylem yaptılar. Aşırı soldan aşırı sağa oldukça az sayıda örgüt, eylemlerini meşrulaştırmak için ideolojik gerekçeler ileri sürdü.

20. Yüzyılın ilk yarısının sonuna doğru, Ürdün Nehri'nin kıyıları boyunca bir devlet kurmak amacıyla, İngiliz işgalcileri bölgeden sürüp çıkarmak için mücadele eden Yahudi milliyetçilerin[7] terör kampanyası başarılı oldu. Bunların önde gelen terörist örgütü olan İrgun, oldukça disiplinli ve aşırı Arap karşıtı bir örgüttü. O zamanlar, gelecekteki İsrail başbakanlarından Menachem Begin liderliğindeki İrgun, 22 Temmuz

---

4 The Fuerzas Armadas de Liberación Nacional, Porto Riko'nun ABD işgalinden kurtarılması için mücadele eden Ulusal Kurtuluş Ordusu.

5 Kolombiya Devrimci Halk Kurtuluş Ordusu, silahlı mücadeleyi 2015'te Kolombiya hükümeti ile anlaşmaya vararak sonlandırmıştır.

6 Sri Lanka Hükümetinin 2009 yılındaki operasyonlarıyla ortadan kaldırılmıştır.

7 Yazar burada apaçık bir çarpıtma yapmaktadır. İngiliz işgali altındaki Filistin'de eylem yapan Yahudi tedhişçiler, İngiliz İdaresinin teşviki ve müsamahası altında bölgede binlerce yıldır meskûn, Müslüman ve Arap halkın topraklarına el koyarak İsrail'in kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Bkz. (a) 1917 Balfour Deklarasyonu, (b) Kudüs Ey Kudüs; Larry Collins, Dominique Lapierre.

1946'da Kudüs'teki Kral Davut[8] otelinin bir kanadını havaya uçurarak aralarında İngiliz, Yahudi ve Arapların olduğu sivil ve asker 91 kişiyi katletti. İrgun, terörle isim yapmış acımasız bir örgüttü: 9 Nisan 1947'de bir Arap köyüne saldıran İrgun komandoları, bu köyde yaşayan 254 kişinin tamamını öldürdü. Daha sonra 1947'de BM, Filistin'in iki devletli bir yapıda, Araplar ve Yahudiler arasında bölüşümünü öngören bir karar aldı. Müteakiben, İngilizler Filistin'den çekilmeye başladı ve İsrail, 14 Mayıs 1948'de, bağımsız bir devlet olarak kuruldu. İsrail'in Arap komşuları Filistin'in bölüşümünü reddetmekle kalmadılar, yeni devlete saldırarak, İsrail'in önemli miktarda toprak kazanacağı bir çatışmayı da tetiklediler. Bu hadiseler coğrafyanın, yeni bir terör çağına zemin teşkil edecek şekilde yeniden düzenlenmesiydi.

HARİTADA TERÖR

Terörizme karşı muhtemel zafiyetleri gösteren bir harita tasarlamak işlevsel olmasa da, geçmiş olayların kaydını tutarak eylemlerin değişim çizgisini kestirmek mümkün olabilir. İkinci Dünya Savaşı'nı müteakiben Afrika ve Asya'da, aniden başlayan sömürgelikten kurtuluş sürecinde, sömürge rejimleri tarafından terörist olarak adlandırılan gruplarca çıkarılan isyan ve ayaklanmalar, terörizme yeni, küresel bir boyut ekledi. Bunlar, mahalli unsurlarca "özgürlük savaşçıları" olarak görülürken Kenya'da Mau Mau, Vietnam'da Viet Minh gibi örgütler, eskiden Avrupalı terör gruplarına mahsus bir tür bednama[9] sahip oldular.

Terörist eylemleri haritaya işaretlerken, gösterimdeki zorluğunun yanısıra, sadece teröristlerden kaynaklanan

8 Yahudiler Hazreti Davut'u Kral Davut olarak adlandırıyor.
9 Kötü şöhret

eylemlerin belirlenebilmesi de oldukça güçtür. Almanya'da, 1968 yılında kurulan, Kızıl Ordu Fraksiyonu olarak da bilinen Baader-Meinhof Örgütü, bombalama, kundaklama, insan kaçırma ve suikast eylemleri gerçekleştirdi. Örgütün, kuruluşunu takip eden on yıl içindeki Alman medya içerikleri araştırıldığında, uçak kaçırma dâhil, çoğu sansasyonel üç yüzü aşkın eylem gerçekleştirdiği görülür. Bu sayı, İtalya'daki Kızıl Tugaylar Örgütünün, kurulduğu 1970 yılını takip eden on yıl içinde gerçekleştirdiği 14000 eylem yanında sönük kalır (Moss, 2008). Bu eylemlerin çoğu, insan zayiatından ziyade mal-mülk hasarına sebep olmuştur. Bilhassa, eski başbakanlardan Aldo Moro'nun 1978 yılında canice öldürülerek, cesedinin Roma'da park edilmiş bir otomobilin bagajına konulması gibi birçok eylem, halk üzerinde amaçlanan etkiyi göstermiştir.

Bu yüzden Avrupa ülkeleri, 1970'lerin terör olayları haritalarında, Ortadoğu'daki ve sömürgelikten kurtulan diğer ülkelerdeki artan eylem oranlarından daha fazla, en yüksek olayın meydana geldiği ülkeler olarak gösterildi. 1980'li yıllarda, özellikle Almanya, İtalya ve Fransa'da, polis teşkilatlarının titiz çalışması etkisini gösterdi ve adı en çok bilinenler de dâhil, bütün terör örgütleri dağıtıldı. Bununla birlikte geleceğin işaretleri çoktan belirmeye başlamıştı. Kızıl Ordu Fraksiyonu ve Kızıl Tugaylar gibi gruplar, "devrimci proletarya"nın kontrolündeki Marksist rejimler yararına, millî hükümetleri zayıflatma eğilimine girdiler. Fakat oldukça farklı bir motivasyonla hareket eden 8 Filistinli terörist, Batı Almanya'nın Münih şehrinde düzenlenen olimpiyatları basarak 11 İsrailli atlet ile bir yerel polis memurunu öldürdü.

1972'deki o meşum Eylül gününe kadar, Almanların güvenlik ve terörist tehdidine yönelik endişeleri, Kızıl Ordu Fraksiyonu ile onun hâlâ anlaşılamayan, diğer terörist organizasyonlarla bağları üzerine yoğunlaşmıştı. Eğer terörist gruplar, İspanya'da, İtalya'da ve Avrupa'nın başka yerlerinde

olduğu gibi hedeflerini ilan etselerdi, küresel iştiyaklarla değil, ideolojik veya yerel toprak taleplerine ilişkin maksatlarla hareket ettikleri görülürdü. Güncel bir terör olayları haritası, Avrupa ülkelerindeki eylem sayısının, yeni kurulmuş olan İsrail ve çevresi de dâhil, başka herhangi bir yerdekinden daha fazla olduğunu gösterirdi. 1967'de, Arap komşularıyla yaptığı savaşın ikinci raundunu da kazanan İsrail, Suriye'den Golan Tepelerini, Ürdün'den Batı Şeria'yı ve Mısır'dan Sina Yarımadası ile Gazze Şeridini alarak, önemli ölçüde toprak kazandı. Bu savaştan mağlup Araplara kalansa zayıfların silahı olan, terörizmdi. 1967 Savaşı sonrası İsrail ve İsraillileri hedef alan terör olayları önemli ölçüde artsa da hiçbiri, Münih Olimpiyatları saldırısı kadar küresel medyada yer bulamadı. Eğer renk kodlu bir terör olayları haritası hazırlıyor olsaydınız, Arap-İsrail sorunu için kullandığınız renk kodunu sadece Ortadoğu'da değil, şimdi ilk kez, Avrupa'da da kullanmanız gerekirdi.

Böylece Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün adı, yalnızca, İsrail'in kurulmasından önce Filistin Manda Yönetimi altında yaşayanlarla ve onların sonraki nesilleri dâhil, milyonlarca Filistinli Arap'ı temsil ettiğini iddia eden politik bir şemsiye örgüt olarak değil, aynı zamanda bağlısı veya ilişkili fraksiyonları vasıtasıyla terörist bir örgüt olarak da öne çıktı. 1964 yılında Filistinli direniş örgütlerini koordine etmek üzere kuruldu ve profili, 1967 Savaşının ardından yükseldi. Münih Olimpiyatları baskınından da sorumlu olan El Fetih ile Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) FKÖ'nün taşeron örgütleriydi. Bunlardan FHKC, 1960'ların sonuyla 1970'lerde İsrail'in ticari uçaklarını kaçırıp tahrip etmekle ünlendi.

Her ne kadar FHKC, her yerde, korunmasız Yahudi hedeflerinin peşinde koşsa da, artık terörist eylemlerin odak noktası Ortadoğu'daydı. 27 Haziran 1976'da Atina'dan havalandıktan hemen sonra Arap teröristlerce kaçırılan Fransız Havayolları uçağı, Uganda'nın Entebbe havaalanına indirilmiş ve bir hafta

sonra yolcular, İsrailli komandolar tarafından ani bir operasyonla kurtarılmıştı. Aynı yıl 11 Ağustos'ta, Arap nişancılar, İstanbul'da uçağa binmek üzere olan El Al yolcularına ateş açarak, dört kişiyi öldürdü. Böylece terör eylemleri yayıldıkça saldırı haberleri sıradanlaştı, havaalanları ve diğer tesislerdeki artırılmış güvenlik önlemleri hemen hemen her yerde yolcuları etkiledi ve Arap-İsrail çatışması küresel bir soruna dönüştü.

Esasen bu çatışma, özellikle dinden kaynaklanan bir sorun olmayıp; toprak hâkimiyeti ve sınırların kontrolü, atalardan gelen haklar ile ortak bir gelecek kurmak üzerineydi. Yerleşimleri durdurmaya yönelik çabaların, 1985 yılında 400 yolcu ve mürettebat taşıyan bir geminin, silahlı dört Arap tarafından kaçırılmasının da arasında bulunduğu çarpıcı eylemlerle kesintiye uğramaya devam etmesi, gelecek günlerin habercisi gibiydi. Terörizm her zaman tek yönlü de değildi. Terör eylemleri intikamı tetikledi ve gerek İsrailli bireysel eylemciler, gerekse de İsrail Devleti misillemede bulundular. 1982 ve 1983'teki İsrail'in Beyrut'taki mülteci kamplarına saldırısı "devlet terörü" suçlamalarına neden oldu, fakat gerçekte Lübnan, bir iç savaştaydı. Bu, terörün coğrafi boyutlarında önemli değişikliklerin olduğu bir zamandı: Daha yaygın eylemler ufukta gözükmekteydi.

JETLERDEN CİHADA: ATLANTİĞİ GEÇMEK

FKÖ adına uçak kaçırarak rehin alma eylemleri dikkatleri çekerek korku saldı, ancak bunun sahadaki gerçekler üzerindeki etkisi çok az oldu. İsrail'in bitişiğindeki Lübnan kargaşasında, potansiyel olarak daha güçlü ve bütünüyle farklı güdülerle hareket eden, yeni bir savaşçı grup ortaya çıktı. Lübnan bir zamanlar istikrarlı, çok kültürlü bir ülkeydi. Başkenti Beyrut, bölgesel finans merkeziydi. Ancak 1970'lerde iç ve dış güçlerin

kurbanı olarak kargaşaya düştü. İsrail, vatandaşlarını korumak ve Filistinli karşıtlarını takip etmek için olaylara karışıyor; Şii ve Sünni Araplar, Hristiyan ve Dürziler kendi aralarında çatışıyor; Suriye ise ateşkesi denetliyordu. Dış güçler Lübnan'a kendi çıkarlarını korumak için müdahil oldular. 1983 yılı Lübnan için vahim bir yıl oldu: Beyrut'taki ABD Büyükelçiliğindeki bombalı saldırıda elliden fazla insan öldürüldü ve ABD'li 241 deniz piyadesi bir intihar saldırısında hayatını kaybetti. Başka bir saldırıda ise 58 Fransız askeri öldü. 6. Bölümde, adı istihbarat raporlarında geçmeye başlamasına rağmen, hâlâ muğlak bir şekilde tanımlanabilen, ama eylemcilerinin adları ve üs bölgeleri tespit edilmeyi bekleyen, İslami Cihat adında bir yapı hakkındaki yavaş, ama yükselen farkındalığın kronolojik bilgisi verilmiştir. 1985 yılında, Amerikan Havayollarına ait Atina'dan Roma'ya giden bir uçağın, iki Şii İslami Cihat eylemcisi tarafından, İsrail'in Lübnan'da ele geçirdiği, çoğunluğu Şii, 700'den fazla rehineyi serbest bırakması için kaçırılması, olayların niteliğinin değişmeye başladığının bir göstergesiydi. FKÖ ve eylemcileri Sünni Müslümanlardan oluşmaktaydı, ancak onların eylemlerini motive eden, mezhep durumları değil, politik ve bölgesel hükümranlık hedefleriydi. Lübnan'da, bilhassa Hizbullah adlı terör örgütünün nüvesini teşkil edecek olan Şii azınlığın saldırgan rolü sonucu düzenin bozulması, çoğulculuğun içine mezhepçiliği yerleştirdi.

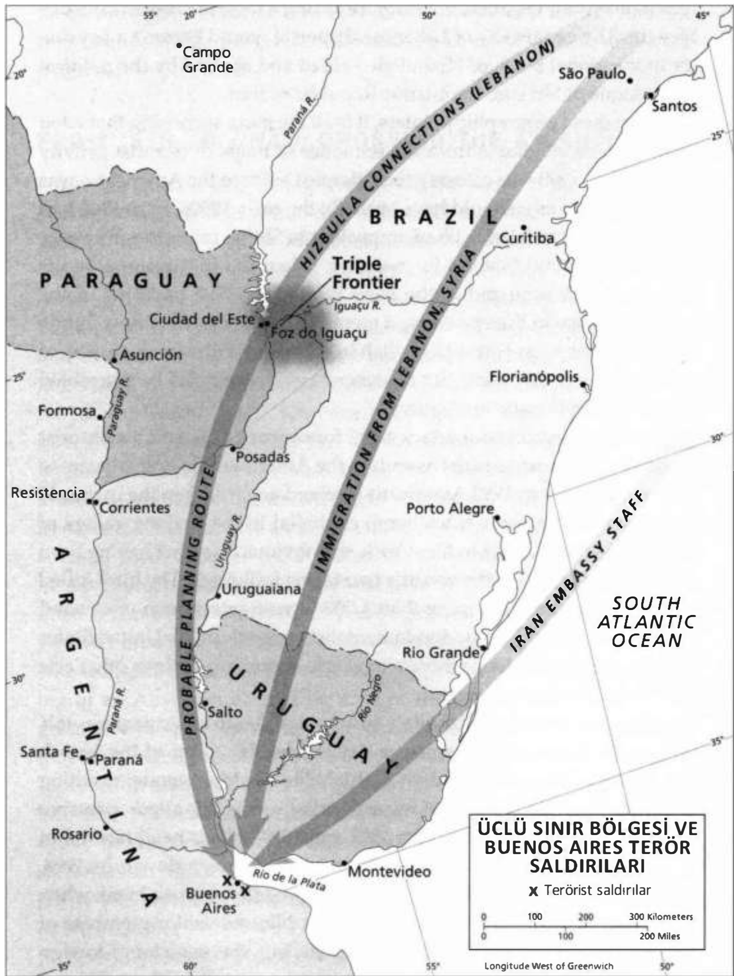
Lübnanlılar, geçmişten günümüze, yalnızca parçalanmış bir toplum değildir; aynı zamanda İsrail dışında bölgedeki diğer ülkelere göre dış dünya ile daha çok bağlantılara sahiptir. Göçün uzun tarihi, dünyanın birçok bölgesinde Lübnan diasporası -Hristiyan, Şii, Sünni ve diğerleri- oluşmasını sağlamıştır. Sömürgecilik devrinde vatandaşları arasında Lübnanlı esnaf olmayan bir Afrika ülkesi bulunamazdı. Arjantinlilerin, eski devlet başkanı Carlos Menem dâhil, tahminen % 20'sinin uzak veya yakın Lübnanlı bir atası vardır. Lübnanlıların coğrafi

dağılımı, politik Şiiliğin köşe taşı olan İran İslam Cumhuriyetinin de yardım ve teşvikiyle, Hizbullah'ın küresel erişiminde anahtar rol oynamıştır.

Bu coğrafi göstergelere rağmen, 1980'den 1990'a kadarki terör olayları haritalarındaki silsilenin kaçınılmaz olarak işaret ettiği, Hizbullah'ın Atlas Okyanusu'nu geçerek Amerika Kıtasına sıçramasının, gerektiği gibi öngörülememesi hayret vericidir. 1990'ların başlarında destek için yurtiçi ve yurtdışından Şii azınlığı cezbeden Hizbullah, İslami Cihat içinde bir güce dönüştü. 1992'de, Arjantin, Buenos Aires'teki İsrail Büyükelçiliği, Yeni Dünyadaki ilk İslami terörist eylem olarak bombalandığında, şüpheler derhal İran Büyükelçiliği personeli destekli, Lübnan merkezli Hizbullah üzerinde yoğunlaştı. Fakat diplomatik dokunulmazlık yüzünden, olaya ilişkin somut bir delil toplanamadı.

Bu eylem ABD'nin terörle mücadele çalışanlarını Amerika Kıtasındaki müteakip terörist saldırı hakkında önceden uyarmalı değil miydi? Aralarında bir bağlantı gözükmese de, Amerikalılar, 1993'te, New York'taki Dünya Ticaret Merkezinin garajında dünyanın en uzun binalarından birini havaya uçurmak amacıyla yapılan bombalı araç saldırısıyla, hedef konusunda bir uyarı almış oldular. Patlama 6 kişinin ölümüne ve 1000'den fazla kişinin yaralanmasına neden oldu. Müfettişler, ABD'de çok sayıda kentsel terör eylemi düzenleme amacı güden, Mısırlı bir din adamı liderliğindeki, köktendinci, İslamcı bir ağın varlığını kısa sürede ortaya çıkardı.

Hizbullah, çok geçmeden, 1994'te yine Arjantin'i vurdu. Bu kez başkentin göbeğinde, şehrin gözde Florida Caddesindeki, Yahudi Toplum Merkezini bombaladı. Olayda 120 kişi ölürken yüzlerce kişi de yaralandı. Bu saldırıyı müteakip, hem 1992, hem de 1994 saldırılarının aydınlatılmasına yönelik baskılar arttı, fakat söylentiye göre, üst düzey müdahaleler süreci yavaşlattı. 1998'de İranlı bir sığınmacının resmî ifadesinde,

Şekil 7-1. Batı yarımküredeki ilk önemli İslami terör saldırısının gerçekleştirildiği, Güney Amerika'nın güneyindeki Üçlü Sınır Bölgesi.

aralarında Devlet Başkanı, Dışişleri Bakanı, İstihbarat Başkanı, Ayetullah Humeyni'nin oğlu ve saldırılar sırasındaki İran'ın Arjantin Büyükelçisinin de olduğu, Tahran hükümetinin üst düzey yetkililerini suçlamasıyla, Arjantinli yargı ve istihbarat yetkilileri olayı çözme şansı yakaladılar. Arjantin istihbaratının topladığı ilave bilgiler, bombalamaların olduğu sırada İranlı

yetkililerin Arjantin'e sahte isimlerle girip çıktıklarını ortaya koydu (Rohter, 2002a).

Devam eden soruşturmalar, Brezilya, Arjantin ve Paraguay'ın birbirine komşu olduğu, Üçlü Sınır Bölgesinin bugün de sorun olmaya devam eden coğrafi boyutunu ortaya çıkardı (Şekil 7-1). ABD Dışişleri Bakanlığınca Üçlü Sınır Bölgesi olarak adlandırılan ve 25 binden fazla Arap nüfusun yaşadığı bildirilen, aşırı İslamcılar ve sempatizanlarının kaynadığı bu bölgede, son yıllarda yapılan ticaret veya kara para aklama işi 50 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (Rohter,2002b). İran Büyükelçiliği ile Hizbullah üyeleri arasındaki telefon görüşmesi kayıtları, İranlılarla bu uzak bölgedeki bilinen üsler arasındaki kurumsal ilişkiyi ifşa etmiştir. *New York Times*'tan gazeteci Larry Rohter'in bildirdiğine göre Üçlü Sınır Bölgesi militanlar, kaçaklar, pasaport ve kredi kartı kalpazanları, telefon aktarma operatörleri, kara para aklayanlar ve infazcılar için güvenli bir bölgeye dönüşmüştü. Süreç içinde cami ve mescitler yayılıyor, Arapça yayın yapan radyo ve televizyonlardan gün boyu Lübnan, S. Arabistan ve Müslüman dünyanın diğer bölgelerinden yayımlanan vaazlar ile kültürel görünüm hızla değişiyordu.

Buenos Aires'teki saldırıların ardından, özellikle Afganistan, Kabil'de, bir El-Kaide örgüt evinde bölgenin haritasının bulunmasıyla Üçlü Sınırın, daha geniş bir terör dalgasının hazırlık alanı olarak tehdit oluşturduğu ortaya çıktı. Fakat Güney Amerika'daki amaçlarını gerçekleştiren Hizbullah artık başka hedeflere yönelmişti.

AFRİKA'DAKİ İSLAMİ CEPHE

İslam, Afrika'nın kuzey kıyıları boyunca kervanlar, doğu kıyıları boyunca ise gemiler vasıtasıyla yayılmış; VII. yüzyılın sonlarına doğru bugünkü Mısır'da hâkim olmuş ve VIII. yüz-

yıl bitmeden Fas'a erişmiş bulunuyordu. İslam inancının hızla yayılışı, sadece bugün, bildiğimiz Ortadoğu coğrafyasını değil, Kuzey ve Doğu Afrika'yı da dönüştürmüş ve Orta Asya'yı etkisi altına aldıktan sonra, XI. Yüzyılda, bugünkü Çin'e ulaşmasıyla neredeyse aynı zamanda, Tanzanya, Dar es-Selam'a ulaşmıştı. Kuzey Afrika'daki köprübaşlarından yola çıkan Magriplilerin İber yarımadasını zapt etmesiyle, orada serpilip gelişen İslam, kültürel görünümde silinmez izler bıraktı.

Müslümanlar, bir yandan Endülüs'ü yönetirken, aynı zamanda Büyük Sahra boyunca Batı Afrika'ya da yöneldiler. Burada, kıyılardaki ormanlık alanlarla iç kısımdaki çöl arasındaki savanalarda, ulaşım ve ticareti kontrol etmek amacıyla bir dizi güçlü devlet kurdular. Batıda, bugünkü Senegal'den doğuda Kuzey Nijerya'ya kadar bu ülkeler, iktisadi coğrafyacıların "çifte bütünleyicilik" dedikleri hadiseden yararlandılar: Kuzeydeki bozkırlarda yaşayanlar güneyin ormanlarından elde edilen nişasta mamulleri, baharat, hayvansal ürünler ve yapı malzemelerine; ormanlık bölgede yaşayanlarsa, iç bölgelerde üretilen deri ve tuz gibi maddelere ihtiyaç duyuyorlardı. Bu ürünlerin, savana devletlerinin canlı marketleriyle, Batı Afrika'nın Missisippisi (deveyle kanonun buluştuğu yer olan) Nijer Nehri boyunca ticareti yapılıyordu. Faslı Müslümanların dikkatini çeken bu pazarlarda, oldukça fazla, altın ve değerli taş da el değiştiriyordu.

İstikrarlı, mukavim ve geniş bölgelerde hüküm sürerek büyük bir nüfusu barındıran Gana, Mali, Songhai ve diğer Batı Afrika devletleri, Kuzeyin güçlü Müslüman devletleri için cazip birer hedef haline geldiler. Kervanlar sadece Fas'ın derilerini değil, Müslüman tebliğcileri de taşıdılar. Çok geçmeden Batı Afrika savana devletlerinin kralları ve şefleri Müslüman oldular ve halklarına da aynısını emrettiler. Bu durum, bölgede büyük bir kültürel yeniden odaklanışı da beraberinde getirdi; ormanla çöl arasında, batıdan doğuya Afrika boyunca

uzanan savana koridoru Mekke'ye yöneldi. Silahlı gruplarca desteklenen Müslüman istilasıyla Gana ikiye bölündü, Mali ayakta kaldı. Buradan doğuya doğru hareket eden, aralarında on binlerce yeni müminin de olduğu altın yüklü hac kafileleri, son durakları olan Mekke'ye hareket etmeden önce, Hartum'u bir toplanma noktasına çevirdiler. Hartum, asla Mekke'ye ulaşamayan ve geri dönüş için orada bekleyen hacılar yüzünden nüfusu şişmiş bir Batı Afrika ileri karakoluna dönüşmüştü.

Hristiyanlık, altı yüzyıllık[10] avantajına rağmen sömürgecilik dönemine kadar, Batı Afrika'da bir etkinlik gösterememiştir. Buna karşın Afrika Boynuzunda bugünkü Etiyopya'nın bulunduğu bölgede, birçok Afrika devleti (Kush, Nubia ve Axum) Hristiyanlık inancını benimsemişti. Bunlardan Axum, ileride bugünkü Etiyopya'yı şekillendirecek olan Hristiyan bir hanedana sahipti. İslam bu topraklara eriştiğinde bu krallıklara galebe çalamadı, Hristiyanlık, neredeyse bütünüyle Müslüman topluluklarla çevrilmiş olarak, günümüze kadar varlığını sürdürdü.

İslam'ın güneye doğru yayılması, Batı ve Doğu Afrika kıyılarında kıyıbaşı oluşturarak iç bölgelere doğru ilerleyen, buralarda sadece geleneksel Afrika dinlerine inananları değil, Müslümanlığı kabul edenleri de yönetimi altına alan, Avrupalı sömürgeciler tarafından durduruldu. İngiliz, Fransız ve Almanların kıyılardan iç bölgelere doğru, kimi bölgelerde düzinelerce, bazı yerlerde yüzlerce mil uzayan geçmiş hükümranlık sınırlarını gösteren Batı Afrika'nın modern haritaları, bu dönemin tanığıdır. İngiliz işgalindeki Nijerya'nın, kıyı ormanlarından iç bölgelerdeki çöllere doğru uzanan sınırları içinde hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler kalmıştı. Bu dönemde, sömürgecilerin Hristiyanlığı özendirici politikaları yüzünden bugünkü Nijerya, Müslüman bir kuzey ile Hristiyan bir güneye sahiptir (Geleneksel Afrika dinleri Hristiyanlaş-

10 Hristiyanlığın ortaya çıkışı Müslümanlıktan yaklaşık altı yüzyıl öncedir.

tırılmış bölgelerde varlığını sürdürmektedir). Bu durumun yarattığı ciddi gerilimler yüzünden birbiri ardına meydana gelen isyanlar ve politik sıkıntılar sonuçta, devletin varlığını tehlikeye düşürmektedir.

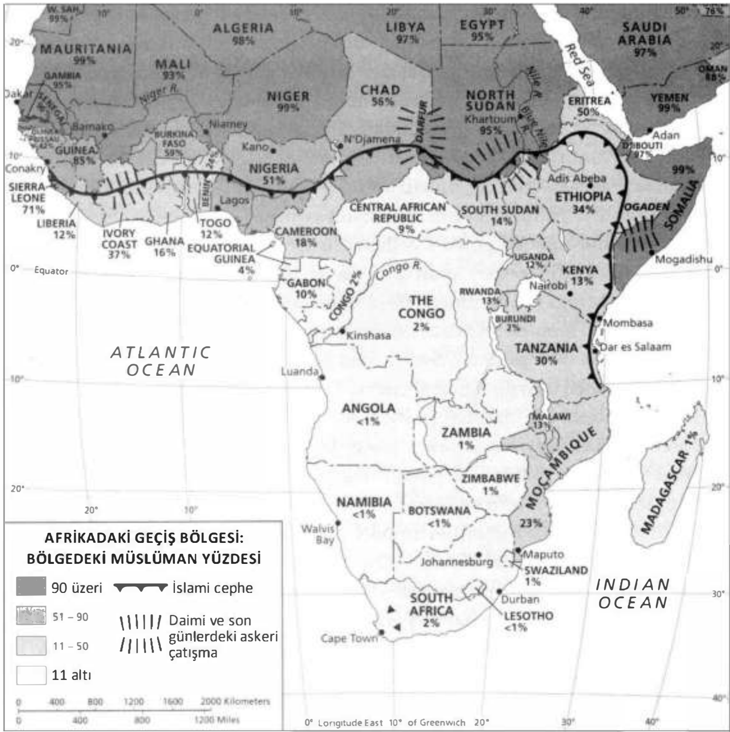
Afrika'nın bölüşümünü aralarında karara bağlamak üzere 1884 yılında Berlin'de toplanan sömürgeci güçler, kıtanın, batıda Gine'den doğuda Kenya'ya boydan boya dinsel olarak ikiye bölünmüşlüğünü pek dikkate almadılar. Sömürgecilik sona erince, doğuda Çad, Sudan ve Etiyopya'yı çevreleyen bölge ile Nijerya'nın yanısıra diğer Batı Afrika devletleri , kendilerini sorunlarla yüklü yerel, kültürel karşıtlıklar içinde buldular. Sömürgeci güçler bu süreçte, sonuçlarını öngöremedikleri bölgesel sorunlar yarattılar. İslami cephe şimdilerde, ülkelerin bütünlüğünü tehdit eden ve teröristler ile asilerin eylemlerini kolaylaştıran bir çatışma kuşağına dönüştü.

Şüphesiz, İslami Cephe etrafında şekillenen bölünmüşlüğün en yüksek maliyeti, Müslüman hükümetin, Afrikalı Hristiyan ve Animistlerin[11] çoğunluğu teşkil ettiği Güney Sudan'a karşı, uzun ve amansız bir savaş yürüttüğü Sudan'da ortaya çıkmıştır. Zayiat ve yerlerinden edilmiş insanlar açısından maliyet asla bilinemese de, otuz yıllık bu sorunda hayatını kaybedenlerin sayısı yüz binlerle ifade edilebilir. Köktendinci ağırlıklı Sudan rejimi, Güney'de Şeriat kurallarını uygulamak isterken, Güneyliler, bağımsızlık, bu mümkün olmazsa Hartum'un kültürel dayatmalarına karşı korunmak ve güvence istiyorlardı. Tartışmalı bölgede önemli miktarda petrol rezervi olduğu keşfedildiğinde, çözüm, hiç olmadığı kadar uzak görünüyordu. Fakat muhtemel olmayan gerçekleşti: Yapılan referandumun ardından Güney Sudan merkezî yönetimden ayrılarak, 2011 yılında, Güney Sudan Devletinin kurulduğu ilan edildi.[12]

---

11 Animizm: Yalnızca insanların değil, bitkilerin, nesnelerin ve doğal belirtilerin de canları olduğuna inanılan dinsel dünya görüşü, Canlıcılık.

12 Burada İspanya'nın Katalan Özerk Bölgesinde Ekim 2017'de yapılan bağım-

Şekil 7-2. Afrika'daki geçiş bölgesi ve İslami Cephe. Bu kültürel fay hattı boyunca, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında aralıklarla çatışmalar meydana gelir. El-Kaide bağlantılı örgütler Somali'den Nijer ve Nijerya'ya kadar bu fay hattı boyunca faaliyet göstermektedir.

Şekil 7-2'de görüldüğü üzere, Afrikalı yeni devletin kuzey sınırları, hemen hemen, İslami Cephe sınırlarını izlemektedir.

Batı Afrika'daki İslami Cephenin Fildişi Sahili'ne yakınlığı da oldukça maliyetli olmuştur. Uzun süre istikrarlı ve nispeten

sızlık referandumunu hatırlamakta fayda var. Avrupa'nın göbeğinde de olsa bir referandumla ana devletten ayrılmak, en azından batılı devletler arasında, kabul görmüyor. Burada Yazar, Güney Sudan'ın Sudan'dan koparılmasını âdeta doğal bir hadiseymiş gibi, bu hadisenin arkasındaki uluslararası emperyal desteği ihmal ederek anlatıyor. Tıpkı Doğu Timor'un Milenyum gecesi Endonezya'dan kopartılmasında olduğu gibi, Batılı olmayan ve özellikle Müslüman devletlerden ayrılmalarsa hem teşvik hem destek hem de kabul görüyor.

zengin bir ülke olan Fildişi Sahili, kuzeyde, mahdut bir bölgede yaşayan, Müslüman bir azınlığa sahipti. Sömürgecilik sonrası yıllarda, kuzey komşusu Burkina Fasolu Müslüman celepler ve çiftçiler, sınırları geçerek, ülkenin kırsal alanlarında yerleşmeye başladılar. Başlangıçta, nadiren, Müslüman göçebelerin sürülerinin tarımsal ürünlere verdiği zararlar ve göçebeler tarafından sahiplenilen araziler yüzünden çatışmalar meydana geldi. Fakat Müslüman azınlığın yükselen gücü, politik bir görünüm kazanmaya başladı. Ülkeyi uzun yıllardır yöneten hükümdar ölünce, bir Müslümanın başkanlık için aday olması ve onun güneylilerce adaylığının engellenmesi sonucu çıkan iç savaş, kakaoya dayalı ekonomiyi çökerterek, Fransızların müdahalesine zemin hazırladı. Fransızlar Müslüman kuzeylileri tutmakla suçlandı, burada yerleşik Fransızlar çetelerin saldırısına uğradı, hatta bir zamanlar müreffeh ve modern bir liman şehri olan Abidjan şiddete teslim oldu. Politik kriz, 2011 yılına kadar çözülemedi ve İslami Cephenin etkileri burada denize kadar ulaştı.

Eğer Fildişi Sahili'nde düzenin bozulması Afrika uzmanlarını şok ettiyse, aynı anda Liberya'da meydana gelen olaylar, onlara daha da şaşırtıcı gelmiş olmalı. Liberya uzun süredir etnik bir çatışmanın etkisi altındaydı. Ancak, 2004'ün sonlarına doğru başkent Monrovia'dan gelen haberlerde, muhtelif bölgelerde meydana gelen Müslüman-Hristiyan çatışmalarından bahsediliyordu. Bunlar, ülke tarihinde meydana gelen bu tür olayların ilkiydi. Şekil 7-2'de görüldüğü üzere, İslami Cephenin güneyinde yer alan Liberya'nın Müslüman nüfusu artarak, % 12 seviyelerine ulaşmış durumdadır. Yine de ülkenin Müslüman nüfusu kuzeyde değil, hâlâ başlıca şehirlerde dağınık vaziyette yaşamaktadır. Burada yaşanan Müslüman-Hristiyan çatışmalarının istisnai bir olay mı, yoksa daha geniş bir sorunun işareti mi olduğu, henüz açıklığa kavuşmuş değildir.

Ancak, Batı Afrika'da -ve muhakkak tüm Afrika'da- en büyük ve en cazip hedef, bölgenin en kalabalık ülkesi olan

Nijerya'dır. Tarihi, mezhep ve din çatışmalarıyla dolu ülkenin nüfusu, çoğunlukla Müslüman olan kuzey ile çoğunlukla Hristiyan olan güney bölgeleri arasında neredeyse eşit oranda bölünmüştür. Ekonomisi ise, çoğu Atlantik'in öte yakasındaki "Büyük Şeytan" tarafından satın alınan petrol ihracatına dayanmaktadır. Nijerya, terör tohumları ekmeye ve hükümetleri istikrarsızlaştırmaya eğilimli aşırılıkçılar için bulunmaz fırsatlar barındırmaktadır.

İslami meseleler, Müslümanların ilerleyişinin "Orta Kuşak"ta durdurularak, Avrupalı sömürgecilerin, Müslüman ve gayrimüslimleri okyanustan çöle uzanan bir sınır içine kapatmasından beri Nijeryalıları uğraştırmıştır. Nijeryalılar, bağımsızlıktan sonra üç düzine eyalet kurulmasını öngören federal bir anayasa yapmayı müzakere ettiler, fakat zayıf, yolsuz ve sonuçta diktatörlüğe dönüşen hükümet toplumda memnuniyetsizlik tohumları ekti. 1999 yılında demokrasiye dönüşü müteakip, güneyin baskın olduğu yönetimden memnun olmayan on iki kuzey eyaletinin Şeriat ilan etmesi, iç karışıklığa neden olarak (Kaduna'nın antik başkenti harabeye dönüşmüştür), binlerce Hristiyan'ın bölgeden ayrılmasına ve Şekil 7-2'de (ayrıca Bkz. Şekil 11-3) gösterilen mezhepsel/dinsel fay hattının derinleşmesine yol açtı.

Nijerya'da, El-Kaide ile açıkça bağlantılı olan, Boko Haram ("Batılı Eğitim Günahtır" manasında) adlı İslamcı bir terörist örgüt, 2009 yılında başlattığı terör dalgasıyla suikastlar, bombalı araç saldırıları ve şiddetin diğer türlerini sergilemeye başladı. Eylemcileri, 2010 yılında merkezî Bauchi hapishanesine saldırarak, aralarında daha önceki eylemleri nedeniyle tutuklu bulunan 150 Boko Haram üyesinin de bulunduğu 700 mahkûmu serbest bıraktı. Boko Haram, Nijerya'da 2012'nin ortalarında ciddi bir güvenlik sorununa dönüştü.

VAHŞİ BOYNUZ

Yirmi birinci asrın ilk on yılı boyunca, Afrika Boynuzu ve ona komşu olan bölgeler, kültürel çatışmalar ve terörist eylemlerin kaynadığı bir kazana dönüştü. İslami Cephe burada, Afrika'yı aşan özellikler gösterir: Müttefik teröristler bir yandan Somali'de, bir yandan da Arap Yarımadası'nda, Yemen'de faaliyet göstermektedir. Aden Körfezinin suları, tarihî deniz yolları rotasını ticari ve turistik yolculuklar için emniyetsiz hale getiren, terörizmin özel bir biçimi olan korsanlığın icra sahasına dönüştü. Arabistan El-Kaidesi uzun süredir, istikrarsızlık içindeki Yemen'de hükümetin zayıflığının ve uzak iç bölgelerdeki dağlık saklanma yerlerinin sağladığı korumanın avantajına sahipti. Devlet sistemi çökmüş olan Somali'de faaliyet gösteren El-Şebap terör örgütü, Uganda, Kampala'da düzenlediği bir bombalı saldırıyla, oynanmakta olan dünya kupası final maçını televizyondan izleyen yaklaşık 80 taraftarı öldürdüğü eylemi de dâhil, yurtiçi ve yurtdışında birçok ölümcül saldırı gerçekleştirmiştir. El-Şebap, bu cinayetlerin sorumluluğunu üstlenmek için yayımladığı bildiride, Uganda'nın Somali'ye barışı koruma kuvveti göndermesine karşılık olarak bu eylemi gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

Şekil 7-2'de görüldüğü üzere, İslami Cephenin Afrika Boynuzu'ndaki yayılımı, kabaca, Müslüman Eritre ile (doğu, Müslüman ve batı, Hristiyan şeklinde bölünmesinden önceki) Hristiyan Etiyopya'nın arasındaki sınırla örtüşmektedir. Haritada görüldüğü gibi, sınırın Etiyopya tarafında yaşayan Somalililerin tarihsel yurdu olan Müslüman doğu, Somali ile birlikte neredeyse % 100 Müslümandır. Etiyopya'nın başkent Addis Ababa'yı çevreleyen merkezî Hristiyan bölgesi, kurucu imparator Menelik'in gücünü, buradan, çevreleyen ovalara doğru yaydığı, doğal bir kale gibi yükselen yaylalara doğru uzanır. Etiyopya'nın Hristiyan hükümdarları, zaman içinde,

Müslüman Somalili ahalisiyle birlikte Ogaden'i ve önde gelen şehri Harer'i ele geçirdiler. Böylece Somalililer kendilerini, sömürgeciler çekildikten sonra pek de önemi kalmayan, dayatılmış bir sınırın iki yanında buldular. Hayatı, uydurulmuş sınırlar değil, kabile aidiyetleri ve ayrımları yönetti. Somalili çobanlar sürülerini, yüzyıllardır olduğu gibi, mevsimsel yağmurları izleyerek sınırın iki yanında da otlattılar ve Somali'de, kendi aralarında, nüfuz ve hâkimiyet sağlamak için savaştılar.

Kenya, Somali İslami terörizmin merkezi olmadan çok önce, İslami Cephenin Müslüman tarafından kaynaklanan terörist eylemlerin etkilerine maruz kalıyordu. Somalili çapulcu haydutlar uzun yıllardır, Kenya'nın kuzeydoğusunda safari motellerinden arkeolojik kazı bölgelerine, celeplerden otobüs şoförlerine kadar değişen hedeflere saldırıyordu. Keskin uçlu pangalarını[13] silahlarla değiştiren ve daima bir tehdit olan bu haydutlar, batıda en uzakta Turkana Gölü'ne kadar saldırılar düzenleyerek, Somali'ye dönüşte, Ogaden'de gözden kayboluyorlardı. Bu haydutların ideolojik bir ajandası yoktu. İdeolojik boyut, Doğu Afrika El-Kaide'nin Nairobi ve Darüsselam'daki ABD büyükelçiliklerine yönelik saldırılarına ve daha sonra Mombasa'da sahildeki bir turistik otel ile havaalanından kalkış yapan bir İsrail yolcu uçağına yönelik saldırılarına sahne olunca, ancak 1990'larda ortaya çıktı. Bali[14] hadisesinde olduğu gibi, hedef ve saklanma bölgesi komşuluğuna dikkat edilirse Batının, Doğu Afrika şehirlerindeki çıkarları, Pakistan'ın Veziristan eyaletine benzer kabilelerin yaşadığı bölgelerin yakınında yer almaktadır.

---

13 Tahraya benzeyen, ağaç dallarını kolayca kesmeye yarayan bir alet.

14 12 Ekim 2002'de Endonezya'nın Bali adasında İslami Cemaat Örgütü tarafından gerçekleştirilen bir dizi saldırıda çoğu Avustralyalı turist 202 kişi öldü, 209 kişi yaralandı.

BÖLÜNMÜŞ BİR CEPHE

Afrika Boynuzu ve komşusu Arabistan'ın siyasi coğrafyası, birçok sebepten ötürü artan bir endişe kaynağına dönüşmüş durumdadır. Afrika tarafında Somali devletinin çöküşü terörist hareketler için verimli bir zemin oluşturmuştur. El-Şebap'ın bir yandan Somali asıllı Amerikalı militanlarla, diğer yandan El-Kaide ile irtibatı, bu ülkenin geleceğini karartmıştır. Aralarında, Amerika'daki Somalilere terör eylemlerine katılmaları çağrısı yapan videolar yayımlayan, önde gelen yabancı liderlerden Ömer Hammami'nin de olduğu yabancı aşırılıkçılar, örgütün operasyonel ve taktik kontrolünü ele geçirdikçe, El-Şebap giderek radikalleşti. Aden Körfezi'nin öteki yakasında, Amerikan hedeflerine saldırı çağrısı yapan başka bir Amerika doğumlu militan, Enver El-Evlaki, Arabistan El-Kaidesinin sözcüsü oldu. Yemen'de Ali Abdullah Salih rejimi El-Kaide'ye karşı çıkıp mücadele etse de, El-Evlaki, parmağının olduğu diğer tertiplerin yanı sıra, canlı bomba yeleği giydirdiği Nijeryalı bir teröriste eylem talimatı verebildi. El-Evlaki daha sonra, Texas Fort Hood'da on üç kişiyi öldüren Amerikalı Müslüman bir subayın akıldaneliğini de yaptı. Nisan 2010'da, Obama yönetimi tarafından "yakala ya da öldür" listesine konan El-Evlaki, Eylül 2011'de dron ile düzenlenen bir saldırıda öldürüldü.

El-Kaide, ilk başarılı eylemlerinden biri olan 12 Ekim 2000'de, Aden Limanında yakıt ikmali için duran USS Cole destroyerini bombalayarak, on yedi Amerikalıyı öldürüp kırkını yaraladığı büyük eylemi Yemen'de gerçekleştirmişti. Söylentilere göre Bin Laden bu saldırının planlayıcısıydı. ABD Yemen'e 11 Eylül saldırılarının hemen ardından, El-Kaide üyelerinin izini sürmek üzere, "Teröre Karşı Savaş" kapsamında birlikler yolladı. Fakat Yemen'in şartları, teröristlerin izlenmesini zorlaştırıyordu. 2008 yılında, Arabistan El-Kaidesinin hilafet devleti

kurulması isteğiyle Suudi ve Yemen rejimlerini tehdit ettiği bir sırada, ABD büyükelçiliğine yapılan bir intihar saldırısında 17 kişi öldürüldü. Birçok uzman, Arabistan El-Kaidesini Afganistan ve Pakistan'daki öncülünden daha güçlü ve daha büyük bir tehdit olarak görüp, bundan böyle önceliğin, Arabistan'daki bu çok tehlikeli bölgeye verilmesini savunuyordu.

Yemen'i, mezhep çatışması potansiyelinden dolayı daha ciddi bir tehdit, farklı bir istikametten vurdu. Yirmi beş milyonluk nüfusunun yaklaşık % 42'si Şii olan Yemen'de Sünni rejim, yıllardır, ülkenin kuzeybatısında Suudi Arabistan sınırındaki dağlık kesimde Husilerle çatışmaktaydı. 2010 yılında, "Arap Baharı" girdabı Yemen'i içine çekmeden ve kargaşa yeniden başlamadan hemen önce, bir barış anlaşmasında uzlaşılmıştı -ki meydana gelen ciddi gelişmeler olayların seyrini değiştirdi.

Kızıldeniz'in öteki yakasında Husi bölgesinin karşısında yer alan Eritre, Müslümanlar (çoğunluğu Sünni), Hristiyanlar (Kıpti, Katolik, Protestan) ve diğer küçük grupların Lübnan benzeri çok kültürlü bir yapıda karışımından oluşur. 6 milyondan az nüfusa sahip ülkede Müslümanlar, Hristiyanlardan çok az bir farkla, daha kalabalıktır. Eritre, bağımsızlık için uzun süren bir mücadeleden ve 1993'te umut vadeden bir başlangıçtan sonra, komşusu Etiyopya ile savaşa tutuşarak, baskıcı bir rejimin eline düştü. BM'nin 2007 yılındaki bir kararı, Müslümanların hâkimiyetindeki Eritre'yi Somali'deki teröristleri desteklemekle suçlarken, 2009 tarihli bir İnsan Hakları İzleme Raporu ise, dünyanın en kapalı ve baskıcı devletleri arasında saydı. Oldukça büyük Hristiyan bir azınlığa sahip olmasına rağmen, Afrika Boynuzundaki İslami Cephe sınırlarının, fiilen, Eritre-Etiyopya sınırıyla örtüşmesi dikkat çekicidir.

Ayrıntıları karanlıkta kalsa da, Eritre'deki Hizbullah varlığına dair müteaddit raporlar, ancak Yemenli Husi savaşçıların Hizbullah tarafından işletilen Eritre'deki kamplarda eğitildiği bildirilince dikkatleri çekebildi. İranlı aktivistler için,

Arap Yarımadası'ndaki Şii azınlığa yönelik muamele, İsrail düşmanlığından sonra ikinci önceliğe sahipti. İran medyası Yemen'deki Husi isyanını fazlasıyla önemsemiş (bu olayda Yemenliler Suudilerden yardım aldılar) ve bir Şiilik davasını, Kızıldeniz'in öte yakasındaki güvenli üslerden destekleme fırsatını cazip bulmuş olmalıydı. Bu yüzden, Afrika Boynuzu'ndaki İslami Cephe birden fazla boyuta sahipti.

İslami Cephe sabit midir yoksa hareketli mi? Fildişi Sahili ve Kenya'dan toplanan deliller ikinci ihtimale işaret etmektedir. İslami Cephe güneye doğru, uç sınırlarının çok ötesine kaysa bile, buradaki Afrika ülkeleri İslami yayılma için açık fırsatlar sağlamaktadır. Hristiyanlık davasına, muhtemelen kuvvetli bir şekilde bağlı, Ruandalı, Kongolu veya diğer devlet sistemi çökmüş Afrika devletlerinin (veya bir parçasının) vatandaşlarının yaşadığı acı tecrübeler- örneğin, birçok Ruandalının kiliselere toplanmaya icbar edilip, papazların işbirliğiyle öldürülmesi- yüzünden İslam, onlara umut vadeden bir seçenek olarak gelmektedir. Verilerin güvenilirliğinde şüphe olsa da, Ruanda'da yirmi yıl önce % 2'ler seviyesinde olan Müslüman nüfusun, bugün Roman Katolik bir ülke için muazzam bir artışla, % 13'lere eriştiği bildirilmektedir.

Şekil 7-2 Afrika ülkelerindeki Müslüman nüfusun yüzdelerini göstermektedir. Burada İslami Cephenin verilere etkisi açıkça görülmektedir. Genel olarak bakıldığında İslami Cepheye yaklaştıkça Müslümanların oranı artmaktadır. Tanzanya'daki Müslüman nüfus oranının Kenya'ya göre yüksekliğinin sebebi, Tanzanya'nın uzantısı olan Zanzibar ahalisinin neredeyse tamamının Müslüman olmasıdır. Yine de, Darüsselam dâhil Tanzanya'nın kıyı kesimi fazlasıyla Müslüman yapısı nedeniyle, İslami Cephenin bölgesel uzantısı olabilir. Dikkat edilirse, yaklaşık aynı enlem çizgisinde yer alan devletlerin -Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Malavi, Zambiya, Angola- Müslüman yüzdesi, birbirine oldukça yakın oranlarda düşük seviyelerdedir.

Güney Afrika Cumhuriyeti, İslami Cepheye en uzak ülke olmasına rağmen, İslam tarihinde özel bir yeri vardır. Hollandalı sömürgeciler, 350 yıl önce, Müslüman Endonezyalıları işçi olarak Cape Town'a getirmeye başladılar. İlk mescitlerini inşa ederek bir inanç merkezi kuran bu Malaylar, zamanla "koyu derili"[15] diye adlandırılan daha büyük bir grubun parçası haline geldiler. Irkçı rejim döneminde, zulmü öğütleyen kiliseyi reddetmenin tek yolu olarak görüldüğünden İslam, koyu deriliIER arasında hızla yayıldı. Küçük ve zarif camiler, ırkçı yönetimin, beyaz olmayanların şehir merkezinin uzağına taşınması kararı gereğince yıkılıncaya kadar, Cape Town'daki tarihî Altıncı Bölgenin kültürel manzarasının bir parçasıydı.

Bugün, Güney Afrika nüfusunun % 3'ünü oluşturan 1 milyon Müslümanın bir kısmı, Güney Asyalı göçmenlerin torunlarıdır. Bunlar Kwazulu-Natal'da, Durban şehri ve civarındaki kırsal alanlarda yaşamaktadır. Fakat İslami aktivizm ve terör olayları Cape Town'da yoğunlaşmıştır. Güney Afrika'nın baskıcı, ırkçı rejimi döneminde duyulmamış özgürlüklerle tanışmasını sağlayan, demokrasiye geçişin hemen sonrasında ortaya çıkan İslami bir grup, pornografi, homoseksüellik, uyuşturucu kullanımı ve diğer özgürlük aşırılıklarına karşı fetvalar, ticarileşmeye karşı uyarılar yayımladı. Peşinden, kıyıdaki yeni bir alışveriş merkezindeki Planet Hollywood adlı restoran bombalandı. Polis, etkili bir çalışmayla olaydan sorumlu grubu ortaya çıkardı. Ancak bu sırada düşük dereceli bir terör tehdidi ortaya çıktı. 2004 yılının Nisan ayında, bölgeyi ziyaret eden yolcu gemisi *Queen Elizabeth II*'ye yönelik bir tehdit ve engellenen saldırıya dair doğrulanmamış haberler yayımlandı.

Sonuçta, Irkçı rejim sonrası dönemde, Güney Afrikalı Müslüman toplumunu radikalleştirme çabaları başarısız oldu. Güney Afrika, Hollandalı sömürgeciler döneminde önemli bir

15 Cape Coloured: Güney Afrika'da Irkçı Apartheid rejimi tarafından insanlar ırklarına göre sınıflandırılırken, karışık evliliklerin sulbünden gelenlere verilen ad.

Müslüman rehber olan, Malay din adamı Şeyh Yusuf'un, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında ülkeye gelişiyle başlayan, uzun süreli bir İslami geleneğe sahiptir. Şeyh Yusuf'un türbesi, Cape yarımadasını çevreleyen beş önemli İslami simge arasında yer alır. Onun ılımlı ve özgüvenli öğretileri, baskıcı ırkçılık döneminin zor günlerinde toplumu ayakta tutmuştur. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru elde edilen veriler, hac farizasını yapmak üzere Mekke'ye gidenler arasında, Cape Müslümanlarının, oransal olarak, Endonezya'nın Java adasından sonra ikinci sırada yer aldığını göstermektedir (de Blij,1969). Güney Afrika Cumhuriyeti, İslami Cepheye diğer Afrika ülkelerinden daha uzakta olmasına rağmen, bu ülkede görülen İslam'ın özgün tesirlerinin terkibine diğer ülkelerde rastlanmaz.

TERÖRİZMİN COĞRAFİ KAYNAKLARI

On bir Eylül sonrasında bilim adamları ve gözlemcilerin, dünyanın bir daha asla eskisi gibi olmayacağını ifade etmeleri, anlaşılır bir tepkiydi. El-Kaide propaganda ofisinin "insanlık tarihinin en başarılı özel kuvvet operasyonu" olduğunu iddia ettiği ve hadisenin diğer örneklerini gölgede bırakan bu eylem, yirmi yıldan beri yükselen İslami terörizmin doruk noktasıydı. (1995'te, Oklahoma şehir merkezindeki terör saldırısı ilk duyulduğunda, aynı gözlemcilerin birçoğu bunu, hadisenin başka bir tezahürü olarak yorumlamışlardı). Bu, yaşamı çekilmez hale getiren ve giderek artan bir güvensizlik döneminin habercisi gibiydi. Birden çok uzman 11 Eylül'ün Huntington'ın Medeniyetler Çatışması'nı başlatan ilk ateş olduğu yorumunu yaptı.[16]

11 Eylül kuşkusuz büyük değişikliklere neden oldu,

[16] Yazar, Samuel Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* adlı kitabına gönderme yapıyor.

ancak bunların bir kısmı aşırı güvenlik düzenlemeleri, sınır gecikmeleri ve birden fazla analizci tarafından "abartılı" olarak nitelendirilen, diğer maliyetli ve orantısız tepkiler şeklinde, kendiliğinden ortaya çıkan otomatik uygulamalardı. (Mueller 2009). Maddi ve manevi bedeli haddinden fazla olan Irak savaşı, bu kendiliğinden gerçekleşen değişimlerden birisiydi. Fakat uzmanlar Irak'ı, iklim değişikliğinin sebep olacağı tehlikelerle ve Çin'in süper güç statüsüne erişmesinin ortaya çıkaracağı sınamalarla boy ölçüşecek ölçüde tehdit oluşturan bir terör sultanlığı olarak görüyorlardı. Olaydan on yıl sonra bu değerlendirmelerin doğru olmadığı görülmektedir.

Muvaffak olan terörist saldırılar, etkilerini geçici karmaşa ve duygusal ıstırap şeklinde gösterirler. Ancak, fiilen dünyayı değiştirmek anlamında bir etkileri yoktur. 2004 tsunami felaketi, son yirmi yıldaki bütün terörist saldırıların sebep olduğu ölümler toplamından, 20 kat daha fazla insanın ölmesine, tek başına sebep olmuştur. Gerçek tehlike, terör örgütlerinin -veya geçmişten beri terörü destekleyen haydut devletlerin- nükleer silah temin etme ve kullanma yeteneğinde yatmaktadır. Henüz gerçekleşmemiş böylesine bir olay, dünyayı gerçekten değiştirirdi.

Yukarıda serdedilen düşünceler, terörle mücadeleye öncelik vermenin gereksizliği anlamına yorulamaz. Kastedilen, küçük ölçekli terörist yapılanmalar ya da onların iptidai koruyucularına değil, kitle imha silahlarına odaklanılması gerektiğidir. Bu, coğrafyayı, yani nerede sorusunu, gündeme getirir. Bilindiği üzere, belirli siyasi/coğrafi şartlar ve muayyen tabii çevreler terörist eylemler için fırsatlar sağlar. Öncelikle başarısız veya bozuk düzenli devletler terörist sızmalar için özgün fırsatlar sağlarlar. Çünkü bu devletlerin bozuk düzeni, terörist hücrelerin organize olmalarına ve otoritenin kontrolü dışında -hatta bazen, Taliban yönetimindeki Afganistan'da olduğu gibi göz yummasıyla- eylem yapmalarına izin verir. Bugün, İslami Cephe boyunca ya da ona yakın konumda yer alan

Somali, Yemen, Eritre ve Sudan gibi birçok devlet bu kategoridedir. Usame bin Ladin'in ata yurdu olan Yemen, Arabistan El-Kaidesi için bir üs durumundadır. Somali ise, halen (2011) El-Şebap tarafından icra edilen terörizmin yatağına dönüşmüş durumdadır. Ortadoğu'da Lübnan kargaşası ve Hizbullah'ın buradaki varlığı endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Batı yarımküresinde, Karayipler'deki Margarita adasında şüpheli faaliyetlere dair, yıllar önce istihbarat raporları olan Venezüella'nın bozuk düzeni, endişe kaynağı olmaya devam etmektedir.

İkinci olarak, terör hücreleri, saldırıya hazırlanırken ve örgütlerini yönetirken, kolayca halkın arasına karışıp saklanabilecekleri, yakınında uygun hedefleri barındıran, sapa, engebeli ve kırsal alanları seçerler. ABD, 11 Eylül'den sonra müdahaleye başladığı sırada, içinde hem Usame bin Ladin'i, hem de müttefiki Taliban lideri Molla Ömer'i barındıran, Afganistan'ın, Pakistan'ın Veziristan eyaletiyle bitişik dağlık ve ormanlık doğu kesimi, buna en iyi örneği teşkil eder. Arabistan El Kaidesi'nin batılı hedeflere yönelik, karmaşık ancak başarısız, birçok saldırıyı planlayıp başlattığı, Yemen'in uzak iç bölgeleri de benzer özellikler taşır.

Üçüncü olarak, İslamcı teröristler, büyük ve kaotik şehirlerde kimliklerini gizleyerek, yaptıkları eylemlere kılıf bulabildikleri, telefon, banka, cami, kara para aklayabilme gibi ihtiyaç duydukları hizmetlere erişebildikleri ve şüphesiz hedef bulabildikleri için, kolayca barınma imkânı bulurlar. Pakistan'ın, öteden beri suç yatağı olan liman şehri Karaçi, terörist faaliyetlerin kaynadığı bir kazana dönüşmüş durumdadır. Bağdat, 2010 yılında, dünyada en çok terörist saldırı gerçekleştirilen yer olmuştur. Peşaver, 2010 yılında 2000 yılına göre 10 kat daha fazla terörist saldırıya sahne olmuştur. Nairobi'ye komşu Güney Somali, Afganistan sınırına yakın Peşaver, Buenos Aires ve Üçlü Sınır Bölgesi gibi, büyük şehirlerle topoğrafik veya çevresel olarak uzak sığınakların birbirine komşu oldu-

ğu bölgeler, terörist faaliyetler için ideal şartları oluştururlar. Doğrusu Usame bin Ladin, dağlardaki mağaralarda değil, Pakistan'ın başkenti İslamabad'a uzak olmayan bir villada saklanıyordu. Aslında UCLA'dan[17] T. Gillespie ve J. Agnew öncülüğünde bir grup ekosistem coğrafyacısı, öğrencileriyle birlikte 2009 yılında hazırladıkları bir rapordaki olasılık modeliyle, Bin Ladin'in "Tora Bora'daki bilinen son yerinden, Ladin'in bir gece önce öldürüldüğü Pakistan'ın Abbotabad şehrini de ihtiva eden 300 km'lik bölge içindeki bir şehirde (Reardon 2011)" yaşıyor olabileceğini tahmin etmişlerdi.

Bin Ladin ve diğer terörist liderlerin öldürülmesi, bazı batılı yetkilileri İslami terör hareketinin başının koparılarak etkisiz hale getirildiğini ileri sürmek hususunda cesaretlendirdi. Ancak bu, muhtemelen erken doğmuş bir savdı. Bugün dünya, Filipinler'den Fransa'ya, Rusya'dan Nijerya'ya terörist faaliyetler için sayısız fırsatlar ve teröristleri teşvik edici birçok motivasyon sağlamaktadır. Fakat teröristler, bütün gayretlerine rağmen medeniyetler çatışması çıkaramadıkları gibi, dünyayı da El-Kaide'nin istediği yönde değiştiremediler.

17 UCLA: University of California-Los Angeles

ARAP BAHARI: COĞRAFYANIN ZAFERİ

Hindiçini savaşı sırasında yapılan birçok siyasi coğrafya tartışması, Domino Teorisi üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu teoriye göre Vietnam'daki Komünist bir zaferin, ABD'nin Soğuk Savaş stratejisinin merkezinde yer alan antikomünist çevreleme politikasını tehdit ederek, eninde sonunda bir salgın gibi yayılacağı ve komşu Asya devletlerinin hükümetlerini düşüreceği öngörülüyordu.

Her ne kadar "Domino Teorisi" daha çok teorik değil, varsayımsal niteliklere sahip olmasından dolayı teori denmeyi hak etmese de, Afrika'dan Güney Asya'ya onun geçerliliğini test edebileceğimiz örnekler bulmak hiç de zor değildir. Bu teorinin en yalın tanımı, bir ülkede herhangi bir sebeple meydana gelen bir istikrarsızlığın, komşu bir ülkede düzenin yıkılmasına, bunun da, diğer komşu ülkelerde bir olaylar zincirinin tetiklenmesine sebep olabileceğidir. Burada anahtar kavram, düşen dominolara kıyasla, sınırları aşarak komşulara sirayet eden "taşma" etkisidir.

Bugün, "Arap Baharı" (ya da uyanışı) denilen bir hareket, İslami Cephenin sınırları içinde kalan memleketleri, oldukça farklı dinamiklerle, kasıp kavurmaktadır. Bu hareket, Akdeniz kıyısında, Cezayir'le Libya arasında sıkışıp kalmış, Tunus'ta başladı. Bu ülkede 2010 yılı Aralık ayı ortalarında ilk ölümlü toplu protesto gösterisi başlayıp, bir ay sonra da yozlaşmış rejim yıkıldığında akla ilk gelen, bunun, öteden beri gergin Cezayir ve otokratik Libya'da domino etkisi göstermesiydi. Ancak en azından olayın hemen arkasından, böyle bir hadise meydana gelmedi. Arap Baharı Ürdün'e şöyle bir dokundu, ardından 25 Ocak 2011'de Mısır'a, 27 Ocak'ta Yemen'e, 14 Şubat'ta Bahreyn'e, 16 Şubat'ta Libya'ya ve 15 Mart'ta Suriye'ye sıçradı. Haritaya bakıldığında süreci, coğrafi çevreden ziyade başka faktörlerin etkilediği görülecektir.

Diğer bir faktör de, kuşkusuz, İnternetti. Milyonlarca protestocunun yer aldığı, büyük, organize ve düzenli gösteriler, eylemlerin itici gücü olan gençlere cazip gelen, Facebook, Twitter ve diğer iletişim usullerinin sağladığı yeteneklerin bir sonucuydu. İnternet, Domino Teorisi'ni mevzu dışına iterek, kentsel enerjiyle, toplumsal öfkeyi bölgesel boyutta yaymış ve bunun koordine edilmiş ifadesini kolaylaştırmış, böylece, domino etkisinin yapamadığını başarmıştır.

2012'nin başlarında Arap Baharının sonucu henüz net değildi. Kahire'nin Tahrir Meydanı zayiatla sonuçlanan, yinelenen protestolara sahne oluyordu. Her ne kadar Tahrir Meydanı Arap dünyasının Tiananmen'ine dönüşse de, sonsuza kadar, teknolojinin coğrafi engelleri aşan gücünün simgesi olacaktır.

8
YÜKSELEN KIZIL YILDIZ: ÇİN'İN JEOPOLİTİK MEYDAN OKUMASI

"Çin uyuyan bir devdir, onu kim uyandırırsa pişman olur" sözünü imparatorluklar ve emperyalizmi iyi tanıyan Napolyon'un söylediği kabul edilir. Bu sözün üzerinden iki yüzyıl geçmeden, Avrupalı sömürgeciler Çin'in uyuyan idarecilerini sarstı, Japon orduları Çin'in kalpgâhını dürtükledi ve Sovyet ideologlarsa Maocu yandaşlarıyla iş tuttular. Fakat Çin, sömürgecilere dayandı. Japonları kovdu ve Stalinci danışmanların komünist iştiyakını mağlup etti. Üstelik tüm bunları küresel arenaya çıkmasına gerek kalmadan yaptı. Çinliler, Avrupalılara karşı herhangi bir misillemede bulunmadığı gibi, İngilizlerin, savaş sonrası Hong Kong'da yeniden otorite tesis etmesine bile izin verdiler. Savaş zamanı uyguladıkları korkunç zulümlerle Çinlilerin bugün de devam eden öfkesini uyandıran Japonlara karşı devlet destekli bir şiddet yöneltmediler. Sovyet danışmanlar, "revizyonizm"i aşağılamaları yüzünden cezalandırılmayıp sadece evlerine gönderildiler. Bütün bunlar

olurken Çin, BM üyesi değildi, ürünleri uluslararası pazarlarda görülmezdi ve öylece kendini kapattığı tecritte uyuklamaktaydı. On milyonlarca hayata mal olan "İleriye Doğru Büyük Sıçrayış" ve "Büyük Proleter Kültür Devrimi" gibi korkunç dönemler, Çin'de düzenli olarak çalkantılara neden olsa da dış dünyada pek hissedilmedi. Kıtlıklar ve doğal afetlerin nüfusa etkisi azdı: Çin nüfusunun ezici çoğunluğu kırsalda yaşayıp katlanarak arttığından, 20. yüzyıldaki nüfus patlamasının yaklaşık % 25'ini tek başına Çin sağladı.

Derken 1971 yılında bir gün, önemli bir gelişme yaşandı: Başkan Nixon, Çin başkentine ülkenin başbakanı Zhou Enlai ve Komünist Parti Genel Sekreteri Mao Zedong ile görüşmelerde bulunmak amacıyla gerçekleştirilecek bir ziyaret için hazırlıklarda bulunmak üzere bir temsilci gönderdiğini açıkladı. Çoğu Amerikalı, ABD başkanının, çok değil, 20 yıl önce Kore Savaşı'nda birçok Amerikalı askerin ölümüne neden olmuş, dünyanın en büyük ve "aşırı" komünist ülkesinin liderleriyle aynı masaya oturmasını garipsedi. Ancak ABD, ziyaretin gerçekleşmesinden önce Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletlerde yer almasını Genel Kurul'da destekleyeceğini açıklamıştı[1]. Her ne kadar ABD Tayvan'ın Birleşmiş Milletlerden çıkarılmasına karşı çıksa da, Çin'in üyeliğe kabul edildiği BM kararında, aynı sırada Tayvan delegasyonunun da üyelikten çıkarılması koşulu yer alıyordu. Artık Çin, alenen küresel sahneye çıkıyordu, bunun sonuçları ise henüz belirsizdi. Nixon 21 Şubat 1972'de Pekin'e geldiğinde Napolyon'un öngörülü sözlerinin yankılarını duymak hiç de zor değildi.

[1] 1971'de Çin Halk Cumhuriyeti, Çin'i BM'de temsil etmeye başladı. Öncesinde bu görevi (Tayvan'a çekilen) Çin Cumhuriyeti yürütüyordu.

TEKTONİK MÜDAHALE

Çin, 1970'li yıllarda Mao ve destekçilerinin 1966'da başlattığı *Büyük Proleter Kültürel Devrim*'in hâlâ etkisi altındaydı. Maocu komünizmin, Sovyet "saptırmasıyla" kirlenmiş olmasından kaygılanan ve devrimin mimarı olarak, kendi itibarıyla ilgili endişe taşıyan Mao, Çin toplumunda yükselişte olan "elitizm[2]" olarak gördüğü gidişata karşı bir mücadele başlattı. Şehir ve kasabalarda yaşayan gençleri seferber ederek "Kızıl Muhafızlar" olarak bilinen örgüt altında topladı. Bu örgüte Çin'in her yerinde *burjuvalara* saldırmalarını, Komünist Parti görevlilerini eleştirmelerini, sistem karşıtlarının kökünü kazımalarını emretti. Çin'deki tüm okulları kapattı, güvenilmez olduğuna hükmedilen entelektüellere zulmetti. Kızıl Muhafızları, kendi deyimiyle "devrim tecrübesini" yeniden yaşatmaya teşvik etti.

Olanlar korkunçtu; Kızıl Muhafızların içindeki ayrılıklar, çatışmalara dönüştü. Bunu, anarşi ve terör izledi ve tüm hayat felç oldu. Binlerce Çinli entelektüel öldü, ılımlı liderler tasfiye edildi. Kıdemli öğretmenler, yaşlı vatandaşlar, eski devrimciler işlemedikleri suçları itiraf etmeleri için işkence gördüler. Ekonomi kötüleştikçe yiyecek üretimi ve sanayi ürünleri azaldı. Büyük Proleter Kültür Devrimi'nin kontrolden çıkmasının getirdiği şiddet ve kıtlık yaklaşık 30 milyon insanın hayatına mal oldu.

Çin'de tüm bu yaşananların sonuçları Nixon'ın ziyareti sırasında devam ediyordu. Ancak ziyarette bunlar ele alınmadı. Protokol gereği, ne Çin ne de ABD'nin iç meseleleri görüşüldü. Nixon gittiğinde Kültür Devrimi etkisini azaltmış olsa da ülkeyi olumsuz yönde etkilemeye devam ediyordu. Komünist Parti başkanı, kudretli Mao, istediğini istediği zaman elde ediyordu. Onu kısıtlayan tek şey daha ılımlı olan (Komünist Parti liderlerinden) Zhou idi. Öte yandan, Komünist Parti'nin

---

2 İng. Seçkincilik.

konumu ve itibarının Kültür Devrimi'nden zarar gördüğüne şüphe yoktur. Gençlerin yaşlılara kötü davranışlarda bulunması, binlerce yıldır yaşlılara saygı gösterilen bir kültürde kızgınlık ve tepkiye neden olmuştu. Değerlerin alt üst olmasından etkilenmeyen kimse kalmamıştı. Parti liderliğine duyulan güven yerle bir olmuştu.

Peki, Mao'nun kimsenin ihtimal vermediği sonunu hazırlayan ne oldu? Tarihçiler, son yılında sağlığının kötüleşmesini, kontrolü kaybetmesini ve 70'li yılların ortasında hem partiyi hem ülkeyi sarsan güç mücadelesini neden olarak gösterirler. Şüphesiz Kültür Devrimi hem ülkede hem de Komünist Parti'de kargaşaya neden olmuştur. Ancak coğrafyacılar, süreci hızlandıran bir başka nedene işaret ederler. 28 Temmuz 1976'da Tangşan şehri yakınlarında, Pekin'in yaklaşık 160 km doğusunda iki deprem oldu. O zamanlar 1 milyon nüfuslu bir şehir olan Tangşan neredeyse tamamen yerle bir oldu. Can kaybı ve fiziksel yıkımdan Pekin ve onun liman şehri Tientsin de büyük zarar gördü. Çinli resmî makamlarca hiçbir zaman teyit edilmese de ölü sayısının 700 bini aştığı tahmin edilmektedir. Bu deprem, 20. yüzyılın en ölümcül doğal afeti olarak kayıtlara geçti. Kurtarma çalışmaları o kadar düzensiz, o kadar yetersiz, o kadar başarısız ve o kadar yozlaşmıştı ki, on yıldır Mao'nun Kültür Devrimi'nden bitap düşmüş Çin'de bununla ilgili haberler hızla yayıldı. "Ömür Boyu Devlet Başkanı"[3] 9 Eylül'de, depremden 6 hafta sonra öldü. Ölümü muhtemelen tesadüf değildi.

Eğer Nixon'ın Çin açılımı Batı'da (ve elbette, artık ideolojik açıdan Çin'le uyuşmayan Sovyetler Birliği'nde) kuşkuyla karşılandıysa, Çin'de de benzer şüphelere yol açtığı kesin gibidir. Mao, Çin Halk Cumhuriyeti'ni Çin Halk Cumhuriyeti yapan siyasi veya ekonomik sistemi değiştirmeye inatla karşı çıkıyordu. Zhou, Mao'yu yolundan döndürecek bir konumda değildi.

---

[3] Kast edilen Mao Zedong'dur. Bu, Çin komünist partisinde sadece Mao'ya verilmiş bir isimdir.

Ancak başbakan olarak, Çin'in ihtiyaçları konusunda daha pragmatik görüşleri olan parti liderlerini teşvik edebiliyordu. Bu yöneticilerden biri, Mao sonrasında Çin'in uyuşukluktan kurtularak "Asya Kaplanı"na dönüşmesi sürecine liderlik eden Deng Şiaoping'di. 1976 yılı içinde, bir taraftan güç mücadeleleri ve doğal afetler ülkeyi sarsarken, bir taraftan da Deng, süregelen komünist diktatörlükle piyasa ekonomisini birleştiren, ülke tarihinde bir dönüm noktası olan politikaları hazırladı. Çok değil sadece birkaç on yıl içinde Çin, artık küresel sahnede önemsenen bir güçtü. Yüzyıl dönümünde ise nükleer bir güç, ekonomik bir dev, dünyanın en büyük daimî ordusu ve büyüyen donanmasıyla ezici bir güç ve kendi bölgesinde ve ötesinde nüfuzunu artıran politik bir güç haline gelmişti.

ÖNÜNE GEÇİLEMEZ MİYDİ?

Çoğu coğrafyacı Sovyetler Birliği'nin dağılmasına şaşırdığı kadar Çin'in güçlenmesine şaşırmamıştır. Avrasya devletlerinin küresel jeopolitikteki konumu yüz yılı aşkın süredir tartışma konusudur. Bu tartışmalar sonucunda bazı etkili analizler ve önemli tahminler üretilmiştir. Bu değerlendirmelerden ilki, 1904 yılında karlı bir Londra gecesinde (sonradan Sir Halford olarak bilinecek) H. J. Mackinder adlı İskoç bir coğrafyacının "The Geographic Pivot of History"[4] adlı konuşmasında yapılmıştır. Kış şartlarından dolayı katılımcı sayısı Kraliyet Coğrafya Topluluğu'ndaki önemli bir faaliyet için oldukça azsa da, toplantı tutanaklarından, izleyicilerin sıra dışı bir analizle karşı karşıya olduklarının farkında oldukları anlaşılmaktadır. Birkaç ay sonra konuşmaya ilişkin tutanaklar, konuşma sonrası gerçekleştirilen tartışmaların tüm metniy-

4 İng. "Tarihin Coğrafi Ekseni"

le beraber topluluğun *Geographical Journal* adlı akademik dergisinde yayımlandığında bir tepki fırtınasına yol açtı ve müteakip birkaç onyıl boyunca coğrafya alanında en çok alıntı yapılan yazı oldu (Mackinder 1904).

İngiltere, donanması sayesinde zamanının öncü gücü haline gelmiş olsa da, aslında Mackinder, jeopolitiğe, iyi korunan ele geçirilmesi zor kara parçalarının yön vereceğini savunur. Kaynaklar ve risk faktörlerine dair oldukça teferruatlı bir analizde, "eksen bölgenin" yani Avrasya'nın iç kısmının, dünya egemenliği için rahatlıkla meydan okuyabilecek bir süper gücün ihtiyacı olan kaynaklara ev sahipliği yaptığı sonucuna varmıştır. Bu eksen bölge -ki sonra Mackinder buna *Kalpgâh* adını verecek ve onun teorisi "Kalpgâh Teorisi" olarak bilinecektir- Doğu Avrupa ile Batı Rusya arasında uzanan bölgedir. Mckinder, toprakları aşırı genişlemiş ve doğuda Japonya'ya karşı savaş kaybetmiş Rusya'nın, çöktüğü bir dönemde, onun bir dünya gücü olarak ortaya çıkacağını öngörmüştür. Ölümünden sonra, 1947 yılında Sovyetler Birliği iki kutuplu dünyada kutuplardan biri olarak ortaya çıktığında Mackinder'in buna dair orijinal makalesi büyük ilgi çekmiştir.

Mackinder öldüğü yıla dek, Kalpgâh Teorisi'nin yol açtığı tartışmaların tam göbeğinde yer aldı. Mackinder'i en anlamlı şekilde eleştiren kişi, belki de, 1940'larda çıkardığı kitabında Kalpgâh Teorisi ile Avrasya Kenar Kuşak Teorisi'nin kuvvetli ve zayıf yanlarını kıyaslayan N. J. Spykman adlı coğrafyacıdır (Spykman 1944). Spykman muhtemelen Avrasya çevresini "kenar" olarak niteleyen ilk gözlemci olarak, bugün kullandığımız "Pasifik Kenarı" klişesinin temellerini atmıştır. Spykman, Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan ne kadar güçlü bir ülke olarak çıkarsa çıksın, stratejisinin Avrasya Çevresine hâkim olmaya odaklanması gerektiğini söyler: Bunu yapamazsa, Avrasya Çevresinden çıkacak bir güç veya güç ittifakı, en sonunda üstünlük mücadelesinde yerini alacaktır.

Son birkaç bin yılda Avrasya'da olanlara bakarsak coğ-

rafi açıdan ilginç bir sıra görürüz. Batıdaki güç devri aşağı yukarı aynı enlemde devam etmiş, Mısır'dan Girit'e, Girit'ten Yunanistan'a, Yunanistan'dan Roma'ya, en son oradan da Batı Avrupa'ya geçmiştir. Kuzey Afrika'daki Mısırlılardan, İskender'in Yunanlıları ve Farslılarına, onlardan Romalılara ve onların Akdeniz İmparatorluğuna, onlardan da en sonunda Batı Avrupalılara ve sömürgelerine geçen daha büyük hâkimiyet alanları da bu sırayı izlemiştir. Ancak sonradan güç intikali boylamsal bir boyut kazanmıştır. İngiltere adası dünyanın ilk deniz süper gücü olmuştur. Merkezî Almanya iki büyük savaş başlatmış, ikincisini dünya hâkimiyeti amacıyla çıkarmıştır. Bunun ardından zirvedeki Kalpgâh gücü Rusya (Sovyet) sınavı başlamıştır. Peki, Avrasya'nın batı ucunda başlayan döngünün, doğu ucuna erişme vakti gelmiş olabilir mi?

ABD, okyanuslarla kuşatılmış millî kalesiyle, İngiliz sömürgeciliğini durdurmaktan başlayarak, bu üç gücü ilgilendiren olayların gidişatını önemli ölçüde etkiledi. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Kore'de yaşananlar, Amerika'yı Doğu Asya'da, Japonya'dan Tayvan'a; Filipinlerden Vietnam'a oradan oraya sürükledi. Soğuk Savaş, çift kutuplu jeopolitiğe yarım yüzyıl boyunca damgasını vurdu. Soğuk savaşın sona erip Sovyetler Birliği'nin dağılması, ABD'yi, Çin'in yükselişine kadar etrafta "iki numara" denebilecek bir ülke olmayan bir dünyada, ölçüsüz şekilde güçlü bir konumda bıraktı.

ÇEVRENİN GÜCÜ

Çin'in son 30 yıldaki yükselişi, ekonomik potansiyelini harekete geçirmekle beraber, insanlık tarihindeki en hızlı bölgesel dönüşümü de ortaya çıkarmıştır. "Pasifik Çevresi" ifadesi, baş döndürücü bir hızla, yeniden yapılanmanın, yenilenmenin, reformun ve modernleşmenin öbür adı haline geldi. Guangz-

hou'dan Dalian'a kadar Çin kıyıları, yekpare, büyük bir inşaat alanına dönüşmüş gibiydi. Hong Kong'a bitişik, ördek göletleri ve domuz çiftliklerinin bulunduğu Şenzen adlı balıkçı köyü, 30 yıldan daha az bir sürede 9 milyon nüfuslu, gökdelenlerle dolu bir metropol haline gelerek dünya tarihinde en hızlı büyüyen şehir oldu. Huangpu Irmağı boyunca, Şangay'ın sömürgecilik döneminden kalma tarihî Rıhtım caddesinden itibaren kırsal bölge silinip gitmiş, yerini Pudong'un geleceğin çizgilerini taşıyan silueti almıştı. Işıl ışıl havalimanları, şehir içi yüksek hızlı otobanlar, çok şeritli şehir çevre yolları, yüksek teknoloji ürünü asma köprüler, hidroelektrik santralleri, olağanüstü büyüklükte fabrikalar ve modern konteyner limanları Çin'in ekonomik gelişiminin göstergesiydi. Japonya'dan, ABD'den hatta (dolaylı olarak) Tayvan'dan yapılan yabancı yatırımlar süreci hızlandırıyordu. Doymak bilmez Amerika piyasasında daha önce hayal bile edilmeyen miktarda Çin malı satılmış ve Pekin'in, Deng Şiaoping'in hayal bile etmediği, muazzam ticaret fazlası ve finansal rezervleri bu şekilde ortaya çıkmıştı.

Ekonomik güç, siyasi gücü de beraberinde getirir, nitekim yüzyıl dönümüne gelindiğinde ufukta ABD ile Çin arasında yeni bir jeopolitik ilişkinin ana hatları görünmeye başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı ertesinde Japonlar artık ABD'nin tarafındaydılar. Kore Savaşı'ndan sonra Güney Kore, hem demokrasisini kurdu hem de ekonomik başarı elde etti. Amerikan birlikleri hem Japonya'da hem Güney Kore'de kalmaya devam etti. ABD'nin, Tayvan'ı Pekin'in tasavvurlarından koruma rolü buraya asker konuşlandıramadığından dolayı sekteye uğrasa da, Amerikan savaş gemileri gerginlik dönemlerinde anakara ile ada arasında devriye gezerek bu görevi yerine getirdi. ABD'nin Filipinler (artık boşaltıldı) ve Singapur'da askerî üsleri vardı, Çinlilerin pek müdahil olmadığı Vietnam'da uzun süreli bir savaşı yürüttü ve Guam'dan Palau'ya kadar Batı Pasifik'te mevcudiyetini korudu. Çin'e her gidişimde Çinli öğrenciler "Ameri-

ka halen Çin'in kapısının önünde duruyor, ama Çin ABD'nin değil." demekten bıkıp usanmadılar. 2001 yılında kamuoyuna malum olduğu gibi ABD, Batı Pasifik'te ve uluslararası hukukun izin verdiği nispette Çin yakınlarında, (hatta şüphesiz daha da yakınında) istihbarat faaliyetleri yürütmektedir. 1 Nisan'da 12 millik coğrafi sınırın hemen dışında uçan bir Amerikan casus uçağı, kendisini izleyen Çin Savaş uçağıyla çarpıştı. Çin uçağı düşerken Amerikan uçağı Hainan Adası'na indi. Burada mürettebat kısa bir süre için gözaltına alındı. Söz konusu olay Çin halkında büyük tepkiye neden oldu. Sorun kısa sürede çözülse de Çin kamuoyundaki etkisi bir süre daha devam etti. Bu ve bunun gibi provokasyonların hepsi, örneğin Kosova krizi sırasında Yugoslavya'daki Çin büyükelçiliğinin ABD savaş uçakları tarafından yanlışlıkla bombalanması (güncel olmayan eski bir harita yüzünden yanlış adres bombalandı), ekonomik başarının ve stratejik hayal kırıklığının bir başka yan ürününe, milliyetçilik dalgasının yükselmesine katkıda bulundu. 30 yıldır, neredeyse her sene, Çin'e gerçekleştirdiğim seyahatlerimde bu yükselişe kendim tanık oldum. ABD'nin süper gücüyle beraber gelen küstahlığı, bölgede her taşın altından çıkması, Tayvan meselesindeki rolü, Çin'deki insan hakları uygulamalarını eleştirmesi, muhaliflere kucak açması ve bunun gibi başka rahatsızlıklar milliyetçi duyguları besledi. Bu hassasiyet, gazete başyazılarında, editöre yazılan mektuplarda, halk tarafından saygısızlık olarak algılanan olaylara gösterilen tepkilerde, aşırı Amerikan karşıtı ve milliyetçi, *China Can Say No*[5] gibi çok satan kitaplarda ifade edildi.

Çin milliyetçiliğinin pek çok cephedeki yükselişine şahitlik edebilirim. Dünyanın her yerinde satılan kitaplarım, Çinceye de tercüme edildi. Yurtiçi ve yurtdışındaki öğrencilerle diğer okuyuculardan, hatta ABD'deki üniversitelerde okuyan

5 İng. "Çin Hayır Diyebilir"

pek çok Çinli öğrenciden bile ülkelerini ve ülkelerinin bulunduğu coğrafyayı yansıtış şeklimle ilgili devamlı eleştiri alıyorum. Çinli okuyucularım özellikle haritalarımdan şikâyetçi: Kitaplarımdaki haritalarda Tayvan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin parçası olarak gösterilmiyor, Hindistan ve Kazakistan'ın bazı kısımları Çin toprağı olarak gösterilmiyor, kızgın bir muhabirin belirttiği gibi, Rusya'nın Pasifik kıyısındaki güneydoğu bölgesi "çalınmış topraklar" olarak gösterilmiyor, aidiyeti tartışmalı Pasifik adaları Çin toprağı olarak gösterilmiyor. Öte yandan, Pekin'e hâkim olan Mançu zihniyeti[6] Tayvan'a da hâkimdir: Dikkatle kaleme aldığım Tibet (Xizang) hakkındaki yazım Taipei'nin, "Çing Hanedanı döneminde belirlenen sınırlar, Çin'in değişmez sınırlarıdır. Tarihî mirasımızı yargılamaya hakkınız yok." şeklinde ithamlarına maruz kaldı.

Peki, ABD ve Çin önümüzdeki yıllarda jeopolitik mücadeleye girerler mi? Böyle bir ihtimal olduğuna şüphe yoktur. Çin'de bu bahis açıldığında, Tayvan konusu ister istemez gündeme gelir. Çinliler bunu kendi içlerinde (mümkünse müzakerelerle, değilse askerî güçle) çözülmesi gereken bir konu olarak görüyorlar. Amerikalıların Tayvan'ın yarı bağımsız statüsünü koruması nefret ve kırgınlık nedenidir. Tayvan, Amerikan güvenlik garantisinin koruyucu kalkanı altında, sadece otokrasiden demokrasiye geçmekle kalmamış, aynı zamanda bağımsızlığın erdemlerini tartışmaya başlamıştır. Böyle bir olasılık, Çin'in ne pahasına olursa olsun askerî müdahalede, hatta ABD'yle askerî çatışma tehditlerinde bulunmasına neden olmuştur. Eski ABD Başkanı George W. Bush, Çinli lider Hu Jianto'nun 2002'de gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında Tayvan'ın böyle bir girişimine karşı olunduğunu yinelemiş, bu tutumu Obama yönetimi de devam ettirmiştir. Bu arada ABD Tayvan'a modern silahlar satmaktadır. Tayvan konusun-

---

[6] Düşünmeden itaat eden, evet efendimci zihniyet.

da küçük çapta bir soğuk savaş devam etmektedir. Bu süreç kendi risklerini de barındırmaktadır. ABD Tayvan'ı askerî müdahaleye karşı korumaya kararlıdır. Çinliler ise Tayvan Boğazı'nın anakarada kalan tarafına, Tayvan'a dönük füzeler yerleştirmektedir. Tayvan'ın yatırımları Çin'in Pasifik Bölgesi'nin ekonomik büyümesini desteklese de, Taipei ve Pekin arasında alt kademede geçici müzakereler gerçekleşse de, siyasi liderler süreci provoke ediyor ve askerler birbirine diş biliyor. Bu şartlar, çatışma için zemin hazırlıyor.

Ümit verici gelişmelere rağmen (2001'de ABD Tayvan'ın jet savaş uçaklarını modernleştireceğini açıkladıktan sonra Çin, en başta tepki göstermiş ancak misilleme yapmamıştı.) Tayvan meselesi gündemi germektedir. Bir konferansımdan sonra bir öğrenci bana "bir grup terörist" Porto Riko'yu alsa, Çin de ABD'nin bu adayı bloke etmesini ve adanın kontrolünü yeniden ele geçirmesini engellese Washington'ın tepkisinin ne olacağını sormuş, bolca da alkış almıştı. İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk 10 yılında Amerika'nın demokrasiyle yönetilmeyen ve belki de ABD tipi demokrasiyi istemeyen ülkelere demokrasi götürme azmi, bu, dünyanın en kalabalık -ve hâlâ tek partiyle yönetilen- halkını rahatsız etti. 1989 yılında Tiananmen Meydanı'nda sert şekilde bastırılan demokrasi yanlısı hareket, eskisi kadar canlı olmayabilir, ama tamamen yok olmuş da sayılmaz. 2011'deki "Arap Baharı" birkaç ülkede rejim değişikliğine neden olunca Çin, Rusya ile beraber, Birleşmiş Milletlerde Esad'ın cani azınlık yönetimine karşı eyleme geçilmesine yönelik oylamada, aleyhte oy kullandı (yani teklifi veto etti). Söz konusu oy, Çin'in istikrarsızlaşma endişesinin bir göstergesiydi. Bu endişe, 1989'da belirmiş, Arap Baharı sırasında Mısır ve Libya'yı karıştıran ilk protestolarla yeniden canlanmıştır.

Her ne kadar ABD ve Çin, kendilerini ticari ve mali bir kucaklaşmanın içinde bulsalar da, aralarındaki rekabet yalnız

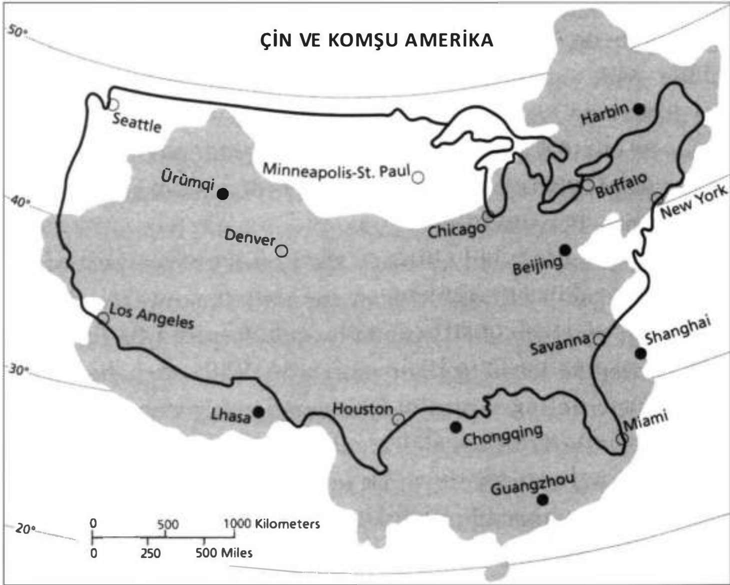
siyasi alana mahsus değildir. Çin, Amerikalıların yabancılara işlerini kaptırmasının baş sorumlusu olarak görülmekte ve Yuan'ın değerini olması gerektiğinden düşük tuttuğu için suçlanmaktadır. Amerikan medyasındaki yorumcuların, Amerika'nın içinde olduğu ekonomik dezavantajlara dair çözümlemelerini dinlediğinizde, halen yalnız yeni bir Soğuk Savaşın içinde olduğumuzu değil, bu savaşı çoktan kaybettiğimizi de düşünürsünüz. Çin, 2010 yılına gelindiğinde dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmişti. Tahminler, Çin ekonomisinin 2020-2030 arasında Amerikan ekonomisini aşacağını gösteriyor. Ancak Çin'in kendine has sorunları mevcut: İhracata dayalı ekonomiden iç tüketicinin harcamalarıyla güdülenen bir ekonomiye geçiş kolay olmayacaktır.

Bu arada, Çin'in ekonomik büyümesinin çok daha önemli bir sonucu da, hammadde ve enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın giderek artmasıdır. Bakırdan kömüre, "nadir elementlerden" petrole, Çin'in muazzam ihtiyaçları bulunmaktadır. Çin, kısa süre önce enerji ihtiyacını iç kaynaklardan, özellikle en batısındaki petrol rezervlerinden ve farklı bölgelerindeki kömür yataklarından karşılayabiliyordu. Günümüzde Çin artık petrol ithal etmek durumundadır. Hatta büyük miktarlarda petrole ihtiyaç duymaktadır, onun talebi küresel enerji ticareti üzerinde büyük etkiye sahiptir. Kaynak aktarımındaki en kestirme tedarik hatları, Hazar Denizi ve Rusya'dan gelenlerdir. Neyse ki, Çin ile Hazar Denizi arasında (yüzölçümü çok büyük olsa da) sadece bir ülke, Kazakistan bulunmaktadır. Pekin ve Astana arasında Hazar Havzası'ndaki Tengiz Petrol Sahası'ndan Çin'in batısındaki Urumçi'ye boru hattı çekilmesine yönelik anlaşmalar yapılmıştır. Bu sırada Çinliler, Rusya'nın boru hattı ağını Çin'in kuzey doğusuna dek uzatmak için Ruslarla da görüşmelerde bulunmaktadır. Ancak burada Çinlilerle, Rusya'nın doğusundaki petrol yataklarını kendi gelecekleri için olmazsa

olmaz gören Japonlar arasında bir rekabet söz konusudur. Japonya'nın devasa petrol ve doğalgaz talebinin çoğu uzun mesafeli tanker taşımacılığıyla karşılanmaktadır. Ancak bu denizaşırı tedarik bölgelerindeki terör tehdidi ve siyasal istikrarsızlık döneminde, ikmal yollarının kesilmesi ihtimali büyüyen bir risk oluşturmaktadır. Japonya'ya nispeten yakın olan Rusya'nın doğusundaki petrol yatakları, Japon ekonomisinin istikbali için önem taşımaktadır. Japonlar Ruslardan, Japonya'nın karşısındaki kıyılarda kuracakları bir terminal vasıtasıyla petrol temin etmesini istemektedir. Tüm bunlar olup biterken, sadece sınırlı iç rezervlere sahip Çin'in, yenilenemeyen küresel kaynakların büyük ve gittikçe de büyüyen bir tüketicisi olarak ortaya çıkması, zaman geçtikçe, dünyanın en büyük tüketicisi durumundaki ABD ile ilişkilerini etkileyecektir. Bu noktada mesele ilişkilerin çıkmaza girip girmeyeceği değil, ortaya çıkabilecek sorunlara karşı nasıl hazırlanılacağı ve bu sorunların nasıl yönetileceğidir.

ÇİN'İN ŞAŞIRTICI COĞRAFYASI

Karşılaşılabilecek sorunları hafifletmenin tek yolu, onları doğru şekilde kavramaktan geçer. Giriş bölümünde belirttiğim gibi, Amerika'nın birdenbire süper güç olarak ortaya çıkışı, Amerikalılara, bakış açılarını uluslararası boyutta genişletmeleri, ABD'nin muazzam şekilde etkilediği ülkeler ve kültürleri daha iyi tanımaları sorumluluğunu yüklemiştir. Bunu yapmanın tek iyi yolu da küresel coğrafya öğrenmektir. Anketler, Amerikalıların Çin hakkındaki coğrafi bilgisinin, ekonomisinin canlanmasına olan tüm katkımıza rağmen, zayıf olduğunu gösteriyor. Çin'in bölgesel coğrafyasının en temel bilgileri karşısında bile büyülendiğimize ve sık sık şaşırdığımıza bizzat şahit oldum.

Şekil 8-1 ABD ve Çin'in kendi enlemlerinde gösterilişi. Bu şekilde hem boyut ve uzaklığı kıyaslamak hem de iki ülkenin hangi enlemlere kadar uzandığını tespit etmek mümkündür. Çin, kuzey ve güney istikametinde daha fazla mesafeyi kapsar. Ancak iki ülkenin doğu-batı boyutları neredeyse aynıdır.

Sadece şuna bakmak bile yeterli: ABD haritasını Çin haritası ile üst üste koyalım (şekil 8-1). Bu harita iki ülkenin yalnızca büyüklük olarak birbirine oranını değil, aynı zamanda, gerçekte bulundukları enlemi de göstermektedir. Çoğu Amerikalı Çin'in nüfusunu düşününce, yüzölçümünün de ABD'den çok daha büyük olduğunu düşünür. Ancak, Alaska dâhil ABD'nin yüzölçümü, Çin'den bir parça daha büyüktür (biri 9.629.047, diğeri 9.573.945 kilometre kare). Ancak Çin'in kuzey doğuya doğru uzantısı daha büyüktür, ABD'nin Maine eyaletinin kuzeyini aşar; güneye doğru uzantısı da Florida'nın güneyini aşar. Kışın Çin'in kuzeydoğusu buza keser, yazlarsa oldukça kısadır. İnce bir Rus toprağı hattı bu bölgeyi Pasifik Okyanusu'ndan ayırır. Çin'in güneyiyse tamamen tropikal iklimin etkisindedir: Hainan adası Büyük Antiller

ile aşağı yukarı aynı enlemdedir. Hong Kong ve Guangzhou Miami'nin oldukça güneyine düşer.

Her iki ülkenin de batısı daha dağlık ve kurudur (yine de bu değişim ABD'de daha tedricidir). ABD'de Büyük Ovalar'da da iklim nispeten daha ılımandır, Çin'deyse daha serttir. Çin'in güneyindeki buzlu, geçit vermez dağlar ve kuzeyindeki geniş çöller, kültürel hayat için sınırlı yer bırakır. Şangay-Urumçi mesafesi Savannah-Los Angeles mesafesi kadar olsa da, Çin'de Los Angeles gibi bir şehir yoktur (hoş, batı kıyısı da yoktur). Çin'in en batısı Moğolistan stepleri ile Türkistan dağlarına yaslanır, burada, Asya'nın uzak iç bölgelerinde, Çinliler ile Çinli olmayanlar arasındaki tarihî sınırlar vardır.

Çin coğrafyasının en bilinen özelliği, bugün 1,3 milyarı aşan, tüm insanlığın beşte birinden fazlasını teşkil eden, düşen artış hızına rağmen her yıl 7 milyon artan devasa nüfusudur. Böylesine büyük bir nüfusu düşününce, Çin'in her yerinin kalabalık olduğunu düşünebilirsiniz. Fakat durum bunun tam tersidir. Çin nüfusunun yüzde 95'i, yüzölçümünün üçte birini oluşturan doğuda bir bölgede toplanmıştır. Bu üçte birlik kısımda bile seyrek nüfuslu geniş bölgeler bulunmaktadır. Bu dağılımda şartların etkisi büyük olsa da -insanlar buzlu dağlarda, kurak çöllerde yaşamak istemezler- önemli bir başka neden de coğrafyanın tarihsel yönüdür. Çin'in kökeni, ortada Sarı Nehir (Huang Nehri) ve Yang Çe Nehri, kuzeyde Liao-Songhua Nehri, güneyde Xi (Batı)-İnci Nehri gibi büyük nehir havzalarındaki verimli topraklara dayanır. Burada 5 bin yıldan fazla süre önce, bir gün birleşik bir devlet haline gelecek topluluklar oluşmaya başladı. Bu topluluklar, Asya'nın derinliklerine erişecek bir imparatorluğun tohumlarıydı. Bugün bile, Pasifik kıyısındaki tüm önemli gelişmelere rağmen Çin toplumunun büyük çoğunluğu, kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Hong Kong ve Pudong'un gösterişli görüntüsünün arkasında, her gün milyonlarca çiftçinin, binlerce yıldır yaptıkları gibi, çalıştığı

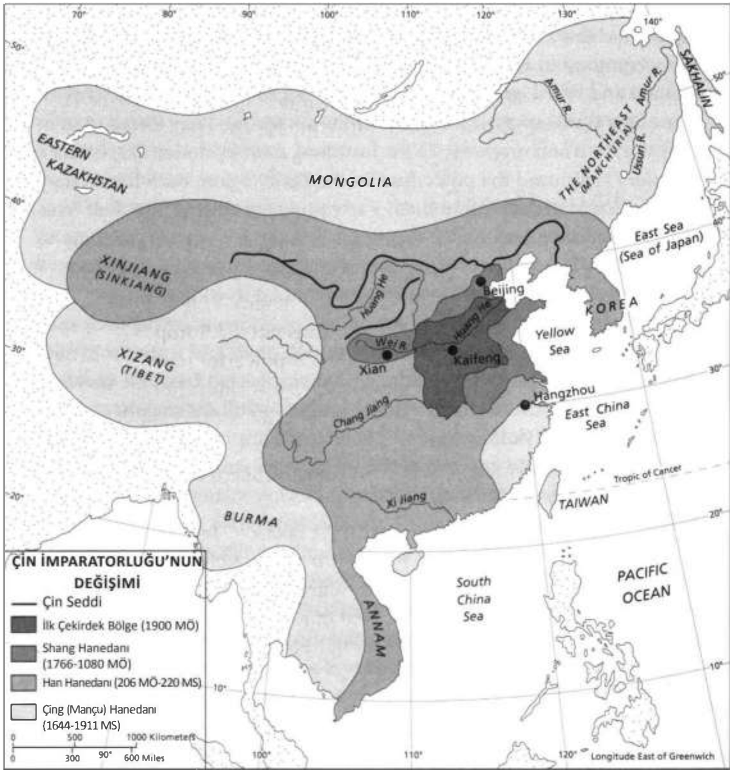
bereketli topraklar uzanmaktadır. Onların ürettikleri, vergileri ve haraçları devleti kurdu. Onlar, zulme uğradılar, askere alındılar, mallarına el konuldu, evlerinden barklarından edildiler, aç kaldılar. Ancak Çin'in büyük nehir havzalarında tüm bunlara dayandılar ve binlerce yıldır hemen hemen hiç değişmemiş demografik yapının temellerini attılar.

Bugün Çinlilerin dünyası değişiyor, ancak eski huylar kolay kolay değişmiyor. Çin'in Pasifik kıyıları dünyanın herhangi bir yerinden daha hızlı ve daha yaygın kentleşti. Rakamlara bakarsanız muazzam değişimi görürsünüz. Çin'in, 1978 yılında sadece yüzde 18 olan kentleşme oranı, 1990'da yüzde 26, 2012'de ise yüzde 50 oldu. Bunlar arasında, en büyük kenti olan Şangay (17 milyondan fazla nüfusuyla) ile başkenti Pekin (neredeyse 13 milyon nüfusuyla) dünyanın çoğu ülkesinden daha kalabalıktır. Çin'in tam 100 şehrinin nüfusu 1 milyondan fazladır. 2025'e kadar bu sayı 200'e çıkabilir. Bütün bu etkileyici verilere rağmen bazı sorunlardan bahsetmek gerekiyor. Bir taraftan ülkedeki servet, bu *Yeni Çin*'in elinde toplanırken, diğer taraftan kırsaldaki yüzlerce milyon Çinli fakirlikten kıvranmaktadır. Milyonlarca işçi köylerinden koparak iş bulma umuduyla yürüyerek veya bisikletle tüm o yeni gökdelenlerin gölgesine hücum etti, fakat bir süre sonra yetkililer, bu göçü engellediler ve hatta tersine çevirdiler. Çinli yetkililer apar topar modernleşirken, çaresiz işçileri bir kez daha kurban ettiler. Köylerine döndüklerinde Komünist Parti iktidarı kollarının ahtapot gibi yaşamlarını sardığını ve nüfuzlu komünist-kapitalistlerin fabrikalar ve genellikle istenmeyen kamu projeleriyle, piyasa ekonomisini köylerine getirdiğini gördüler. Elbette, bu arada doğu ve batı arasındaki gelir uçurumu da büyümeye devam ediyordu.

Ülkedeki çiftçiler yaygın yolsuzluktan dolayı siyasi güçten mahrum, topraklarının kamulaştırılmasından mustariptiler. Yanı başlarındaki yeni maden ocakları ve fabrikalar havayı ve suyu kirletiyordu. Büyük sıçrama yaşayan Yeni Çin'le gittikçe

kopan (ve halen çoğunluğu oluşturan) çiftçiler, risk ve belirsizlik içinde güçlükle hayatlarını devam ettiriyordu. Bu sorunları çözmek, gelir uçurumunu azaltmak ve çiftçilere daha çok söz hakkı tanımak, uluslararası prestiji artan Çin'in en önemli iç meselesidir. Bu husustaki bir başarısızlık, diğer alanlardaki başarısızlıkları da tetikleyebilir.

Çin, dünyanın muhtemelen en eski ve kesintisiz medeniyetidir. (Gerçi Mısır bu konuda Çin'in rakibi olabilir.) Hanedan silsilesi yönetimi, Kuzey Çin Ovası'nda, modern başkentten çok da uzakta olmayan, Huang (Sarı) Nehri ile Wei Nehri'nin birleştiği bölgede filizlenmiştir. Ülke dönüşümlü olarak bir parçalanıp bir birleşmiş, yabancıları içine almış ve asimile etmiş, komşularını fethetmiştir. Ancak Han Hanedanı zamanında (M.Ö. 206- M.S. 220), Roma İmparatorluğu'nun Avrasya'nın öbür ucunda güçlendiği, Xian şehrinin "Çin'in Roması" olarak bilindiği ve İpek Yolu çok işlek bir ticaret güzergâhı haline geldiği sırada, Çin de doruk noktasına ulaşmıştı. Bugün bile Çinliler kendilerini "Han Ulusu" olarak tanımlarlar. Ming Hanedanı (1368-1644) da önemli bir hanedandır. Ancak Çin, asıl imparatorluk boyutlarına, 1644'te başlayıp, 1911'deki kargaşayla sona eren son geleneksel hanedan, Çing (Mançu) hanedanı zamanında ulaşmıştır. Çing yöneticileri Çinhindi'nin büyük kısmı ile Myanmar, Tibet (Xizang), Sincan, Kazakistan, Moğolistan, doğu Sibirya, Kore Yarımadası, Sahalin ve Tayvan adalarını fethetmiştir (Şekil 8-2). Günümüzde Tayvan ve Tibet'le ilgili açık talepler, Rusya'nın uzak doğusu ve Hindistan'ın kuzeydoğusu ile ilgili örtülü talepler hep bu imparatorluk sınırlarıyla ilgilidir. Ancak asıl felaket ufuktaydı. 19. yüzyıl, aşırı büyüme, Avrupalıların sömürgeci işgalleri ve Japonların müdahaleleriyle zayıflayan bir Çin için felaketlerle dolu bir dönem olacaktı. İngiliz tüccarların Çin ekonomisini güçten düşürmesi ve Hindistan'dan Çin'e afyon gelmesiyle beraber Çin toplumunun dokusu bozulmuştur. Çing yöneticileri bu İngiliz eroin

Şekil 8-2. Çin İmparatorluğu'nun değişimi

ithalatını durdurmayı denedi, ancak Birinci Afyon Savaşı olarak bilinen savaşta yenildiler (1839-1842). Bu arada Çin egemenliği de içten içe çözülüyordu. Çing Hanedanı 1911'de yıkıldığında imparatorluğun toprak kaybı zaten çok büyüktü. Daha kötüsü bunun arkasından gelen milliyetçiler, komünistler ve Japonlar arasındaki üçlü savaş, Çin'i mahvetti.

Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından, Çin'deki iç savaş kaldığı yerden devam etti; Mao Zedong yönetimindeki komünist kuvvetler Chiang Kai-shek yönetimindeki milliyetçileri anakaradan kovup Tayvan adasına sıkıştırdılar. Burada milliyetçiler, yerli halkı kontrol altına alıp kendi "Çin Cumhuriyeti"ni kurdu. Pekin'deyse 1 Kasım 1949'da Mao

Zedong Çin Halk Cumhuriyeti'nin doğuşunu ilan etti.

Çin İmparatorluğu'nun gelişimi ve büyümesi. Çinli okurlarım, bu haritanın Xing Hanedanı dönemindeki maksimum sınırları gösteren farklı sürümlerine dayanarak Pekin'in Tibet (Xizang), Moğolistan, hatta Kazakistan ve Rusya'nın bazı kısımları üzerindeki hak iddialarını savunurlar.

HARİTAYI DEĞİŞTİRMEK

Çin'in 20. yüzyıldaki sancıları Yuan Hanedanından öncekilerden daha farklı değildi: Asayiş bozulurken Hanedanın kaotik şekilde sona ermesi, bölgesel parçalanmayla beraber iç savaş, dış güçlerin müdahil olması (söz konusu dış güçler bu defa Moğollar veya Mançular değil, Avrupalılar ve Japonlardı), yeni ve güçlü bir lider başa geçince sona eren onyıllar süren çatışma... Hakikaten de, Mao göreve geldikten yalnızca birkaç yıl sonra eski hanedanlar ile yeni komünist yönetimin birbirine benzediğine dair yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Mao'nun iktidara gelmek için sırasını bekleyen çocukları yoksa da, entrika ve komplolar komünist yönetime damgasını vurmuş ve görev değişimleri eskinin Bizans saraylarını aratmamıştır.

Mao, Tayvan'ı kaybetmiş, kapısının eşiği olan Hong Kong ve Makao İngiliz ve Portekizli sömürgecilerin işgali altında, kendinden daha güçlü komşularının sınırlarla ilgili dayatmalarını kabul etmek zorunda kalmış, ücra köşelerinde ancak sınırlı güce sahip, zayıf bir Çin devralmıştı. Tüm bu zafiyetler zamanla giderilecekti. Ancak komünist rejim, öncelikle tarif edilemeyecek kadar kötü şartlarda yaşayan milyonlarca topraksız insanın ve serfin sorunlarını çözmeye odaklanmıştı. Tüm tarihî ihtişamına ve kültürel eserlerine rağmen Çin, hâlâ, devletin bir yardımı olmaksızın, su taşkınları, kıtlıklar ve salgın hastalıkların tüm halkı kırıp geçirdiği, toprak sahiplerinin masuniyet içinde

çoklukla halkı ezdiği, çocukların satıldığı, gelinlerin satın alındığı kırsal kesime sahip bir ülkeydi. Mao, bu kâbusları ortadan kaldırmak için her sağlıklı vatandaşı görevlendirdi. Toprak zenginlerden, hatta kendi yağında kavrulan çiftçilerden bile alındı. Çiftlikler kamulaştırıldı, binlerce insanın el emeğiyle baraj ve su setleri yapıldı. Yiyecek paylaşımı iyileştirildi, toplumsal sağlık hizmetleri yaygınlaştırıldı, çocuk işçiliği azaltıldı. Yine de bu süreçte Çin'in komünist planlamacıları korkunç hatalar yaptılar. Çin toplumsal hayatının son dönüşümünü sağlayacak, yerel sanayi ile daha üretken bir tarımı mezcetmek için köylü sınıfının komün tugayları halinde yeniden düzenlenmesini gerektiren "İleriye Doğru Büyük Sıçrayış" 1958'de başladı. Köylüler komün köyleri halinde yaşamaya zorlandı, aileler parçalandı, tarımın tarihî ritmi bozuldu. İleriye Doğru Büyük Sıçrama 1962'de terk edildiğinde Yaklaşık 40-50 milyon insan açlıktan ve kötü muameleden ölmüştü (Vogel 2011).

Bu arada Mao, Han Çinlilerinin ülkenin uzak sınır bölgelerindeki etkinliğini yeniden canlandırmak için harekete geçmişti. Çing Dönemi'nin sonundaki büyük kayıplar geri kazanılamazdı. Ancak yenilerinin meydana gelmesi engellenebilirdi. Mao Pekin'i kontrol altına aldıktan sonra, Çin orduları dağlık Tibet'e (Xizang) girdi. Tibetlilerin Çinlilere karşı 1959'da gerçekleştirdikleri ayaklanma sert şekilde bastırıldı. Budist Tibetlilerin en büyük dini lideri Dalai Lama sürgün edildi. Tibet'teki hayatın etrafında oluştuğu kale gibi tarihî manastırlar boşaltıldı, bu kırılgan toplumun kültürel mirasının büyük kısmı yok edildi. Mao, Uygurlar ve Türkistan bağlantılı diğer Müslüman grupların yaşadığı çölün ortasındaki Sincan'da, güçlü bir Çinlileştirme, Han kurallarını ve normlarını benimsetme programı başlattı. 1950'de Sincan'ın nüfusunun sadece yüzde 5'i Çinlilerden oluşurken, 50 yıl sonra bu oran yüzde 50'ye yükselmişti (20 milyondan fazla). Çinliler burada da sömürgeleştirdikleri azınlıkların direnişiyle ve son zaman-

larda küresel İslami terörizmin tuzağına düşmüş olan muhalefetle karşı karşıya geldiler.

Mao'nun, Çin'in toplumsal coğrafyası üzerindeki etkisini değerlendiririrken, iki girişimi daha öne çıkar. İlki demografiyle ilgilidir. Mao çok defa nüfus büyümesinin kontrol edilmesinden, komünist toplumları zayıflatmak için kurulmuş kapitalist bir tuzak olarak bahsetmiştir. Ayrıca, Moskova'daki yandaşları gibi, annelerin doğurabildikleri kadar doğurmalarını teşvik etmiştir (1960'larda en az 10 çocuk doğuran Sovyet kadınlara "Kahraman Anne Madalyası" veriliyordu.). Bunun sonucunda, İleriye Doğru Büyük Sıçrayışın bitmesinin ardından, Çin nüfusunun 1960'lar ve 1970'lerdeki büyüme hızı yüzde 3'e kadar çıkmıştı. Resmî veriler güvenilir olmasa da, Çin nüfusu her yıl 20 milyon artıyor, 1 milyara doğru ilerliyordu. Mao'nun ölümünden sonra yönetime gelen Deng Şiaoping'in pragmatist ekibinin önceliklerinden biri, bu nüfus sarmalını kontrol altına almak oldu. Adı kötüye çıkmış "tek çocuk politikası" bu şekilde ortaya çıktı. Günümüzde Çin'in resmî büyüme oranı yüzde 0,5'tir ki böylece 1 milyar 360 milyondan fazla bir taban nüfusa yılda 7 milyon kişi daha eklenmektedir.

İkinci Maoist girişim, Çin'in en etkili filozof ve öğretmeni Konfüçyüs'ün -modern Çincede Kongfuzi veya Kongzi olarak geçer- mirasını silme çabasıydı. Milattan önce 551 yılında doğan Konfüçyüs'ün öğretileri, 20 asrı aşkın bir zaman boyunca Çin'deki yaşama hâkim olmuştur. Sıradan halkın çektiği acılardan etkilenen Konfüçyüs, yoksulları yüreklendirmiş, muhtaçlara öğretmenlik yapmış, aristokrat yöneticilerin soylarının kutsallığını sorgulamış, Çin'in temelini oluşturan Han Hanedanı (M.Ö. 206-M.S. 220) döneminde rehber olarak kabul gören felsefi eserleri üretmiştir. Zaman geçtikçe Konfüçyüsçü bir edebiyat yığını oluştu, bunların birçoğunu Konfüçyüs yazmamış fakat muhtemelen onaylamıştı. Bunlardan en önemlisi, 2000 yıldır Çin'deki eğitimin temelini oluşturan 13 metinden oluşan

Konfüçyüs Klasikleridir. Devlet yönetiminden ahlâka, hukuktan dine Klasikler, Çin medeniyetine rehberlik yapmıştır. Seçkinlerin olduğu kadar yoksulların da etkili makamlara gelebilmesini sağlayan devlet memurluğu sınavları, Klasiklere dayanırdı.

Konfüçyüs Çin kültürünün temeli olarak aileyi yüceltmiştir. Bu ise, *İleriye Doğru Büyük Sıçrayış*'ın temel ilkeleriyle uyumsuzdu. Konfüçyüs, Çin toplumunun alâmetifarikası olan yaşlılara saygı göstermeyi savunmuştur. Bu da, Büyük Proleter Kültür Devrimi'nin prensiplerine aykırı düşmüştür. Komünist rejim Konfüçyüs'e her cepheden saldırarak, yanlış yaptı. 2000 yılda oluşmuş kültürel şartlanmaların birkaç on yılda ortadan kaldırılamayacağı ortaya çıktı. Eğitim komünistlerin öncülüğünde modernleştiği halde, Mao'nun ölümünden sonra halkın Konfüçyüs'e olan ilgisi arttı. Bugün bile Çin'de herhangi bir kitapçıya girseniz, Seçmeler ve Konfüçyüsçü geleneğe ait başka kitapların ağırlığı altında eğilmiş raflar görürsünüz. Batılıların ilgisi de yenilenerek artmaktadır. Hong Kong'un son İngiliz valisi Christopher Patten'ın yazdığı düşünce kitabındaki bölümlerden bir tanesi *Seçmeler*'den bir alıntıyla başlar (Patten 1998). Konfüçyüs'ün ruhu Çin'in fiziki ve zihinsel hayatına gelecek nesillerde de hâkim olmaya devam edecektir. Çin kültürünü anlamak isteyenler öncelikle bunu idrak etmelidir.

ÇİN İMPARATORLUĞUNUN ÇAĞDAŞ HARİTASI

Şüphesiz Çin, içinde bulunduğumuz çağda hâlâ bir imparatorluktur. Sovyetler Birliği dağıldığında birçok akademisyen (bildiğim kadarıyla hiçbiri coğrafyacı değildi) "son imparatorluğun" düşüşüyle ilgili pek çok eser yayımlanmıştı. Yakınlarda bir meslektaşım, ABD'nin dünyanın son imparatorluğu olduğunu ileri süren *Yeni Emperyalizm* adlı bir kitabı yazdı (Harvey

Şekil 8-3. Çin'in 4 katmanlı karmaşık siyasi-idari haritası. "Özerk Bölge" adlı bölümler Hanlaştırmaya tâbi tutulmaktadır. Azınlıklar Han Çinlilerine uygulanan belli düzenlemelerden muaf olsalar da, özerklikleri yalnız sözdedir. Çinghay Eyaleti ciddi bir Tibet-Budist azınlığı barındırmaktadır.

2004). Oysa ebedî imparatorluk derseniz, akıllara Çin gelmelidir. Çing Hanedanı'nın yıkılması sırasında ve sonrasındaki toprak kayıplarına rağmen Pekin, Kore sınırından Türkistan'a, Moğol bozkırlarından Tibet vadilerine kadar uzanan imparatorluk topraklarına hâkimdi. Önce komünistler, sonrasında Deng Şiaoping'in pragmatist ekibi bu büyük imparatorluğu, barındırdığı pek çok azınlık grubu ortak bir zeminde, (en azından prensipte) ortak bir amaçta birleştirerek yönetti.

Çin'in siyasi haritası son yıllarda devamlı değişikliğe uğramıştır. Değişmeye de devam edecektir. Mao'dan sonra gelen yönetimlerin gerçekleştirdiği bazı değişiklikler, başkentin ülkenin geri kalanındaki bazı kritik bölgelere doğrudan hâkim olma arzusunu yansıtmaktadır. Bazı diğer değişiklikler ise komünist siyasetle kapitalist ekonominin imtizacını sağlamak için yapılmıştır. Ana vatana tekrar dâhil olan eski

Avrupa sömürgelerinin değişen statüsüyle de bazı değişiklikler gerekmiştir. Eğer Tayvan meselesi -şaşırtıcı şekilde- çözülecek olursa harita yeniden değişecektir. Bu arada, yeni veya yenilerde oluşmaya başlayan isimler öne çıkmaktadır: Sincan, Pudong, Xianggang (Hong Kong'un yeni adı). Çin coğrafyası hâlâ oluşum aşamasındadır.

Şekil 8-3'te vurgulandığı üzere, Çin'in modern siyasi çerçevesi dört yönetim katmanından oluşur. Tepede merkezî hükümet tarafından yönetilen dört şehir, yani "şi"ler bulunur. Bunlar Çin kültürü ve gücünün merkezidir. Bu dört şehir, Başkent Pekin, komşusu liman kenti Tientsin, Yangzi nehrinin ağzındaki Şanghay, muhteşem Üç Boğaz Barajı kaynağı yakınlarındaki Çongçing. Haritada en büyüğünün Çongçing olduğu görülmektedir (gerçekten de yüzölçümü en büyük olan odur.): Burada bir coğrafya öyküsü gizlidir. Çongçing şehri aslında büyük değildir. Ancak içbölgesi, Siçuan Havzası'nın yoğun nüfuslu doğu kısmına dâhildir. Burası 100 milyondan fazla insanın toplaştığı, Çin'e ait herhangi bir nüfus haritasında (hatta küçük ölçekli haritalarda bile) rahatlıkla seçilebilecek bir bölgedir. Çongçing'in "şi" yapılmasına karar verildiğinde, belediye sınırlarının hinterlandı da kapsayacak şekilde çizilmesi, "kentsel" nüfusa 20 milyon insanın daha eklenmesine neden olmuş ve bu insanların yönetimi doğrudan Pekin'in kontrolüne verilmiştir. Çongçing böylece, şehir broşürlerinde gururla belirtildiği gibi, dünyanın "en büyük şehri" haline gelmiştir. Bu söyleme ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Banliyö bölgeleriyle şehir arasındaki bağlantı pek sıkı değildir.

Sonraki katman 22 Çin şehridir. Bu noktada ABD ile benzerlik söz konusudur: Çin'in daha küçük şehirleri genelde doğuda ve kuzeydoğudadır. Büyük şehirler ise batıdadır. Ancak benzerlik bununla sınırlıdır. Bu küçük "doğu" illerine bakar-

sak nüfuslarının pek de küçük olmadığını görürüz. Bohai'ye[7] bakan dört şehrin toplam nüfusu, ABD nüfusundan fazladır. Bu nedenle Çin'in önde gelen şehirlerinin konumu ve nüfusuna dikkat etmek gerekir (Çin kıyılarındaki herkes New York, Texas ve Kaliforniya'yı bilir). Kaynağına yakın kesimi Chang, Şangay yakınlarında denize döküldüğü yerde ise Yangzi adını alan nehrin iki yakası üzerinde yer alan Siçuan, 20 milyonluk nüfusu Çongçing'e "kaptırdıktan" sonra bile 90 milyonluk, kabaca Almanya kadar, bir nüfusa sahiptir. Çin'in zirai tahıl ambarlarından biri olan, dünyadaki en büyük hidroelektrik projesine ev sahipliği yapan, kıyıya büyük bir suyolu ile bağlanan ve dört "şi"den birine komşu olan Siçuan, Pasifik Bölgesi'nin ekonomik başarısını ülkenin içlerine doğru taşıyan bir hamlenin önde gelen noktasıdır. Gelişmiş kıyı kesimi ile geri kalmış merkez arasındaki bölgesel farklılıkları azaltmanın ilk adımını oluşturan bu önemli gelişme, Çin'in iç kısmındaki dönüşümü müjdelemektedir.

Denize çıkışı olmayan Henan ile yarımada şeklindeki komşusu Shandong'un her birinin nüfusları yaklaşık Siçuan kadardır; 2012 itibariyle 100 milyona yaklaşmıştır (Kaliforniya, Texas, New York ve Florida nüfuslarının toplamından bile fazla!) Komşuları Hebei (70 milyon) ile birlikte, başkent ve kritik liman şehri Tianjin'in de içinde yer aldığı Çin'in merkez bölgesini oluştururlar. Ancak aralarında Şangay'ın yer aldığı Jiangsu ve Zhejiang; Tayvan'ın tam karşısında bulunan, yüzyıllar boyunca Güneydoğu Asya'ya göç eden ve geri dönen servetleri, modern Çin ekonomisinin itici gücü haline gelen "denizaşırı Çinlilerin" kaynağı Fujian; İnci Nehri Deltası'nın Hong Kong, Şencen, Zhuhai, Makao'yu da kapsayarak, dünyanın en büyük şehir endüstri kompleksine dönüştüğü güneydeki Guangdong'un isimleri, Çin'in Pasifik kenarındaki ekonomik başarısıyla özdeşleşmiştir.

Bu kıyı bölgesinde yeni ekonomi politikaları uygulamak

[7] Bazı kaynaklarda deniz, bazılarında körfez olarak geçer.

Deng Şiaoping'in fikriydi. Buna göre, piyasa ekonomisi ile komünizm ülkenin geri kalanına bulaşmadan bir arada var olacaktı. Rejim bunun için, yabancı teknoloji ve yatırımların destekleneceği, yatırımcılara kapitalist bir düzendeki gibi teşvikler verileceği, içinde bir dizi liman şehri ve kıyı bölgesi barındıracak "Özel Ekonomik Bölge" denen karmaşık ama etkili bir yapı tasarladı. Düşük ücretli işçi çalıştırmanın mümkün olduğu bu bölgelerde, Vergiler düşük, kiralamalar kolay olacaktı. Ürünler hem iç hem de dış piyasada satılabilecekti. Tayvanlı işletmeler bile -bazı kısıtlamalara tâbi olsalar da- burada çalışabilecekti. Sonuçlar muazzamdı. Amerikalı ve başka yabancı şirketler Çin'in Pasifik kıyısına akın ettiler. Milyonlarca yeni iş fırsatı ortaya çıktı. Yeni fabrikalar ürettikleri ürünleri piyasaya sürdü. Şangay, Xiamen, Şantou, hatta Hainan adasındaki Haikou gibi, uzun süredir uykuda olan şehirler, modern ofis kuleleri, yüksek apartmanlar, iş parkları ve fabrika kompleksleriyle doldu. Hong Kong'a bitişik olan Şenzen Özel Ekonomik Bölgesi, büyüme ve üretim konusunda başı çekse de tüm İnci Nehri Deltası emsalsiz bir şehirleşme, sanayileşme ve modernleşmeyle karşı karşıyaydı. 1980'lerden beri Çin'i görmemiş olanların, bu modern ötesi köprüler, tüneller, otoyollar, trenler, havalimanlarından oluşan ekonomik gücün silueti karşısında nefesi kesilir. Bu noktada, tüm bu gelişmelerin Çin'in tropik bölgesinde gerçekleştiğini hatırlamak gerekir. Bazı iktisatçılarsa tropik bölgeleri "az gelişmişlikle" bir tutmaya ısrarla devam ediyorlar.

Bu mühim bölgesel gelişme Mao Zedong'un da öngördüğü bir şey değildi. Gerçi, eğer bazı Çinli tarihî coğrafyacılar haklıysalar, kendisi bundan memnun olurdu. Mao, (Mançuların öncülüğündeki Çing Hanedanı'nın doğduğu yer olan) Çin'in kuzeydoğusunu, Halk Cumhuriyeti sanayisinin merkezi haline getirmek istiyordu. Japonlar, 1930'lu yıllarda burayı işgal ederek Mançukuo adında kukla bir devlet kurmuşlardı. Çin, buranın çoğunu geri alsa da Ruslar Çingler döneminde

ele geçirdiği büyük bir bölgeyi elinde tutmaktaydı. Mao bu üç bölgeyi, Çinlerin yönetiminde ekonomik olarak sıkı şekilde bütünleştirmeyi planlamıştı. Başkente oldukça yakın kuzeydoğuda zengin kömür yatakları, büyük petrol sahaları, demir, alüminyum, manganez, bakır, molibden, manyezit, kurşun, çinko gibi çok çeşitli maden yatakları ve en kuzeydeki yamaçlarda işletilmeyi bekleyen geniş ormanlar, Japonlar tarafından geride bırakılan ciddi bir altyapı ve oldukça bol işgücü vardı.

Kuzeydoğunun en güney ucunda yer alan Laoning bu kaynakların en bol bulunduğu yerdi, ayrıca Liao Nehri havzası da tarımsal açıdan verimli topraklara sahipti. Buradaki Dalian Limanı tüm kuzeydoğu bölgesinin çıkış noktası gibiydi. 1950'lerin sonuna gelindiğinde devletin madenciliğe, fabrikalara, ulaşım altyapısına yaptığı devasa yatırımlar sayesinde Anşan, Fuşun, Şenyang ve Harbin gibi şehirler birer sanayi devi haline gelmişti. Liaoning, Jilin, Heilongjiang gibi illerdeki üretim fabrikaları yüzbinlerce işçiye istihdam sağladı.

Ancak neredeyse burada üretilen lokomotiflerden oyuncaklara, elektrikli aletlerden mobilyaya kadar hiçbir şey, uluslararası piyasalara ulaşamıyor, ulaşsa da rekabet edemiyordu. Çin'in komünist plancıları (Sovyetler Birliği'ndeki mevkidaşları gibi), maliyeti ne olursa olsun madenlere ve fabrikalara üretim kotaları koyuyorlardı. Lokomotifi Kanada'dan yarı fiyatına almak mümkün olsa bile Liaoning'de demiryolu donanımı üretimi devam ediyordu. Çin kapalı bir toplumdu. Hatta kapalı bir sistem bile denebilirdi. Fabrikalar, devlet politikasına göre üretim yapıyordu; işçilerinse iş garantisi vardı.

Çin'in ekonomik dönüşümü başladığında kuzeydoğu bölgesi geride kalmaya başladı. Mao'nun ölümünden sonra Pekin'de yönetime gelen ve Çin'in ekonomik potansiyelini dünyaya açan reformcular, piyasa ilkeleriyle, zarar eden sanayiye verilen devlet desteğini bağdaştırmakta zorlandılar. 1990 yılında Pekin-Tianjin bölgesinden kuzeye doğru seyahat

etmiş olsaydınız, Atlantik'in ve ABD'nin kuzeydoğu eyaletlerinde bazı bölgeleri anımsatan ağır sanayi manzaralarıyla (belki ABD'dekinden biraz daha büyükleriyle) karşılaşırdınız. Sübvansiyonlar azaldığında bazı fabrikalar bu yeni ekonomik düzene uyum sağlayıp rekabet edebildi. Ancak çoğu bunu yapamadı. Fabrikalar art arda kapanmaya başladı ve işçileri işsiz kaldı. İş güvencesi ve emeklilik beklentileriyle çalışırken ortada kalakaldılar. Pekin sübvansiyonlar ve toplumsal programlarla sorunu çözmeye çalışsa da, sorun o kadar basit değildi. İşçilerin neden güneye, hızla gelişen Pasifik Kıyısı taraflarına göç etmediğini sorabilirsiniz. Burada da batıdan gelen istekli köylülerle düşük ücretler için rekabet etmek zorunda kalacaklardı -buna pek de hazırlıklı değillerdi-. Bunun yerine binlerce kuzeyli işçi Rusya sınırını geçerek ticaret yapmaya ve inşaatlarda çalışmayla başladılar. (Bu durum Sovyetler Birliği çöküp inşaat projeleri durana kadar devam etti.)

2000'lerin başında durum liman şehri Dalian ve çevresinde biraz düzelmeye başladı, sonra kuzeye doğru yayıldı. Gelişen güneyde işçi maliyetleri arttıkça kuzeydoğudaki işçilerin düşük ücret beklentileri, Guangzhou ve Şenzen gibi yerlerdeki şirketlerin dikkatini çekti. Tayvanlı elektronik devi Hon Hai'nin bir alt kuruluşu olan Foxconn, 2010'da operasyonlarını güneydeki Guangdong eyaletinden kuzeydoğudaki Henan'a taşıdı, diğer teknoloji şirketleri de bunu izledi. Pasifik Kenarı "mucizesi" sonunda Çin'in kuzeydoğusuna ulaşmıştı.

Çin'in hızlı ekonomik yükselişi bazı ilginç verileri ortaya çıkardı. 2011'de Çin'de 130'dan fazla milyarder (ABD doları cinsinden) ve tahminen 900 bin milyoner vardı. Ancak 1,3 milyarlık nüfusundaki her altı insandan biri (yani 225 milyon insan) günde 1,25 dolara, yılda 450 dolara denk düşecek bir gelire sahipti. Onlara soracak olursanız bu mucize bir hayaldi.

Üçüncü siyasi-idari katman olan Özel İdari Bölgeleri ise nispeten yenidir. Bu kategori, Hong Kong'un 1997'de Britanya

yönetiminden Çin'e iadesi ve Makao'nun yönetiminin 1999'da Portekiz'den Pekin'e geçmesi beklentisi nedeniyle geliştirilmiştir (bazı iyimserler bunu Tayvan'ın ileride geri alınmasını tetikleyeceğini savunur.). "Tek ülke, iki sistem" fikri Hong Kong'un alındığı hafta çok muteberdi. Hong Kong Çin'e dâhil olacak, ancak Çin vatandaşlarına sunulmayan demokrasinin nimetlerini de elinde tutacaktı. ABC televizyonu ekibinden biri olarak o günlerde birçok İngiliz ve Çinli yetkiliyle Hong Kong'da röportaj yaptım. Bu tırnak içindeki ifadenin, iki taraf için farklı anlamlara geldiğini anlamıştım. İngiliz temsilciler, eski sömürgelerinde (Kuşkusuz İngilizler, burada kalışlarının son anına kadar, Hong Konglular "Temel Kanun"un gereği anayasaya kavuştuğunda, onları buna yönelik olarak eğitmemişlerdi.) kalıcı bir demokratik sistem tasarlamışlardı. İngilizlere göre, başlangıçta Pekin tarafından atanan bölge baş yöneticisi eninde sonunda Hong Konglu seçmenler tarafından seçilecekti. Çinli yetkililer ise bunu, uzun vadeli bir hedef olarak görmek yerine, değişimi kolaylaştırıcı bir unsur olarak görüyorlardı. Onlara göre halk, hayatta demokrasiden daha önemli şeyler olduğunu anlayacaktı. 12 Eylül 2004 seçimleri bunu doğrular nitelikteydi. Pekin rejimi Özel İdari Bölge'nin liderinin doğrudan seçilmesinin söz konusu olmadığını açıkça belli etmişti. Hong Kong'daki Pekin yanlısı aktivistler, demokrasi yanlısı adayların itibarlarını lekelemek için saldırgan bir karalama kampanyası yürüttüler ve oylama Pekin yanlısı partilerin lehine sonuçlandı. Aslında, oy kullananların çoğunun demokratik özgürlüklerden ziyade ekonomik şartları önemsediği anlaşılıyordu.

Şekil 8-3'e bir kez daha bakarsanız, Çin imparatorluğunun bazı büyük parçalarının, ülkenin yönetim hiyerarşisinde 4. seviyeyi oluşturan "Özerk Bölge" olarak geçtiğini görürsünüz. Sovyetler Birliği'nin bir zamanlar sözde özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri gibi, Çin'in de sözde Özerk Bölgeleri vardır. Terminoloji bir iyi niyet geçmişini yansıtsa da işin aslı öyle değil-

dir. Başlangıçta Çin hâkimiyeti altında yaşayan, "Han" olmayan azınlıkları tanımak için kullanılmış, bu beş özerk bölge bazı ulusal yasalardan muaf tutulmuştur. (Örneğin azınlıklar, Deng Şiaoping'in getirdiği Sadece Tek Çocuk kuralına tâbi değildirler.) Öte yandan, kelimenin çağrıştırdığı manada bir özerklikleri de yoktur. Resmen 1965'te ilhak edilen Xizang (Tibet), Çin'in sömürgesi gibidir. Pekin'in katı yönetimi 1976'dan sonra yumuşadığı ve yağmalanan çoğu hazine geri getirildiği halde bağımsızlık taleplerine asla müsamaha gösterilmez. Çin'in halen zengin petrol yataklarının; nükleer silah, füze ve uzay programlarının bulunduğu Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Uygur ve diğer Müslüman topluluklar sıkı şekilde denetim altında tutulurken, hızla Çinlileştirilmektedir. Bağımsızlık yanlısı küçük bir hareket arada bir sabotaj faaliyetlerinde bulunduğunda, Çin buna şiddetle karşılık vermiştir. Batı uçta yer alan geleneksel Müslüman şehri Kaşgar'a yapılan yeni demiryolu, Pekin'in, bu özerk bölge üzerindeki hâkimiyetini vurgulayan kararlılığının sembolüdür. İç Moğolistan Bölgesi'nde de büyük göç dalgaları etnik dengeyi bozmuştur. Esasen, Moğolistan sınırının Çin tarafında yaşayan birkaç milyon Moğol'un haklarını tanımak için kurulmuş olan bu bölgenin kültürel görünümü, bugün büyük ölçüde Çin'e benzemektedir. Moğolistan sınırı yakınlarında Moğollar, hâlâ çadırları ve keçi çobanlarıyla bozkırlarda dolaşmaktadır. Diğer yerlerdeyse bu bölge artık, çiftlik köylerinin ve sanayi kasabalarının bölgesi haline gelmiştir. Ayrıca bölgede Çin nüfusu Moğol nüfusunun 4 katından fazladır.

Haritada görüldüğü gibi Çin'de iki özerk bölge daha vardır. Bunlar İç Moğolistan Özerk Bölgesi'ne komşu Ningşia Hui Özerk Bölgesi ve en güneyde, Vietnam sınırı ile Guangdong Eyaleti arasındaki Guangksi Zhuang Özerk Bölgesi'dir. Ningşia Hui Özerk Bölgesi, İslam, 7. ve 8. yüzyıllarda Çin'in batısına ulaştığında İslam'ı kabul eden Çinlilerin torunları olan Huilerin tarihî yurdu olması hasebiyle ilginç bir bölgedir.

Neredeyse 50 milyon nüfusa sahip Guangksi Zhuang Özerk Bölgesi, beş özerk bölge içinde açık ara en kalabalık olanıdır. Söylemesi zor ismindeki birinci kelime doğulu Çinlilere atıfta bulunur. İkinci kelime ise iç batıda baskın olan Tai halkıyla etnik bağları bulunan Zhuang halkıdır. Burada dağınık şekilde yaşayan çok çeşitli azınlıklar, Yaoca, Miaoca ve Dongcanın da aralarında bulunduğu geleneksel dilleri konuşurlar.

Elbette, Han Çinini çevreleyen bu özerk bölgeler kuşağı, imparatorlukta görülen azınlıkların çeşidini ve dağılımını yansıtmaktan uzaktır. Jilin'deki Korelilerden Hainan Adası'ndaki Li ve Miao halkına, Yunnan'daki Yi ve Dai halkından Qinghai'deki Tibetlilere kadar, çoğu Çin'in komşularıyla tarihî bağlara sahip yaklaşık 50 etno-dilsel grubu temsil eden azınlıklar, Pekin tarafından yönetilmektedir. Resmî olarak tanınan özerk bölgeler dışındaki azınlıklar için, azınlık haklarının tanındığı düzenlemeler yapılmış olmakla beraber, bunlar genellikle yetersizdir ve erozyona uğramıştır. Bir yanda Çin geleneklerinin tarihten gelen gücü ve son zamanlardaki ekonomik gelişmeler nedeniyle milyonlarca azınlık Han yaşama biçimi içinde asimile olurken, öbür yanda milyonlarca insan kültürlerinin başka bir kültür içinde eritilip yok edilmesine direnmekte; Budist, Müslüman veya benzeri hayat tarzlarını devam ettirmeye çalışmaktadır.

Elbette, istatistikler Çin İmparatorluğu lehinedir. Pek az azınlık grup Uygurlar veya Tibetliler gibi net şekilde tanımlanmıştır. Han olmayan etno-dilsel grupların çoğunun yaşadığı Güney Çin'in çoğu yerinde azınlık ve Çinlileştirilmişlerin arasındaki kültürel sınır oldukça değişken ve belirsizdir. Bazı tahminlere göre Çin nüfusunun yaklaşık yüzde 8,5'i azınlık olarak tanımlanabilir -Rusya'da azınlıkların oranı yüzde 19'un üzerindedir-. Bu noktada Çin'in nüfus verilerini göz önünde bulundurmak gerekir: 1,3 milyarlık nüfusun yüzde 8,5'i 110 milyondan fazla insan demektir. Aslında bu sayı, Rusya'nın geniş topraklarında barındırdığı azınlık nüfusunun neredeyse dört katıdır. Çin'in

komünist yöneticilerine, Sovyetlerdeki mevkidaşları gibi atalarından bir imparatorluk miras kalmıştır ve geçiş döneminde Çin'in imparatorluk zihniyeti hayatta kalmıştır.

BİR DEVLE YAŞAMAK

Süper güçlerin emperyal ihtirasları olur. Tarihçiler, tarihî coğrafyacılar, siyaset bilimciler ve diğer akademisyenler bu ihtirasların sömürgecilik çağından küreselleşme dönemine gelindiğinde nasıl değiştiğini incelerler: Sömürge edinme ve kontrol etme dönemi bitti ama hâkim olma dürtüsü başka yollarla devam etmektedir. Küresel çevre ülkelerde yaşayan milyarlarca insanın gözünde küreselleşme, merkezdeki güçlerin ekonomik, siyasi ve kültürel işgalinden ibarettir. Merkezî şehirlerdeki seçkin finans muhitlerinden banliyölerdeki güvenlikli sitelere küreselleşmenin günümüzdeki dışavurumu, eski tahakkümlerin yeni sürümü olarak görülmektedir. Bunun etnik kökenle ilgisi yoktur; tamamen güç ve ayrıcalıkla ilgilidir.

Avrupa sömürgeciliği ve Batı'nın Yeni Sömürgeciliği dünyayı dönüştürmüştür. Ancak söz konusu hadisenin tek örneği bunlar değildir. *New York Times Book Review*'ın 25 Temmuz 2004 tarihli nüshasında emperyalizmi tartışan bir grup ünlü kitap eleştirmeni, bunun temelde batıya ait bir olgu olduğunu ifade etti. (Sadece Çin'i değil, Japonya'yı da gözden kaçırmış olmalılar.) John Lewis Gaddis, ABD'den "kalan son imparatorluk" diye bahsetti. Tabii, bu uzmanlardan hiçbiri coğrafyacı değilse de, aralarındaki görüş alışverişi insanı irkiltecek nitelikteydi. Kayıtlara göre bunlardan hiçbiri, diğer "Batı" imparatorluğu olan Sovyetler Birliği'nin 15 yıl önceki çöküşünü öngörmemişti; Hepsi de Çin'in imparatorluk emelleri olmadığı hususunda hemfikirdiler.

Ros Terrill'in, *The New Chinese Empire*[8] adlı kitabında belirttiği üzere Çin, hem imparatorluk ürünü bir ülkedir, hem de bir millet olarak, mevcut sınırlarının ötesinde hâlâ nüfuz alanı olarak gördüğü bölgelerde vermiş olduğu kayıpların farkındadır. Çin'in son imparatorluk hanedanı ciddi şekilde zayıflatıldığında, dış güçler onlara, Çin'in bugünkü liderlerinin tanımadığı sınır anlaşmaları dayattılar. Örneğin, Çin'deki haritalar Hindistan'daki Arunaçal Pradeş eyaletinin kuzeyini Çin toprağı olarak gösterir. Son yıllarda özellikle Butan'ın hemen doğusunda yer alan Tawang adındaki küçük bölge, Çin yayılmacılığının hedeflerinden biri olmuştur. Bunun gerekçesi oldukça çarpıcıdır: Buradaki halk Budist'tir ve Çin hem Tibet'i hem de Çinghay'daki Budist toplulukları yönetmektedir, o halde açıkça Hindistan'da olmasına rağmen buradaki Budist topluluğu da yönetmelidir. Çin'in, bugün Rusya'nın kontrolü altındaki "çalınmış topraklardan" ve istikrarsız Keşmir sınırından, Doğu ve Güney Çin Denizi'nin adaları ve sularına kadar Çing döneminden kalan bitirilmemiş işleri mevcuttur (Bkz. Şekil 8-2). Moğollar, İç Moğolistan Özerk Bölgesi'ndeki Moğol-Han ihtilafını her duyduklarında güneye doğru endişeli gözlerle bakmaktadır.

Tüm bunlar ne şaşırtıcı ne de ürkütücüdür. Çinliler, Tibet, Sincan ve İç Moğolistan'daki kötü yönetimlerinin ortaya çıkardığı muhalefeti kabul etmeme eğilimlerine rağmen, sıklıkla, imparatorluk emelleri olmadığını söylerler. 2011 yılında Güney Çin Denizi'ndeki adalar üzerindeki iddialarla ilgili Vietnam'la müzakere edip imzaladıkları anlaşma, çatışmaktan kaçınma arzusunun açık bir göstergesidir. 2011'in sonunda Myanmar'ın "sivil" generalleri daha bağımsız bir yol izlemek istediklerinde, Çin, uzun zamandır büyük yatırımlar yaptığı fiilî sömürgesinin bu hareketini en azından görüntüde destekledi. Moğollar korksa da, Çin hiçbir zaman Çing dönemine

---

8 İng. "Yeni Çin İmparatorluğu"

dönmek isteğini açık şekilde göstermedi. Eğer mevcut siyasi şartlar devam eder de Çin'in iç demografik ve ekonomik sıkıntıları artarsa toprak yayılmacılığının devam etmesi pek muhtemel görünmemektedir.

Çoğu ülkenin komşularıyla toprak konusunda anlaşmazlıkları vardır. Bu, taraflardan biri daha güçlüyse gerçek bir sorun teşkil eder. ABD Batı Pasifik'te Japonya'dan Avustralya'ya, Filipinler'den Tayland'a uzun yıllardır dengeleyici bir unsur olmuştur. ABD'nin Japonya'yla İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ilişkileri, orada demokrasiyi teşvik etmiş ve 21. yüzyılın en büyük ekonomik başarı hikâyelerinden biri için gerekli şartları oluşturmuştur. Amerikan Ordusu'nun varlığı, Güney Kore'yi korumuş, Tayvan meselesinin çatışmaya dönüşmesini engellemiş, küçük adalara yönelik gerginlikleri yatıştırmış ve Kuzey Kore'nin nükleer ihtiraslarının gemlenmesine yardım etmiştir. Filipinler Hükümeti tam da mevcut politikanın devam edip etmemesini tartışırken, Pinatubo Dağı'nın patlayarak Luzon Adası'ndaki hava ve deniz üslerini yok etmesiyle sona eren, ABD'nin Filipinler'deki 1991'e kadarki askerî varlığı, Güney Çin Denizi'ndeki deniz gerginliklerinin yatışmasında rol oynamıştır. Ayrıca, Washington'ın Singapur'la olan yakın ilişkileri, bu jeopolitik çerçevenin başka bir unsuru olmuştur.

Fakat zaman değişti ve bu değişimse hiç olmadığı kadar hızlı görünüyor. Çin'in çevresi nispeten sakinken, Amerikalı liderler Japonya ve Güney Kore'deki Amerikan kuvvetlerinin yer değiştirmesi veya kısmen geri çekilmesi seçeneklerini tartışırken dahi (Başkan Obama 2012 yılında Okinawa'dan 10 bin askerin çekilmesi planını açıkladı), başka sorunlar gündeme gelmektedir. ABD, dünyanın rakipsiz askerî süper gücü olmaya devam ederken, Çin ordusu hızla modernleşerek büyümektedir. Üst düzey askerî toplantılarda Çinli ve Amerikalı temsilciler arasında birtakım esaslı bakış açısı ve görüş

farkları ortaya çıkmıştır. Japonya'nın, Kuzey Kore'nin nükleer programına ve füze denemelerine karşı füzesavar sistemini güçlendirmesi Çin'de tedirginlik yaratmaktadır. Çinli liderler sıklıkla Doğu Asya'daki Amerikan varlığı ile Pasifik'in Amerika tarafında yetersiz Çin varlığı arasındaki asimetri hakkında yakınırlar. Fakat artık bu da değişmektedir. Ve bu değişimi yönetirken, Amerika ile Çin arasındaki uyumsuzluğun, artarak kontrol dışına çıkmasını ne pahasına olursa olsun önlemek, Pasifik'in her iki tarafındakiler için de en yüksek öncelikli dış politika hedefi olmalıdır.

ÇİN'LE ULUSLARARASI ORTAMDA KARŞILAŞMAK

Çin'e bir defa bile gidip çok kısa bir süre sonra geri dönseniz, insanlık tarihindeki en büyük bayındırlık projesi olarak nitelenen dönüşümün hızına ve ölçeğine şaşarsınız. Köprüler, tüneller, süper otoyollar, havalimanları, elektrik santralleri, hızlı trenler, gökdelenler, fabrikalar, alışveriş merkezleri, liman tesisleri, barajlar... Hepsi çok şaşırtıcı ve bazen de bunaltıcıdır. Çinliler tabii ki tüm zorlukları teknolojileri ve devasa projeleriyle aşabileceklerine inanıyorlar. Üç Boğazlar Barajı, Çinlilerin bugünlerde sıklıkla atıfta bulunduğu "dünyadaki en büyük" başarıların, sadece bir örneğidir. (Hepimizin hatırlayacağı gibi, bu bir zamanlar Amerika'da da âdettendi.) Çinliler 2012 yılında hayallerin ötesinde bir başka proje geliştiriyorlardı: Dört büyük nehir sisteminden birinin kaynağının yatağını değiştirerek bir diğerinin havzasına aktarmak. Şangay'dan geçen Yangzı Nehrinin suyu bol bolken Pekin yakınlarında denize dökülen Sarı Nehir'in suyu azalmaktadır. Öyleyse neden (kaynağında Chang denen) yukarı Yangzı'nın yatağı değiştirilip Sarı Nehir beslenmesin?

Bu plan, fiziki ve çevresel coğrafyacılara öylesine hayalî, öylesine inanılmaz, öylesine akıl almaz geldi ki, barındırdığı büyük belirsizlikler ve karanlık noktalar nedeniyle onu ciddiye almaya değer bulmadılar. Oysa Çin'de hiçbir dev proje başarılması imkânsız olarak görülmez. Bu, karşı çıkanların olmadığı anlamına gelmemelidir -bazı bilim adamları Üç Boğazlar Barajı projesine karşı çıkmıştır- ama eğer planlayıcılar projeyi kafalarına koyarlarsa yaparlar. Bu söylediğimi bir yere yazın; bu proje, içinde bulunduğumuz iklim değişikliği döneminde aşırı risklidir.[9]

Buradan ne ders çıkarmak gerekir? Çinliler, *İleriye Doğru Büyük Sıçrayış* tasarımına yeni bir anlam vererek *Pasifik Kenarı*'nı dönüştürdüler (bu kez Maoculuğun sebep olduğu zayiatlar olmadan). Artık yeni hedefleri, dünyanın geri kalanıdır. Pasifik'in Amerika tarafında Çinlilerin olmadığı günler artık geride kaldı: Panama Kanalı'nın her iki ucundaki limanları işletmek ve yenilemek üzere anlaşma yaptılar, bir gün Brezilya'dan tünel ve köprüleri aşarak Peru'ya gelecek olan malları yönetmek üzere Peru'nun Callao Limanı'nda tesisler inşa ediyorlar, Şili'nin en büyük ticari ortağı durumundalar, bir zamanlar Tayvan'ı destekleyen Karayip ülkelerinin sadakatini satın alıyorlar, Venezüella ile bağlarını güçlendiriyorlar, Kanada petrolünü satın alıp Britanya Kolombiyası kıyısında terminaller inşa etmeyi teklif ediyorlar. Çin ileriye doğru sıçrarken bile dünyanın her yerine yayılmış olan Çinliler, emtia, madenler ve geniş arazileri satın alıyor, demiryolları ve yollar inşa ediyor, boru hatları döşüyor ve stratejik bağlantılar kuruyorlar.

Bunun, sömürgeciliğin iktisadi coğrafyasını incelemiş olan birine tanıdık gelmesi gayet normal, zaten pek çok gözlemci Çin'in küresel faaliyetlerini Avrupalı sömürgeci güçlerle kıyaslıyorlar: Çinliler, Afrika'da bazen "yeni sömürgeciler"

9 İnsan, ülkemizde son yıllarda birbiri ardına açıklanıp borç parayla hayata geçirilmeye çalışılan "çılgın projeler"le ilgili çevresel ve fiziksel risk analizlerinin yapılmış olduğunu ummak istiyor.

olarak nitelendirilmektedir. Sömürgeci güçler gibi Çinliler de hammadde satın alıp Çin'e götürmektedir. Örneğin, eski bir Portekiz sömürgesi olan Angola'nın, satın aldığı petrolden dolayı en büyük ticari ortağıdır. Çin, bakırın en önemli emtia olduğu Zambiya ekonomisinde de önemli bir oyuncudur. Tanzanya'da ise (evvelce Çinlilerce yapılmış olan) TanZam demiryolunu onarmaktadır. Çin, Sudan'ın (yine, petrolde) en büyük müşterisidir. Güney Afrika'nın hem ithalat hem ihracatında önde gelen ülkelerden biridir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin ihracatının yarısı Çin'e yapılmaktadır. Evvelden beri bağımsız olan ülkelerin de Çin'le ticari ilişkileri benzer durumdadır. Çin, Avustralya'nın en önemli ticaret ortağıdır. Gerçekten de, gelişen Avustralya ekonomisinin itici gücü Çin'dir. Çin, Brezilya'nın da hem en büyük müşterisi hem de en büyük tedarikçisi haline gelmiştir.

İş, petrol ve diğer hammaddelerle bitmiyor. Çinli yatırımcılar, tasarruflarındaki büyük fonlarla arazi kapatıyor, uzun vadeli kiralıyor ve çiftçilerle uzun dönemli üretim anlaşmaları imzalayarak üreticileri uzun dönemli taahhüt altına alıyorlar. Çinliler bu konuda o kadar hırslılar ki, bazı ülkelerde yabancıların doğrudan toprak sahibi olmaları ve uzun dönemli kiralamaları zorlaştırılmaya başlandı. Çinliler, Filipinler'de 1,2 milyon hektarlık tarıma elverişli araziyi uzun dönemli kiralayarak, dünya çapında dikkat çeken bir "toprak gaspı"na imza atmıştır. Arjantin, Brezilya ve başka birkaç ülke satın almaya kısıtlama getirirken, kiralamaya hâlâ izin vermektedirler. Arjantin'de 2010'da Çinli bir grup 200 bin hektarlık ekilebilir arazi almaya çalışmış, en sonunda araziyi kiralayabilmiştir. Öte yandan Madagaskar'dan Laos'a, Kazakistan'dan Kolombiya'ya milyonlarca hektarlık ekilebilir arazi Çinlilerin kontrolüne geçmektedir.

Bunun sonuçları ise biraz karışıktır. Bazı iktisadi coğrafyacılar Brezilya'nın Çin'le olan ilişkisini yeni sömürgeciliğin bariz bir örneği olarak nitelemektedir: 2010 yılında

Brezilya'nın Çin'e ihracatının yüzde 80'i hammaddelerden oluşurken, Çin'den ithalatınınsa neredeyse tamamı mamul ürünlerdir. Bu durum, Brezilya'nın kendi sanayisine büyük zarar vermektedir. Öte yandan, artan soya fasulyesi ticareti yüz binlerce çiftçiyi yoksulluktan kurtarmıştır.

Çinliler ve yerli halk arasındaki ilişkiler de yeni sömürgeciliğin izlerini taşımaktadır. Çinli girişimciler ticaret şartlarını kontrol etmekte, yerli halksa çalışmaktadır. Elbette Çin firmaları şartlar uygun olduğunda büyük miktarda Çinli işçi de çalıştırmaktadır. Örneğin Afganistan'da, Amerikalıların koruduğu, dünyadaki en büyük bakır yataklarından birinde yüzlerce Çinli işçi çalışmaktadır. Çinli işçiler, Zambiya'da bakır madenlerinde çalışmak üzere getirildiklerinde, yaşanan sürtüşmeler şiddet olayları ve sabotaja dönüşmüştür. Aslında, Çinli işçi ve yatırımcılar Avrupalıların -Afrika'da, Güney Amerika'da veya başka bir yerde- yaptığı gibi yerli halkla karışmamıştır. Çinliler, isterse Vietnam'da, Myanmar'da, Tanzanya'da veya Brezilya'da olsun, genellikle yerel halktan uzak, kendi yerleşkelerinde yaşamayı tercih ederler.

Denize, karaya, şehirlere, kırsal kesime, madenlere ve çiftliklere, nereye bakarsanız bakın; Çin'in küresel mevcudiyetini açıkça görürsünüz. Yeni Zelanda'daki koyun yetiştiriciliği endüstrisi, Çinlilerin süt üretimi için otlakta sığır yetiştirme arayışı karşısında giderek küçülmektedir. Ki bu süt de süt tozuna dönüştürülüp Çin iç piyasasında satılmaktadır. Çinli bir girişimcinin, 2011 yılının ortalarında İzlanda'da, ülke yüzölçümünün yüzde 0,3'ünü almaya kalkması haberlere konu olmuştu. Bahse konu arazi küçük görünse de, ABD ile mukayese edildiğinde, bu oran Massachusetts'in yüzölçümüne denk gelmektedir.

Bazı araştırmacılar Çinlilerin gayretkeşliğini, daha fazlasını, yani dünya egemenliğini istediklerine yormaktadır. Martin Jacques *Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor* adlı kitabında, kökeni bir medeniyete dayanan devletlerin en

önemlisi olan Çin'in -kitabın İngilizce orijinalinin alt başlığında belirtildiği gibi- Batı dünyasının sonunu getireceğini ve yeni bir küresel düzeni ortaya çıkaracağını savunmaktadır (Jacques 2009). Burada esas konu, bunun ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğidir: Savaş çıkmayacağını varsayarsak Çin'in önlenemez yükselişi, en son Irak ve Afganistan'da görülen tür hareket özgürlüğüne alışkın ABD ve Batı dünyasını sınırlayacak ve engelleyecektir. Elbette, bunlardan hiçbiri henüz durumu soğuk savaş aşamasına getirmemiştir. Ancak 21. yüzyılda Amerika'nın tek yanlılığa, tepkiselliğe ve misyonerliğe yönelik eğilimi, bunun ortaya çıkmasına katkıda bulunabilecek şartları yaratmaktadır. 20. yüzyıldaki Soğuk Savaş sırasında her iki taraf da diğerinin kötü niyetinden emindi. İki taraf da diğerini ahlaki açıdan haksız görüyordu: Komünistler kapitalizmin eşitsizlikleriyle ilgili ne düşünüyorsa kapitalistler de ateizm ve "kötülük imparatorluğunun"[10] baskıcılığıyla ilgili aynı şeyi düşünüyordu. Ve böylece, çoğu Amerikalı için nahoş bir sürpriz olarak, bir zamanlar küresel istikrarın garantörü olan bir ülkenin, birçok kişi tarafından, *Transpasifik Soğuk Savaş'ın* en muhtemel aktörü gibi görüldüğü günlere geldik.

ABD ve Çin böylesine bir çatışma kulvarında mı ilerliyorlar, eğer öyleyse bunu tahrik ve teskin edici faktörler nelerdir? Çin'in siyasi coğrafyasına tekrar bir göz atalım. Çin'in yayılmacı geçmişi ve emperyal bugünü, komünist ve otoriter yönetimi, korkunç insan hakları karnesi, demografik yapısı -tek çocuk politikası on milyonlarca erkek fazlasına, nüfusta dengesizliğe neden olmuştur- dünyadaki en büyük orduya sahip olması, hızla yükselen milliyetçiliği, petrol de dâhil küresel hammadde talebinin giderek artması, Japonya ile bozuk ilişkileri, Tayvan ile ilgili tasavvurları, terör geçmişine ve nükleer amaçlara sahip komünist komşusu Kuzey Kore'nin yarattığı sorundaki rolü,

---

10 İlk defa ABD eski Başkanı Reagan 1983 yılında Sovyetler Birliği'ni bu şekilde nitelemişti.

tahrik edici faktörler olarak sayılabilir. Teskin edici faktörlerse Çin'in -Sovyetler Birliği'nin aksine- komünist sistem veya ideolojisini (özel idari bölgeler ve Tayvan dışında) yaymaya çalışmaması, toplumda tamamen laik düzeni benimsemesi, İslami terör hakkında ABD ile benzer endişeleri taşıması, ekonomik kalkınmaya açık olması, komşularıyla bazı sınır meselelerini halletmiş olması ve denizlerde uzak mesafeli ve geniş kapsamlı hak iddialarından vazgeçmiş olmasıdır.

Çin, yirminci yüzyıl boyunca, hâlâ açıklanamaz Soğuk Savaş dış politika kararlarıyla eski düşmanlara karşı eşsiz bir diğerkâmlığı birleştiren bir süper gücün egemen olduğu bir dünyada yükseliyor. Her ne kadar ABD, (Batı) Almanya ve Japonya'ya demokrasi getirmiş, Avrupa'ya büyük mali yardımlar yapmış, nükleer silahlara sahip Sovyetler Birliği'ni kontrol altında tutmuş ve Çin'in dünyaya tekrar açılmasını desteklemişse de, Washington da, Moskova gibi, Orta Amerika'dan Muson Asyasına baskıcı rejimleri destekledi; bu da Myanmar'ın generallerinin model demokratlar gibi görünmesini sağladı. Soğuk Savaş'ın bitişi böyle pek çok diktatörlüğün de sonunu getirdi. Ancak kısmen, Afganistan'da evvelce yapılan bir dış politika hatasının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkan İslami terörizmin oluşturduğu yeni tehdit, bugün yalnızca ana hatları görülebilen yeni bir koşullar dizisi yaratmıştır. Bugün ABD'nin, sözüm ona alışılmamış tek yanlı politikasıyla ilgili bir hayli endişe olsa da, aslında bu olgu yeni değildir. ABD Kyoto Protokolü veya yakın tarihteki başka anlaşmaları imzalamamış olabilir. Ancak bunlardan çok daha eski BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni veya 2000'den önceki başka pek çok sözleşmeyi de imzalamamıştır. Yeni olan, 2001 New York ve Washington terör saldırılarına tepki olarak ortaya çıkan dünya çapındaki Amerikan müdahaleciliğidir. Bunun yan ürünü olarak otoriter rejimle yönetilen ülkelere demokrasi getirmek veya kabul ettirmek için yürütülen tutarsız bir

kampanya ortaya çıkmıştır. (Tutarsızdır; çünkü Çin gibi daha güçlü rejimler veya Suudi Arabistan gibi Amerikan ekonomisi için önemli hammaddeleri sağlayan ülkeler bundan muaf tutulmaktadır) Bu bağlamda hem zalim bir diktatörü yıkmak hem de demokrasi getirmek gibi çift amaçlı 2003 Irak müdahalesi, oldukça kapsamlı sonuçlara yol açmıştır. Myanmar'daki generaller ve Kuzey Kore'deki despotlara göre Çin'in Asya'daki jeopolitik yükselmesi olumlu ve tam zamanında gerçekleşmiş bir gelişmedir. Çin'in, bölgedeki insan hakları sicili ve demokratik kurumları Amerikan kriterlerini karşılamayan diğer ülkelerdeki derinleşen ekonomik mevcudiyeti, ABD baskısını dengeleyici bir unsur olacaktır.

Tüm bu şartlar soğuk savaş için yeterli mi? Henüz değil, şayet Çin kamuoyunun düşüncesi üniversitede anlatılanlarla, basında ve internette yazılanlarla benzeşiyorsa, halk nazarında bu, yüksek bir ihtimal demektir. Amerika'nın Çin'i insan hakları konusundaki eksiklikleri nedeniyle eleştirmesi, kendi bünyesindeki ırk temelli sorunlar yüzüne vurularak tepki görüyor. Amerikalıların Çin'deki antidemokratik devlet sistemine dair yorumları, ABD demokrasisindeki aksaklıkların tenkitçi analizlerle ele alınmasıyla karşılık buluyor. Afganistan'a yapılan ABD müdahalesi konusunda kamuoyu desteği, Irak söz konusu olunca geniş çapta karşıtlığa dönüştü. Çin'de Güney Korelilerin bu harekâta katılmasını doğru bulmama, neredeyse herkesçe paylaşılan bir tavırdır. Söz konusu süreçte, tartışmanın ekseni ekonomiden siyasete kaymıştı. Bunun gelecek açısından çok da iyi bir gelişme olduğunu söyleyemeyiz.

Dünyadaki en kalabalık nüfusa sahip, büyük bir imparatorluğun varisi, dünyadaki en eski ve sürekli kültürlerden birinin muhafızı olan Çin, Amerikan süper gücünün hâkim olduğu bir dünyada daha fazla yer talep etmektedir. Çin, yeni bir dizi jeopolitik şartlar yaratarak böyle bir meydan okumayı gerçekleştiren ilk Batılı olmayan güçtür. 20. yüzyıl süresince

ABD ve Sovyetler Birliği devamlı nükleer çatışma riskinin gündeme geldiği Soğuk Savaşın içindeyken Armageddon[11] hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Çünkü bu, ideolojik açıdan tamamen zıt olsalar da, liderleri birbirlerini gayet iyi anlayan iki süper güç arasında bir mücadeleydi. Siyasetçiler ve askerî stratejistler kapalı kapılar ardında planlarını yaparken bile kültürel kapılar hiçbir zaman kapatılmamıştı. Amerikalılar Prokofiev ve Şostakoviç'in müziğini dinliyorlar, Rus balesi seyrediyorlar, Tolstoy ve Pasternak okuyorlardı; Ruslarsa Van Cliburn dinliyor, Hemingway okuyor, Amerikalı muhalifleri destekliyorlardı. Kısaca, bu kültürler içi soğuk savaş, faciayı engelliyordu. Çin ile ABD arasında çıkacak bir soğuk savaşın ortak zemini daha azdır. Böyle bir kültürlerarası soğuk savaşta ölümcül bir yanlış anlama riski, öncekiyle kıyaslanamayacak kadar fazla olacaktır.

Böyle bir soğuk savaşın önüne nasıl geçilebilir? Ticari, bilimsel, kültürel ve eğitimsel bağlar ve alışverişler ilk akla gelecek önlemlerdir: Bağlantılarımız ne kadar güçlü olursa, çatışmanın derinleşme ihtimali o kadar azalır. Biz Amerikalılar Çin hakkında mümkün olduğunca çok şey öğrenmeliyiz ki geçmişini, tecrübelerini takdir edebilelim; Çin'in Amerika ve Batı dünyası hakkındaki tavrının altında yatan tarihî ve kültürel gerçekleri idrak edebilelim. Çin bugün dünya sahnesinde önemli bir oyuncudur. Uluslararası arenada mevcuttur ve küresel bağlantılara sahiptir. ABD ve Çin arasındaki dünya gücü olma yarışına yol açan faktörleri kontrol altında tutmak, 21. yüzyılın en önemli jeostratejik meselesi olacaktır.

---

11 Kıyamet Savaşı

9
AVRUPA; OLUŞUM HALİNDEKİ BİR SÜPER GÜÇ MÜ YOKSA GELECEĞİN KÂĞITTAN KAPLANI MI?

Günümüzde birçok Amerikalının Avrupa'ya bakışı bazı çelişkilerle doludur. İkinci Dünya Harbi'nde İngiliz, Fransız ve diğer Avrupalı müttefiklerle yan yana savaşan eski kuşak tarihte kaybolup giderken, genç seçmenler, Avrupa'ya karşı eskisinden oldukça farklı görünen, daha temkinli bir bakışa sahiptir. Bilhassa Fransızlar, Irak savaşı öncesi ve sırasında Bush-Cheney müdahalesini desteklemeyerek beklentileri karşılayamamıştı. Buna tepki olarak bazı Amerikalılar, her gün ısmarlayıp yedikleri alafranga patates cipsini (french fries), özgürlük cipsi diye adlandırmaya başladılar. Almanlarsa, Yugoslavya'nın yıkılışı sırasında kendilerinden beklenen rolü oynayamamıştı (buna rağmen Alman birası popülerliğini korudu). Bir ABD Savunma Bakanı, İtalya, Fransa, Hollanda ve Almanya'nın oldukça uzağında, doğuda, "yeni" Avrupa'nın doğuşunu müjdelerken, "eski" Avrupa'yı kusurları nedeniy-

le kamuoyu önünde azarlamıştı. Amerikalı askerî liderler, Afganistan'daki harekâta katılan Avrupalı birliklerin çapının küçüklüğünden ve Avrupa devletlerinin bunlara verilebilecek görevlere koydukları sınırlamalardan duydukları üzüntüyü ifade etmişlerdi. Bir başka kızgın ABD Savunma Bakanı, 2011'de, eğer Avrupalılar NATO'ya daha güçlü finansal ve lojistik destek sağlamazlarsa, ittifakın anlamını kaybedeceği uyarısını yaptı. Her ne kadar liberaller, İngiltere'den Bulgaristan'a aşırı sağcı partilerin güçlenmesini eleştirseler de, muhafazakâr ABD seçmeninin gözündeki Avrupa, "sosyalist"ti. Yunanistan'ın aşırı şişkin kamu hizmet sektörü, iflas etmiş bütçesi, kargaşa içindeki sokakları ve Atlantik'in her iki yakasında risk oluşturan borçlarıyla başarısız devletin simgesi haline gelmesi, bu eski müttefike dair Amerikan endişelerini artırmaktaydı.

Gerçekte, farklı sebeplerle de olsa, birçok Avrupalının Avrupa'ya bakışı ikirciklidir. Yaklaşık üç kuşaktır Avrupalılar, onları hem birleştiren hem bölen sosyal, siyasi ve iktisadi güçlerin bileşiminin tutsağı halindedir. Avrupalılar size, o güne kadarki en büyük birleşmenin, halktan daha iyi bilen elitlerin, bürokratların ve hükümetlerin hayali olduğunu söyleyecektir. Bu hayalperestleri, ödedikleri vergilerin, önemini ve hedeflerini tam olarak bilemedikleri deneylere harcandığını görmekten nefret eden işçilerden ebediyen ayıran, kindar bir bölünmüşlüktür. Avrupa'da her ülke muhalif bir kesime sahip olmakla beraber, birçoğu kendini Avrupalı olarak bile görmeyen İngilizler, AB'ye en çok karşı olanlardır. Avrupa'nın ne olduğunu coğrafi olarak tanımlamak gitgide zorlaşmıştır. Avrupa, AB şemsiyesi altında birleşmiş bir grup ülkeden mi, yoksa Rusya'nın batısındaki ülkelerin hepsinden mi oluşur? Avrupa ülkeleri denince Rusya da bunun içinde midir?

DÜNYANIN MERKEZİNDE

Avrupa yüzyıllardır dünyanın merkezinde yer almıştır. Yeryüzünü kaplayan Avrupalı imparatorluklar, hem uzak hem yakındaki toplumları iyi ya da kötü yönde dönüştürmüştür. Avrupa başkentleri, uzaktaki kaynakları kontrol eden, ticaret ağlarının buluştuğu düğüm noktalarıydı. Milyonlarca Avrupalı anavatanlarını terk edip yeni ve eski dünyaya göçerek Amerika'dan Avustralya'ya yeni topluluklar oluşturdular. Küreselleşme, Amerikalılaşmak[1] manasına gelmeden çok önce, Avrupalılaşmak demekti.

Avrupa, zirai, sınai ve siyasi devrimler üreterek bunları, kendi çıkarlarını pekiştirmek üzere tüm dünyaya ihraç etti. Avrupa, sadece 20. yüzyılda iki kez dünya savaşı çıkardı. II. Dünya Harbi'nin ardından Avrupa'nın zayıflayan güçleri, kendilerine uzun süredir servet ve nüfuz sağlayan sömürgelerini kaybetti. Öte yandan komünist partiler ve komünizm hareketi Avrupa ülkelerini tehdit etmeye başladı. Bunun sonucunda kıta, Baltık Denizi'nden Adriyatik'e uzanan ideolojik bir demir perdeyle ikiye bölündü. Avrupa'nın doğusu Moskova merkezli komünizmin hâkimiyetine girerken, batısında liberal demokrasi ve piyasa kapitalizmi, ancak korkunç diktatörler sahneyi terk ettikten sonra ve Washington'ın hayati yardımlarıyla hâkim olabildi (Hitchcock 2002).

Batı Avrupa'nın ekonomik kalkınması ve Doğu Avrupa'nın sonunda komünizmi reddetmesi, Avrupa kıtası için geçen yarım yüzyıldaki en önemli olaylardı. Fakat başka bir hikâye manşet olmaya devam etmektedir. Avrupalı ülkeler, ekonomiden siyasete birçok alanda koordinasyonu ve uluslararası birleşmeyi hedefleyen benzersiz bir uluslarüstü deneye, kalkıştılar. Bu, bazı Avrupalı liderlerin, sonunda Avrupa Bir-

---

1 Americanization

leşik Devletleri'ni oluşturmasını umduğu bir deneydi. Böylece ABD'nin küresel hâkimiyetini dengeleyecek federal bir süper güç ortaya çıkmış olacaktı.

Muhtemelen sıradan Avrupalıların çoğu bu birleşme arzusunu paylaşmamaktadır. Fakat süreç, 60 yıl önce hayal edilebildiğinden çok ötelere ilerlemiştir. Bugün Avrupalılar arabalarını, Lizbon'dan Litvanya'ya, ulusal sınırlarda pasaport göstermeksizin sürebilir ve 17 ülkede[2] ortak para birimi olan avroyu kullanabilirler (2011 sonu itibariyle). Genişleme eğilimi halen devam eden AB'nin üye sayısı, 2004 yılında tarihindeki en büyük genişlemede, 10 yeni üyenin katılımıyla 25'e, 2007 yılındaysa Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliğe kabulüyle 27'ye çıkmış, böylece doğu sınırları Karadeniz'e ulaşmıştır. Genişleme süreci bununla bitmemiş, Yugoslavya'nın yıkılmasıyla kurulan devletlerden Hırvatistan 2012 yılında AB'ye üye olmuş, diğerleriyse aday olarak ortaya çıkmıştır. AB bütün kusurlarına rağmen, üyelik adaylarını cezbetmeye devam etmiştir.

GÜÇLÜ VE ZAYIF YANLAR

Avrupa, liderlerinin uluslarüstü süper güç olma tutkusunu gerçekleştirebilecek mi? Haritaya bakıldığında Avrupa, Avrasya ana kıtasından batıya doğru uzanan yarımada çıkıntıları halinde gözükür. Harita ölçeğine bakıldığında Avrupa'nın ne kadar küçük olduğu; yüzölçümünün, ABD'nin Mississippi batısında kalan kısmından pek de büyük olmadığı görülecektir[3] (Texas Almanya'nın neredeyse iki mislidir, İngiltere yaklaşık Oregon kadardır). Avrupa'nın arazi yapısı hiç de tekdüze değildir. Yarımadalar, irili ufaklı adalar geniş ve dar denizlerle

---

2 Bugün 19 ülke avro bölgesindedir.

3 Avrupa Kıtasının yüzölçümü ABD'nin yüzölçümünden birazcık büyük olup 10.180.000 km^2'dir; ABD ise 9.883.537 km^2'dir.

yan yanadır. Avrupalılar, burada yerleştikleri günlerden beri boğazlar, kanallar, körfezler ve nehirler boyunca karşılıklı olarak birbirlerine gözlerini dikip bakarlar.

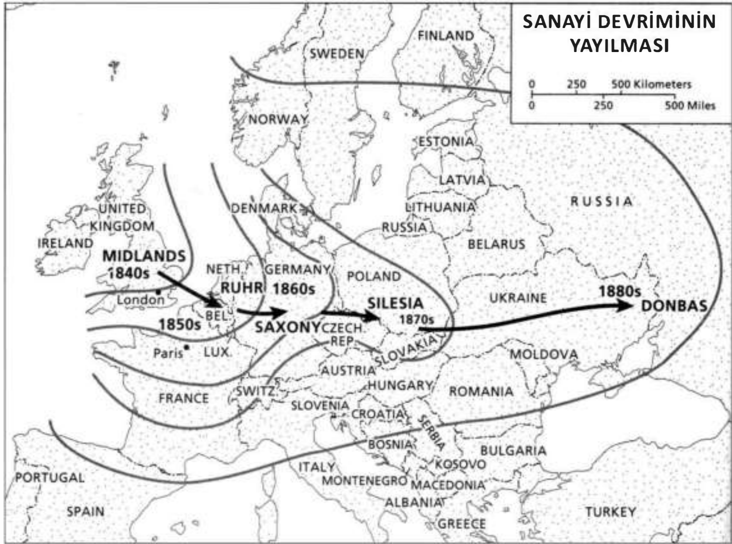
Buradaki yerleşim, Wisconsin Buzullaşması sırasında yaşanan gayrimuntazam ısınma, ilk modern insanların Avrupa'nın değişken ikliminin zorluklarına dayanmalarını mümkün kıldığında, doğudan dalgalar halinde geldi. Bu istila başlangıçta yavaştı. Fakat homo sapiensler, neanderthal atalarının yapamadığını yaptı: Avcı-toplayıcı yaşam tarzlarını göçen ren geyiklerini takip etmekle mezcettiler ve iklimsel soğumaya uyum sağladılar. 40 bin yılı aşkın süredir Avrupa'da yaşayan modern insanlar, en soğuk dönemlerde İtalya ve İberya'ya inerken, havalar ısındığında kuzeye doğru yayılmışlardır. Fakat asıl nüfus patlaması, hâlihazırdaki buzularası dönemde yaklaşık 12 bin yıl önce başlamış ve sadece kısa süreli Genç Dryas[4] soğukları süresince kesintiye uğramıştır. Göçmenler Avrasya'nın iç bölgelerinden dalgalar halinde, batının sıcaklığına, kıyılardaki ada ve yarımadaların sağladığı güvenliğe doğru hareket ettiler. Gelirken, en eski kalıntılarına İngiltere ve İrlanda'nın batı kıyılarında rastlanan, farklı kültürleri ve çeşitli dilleri de beraberlerinde getirdiler. İlk gelenlerin izlediği bazı güzergâhlar, örneğin, dilleri çevrelerindeki hiçbir toplumla benzeşmeyen Basklıların bugünkü Fransa İspanya sınırındaki yurtlarına nasıl geldikleri, belirsizdir, hiç kimse bilmemektedir. Macarlar, Estonyalılar ve Finlerin hangi mahreçlerden gelip, dillerini Avrupa'da yaşatmayı başardıkları henüz bilinememektedir. Fakat bunların en azından hangi dil ailesine mensup oldukları daha nettir. Gerçi, oldukça yeni bir çalışma, bu Ural dillerinin Japoncayla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir.

4 Genç Dryas, günümüzden 12.800 yıl önce başlayıp 11.500 yıl önce sona eren soğuk iklim koşulları ve kuraklığın jeolojik kısa dönemidir.

Bugün, İngilizce, Almanca, İspanyolca, Fransızca, Polonyaca ve Ukraynacanın da aralarında bulunduğu, Avrupa'nın hâkim dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin değişik lehçelerine aittir. Bu dillerin hâlihazır dağılımından kökenini kestirebilirsiniz. Flamanca ve İskandinav dilleri dâhil Cermen dillerini konuşanlar, batıya doğru, Kuzey Avrupa'nın alçak topraklarına; güneyde Alp Dağları ile kuzeyde Baltık Denizi arasında kalan, Kuzey Denizi kıyılarından Rusya içlerine uzanan geniş ovalıklara yayıldılar. Daha sonra İngiltere ve İrlanda'yı istila ederek burada mukim Keltçe konuşanları sürdüler. Avrupa ısındıkça İskandinavya'ya, hatta İzlanda'ya yerleştiler. Modern İtalyanca ve Romence dâhil Latin kökenli diller, Akdeniz çevresine hâkim olan Roma İmparatorluğunu kurup büyüten ve kendi dilini fethedilen bölgelerde konuşulan diğer dillerle mezcedip kaynaştıran, Tiber vadisi halkının dili olan Latinceden tekemmül etmiştir. Roma-Akdeniz dünyasına geç gelen, Çekçe ve Bulgarca dâhil doğuda konuşulan Slav dilleri, uzun süre boyunca komşu Rusya'da geliştirilmiştir.

Avrupa'nın dil haritasıyla fiziki haritasını üst üste koyduğunuzda, bu toprakların niçin bir "Babil Kulesi" olarak kaldığını anlarsınız. İngiltere'ye kadar uzanan Kuzey Avrupa'nın alçak topraklarının mutedil yapısı hareketi ve etkileşimi kolaylaştırır. Avrupa'nın üç tarihsel gücü ve modern iktisadi güç merkezi olan İngiltere, Fransa ve Almanya burada yer alır. Lakin gerçek hayat, burada bile haritada görüldüğünden daha karmaşıktır. Konuşulan başlıca dillerde karşılıklı olarak anlaşmak mümkün değildir. Frizya[5] dili gibi küçük diller ve güçlü diyalektler karşılıklı anlayış ve münasebeti engellemektedir. Alp sisteminin hâkim olduğu yüksek rakımlı bölgelerde etkileşime mani olan fiziksel engeller, yalıtılmışlığa ve yaygın kültürel bölünmüşlüğe yardım eder. Yaklaşık Wyoming

[5] Hollanda'nın kuzeyinde atlarıyla ünlü bir bölge

Şekil 9-1 Sanayi Devrimi 1840'larda, İngiltere'nin iç bölgelerinden doğuya doğru yayılmaya başlayarak, yaklaşık yarım yüzyıl sonra Ukrayna Rusya sınırındaki Donbas bölgesine ulaştı ve Avrupa'nın -ve bütün dünyanın- iktisadi coğrafyasını değiştirdi.

büyüklüğündeki Yugoslavya'da yıkılışından önce yaşayan 24 milyon kişi, 7 büyük, 17 küçük ölçekli dil konuşuyordu. Dağ silsilelerince ayrılmış birbirine komşu vadilerde yaşayan topluluklar, genellikle birbiriyle işe yarar bir temas kurmadan, dil ve gelenekçe ayrışmış durumdadır.

Bu bağlamda, Avrupa bütünleşmesinin mümkün olan en uç noktaya kadar ilerlemesi hayret vericidir. Avrupa'nın doğal çeşitliliği, kültürel çeşitliliğinden daha dar kapsamlı olmasına rağmen, kültürel çeşitliliğin sorun teşkil ettiği durumlarda ona fırsatlar sunar. Avrupa, Kuzey Denizi sahilinin düzlüklerinden Alplerin zirvelerine, Atlantik kıyılarının nemli ormanlık alanları ve bozkırlarından Karadeniz'in kuzeyindeki yarı kurak düzlüklere, doğal çevrenin sayısız örneklerini barındırır. Ada ve yarımadalardan oluşan batı kesim, kıtanın içerde kalan doğu kesimiyle aşırı derecede tezat oluşturur. Güneyde görü-

len kurak Akdeniz iklimi yerini, Kuzey Avrupa düzlüklerinde yıl boyunca süren nemli havaya, İskandinavya'da ise soğuk kış rejimine bırakır. Tarım ürünleri portakal ile zeytinden meyve ve sebzelere, tahıldan patatese kadar değişir. Atlantik'in sıcak ve nemli havası, ürün çeşidinin tekrar değişikliğe uğradığı kıtasal iç kesimlerde etkisini kaybeder. Avrupalılar, Romalıların Akdeniz'i bir ticaret yoluna dönüştürmesinden bu yana, binlerce yıllık bir ticari tecrübeye sahiptir.

Daha da ötesi, Avrupa belki küçüktür, ancak madenleri ve enerji kaynakları oldukça zengindir. İngiltere'nin kömür yataklarından Silezya'nın[6] demir madenlerine Orta Avrupa boyunca uzanan hammaddelerle dolu bir omurga, vakti geldiğinde Sanayi Devriminin itici gücü olmuştur (Şekil 9-1). Kadim Romalıların evvelce bildiği gibi, İspanya'dan İskandinavya'ya kadar, dağlar ve yaylalarda bakırdan altına kadar değerli maden cepleri bulunur. Avrupa haritasındaki her bir yer, yüzyıllardır, genellikle mahalli kaynaklardan temin edilebilen, özellikli ürünlerle tanınır. Bugün hâlâ "Newcastle'a kömür götürmek" deyimini kullanırız, lüks konutlarda "İtalyan mermeri"nin reklamını yaparız; uzun yıllardır Sheffield çeliğiyle, Detroit arabalarıyla tanınır. İsviçre saati, Hollanda peyniri, İrlanda keten kumaşı, Fransız şarabı, İsveç mobilyası, Finlandiya elektroniği gibi Avrupalılar tarafından yapılan birçok ürünün, dünya pazarlarında emsali yoktur. Avrupa ağır sanayii, trenler, gemiler, otomobiller, uçaklar, kamyonlar ve tanklar üretmiştir.

Bütün bunların gerçekleştiği Avrupa, fiziki olarak belki küçüktür, fakat milyonlarca göçmenin Yeni Dünya'ya gitmesinden sonra bile çok kalabalık bir yerdir. Amerikalılar, Avrupa'nın toplam nüfusunun ABD nüfusunun yaklaşık iki katı, neredeyse 600 milyon (2012) olduğunu idrak ettiklerin-

---

6 Silezya, Yukarı ve Orta Oder Nehri ile Yukarı Vistül Nehri boyunca ve Südet dağları ile Karpat dağları boyunca yer alır. Bugün büyük çoğunluğu Polonya sınırları içinde kalmaktadır.

de genelde şaşırırlar. Kalabalık Avrupa, özellikle batısındaki, nüfusunun % 90'ından fazlası şehir ve kasabalarda yaşayan birçok ülke, dünyanın en çok şehirleşmiş yerlerinden biridir. Londra'dan Roma'ya, Paris'ten Atina'ya Avrupa'nın büyük şehirleri, tarihî merkezlerinde, alandan tasarruf edilmiş sıkışık semtlerinde ve göçmen dolu varoşlarında, Avrupa'nın çalkantılı geçmişinin ve kargaşa içindeki bugününün izlerini taşır. Buralarda Amerikan şehirlerinin hovardaca banliyöleşmesine pek rastlanmaz, bu yüzden sahada yayılım nispeten sınırlı ve toplu taşıma oldukça etkindir. Fakat eski ve dar yollar ile verimsiz cadde düzeni şehir içi ulaşımı aksatır. Bu yüzden önemli yerleşimleri birbirine bağlayan otoyollar, dünyanın en uzun trafik kuyruklarına sahne olur. Buralarda otoyollar tarihî şehirlerin tıkanmış arterleriyle buluşur ve gelen araçların yavaşça dağılması düzinelerce kilometre uzunluğunda trafik kuyruğuna sebep olabilir.

Avrupa'nın nüfusu şehirleşmiş olduğu kadar yaşlıdır da. Avrupa ülkelerinin neredeyse yarısının nüfusu azalmakta, diğer yarısınınki ise oldukça yavaş şekilde artmaktadır. Büyük şehirlerde yaşayanlar, kırsal kesime göre daha az çocuk sahibi olmaya eğilimlidir. Ancak Avrupa'nın nüfus durgunluğuna katkıda bulunan başka faktörler de vardır. Geç yaşta evlilikler, yüksek işsizlik oranı, çocuk yetiştirmenin maliyeti ve diğer finansal belirsizlikler ile aile planlaması üzerindeki dinî kısıtlamaların çiğnenmesi gibi faktörler, nüfus durgunluğunun sebepleri arasındadır (Örneğin İtalya bütün Avrupa ülkeleri arasında sıfır nüfus artış hızına sahiptir). Bunun Avrupa'nın geleceği üzerindeki olası sonuçları sıkıntılıdır[7]. Yaşlıların ihtiyaç duyduğu sosyal güvenlik hizmetlerinin bedelini karşılayan, genç vergi mükelleflerinin sayısının azalması, Avrupa

[7] Aslında bu sorun gelecek sorunu olmaktan çıkıp güncel bir sorun haline gelmiş bulunmaktadır. Birçok Avrupa ülkesinde sosyal güvenlik hizmetlerinin hem kalitesinde hem de devletçe karşılanma oranında geriye gidiş vardır.

hükümetlerini bazı zor seçeneklerle yüzleşmek zorunda bırakmaktadır. Bütün bunlar dünyanın her yerinden devam eden göçmen akını ile birlikte değerlendirildiğinde, Avrupa'nın beklentilerinin neden karışık olduğu anlaşılır.

AVRUPA NEDİR, NERESİDİR?

Bu aptalca bir soru gibi görülebilir. Avrupa, şüphesiz İngiltere adası, İskandinavya, Yunanistan ve Polonya'dır; … fakat belki Moldova veya Beyaz Rusya değildir.

Bu, uzun ve muhtemelen nihayetsiz bir coğrafi tartışmadır. Avrupa'nın doğu sınırlarının nereden geçtiği, yıllardır tartışma konusudur. Rusya'nın Avrupa'nın bir parçası olup olmadığı, buradaki kilit sorundur. Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunun Sovyet uydusuna dönüştüğü, özellikle komünist ve komünist olmayan Avrupa'nın, hem ekonomik hem de siyasi yönden oldukça farklı yollar izlediği günlerde Rusya, birçok Avrupalı tarafından harici bir sömürgeci olarak görülürdü. Sovyet İmparatorluğu yıkılıp Rusya tecrübesiz bir demokrasi olarak ortaya çıktığında, Madrid'den Moskova'ya ve daha ötesine uzanan bir Avrupa vizyonu vardı.

Fakat problem tam da buydu. Eğer Rusya bir Avrupa ülkesiyse, o zaman Avrupa Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a; Londra'dan Vladivostok'a kadar mı uzanıyordu? *National Geographic Dünya Atlası*'nın sekizinci baskısını hazırlayan haritacılara göre öyle değildir (National Geographic Society 2005). Bu atlasın 71. sayfasındaki haritada, Asya ile Avrupa arasındaki umumi kabul gördüğü belirtilen sınır, Ural Dağları boyunca uzanıp Kazakistan'ın batısını boydan boya kesen, Hazar Denizinde batıya doğru karşıya geçip Kafkas Dağlarını takip eden ve müteakiben Karadeniz'den İstanbul Boğazına ulaşan yeşil bir hatla gösterilmiştir. Bu karmaşık

çalışmaya göre, Avrupa'nın doğu sınırları Ural Dağları ile örtüşmektedir ve hem Avrupa Rusya'sı hem Asya Rusya'sı mevcuttur. Hemen Uralların batısında yer alan Ufa şehri sakinlerine, kendilerinin Avrupa'da, fakat yolun biraz aşağısındaki Chelyabinsk'li hemşerilerinin Asya'da yaşıyor olması, muhtemelen oldukça garip geliyordur.

Coğrafi itibarı oldukça yüksek bir yayın olan *National Geographic Atlas*'ın milyonlarca okuyucusu bu görüşü ciddiye alıyor olmalılar. Fakat Avrupa'nın boyutlarıyla ilgili bu görüşün pek bir anlamı yoktur. Eğer Rusya Avrupa'nın bir parçasıysa, o zaman Avrupa İskoçya'dan başlayıp Büyük Okyanus'taki Sakalin Adasına kadar uzanır. Eğer değilse, o zaman Avrupa'nın doğu sınırı Rusya'nın batı sınırıyla örtüşür.

Bu son yaklaşımı kabul etmek için birçok sebep vardır. Rusya'nın coğrafi niteliklerinin ve önde gelen Avrupalı komşularıyla farklılıklarının bir listesi yapıldığında, ortalama bir Avrupa ülkesine kıyasla 100 kat daha büyük bir alanı kapladığı görülür. Rusya'nın nüfusu Avrupa'nın en kalabalık ülkesinin yaklaşık iki katıdır. Esas olarak enerji ihracatına dayalı ekonomisi de Avrupa ekonomilerine benzemez (alışverişlerinizde muhtemelen hiçbir Rus malı ürüne rastlamazsınız). Demokrasisi hâlâ kırılgandır ve otoriter alışkanlıkları devam eden iki komşusu, Ukrayna ve Beyaz Rusya üzerindeki tarihten gelen etkileri devam etmektedir. Buna rağmen Ukrayna'da bu konuda değişimin emareleri gözükmektedir. Rusya AB'nin potansiyel bir adayı olarak bile anılmamaktadır. Şüphesiz Rusya'nın şehirleri ve kültürel görünümü Avrupa'dan izler taşımaktadır, fakat bu, onun Avrupa coğrafyasının bir parçası olduğunu ileri sürmek için yeterli değildir.

Madem Avrupa'nın bölgesel sınırlarını konuşuyoruz, o halde güney sınırlarından bahsetmeden olmaz. Akdeniz'i, Romalılardan sonra meydana gelen olaylardan dolayı, Avrupa'nın güney sınırları olarak kabul etmek mantıklı görün-

mektedir. Batıya doğru hareket eden göçmenler bu bölgeye geldiklerinde Akdeniz'in güneyini takip eden bir rota izleyerek bugünkü Kuzey Afrika'ya yerleştiler. Burada, bölgeyi Avrupa yörüngesi etrafında dönüştürüp bütünleştiren, Roma bölgesel yönetimine boyun eğmek zorunda kaldılar. Roma'nın yıkılışı, İslam'ın bölgeye ulaşmasıyla Kuzey Afrika'nın Mekke'ye yönelişi dışarıda tutulursa, Kuzey Afrika'nın Avrupalılaşmasının gecikmesinin tek sebebi olarak görülebilir. Fransızlar, İspanyollar ve İtalyanlar sömürgecilik için Kuzey Afrika'ya geldiklerinde, bir zamanlar Roma'nın Mare İnternum[8] diye adlandırdığı Akdeniz, aşılamaz bir kültürel uçurumu temsil ediyordu.

Peki, bütün bunlar önemli midir? Kesinlikle. Çünkü Avrupa'nın parçası olmak demek, o ülkenin Avrupa'nın uluslararası ekonomik ve finansal kuruluşlarına erişebilmesi, Brüksel ve Strasburg'da temsil edilebilmesi, ortak güvenlikten ve komşularla işbirliğinin sonucu ortaya çıkan diğer birçok avantajdan yararlanabilmesi demektir. Avrupa adı bugün, bir kıtadan veya coğrafi bir bölgeden çok öte anlamlar ifade etmektedir. Bunlara ilaveten uluslararası fırsatlar ve ilerlemeyi de temsil etmektedir. Yine de hataya düşmeyelim: Avrupa'nın, kamuoyu tarafından bilinen kendine has sorunları vardır. İddialı birleşme programı ekonomik zorluklar ve siyasi ihtilaflar nedeniyle çatırdamaktadır. Fakat Avrupa'nın 50 ülkesi bir bütün halinde, müşterek verimliliği dünyada ilk üçe giren, temsilî hükümete sahip (Beyaz Rusya hariç), yaşam standardı dünyada en yüksekler arasında yer alan, toplumsal olarak gelişmiş, ekonomik olarak çok büyük, siyasi olarak olgun, istikrarlı devletler grubunu temsil etmektedir. Sadece birkaç ülke AB'ye girme fırsatını kullanmamıştır (Her biri kararlarını bir daha düşünen, İzlandalılar, Norveçliler ve İsveçliler bunu yapan küçük bir azınlığı teşkil etmektedir). Hâlihazır ekonomik kriz (2012)

8 İç Deniz

Şekil 9-2 Avrupa Birliği: Üyeler, üye olmayanlar, geçmiş ve gelecek

tersliklere sebep olsa da, büyük AB deneyimi devam edecektir: Üyelikten umutlu adayların sayısı git gide artmaktadır (Şekil 9-2). Hırvatistan'ın 2012'de 28. üye olarak katılmasından sonra, Sırbistan ve komşuları ile Ukrayna ve hatta coğrafi olarak Avrupa'da olmayan ülkeler -Gürcistan ve Türkiye[9]- bile üyelik umuduyla beklemektedir.

Çalkantılı savaş sonrası yeniden inşa döneminde Avrupa, yeniden tanımlanmıştır. Bugün Avrupa'da ortak para birimi yanında, AB pasaportu da yürürlüktedir. Yolcular bir AB havaalanına geldiklerinde, İngiltere, Fransa veya Almanya göçmen gişesine değil, AB vatandaşı olanlar ve olmayanlar halinde iki

[9] Yazar burada Türkiye'nin bir bölümünün coğrafi olarak Avrupa'da olduğunu ihmal ediyor.

farklı kuyruğa yönlendirilmektedir. Her bir üye ülkede millî bayrağın yanında, koyu mavi zemin üzerinde 12 yıldızı ile AB bayrağı da dalgalanmaktadır. Üye ülkelerdeki aşırı milliyetçiler bu durumdan mutsuz olabilir, ancak Avrupa, AB deneyimi başladığında hayal bile edilemeyen bir çokuluslu bütünleşmeyi başarmış durumdadır. İşte, buraya nasıl gelindiği bu bölümün konusunu teşkil etmektedir.

GEÇİMSİZ AVRUPA

2003 yılında İngiltere, Southampton'da bir yolcu gemisinin denize indirilme merasimi esnasında, Avrupa hakkında bir sunum yapmam istenmişti. Davetli yüzlerce beynelmilel dinleyicinin yaklaşık yarısı ABD'li, diğer yarısı da Avrupalıydı. Konuşmamda, Almanya'nın o zamanki ciddi ekonomik problemleri, Fransa'nın ABD ile Irak konusundaki çekişmesi, AB'nin genişlemesi ve avro hakkındaki beklentiler, AB tarihinde önemli bir yeri olan ve hazırlandığı sırada basında sıkça yer alan AB anayasası gibi konulara değinmiştim.

Çok uzun süren konuşmamda soru-cevap için zaman bırakmamış, ancak bir yorumu olan varsa, sonradan kürsüye gelmesini istemiştim. Bunun üzerine bazılarının oldukça sinirli olduğu görülen, yaklaşık bir düzine dinleyici bana yaklaştı. Grubun ortasındaki bir adam "Alman hükümetine karşı adil değildin!" diye bağırdı. Ben cevap veremeden başka biri, Fransa hakkındaki görüşlerimi sert sözcüklerle eleştirmeye başladı. "Hayır!" dedi bağıran Alman, "O, siz Fransızlar hakkında söylediklerinde tamamen haklıydı. AB'yi yönetmek istiyorsunuz, ama İngiltere size müsaade etmeyecek." Birkaç dakika içinde Avrupalılar kendi aralarında bir ağız dalaşına başlayarak benimle yaptıkları tartışmayı unuttular. Odayı sessizce terk ettiğimde tartışma hararetli bir şekilde devam ediyordu.

Bugünlerde ne zaman Avrupa'nın parçalı siyasal yapısına baksam aklıma hep bu olay gelir. Avrupa'nın mikro devletlerini (Monako, Andora, San Marino gibi) veya Cebeli Tarık, Grönland gibi devlet olmayan bölgelerini hesaba katmasanız bile, Avrupa'da hâlâ 40'ın üzerinde devlet vardır. Bu devletler karmaşası, dünyadaki herhangi bir diğer örnekten daha karışık bir siyasal mozaik meydana getirmektedir. Kıtanın bazı bölgelerinde, örneğin Hollanda-Belçika sınırında, bir ülkeye ait küçük araziler, bütünüyle diğer ülke topraklarınca çevrilmiştir. Avrupa'nın siyasal haritası yüzyıllar süren çatışma ve düzenlemelerin bir mirasıdır.

Fakat çatışmalar henüz bitmemiştir. İspanya'daki Basklı ayrılıkçılar, bağımsızlık iddialarını desteklemek maksadıyla, yakın zamana kadar, hükümet üyelerini, yargıçları ve polisleri öldürmüşlerdir. 1990'larda, aralarındaki çatışmalarda yüz binlerce insan ölmüş,[10] Hristiyanlarla Müslümanlar, Sırplarla Hırvatlar Yugoslavya'nın tarihî mirasının çoğunu tahrip etmiştir. Daha birkaç yıl öncesine kadar, Kuzey İrlanda'daki Katolik ve Protestanlar sanki 16. yüzyıl sona ermemişçesine çatışıp birbirlerini öldürmekteydi. Korsikalılar, Fransızlara karşı bağımsızlık davalarını desteklemek için teröre başvurmuştur. Çoğu yerel çaptaki diğer hareketler, doğasında çatışmaya yol açma potansiyeli taşımaktadır. Karadağ, Şubat 2005'te, Sırbistan'dan ayrılmayı müzakere etmek için başarılı bir girişimde bulundu. Kosova'nın 2008 yılında Yugoslavya'dan ayrılması ise gerginliğe ve bir miktar şiddete neden oldu. Siyasi statü gerginlikleri, kültürel meseleler veya tarihî haksızlıklar (genellikle üçünün bir miktar karışımı) birçok Avrupa ülkesini hâlâ uğraştırmaktadır (Şekil 9-1).

---

10 Burada yazarın yine "Batılı Sömürgeci" zihniyetinin bir yansıması görülmektedir. Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde Müslüman Boşnaklar ortak devletten en son ayrılan ve bağımsızlık ilan eden taraf olmuş; kendilerini hâkimiyeti altına almaya çalışan Sırp ve Hırvat etnikçiliğine karşı varoluş mücadelesi vermiştir.

Avrupa bir yandan kültürlerin birbiriyle kaynaştığı bir pota iken diğer yandan içinde çatışmaların kaynadığı bir cadı kazanıdır. 20. yüzyılda dünyayı iki kez savaşa sürükleyen Avrupa, bu savaşların her ikisinde de kitle imha silahlarının kullanılmasına sebep olmuştur (birincide kimyasal gaz, ikincisinde atom bombası). Her iki savaşın ardından savaşan taraflar "bir daha asla" demiş olsalar da, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde bu sözlerini tutma fırsatını kaçırmışlardır. Avrupa'da asla, asla denilemez.

Bu arka planın aksine, Avrupa'nın tarihî engellerinin ve düşmanlıklarının üstesinden gelmesi sadece Avrupalılar için değil, dünyadaki diğer devletler ve milletler için de umut vericidir. Avrupalılar yıllardır, işbirliğinin önündeki engelleri azaltmaya ve insanların, ürünlerin ve paranın serbest dolaşımını kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Devletlerin egemenliklerinin bir kısmını ortak yarar adına gönüllü olarak devrettikleri AB tecrübesi, dünyanın en büyük uluslarüstü deneyimidir. Burada alınan dersler dünyanın diğer bölgelerinde memnuniyetle uygulanmaktadır. Bugün dünyanın yaklaşık 200 ülkesi arasında, bazen işlevleri birbiriyle örtüşen, 40 civarında uluslarüstü kuruluş mevcuttur. Bunlardan bazıları NAFTA[11] gibi belirli bir maksada hizmet ederken, Afrika Birliği ve Rusya önderliğindeki, varlığı neredeyse unutulmuş Bağımsız Devletler Topluluğu gibi bazıları da, henüz önemli bir etkinlik gösterememiştir. Amerikalıların NAFTA'dan çıkarması gereken ders, uluslarüstü işbirliklerinin faydalarının olduğu kadar bedellerinin de olduğudur. NAFTA kurulur kurulmaz Amerikalıların işlerini Meksikalılara kaptırmaları siyasi kampanyaların gündemine oturmuştur. Sonuçta NAFTA, AB değildir. Avrupalılar kendi birliklerini işler kılmak için, iş güvenliğinden daha fazlasından vazgeçmişlerdir.

[11] Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) gelmiş geçmiş en kötü ticaret anlaşması olarak niteleyen Trump, örgütün geleceğini de tartışmaya açtı. NAFTA'nın yeniden ele alındığı görüşmelerin ilk turu, ABD'nin aşırı istekleri ve kısıtlayıcı politikaları masaya getirmesiyle sonuçsuz kaldı.

TRUMAN PLANI

Avrupa'nın birleşmesi hareketinin hayata geçmesini sağlayan şeyin Amerika'nın cömertliği olduğu unutulmamalıdır (bazı Avrupalılar her zaman hatırlamaz). Başkan Harry Truman'ın Dışişleri Bakanı George C. Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmada, ABD'nin, Avrupa'nın toparlanması için muazzam bir yatırım yapması önerisinde bulundu. Bu, bütünüyle fedakârlıktan kaynaklanan bir öneri değildi. Amerikan yönetimi Demirperde'nin batısındaki Avrupa ülkelerinde yönetimin komünist partilere geçmesinden korkuyordu. Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapmanın birçok siyasi getirileri de olacaktı. Marshall Planı'yla (Belki Truman Planı denmesi daha doğru olabilir), Demirperde'nin ötesinde kalanlar da dâhil Avrupa ülkelerinden, ABD tarafından finanse edilecek dört başı mamur bir kalkınma planı sunmaları istendi. Sonradan, mağlup (Batı) Almanya'nın da dâhil olduğu 17 Avrupa ülkesi, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü[12] başlığı altında bir plan sundu. Sovyetlerin Avrupalı uydularının katılımını engellemesi yüzünden, ABD Kongresince OEEC'ye tahsis edilen 12 milyar dolarlık (bugünkü parayla 140 milyar dolar) kaynağın tamamı batıda kalan ülkelere gitti.

Avrupalıların Marshall Planına yönelik ilgisi, bunun, ekonomik olduğu kadar siyasi sonuçlarının da olacağının anlaşılmasından dolayı artmıştı. Önemli bütün Avrupa ülkelerinin bu çokuluslu planda bir araya getirilmesiyle, üçüncü bir savaş riski en aza indirilmiş ve onlara, NATO'nun güvenlik şemsiyesi altında kalkınma faaliyetlerine girişme imkânı verilmiş olacaktı. Marshall Planı 1948'de başlatıldı ve NATO'nun güvenlik kalkanı da 1949'da faaliyete geçti. Böylece, (Batı)

---

12 Avrupa'nın Marshall Planı çerçevesinde yeniden yapılandırılması amacıyla 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC), 14 Aralık1960 tarihinde imzalanan Paris Sözleşmesi'ne dayanılarak 1961'de, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü(OECD) adıyla yeniden kurulmuştur.

Almanya'ya itibarını iade ederek planın bir parçası haline getirmek ve sahip oldukları bu şansı sürekli bir işbirliğine dönüştürmek de Avrupalılara kalmıştı.

Marshall Planı dört yıl boyunca uygulanarak (1948-1952) en iyimser Avrupalı liderlerin bile öngöremediği kadar, kalkınma için gerekli şartları oluşturdu (Rifkin 2004). Avrupa Parlamentosu'nun habercisi gibi görülen, istişari bir kuruluş olan Avrupa Konseyi 1949 yılında kuruldu. 1951 yılında, altı üye ülke arasında ticari engelleri kaldırarak kömür ve çelik için ortak bir pazar tesis eden Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'nin kurulması, hayati bir ekonomik adımdı. 1952'de Marshall Planı'nın süresi bittiğinde, Avrupa bütünleşmesi istikametinde yakalanan ivme, asla yavaşlamadı. 1957'ye gelindiğinde, yardım alan 17 ülkenin altısı, Roma Anlaşması'nı imzalamaya hazırdı. Müteakip yıl bu ülkeler "Ortak Pazar" ya da "İç Altılı" diye adlandırılan Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) kurdular.

ALTIDAN DOKUZA, DOKUZDAN ON İKİYE

Başlangıçta niçin sadece altı ülke olduğu, Avrupa'nın bölünmüşlüğüne has bir hikâyedir. Fransa, İtalya, (Batı) Almanya ve üç Benelüks ülkesi müteakip adım için hazırken İngilizler kendi geleceklerinin Commonwealth ülkeleriyle daha yakından bağlantılı olduğunu düşünerek Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütüne katılıp bu bağları riske atmak istemediler. Diğer yandan İngilizler, ellerini Avrupa'dan tamamen çekmek de istemediler. Bu yüzden Birleşik Krallık, İsveç, Norveç, Danimarka, Avusturya, (katılma olasılığı olmayan) İsviçre ve Portekiz'in katılımıyla EEC'ye alternatif olarak Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ni[13] (EFTA) kurdular. "Dış Yedili" olarak da adlandırılan bu ülkeler grubu Ortak Pazarın güçlü

[13] European Free Trade Associationor "Outer Seven"

altılısı ile asla boy ölçüşemezdi. EEC yönetimi, kibarca ifade etmek gerekirse bu inisiyatiften pek de memnun olmadı. İngilizler fikir değiştirip Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üyelik için başvurduğunda, Fransa bunu veto etti. Bu, görüldüğü üzere, Avrupa tarzı iş yapmanın alışılmış bir tezahürüydü.

Bütün bu çekişmeler sürerken bazı Avrupalı liderler EEC'nin adından "ekonomik" niteliğini çıkarmak istediler. Avrupa, devletlerin ekonomik bir topluluğu olmanın çok ötesinde amaçlara yönelmeliydi; bütünleşmenin diğer alanlarını da kapsamalıydı. Böylece 1967 yılında örgüt adını Avrupa Topluluğu (AT)[14] olarak değiştirdi. 1968'de AT'nin altı üyesi kendi aralarındaki gümrük vergilerini kaldırarak diğer ülkelere karşı ortak gümrük vergisi uygulamasına geçtiler. Bu uygulama EFTA ülkelerinin dikkatini çekti ve bu ülkelerin çoğu, İngiltere öncülüğünde yeniden üyelik başvurusunda bulundular. Bu kez Fransa karşı çıkmadı ve 1973'te Norveçliler üyeliği referandumla reddederken İngiltere, İrlanda ve Danimarka topluluğa katıldı. Böylece "İç Altılı" "Dokuzlar"a dönüşmüş oldu.

Bu arada AT'nin yapısı arka planda daha da karmaşık hale geldi. Eski OEEC genişledi ve hakikatte, şimdi Avrupa ülkelerine ilaveten ABD, Kanada, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı da kapsayan daha geniş, daha uluslararası bir örgüt, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) onun yerini aldı. AT ülkeleri arasında tarımsal politikalardan insan haklarına, para politikalarından çalışma yasalarına kadar bir dizi anlaşma imzalandı. Bu anlaşmalardan en önemli ve inanılmaz olanı sübvansiyonlarla ilgiliydi: Bununla zengin ülkeler fakir olanlara, AT içindeki eşitsizlikleri azaltmak maksadıyla tesis edilen fona katkıda bulunarak yardım etmekle yükümlü kılındılar. Siyasi cephedeyse 1979 yılında yasama ve danışma görevleri olan Avrupa Parlamentosunun (AP) 410 üyesinin belirlendiği seçimler ilk kez yapıldı. AP'nin üye sayısı 2012'de,

---

14 European Community (EC)

AB'nin idari maliyetine yönelik eleştirilerin arttığı bir ortamda, Hırvatistan delegasyonu katılmadan önce 754'e ulaşmıştı.

Avrupa Topluluğu büyümeye devam etti ve 1981'de Yunanistan'ın, 1986'da İspanya ve Portekiz'in üyeliğe kabulüyle, birleşme hareketi tarihinde dönüm noktası sayılan ve birçok olayı tetikleyen "On ikiler" meydana gelmiş oldu. İlk olarak, 1990'larda daha bütünleşmiş bir Avrupa Birliği (AB)[15] hedefleyen, "Avrupa Tek Senedi" onaylandı. Böylece örgüt, tarihindeki üçüncü adını aldı. İkinci olarak, tek para biriminin kullanımıyla Avrupa Para Birliğine ulaşma girişimlerinin hızlandırılmasına karar verildi. Üçüncü olarak, 1991 Maastricht Konferansında daha ileri bütünleşme ve genişleme için öngörülen kriterler belirlendi. Dördüncü olarak, bir AB anayasasına olan ihtiyaç tespit edilerek, gerekli işlemler başlatıldı. Ve beşinci olarak, bundan sonra kaç ülke katılırsa katılsın, AB bayrağının bugün bilinen dairesel formda, 12 yıldız taşıması karara bağlandı.

Çoğu gözlemci ve analizci, Avrupa ülkelerinin kendi tarihî ve simgesel para birimlerini (frank, mark, liret, gulden) kullanmaktan, avro diye adlandırılan bir şey lehine vazgeçeceğinden şüpheliydi. İngilizler pounddan vazgeçecek değildi ya! Fakat yanıldılar: İngilizler poundu kullanmaya devam ederken, Almanlar, Fransızlar, İtalyanlar, Hollandalılar ve diğer sekiz ülke 2002 yılında kendi para birimlerini kullanmayı bırakarak AB'nin avrosuna geçtiler. Bütün bunlar olurken AB çoktan 15 üyeye ulaşmıştı, şimdi bu sayıya 10 yeni ülke daha eklenmiş durumdadır[16] (Şekil 9-2'ye bakınız).

AB, bir yandan alelacele yazılmış Anayasayı tartışırken (2005 yılında yapılan halk oylamasında Fransa ve Hollanda bu anayasayı reddettiler), 2007 yılında iki yeni üyeyi kabul etti ve birçok aday ülkeyle olası katılımı müzakere etti. Bütün bunlar acele işe şeytanın karışması gibi geldiyse meraklanmayın,

15 European Union (EU)

16 2013'te Hırvatistan'ın üyeliğe kabulüyle AB'nin üye sayısı 28'e ulaştı.

şeytanın gelmesi uzun sürmeyecekti. 2010'da meydana gelen mali krizin birçok üyesini sarstığı AB, muazzam banka kurtarmalarıyla yüz yüze geldi. Bu durum, sıkı kuralları ve yavaş büyümeyi savunanların haklı olduğunu ortaya çıkardı.

ÇOK MU FAZLA, ÇOK MU HIZLI?

Büyüklükleri ve nüfus yapıları yanında, gelir ve servetlerinde çok büyük farklılıklar bulunan ülkeler arasındaki uluslarüstü kuruluşların genişlemesinin, üyelik kurallarının gevşetilmesini gerektirdiğini anlamak için, uluslararası ilişkiler uzmanı olmanıza gerek yoktur. Ortak Pazar'ın ilk hali, birbirine oldukça benzeyen altı toplumu kapsıyordu (en azından beşi, altıncının da yarısı), hatta müteakip üç ülke üyeliğe kabul edildiğinde bile, indekslerin aralığı çok açılmamıştı. Fakat durum, Yunanistan, İspanya ve Portekiz katıldığında oldukça keskin şekilde değişti. Bu durumdan kıdemli üyelerin hepsi memnun değildi, fakat kısa süre sonra, AB kuralları gereği fakir ülkeler ve bölgelere altyapılarını geliştirmeleri için ödenen fonlar, Brüksel'den Atina'ya, Lizbon'a ve Madrid'e doğru akmaya başladı. Bu paralarla Portekiz köprüler ve otoyollar, İspanya yoksulluğun pençesinde kıvranan Endülüs'teki Sevilla ile Madrid arasında yüksek hızlı tren hattı inşa etti. Yunanistan ise başkentinin yakınına yeni bir havaalanı dikti.

Derinleşme ve genişleme çelişkisi, AB tartışmalarını bulandırmaya devam etti. Örgütün uzun vadeli hedefleri ekonomik bütünleşmeyi aşıyor, savunma ve dış ilişkilerde ortak politikalara sirayet ediyordu ki, bunlar genişleme yüzünden tehlikeye girmişti. Daha yalın bir ifadeyle, altı ülkeden oluşan uluslarüstü bir topluluğa göre tasarlanmış ve ondan sonra sadece küçük müdahalelerle düzeltilmiş karar verme mekanizmaları, 28 veya daha çok üyeli bir birlikte nasıl yeterli olacaktı? Baltık ülkeleri gibi yoksul

ülkelerin ekonomilerinden, zenginler için kurgulanmış bir birliğe üye olduktan sonra, AB üyeliğinin sorumluluklarını ve maliyetini karşılayabilmeleri nasıl beklenebilirdi? Mevcut ekonomik büyüme rakamlarıyla, yeni üyelerin eskileri yakalaması ne kadar sürecekti? Çok daha fazla sesin -ve tabii ki oyun- duyulması ve dikkate alınması gerektiğinde, Avrupa'nın uluslararası arenada "bir olarak" konuşması ve davranması ne kadar zor olacaktı?

2004 genişlemesinin ardından AB'yi uğraştıran ciddi bir mesele de, genişleme sürecinin devletlerin nispi gücü üzerindeki etkilerine odaklanmaktı. 2004'te üye olan on ülke, 75 milyon nüfusa sahipti. Bunlardan Polonya'nın nüfusu yaklaşık 40 milyon iken, Malta'nınki 400 bindi ki bu, Lüksemburg'un nüfusundan bile daha azdı. Buradaki sorun, en büyük ülkenin nüfusu en küçüğünkinden 200 kat fazlayken, Avrupa Konseyi'ndeki oylamalarda oyların ağırlığının nasıl belirleneceğiydi. Daha büyük ve eski üyeler, güç ve nüfuzlarının bir kısmını sonradan üye olan küçük ülkelere devretme hususunda isteksizdi, ancak herkesi memnun edecek bir yol bulunmak zorundaydı. Daha evvel Nice'te şekil verilen bir plan, yeni katılan orta ölçekli iki ülkeye, İspanya ve Portekiz'e, Avrupa Konseyinde (AB'nin yönetim organı), nüfusu diğerlerinin iki katından fazla olan Almanya kadar oy hakkı veriyordu. Fakat 2003 yılında AB anayasası yazılırken bu plan terkedilerek "çifte çoğunluk" denilen ve daha kalabalık ülkelere daha çok oy hakkı veren bir sisteme geçildi. Bu sisteme göre herhangi bir yasa, (1) Oy çokluğuna, (2) üye ülke sayısı çokluğuna; 2007'ye kadar 13 veya daha çok; Romanya ve Bulgaristan'ın sürüncemedeki üyeliğinin gerçekleşmesinden sonra 14 veya daha çok üye devlet oyuna sahip olmalıydı. Bu tasarı da itirazlarla karşılaşınca, yeni bir planla, üye devletlerin en az % 55'ini ve AB nüfusunun % 65'i veya daha fazlasını temsil eden yeni bir çoğunluk tanımlandı. AB'nin genişlemesi veya küçülmesi durumlarına uyum sağlayabilecek bu modelden üyelerin tamamı tatmin oldu.

AYRILARAK AVRUPA'YA HAYIR DEMEK...

Önemsiz bir soru: 28 devletin üye olduğu AB'ye, birkaç ülke katılmaya çalışırken, bazı ülkeler de üyeliği düşünmektedir. Peki, bu cazip kulüpten hiç ayrılan oldu mu?

Cevap evet, gerçi AB'yi reddeden, bir ülke değil ve olay meydana geldiğinde Avrupa Birliği hâlâ Avrupa Topluluğu olarak biliniyordu. Kalaallit Nunaat (KN) adını muhtemelen hiç duymadınız, çünkü bir zamanlar Norveç'le ortaklaşa yönetilen, fakat 1814'ten beri Danimarka'ya ait bu bölgeyi Grönland diye biliyorsunuz. Yerel istek ve arzulara duyarlı Danimarkalılar, 1953'te, Grönland'ın statüsünü sömürgeden bölgeye çevirdiler. Ardından, 1979'da Grönland'ın yönetimini özgün adıyla merkeze bağladılar.

Bu arada Danimarka 1973'te AB'ye katıldı. Bu, KN'de yaşayanların, balıkçılık limitleri dâhil, AB kurallarına uymak zorunda olması demekti. Fakat bölge halkı, AB üyeliğinden çıkacaklarını ve kendi özerk yönetimlerinin imtiyazlı kurallarını uygulayacaklarını ilan ederek 1985 yılında AB'den ayrıldı.

Bu coğrafi hikâye henüz bitmedi. İnanması zor ama KN bağımsızlık yönünde ilerliyor. Ve bu gerçekleşirse dünya haritasında ve BM'de, başka bir nüfusça mikro devlet (yaklaşık nüfusu 60 bin kişi) görmüş olacağız. Bitişik bölgelerde petrol rezervi bulma umudu ile küresel ısınmanın Grönland'ın buzla kaplı kısmını azaltması, Eskimolarda, Brüksel'deki bir avuç bürokrata bırakılamayacak, zenginlik ve servet hevesi uyandırmış durumdadır.

Aynı şey, bütünüyle Avrupa Anayasası hakkında söylenemez. 2001 yılı sonlarında, 15 üye ülkenin liderleri, bir Avrupa Anayasasının yapılmasını istediklerini, çünkü 2004 genişlemesi gibi ciddi bir olay yaklaşırken, AB'nin kritik bir kavşakta, tarihinin önemli bir dönüm noktasında olduğunu ilan ettiler. Amerikalı gözlemciler, AB'nin, anayasa gibi geniş kapsamlı bir konuda mutabakat sağlama çabalarına yoğun ilgi gösterdiler. ABD anayasasının Amerikalıların hayatında özel bir yeri olmasından dolayı, günümüzde, tarihî müttefiklerinin böyle bir konuda mutabakat sağlama mücadelelerine şahit olmak, onlara çok ilginç geldi. AB anayasası, genişleme sürecinde AB'nin işlevselliğini sağlayacak gerekli bürokratik düzenlemeleri içeren pratik tarafının oldukça uzağında, Avrupa uygarlığının karakterinden, Avrupa'nın dinî mirasına kadar oldukça tartışmalı konulara

da değiniyordu. Taslak metin Avrupa uygarlığının karakterini "tedrici olarak hümanizm değerlerinin temelini oluşturan; kişilerin eşitliği, özgürlük ve düşünceye saygı" gibi değerlere sahip olmak şeklinde betimliyordu ki bu, pek de tartışma yaratacak bir yapı değildi. Fakat Avrupa'nın dinsel mirasından nasıl bahsedileceği, hırçın tartışmalara sebep oldu. Önceki bir taslak metnin yazarları, Hristiyanlığa, Yunan ve Roma Medeniyetine, hatta Aydınlanmaya dair belirgin referansları Avrupa'nın dinî ve seküler kurumlarını rahatsız etmekten kaçınmak için sildiler. Daha sonra "dini" kelimesi Avrupa'nın "kültürel, dini ve hümanist mirası" cümlesi içine yerleştirildi. Fakat bu, İtalya, İrlanda ve İspanya gibi eski; Polonya, Litvanya ve Çek Cumhuriyeti gibi yeni üyelerin temsilcilerini tatmin etmedi ve bu temsilciler Avrupa'nın Hristiyan (veya Yahudi-Hristiyan) mirasından giriş bölümünde bahsedilmesini istedi.

Fakat hakikatte Avrupa, özellikle AB terminolojisinde yaşlı Avrupa, giderek sekülerleşmiş, kilise faaliyetlerine katılımlar azalmış ve AB'nin bütününü ilgilendiren yazışmalarda "Hristiyanlık sonrası Avrupa"ya atıflar sıkça görülür olmuştur. AB anayasasını hazırlayan bazı uzmanlar, anayasada illaki dini bir referans olacaksa, İslam'ın günümüz Avrupa'sındaki canlılığı ile geçmişte Avrupa'yı, İberya ve Balkanlarda işgal etmiş olmasından dolayı, Avrupa kültürünün tanımında, Yahudilik ve Hristiyanlığın yanı sıra İslami mirastan da bahsedilmesinin makul olacağını ileri sürdüler.

Fransa ve Hollanda'daki seçmenler taslak anayasayı reddettiğinde, proje bütünüyle başarısızlığa uğramış gibi gözüktü. İngilizlerse, kamuoyu araştırmalarına göre sonuç olumsuz göründüğünden, anayasayı halkoyuna bile sunmak istemiyordu. Fakat projeyi destekleyenler, liderlik koşulları ile ortak amaçları açıkça ifade eden bir AB Anayasasının, AB'nin dünyadaki konumunu güçlendireceğini ileri sürerek projeden hâlâ vazgeçmemişlerdi.

Şekil 9-3. Avrupa'nın tarihî geçimsizliği dikkate alındığında, AB'nin kurulabilmesi önemli bir başarıdır. Fakat ayrılıkçılık baskıları birliği içten içe eritmeye, bazen de kaynatmaya devam etmektedir. (Hâlâ dikkate değer bir azınlığın bağımsızlık amacını koruduğu) İskoçya'nın bağımsızlığından, Kosova'nın Sırbistan'dan sorunlu bir şekilde ayrılmasına kadar Avrupalı azınlıklar bir yöne doğru baskı yaparken, ulus devletler tam aksi yöne, hâlâ, güçlü birliğe doğru ilerlemektedir.

AVRUPA'NIN YÖNETİMİ

Avrupa Birliği bugün, NATO'nun askerî şemsiyesi altında, 500 milyondan fazla nüfusu, dünya toplamının % 40'ını aşan ihracatı, ortak para birimi, aşırı karmaşık da olsa, işleyen yönetsel yapısıyla çokuluslu bir oluşumdur. AB, henüz bir Avrupa Birleşik Devletleri değilse de, kültürleri farklı devletlerin oluşturduğu gevşek bir alaşımdan çok daha fazlasıdır.

AB, bir başkana ve ABD'lilerin dışişleri bakanından[17] anladığının tam karşılığı işlevi olan bir temsilciye sahiptir. Küresel önemi dikkate alındığında, bu iki Avrupalı liderin çoğumuza tanıdık gelen isimleri olduğunu düşünebilirsiniz. Başkan Herman van Rompuy ya da Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'ı hiç duydunuz mu?

Van Rompuy ve Ashton halkoyuyla olmasa da o zamanki 27 üye ülke liderlerinin oyuyla seçilmiştir. Seçildikleri pozisyonlar, Lizbon Antlaşmasıyla[18], AB yönetiminin gözden geçirilmiş temel yapısı başlığıyla düzenlenip 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girmiştir. Fakat muhtemelen, Başkan Obama'yı Başkan Van Rompuy'la politik konuları müzakere ederken göremezsiniz. Çünkü önemli müzakereler AB bürokrasisiyle değil, AB'nin kilit ülkelerinin liderleriyle yapılmaktadır. AB'nin yönetim sistemi zamanla, karmaşık, görev alanları çakışan, kimi zaman "dört sütun" (ara sıra eleştiri için kullanılan bir deyim) diye anılan bir dizi yapıya doğru evrildi. AB'nin ana organları olan Avrupa Komisyonu, Bakanlar Konseyi, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosuna, son kez, 2007 yılında hazırlanan ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Anlaşmasıyla, eski görevlerine ilaveten yeni görevler de verildi. Fakat AB'nin Başkenti Brüksel'de yapılan bütün tartışmalara ve müzakerelere rağmen, önemli kararlar, üye ülkelerin seçilmiş liderlerinin buluştuğu zirvelerde alınmaktadır. Kurulurken 400'ü aşkın parlamenterden oluşan Avrupa Parlamentosu, 2012 yılında neredeyse 800 üyeye ulaşmış, ancak gerçek anlamda bir yasama organı değil, daha çok bir sembol olarak kalmıştır.

Bir yandaki yerel yasa ve düzenlemelerle, diğer yandaki AB mevzuatı arasındaki uyumsuzluğun tüm sistemde bitimsiz gerilimlere neden olduğu kolayca görülebilir. Tarımsal uygula-

---

17 Secretary of State

18 Lizbon Antlaşması (18-19 Ekim 2007): Fransa ve Hollanda'nın halk oylaması ile reddederek düşürdüğü AB Anayasasını temelde koruyan ve ufak değişikliklerle tekrar ülkelerin onayına sunulan AB Temel Antlaşmasıdır.

malar ve hayvan haklarından, göç ve maliye kurallarına farklı konularda görüş ayrılıkları mevcuttur; seçmenler Brüksel'de düzenlenen şartlara direnme eğilimindedir. AB bürokratları sistemin daha iyi çalışması için sürekli ince ayar yapmaktadır ve açıkçası, AB idaresi henüz gelişme aşamasındadır. Bu görkemli yapı halen, bir süper güç gibi görünmemektedir. Fakat Avrupa'nın kültürel ve sosyal bölünmüşlüğü ile sürüp giden geçimsizliği dikkate alındığında, bu uluslarüstü projenin günümüzdeki çapına ve derinliğine erişmiş olması bir mucizedir.

COĞRAFİ TEZATLAR

Avrupalı devletler, her ne kadar birleşmelerini sağlamlaştıracak bir çekim merkezi arayışıyla, bu tarihî uluslarüstü yolculuklarında bir araya gelip işbirliği yapsalar da, diğer merkezkaç kuvvetler onları ayrışmaya zorlamaktadır. Avrupa'nın halen önünde duran güçlüklerin boyutunu değerlendirebilmek için, siyasal organlarının hiyerarşisini 7 basamakta ele almak yararlı olacaktır (Tablo 9-1). Hâlâ genişleyen 28 üyeli AB, sorun teşkil etmeye devam eden Cebelitarık, Kaliningrad, Kuzey Kıbrıs, Ceuta ve Melilla[19] gibi bölgelerin en alt basamağında yer aldığı bu siyasi-coğrafi merdivenin üzerinde oturmaktadır. AB, iki ucunda başarı ve başarısızlığın, ikisi arasındaysa resmî ve gayri resmî güç ve yargı yetkisinin beş basamağının yer aldığı bu yapıyı eninde sonunda uzlaştırmak zorunda kalacaktır.

Günümüzde AB'yi oluşturan devletlerin boyutu ve farklılığı hiç olmadığı kadar büyümüştür. İrlanda'dan Kıbrıs'a, Estonya'dan Portekiz'e kadar uzanan "Yeni Avrupa"yı gösteren herhangi bir harita, AB bayrağı altında bir araya gelen ekonomik, sosyal ve siyasal şartların boyutunu gizlemektedir.

[19] Ceuta (Septe) ve Melilla, Kuzey Afrika'da tamamen Fas topraklarıyla çevrili İspanya'ya ait özerk bölgeler. Fas bu bölgeleri İspanya'dan geri istemektedir.

Bu durum kaçınılmaz olarak, en ileri seviyede işbirliği yapan asli kurucu, lider devletlerden oluşan bir "merkez" ya da "iç grup" ile üyelik için aynı kriterleri sağlayamamış takipçilerin oluşturduğu bir "çevre" veya "dış grubun" ortaya çıkmasına yol açmıştır (Rahman 2004).

TABLO 9-1 AVRUPA'NIN SİYASAL ORGANLARI

VARLIK	**BUNLAR KİM**	**DİĞERLERİ**
Avrupa Birliği	25'ler	
Liderler (merkez)	Fransa, Almanya	İngiltere, İspanya
Takipçiler (çevre)	Polonya, Slovenya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti	Baltık Ülkeleri, Malta, Kıbrıs
Dışarıdakiler	Norveç, İsviçre, İzlanda	Ukrayna, Sırbistan
Bölgeler	Baden-Württemberg, Lombardiya, Rhone-Alpler	Endülüs, Britani, Saksonya, Toskana
Ayrılıkçılar	Katalonya, Bask Bölgesi, Korsika, Kosova	İskoçya, Belçika Flaman Bölgesi, Karadağ
Tarihten Kalanlar	Cebelitarık, Kaliningrad	Andorra, San Marino, Lihtenştayn, Monako, Ceuta ve Melilla

Lâkin bu merkezin de kendi içinde çatlaklar bulunmaktadır. Haritaya bakınca, iç grubun tamamını veya büyük kısmını Fransa, Almanya ve Benelüks ülkeleri ile İngiltere'nin oluşturması gerektiği düşünülebilir. Ama İngilizler, itici gücü Fransa ve Almanya olan AB'ye katılma konusunda oldukça ikircikliydi. Nitekim sınır formalitelerinden kurtulmak ve seyahat kısıtlamalarını kaldırmak için, ilk olarak beş ülke arasında akdedilen Şengen Anlaşmasına Fransa ve Almanya dâhil olurken, İngiltere katılmadı.

Sonradan katılanlarla karşılaştırıldığında merkez grubun gücü, 2003-2004 yıllarında hem Almanya hem de Fransa eko-

nomik kuralları ihlal ettikleri zaman ortaya çıktı (ekonomik büyüme ve istikrar sözleşmesinin, ulusal borcu GSMH'nın % 3'ü ile sınırlayan hükmünü ihlal etmişlerdi.). Çünkü bu ihlal geçiştirildi ve gerçekte, bu konudaki yaptırımlar uygulanmadı. Bu durum sadece sonradan katılanları değil, Hollanda gibi daha küçük ve zayıf kurucu üyeleri de rahatsız etti. Böylece AB'nin güçlü iç grup üyeleri tarafından çekip çevrildiği, şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkmış oldu (Kagan 2004).

Üçüncü tabaka, AB üyesi olmayan, ancak AB ile güçlü bağları olanların yanı sıra, ilişkisi daha zayıf olan ülkeleri de kapsar. Bunlardan ilk gruptaki İsviçre, Norveç ve İzlanda'nın üçü de üyelik şartlarını karşılamakta, AB düzenlemelerinin hepsini olmasa da bazılarını uygulamakta ve bu projede birçok bakımdan yer almaktadırlar. Katı rejimlere sahip Beyaz Rusya'dan Moldova'ya ve üyeliğe istekli Sırbistan'dan Bosna Hersek'e ikinci gruptaki ülkelerse bir dış çevre oluşturmaktadırlar.

Şekil 9-3'te görüldüğü üzere, AB üyesi olan ya da olmayan Avrupa ülkeleri, bazıları tarihten gelen ve barışçıl, bazılarıysa güncel ve arada bir şiddet üreten ayrılıkçı hareketlerle uğraşmaktadırlar. Bazen, bilhassa ayrılıkçı hareketlerin güçlü olduğu bölgelerde, AB girişimine karşı oldukça güçlü bir muhalefet görülmektedir. Bu tür uyuşmazlıklardan etkilenen ülke başkentleri genelde, yerel yönetimlere daha çok yetki devretmek şeklinde tepki vermektedir. Örneğin Fransa, Napolyon dönemine dayanan, oldukça eski ve tarihî idari yapısında merkezde toplanan yetkileri resmî olarak bölge diye adlandırılan, tarihî açıdan önemli 22 ile dağıtmaktadır. Bu bölgelerin, Paris hükümetinde hâlâ temsil edildikleri halde (örneğin Lyon merkezli Rhône-Alps), özellikle ekonomi politikaları ve vergilendirme gibi alanlarda oldukça fazla otonomiye sahip kendi hükümetleri mevcuttur. Daha da önemlisi, bu yönetimler AB tarafından da desteklenmektedir. İspanya'daki 17 özerk

bölge yönetiminden biri olan Katalan Özerk Bölgesi, başkenti (Barselona), farklı dili ve ayırt edici sembolleri ile neredeyse bağımsız bir devlet gibidir. Almanya halen 16 *Länder,* yani eyalete sahiptir. İtalya'nın 20 bölgesi, zengin kuzey ile yoksul güney arasında farklı tutumları temsil etmektedir. İngiltere'deki coğrafi tablo ise oldukça ilginçtir; AB'nin desteklediği, her biri kendi meclisi olan Londra dâhil 9 bölge varken, Birleşik Krallığın İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda şeklindeki tarihî idari taksimatı, bu modern yapılanmalara göre daha baskındır.

Şundan emin olabilirsiniz ki, Avrupa haritasına damgasını vuran, idari yapının ademi merkezîleştirilmesi, yalnızca idari ve siyasi bir sorun değildir. Millî hükümetler, bölge, eyalet veya özerk topluluk gibi ulusaltı yapılanmaları tanıdıklarında, onlara bütçesel yetkileri de dâhil, belirli yetkileri devretmiş olurlar. Bu bölgelerin bütçeleri yerel hizmet ve projelere yapılan müsrifçe harcamalar yüzünden açık verdiğinde, borçlanmaya ve başkente daha az para gönderilmesine neden olur. Bu borçlar, avronun kontrol edildiği başkentte birikir. İspanya örneğinde, artan millî borçluluk ve büyüyen bütçe açıklarının önemli bir bölümü, bölgeler tarafından yapılan gizli borçlanmaların sonucudur. Fakat merkezî hükümet, onları dizginlemek için özerk toplulukların maliyesi üzerinde gerekli kontrol mekanizmasına sahip değildir. Bu durum AB'yi ulusal bütçeler üzerindeki gözetim görevini yapmak üzere devreye girmeye zorlar. Bu şekilde limitsizce harcayan topluluk ve bölgelerin özerkliği kısıtlanabilir. Bu da bir dizi ayrılıkçı baskıya, hatta açıkça ayrılmayı hedefleyen kampanyalara yol açabilir. Nitekim İskoç seçmenler, 2012'nin başlarında bir bağımsızlık referandumuyla karşı karşıya kalacak gibi görünmekteydi.[20] AB için kötü bir

[20] İngiltere'nin İskoçya bölgesel yönetimi, merkezî hükümetle 2012 yılında yaptığı bir anlaşmayla, 2014 yılında İngiltere'den ayrılmak için referanduma gitmiş, referandumda, halkın % 55'i ayrılmaya karşı çıkarak 'hayır' oyu vermişti. 2017

zamanlama olabilecek bu gelişmenin arkasında, bütçesel ve mali faktörlerden öte sorunlar yatsa bile, İskoçya'nın İngiltere'den ayrılması için zamanlama yanlış olabilir; uykudaki diğer mücadeleleri uyandırma potansiyeli söz konusu olabilir.

Bu yüzden, Tablo 9-1'deki bölge ve eyaletlerden, yalnızca idari taksimat gereği gösterilenlerle, ayrılıkçı baskı üreterek, merkezî hükümetleri uğraştıranları ayırt etmek gerekir. Avrupa bir yandan birleşirken diğer yandan parçalanmaktadır ve bu iki karşıt eğilim, hâlâ bir dizi gerilime neden olmaktadır. İşte coğrafi paradoks budur. Bir de Avrupa'nın tarihten gelen, eski dünya güçlerinin kalıntısı olarak ya da coğrafya ve tarihin özgün bir bileşiminin oluşturduğu, mikro devletler şeklinde, kendine özgü bölünmüşlüğü vardır. AB olgunlaştıkça, bir şekilde bağdaştırılmak zorunda olunan bu yapıların hiçbiri, AB projesini tehlikeye düşüremez, ama bazıları birleşmeye karşı direnç gösterebilir. Lizbon Anlaşması AB'nin inşa sürecinde son söz olmayacaktır.

AVRUPA VE AVRO

Avrupa'nın kaderi bir süper güç mü yoksa kağıttan bir kaplan mı olmaktır? İşaretler öylesine çelişmektedir ki, hiçbir tahminden emin olunamamaktadır. Bir yandan NATO'nun ABD'nin sınırlı desteğiyle icra ettiği faaliyetler, 2011'de Libya'da otoriter yönetimin sona erdirilmesinde hayati bir rol oynarken; diğer yandan Afganistan'da NATO'nun rolü beklentilerin altında kalmıştır. Görünüşte, ABD'nin şimdiye kadarki en büyük ticari ortağı olan AB, eşsiz bir ekonomik

---

yılında bölgesel parlamentonun kabul ettiği bir yasayla, bölgesel yönetime yeni bir referandum için merkezî yönetimle müzakerelerde bulunma yetkisi verilmiştir. İngiltere'de referandumlar merkezî yönetimin iznine tâbi olup, merkezî yönetim yeni bir referanduma karşı olduğunu açıklamıştır.

başarı hikâyesidir. Aslında AB modelinin, siyasi yelpazenin bir ucundaki ulusalcıların ciddiye almamasından, diğer ucundaki ülkeleri yöneten siyasi partilerinse kuşkuyla yaklaşmasından kaynaklanan sorunları vardır. Burada sorun, AB girişiminin, öteden beri, halktan uzak bir seçkinler topluluğunun ve her şeyi bildiğini zanneden, sıradan insanlarla irtibatsız, bir grup bürokratın zorlaması olduğu algısıydı.

Ekonomide işler iyi gittiği sürece bu kuşkulara, iş, iyi ücret, sosyal yardımlar gibi refah göstergeleriyle karşı konulabiliyordu. Fakat sonra 2008'de başlayıp 2011'de derinleşen, İrlanda, İzlanda ve Yunanistan'da ciddi mali problemlere neden olan; İspanya, Portekiz ve İtalya'da da görülen ekonomik kriz geldi. Böylece Avrupa, yeterince toplanamayan vergiler, ödenemeyen emekli maaşları, kontrol dışına çıkan refah maliyetleri ile kırılgan üyelerin artan dış borçları yüzünden, ekonomik olduğu kadar demografik olarak da düşüşe geçmiş gibi görünüyordu. Avro kullanan üyeler, avroya iştirakin birkaç kuralını değişen oranlarda ihlal ettiklerinden, AB artık merkez bankasından daha fazlasına ihtiyaç duyuyordu: Ulusal bütçelere müdahale edebilme ve değiştirebilme yetkilerine sahip, Brüksel merkezli bir hazine ile maliye sekreterliği (veya bakanlığı) gerekliydi.

2011'in sonlarına doğru AB ve avro projesi üzerindeki baskılar, geçmiş yarım yüzyılda başarılan ne varsa tersine çevrilmesi tehlikesini doğurdu. Maastricht Anlaşması'nın üzerinden 20 yıl ve avronun tedavüle girmesinin üzerinden 10 yıldan az bir süre geçtikten sonra, Brüksel'de toplanan AB liderleri çökmek üzere olan avro ile AB sisteminin acilen yeniden yapılandırılma ihtiyacına çözüm bulmayı amaçlayan yeni bir anlaşma metnini kaleme aldılar. En azından bu sorunun, artık Avrupa Komisyonu'nca ele alınamayacağını ayrımsayacak kadar, bir gerçeklik hissi vardı. Avrupa'da gerçek güç hâlâ üye ülkelerin seçilmiş liderlerinin elindeydi ve yeni paktı müzakere edenler de onlardı. Bunların en güçlüleri olan Almanya ve

Fransa, kemer sıkma yanlısı Angela Merkel ve gerçek güçler tarafından yürütülen "ekonomik hükümet"[21] görüşünün sahibi Nicolas Sarkozy zamanında, sırasıyla liderlik yaptılar.

Fakat Başbakan David Cameron, İngiltere'nin menfaatleri adına, AB anlaşmasının önerilen şekilde revize edilmesini reddetti. Bu ret, öncelikle İngiltere ekonomisinin can damarı olan finansal hizmetler endüstrisini korumayı amaçlıyordu. İngiliz basınının "Londra'nın kalbini hedefleyen kurşun" diye yansıttığı, Avrupa finansal işlemler vergisi dâhil yeni AB düzenlemeleri, Cameron'a göre, Londra'nın üstünlüğünü tehlikeye atıyordu. Gece boyu süren tartışmalardan sonra Cameron, düzenlemeleri veto ettiğini açıklayarak, kamuoyunun bu kararı güçlü bir şekilde desteklediği ülkesine döndü. Kalan 26 üye, İngiltere olmadan, yeni anlaşmayı müzakereye devam etme kararı aldı. Fakat doğrusu, bu projenin başarı ihtimali oldukça şüpheliydi. Ancak bu bağlamda, avroya hiçbir zaman katılmayan İngiltere'nin yokluğu daha az hissedilecekti. Fakat Avrupa'nın her yerinden birçok gözlemci, eğer avro kesin ve ortak bir girişimle kurtarılmazsa, tüm AB projesinin çökmesi ihtimalinin bulunduğu uyarısında bulundular.

Doğruyu söylemek gerekirse AB, avronun kurtarılmasından öte, inandırıcı ve etkili bir uluslararası liderliğe ihtiyaç duyuyordu. İngiltere'de yapılan kamuoyu araştırmaları, eğer AB üyeliği referanduma sunulmuş olsa, seçmenlerin çoğunun -ki bu çoğunluğu, bir önceki AB yanlısı İşçi Partisi hükümeti bile fikrini değiştirmeye ikna edememişti- üyeliğe karşı oy kullanacağını gösteriyordu. AB üyesi diğer devletlerde azımsanamayacak bir azınlık, Brüksel'e yüksek sesle karşı

[21] Ekonomik hükümet, Fransa Cumhurbaşkanı N. Sarkozy tarafından, 2010 yılında, krizin etkisiyle kırılganlaşan ekonomik görünümü düzeltmek, işçi ücretleri, vergiler ve sosyal güvenlik alanlarında ortak bir politika oluşturmak ve bu sorunlar karşısında yetersiz kalan AB Merkez Bankasını, dolayısıyla Almanya'yı dengelemek üzere kurulması teklif edilen yapı.

çıkmaktadır. 2011'de patlayan kriz, yalnız finansal değil; aynı zamanda yönetseldi de. Fakat liderler, anayasa taslağı Fransa ve Hollanda'daki seçmenler tarafından reddedildiğinde çalan tehlike çanlarına kulak asmamıştır.

Bugün çoğu Avrupalı, AB projesini, küreselleşmenin kılık değiştirmiş hali ve ulusal (ve yerel) hayat tarzlarına yönelik, istenmeyen bir müdahale olarak görüyor. Nasıl görürlerse görsünler, AB ile ya da AB'siz, artık Avrupalılar erkenden emekli olup, modası geçmiş bütçe modellerine dayanan emekli aylığı ve sosyal yardımları alarak, kısa çalışma saatleri ve uzun tatil sürelerinin tadını çıkarmaya devam edemeyecekler -ki bunlar önceden yapılmış hiçbir fedakârlığa (sıkı çalışmaya, tasarrufa) dayanmıyordu. Bu durum, artık liderler ve vatandaşlar arasında, Avrupalıların büyüme ve refah günlerinin başlarında gördüklerinden daha iyi bir iletişim ve açıklama gerektirmektedir. Bu bağlamda Avrupa, hâlâ kâğıttan bir kaplandır.

10
RUSYA: DOĞU CEPHESİNDEKİ TEHLİKE

Bu, hızla değişen dünyada sadece 10 yılda neler değişiyor… Sovyetler Birliği 1980'lerin sonunda hâlâ dünyanın iki süper gücünden biriydi. Baltık Denizi'nden Orta Asya'ya yayılan sömürgeci bir imparatorluktu. Doğu Avrupa'nın çoğunu kontrol eden komünist bir buyurgandı. Küresel yıkıma muktedir, nükleer silahlara haiz bir devdi. 10 yıl sonra, imparatorluk çöktü, ideolojisi zayıfladı, ordusu dağıldı. İmparatorluğun köşe taşı olan Rusya, kendini bir demokrasi olarak yeniden düzenlemeye ve dünya jeopolitik sahnesinde sonuç tayin edici rolünü yeniden tesis etmeye çalışmaktadır. Fakat yeni yüzyılın ilk onyılının ortalarına kadar, Rusya'nın esas mücadelesi bu sahnedeki önde gelen devletlerle değil, kendi sınırları içerisinde bulunan Çeçenistan'la olmuştur. Silahlı kuvvetlerinden arta kalan kısım, Asya sınırında bir yerlerde değil, kendi ülkesi içinde savaşıyordu. Binlerce Rus, çoğu başkent Moskova'daki terör saldırılarında olmak üzere acı şekilde can verdi. Bu tra-

jedinin maliyeti kaybedilen hayatların ve maddi zararların çok ötesine geçti. Aynı zamanda Rusların demokrasi, şeffaflık ve hukukun üstünlüğüne doğru ilerleyişlerini koruma çabalarını tehlikeye attı ve hatta Rus ve Sovyet yönetişimine uzunca bir süredir rengini veren otoriterliğe geri dönüş korkularının da yaygınlaşmasına neden oldu. Yine de silahlı kuvvetleri sivil kontrol altında olan ve yasaları etkili bir şekilde işleyen temsili hükümete sahip bir Rusya, Avrasya'nın istikrarı ve gelecekteki ekonomik ve politik bütünleşmesinin anahtarıdır.

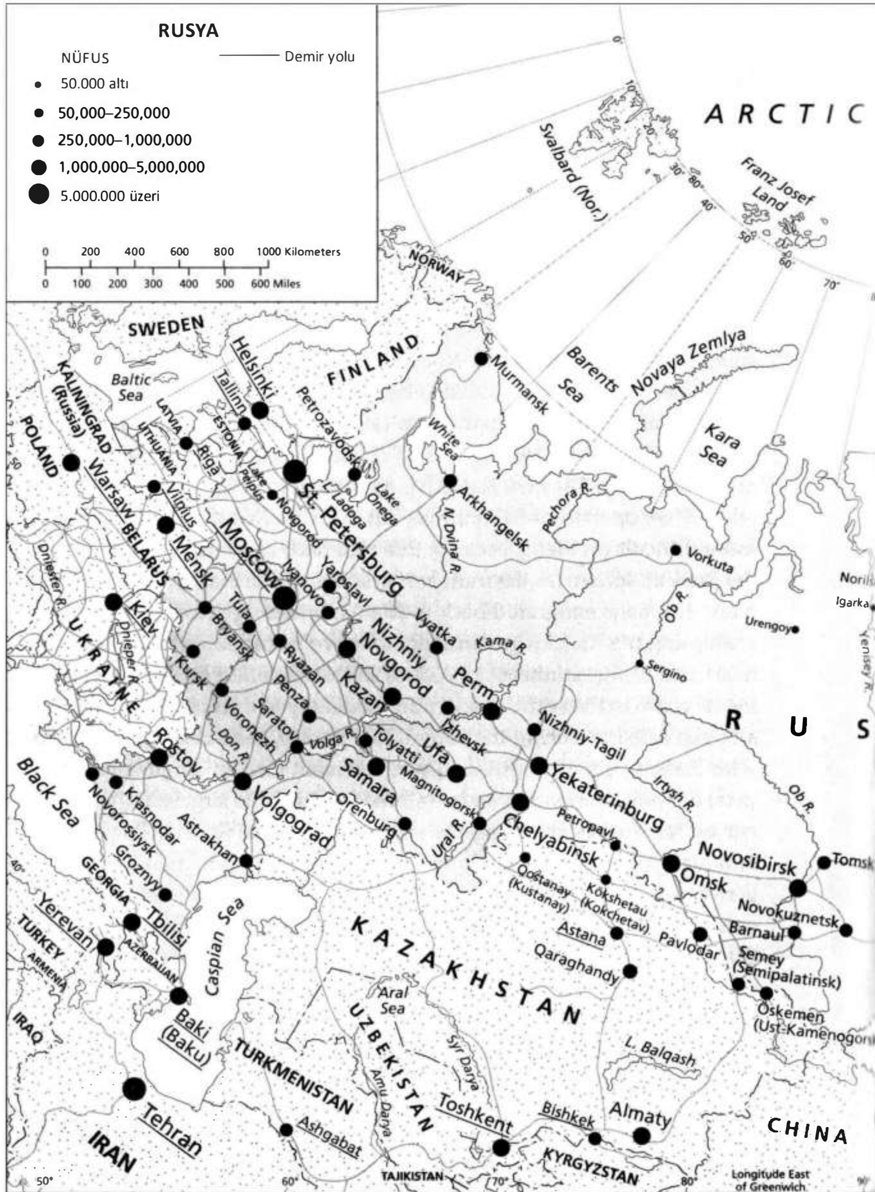
DEVASA BİR ÜLKENİN COĞRAFİ SORUNLARI

Rusya, sadece dünyanın yüzölçümü açısından en büyük ülkesi değil, aynı zamanda en çok komşuya da sahip ülkesidir. Coğrafi açıdan konuşacak olursak, Rusya söz konusuysa hiçbir şey basit değildir. Komşuları için de durum böyledir (Şekil 10-1). Rusya Avrupa'da, Kaliningrad[1] bölgesi üzerinden Polonya ve Litvanya'yla; bunların dışında, Finlandiya, Estonya, Letonya, Beyaz Rusya ve Ukrayna ile de komşudur. Yani sadece Avrupa'da 7 komşusu vardır. Hemen hepsiyle de sorunları vardır. Litvanya'dan, Kaliningrad'a nakliye ve ordu trafiği için (denetimsiz) serbest geçiş hakkı istemektedir. Litvanya gibi eskiden Sovyet imparatorluğunun bir parçası olan Estonya ve Letonya'da komünizm döneminde buralara göç etmiş olan geniş azınlık kesimin konuştuğu Rusçanın resmî dil olarak tanınması için baskı yapmıştır. Beyaz Rusya'da durum biraz alışılmışın dışındadır: Ülkenin Sovyet tarzı otoriter yöneticisi, iki ülkenin daha çok bütünleşmesi, hatta resmen birleşmesi için Moskova'ya devamlı surette baskı yapmaktadır. Ancak Ruslar

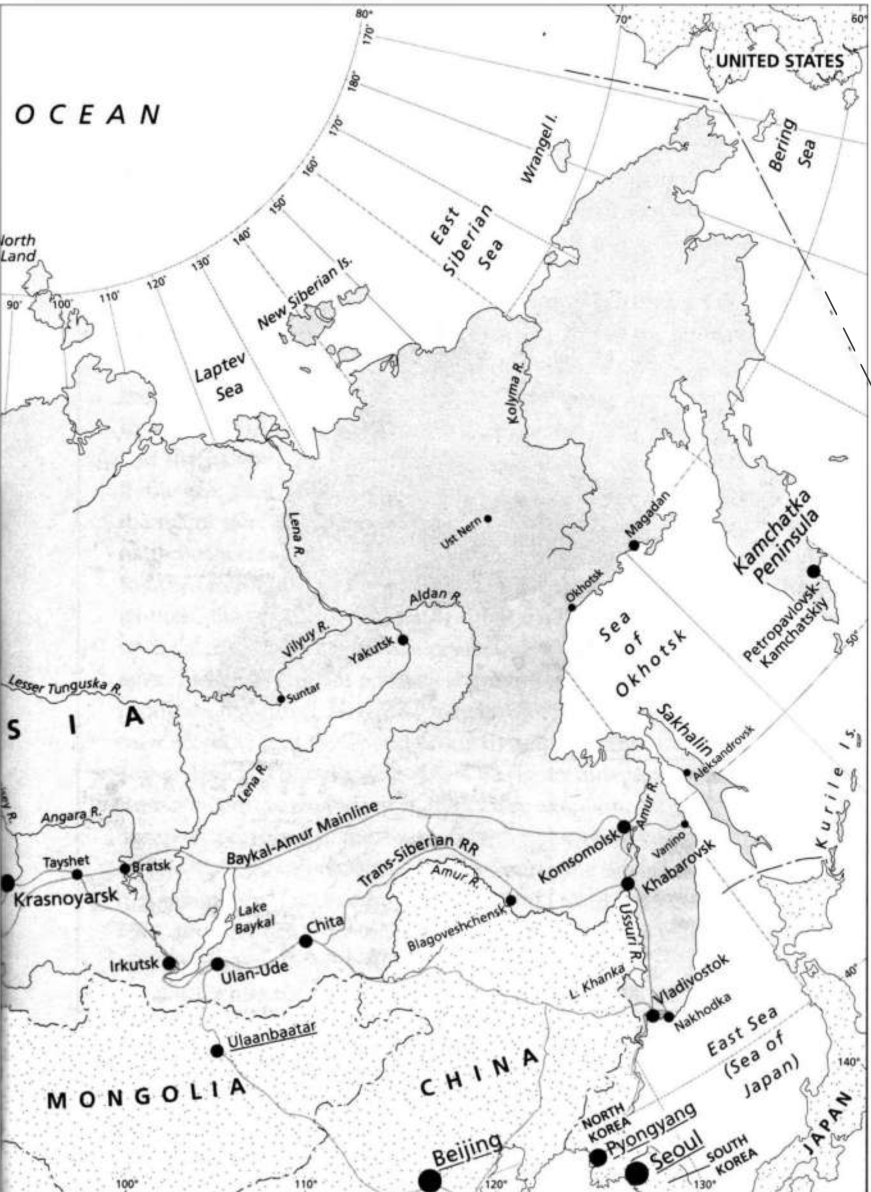
[1] Sovyetler Birliği dağıldığında, Rusya ile karasal bağlantısı kesilerek Polonya'nın kuzeyinde, Litvanya'nın batısında kalan, Baltık Denizi kıyısında Rusya'ya ait bölge.

bu daveti kabul etmek hususunda yavaş davrandılar. Ukrayna'da büyük Rus azınlığa sahip Moskova, bir zamanlar nüfus ve üretim açısından en büyük ikinci parçası olan bu büyük ve kültürel açıdan bölünmüş ülkenin siyasetine tehlikeli bir şekilde müdahil oldu. Bugün pek çok Ukraynalı liderin gönlü, ülkelerinin Avrupa Birliği'ne katılmasından yanadır. Buna rağmen Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesini daha önemli bulanlar da vardır.

Rusya'nın Karadeniz ve Hazar denizi arasında kalan güney sınırları iki eski bağlı devlete, Gürcistan ve Azerbaycan'a komşudur. (Şekil 10-1). Durum bu kadar basit şekilde ifade edilse de arka planda günümüz Rusya'sının en tehlikeli sorunlarının kökeni olan karmaşık bir coğrafi mesele vardır. Daha ayrıntılı bir haritada görülebileceği gibi, Rusya'nın sınır bölgesi aslında farklı "cumhuriyetlerden" meydana gelen bir kuşaktır. Bunlar, Rus olmayan nüfus tanınarak oluşmuştur. Çeçenistan'ın da dâhil olduğu bu cumhuriyetler, Azerbaycan ve Gürcistan'ın komşularıdır (Şekil 10-2). Söz konusu bölge, Rusların "Trans Kafkasya" adını verdiği bölgedir. Burada Rusların baskı ve zulüm dönemini hatırlayan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Gürcistan ve Azerbaycan'a (ve komşuları Ermenistan'a) verilene benzer bir bağımsızlığı istemiş olan azınlıklar yaşamaktadır. Ancak Ruslar buna razı değildir. Bu nedenle söz konusu bölge sadece Moskova'ya muhalefet eden Çeçenistan Müslümanlarının değil, taraf tutmaktan kaçınmaya çalışan İnguşetyalıların, genellikle Rusya'yı destekleyen Kuzey Osetyalıların, II. Dünya Savaşı sırasında Stalin tarafından Nazi sempatizanı olmakla suçlanan ve topluca sürülen Kabarday-Balkarya kökenli Balkarların ve çalkantılı geçmişe sahip ciddi manada düzinelerce etnik grubun dâhil olduğu bir cadı kazanı haline gelmiştir. Bu arada Rusya, Gürcistan tarafındaki Abhazya bölgesinin bağımsızlığını tanımış; Rusya yanlısı güney Osetya'yı Gürcistan Hükümeti'ne karşı korumak için asker göndermiştir. Azerbaycan'dan Karadeniz'deki Rus terminallerine petrol akmaya devam ederken, buradaki petrolün

Şekil 10-1. Rusya dünyada yüzölçümü açısından en büyük ülkedir. Ancak yerleşim daha çok batıda, Moskova çevresinde yoğunlaşmaktadır. Rus liderler, nüfusu azalan doğu kesimin yönetilmesinin giderek zorlaşacağından endişe etmektedir.

OCEAN
UNITED STATES
Bering Sea
Wrangel I.
East Siberian Sea
North Land
New Siberian Is.
Laptev Sea
Kolyma R.
Lena R.
Ust Nern
Magadan
Kamchatka Peninsula
Okhotsk
Aldan R.
Vilyuy R.
Yakutsk
Suntar
Sea of Okhotsk
Petropavlovsk-Kamchatskiy
Lesser Tunguska R.
SIA
Sakhalin
Aleksandrovsk
Kurile Is.
Lena R.
Angara R.
Baykal-Amur Mainline
Amur R.
Komsomolsk
Vanino
Trans-Siberian RR
Tayshet
Bratsk
Krasnoyarsk
Amur R.
Khabarovsk
Blagoveshchensk
Lake Baykal
Chita
Ussuri R.
Irkutsk
Ulan-Ude
L. Khanka
Vladivostok
Nakhodka
Ulaanbaatar
East Sea (Sea of Japan)
MONGOLIA
CHINA
NORTH KOREA
Pyongyang
JAPAN
Beijing
Seoul
SOUTH KOREA

Şekil 10-2. Güney Rusya'daki çatışma kazanı, Müslüman aşırılıkçıların Moskova'nın otoritesine direnmeye devam ettiği, farklı âdet ve inançlara dair kültürel farkların devamlı ihtilafa neden olduğu bir etnik cumhuriyetler mozayiğidir. Rusya'nın güney sınırında üç eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bulunmaktadır. Bunlardan biri, Rus yanlısı Oset azınlık adına Rus işgaline sahne olan Gürcistan'dır. Karadeniz kıyısında bir Gürcü vilayeti olan Abhazya, Rusya tarafından Gürcistan'dan koparılarak bağımsız devlet olarak tanınmıştır.

çoğunu Ermenistan[2] üzerinden Türkiye'nin Akdeniz kıyısına ulaştırmak için yeni boru hatları döşenmektedir. Rusya'nın diğer sınırları, Trans Kafkasya'nın yanında sorunsuz kalmaktadır.

Rusya'nın Asya'daki dört komşusu Kazakistan, Moğolistan, Çin ve Kuzey Kore (Şekil 10-1) de sorunlu bir dörtlüdür: Sovyetler Birliği çöküp Kazakistan bağımsızlığını kazandığında milyonlarca Rus, kendini sınırın yanlış tarafında, Rusya'nın uzay üssü ve fırlatma tesislerinin de bulunduğu Kazakistan'ın kuzeyinde buluverdi. Yeni Kazak hükümeti bu operasyonların devam etmesine yönelik anlaşmaları müzakere etti. Ancak Ruslaşmış kuzeyde çok daha büyük sorunlar vardı, çünkü söz konusu bölge (haritadaki ulaşım sistemlerinin de doğruladığı gibi) fiilen Rus etki alanına girmişti. Çoğu Rus Rusya'ya geri dönse de, bazıları burayı Kazakistan'dan ayırmak için kalmayı seçti ve Kazak hükümetini, ülkenin güneydoğusundaki Kazakların merkezi olan Almatı'daki başkenti, Ruslaştırılmış kuzeye, Astana'ya taşıması için etkilemeye çalışarak tüm ülke üzerindeki hak iddialarını vurgulamış oldular. Kazakistan'ın hemen doğusunda, Komünizm döneminde Sovyetlere bağlı bir uydu devlet olan ve 1990'dan sonra da Rusya'ya bağlılığını devam ettiren (konuşulan en yaygın yabancı dilin Rusça olduğu), ancak günümüzde, açık ara en büyük ticari partneri olan Çin'e yaklaşan Moğolistan yer alır. Bahse konu değişiklik, Rusya-Moğolistan sınırının önemini değiştirmiştir. Bu sınır başta idari bir araçken, artık potansiyel olarak Çin ve Rus nüfuz alanlarını gösteren bir işaret haline gelmiştir. Daha da doğuya gidildiğinde Rusya ve Çin arasında uzun ve evvelden beri toprak anlaşmazlıklarının, sınır ötesi çatışmaların yaşandığı, ihtilaflara konu olan sınır yer almaktadır. Bu meseleler son yıllarda iki hükümet arasındaki müzakerelerle, dostça çözülmüştür. Ancak burada, Rusya'nın uzak doğudaki topraklarına Çinli tacir ve işçilerin kitleler

---

2 Azerbaycan petrol ve doğalgazını Türkiye'ye ulaştıran boru hatları, Karabağ ihtilafı yüzünden Gürcistan üzerinden inşa edilmiştir.

halindeki göçü gibi bir başka sorun belirmektedir: (Davis 2002). Doğu sınırının en ucundaysa, Rusya ve Kuzey Kore arasında kısa olmakla beraber önemli bir sınır bulunmaktadır. Kuzey Koreliler günümüzde önce Çin'e, bazılarıysa oradan Rus toprağına geçerek zalim yönetimden kaçıyorlar. Aslında yerel yönetim bu göçü teşvik etmektedir çünkü daha sonra değineceğimiz üzere, Rusya'nın en doğu ucunun nüfusu azalmaktadır. Ancak bir zamanlar Kuzey Kore'nin ideolojik müttefiki olan Rusya'nın başka endişeleri bulunmaktadır. Kuzey Kore'nin füzelerinin ve muhtemel nükleer silahlarının menzili içinde bulunan Rusya, bu yüzden Kuzey Kore'nin nükleer planlarını engellemeye çalışan 6 ülkeden oluşan grubun içindedir.

Rusya toprakları, tüm genişliğine rağmen neredeyse tamamen karayla kuşatılmıştır. Eski çarlar ülkenin sınırlarını denizlere doğru genişletmek için devamlı çabalamıştır. Büyük Petro Rusya'yı hem deniz hem de kara gücü haline getirmek istemiş ve yeni başkent St. Petersburg'u Rusya'nın, Finlandiya ile Estonya arasında, Baltık Denizi'ne açılan penceresi olarak inşa ettirmişti. Büyük Katherina ordularını Karadeniz kıyılarına ve Trans Kafkasya'ya gönderse de asıl amacı, Hint Okyanusu kıyılarında bir çıkış noktası elde etmekti. İngilizler ve Türkler buna engel oldu. Böylelikle Rusya, Uralların batısında denize açılmak için, dönem dönem buzla kaplı olan Baltık Denizi ile Türklerin kontrolündeki, dar, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına bağımlıydı. Evet, Rusya'nın doğuya, Pasifik Okyanusu'na doğru genişlemesi ona Vladivostok'ta büyük bir liman sağlamıştı. Fakat bu liman, nüfusunun kahir ekseriyeti binlerce mil ötede, Sibirya'nın öbür tarafında yoğunlaşmış bir toplum için işe yarar bir seçenek değildi. Ayrıca Rusya sınırları, haritada açıkça görülebilecek bir sorun teşkil eder: Ülke, tüm büyüklüğüne karşın, yüksek enlemlerde bulunmasından dolayı yılın çoğu zamanında kutup ikliminin etkisi altındadır (Şekil 5-3). Sovyetler dönemindeki tahıl kıtlıkları, komünist planlamacıları,

cumhuriyetlerde devasa sulu tarım projeleriyle çiftlik üretimini artırmaya sevk etmiştir. Ancak bu durumda bile Moskova batıdan gelen pahalı ithalata bağımlıydı. Şimdiyse Sovyetler Birliği'nin tahıl ambarı olan Ukrayna bağımsız bir ülkedir ve Rusya'nın iklim çıkmazı hiç olmadığı kadar göze çarpmaktadır. Bir defasında bir Rus coğrafyacının bana söylediği gibi, "Rusların sınırları hiçbir zaman onlara dost olmamıştır."

Sovyetler Birliği döneminde karayoluyla bu sınırları geçmek ürkütücü bir deneyimdi. Haziran 1964'te SSCB'ye yapacağım ilk arazi gezisi için Helsinki'den (o dönemki adıyla) Leningrad'a otobüsle geldim. Bu gezide haritada görülen sınırın, gerçekte çok daha geniş bir bölgeye tekabül ettiğini öğrendim. Hava kararmadan hemen önce Finlandiya sınırına ulaştık. Resmî işlemler çabucak ve nazikçe halloldu. Otobüse tekrar binerek bize yolda birkaç mil boyunca eşlik edecek olan bir araba dolusu üniformalı, silahlı muhafızla buluşmak üzere ağaçsız bir geçide doğru ilerledik. Uzakta yanan ışıklar o kadar parlaktı ki, yaklaştığımızda otobüs, ameliyat sahnesine girmiş gibi oldu. Sonrasında otobüsten inmemiz istendi, tüm bagajlar ve yükler de indirildi. Yolcular, Sovyet, Avrupalı (Hollanda pasaportumla seyahat ediyordum), Kanadalı ve Amerikalı akademisyenlerin de içinde bulunduğu "diğerleri" olmak üzere üç gruba ayrıldı. Bagajlar tek tek, dikkatle kontrol edildi. Bugünkü havalimanı güvenlik aramalarının yanında basit kaldığı, ayrıntılı bir şekilde arandık. Ardından kitaplardan "belgelere", silahlardan "propaganda araçlarına" kadar değişen birçok şeyi taşımadığımıza dair belgeleri imzalamamız istendi. Tüm bunlar 3 saat kadar sürdü. Kuyruk oluşunca daha ne kadar bekleyeceğimizi merak etmeye başladım. Kuzey Amerikalıları kontrol eden, İngilizce konuşan bir nöbetçi "hiç sıra olmazdı," dedi; "Günde sadece üç otobüs, belki beş tane de otomobil." Ağır, zırhlı kapılar açılıp Vyoburg'a giden karanlık yola doğru ilerlerken bunu düşündüm. Rusya'nın ana limanı ile komşusunun başkenti arasındaki yolun günlük

trafiğine bir bakın. On araçtan bile az. Sovyet sınırları gerçekten de bazı şeylere set çekmişti.

GÖZ ALABİLDİĞİNE GENİŞ TOPRAKLAR

Rusya, 14 bağlı devleti kaybettikten sonra bile, sahip olduğu geniş topraklarla -kendinden sonra gelen Kanada'nın yaklaşık iki katı- yüz ölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesi vasfını korumuştur. On üç komşusu vardır (Kanada'nınsa iki). Rusya Uzak Doğusundaki volkanlarla bezeli Kamçatka Yarımadası'ndan, büyük liman şehri St. Petersburg'a 11 saat dilimi -2009'da suni olarak 9'a düşürülmüştür- boyunca uzanmaktadır. Düşünün; Moskova'da sabah saat 07.00'de *Good Morning Russia* adıyla bir program yayımlansaydı, bu program Vladivostok'ta akşam vaktinde izlenmiş olacaktı. Rusya'nın en kuzeyde, Kuzey Buz Denizi'ndeki adaları, 80^0 enleminin daha kuzeyinde; Trans Kafkasya'da Azerbaycan'a komşu olan incecik bir şerit halindeki en güney toprağı ise, hâlâ 40^0 enleminin yukarısında yer almaktadır. Kuzey Amerika'yı göz önünde bulundurursak tüm Rus toprakları, Boston'ın ortalama enleminin kuzeyinde kalmaktadır.

Rusya'nın gerçekten ne kadar soğuk olduğunu anlamak için (sayfa 143'te yer alan) dünya iklim haritasına bakmak faydalı olacaktır. Kutup havasının içeriye sokulmasını ne mesafe ne dağlar engeller, neredeyse tamamına, batıda görülen kısa ve ılık yazların, doğuya doğru gittikçe daha da azaldığı ve nihayet Sibirya ile özdeşleşmiş dondurucu hava koşullarını meydana getiren *D iklimi* hâkimdir. Sibirya hava koşulları, denizin etkileri Pasifik kıyılarındaki havayı ılımanlaştırana kadar yumuşamaz. Dünya nüfus dağılım haritasına bakarsak (sayfa 128) Rusya'nın 140 milyondan fazla olan nüfusunun, ülkenin

en ılıman köşesinde, batıda ve Trans Sibirya Demiryolunun, şehirler ile kasabaları birbirine bağladığı; kalabalık batıyı, seyrek nüfuslu Uzak Doğu ile buluşturduğu Sibirya'nın güney sınırında uzanan bir şeritte toplandığını görürüz.

KÜRESEL ISINMA: RUSYA İÇİN UMUT MU?

Şekil 10-1'de görüldüğü gibi, Rusya'nın kıyı şeridi, kutupsal ikliminin hüküm sürdüğü Kuzey Kutup Dairesi'nin tümüyle kutup tarafında kalmaktadır. Ruslar bu uzun şeridin pek hayrını görememiştir. Kuzey Buz Denizi'nin büyük bölümü yılın çoğu kısmında donmuş haldedir. Sadece Kuzey İskandinavya ve Finlandiya'yı çevreleyen Kuzey Atlantik Akıntısının daha ılık olan suyu sayesinde Murmansk ve Arkhangelsk limanları birkaç hafta daha uzun süre açık kalabilmektedir.

Bu durumda, iklim değişikliği Ruslar için bir şans olabilir. Eğer mevcut küresel ısınma döngüsü tahminler doğrultusunda devam ederse bazıları olumlu, bazıları olumsuz pek çok önemli çevresel değişiklik Rusya için yeni bir çağ başlatabilir. İlk olarak, Kuzey Buz Denizi'nin kış buzulu azalacak, limanlar daha uzun süre açık kalacak ve kuzey kıyısı boyunca uzanan küresel deniz rotalarına alternatif oluşturacak bir Rus deniz yolu açılabilecektir. İkinci olarak, buzun erimeye devam etmesiyle Kuzey Buz Denizi'nin altında yattığı bilinen büyük enerji kaynaklarını kullanma olanağı doğacaktır. Ruslar şimdiden buradaki kıta sahanlığı üzerinde hak iddia etmektedir. Hatta Ruslar, biraz işi abartarak emellerini açık edecek şekilde, 2007'de Kuzey Kutbu'nda Arktik buzun altına, ufak bir denizaltıyla metal bir Rus bayrağı yerleştirdiler. Üçüncü olarak da yüksek enlemlerdeki erime, en kuzeydeki donmuş toprağın çoğunu eritecek, muhtemelen orman tabakasının kuzeye doğru yayılmasına ve çorak tundranın azalmasına neden olacaktır.

İyimser tahminlere göre daha sıcak, daha nemli hava kütleleri Rusya Ovası'ndaki tarımı da geliştirebilir. Ancak tabiat, her zaman tahminleri boşa çıkarabilir. 2010 yılında Rusya, tarihinin en sıcak yazını yaşadı, ancak sıcaklık dalgasının beraberinde nem değil kuraklık geldi. Ülkenin ortasında ve güneyinde orman yangınları çıktı; binlerce köy yok oldu, 60 insan öldü ve mahsuller mahvoldu. 2009'da 100 milyon ton olan tahıl hasadı, 2010'da 60 milyon tona düştü, tahıl fiyatları fırladı ve hükümet ülke içindeki fiyatları düşürmek için tahıl ihracatını yasakladı. Bu arada Moskova da haftalardır (yangınlardan dolayı) zehirli duman altındaydı. Tabiatın gücü uzmanları afallatmıştı.

GENİŞ TOPRAKLAR

Amerikalıların "Ortabatı", "Büyük Ovalar" gibi tabirlerine benzer şekilde Ruslar da ülkelerindeki geniş coğrafi bölgelere isimler verirler. Rusya'nın en büyük coğrafi böleni, Rusya'nın Apalaşı olan, ancak çok daha içeride yer alan Ural Dağları'dır (Şekil 10-3). Urallar, buzul taşıyan Novaya Zemlya Adası olarak suyun üzerinde yükseldikleri Kuzey Buz Denizi'nden, Kazakistan'la olan çöl sınırına (hatta bunun da ötesine) kadar uzanır. Uralların batısı, çoğu insanın gözünde "Avrupa Rusyası"dır. Bu nedenle, Uralların doğusundaki Rus kasabalarının kültürel görünümü batıdakilere benzer olsa da, doğu ayrı bir âlemdir. Her durumda Rusya'nın kalbi, coğrafya tabiriyle "çekirdek alanı", Kuzey Avrupa Ovası'nın bir uzantısı olan, daha soğuk ve daha kuru olmakla beraber tarıma elverişli Rusya Ovası'nda yer alır. Tam ortasında Moskova, kısa Baltık kıyısında St. Petersburg bulunur. Buradan, yatağı boyunca eski sanayi şehirlerine rastlanan büyük Volga Nehri geçer.

Sibirya, Uralların doğu yamaçlarında başlar ve Bering

Denizi'nin kıyılarına kadar uzanır. Ancak yer şekilleri doğu ile batı arasında oldukça farklıdır (Şekil 10-3). Haritadaki 3. bölge olarak görülen Sibirya'nın en batısı, nispeten düşük bir rakıma sahiptir ve büyük bir nehir sistemi olan Obi İrtiş tarafından sulanır. Bu nehrin eğimi o kadar düşüktür ki Sovyet mühendisler akışı tersine çevirip güneydeki ekilebilir arazileri sulamayı tartışmışlardır (Lincoln 1994). Bu zor, ormanlık, soğuk kırsal bölgede, 70 yıllık komünist yönetimi süresince tarihçilere göre 30 ila 60 milyon mahkûmun can verdiği kötü namlı Sovyet "gulag"[3] sistemine bağlı pek çok hapishane yer alır (Remnick 1993). Sibirya'nın daha yaşanabilir güney sınırında, II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet sanayisinin çoğu Nazi ilerleyişinin uzağına, doğuya doğru Uralların öteki tarafına kaydırıldığında, stratejik olarak büyük önem kazanan Omsk ve Novosibirsk gibi şehirler yer alır.

Batı Sibirya Ovası'nın doğu sınırında yeryüzü şekilleri önemli ölçüde değişir. Özellikle güneydeki ovalıklardan düzensiz dağ silsileleri yükselir. Sibirya kuzeyde engebeli bir plato görünümünü alır. Burada Trans Sibirya Demiryolu dar vadilerden geçer, derin boğazların yamaçlarını kucaklar, sonunda bu zorlu araziden çıkarak, Baykal Gölü'nün giriş kapısı olan bölgenin kilit şehri İrkutsk'a ulaşır. Bu tatlı su gölü, Doğu Afrika'daki Büyük Göller yöresine benzer şekilde bir rift vadisinde[4] yer alır. Ancak neredeyse 640 kilometre uzunluğunda ve aşağı yukarı 50 kilometre genişliğindeki bu göl, çok daha derindir. Derinliği 1620 metreyi aşmaktadır. Bazı hesaplamalara göre, Dünya yüzeyindeki tatlı su kaynaklarının beşte birine sahiptir ve dünyanın dört bir yanından eşsiz ekolojisini incelemek isteyen sayısız bilim adamını cezbeder.

Gelelim Rusya'nın, aşağısı Yakut Havzası'nda, yukarısı

---

3 Sovyet çalışma kampları.
4 Fayların arasındaki alanın çökmesi sonucunda oluşan dik kenarlı vadidir.

ülkenin jeolojik açıdan en hareketli bölgesi olan olağanüstü Kamçatka Yarımadası'nda olan geniş, ormanlık, haritada 6. bölge olarak görülen dağlık doğusuna. Bu depreme yatkın, tektonik plakanın volkanik levha alanına arabayla gitmeyi aklınızdan bile geçirmeyin, çünkü bağlantı yolları bulamazsınız. (İşin garip yanı, kuzeydoğu Rusya jeolojik açıdan Kuzey Amerika plakasına dâhildir!) Bu 20'den fazla etkin, 100'den fazla sönmüş yanardağın bulunduğu yarımadadaki insanlar, bir adadaymış gibi, geçinmek için balıkçılık yapar, ana karaya seyahat etmeleri gerektiğinde deniz yolu veya hava yolunu kullanırlar.

Şekil 10-3'te görüldüğü gibi, Rusya'nın Uzak Doğusunda Sahalin adında gerçek bir ada vardır. Bu ada, söz konusu bölgenin hem fiziki hem kültürel coğrafyasının önemli bir bileşenidir. 19. yüzyılın ortasından itibaren Ruslar ve Japonlar devamlı olarak Sahalin için çatışmış ve II. Dünya Savaşı bitene kadar da Sovyet hâkimiyeti kesinleşmemiştir. Ada Rusların eline geçince sürgün adası olarak kullanıldı (büyük yazar Anton Çehov kitaplarından birinde mahkûmların berbat yaşam koşullarını tasvir eder). Sahalin asıl, Sovyetler döneminde kuzeydeki petrolü ve güneydeki kömürüyle giderek önemi artan bir yakıt kaynağı işlevi kazanmıştır. Sovyetler döneminden sonra bulunan bazı petrol kaynaklarıyla beraber ada, emtiaya dayanan Sovyet ekonomisin önemli bir unsuru haline gelmiştir.

Rusya'nın devasa toprakları ona oldukça zengin bir doğal kaynaklar rezervi bahşetmiştir. Bunlardan petrol ve doğal gaz, 1991 yılı sonrası süreçte esas gelir kaynağı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin ilk diktatörü Lenin, ülkesinin sanayileşmesini, özellikle de ağır imalat sanayisini büyütmeye kararlıydı. Bu nedenle SSCB, kömürden demir cevherine, diğer metallerden alaşımlara, ihtiyacı olan neredeyse her şeyi kendi bünyesinde üretti. II. Dünya Savaşı ufukta belirdiği zaman bu kaynak altyapısı, Sovyetlerin Alman işgalcileri yenmek için kendi silahlarını üretmesini mümkün kıldı. Müteakiben Rus fabrikaları, otomo-

Şekil 10-3. Rusya'nın geniş ve çok çeşitli fizyografyası basit olarak: Ural Dağları batıyı Sibirya'nın hakim olduğu doğudan ve dağlık güney boyunca kesintili bir şekilde uzanan yerleşim alanları şeritlerinden ayırır.

billerden demiryolu vagonlarına, traktörlerden yolcu uçaklarına ülkenin ihtiyaç duyduğu şeylerin çoğunu üretmeye devam etti. Nihayet 1950'lerde Ruslar, ilk yer yörüngeli uyduyu fırlatıp ilk kozmonotu uzaya gönderdiğinde tüm dünyayı hayrete düşüren bu yerli malı proje, Sovyet sisteminin üstünlüğünün bir kanıtı gibi algılandı.

Rusya'nın tüm büyüklüğüne ve kalabalık nüfusuna rağmen (SSCB, zamanında dünyanın en kalabalık üçüncü nüfusuna sahipti) dünyanın geri kalanıyla ekonomik ilişkileri oldukça sınırlıydı. Sovyet ürünleri uluslararası piyasada satılmıyor, Rus otomobilleri başka ülke sokaklarında (özel ilgi duyanlar dışında) görülmüyordu. Güdümlü ekonominin kamu girişimleri, maliyetine ve kaliteleri nedeniyle serbest piyasada rekabet edemeyecek nitelikte mallar üretiyordu. Böylece en çok ihracat tüketici ürünleriyle değil, Sovyet hükümetinin müttefiklerine sattığı silahlarla yapılıyordu. Sovyetler birliğinin iktisadi coğrafyası verimliliğe göre değil, görevlendirmeyle oluşuyordu. Belirli şehir ve kasabalara maliyet dışında ölçütlere göre üretim görevleri veriliyordu. Böyle bir düzendeki yolsuz-

luk potansiyelini varın siz düşünün. Sovyetler Birliği yıkılıp Rusya birdenbire dünya ekonomisiyle bütünleşmek zorunda kalınca, ciddi miktardaki dış gelir ihtiyacı daha çok, büyük miktarlarda emtia -petrol ve doğalgaz- satışıyla karşılandı. Rusya, batıda Hazar Havzası'ndaki, doğuda Sahalin Adası'ndaki enerji kaynaklarına sahip olduğu ve Avrupa, Japonya ve Çin de dâhil, hazır müşterileri bulunduğu için şanslıydı. Ancak tek bir emtiaya aşırı bağımlılık risklidir ve çarpık gelişmeye yol açar. Üst düzey yöneticilerin devlet girişimlerini satın alması ahbap çavuş kapitalizmine yol açtı ve böylece vergi tahsilatı azaldı, fabrikalar iflas etti, hatta 1998'de devlet yükümlülüklerini yerine getiremez oldu, sonunda ekonominin çökmesi yatırımcıların ilk kaçış dalgasını getirdi. Sadece zengin doğal kaynak rezervlerine sahip olması bu ülkenin (veya herhangi bir ülkenin) refahını sağlayamaz.

Bugün yine de Rusya'ya genellikle "petro-ruble" devleti denmektedir, öyle bir devlet ki, enerji kaynaklarının ihracatına neredeyse "petro-riyal" devleti Suudi Arabistan kadar bağımlıdır. Modern piyasa ekonomisinin açmazları olduğu doğrudur: özel şirketler, özel mülkiyet, yabancı yatırımlar, borsa… Ultra zenginler gökdelenler diker, malikânelerde yaşar, (futbol kulüpleri gibi) yabancı varlıkları satın alır, çocuklarını özel okullara gönderirler. Ancak milyonlarca sıradan vatandaş için bu geçiş zorlu olmuştur, çünkü sosyal kurumlar işlevini yitirmiş, yasal düzen zayıflamış, yolsuzluk artmış, organize suçlar zirve yapmış, ülke ekonomisi (enerji sektörüyle ilintili olan kısımlar dışında) çıkmaza girmiştir. Doğrudur, Rusya geniş toprakları, geniş bir alana yayılmış ve kültürel açıdan farklı nüfusu, komünist ekonomik ve kültürel mirası nedeniyle sıra dışı sorunlarla karşılaşmıştır (ve karşılaşmaya da devam etmektedir). Fakat güçsüz liderlik ve yetersiz temsilî hükümetten de zarar görmüştür. Önceden kararlaştırılmış Putin-Medvedev liderlik dönüşümü Rusya'nın demokratik yetersizliğini

trajik bir biçimde ortaya koymuştur. Sanki Ruslar, şahısların değil, meselelerin ağır bastığı özgür ve rekabetçi seçimlerin yokluğuna ebediyen katlanmak zorunda kalacaklarmış gibi gözükmektedir.

SOVYETLERİN MİRASI, RUSLARIN SINAVI

Rusya'nın, siyasi coğrafya alanında karşılaştığı sorunlar da oldukça cesaret kırıcıdır. Böylesine büyük, sapa, yalıtılmış bir memleketin yönetiminin üstesinden gelmek, Rus çarları, komünistler ve demokrasiyle seçilen liderlerin her biri için zor olmuştur. Elde etmek -Rus orduları Orta Asya'nın içlerine kadar sokulabilmiş; Rus sömürgeciler Alaska üzerinde hak iddia etmiş, en güneydeki kalelerini San Francisco Körfezi yakınlarına kurmuşlardı- ve elde tutmak farklı şeylerdir. ABD dışişleri bakanı William Seward 1867'de Rusya'nın Alaska'daki arazilerini satın almayı teklif ettiğinde Rus hükümeti hemen kabul etti. Çünkü bu uzak bölgeleri elde tutmanın bedelinin, ondan elde edilen faydadan fazla olacağı görüldü. Aslında, art arda gelen çarlık yöneticileri, Rus olsun ya da olmasın, yönetimleri altındaki pek çok halk için hiçbir zaman tatmin edici nitelikte bir idari yapı kuramadı. Avrupa'nın demokrasi devrimi Rusya'ya teğet geçmiş, iktisadi devrimiyse ancak sınırlı şekilde temas etmişti. Rusların çoğu ve Rus olmayan çar yönetimi altındaki diğer halklardan on milyonlarca insan, sömürü, yolsuzluk, tahakküm ve açlıkla karşı karşıyaydı. 1905'te insanların canlarına tak edip ayaklanmalar patlak verdiğinde ve 1917'de topyekûn devrim gerçekleştiğinde devleti bir arada tutacak hiçbir siyasi çerçeve kalmamıştı (Shaw 1999).

Dolayısıyla Sovyetler Birliği'ni oluşturacak bölgesel yapılanmayı tasarlamak, devrimin komünist galipleri olan Bolşeviklere düşmüştü. Temel yapılanmada 15 "Sovyet Sosyalist

Cumhuriyeti" (SSC'ler) ortaya çıktı. Bu, teoride eşit devletlerden birincisi, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ydi (RSFSC). Diğer 14'ü, Baltık kıyısındaki Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Afganistan sınırındaki Tacik Sosyalist Cumhuriyetine kadar, Rus olmayan, çarlık zamanında Rus egemenliğine giren halkları barındırmak için tasarlanmıştı. Elbette, Sovyetler Birliği çöktüğünde bu sistem de çöktü. Ancak, komünist planlamacılar tarafından Rusya içinde kurulmuş olan düzen daha dayanıklıydı, dolayısıyla Sovyetler sonrası liderler, bu büyük ülkeyi komünist diktatörlükten sonra demokratik bir anlayışta uzlaştırmak için, miras kalan bu düzeni kullanmak zorunda kaldılar.

Sovyetlerin bu karmaşık sistemini incelemek, Sovyetler dönemi sonrası (1991'den sonra) Rusya'nın yaşadığı sorunların kökenini anlamak açısından faydalıdır (Shaw 1999). Statü ve hiyerarşiye daima önem veren Sovyetler, RSFSC'yi alt "cumhuriyetlere", *okrug* adı verilen özerk bölgelere, *oblast* adı verilen eyaletlere, *kray* adı verilen alanlara böldüler. Bu "cumhuriyetler" aynen Rusya dışındakiler gibi RSFSC içinde yer alan en büyük etnik azınlıkları tanımak için kurulmuştu. Bu idari düzen azalan önem sırasını ve genel anlamda başkente olan uzaklığı ifade etse de bu sıra yerel bir yöneticinin güçlü iradesiyle değiştirilebilirdi. Kremlin gözlemcileri, uzaktaki bir krayın isminin sıklıkla duyulmasını, buradan bir parti yöneticisinin siyasi kariyer basamaklarını tırmanmasına ve Moskova'da etkinlik kazanmasına yorarlardı. Tüm krayları baştan önemsiz kabul etmek mümkün değildi: Moskova'ya en uzak kray Primorskiy Bölgesi, Sovyetlerin muazzam Vladivostok deniz üssüne ev sahipliği yapıyordu. Burası dış dünyaya kapalı, sınırları ülkenin tüm dış sınırlarından bile daha sıkı şekilde korunan stratejik bir şehirdi.

Elbette Rusya "Federasyonu"nun sadece adı federasyondu. RFSFC de, bir bütün olarak Sovyetler Birliği gibi, mer-

kezî, üniter bir devlet işlevi görüyordu ve tüm güç Moskova'da toplanmıştı. Harita üzerinde "cumhuriyet" olmalarına rağmen, etnik azınlık hakları oldukça sınırlıydı. II. Dünya Savaşı sırasında azınlıklar, işgalci Almanların potansiyel işbirlikçisi olarak görülürdü. Müslüman Çeçenlerin başına gelenlerin hikâyesi ise en kötüsüdür: Stalin bu halkı işbirlikçilikle suçladı ve 1944'te tamamının trenlere bindirilip Orta Asya'ya sürülmesi emrini verdi. On binlerce insan yollarda öldü ve cansız bedenleri vagonlardan atıldı. Bu felaketten sağ çıkanlardan çoğu, sonrasında ulaştıkları yerlerdeki zor ve alışılmadık şartlar yüzünden can verdiler. Şamil Basayev bu **soykırımda** 40 yakınını kaybettiğini iddia etmiştir. Basayev için bu, vahim olduğu kadar korkunç da bir musibettir. Stalin'in halefinin affederek 1957'de memleketlerine geri dönmelerine izin verdiği Çeçenlerden kalanlar, Rusların kendilerine yaptıklarını asla unutmadılar ve Sovyetler Birliği 1991'de yıkılınca, bağımsızlıklarını ilan etmekte gecikmediler. Bu, sadece Çeçenistan'da değil, Moskova gibi başka yerlerde de binlerce insanın daha ölümüne neden olan, günümüzde de devam eden bir şiddet döngüsünü başlattı.

Rusya, SSCB'nin küllerinden, coğrafi açıdan yeniden tanımlanmış, görünürde yönünü demokrasi ve gerçek bir federal sisteme doğru çevirmiş bir ülke olarak doğduğunda, tek sorunu Çeçenistan değildi. Gözü pek Boris Yeltsin önderliğindeki yeni Rus hükümeti, Sovyetlerin inşa etmiş olduğu tüm yapısal mirası bir anda yok edemezdi. Ellerindeki tek şey buydu. Bu nedenle Ruslar Sovyet haritasını önlerine koyarak, her durumda zor olacak bu geçişi planlamaya başladılar. Sovyetler sistemindeki tüm idari birimleri (hangi sırada olursa olsun) saydılar. Rusya'nın, 21 etnik cumhuriyetin dâhil olduğu 89 bölgesi vardı. Yeni hükümet, cumhuriyetlere özel statü verilse de tüm bölgelere yönetimde eşit düzeyde söz hakkı tanımaya karar verdi. Ancak bazı cumhuriyetler için bu yeterli değildi. Başlangıçta, Çeçenistan'ın

Müslüman halkı özerklik talebinde bulundu. Ayrıca Moskova'nın doğusunda, Volga nehri boyunca uzanan Müslüman Tataristan, işi, kendi bayrağını kabul etmeye, kendi havayollarını kurmaya ve (Çeçenistan gibi) Rusya Federasyonu Anlaşması'nı imzalamayı reddetmeye kadar götürdü.

TRANSKAFKASYA'DAKİ SORUNLAR

Bir süre sonra sağduyu üstün geldi ve isyan etmesi muhtemel birçok grup, Çeçenler hariç Federasyona katıldı. Eski Sovyetler haritasında Çeçenler ve Müslüman komşuları İnguşların oluşturduğu birleşik cumhuriyet bulunuyordu. Ancak bu iki halk hiçbir zaman anlaşamadı. Nihayet Rus parlamentosu bu iki komşu cumhuriyetin bölünmesini 1992'de onadı: İnguşetya nispeten uyumlu İnguşların, Çeçenistan ise militan Çeçenlerin yurdu olacaktı (Şekil 10-2). Hemen arkasından Çeçen liderler, bağımsızlıklarını ilan ederek dozu giderek artan ve etkileri Moskova'da görülecek bir şiddet sarmalını başlatmış oldu.

Yaklaşık küçük bir New England eyaleti büyüklüğündeki, Kafkas Dağlarının kuzey yamaçlarında Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan Çeçenistan, üç ana bölgeden oluşur: Güneyde Çeçen isyancılara evvelden beri sığınak olan Kafkas Dağları; Terek Irmağı'nın kuzeyinde, nüfusun yaklaşık yüzde 30'unu teşkil eden Rusların nesiller boyu ekip biçtiği ovalar ve bu iki bölgenin arasında, başkent Grozni'nin, diğer şehirlerin ve petrol tesislerinin bulunduğu şehirleşmiş ve sanayileşmiş orta bölge (Şekil 10-4). Bu orta bölgeye hâkim olmak, tüm bölgeye hâkim olmak demektir. Burada 1994'te başlayan çoğu çatışma, zaman zaman 80 bin askeri aşan Rus ordusunun isyancılarla, Afganistan'ı ya da belki Irak'ı çağrıştıran bir savaşa girmesinden ibarettir. Başkent tamamen yıkılmış, diğer şehirler büyük ölçüde zarar görmüştür. Müzakereler tıkanıp

Şekil 10-4. Kükreyen fare: Kafkas Dağları'nın kuzey yamacında Çeçenistan.

kaldığında yerini yine savaşa bırakmış, her iki taraf da ağır kayıplara uğramıştır. Bu arada milliyetçi duygularla bağımsızlık için başlayan savaş, Afganistan'dan Suudi Arabistan'a başka ülkelerden, Müslüman Çeçenleri desteklemek üzere para ve savaşçı akmaya başlayınca, İslami gayeleri de içeren, çok daha büyük bir savaşa dönüşmüştür (Tishkov 2004).

Ancak Çeçenistan, doğuda inatçı ve şiddete eğilimli Dağıstan'ın, batıda daha sakin Adıge'nin de arasında bulunduğu Kafkas Dağları'nın kuzey yamaçlarındaki 7 etnik cumhuriyetten sadece biridir (Şekil 10-2). Bu kırılgan bölgedeki cumhuriyetlerden her birinin kendince kültürel, siyasi ve iktisadi sorunları

vardır: Dağıstan'ın 2 milyonluk nüfusu yaklaşık 30 etnik gruba ayrılmıştır. Çoğunluğu Müslüman olan İnguşetya, Rus yanlıları ile Çeçen yanlıları arasında ayrılmıştır. Genelde Rus yanlısı olan Kuzey Osetyalılar Gürcistan sınırının öte yanındaki komşuları Güney Osetya ile birleşmeyi istemektedir. Kabarday-Balkarya'daki Müslüman Balkarlar'ın II. Dünya Savaşı sırasında Rusların kendilerine yaptıkları kötü muameleyle ilgili anıları tazedir. Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'ndeki Müslüman Karaçayların pek çoğu da aynı savaşta sürülmüştür. Sadece Adıge, örtülü etnik çatışmalara bulaşmamıştır. Çeçen davasına duyulan sempati, teröristler çatışmayı bu bölge içine ve hatta dışına doğru genişlettiğinde bile, Çeçenistan sınırlarını aşmıştır.

Moskova'ya kadar ulaşan bu terör kampanyası Rus devletine ve onun, siyasi ve ekonomik umutlarına ölçülemeyecek derecede zarar verdi. Çeçenlerin Orta Asya sürgününde ailesinden pek çok kişiyi kaybetmiş olan Şamil Basayev, 1990'larda Boris Yeltsin'i desteklemek üzere Moskova'daydı ve Yeltsin'i, Çeçenlerin özerkliği için tek umut olarak görüyordu. 1994'teki Rus müdahalesiyle bu umut boşa çıktığında Basayev gerekeni yapmaya hazırdı. 1995'te Rus saldırıları ailesinin evini yerle bir edip karısının, iki kızının ve bir erkek kardeşinin de aralarında bulunduğu 11 kişiyi öldürünce Basayev, Rusya'nın Usame bin Ladin'i oluverdi. Başlattığı 10 yıldan uzun süre devam eden terör kampanyası sadece Çeçenistan çevresini değil, Moskova'yı da karıştırdı.

Basayev'in ilk yankı bulan eylemi ailesinin öldürülmesinden bir ay sonra gerçekleşti. Dağıstan yakınlarındaki bir hastaneye yapılan saldırıda adamları 1500 kişiyi rehin aldı, 100'den fazla kişiyi öldürdü. 1996'da Rus ordusunu Grozni'den çıkararak Moskova'nın tanımadığı bağımsızlıklarını fiilen elde etmiş oldular. Ancak bunun ardından gelen başkanlık seçimlerinde Basayev oyların dörtte birinden azını alabildi. Hükümete dâhil olsa da, Çeçenistan artık başarısız olmuş bir devletti. İslami cihatçılar ve Arapların mali yardımları akmaya

devam ediyordu. Basayev o zamanlar, Çeçen İçkerya Cumhuriyeti dedikleri, Çeçenistan'ın Çeçenler tarafından kontrol edilen kısmının başbakanı oldu. Bu sırada Rusya siyasi karışıklık içindeydi ve Boris Yeltsin başkanlığı bırakmak üzereydi. Basayev yönetimindeki teröristler Dağıstan'a bir başka saldırı düzenleyip Moskova'da iki apartmanı bombaladılar. 1999'un sonunda yeni devlet başkanı Vladimir Putin, Rus kuvvetlerine yeniden kontrol altına almak maksadıyla savaşmak üzere tekrar Çeçenistan'a girmesini emrettiğinde, Rus halkının neredeyse tamamı arkasındaydı. Saldırdıkları Çeçen rejimini tanıyan tek yönetim, Afganistan'daki Taliban'dı. 2000 kışının ortasına gelindiğinde Çeçen kuvvetleri yerle bir olmuş Grozni'den çıkarılmış, dağlardaki sığınaklarına doğru çekilmeye zorlanmıştı. Artık Basayev sadece, bir dizi terör saldırısını planlayıp gerçekleştirebiliyordu. Bunlardan en dramatik olanıysa, 2002 yılının Ekim ayında Moskova'daki kalabalık bir tiyatro salonunun gösteri sırasında, 41 Çeçenden oluşan bir grup ile destekçileri tarafından basılması olmuştur. Bu eylemi sona erdirmek için yapılan uzun müzakereleri müteakip düzenlenen acemice bir kurtarma operasyonunda, 130 tiyatro izleyicisi hayatını kaybetmiştir.

Sadece 2004 yılında olanların Rusya'daki etkisini düşünün: Şubatta Moskova metrosunda patlayan bir bomba 41 kişinin ölümüne, 100 kişiden fazlasının yaralanmasına neden oldu. Mayıs'ta Grozni stadyumunda koltukların altına yerleştirilmiş bir bombayla Moskova tarafından yeni onanmış Çeçenistan Başkanı Ahmet Kadirov öldürüldü. Haziran'da İnguşetya yakınlarındaki polis karakollarına düzenlenmiş bir saldırıyla yaklaşık 100 kişi öldü. Ağustos'ta Grozni'deki polis üslerine yapılan saldırıda 50'den fazla insan öldü. Eylül'de bir grup terörist Kuzey Osetya, Beslan'da bir okulda 1000'den fazla çocuk, veli ve öğretmeni rehin aldı. Sonunda en az 370 çocuk ve yetişkin hayatını kaybetti. Yine Eylül ayında intihar bomba-

cıları eşzamanlı olarak Moskova'daki havalimanından kalkan iki uçağı patlatarak 90 kişinin ölümüne neden oldu. Cumhuriyetlerini yitiren, destekçilerini kâfirlerle savaşmak üzere Irak'a kaptıran Çeçenler, bu tür olaylarla tarihin akışının değişmeyeceğini bile bile, davalarının yeniden başrolde olacağı günü beklerken, fırsat bulduklarında bu tür intikam eylemleri yaptılar.

PUTİN DÖNEMİ

2004 yılı Rusya için önemli bir eşikti. İlk kez 2000 yılında seçilmiş olan Başkan Vladimir Putin, bir dört yıl için daha seçildi ve önemli hususlardaki gücünü pekiştirmeye başladı. Göreve geldiği ilk yılda yoğunlaştırdığı Çeçenistan'daki askerî harekâtta, Müslüman aşırılıkçıların Çeçenistan'ın merkezî bölgesinden çıkartılarak dağlara doğru sürülmesiyle olumlu bir sonuç alınmıştı. Halkın Beslan okul katliamı nedeniyle oluşan öfkesini kullanarak, görünürde Rus devletini terör tehditlerine karşı güçlendirmek için, ama aslında iç siyasette kendi elini güçlendiren bir dizi tedbir önermişti. Örneğin, yerel yöneticiler artık yerel halk tarafından seçilmeyecek, devlet başkanı tarafından atanacaktı. Esasen bu, Boris Yeltsin'in sadece adı federasyon olan komünist bir sistemden gerçek demokratik bir federasyon kurma çabasının sonunu getirecek bir hareketti.

Bu ve bunun gibi hamleler Putin'in kişisel gücünü artırma amaçlıydı, ancak anketler halkın Putin'i çoğunlukla desteklediğine işaret ediyordu. Putin, içinde bulunulan 2005 yılına gelindiğinde Dağıstan'a kadar hatta oradan da öteye sıçramış olan terör eylemleri konusunda endişelerini sık sık dile getiriyordu. Müslüman fanatikler, dikkatle planladıkları bir eylemle Kabarday-Balkarya'nın başkenti Nalçik'te 100'den fazla kişiyi öldürdüler. Putin, Çeçenistan'daki çatışmayı "Çeçenleştirme" siyaseti güdüyor, Rus yanlısı aktivistleri inatçı isyancılarla

çatıştırıyor, böylelikle bu olayları Çeçenistan ile sınırlı tutabiliyordu. Hem Rusya hem Çeçenistan'a (Moskova yanlısı Çeçen başkan Ahmet Kadirov'u öldüren bomba da dâhil olmak üzere) büyük zarar vermiş olan terörist lider Şamil Basayev de İnguşetya'ya yapılacak bir saldırı için yoldayken, dinamitle dolu kamyonunun patlamasıyla öldü. Putin, Basayev'in öldürülmesini üstlenmese de bu olay onun döneminde gerçekleşmiş ve Çeçenistan'ın kontrol altına alınmasında bir dönüm noktası olmuştur.

Ancak terör hâlâ Rusya'nın başını ağrıtmaya devam ediyordu. Çoğunlukla Müslüman veya Müslüman olmayan yerel halkı etkileyen Trans Kafkasya'daki saldırılardan başka, Rusya'da da terör saldırıları gerçekleşti. Kasım 2009'daki Moskova ve St. Petersburg arasındaki ekspres treninin bombalanarak 30 kişinin ölmesi de bunlardan biridir. Trans Kafkasyalı intihar saldırganları, Mart 2010'da Moskova'da iki metro istasyonunda bomba patlattı. 40 kişi öldü. Bunlara ek olarak, 25 Ocak 2011'de Moskova'daki Domodedovo Havalimanı'nın gelen yolcu terminalinde patlayan bomba 35 kişinin ölümüne neden oldu. Terör saldırılarının korku ve öfke tohumları ekerek, Ruslarla Rus olmayanlar arasındaki kırılgan barışı tehlikeye atması Rusya'nın değişmeyen bir gerçeğidir.

DEMOGRAFİK FELAKET

Rusya'nın siyasi, ekonomik ve stratejik mücadeleleri; nüfus bilimciler tarafından hep "felaket" olarak tanımlanan çok ciddi toplumsal sorunlardan oluşan bir arka plana rağmen, devam etmektedir (Demko 1998). 1991'de yeniden oluşturulan Rusya, dağılan Sovyetler Birliği'nin devamıydı ve o zamanki nüfusu yaklaşık 148 milyondu. Bu dönemde birkaç milyon etnik Rus, komşu eski Sovyet cumhuriyetlerden göç etmiş olsa da bu

sayı, 2012'nin başına dek 141 milyonun biraz üstüne kadar düşmüştü. Rusya'da, nüfus konusunda uzmanlaşmış coğrafyacıların hesaplamalarına göre, komünizmin son bulmasından beri ölen insan sayısı, doğanlardan yaklaşık 10 milyon daha fazla olmuştur. Nüfusun bu denli azalması genellikle uzun, büyük bir savaştan veya kitlesel dışgöçten kaynaklanır. Ancak Rusya'da bunun nedeni ne savaş ne de insanların ülkeyi terk etmesiydi. Durum tam tersine, toplumsal bozulmaya işaret ediyordu.

Rusya'daki doğum oranının Sovyetler Birliği'nin dağılması sırasında ve sonrasında önemli ölçüde azalması bizi şaşırtmamalıdır. Belirsizlik daha az çocuk sahibi olmaya neden olur. Doğum hızı aşağı yukarı binde 9'da sabitlenmiş olsa da ölüm oranı binde 16'dan da yukarıya fırlamıştır. Bu da yıllık bazda yüzde 0,7'lik yani 1 milyonluk nüfus kaybı anlamına gelmektedir. Coğrafyacıların felaket olarak adlandırdığı bu nüfus azalmasını sadece net göç[5] yavaşlatabilmiştir. Rusya nüfusu, 20 yıldan beri serbest düşüş halindedir.

Peki, bu felaketin sebebi nedir? Doğum oranı, yaygın kürtaj uygulamaları ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar yüzünden düşük kalıyordu. Ancak özellikle erkeklerin ölüm oranı, asıl soruna işaret ediyordu: Verem, kalp hastalığı ve kısmen gizlenen AIDS gibi hastalıkların vaka sayılarındaki aşırı artış, bu hastalıklarla ilintili ve ayrıca, kısmen votka ile son zamanlarda biranın önemli rol oynadığı bir aşırılık kültürünün parçası olarak yaygın alkol bağımlılığı, özellikle genç erkekler arasında aşırı sigara tüketimi, trafik ve iş kazaları, intihar ve cinayet ölümlerin başlıca sebepleriydi. Bir Rus erkeğinin Avrupalı bir erkeğe kıyasla şiddet veya kaza yoluyla ölme olasılığı ortalama 9 kat daha fazladır. Erkeklerin ortalama ömrü 1991'de 71 iken 2004'te 59'a düşmüştür (kadın ömrü de azalmış olmakla beraber 72'ye inmiştir.) Bugün Rusya'daki ergen erkeklerin yarısından daha azı 60 yaşını görebilecektir.

---

5 Net göç: Belirli bir alanın aldığı göç verdiği göçten fazlaysa net göç vardır.

RUSYA: 13 MAYIS 2000'DE İLAN EDİLİP 2009'DA TADİL EDİLMİŞ YENİ FEDERAL BÖLGELER VE BAŞKENTLERİ

Şekil 10-5. Başkan Putin tarafından ilan edilen, Rusya'nın tarihi 80'den fazla idari bölgesini birleştiren Sekiz Federal Bölgesi. Yirmi yıldan beri meydana gelen nüfus azalması rakamlarla gösterilmiştir.

Bu krizi nasıl çözmeli? Rus Parlamentosu "Duma", hızla büyüyen bira sanayine reklamlarını sınırlaması için baskı yapmaktadır. Sokaklarda bira tüketimini yasaklamayı da denemiştir. Ancak votka tüketim kültürü toplumun içine öylesine işlemiştir ki, bu girişimden sonuç alınması mümkün görünmemektedir. Ancak eğer nüfus kaybı bu şekilde devam edecek olursa Rusya nüfusu 2050'ye gelindiğinde sadece 100 milyon civarına düşebilir. Hatta daha da azalabilir. Ülkenin büyüklüğü hesaba katıldığında bu durum ülkenin sonunu getirecek bir zafiyete neden olabilir. 1990-2010 arasındaki 20 yılda Uzak Doğu bölgesindeki nüfusun yüzde 17'si, güneydeki nüfusun yüzde 12'si, kuzeybatı nüfusunun yüzde 8'den fazlası, Sibirya nüfusunun ise yaklaşık yüzde 5'i yok olmuştur (Şekil 10-5). ABD'nin toplam yüzölçümüne eşit ve günümüzde sadece 6,7 milyon nüfusa sahip Uzak Doğu Rusyası'nda işgücü kıtlığı genel geçer bir hadisedir, kalkınma ise durmuş vaziyettedir (Thornton ve Ziegler 2002). Tek çözüm büyük bir göçmen akışı gibi görünmektedir ki, zaten Kuzey Koreliler, Çinliler

ve diğer milletlerden göçmenler buna hazırdır. Ancak Moskova'daki hükümetin 250 bin Doğu Asyalı göçmeni kabul edip etmeyeceği ise başka bir meseledir. Uzak Doğu'daki Rus mevcudiyeti zaten zayıftır. Korelilerin ve Çinlilerin kalabalık şekilde gelmesi, ekonomik sorunları çözse de yeni toplumsal sorunlara neden olabilir. Rusya demografik bir müşküle düşmüştür ve bundan çıkış yolu da görünmemektedir.

Rus hükümeti 2010'da nüfus düşüşünün hafiflediğini, hatta nüfusun önceki yıl yaklaşık 25 bin kişi arttığını açıkladı. Medvedev yönetimi toplumsal koşulların iyileştirilmesi için yapılanları sayarken, en kötü günlerin geçtiğini belirtti. Yeniden başkan seçilen Putin, nüfus için olumlu, yeni bir dönem başlatacağına dair söz verdi, ama buna pek güvenmemeli.

YENİ DÖNEM, ESKİ SORUNLAR

Rusya 2000 yılında, on yıl öncesinde hayal dahi edilemeyecek bir başarı gösterdi: Başkanlık sistemi demokratik bir dönüşüm geçirdi. Söz konusu onyılın çoğunda ülkenin başında olan Boris Yeltsin'in ardından Putin göreve geldi. Daha genç, daha enerjik, Rusya'yı yeni bir yola sokmaya kararlı olan Putin, selefi tarafından desteklenen oligarklarla mücadele etti, ekonomiyi canlandırdı ve orduyu yeniden düzenlemeye başladı. Halka yaptığı konuşmalarda Rusya'nın istikrarlı bir siyasi sisteminin olması, dünya çapında bir ekonomik güç olması ve 1990'larda kaybettiği uluslararası saygınlık ve güce kavuşması isteğini açıkça ifade etti. Putin ayrıca hukukun üstünlüğüne bağlı kalınacağını beyan etti ve Yeltsin'in desteklediği oligarkları yakalayıp hapse atmayı da bu ilkeye dayandırdı. Ancak Putin hukukun üstünlüğü denildiğinde, Duma tarafından kabul edilen kanunları değil kendi keyfî kararlarını kastediyordu.

Rusya, kökü yüzyıllara dayanan bir otoriter yönetim

geçmişine sahiptir. Boris Yeltsin'in başta olduğu, demokrasi ve kapitalizmin karmaşık ve çarpık örneklerinin yaşandığı on yıl, pek çok Rus'un daha güçlü bir lidere, hatta eski despot liderlere özlem duymasına neden olmuştur (Trenin 2002). Bir dereceye kadar, sonrasında başlarına gelen de budur. Çeçenistan'da süregelen çatışma ve onun terörist uzantısı buna zemin hazırlamıştır. Beslan mezaliminin hemen ardından başkan Putin "demokrasi istikrar değil, istikrarsızlığa neden oluyor... Birleştirmiyor, bölüyor." demiştir (Myers 2004). Kültürel açıdan bölünmüş bölgelerdeki etnik ve dinî gerginlikler, sadece "yukarıdaki bir demir yumrukla" kontrol edilebilir. Çoğu etnik Rus bu hususta Putin'e katılıyor, pek çoğu bu yolda kişisel özgürlüklerinden feragat etmeye istekli gibi görünüyordu. Korku içinde yaşamak insanları kişisel hak ve özgürlükler konusunda daha az talepkâr yapar. Böylesi bir ortamın ustalıkla istismarı siyasi liderlerin gücü ellerinde toplamasına imkân verir. Başkan Putin de tam bu yönde, Çeçenistan benzeri çatışmaların "hâkim ideoloji tarafından şiddetle bastırıldığı" Sovyetler döneminde bu tür sorunların görülmediğine dikkat çekti. Bu fırsatı kullanarak hâlâ bağımsız olan televizyon, radyo yayıncılığı ve diğer basın araçlarını kontrol etmeye, bölgesel ve yerel seçimleri manipüle etmeye başladı.

Rusya'nın, siyasal açıdan ne yapacağı hâlâ öngörülemeyen 89 bölgesi üzerinde daha etkili bir kontrol sağlama stratejisi, birkaç yıl önce, birinci Putin yönetimi ülkeyi yedi yeni yönetim birimine böldüğünde -Moskova'da etkinliklerini artırmaları için değil, Moskova'nın onlar üzerindeki otoritesini güçlendirmek için- ifşa olmuştu. (Şekil 10-5'te görülen bu birimlere sonradan bir de Kuzey Kafkaslar eklenmiştir). Bu "federal" idari bölgelerin her birinin başkenti vardır, bu başkentler, resmî planda ifade edildiği gibi, Moskova'nın "rehberliğinin" aracısıdır. Daha sonra 2004'te bu sürecin ikinci aşaması başlamıştır. Başkan Putin, bölgelerin kendi yöneticilerini seçme özgür-

lüğünü elinden alarak bölgelerdeki (anayasada kabul edilen) temel demokratik temsil hakkını ortadan kaldırmıştır. Artık yöneticiler, bölgedeki insanlar tarafından değil, başkan tarafından seçilecektir. Öncesinde bölge yöneticileri zaten Federasyon Konseyi'ndeki (senato) üyeliklerini kaybetmişlerdi. Devlet başkanı bir de bunların üzerine meclisteki (Duma) koltukların seçim sistemini değiştirmeyi planladığını açıkladı. Böylelikle bağımsız milletvekilleri değil, partinin atadıkları koltuk sahibi olacaktı. Tüm bunlar devlet başkanına sadık olan partilerin büyük bir çoğunluk oluşturduğu Duma tarafından onaylandı. Hatta bazı seçilmiş yöneticiler tarafından da desteklendi. Bu, Çin'in ekonomi konusundaki çizgisini açıklayan bir Rus meslektaşımın sözleriyle ifade edecek olursak, "Rus tarzı bir demokrasiye" geri çekilişti. Ancak batılı hükümetler bu gelişmelere karşı çekincelerini güçlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Rusya'nın yeni bir otoriter rejime doğru aleni şekilde sürüklenmesiyle ilgili endişeler, Putin'in 2004'te tekrar seçilmesinin ardından yaptığı açıklamalarla pekişti. Putin, 2005'te George W. Bush ile bir toplantısında demokrasiyle ilgili şüphelerini yeniden gündeme getirdi: Rusların tarzını beğenmeyen Amerikalılara, Seçiciler Kurulunu, Amerikan demokrasisinin kendi çelişkileri olduğunun kanıtı olarak gösterdi. Rus basınına uygulanan kısıtlamalarla ilgili de, bunların benzerlerinin çok da demokratik olmayan "demokrasilerde" daha önce görüldüğünü ifade etti.

Putin 2008'de tekrar aday olamadı. Ancak halefini, hiçbir zaman seçimlerde aday olmayan yaveri ve asistanı Dmitri Medvedev'i seçmişti bile. Putin'in onayıyla Medvedev devlet başkanı oldu. Putin perde arkasındaki güç olarak başbakan oldu. Neredeyse anında, Rusya içinde ve dışında, bu düzenlemenin Rusya Anayasası'nın başkanlığı iki dönemle sınırlayan kuralına riayet ederek, Putin'in 2012'de başkanlığa tekrar dönmesi için yapıldığına dair kuşkular oluştu. Bu kuşkular haklı

çıktı. 2011 yılı sonbaharında Putin, Medvedev'le, 2012'de yapılacak başkanlık seçiminde görev değiş tokuşu yapma konusunda anlaştıklarını açıkladı. Bu, demokrasinin bittiği yerdi.

Şüphesiz, Putin görevdeyken çok sevilen bir devlet başkanıydı. 2012'de gerçekleştirilecek bağımsız, şeffaf seçimleri muhtemelen zaten kazanacaktı. Rusya'yı 1990'lardaki ekonomik çöküntüden kurtarmış, Çeçenistan meselesini etkili şekilde, kökünden çözmüş, ilk iki görev dönemindeki enerji fiyatlarındaki ani yükselişten faydalanmış, Rusların devletlerine yeniden güven duymasını sağlamak ve uzun süredir uykuda olan milliyetçiliği tekrar canlandırmak için çok şey yapmıştı. Rusya Putin sayesinde bir kez daha dikkate değer bir güç haline gelmişti.

BUGÜNKÜ DÜNYADA RUSYA

Rusya, bir zamanlar Sovyet selefinin olduğu gibi, küresel güç konumunu tekrar elde etme kapasitesine sahip olamayabilir. Ancak yine de çağımızın güçlerinden biridir. Rusya, konumu ve faal olup olmadığı bilinmeyen nükleer silahlara sahiptir. Ancak silahlı kuvvetleri 1990'lardaki gibi intizamsız değildir. Çıkarlarını tehlikede gördüğünde komşusu Gürcistan'a savaş açmış, Batı'nın güvenlikle ilgili girişimlerine karşı Kaliningrad'a, Avrupa'daki füzesavar tesislerine yönelik füze konuşlandırma tehdidinde bulunmuştur. Rusya'nın, Sovyetler dönemindeki 14 eski ortağının 9'unda askerî üsleri bulunmaktadır. Halen büyük ve giderek büyümeye devam eden envanterindeki enerji kaynakları, Avrupa, Çin ve hatta Japonya için hayati öneme sahiptir. Rusya ayrıca uluslararası stratejik meselelerde bağımsız, hatta bazen engelleyici bir tavır takınmaktadır. 2011'de BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'deki katil Beşar Esad yönetimine karşı yaptırım uygulanmasını Çin'le

beraber veto etmiştir. İran'a nükleer amaçlarıyla ilgili destek vermiş, Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkan Sırbistan'a arka çıkmıştır (Rusya Kosova'nın bağımsızlığını 2012 yılı itibariyle halen tanımamış az sayıdaki devletten birisiydi). Kasım 2011'de Rusya'nın o zamanki devlet başkanı Dmitri Medvedev, ABD Doğu Avrupa'da füze savunma sistemi kurma planını gerçekleştirirse, Rusya'nın kendi füzelerini yerleştireceği ve silahsızlanmayı öngören Yeni Start Anlaşması'ndan çekilmeyi düşünebileceği yönünde uyarıda bulunmuştur. Her ne kadar bu sistem İran'dan gerçekleştirilecek muhtemel bir füze saldırısına karşı savunma yapmak üzere tasarlanmış, füzesavarlar Romanya'da konuşlanmış, radar desteği ise Türkiye'den sağlanacak olsa da; Moskova bunu kendi stratejik caydırıcılığına yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Henüz imzalanmış olan Yeni Start Anlaşması ile bunun bağlantısının kurulması, anlaşmayla ilgili sonradan şüphe oluşmasına ve belki de Kremlin içinde fikir ayrılıklarına işaret ediyor olabilir. Bu taktikler bütünü, ideolojik olmaktan ziyade fırsatçılık gibi görünüyorsa da, Moskova'nın uluslararası toplumu ilgilendiren müzakerelerde Rusya'yı daha etkili hale getirme arzusunun bir yansımasıdır. Ayrıca seçim mevzubahis olduğunda her zaman işe yarayan Rus milliyetçiliğini canlandırma isteğiyle de tasarlanmıştır.

Fakat 4 Aralık 2011'de yapılan seçimler, her şeye rağmen bir dizi sürprize gebeydi. Seçim, neredeyse hemen, Rusya'nın siyasi-coğrafi görünümünü değiştiriverdi. Putin'in Rusya'sında seçimlerde hile sıradanlaşmıştı. Devlet televizyonu esasında, Birleşik Rusya'nın (Putin ve Medvedev'in partisi) propaganda aracıydı. Siyasi tekelleşme, istikrar ve refahın bedeli olmuştu. Ancak bu kez durum biraz farklıydı. Önceki seçimde oyların neredeyse üçte ikisini aldığı iddia edilen Birleşik Rusya, resmî sonuçlara göre yüzde 50'nin altına düşmüştü. Ancak yaygın biçimde hile yapıldığına dair iddialar, gerçekte aldığı oy oranının çok daha az olduğunu gösteriyordu. Basında yer aldığı

NEREDE YANLIŞ YAPILDI?

Yirmi yıldan fazla zaman önce Sovyetler Birliği dağıldığında, enkazından, Batı değerlerini benimseyecek ve hızla değişen uluslararası toplumda kilit rol oynayacak yeni bir Rusya doğacağına dair büyük bir umut vardı.

Ancak çok geçmeden bu pembe hayaller, yerini gerçeklere bıraktı. Kargaşadan uzak durma çabası ve belirsizlik korkusu bu umutlara darbe vurdu ve Sovyetler döneminden kalma otoriterliğe, yolsuzluğa ve bürokratik tekelciliğe geri dönüldü. Peki, neden böyle oldu?

Komünizmin yapısal etkileri kolay kolay silinmez. Rusya'nın yetersiz kurumları bürokratik gücün önünü açtı. Polis, yargı, basın, okullar, bankalar, ordu... Hepsi ele geçirilmeye müsaitti, geçirildi de: Önce enerji-sanayi imparatorları olarak servetler yığan Yeltsin dönemi devlet adamları ile oligarkları; sonra da oligarklara düşman olan Putin dönemi bürokratları ve kişisel menfaat peşindeki işadamına dönüşen devlet memurları tarafından. *The Economist*'te Aralık 2010'da yer aldığı gibi, "Stalin'in baskı ve zorbalıkla elde ettiğini bugünün Rusya'sı yolsuzluk ve devlet baskısıyla elde etti."

Rus halkı hâlâ devlet gücünün kişiselleştirilmesiyle, tepeden inme toplumsal istikrarı, Kremlin'in dünyanın en baskın iki gücünden biri olduğu dönemle ilişkilendirmektedir. Ayrıca "mafya devletine", kısmen, devletin enerji ihracatından dolayı artan gelirleri nedeniyle tahammül etmeye devam etmektedir. Ancak işlerin tersine dönmesi an meselesi olabilir.

kadarıyla, Putin'in oy kullandığı, önlemlerin başka yerlere göre muhtemelen daha sıkı olduğu sandıkta, yüzde 24'ten az oy alan Birleşik Rusya, bu sandıkta üstünlüğü yüzde 26'dan fazla oy alan Komünist Parti'ye kaptırmıştı.

Gerçek bir demokratik muhalefetin olmadığı bir ortamda seçmenler, memnuniyetsizliklerini Komünistlere ve Yabloko Partisi gibi, mecliste temsil bile edilmeyen diğer partilere oy vererek göstermişti. Daha önce görülmemiş bir biçimde öfkelerini dışa vurarak, sokağa çıkıp protesto gösterileri düzenlemişler ve kargaşayı önlemekle görevli polisler tarafından şiddet kullanılarak dağıtılmışlardı. Bu arada rejim, halkı galeyana getirerek eyleme çağıran çevrimiçi sosyal ağları sansürledi. Rusya'daki hileli seçimler, Putin'in etkilemeye çalıştığı uluslararası basında kınandı ve alaya alındı (*Newsweek* Rusya'yı

bağlam dışına çıkan "Incredible Shrinking Superpower"[6] olarak nitelendirdi. *The Economist* Putin'e "Kremlin'i temizleyip ekonomiyi yenileştirmesi" çağrısında bulundu.). Rusların tarihsel olarak istikrarı tercih eden yapısını esas alarak, tepki dalgasının geçici olduğunu düşünenler, tahminen 100 bin kişinin seçimden 3 hafta sonra Moskova'da bir protesto yürüyüşünde toplanmasını şaşkınlıkla karşıladılar. Protestolar, zaman zaman Moskova ve başka yerlerde devam etti. Kremlin ile protestocuların başındakiler arasında diyalog kurmak amacıyla yapılan müzakereler 16 Ocak'ta kesintiye uğradı. Kış ortasına gelindiğinde Putin'in tanıdık bir stratejiyi uygulamaya koyduğu anlaşıldı: Zamana bırakmak, küçük ödünler vermek, büyük sadakalar dağıtmak toplumsal yaraları iyileştirirdi.

Bu ödünlerden biri ilk bakışta göze çarpıyordu: 2012'nin Ocak ayının ortasında, yakın zamanda görevi devredecek olan başkan Medvedev Rus Meclisine, Rusya'nın bölge valilerinin yeniden doğrudan halk tarafından seçilmesini sağlayacak bir tasarıyla geldi. Bu, ilk bakışta, protestocuların isteklerinden birine doğrudan ve olumlu bir yanıt olarak göründü. Ancak tasarı incelendiğinde, yasalaşması halinde göründüğünden daha az demokrasiye yol açacağı anlaşılıyordu. Siyasi partiler vali seçiminde aday gösterebilecekti. Yalnız bu, devlet başkanıyla istişarenin ardından yapılabilecekti. Başkan, istişare sürecini belirleyecekti. Burası demokrasinin bittiği yerdi. Bu arada henüz başkan seçilmiş olan Putin, Rusya'da ve Rusya dışında -sözde- istikrarsızlığı besleyen "yabancı unsurları" kınadı. Hangi yabancı unsurları kınadığı konusunda şüpheye yer bırakmadı: Onları, "zorla, askerî yoldan demokrasiyi ihraç etmeye çalışan devletler" olarak tanımlıyordu.

---

6 İng. Olağanüstü Küçülen Süpergüç.

UFUKTA PUTİNİSTAN

2012'nin başında, Başkan Putin ve Birleşik Rusya Partisi'nin seçim badiresini atlatacağı ve Mayıs 2012'de tekrar başa geçeceği kesin gibiydi. ABD'de Başkan Obama'nın kurmay heyeti ve danışmanları Doğu Asya stratejisi ve Arap dünyası meseleleriyle fazlasıyla meşguldü ve tüm bunlar, bütçe kesintileriyle kısıtlanmış Amerikan ordusunun beklentilerini sınırlandırması gereken bir geleceğin dikkat çeken endişeleri olarak görünüyordu. Rusya'daki seçim sonrası iç karışıklık, füze savunma sistemleri konusundaki Amerikan-Rus çekişmesini geçici olarak ikinci plana itmişti. Genel anlamda yeni Putin döneminde Rusya'nın geleceği, Amerika'nın gündeminde değildi. Ancak Putin sözlü ve yazılı açıklamalarında ülkesini Yeltsin sonrası yıllardaki dağılmışlıktan kurtarmayı planladığını belli ediyordu.

Bu vizyona göre Putin, Avrasya'nın siyasi ve ekonomik coğrafyasını, Kaliningrad'dan Habarovsk'a, Beyaz Deniz'den Hazar Denizi'ne kadar dönüştürmeyi planlamaktadır. Petrol gelirlerinin mümkün kıldığı, Rusya'nın çevresindeki devletlerin yetersizliğinin yolunu açtığı Putin projesi, Sovyetler sonrası Bağımsız Devletler Topluluğu fiyaskosuna benzemeyecektir. Putin, Rusya devlet başkanı olarak alenen, sıklıkla övgüler düzdüğü imparatorluğu başka bir kisvede yeniden canlandırmak için gerekli güce, kaynaklara ve modele sahip olacaktır.

Buna dair çeşitli belirtiler de görülmeye başlamıştır. Rus ordusu 2002'de, Putin'in göreve başlama töreninden kısa süre sonra, görünürde İslami terörle mücadele için, ama aslında Amerikan mevcudiyetini dengelemek için Kırgızistan'a girmeye başladı. Komşu Gürcistan'a askerî müdahalesi ve bu ülkeyi parçalaması, 2008'de, Başkan Medvedev'in geçici döneminde meydana gelmiş olsa da, bunun Putin'in izni olmadan gerçekleşmesi mümkün değildi. Olanlar Rusya'nın "Yakın Çevresin-

de"[7] şok dalgalarına yol açmıştır. Moskova 2011'in sonunda, Kırgızistan'ın Manas şehrindeki hayati önemde bir Amerikan üssünün seçimlere malzeme yapılmasında rol oynamış ve bu üssün, NATO'nun Afganistan harekâtındaki işlevinin çok önemli olduğu bir sırada kapatılmasını teşvik etmişti.

Putin'in ekonomik alandaki planları yeni bir Ortak Ekonomik Bölge kurulmasına dayanır. Bu, başlangıçta Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ı bir gümrük birliği ile bağlayacak, gelecekteyse sorunlu avro ile rekabet etmesi tasarlanan ortak bir para birimine kadar ilerleyecek, daha geniş bir ittifakın ilk adımı olacaktı. Beyaz Rusya'nın katılmasıyla resmî olarak 1 Ocak 2012'de hayata geçen Avrasya Ortak Ekonomik Bölgesi, Putin'in, Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasına karşı uzun süredir devam eden isteksiz tavrını da açıklamaktadır. Ki bu isteksizlik, Putin-Medvedev ittifakındaki bariz bir çatlaktır, çünkü Medvedev, Rusya'nın üyelik sürecini etkin bir şekilde takip etmiştir.

Putin, peşinde koştuğu dünya güçleri arasında yükselen Büyük Rusya hayaliyle, Moskova'nın etki alanını hem genişletmesini hem de Rusya'nın küllerinden yeniden doğmasını sağlayacak reçeteye uygun olarak güçlendirmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu reçete, gücün merkezde toplanmasını, otoriter bir hükümeti, gerektiğinde ülke içinde ve dışında askerî müdahalelerde bulunmayı, hem devlet gelirlerini desteklemek için hem de mücbir sebeplerle (Beyaz Rusya'da olduğu gibi)[8] doğal kaynakların işletilmesini, nükleer silahlar ve füze kapasitesinin stratejik müzakerelerde bir faktör olarak

---

[7] Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan, Rusya dışındaki 14 ülke anlamına gelmektedir.

[8] Rusya, Beyaz Rusya'yı bir taraftan kendi kontrolünde tutmak isterken, diğer taraftan onun ekonomik yükünü üstlenmek istememektedir. Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan "gaz savaşı"nın bir benzeri B. Rusya ile de yaşanmıştır. Rusya, Avrupa'ya gaz satabilmek için bu iki ülkeden birine muhtaçtır. O yüzden B. Rusya'ya kendi iç piyasa fiyatlarıyla gaz satmak zorunda kalmıştır.

kullanılmasını içermektedir. Daha büyük bir Ortak Ekonomik Bölgenin mükâfatı, Rus azınlıklarla (özellikle Kazakistan'ın kuzeyinde) yeniden bütünleşmekten Türkmenistan'daki gibi önemli enerji kaynaklarının yeniden Rus enerji nakil sistemine entegre edilmesine, Sovyet seleflerinin izlerini taşıyan Yakın Çevre hükümetleri ve rejimleriyle (Özbekistan gibi) yeniden bütünleşmeye kadar çok çeşitlidir. Gelecekteki bir Putinistan, Orta Asya'daki temsili hükümetler için pek de hayırlı olmayacaktır.

Ancak, Putin'in büyük tasarısı önemli bir bileşene dayanmaktadır: Parçalanmış ve ötekileştirilmiş bir Ukrayna. Dağınık şekilde yerleşmiş kalabalık Rus azınlığıyla, Karadeniz'e olan kıyısıyla, petrol ve doğalgaz boru hatlarıyla, sanayi ve tarımsal üretimi ve potansiyeliyle, en büyük ticari partneri Rusya olan Ukrayna, Moskova merkezli herhangi bir ortak ekonomik bölge için, eski komünist imparatorluk dönemindeki gibi, önemli olacaktır. Rusya'nın Ukrayna'daki kaotik demokrasiye bir hışımla müdahil olması ve Moskova'nın 2008-2009 yıllarındaki fiyat anlaşmazlığı yüzünden Ukrayna'ya (ve Ukrayna üzerinden) gelen doğalgaz akışını kesmesi, Ukrayna için Rusya'nın değil, Avrupa Birliği'nin daha iyi bir seçenek olacağının delili olabilir. Ancak 2010'da Rus yanlısı Başkan Victor Yanukoviç'in göreve gelmesi Putin'in işine gelmiştir. Yanukoviç seçildikten kısa bir süre sonra Ukrayna hükümeti, Sivastopol'deki Rusya'nın Karadeniz Donanma üssünün kira sözleşmesini 25 sene daha uzatmayı kabul etti. Bunun için Ukrayna'ya Rus doğalgazının fiyatında indirim yapıldı. Ayrıca Ukrayna'nın başkenti Kiev'de, basına getirilen kısıtlamalar, önceki yönetimin başlattığı demokratik reformların kaldırılması, 1932-33'teki Büyük Kıtlığın Ruslar tarafından gerçekleştirilen bir soykırım olup olmadığına dair kamuoyu tartışmasının bitirilmesi gibi eski âdetler yeniden belirdi. Avrupa karışıklık içindeyken, Putin Moskova'da yeni-

den başa geçmişken, Avrasya haritasında meydana gelecek bir değişiklik -ve Rusya'nın dünyadaki rolünün giderek artması- sürpriz olmayacaktır.

11
KÜRESELLEŞEN BİR DÜNYADA AFRİKA

Gayri resmî fakat inandırıcı araştırmalara göre, Amerikalıların dikkatini çeken coğrafi bölgeler arasında Afrika; yani Büyük Sahra'nın güneyinde kalan Afrika; mağrur Aşantilerin[1], Zimbabve'nin gizemli kurucularının, güçlü Zulu İmparatorluğu'nun, Zanzibar'ın Taş Şehrinin, Dakar'ın canlı pazarlarının, Nijer Deltası'ndaki petrol platformlarının ve Witwatersrand'ın altın madenlerinin Afrikası, gerçek Afrika, en son sırada gelmektedir. Muazzam Kongo havzasının ve muhteşem Klimanjaro'nun, Victoria Şelaleleri[2] ile Masa Dağı'nın[3], Büyük Göller ile Kalahari'nin Afrikasıdır gerçek Afrika. Dünyada onun benzeri

---

1 1900'lerde İngilizlerce varlığına son verilip sömürgeleştirilen, Aşanti İmparatorluğunu kuran ve bugünkü Gana, Togo ve Fildişi Sahili'nde yaşayan Akan kabilesine mensup olan kişilere verilen ad.

2 Viktorya Şelaleleri veya Mosi-oa-Tunya dünyanın en görkemli şelalelerindendir. Zambezi Nehrinin üzerinde, Zambiya ve Zimbabve sınırları arasında, bulunur. Şelaleler yaklaşık olarak 1,7 km genişliğinde ve 128 m yüksekliğindedirler.

3 Masa Dağı; Güney Afrika Cape Town'da 1000 m. rakımlı ve üç km uzunluğunda düz bir zirveye sahip dağdır.

yoktur, onun türlü türlü insanları farklı kültürlerin çiçek bahçesidir, nesli tükenen primatları insanlığın aynasıdır, azalan vahşi hayvan nüfusu arzın üçüncü zamanıyla[4] silikleşen bir bağdır.

Afrika, Amerikalıların, dünyada en az tanıdığı yerdir. Afrika Amerika'nın dikkatini, ancak iç savaşlar, sağlık krizleri, doğal afetler veya terörist saldırılar olduğunda ve ara sıra ortaya çıkan olumlu gelişmelerle nadiren, dünyanın diğer bölgelerinden üzerine çekebilmiştir. Nijerya'yı cani Abaca yönetirken, o ve aşırılıkları ABD basınının mutat konularındandı. Fakat ülke muntazaman, genel olarak barışçıl bir şekilde demokrasiye geçişi başarıp, Başkan Obasanjo seçildiğinde, onun, Afrika'nın bu en kalabalık ve dinsel olarak bölünmüş ülkesinde çektiği çileler, çok daha az dikkat çekti. Güney Afrika'nın ırkçı rejimden demokrasiye çarpıcı şekilde geçişi, kısa bir süre ilgi uyandırdı ve Başkan Mandela'yı "meşhur" etti. Ama bugün, ABD medyası, Afrika'nın bu pek çok açıdan en önemli ülkesine, ne kadar ilgi göstermektedir?

ABD liderleri zaman zaman, Afrika'nın kötü durumunun bilincinde olduklarının işaretlerini vermektedirler. Bunu, 2009 yılında Başkan Obama'nın Gana'yı gelişen bir demokrasi olarak önemini vurgulamak için ziyaret etmesi gibi, hak eden devletlere yönelik yüksek profilli girişimlerde bulunmak için ya da Başkan George W. Bush'un başkanlığının ilk döneminde, AIDS'le mücadeleye yönelik (aynı zamanda seçmen kitlesinin aile planlaması konusundaki görüşlerini desteklemek üzere) 15 milyar dolarlık bir fon ayırması gibi, hayli reklamı yapılan, Afrika'ya problemlerini çözmesi konusunda destek amaçlı taahhütlerde bulunmak için kullanmaktadırlar. Bush'un ilk Dışişleri Bakanı olarak atanan Colin Powell, Afrika'nın görevi boyunca en yüksek önceliğe sahip bölge olacağını

4 Üçüncü zaman (Neozoik): Yaklaşık 4,5 milyar yaşında olan Dünya, dört jeolojik zaman evresinden geçmiştir. Bunlardan üçüncü zamanın 63 milyon yıl sürdüğü ve 2 milyon yıl önce sona erdiği tahmin edilmektedir.

ifade ettiğinde, birçoklarını umutlandırmıştı. Ancak 11 Eylül 2001 hadisesi ve arkasından yaşananlar, bu girişimi başlayamadan bitirdi.

Bu yüzden Sahra'nın güneyinde kalan, homininilerin (insansı yaratıkların) ata yurdu ve insanlığın beşiği, ilk insan topluluğunu oluşturup ilk kültürel faaliyeti sergilediğimiz, ilk aletleri yapıp ilk kelimeleri konuştuğumuz, ilk sanatsal dışavurumlarımızı sahnelediğimiz ve buzul çağında karasal görünümündeki değişikliklerin atalarımızı Avrasya'ya ve bütün dünyaya dağılmaya zorladığı Afrika, halkın gözünde büyük oranda unutulmuştur. Esasında köken olarak hepimiz Afrikalıyız. Bu yüzden kendimizi daha iyi tanıyabilmek için köklerimize dönmeliyiz. Toprağa ve çevreye değgin mecburiyetlerimiz Afrika tecrübesiyle başladı. Günümüzde bazı insanlar Afrika'yı ilk gördüklerinde, bilimsel sonuçları olması gereken bir idrak hali yaşarlar. Biyolog Edward O. Wilson bir keresinde öğrencilerinden kendilerince hayal ettikleri ideal doğal çevrelerini çizmelerini istemiş, topladığı bini aşkın çizimden çıkan sonuç, Doğu Afrika Savanalarına benzer bir yer olmuştur (Wilson 1995). Biz Afrika'yı terk etmiş olabiliriz, fakat Afrika bizi bırakmamıştır.

Bu yüzden başladığımız coğrafi geziyi Afrika'da bitirmek uygun olacaktır. Çünkü burası, insanın hikâyesinin başladığı ve bugünkü dünya sorunlarının çoğunun buluştuğu yerdir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Güney Afrika'nın önceki Cumhurbaşkanı Thabo Mbeki aşırı yoksulluğun insan davranışları üzerindeki olumsuz etkilerini müştereken kabul etmişlerdir. Putin, Beslan'da teröristler tarafından hedef alınan bir okulu ziyareti sırasında demokraside aşırıya kaçmanın sonuçlarını eleştirerek, aynı zamanda kaybedeceği hiçbir şey olmayan, sefalet içindeki insanlardan sonsuza kadar kaderlerine razı olmalarının beklenemeyeceğini ifade etmiştir. Mbeki ise, Güney Afrika'daki AIDS salgınından hastalığa sebep olan virüsü değil, yoksulluğu sorumlu tutarken, tıbbi açıdan hata-

lıydı (ki bu hata ulusuna pahalıya mal olmuştu), fakat sosyal açıdan haklıydı. Eğer dünyanın küresel bir köye dönüştüğünü kabul ediyorsak Afrika onun en yoksul yöresidir. Eğer bir kentin en yoksul mahallesine yardım ulaşırsa bundan bütün toplum yarar görür. Eğer AB, en zengin üyelerinden, daha az müreffeh üyelerine fon akışını sağlayabiliyorsa kuşkusuz, dünya da Afrikalı muhtaçlara yardım etmenin bir yolunu bulacaktır.

Afrika ülkeleri, maalesef, yolsuzluk sıralamasında ön sıraları işgal etmektedir. Binaenaleyh, hiçbiri Finlandiya ya da Yeni Zelanda, hatta Şili bile olmayan bu ülkelere fon tahsis etmenin, dolar israfı olacağı öne sürülebilir. Ancak ilerde göreceğimiz gibi, Afrika'ya yardım etmenin başka yolları da vardır. Örneğin çiftçilere, mobilya üreticilerine, elmas kesicilerine ve doktorlara bir şans vermenin, dünyanın diğer yerlerindeki gibi, Afrika'da da işe yaradığını gösteren birçok kanıt mevcuttur. Onların ihtiyacı olan şey, kendilerine ve bölgelerine pek çok açıdan arkasını dönmüş bir dünyaya, yeteneklerini kanıtlayabilecekleri bir şanstır. 2004 yılı sonlarında iktisatçı Jeffrey Sachs, Afrika'nın en acil sorunlarını çözmek üzere küresel bir "Marshall Planı" oluşturmak niyetiyle, Economist başta olmak üzere birçok dergide makaleler yayımlamak ve konferanslar vermek suretiyle, Sahraaltı Afrika için büyük hacimli bir yardım programına dünya çapında halk desteği toplamaya çalıştı. Ve böylesi bir yardımı toplayabilmek için dünyanın en zengin ülkelerine, Afrika ekonomisinin en muhtaç sektörlerine, AB'nin destekleme fonları gibi, doğrudan, on milyarlarca dolar bağışlamak da dâhil, çeşitli yöntemler önerdi. Ona göre, daha iyi bir dünyaya erişmek için Afrika'ya yatırım yapmanın tam zamanıydı ve bunun bedeli, Irak savaşının yıllık masrafından daha az olacaktı.

Afrika, birçoğu coğrafi, öylesine zorlu, bir dizi daimî talihsizliğin üstesinden gelmek zorundaydı ki, bu onları hesap edilemeyecek kadar dezavantajlı bir konumda bırakıyordu. En son tezahürlerinden sadece biri AIDS olan ve Afrika'nın,

dünyanın geri kalanının istifade ettiği şartları yakalamasını zorlaştırma raddesine gelen bu şanssızlıklar, hâlâ devam etmektedir. Güney Afrika'nın demokrasiye geçiş sürecinin hemen ardından tesadüfen Avustralya'daydım. Bu etkileyici süreçte Başkan Mandela'nın partneri olan F. W. de Klerk'ün, Amerika medyasında yer almayan bir konuşmasını dinledim. Klerk konuşmasında, dünyanın, Pasifik ekonomik alanının bir benzerinin Hint Okyanusunda gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyduğunu ileri sürmüştü: Önerdiği şey, güney yarımkürenin ekonomik coğrafyasını dönüştürerek Afrika'yı 21. yüzyıla taşıyacak, Güney Afrika, Avustralya, Tayland ve Hindistan'ın batısının birbirine bağlandığı bir ekonomik bölge oluşturulmasıydı[5]. Fakat bu yapıdan bütün Afrika'dan sadece Güney Afrika ile belki güney Mozambik yararlanabilecekti. Avustralya ile Güneydoğu Asya zaten Japon-Çin ekonomik alanı içindeydi. Afrika ülkeleri, genişleyen dünyada, varsayılan ortaklarının aksine, genellikle az ekonomik nüfuza veya siyasal etkiye sahiptir. Burada belirtilen, birikmiş geri kalmışlıkların üstesinden gelinmesi, serbest piyasa ekonomisinden (ki zaten piyasa çoğu Afrikalı üretici için serbest değildir) fazlasını gerektirecektir.

SEKİZ YAPISAL FELAKET

Afrika'nın içinde bulunduğu şartlar, istatistiksel kayıtlar açısından sorunludur. Gelir seviyesinden beslenme düzenine, çocuk ölümlerinden ortalama yaşam süresine, sağlıktan okuma yazma oranına kadar hangi ölçütü alırsanız alın, Sahraaltı Afrika dünyanın en muhtaç bölgesidir. Afrika, Holosen[6] Dönemin

---

5 Güney Afrika'da ırkçı Apartheid rejiminin son devlet başkanı olan F. W. de Klerk'ün önerdiği bu yapı içinde, bölgenin kahir ekseriyetini oluşturan Müslüman hiçbir ülkenin yer almaması garip değil, ancak dikkat çekicidir.

6 Holosen Dönem: Genç Buzul çağının (Genç Dryas) bitmesiyle başlayıp günümüze

başlarında, oluşum halindeki beşeriyetin on binlerce yıllık deneme ve başarılarına şahit olmuştu. Fakat bugün Afrika ve çoğu ilk insanların torunları olan Afrikalılar, dünyanın diğer köşelerindeki görülenlerden farklı olarak, binlerce yıl önce başlayan uzun süreli talihsizliklerin bileşik etkilerinden mustariptir. Eğer Afrikalı olmayanlar bakışlarını Afrika'dan başka yöne çeviriyorsa, bu, herhangi bir umut görmeyişlerinden ve geleceğin daha kötü olacağından korkmalarındandır. Zengin ve güçlü ülkeler manasına gelen, sözde uluslararası camia dâhil gerçekten bir şey yapabilecek kesimse, bazen sorunların sebebi olarak kurbanları suçlamakta ve Afrika'yı gömüldüğü sefaletin içinde bırakmaktadırlar. Sorun, asgari düzeyde yapılan yardımlar değil; Afrikalılara, kakaodan pamuğa kadar değişen ürünlerini, dünya pazarlarında adil bir şekilde pazarlama fırsatı verilmemesidir. Serbest piyasanın sözcülüğünü yapanlar, kendi ülkelerinde sadece tarımsal desteklere son vererek Afrikalı çiftçilere milyarlarca doların aktarılmasını sağlayabilirler. Ancak bunu yapmayarak Afrikalı çiftçileri dünya pazarlarındaki fırsatlardan mahrum bırakmaktadırlar.

Afrika eski çift kutuplu dünya düzeninde olduğu gibi yeni tek kutuplu düzende de güçsüzdür. Bu durum, geçmiş on bin yılda yaşanan mukayese kabul etmez bir dizi talihsizlik sonucu meydana gelmiştir. Felaketlerin bileşkesi bu olaylar, Sahraaltı Afrika'yı dünyanın geri kalan coğrafi bölgelerinden ayrıştırmıştır. Diğer bölgeler de tek başına ele alındığında, Afrika'da olandan daha büyük, münferit felaketlerden etkilenmiştir. Ancak bu bölgelerin hiçbiri, Afrika'yı bugün içinde olduğu dezavantajlı duruma sokan felaketleri bir arada yaşamamıştır. İndekslerde, ortalama ömürden gelir durumuna, bebek ölümlerinden ulaşılabilir yiyeceğe, çeşitli hastalık oranlarından eğitime kadar değişen birçok alanda, bunun sonuçlarını görmek

kadar devam eden ve halen içinde bulunduğumuz buzularası (interstadial) dönem.

mümkündür. Şimdi Afrika'nın muhtelif ıstırap kaynaklarına bakmamız gerek.

İklim Değişikliği

Dünya gezegeni yaklaşık 18 bin yıl önce, geç Wisconsin Buzullaşmasının aşırı soğuklarından çıkmaya başladığında ve 12 bin yıl önce başlayan Genç Dryas buzullaşmasının kısa süreli acı soğuklarının ardından, Holosen Dönemin başlangıcında ısındığında, buzullarla tropik bölgelerin arasına sıkışmış olan iklim ve bitki kuşakları kutuplara doğru kaymaya başladı. Bu kayma Afrika için ciddi sonuçlar doğurdu. Çünkü Avrupa'nın donması, nemli ve ılıman iklim koşullarını bugünkü Büyük Sahra'ya doğru itiyor ve burada, ormanların yetişmesine, derelerin çağıldamasına sebep oluyordu. Bir zamanlar serin bir bölge olan Ekvator Afrikasındaki yağmur ormanları yerini savanalara bırakmıştı, fakat şimdi ısınma, yağmur ormanlarının yeniden yayılmasını sağlıyordu. Zaman ilerleyip aşağı Nil havzasında Mısır uygarlığı yükselmeye başladığında, Büyük Sahra bölgesi iyice kuraklaştı ve günümüzden 5 bin yıl önce, Akdeniz'le tropikal Afrika arasında muazzam bir doğal engel oluşturdu. Nil rotası Afrikalılarla Mısırlıların irtibatını sağlamaya devam etse de, kıtanın kuzey kesiminin tamamını etkileyen çevresel dönüşümlerin kuzeyle güney arasında yeniliklerin alışverişini engellemesi yüzünden, Sahraaltı Afrika kalıcı olarak yalıtılmış oldu. Böylece Mısır ile Etiyopya, Fas ile Gana, binlerce kilometrelik, yaşanması zor kum ve kayalıkların ayırdığı; sadece çok zayıf kara (doğuda) ve deniz (batıda) irtibatının sağlanabildiği ayrı dünyalara dönüştü. Bir de bunun yerine, Avrupa'nın karşısında, Akdeniz kıyılarından başlayan, Kahire ile Cape Town'ın, Cezayir'le Akra'nın, Kazablanka ile Kinşasa'nın otoyollarla birleştiği, yeterince suya ve nüfusa sahip, üretken bir Afrika düşünün…

Aşılmaz Büyük Sahra engeli ve onun, kırılgan, bitişik eko sistemlere doğru periyodik olarak genişleyip daralan Sahel[7] kuşağı, Afrika'nın bölgesel parçalanmışlığını, demografik krizlere karşı duyarlılığını ve "Kuzey"- "Sahraaltı" şeklinde bölünmüşlüğünü perçinlemektedir.

Ekolojik Etki

Holosen ısınma, sadece alt enlemlerden üst enlemlere doğru bitki örtüsünü kaydırmakla kalmamış, ekvator ikliminin, Kongo havzasının bir hayli ötesine kadar, Afrika'nın alt enlemlerinde ve düşük rakımlı bölgelerinde yoğunlaşmasını da sağlamıştır. Bu yoğunlaşma yüksek sıcaklık ve nem üreterek, gürbüz yağmur ormanlarının yetişmesine ve yayılmasına, savanalardan ormanlara birçok hayvan türünün üremesine, göl ve bataklıkların oluşmasına ve dolup taşmasına, nihayet, Pleistosen Devrenin çevre değişikliklerini sağ salim atlatan büyük maymunların habitatının son doğal genişlemesine sebep olmuştur.

Bu küresel ısınmanın Sahraaltı Afrika'nın insan nüfusu için çok vahim sonuçları olacaktır. *Homo sapiens* Afrika'dan göç etmeye, 90 bin ila 85 bin yıl önce, Kızıldeniz'in güney ucundan başlamıştı (Sina Yarımadası üzerinden daha önceki bir göç denemesi Wisconsin buzullaşmasının aniden başlaması yüzünden başarısız olmuştu). Kıtada geride kalanlar, başka yerlerde hayvan ve bitki evcilleştirmesi başladığında, onları dezavantajlı bir duruma sokan çevresel güçlüklerle karşı karşıya kaldılar (Oppenheimer 2003). Afrikalı çiftçilerin Batı Afrika ile Afrika Boynuzunda tahılı ıslah ettiklerine dair çok az kuşku varken, hayvan evcilleştirmesi hâlâ bir sorundu. Afrika vahşi yaşamının çoğalması, insanlar için bir fırsat değil, bir tehditti. Ortadoğu ve Avrasya'nın diğer bölgelerinde öküzler, keçiler ve diğer hayvanlar evcilleştirilirken, Afrika'daki

---

[7] Sahel: Kuzey, orta ve batı Afrika'da kuzeyde kurak Büyük Sahra ile güneyde nemli Savanalar arasında kalan yarı kurak tampon bölge.

hayvanlar evcilleştirmeye karşı direniyordu. Jared Diamond'un yazdığına göre Sahraaltı Afrika'da evcilleştirilmeye uygun tek hayvan, Gine tavuğuydu (Diamond 1997).

Ekvator Afrikası'nın alçak topraklarındaki yüksek ısı ve nem, halk sağlığı açısından başka bir tehdit oluşturan, sıtmadan bağırsak parazitlerine, sarıhummadan uyku hastalığına[8] kadar bir dizi hastalığa neden oldu. Holosen Dönem boyunca vaka sayısı arttı, bugün bile her yıl ortaya çıkan yaklaşık 1 milyon yeni sıtma hastasının büyük çoğunluğu Afrikalıdır. Ekvatordaki doğal çevre sivrisinekten (sıtma, sarıhumma) karasineğe (uyku hastalığı, nehir körlüğü), kurtçuklardan salyangoza (bağırsak paraziti) kadar birçok taşıyıcı barındırır. Vahşi hayvanlara yakın yaşayan ve onları yiyen insanlar da ilaveten taşıyıcı risk oluştururlar. Bu bağlamda Afrika'nın sorunu yalnız uzak geçmiş değildir. Örneğin uyku hastalığı Batı Afrika'da 14. yüzyıl civarında; Afrika'ya en son musallat olan AIDS ise 20. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 2011 yılında dünyadaki AIDS vakalarının % 70'i ve AIDS'ten kaynaklanan ölümlerin % 75'i Sahraaltı Afrika'da meydana gelmiştir. Bölgede ortalama ömür çarpıcı bir şekilde azalmış, yapılan ilk çalışmalarda AIDS'in, 2010 yılında, 20 milyon çocuğun yetim kalmasına sebep olacağı tahmin edilmiştir (Altman 2002). Meseleye uzun dönemli baktığımızda AIDS, Afrika'yı etkileyen en son çevresel sağlık felaketidir. Dünyanın diğer bölgelerine kıyasla Afrika nüfusunun genel sağlık durumu, nesillerdir daha kötü durumdadır. Afrika'daki hastalıklara karşı deva arayışları, dünyanın diğer bölgelerindeki vakalar kadar iştiyaklı değildir. Öte yandan Afrikalılar, var olan ilaçları bile satın alamayacak kadar yoksul gözükmektedir. Sahraaltı Afrikalılar için, bu risklerle ihmalkârlığın bir araya gelmesi, felaketin kendisidir (Best ve de Blij 1977; Aryeetey-Attoh 1997).

---

[8] Kamçılılardan, uyku hastalığı asalağının doğurduğu, çeçe sinekleriyle bulaşan ve Afrika'nın özellikle Kongo bölgesinde görülen öldürücü hastalık.

Ayrıştırıcı İslam

Kuşkusuz dünyanın herhangi bir bölgesi veya memleketine, evrensel, büyük bir dinin ulaşması bir felaket sayılamaz. Afrika bağlamında İslam, aslında yerel inanç sistemlerini süpürerek, Afrikalıların bakışını Mekke'de yoğunlaştırdı ve onları birleştirdi. Fakat yayılmasının yarım ve sınırlı kalışı, Afrika'yı, 8. Bölümde anlatılan İslami Cephe boyunca ayırdı. Aslında bu hat, batıda Gine'den başlayıp doğuda Etiyopya ile Somali-Kenya sınırında sona eren dar bir geçiş hattıdır. İslami Cephe, Fildişi Sahili'ni tam ortasından kesip Nijerya'yı neredeyse ikiye böldükten sonra, Çad ve Sudan'ı parçalar, sonra Etiyopya'daki Ogaden bölgesini boydan boya keser. Bu hattın, ciddi toplumsal ve siyasal sonuçları olmuştur; Araplarla Afrikalılar; Araplaşmış (Müslüman) Afrikalılarla Hristiyan ve putperest Afrikalılar arasında, milyonlarca cana mal olan savaşları tetiklemiştir.

İslam Batı Afrika'ya kervanlarla, doğu Afrika'ya ise teknelerle ulaştı. Batı Afrika'ya gelen tebliğciler, kıyı ormanlarıyla kurak iç kesim de yaşayanlar arasındaki ticaretten zenginleşmiş, büyük ve istikrarlı yerel devletlerin krallarını Müslümanlaştırdılar. Endülüs'ün başarılı bir şekilde İslamlaştırılmasını müteakip Müslümanlar, dikkatlerini Sahra Afrikası'na yoğunlaştırdılar. 14. yüzyıla gelindiğinde, 7 yüzyıl önce Arabistan'da başardıklarının aynısını gerçekleştirmişlerdi. Batı Afrikalı yöneticiler İslam'ı devlet dini haline getirdiler. Böylece, Nijer Nehri havzasındaki devletlerden yola çıkan muazzam ve zengin hac kafileleri, savana koridorunu geçerek, Kızıldeniz'in öbür tarafındaki kutsal topraklara ulaştılar. Bu, her yıl on binlerce insanın iştirak ettiği hac seferleri, bölgenin etnik haritasının değişmesinde önemli bir rol oynadı. Bu kafilelerde yer alanların birçoğu, Mekke'ye giderken veya dönerken geride kalarak, Nijerya'dan Sudan'a kültürlerini yaydılar.

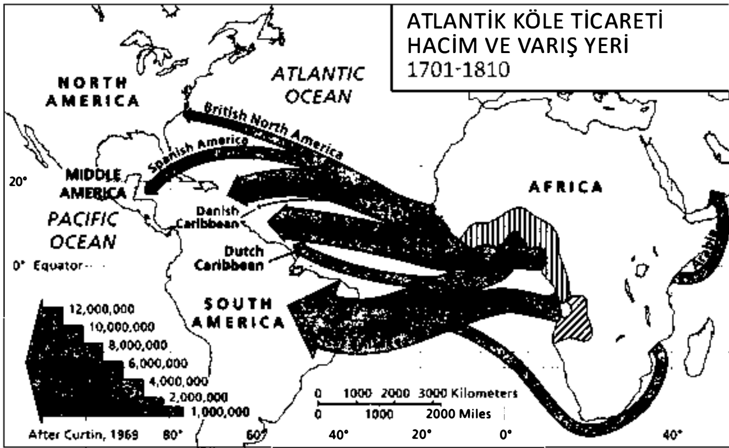
Fakat İslam'ın güneye doğru yayılışı, Afrikalıların direnci

ve Hristiyan Avrupa'nın işe karışmasıyla durduruldu. Böylece İslami Cephe, Afrika'nın "Kuzey" ve "Sahraaltı" şeklindeki ayrışmasını pekiştirdi. Artık o, sadece bir çöl değil, aynı zamanda kıtanın ayrışmasını tahkim eden bir inanç, iki dünya arasındaki bir engel ve sonuçta yıkıcı çatışmaların bir kaynağıydı.

Nüfus Çalan Köle Ticareti

Bir zamanlar insanları köleleştirerek ölene kadar çalıştırmak, dünya çapında yaygın bir uygulamaydı (İngilizce köle manasına gelen "slave" kelimesi, Müslüman Türkler tarafından köleleştirilen doğu Avrupalı etnik Slavlardan gelmektedir). Eski Yunan ve Romalılarda da kölelik vardı. Güçlüler, zayıfları veya mağlupları, hepsinde olmasa bile, birçok kültürde köleleştirirdi. Fakat Avrupalıların Afrika'ya gelişlerinde yaptıklarıyla, dünyadaki hiçbir şey kıyaslanamaz. Avrupalılar Afrikalıları sadece köleleştirmedi, onları yakalayıp taşıyarak denizaşırı bölgelerde sattılar. Aslında Araplar, Avrupalılar çoğunlukla Batı Afrika'da, kendi köle ticareti sistemlerini oluşturmadan önce, Doğu Afrika'dan yakaladıkları köleleri yüzyıllardır alıp satıyorlardı. Avrupa köle ticaretini farklı kılan, diğer tüm kölelik uygulamalarını gölgede bırakan muazzam boyutu olmuştur. (Curtin 1969).

Afrika'daki evlerinden kaçırılarak köleleştirilen ve tasavvur edilemez transatlantik yolculuklarda hayatta kalabilenlerin, "Yeni Dünya"da, vardıkları yerde maruz kaldıkları korkunç muameleler hakkında birçok şey yazılmıştır. 1700-1810 yılları arasındaki köle ticareti trafiğinin tahmin edilen boyutu, hiçbir zaman tam olarak bilinememekle birlikte, 12 milyonla, bunun iki katından fazla bir rakam arasında değişmektedir (Eltis ve Richardson 2010). Afrika'ya yapılan köle seferlerinin sonuçları hakkında hâlâ çok az şey bilinmektedir. 18. yüzyılın başlarında Sahraaltı Afrika'nın nüfusu, muhtemelen 90 milyonu aşmıyordu

Şekil 11-1 Transatlantik köle ticaretinin Sahraaltı Afrika'daki etkileri rakamlarla ifade edilebilse de, kalıcı demografik ve kültürel etkileri asla ölçülemez.

(1700'deki dünya nüfusu 650 milyon olarak tahmin edilmektedir). Eğer köleleştirilip götürülen miktar 15 milyonsa bu, Afrika nüfusunun 1/6'sının Amerika kıtasına taşındığını ortaya koymaktadır (Şekil 11-1).

Antropologlar, Afrika'nın kültürel görünümünde, bu korkunç olayın feci izlerine hâlâ rastlanabileceğine inanmaktadırlar. İnsansızlaştırma, bütün bölgelerde sadece köle avcılarından değil, köle yakalama seferlerinin beraberinde gelen çatışmalardan, ama daha vahimi kelle başına fiyat ödeme uygulamasının, Afrikalıyı Afrikalıyla karşı karşıya getirerek etnik düşmanlıkları yeniden ateşlemesinden kaynaklanıyordu. Bunun sonucunda, yüzbinlerce çocuk ailesiz ya da yetim kaldı, tarlalarda hasat yapılamadı, yakılmaktan kurtulan köylerse terk edildi. Batı Afrika'nın ormandan çöle doğru ticaret sistemi çöktü, İslamlaşan iç bölge devletleri yıkıldı ve toplumsal düzen her yerde bozuldu. İç kesimlerdeki, "kaynak" bölgelerden toplanan birbirine zincirlenmiş Afrikalılar, bir daha doğdukları toprakları görmemek üzere, kıyılardaki yükleme istasyonlarına götürüldü.

Hangi kültürel bölgede olursa olsun, bu çapta bir felaketin, tek başına, kalıcı sonuçları olur. Afrika'daki köle ticaretiyse bir dizi felaket zincirinin sadece bir halkasıdır. Şimdi, etik değerler açısından kendilerini dev aynasında gören Avrupalılar, Doğu Afrika'daki son Arap köle pazarını kapatarak köle ticaretini sona erdirdiklerinde, Afrika'nın sosyal dokusuna verilen zarar, hesap edilemez ölçüdeydi. Fakat buna sebep olan yabancı güçler, başka hedeflerin peşinde, hâlâ oradaydı.

Sömürgecilik

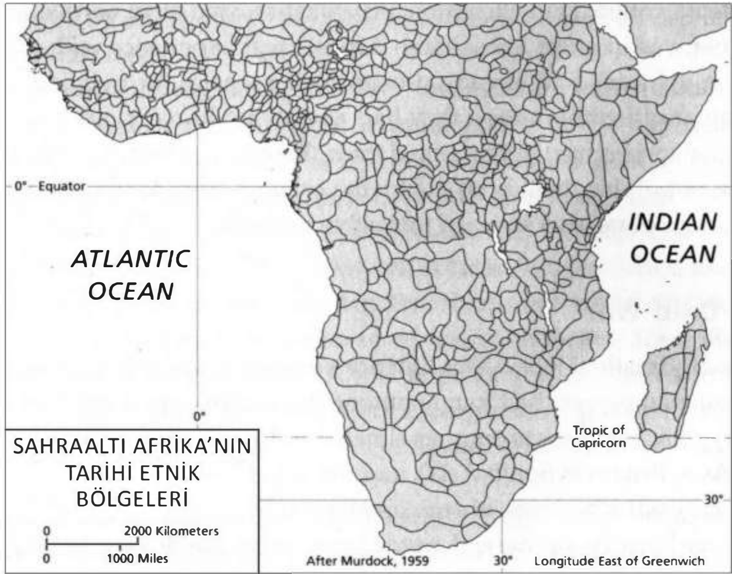
Avrupalılar, köle ticaretine başlamadan çok önce Afrika sularında geziniyordu. Köle ticareti bittiğindeyse uzun süre işgalci olarak orada kalmaya devam ettiler. Avrupalılar, 1500'lü yıllarda, kıyı devletleriyle savana imparatorlukları ve Büyük Sahra kervanları arasındaki, oldukça büyük miktardaki ticareti, kârlı altın alım satımı dâhil, kontrol etmek üzere Batı Afrika kıyılarında ticari üsler kurdular. Ümit Burnu'nu dolaşan Portekiz gemileri Hint Okyanusu'na açıldılar, Hollandalılar Hint Okyanusu trafiğini desteklemek üzere Cape Town'da bir ikmal üssü inşa ettiler, İngilizler, Fransızlar ve arkalarından Belçikalılar, Almanlar ve İtalyanlar Afrika İmparatorluğundan paylarını istediler.

Gerçi bu faaliyetlerin çoğu Afrika'nın kıyı kesimlerinde yoğunlaşmıştı. 19. yüzyıla kadar iç kesimler kâşiflerin, misyonerlerin, köle avcılarının ve ara sıra ticaretle uğraşanların faaliyet alanı olarak kaldı. Toprak paylaşımı sorunlarının ortaya çıkması üzerine, çatışan iddiaları uyuşturmak ve rakip tarafların hemen hemen hiç bilmediği, kıtanın geniş ve uzak iç kesimlerini sömürgeciler arasında taksim etmek üzere, 1884 yılı sonlarında Berlin Konferansı toplandı. Sınırlar, çoğu bölgede yerel halkın hayatını nasıl etkileyeceğine dair yeterli bilgi olmadan, sömürgecilerin etki alanlarını sistemleştirmek için çizildi. Sonuçta bazı sınırlar, birleşik etnik grupları farklı

yönetimler altında parçalarken, bazıları da tarihsel düşmanlıkları olan grupları aynı yönetim altında birleştirdi. Berlin sınırları sahada uygulanmaya başlandığında, mevsimsel göçe fena halde müdahale eden bazıları, göçebe çobanları ve sürülerini su ve yemden mahrum bıraktı. (Newman, 1995).

Kolonileştirme sömürmek demekti ve sömürmekse ancak terörle mümkündü. Hâlihazır terör çağında Afrikalıların, bundan 100 yıl önce, Avrupalı sömürgeciler tarafından "medenileştirme" misyonu adı altında uygulanan terör yöntemleriyle sindirildiği ve bütün bir kültürel havzanın boyunduruk altına alındığı hatırlansa iyi olur. Bu, küçük bir azınlık işgalci tarafından uygulanan ve temel kontrol yöntemi korkutmak olan bir misyondu. Avrupalıların ortak amacı Sahraaltı Afrika'nın doğal kaynaklarının sömürülmesiydi. Bunun için, Afrika'nın modern ve birbiriyle bağlantısız altyapısının başlangıcı olan, idari yönetim merkezlerini, ulaşım hatlarını ve limanları inşa ettiler. Elbette sömürme yöntemleri farklıydı; İngiliz sömürge uygulamaları Fransızlar ve Portekizlilerden daha mülayimdi, Almanlar ve Belçikalılarsa en zalimleriydi. Almanların dört Afrika bölgesinde kısa süreli işgalleri Avrupa basınında "mavzerle sömürgeleştirme" olarak anılmıştır. Çünkü bu işgaller sırasında on binlerce Afrikalı bu silahla kurşuna dizilmiştir. Belçika Kralı Leopold'un "Özgür Kongo Devleti" hikâyesi ise, yüzyılın en kötü insani felaketleri arasında yer almaktadır.

Dünya, Berlin Konferansında Kral Leopold'a verilen topraklardaki yaklaşık 20 milyon nüfusa neler yapıldığını araştırmalıdır. Çünkü olayın berbat sonuçları bu mahvedilmiş ülkede hâlâ yaşanmaktadır. "Kral II. Leopold …acımasız bir sömürü seferine girişmişti. Onun kolluk kuvvetleri, neredeyse bütün Kongoluları, kauçuk toplamaya, dişleri için filleri öldürmeye ve ihraç güzergâhlarını iyileştirmek için bayındırlık hizmetlerinde çalışmaya zorlamışlardı. Hedeflenen üretim kotalarına erişilememesi durumundaysa halk, topluca katledilmişti.

Şekil 11-2. Haritacı ve araştırmacı James Murdoch'un ardından dünya çapında "Murdoch Haritası" olarak bilinen, titizlikle hazırlanmış bu harita, Avrupa sömürgecilik işgali başlamadan önce Afrika'nın etnik mozayiğini yansıtmayı amaçlar. Murdoch'ın vurguladığı gibi, etnik bölgeler arasındaki ince çizgiler keskin sınırlar değil, geçiş bölgeleridir. Afrikalılarda toprak mülkiyeti ve sınırlar Avrupalı sömürgecilerde olduğundan daha farklıdır.

Korkunun tek ortak payda olduğu bu sömürgede, öldürme ve sakatlama sıradan bir işe dönüşmüştü. Köle ticaretinin berbat etkilerinden sonra, Kral II. Leopold'un bıraktığı terör mirası, Afrika'nın en kötü insani felaketidir. Bütün dünyada yükselen çığlıklar sonucu bu olaylar bittiğinde, 10 milyon kadar Kongolu katledilmişti" (de Blij 2004).

Emperyalist uygulamaların Afrika'daki yıkıcı etkileri, bugün, daha fazla ayrıntıya ihtiyaç duyulmayacak kadar iyi bilinmektedir. Fakat sömürgecilik, ilk bakışta görülmeyen daha incelikli, ama aynı derecede kalıcı bir etkiye sahipti. Yaklaşık yarım yüzyıl önce yayımlanan, meşhur "Murdock Haritası"nın yansıttığı gibi Sahraaltı Afrika, sömürgecilik devrinde oldukça farklı kültürlere sahip bir bölgeydi (Murdock 1959).

Fakat haritadaki, Afrikalı etnik grupların geleneksel nüfuz alanlarını gösteren bu sınırlar yanıltıcıdır. Tüm dünyada olduğu gibi Afrika'da da, herkesin kabul ettiği etnik sınırlar vardır. Buna rağmen Murdock'ın haritasındaki sınırlar, çoğunlukla, farklı kültürel geleneklerin birlikte yaşadığı geçiş bölgelerini gösteriyordu (Şekil 11-2). Zaten, birçok bölgede insanların hangi kabileden olduklarını ayırt etmek oldukça zordu. Örneğin günümüz Ruanda'sı ve Burundi'sinde, göçebe Tutsilerin işgaline uğrayan yerleşik Hutu çiftçilerin bir kısmı, yaşanan kültürel karışım sürecinde, Tutsi geleneklerine göre hayvan yetiştiren toprak ağalarına dönüşmüştür.

John Reader'ın aktardığına göre, diğer politik uyuşmazlıklara rağmen, sömürgeci güçler arasındaki ortak bir uygulama, Afrikalı bütün kölelerin etnik köken temelinde sınıflandırılmasıydı. Amacı ne olursa olsun (İngiltere, bağlılarında dolaylı yönetimi kolaylaştırmak; Portekiz, çiftliklerinde zorla ekim-biçim yaptırtmak, her yerde vergi toplamak gibi) uygulanan politikaların yıkıcı etkileri sömürgecilik dönemi sonrasında da uzun süre devam edecekti. Yeniden kabileleştirme uygulamalarıyla bazı kişiler statü kazanırken bazıları da kaybetti, geçmişi karışık melezler, muğlak toplumsal pozisyonlara getirildi ve bütün bunlar, sömürgecilik dönemi sonrası devletlerarası çatışmaların temelini oluşturdu (Reader 1998). Sömürgecilik politikaları zirveye, değişimin Avrupa'dan değil içeriden geldiği, sömürgeciliğin etki ve sonuçlarının, bu çok etnisiteli ulusun başına bela olmaya devam ettiği, Apartheid Güney Afrikasında erişti.

Sömürgeci müdahaleler ve onunla ilişkili sınır düzenlemeleri, toprak gaspı, çarpık kentleşme ve Sahraaltı Afrika'nın ilk küreselleşme deneyiminde geçerli uygulamalardan arta kalan diğer sonuçlar olmasaydı, ortaya nasıl bir Afrika çıkacağı üstüne yorum yapmak pek caziptir. Afrikalılar zaten, uzun ömürlü, çok etnisiteli devletler kurma yeteneğine sahip olduk-

larını kanıtlamışlar, büyük şehirler inşa etmişler ve birbirinden uzak bölgeler arasında ticaret yapmışlardı (Newman 1995). Tam olarak asla bilemeyeceğimiz, fakat varlığından şüphe edilemez gerçek, sömürgeciliğin, Afrika'nın benzeri olmayan yapısal felaketlerinden biri olduğudur.

Soğuk Savaş

İkinci Dünya Savaşının ardından Afrika'nın görünümü iyileşmeye başladı. Birbirlerine düşen sömürgeci güçler, denizaşırı imparatorlukları sürdüremeyecek kadar zayıflamışlardı (Fransa ve Hollanda Güneydoğu Asya'da, İngiltere Güney Asya'da). Süper güç Sovyetler Birliği kendisini karşı sömürgeciliğin kalesi olarak tanımlamıştı. 1950'lere gelindiğinde Afrikalıların direnişi iyice artmış ve Londra ile Paris'ten Akra, Lagos ve Dakar gibi başkentlere otorite devrine ilişkin müzakereler başlamıştı. Afrikalılar, Kenya, Kongo ve Angola gibi bölgelerde isyanlar ve yaygın direnişlerle Avrupalılarla mücadele etmeye başladılar ve o zamanki Rodezya'daki beyaz yerleşimciler dekolonizasyon sürecini durdurdular. Fakat 1957 yılında Altın Sahili'nden (Gana) başlayarak, 20 yılı aşkın bir süre içinde sömürgecilik dönemi sona erdi ve haritada birçok bağımsız devlet ortaya çıktı.

Sömürgelikten devletliğe bu hızlı geçiş, kaçınılmaz olarak birçok kriz ve çatışma üretti. Bazı sömürgeciler, bağlılarını bağımsızlığa hazırlamak için, yüksek eğitim ve mülki idare alanlarında diğerlerine göre daha fazla şey yaptılar. Örneğin İngiltere Gana'yı, Westminster modeli bir hükümet kurarak ve arkasında güçlü bir ekonomi bırakarak terk etti. Nijerya'ya bölgesel ayrışmaların üstesinden gelinebilmesi için federal bir sistem geliştirerek yardım etti. Afrika ve İngiltere üniversitelerinden mezun birçok Afrikalı, bu yeni yönetimlere otorite ve hayatiyet kazandırdı. Belçikalılarsa bağımsızlığın kaçınılmaz olduklarını gördükleri halde, yüksek eğitim görmüş Kongolu

bir kadro oluşturmak için pek bir şey yapmadılar ve tabii sonuç, kargaşa oldu. Bunlara ilaveten, sömürgecilik döneminde göreceli olarak kuvvet ve ayrıcalık sahibi olan devletlerde yaşayan toplumlarla, bağımsızlığı kendi pozisyonlarını geliştirmek için fırsat olarak gören toplumlar arasında ani çatışmalar patlak verdi. Kenya'daki Kikuyu, Uganda'daki BaGanda, Nijerya'daki Yoruba ve diğer birçok önde gelen Afrikalı ulusa, aynı devlet içinde yaşayan diğer toplumlar meydan okudular ve böylece siyaset, kısa sürede kabileci bir renge büründü.

Birçoğu soğuk savaşta birbiriyle rekabet eden süper güçler tarafından daha da alevlendirilen geçiş dönemini çatışmaları, Afrika için olabilecek en kötü zamanda meydana geldi. Kendisi de sömürgeci bir imparatorluk olan Sovyetler Birliği, sola meyilli Afrikalı grupları desteklemeyi, karşı sömürgeci söylemlerini meşrulaştırmak için bir fırsat olarak gördü. Afrikalıların bağımsızlığını kuvvetli bir şekilde destekleyen ABD ise, bir Afrika İlişkileri Bakanı atayarak aynı zamanda Sovyet tasarımının önünde engel oluşturan binlerce barış gönüllüsünü Sahraaltı Afrika'ya gönderdi. Öte yandan CIA'nın adı Kongo'nun ilk başbakanının öldürülmesine karıştı. Etiyopya'dan Angola'ya vekâlet savaşları patladı ve yüzbinlerce sıradan Afrikalı, savaştan, açlıktan ve evini terk etmekten dolayı yaşamını yitirdi.

Soğuk Savaş ABD'nin, komünizme karşı olduğuna inanılan, Kongo'da Mobutu Sese Seko, Etiyopya'da Haile Selassie dâhil, Afrikalı liderlerin aşırılıklarına göz yummasına sebep oldu. Eski sömürgeci güçlerle birlikte İdi Âmin (Uganda) ve Jean-Bedel Bokassa (Orta Afrika "İmparatorluğu") gibi ölüm saçan tiranlara hoşgörüyle yaklaştı. Sovyetler Birliği'nin Mengisto Haile Mariam (Etiyopya) ve Agostinho Neto (Angola) gibileri desteklemesi de buna eklenince milyonlarca Afrikalı, yerli yöneticiler yerine, yabancı güçlerin hâkimiyeti altındaki yabancı emperyal yöneticileri tercih eder hale gelmişti. Bu da, dünyanın geri kalanının oldukça gerisine düşmüş bir bölge için, bir başka yıkıcı dönüm noktası oldu.

Küreselleşme

Dünya, sömürgecilik dönemi ve 20. yüzyılın savaşları sırasında olduğu gibi, bir kere daha köklü biçimde değişiyordu. Bugün değişim, küreselleşme adı altında, uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, ticaretin teşvik edilmesi, durağan ekonomilerin canlanması, toplumsal, kültürel, siyasi ve diğer değişimlerin teşvik edilmesi gibi birbiriyle ilişkili bir dizi süreçle geliyordu. Küreselleşme, dünyanın zengin ve güçlü ülkelerinde, küçük ve sesi çok çıkan bir azınlığın karşı çıkmasına rağmen, tutkulu bir desteğe sahiptir. Fakat dünyanın daha az talihli, süreçlere katılmanın o kadar da kolay olmadığı bölgelerinde, küreselleşme bir fırsat değil, tehdit olarak görülmektedir.

Küreselleşmenin dünya çapındaki etkileri hakkındaki analizler, sürecin, Sahraaltı Afrika'daki birçok ülkede olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Küreselleşmeye açık olmanın, göreceli olarak zengin veya hızla gelişmekte olan ülkelerin lehine olduğu zaten açıkken, çoğu Afrika'da olan en fakir ülkeler, akıllıca olmayan gümrük tarifelerine ve ticari engellemelere dayanan zayıf ekonomileriyle daha da geriye gittiler. Küreselleşme artarken, zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum azalmamış, istatiksel ortalamaların aksine, küreselleşme çağında sıradan Afrikalının refah seviyesinde bir iyileşme olmamıştır. Yoksul ülkelerde zaten az olan kamu varlıklarından bazısının özelleştirilmesi ya da, Mozambik veya Tanzanya'nın sahillerinde küresel bir şirket tarafından bir kumarhane, lüks bir otel veya tatil köyü inşa edilmesi modernleşme olarak görülüp gelişme endekslerinde gösterilebilir, fakat devletin temel şartlarında bir değişikliğe yol açmaz. Coğrafyacı Robert Stock, yoksulluk içinde kıvranan Sahraaltı Afrika şehirlerinin çoğunda günümüzdeki yaşam şartlarının, sömürgeciliğin bittiği zamandan daha kötü olduğunu ifade etmektedir (Stock 1995). Kentsel görünümler Afrika'nın, Santiago'dan Seul'a şehirleri dönüştüren

değişimin gücünden ne kadar uzakta olduğunu yansıtmaktadır.

Afrika için küreselleşme, burada anlatılan diğer yedi konuya eşit bir felaket midir? Küreselleşme, Afrika'nın küresel konumu ve dâhilî şartları üzerinde uzun süreli, derin etkilerde bulunan ve Afrika dışından kaynaklanan bir süreçtir. Güney Afrika dışarıda tutulursa küreselleşmenin Afrika'daki zayıf tesirleri, yolsuzluklara neden olarak, narin kültür ve ekosistemleri tehdit etmektedir. Apartheid rejiminin kaldırılmasından sonra küreselleşmenin etkilerine açılan Güney Afrika, on yıl içinde dünyanın en eşitsiz toplumu olarak kayıtlara geçmiştir. Analizciler kimi zaman, Afrikalıların, küreselleşmenin bu topraklara yavaş girmesi sebebiyle kaçan fırsatlardan dolayı kendi kendilerini suçladığını gözlemişlerdir. Ancak küreselleşme, bir güç mücadelesidir ve küresel sahnede güç, Afrikalıların elinde değildir. Küreselleşmenin Afrika için toplam sonucu büyük bir talihsizliktir.

Başarısız Liderlik

1960'larda, Avrupa'nın Afrika'daki sömürgeleri Gana'nın öncülüğünde bağımsızlık istikametinde ilerlerken, Afrikalı liderler, tüm dünyanın hayranlığını kazanmıştı. Bu liderlerin birçoğu, sömürgeci güçler otorite devrini düşünmeye başlamadan çok önce bağımsızlık hareketlerine öncülük etmiş, bazıları isyanlara liderlik etmiş, birçoğu da hapis yatmıştı. Ganalı Kwame Nkrumah'nın teşvikleri, Afrikalı milliyetçileri her yerde harekete geçirdi, Kenyalı Jomo Kenyatta'nın MauMau isyanı sırasında tutuklanması, onu, herkes için mücadelenin sembolü haline getirdi. Fransa Batı ve Ekvator Afrikasındaki sömürgelerine koşullu bağımsızlık önerdiğinde, bunu tek reddeden Gine oldu ve Sekou Toure, Dakar'dan Durban'a bir kahramana dönüştü. Bağımsızlığı izleyen ilk yıllarda bu "kurucu liderler", Afrikalıların ne yapabileceklerini ve sömürgecilerin akılsızca neyi bastırdıklarını açıkça ortaya koydular.

Tanzanyalı Julius Nyerere, Shakespeare'i Swahili diline çevirdi, Senegalli Leopold Senghor, Fransız Ulusal Bilimler Akademisine seçildi. Afrikalı liderler, soğuk savaş yıllarında, BM konferansları ve Bağlantısız Ülkeler toplantılarında belagatli konuşmalar yaptılar.

Fakat bu ülkelerde kurucu liderlik ile zorbalık arasında pek bir fark olmadığı görüldü. Askerî darbeler seçilmiş liderleri devirerek birçok kısa demokrasi denemesini sona erdirdi. Diğer yerlerde kurucu liderlerden sonra gelen meşru halefler, seleflerinin sahip olduğu ilkelerin çok azını takip ettiler. Uganda'da İdi Âmin, Orta Afrika'da Bokassa, Nijerya'da Abacha, Kongo'da Mobutu ve Liberya'da Doe rejimi gibi cani rejimler, aşırılıklarıyla dünyayı şok ettiler, diğer, daha istikrarlı Afrika ülkeleriyse dünyanın en yolsuz ülkeleri listesinde yer aldılar. Jomo Kenyatta'dan sonra Daniel Arap Moi'nin başa geçtiği Kenya, bu iç karartıcı listenin en tepesinde yer aldı.

Güney Afrika'da uzun süre hapis yatan Nelson Mandela, hayal bile edilemeyecek şekilde, Apartheid rejiminden demokrasiye barışçıl geçişi başardı ve özgürleşme döneminde, Afrika tarzı liderlik ve devlet adamlığının son muhteşem örneğini gösterdi. Fakat Güney Afrika'nın komşusu Zimbabve'de, devrimci kahraman Robert Mugabe, bir başka Afrikalı yıkıcı tirana dönüşerek süreç içerisinde, kıtanın en umut vadeden ekonomilerinden birini mahvetmeye koyuldu. Güney Afrika'da, Nelson Mandela'dan sonra demokratik yollarla yeni devlet başkanı olarak seçilen Thabo Mbeki, kendi kurucu liderinden miras kalan etik değerleri Zimbabve'ye karşı göstermekte zorlandı. Mbeki'nin halefi Jacob Zuma ise daha da fazla zafiyet gösterdi.

Afrikalı liderler, Afrika'nın sorunlarını çözmede çoğunlukla başarısız olsa da, "uluslararası camianın" liderleri de Afrika'da çuvalladı. Avrupalı eski sömürgeciler, ülkelerinde iş yaptıkları diktatörlerin günahlarına gözlerini kapadılar. Soğuk Savaşta

siyaset, eğer zalim yöneticiler kendi taraflarındaysa, ilkelerden önce geldi. Dünya, daha yakınlarda Kongo ve doğu komşularındaki 5 milyondan fazla hayata mal olan kargaşada harekete geçemeyerek, yapması gereken müdahalelerde bulunamadı.

Bugün, Nijerya'da demokrasiye dönüş, Kenya'da tüm kusurları ve şiddet olaylarına rağmen temelde demokratik seçimler, Angola'da barışın tesisi ve yeniden inşa süreci, Senegal, Gana ve Zambiya'da istikrar ve gelişme gibi, yeni bir dönemin habercisi olan daha umut verici göstergeler mevcuttur. Ancak, yarım asırlık yaygın başarısızlığın verdiği büyük zararlar, Afrika haritasında uzun süre gözükmeye devam edecektir.

AFRİKA'DAKİ ÇİN

Coğrafi etkilerin sürekli ve kalıcı bir tarafı vardır. Daha önceki bir bölümde belirttiğimiz gibi, yaşadığı ekonomik dönüşüm ve etkileyici modernleşmeye rağmen, nüfusu, ülkenin doğu üçte birinde dört nehir havzasında yaşayan Çin, demografik geçmişinin ayırt edici özelliklerini taşımaktadır. Bütün birleşme ve bütünleşme çabalarına rağmen Avrupa, hâlâ daha küçük ve az etkili olanlar üzerinde uzun süredir sözü geçen, güçlü devletlerin hâkimiyeti altındadır. Afrika'da da durum aynıdır. Afrika haritasını hâlâ, bu bölümde anlatılan, kuzeyde İslam'ın yayılışı, Avrupalı sömürgecilerin kendi paylaşım sınırlarını dayatmaları, Transatlantik ve Arap köle ticareti ve doğal kaynaklarının sömürülmesi gibi olaylar ve şartların etkileri şekillendirmektedir.

Bugün, başka bir dönemde yaşıyoruz. Küreselleşme, yeni sömürgecilikten neoliberalizme birçok kılığa girmektedir. Birçok gözlemciye göre, Sahraaltı Afrika'nın belirli sahalardaki geri kalmışlığını telafi etmek için yeni ticari ortağı Çin'dir. Afrika'da hammaddeleri satın almaktan (kontrol etmekten) kültürel simgeleri yerleştirmeye kadar bir dizi gaye peşinde,

madenlerden çiftliklere kadar farklı alanlarda yatırım yapan, farklı hedefleri olmasına rağmen yerel siyasete karışmayan Çin'in, Afrika'daki varlığı her yere yayılmış durumdadır. Çin'in Afrika'daki varlığının sonuçlarının olumlu mu olumsuz mu olacağını söylemek için çok çok erken olsa da, yeni bir dönemin başladığına hiçbir şüphe yoktur. Sahraaltı Afrika, başta enerji sahasındakiler olmak üzere, çeşitli metal ve mineraller de dâhil, Çin'in ihtiyacı olan mallara sahiptir. Çin ise, sadece işletmek için değil, aynı zamanda altyapı projelerine yatırım yapmak için de ihtiyaç duyulan paraya sahiptir. Çin, limanlardan demiryollarına, köprülerden emlake yaptığı yatırımlarla, Afrika'nın iktisadi coğrafyasını değiştirmektedir.

Çin, bazı tedirgin edici analizlerin ifade ettiğinin aksine, Afrika'nın yeni sömürgeci efendisi olmaya çalışmamaktadır. Fakat bu bizi yanılgıya düşürmemeli. Dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi, burada da, kamu ya da özel, Çin firmalarının hedefleri ticaret yapmaktan daha fazlasıdır. Bu firmalar, mütemadiyen Çin'in, "eski" güçlerin yapamadığı şeyleri başarabilen bir dünya gücü statüsüne yükseldiğini ifade etmek istemektedir. Çinliler, emtia satın almanın yanında, ürünleri için pazar yaratmak, Çinli göçmenleri Afrika'da yerleşmeye özendirmek, Çin kültürü ve Çin tarzı gelişmenin (Batı tarzı gelişme modelinin tersine) faziletlerini tanıtmak; uluslararası arenada, Tayvan sorunundan BM'deki oylamalara kadar Afrika hükümetlerinin desteğini sağlamak (Rusya ve Çin, 2011'de, Suriye askerleri "Arap Baharı" esnasında 3000'den fazla sivili öldürdükten sonra bile, Suriye rejimine yaptırım öngören oylamada karşı oy kullanmıştır) gibi maksatlar gütmektedir. Açık söylemek gerekirse Çin, "demokratikleştirme" veya rejim değişikliği peşinde değildir. Çin, Zimbabve'de Robert Mugabe ve Ekvator Ginesi'nde Tuğgeneral Teodoro Obiang gibilerle olduğu kadar, demokratik olarak seçilmiş başkanlar da dâhil, yönetimde her kim varsa onlarla iş yapmak istemektedir.

Bunun tabii ki sonuçları olacaktır. Çin firmalarının Afrika'daki işgücü ilişkileri zorluklarla, hatta zaman zaman şiddet olaylarıyla karşılaşabilmektedir. Zambiya'da "Bakır kuşağı" diye adlandırılan bölge, kazalara ve intikam saldırılarına sahne olmaktadır. Örneğin Çin'in, Zambiya'daki bir patlayıcı fabrikası, 2005 yılı Nisan ayında 50'den fazla yerel çalışanın öldüğü bir patlamada havaya uçuruldu. Çinli ustabaşıların işçilere kötü davrandığı iddiaları daha önce, adam kaçırma eylemleri ve grevlere neden olmuştu. Bir keresinde yerel medyada, Çinlilerin işlettiği bir madenin, işçileri, hiçbir güvenlik teçhizatı olmaksızın, kot pantolon ve tişörtle, asansör boşluğundan aşağı inerek çalışmaya zorladığı haberleri yayımlanınca, yapılan suçlamalar ve meydana gelen itimatsızlık yüzünden Çin Devlet Başkanı planlanmış ziyaretini iptal etti. Çin'in Zambiya'daki büyüyen varlığı, bir adayın Çin karşıtı bir kampanya yürütmesi yüzünden, ülkedeki başkanlık seçimi kampanyalarının ana konusunu oluşturdu ve Çin Büyükelçisi, bu adayın kazanması durumunda iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesileceği tehdidinde bulundu. Bu durumun Çin'in kendi koyduğu iç işlerine karışmama kuralını[9] ihlal ettiği ve tüm kıtada endişelere yol açtığı gözlemlendi.

Çinlilerin yürüttüğü projelerdeki, umumiyetle kötü çalışma koşulları ve buna bağlı olarak ödenen düşük ücretler, Afrikalı bazı hükümetleri, işçilerini korumak için yasal yollara başvurmaya itmiş, ancak hakikatte, işçilerin pek de fazla seçeneği olmadığından, bu kuralların etrafından kolayca dolaşılmıştır. Bu arada Çin'in nüfuzu artmaya devam etmiş, Çin İhracat-İthalat Bankası Afrika kıtasının en fazla kredi veren bankası haline gelmiş ve Afrika'daki ekilebilir alan araştırmala-

---

[9] Geçmişi 1954 Çin Hindistan Ticaret anlaşmasına dayanan, Çin'in sonradan ilişki kurduğu diğer devletlere karşı da uyguladığı, devletlerin egemenliklerine halel getirmeme ve devletlerin diğer devletlerle kurdukları uluslararası ilişkilere karışmama ve müdahale etmeme ilkesi. Ancak Soğuk savaşın bitiminden sonra, 1990'ların ortalarından itibaren bu politikada değişiklikler olmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Çin BM barışı koruma operasyonlarına aktif olarak katılmaya başlamıştır.

rında çalışan Çinli tarım "uzmanı" sayısı on binleri bulmuştur (Carmody 2011). Çin, Zambiya'nın, yeniden faal hale getirilen Angola'daki Lobito limanı üzerinden çıkışını sağlayan, Benguela demiryolunun iyileştirilmesini de finanse etmektedir. Kenya'nın kuzey kıyılarındaki Lamu'da, Çin tarafından yapılıp işletilecek ve ileride, bağımsızlığını yeni kazanmış Güney Sudan'dan petrol ihracatında kullanılabilecek, 6 milyar dolarlık yeni bir liman projesine dair haberler, basında yer almıştır. Çin'in, Zambiya'nın "Bakır Kuşağı"nın diğer tarafında kalan, maden yönünden zengin, Kongo'nun Katanga bölgesindeki Kamina'da, askerî bir üs kurduğuna dair söylentiler mevcuttur.

Aslında bugün, Çin'in var olmadığı hiçbir Afrika ülkesi olmadığı gibi, yükselen süper güçle (Çin) en uç küresel çevre[10] (Afrika) arasındaki ilişkilerin hangi yönde ilerleyeceğini söylemek için vakit daha çok erkendir. Daha önce belirtildiği gibi, Çin'in hedeflerinden birisi olan kendi mamulleri için Afrika'da pazar yaratmak, henüz mütevazı seviyedeki Afrika üretimini önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin ucuz Çin malı ithalatı yüzünden, Tanzanya'daki ayakkabı üreticileri çoğunlukla işyerlerini kapamıştır. Padraig Carmody'ye göre, ucuz Çin çörekleri yüzünden Kamerun'un Başkenti Douala'daki yerel fırıncılar işlerini kaybetmiştir; birçok yerde Çinli dükkân sahipleri yerel tüccarların öfkesini çekmektedir.

Öte yandan sosyal merdivenin diğer ucunda işler farklı yürümektedir. Batılı hükümetler, kendi şirketlerini otoriter hükümetlere sahip Afrika ülkelerinde iş yapmaktan vazgeçirmeye çalışmakta ve bu ülkelerin liderlerini, kendi başkentlerindeki toplantılara çağırmamaktadırlar. Diğer taraftan Çin, daha esnek bir yaklaşımla, insan hakları veya demokrasi sicillerine

---

10 Batılı siyasi coğrafyacılar tarafından, iktisadi açıdan en güçlü ve insani gelişmişlik endeksinde ilk 20'de yer alan Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Japonya ve Avustralya ile Yeni Zelanda merkez (çekirdek, esas) ülkeler olarak adlandırılırken, bunların dışında kalan ülkeler yarı çevre ve çevre ülkeler olarak tasnif edilmektedir.

bakmaksızın onları ağırlamaktadır. Çinli liderlerle Afrikalı lider ve elitlerin, kendi türünde o güne kadarki en geniş katılımlısı olan, son toplantısında (2009), 41 Afrika ülkesi Pekin'de bir araya gelmiştir. Afrika'ya resmî Çin ziyaretleri karşılıklı bağları güçlendirerek bu sayede, gündemdeki öncelikli ve uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Çin'in Afrika'nın arz ettiklerine artan talebi ve Afrika'nın, küreselleşen bir dünyada, kendi ihtiyaçlarını satın alabilme yeteneği ile genel olarak, değişen dünya ekonomik güç dengesi dikkate alındığında, Çin'in Afrika'ya nüfuz etmesinin, Soğuk Savaşın vekâlet çatışmalarının bitmesinden beri kıtayı etkileyen en önemli gelişme olduğu ileri sürülebilir. Bu ilişkinin başarıyla mı sonuçlanacağı, yoksa Afrika'nın felaketlerinden birisi mi olacağı ancak zamanla anlaşılacaktır.

AFRİKA NEDEN ÖNEMLİDİR?

Bir Roma imparatoru 2000 yıl önce "Afrika'dan daima yeni bir şeyler çıkar" demişti, bugün de öyle. Kongo'nun kuzeydoğusundaki yağmur ormanlarında, çok düşük ücretlerle çalıştırılan işçiler, kazdıkları yerden cep telefonlarının yapımında kullanılan bir hammadde olan tantalit (koltan) çıkarmaktadır. Afrika, atom çağındaki uranyumdan, fosil yakıt çağındaki petrole kadar, dünyanın geri kalanı ne istiyorsa hepsine sahiptir.

Afrika'nın refahına yönelik kaygılar, onun emtialarının ele geçirilmesine odaklanmamalıdır. Dünya işlevsel olarak küçüldüğünden, Afrika'nın sorunlarıyla dünyanın endişeleri bir noktada kesişmektedir. İçinde yaşadığımız "Küresel Köyün" bir dizi hastalıktan dolayı, diğerlerinden daha çok ıstırap çeken bir mahallesi iyileşirse, bu, diğerlerinin de faydasına olacaktır. Bu yüzden, Sahraaltı Afrika'nın kendine gelmesine yardım etmek, yalnızca diğerkâmlık değil, dünyanın geri kalanının, özellikle de ABD'nin çıkarınadır.

İlkin, Afrika'da (başka yerlerde olduğu gibi) toplumsal istikrarın sağlanması gelişmenin önkoşuludur. Robert Kaplan'ın da açıkça belirttiği gibi, Batı Afrika ve Ekvatoral Afrika'da meydana gelen son olaylar, Sierra Leone ve Liberya'daki iç savaşların geniş bir alana yayılarak, bölgesel bir anarşiye yol açabileceği yönündeki korkuları artırmıştı (Kaplan 2000). Bu yüzden, küçük bir İngiliz askerî birliği, 1990'ların sonuna doğru Sierra Leone'deki şiddet olaylarını bastırarak hareketin lideri Ferdie Sankoh'u tutukladı. Amerikan kuvvetlerinin Liberya'ya müdahale etmemesi üzerine, Nijeryalı bir barışı koruma kuvveti bu ülkeye müdahale ederek, ülkenin yöneticisi Charles Taylor'ı 2003'te sürgüne gönderdi (Devlet Başkanı Taylor, Sierra Leone'den Liberya'ya sıçrayan etnik çatışmaları başlatıp, 300 bin insanın öldürülmesinden sorumlu tutuluyordu). Ekvator Afrikasında, Ruanda'da başlayan başka bir Tutsi-Hutu çatışma serisi Kongo'nun doğusuna yayılarak, kargaşayı ekonomik fırsat olarak gören bir grup yerel vurguncuyu olayların içine çektikten sonra, ürkünç Mobutu yönetimini sona erdirdi.

Afrika'nın istikrarına yönelik en büyük tehdit, daha önce bahsedilen (Şekil 7-2) İslami Cephe boyunca meydana gelmektedir. Sömürgecilik dönemi sonrası, güneylilerle kuzeyli Müslümanlar arasında şiddetli çatışmalara sahne olan Fildişi Sahili ve otuz altı federe devletten on ikisinin Şeriat yasalarını kabul ettiği Nijerya dâhil birçok devlet, bu kültürel geçiş hattı ve ona eşlik eden riskler tarafından ikiye ayrılmış durumdadır (Şekil 11-3). Nijerya'da, kuzeyle güney arasındaki tehlikelerle dolu hizipleşmeyle kültürel farklılıkların geçen on yılda gitgide keskinleşerek artması yüzünden, kuzeyde yaşayan yüzbinlerce güneyli yaşadıkları yeri terk etmiştir. Afrika'nın tarihî kültürel merkezinin köşe taşını oluşturan Nijerya'nın istikrarı, Afrika'nın geleceği için zorunludur. Bu yüzden ülkenin demokrasiye dönüşü, altyapı ihtiyaçlarına yönelik uluslararası maddi yardımlarla desteklenmelidir.

İslam'ın, Cape Town'a kadar uzanan ileri karakolları, Sahraaltı Afrika'nın, dinî olduğu kadar politik olarak da, İslami tebliğe yönelik duyarlılığının hatırlatıcısıdır. Afrika'da, yoksulların korunmasızlığı, yeni sömürgeciliğe yönelik gerçek ve algısal düş kırıklıkları, Hristiyanlık inancının sömürgeci tarihle ilişkisi, küreselleşme korkusu ve güç elde etme umudu, İslamcılara dünyanın ideolojik haritasını değiştirebilecek fırsatlar sunmaktadır. Bu gelişmelere karşı koymak için Batı, Sahraaltı Afrika'daki müdahalelerini, demokrasiyi desteklemek, altyapı inşa etmek, pazarlar oluşturmak ve bağlantılarını güçlendirmek yoluyla, katlayarak artırmalıdır.

Böylece bu başlık altındaki üçüncü mülahazaya, ürünler ve emtialar meselesine gelmiş bulunuyoruz. Batının Afrika'ya müdahalesi, batılı veya batılı olmayan bütün zengin ülkelerin, petrol ve maden satın almanın ötesine geçerek, fedakârlık etmesini gerektirmektedir. Tarımsal destek meselesi, bu konuda üst sıralarda yer almaktadır. Afrikalıların çoğu, bugün hâlâ geçimlerini ve ticari yaşamlarını çiftçilikle sürdürmektedir. Serbest piyasada, özellikle ticari faaliyetler açısından, adil olmayan rekabet koşullarının yıkıcı sonuçları vardır. Afrikalı çiftçilerin Fransa'dan Japonya'ya hatta ABD'ye kadar, karşılaştıkları durum tam olarak budur. Saat başına çok düşük ücret alan Afrikalı çiftçiler, çay, pamuk, kakao ve muz gibi ürünlerini, çok düşük fiyatlarla pazarlayabilmektedir. Ancak, ürünlerinin ekim/dikim, hasat, ihraç ve pazarlanması için devlet desteği alan çiftçilerle rekabet edememektedirler. Zengin ülkeler, kendi söylemleri olan serbest ticarete gerçekten inanıyor ve şayet Afrikalı çiftçilere bir şans vermek istiyorlarsa, tarımsal destekleri aşamalı olarak sonlandırabilirler. Dünya Bankasının son tahminleri Afrika tarımının yılda, bağışçı ülkelerce Afrika'ya yapılan yardımın 20 katından fazla, kabaca 200 milyar dolardan fazla kazanç elde edebileceğini göstermektedir.

Afrika tarımı berbat durumdadır. Buna muhakkak, zen-

Şekil 11-3. Nijerya İslami Cephe tarafından ikiye bölünmüştür. Nijerya Federasyonu'ndaki 12 eyalet Şeriat kanunlarını kabul etmiştir. Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki sürtüşmeler, iki tarafı ayıran kültürel sınırlar boyunca bedel ödetmeye devam etmektedir.

gin ülkelerin politikalarından fazla etmen neden olmaktadır. Bizatihi Afrika hükümetleri, kentsel nüfusu memnun edecek, ancak çiftçilere pahalıya mal olacak şekilde temel ürünlerin fiyatlarını yapay bir şekilde düşük tutarak, çiftçilerin teminatla kredi kullanmasını zorlaştırarak, ekonomileri için önemli bir yeri olan tarım sektörü yerine, yanlış tasarlanmış endüstriyel projelere yoğun yatırımlar yaparak, sahadaki işin çoğunu fiilen yapan kadınları kendi işlerini ya da çiftliklerini kurmayı ve devam ettirmeyi sağlayacak kredi fırsatlarından mahrum ederek, çiftçileri desteklemek hususunda başarısız olmuştur. Bunlara, Afrika'nın hava koşullarındaki mevsimsel aşırı dalgalan-

malar ile Afrika toprağının çoğunun marjinal verimliliği de eklenirse, son 20 yıldır, Afrika'nın kişi başına tarımsal üretiminin niçin düştüğü açıklığa kavuşmuş olur.

Zengin ülkeler, Afrikalı çiftçilere fırsat vermek için çok az hevesli olmalarına rağmen, en azından kıtanın enerji kaynakları ve madenleri mevzubahis olduğunda, Afrika hükümetlerine daha dürüst ve adil davranmak için birçok gerekçe bulabilirler. Dünya pazarlarında emtia fiyatlarının dalgalanması ve sömürgeci güçlerin işlettiği metallerden elde edilen gelirin azalması Afrika ülkelerinin ekonomilerini zora sokmaktadır. Ekonomisi bakır ihracına aşırı derecede bağımlı olan Zambiya'nın gelirleri, sadece azalan pazar fiyatlarından dolayı değil, Angola üzerinden denize tek çıkışının, uzun süren çatışmalarla tahrip edilmesi yüzünden de azalmıştır. Güney Afrika ekonomisi, azalan altın fiyatlarıyla artan işçilik maliyetlerinden olumsuz etkilenmektedir. Ancak bir yerde bir ülke krizdeyken bir diğeri gelişmektedir: Elmas gelirleri zirve yapan, istikrarlı ve demokratik bir hükümete sahip Botsvana'nın, uyguladığı adil ekonomik politikalarla, Afrika'daki orta gelir seviyesine sahip ülkeler kategorisine girmesi, nadir bir olaydır.

Yine de, sömürgeciliğin sona ermesinden beri en önemli gelişme, enerji kaynakları ve onların işletilmesi alanında olmuştur. Afrika'daki petrol rezervlerinin 30 yıl önce tahmin edilenden çok fazla olduğu kanıtlanmıştır. Bugün sadece (ABD'nin petrol ithalatının % 12'sini karşılayan)[11] Nijerya ve Angola değil, Gabon, Çad, Ekvator Ginesi, Sudan ve Güney Sudan da önemli petrol üreticilerindendir.

Afrika'nın, Ortadoğu'daki bu stratejik belirsizlik ve olası karmaşa zamanında, petrol üreten bölgeler arasına girmesinin muhtemel sonuçları ortadadır. Afrika'nın batısı ve Ekvator bölgesindeki petrol rezervleri, diğer yerlerdeki gibi, tıkanma

[11] 2012 yılı verilerine göre

SİL BAŞTAN

Angola'nın Çin'in önde gelen petrol sağlayıcısı haline gelmesi başkent Luanda'da tahmin edilemeyen bir gelişmeyi ateşledi. *The Economist*'teki bir brifinge göre, ortaklık yaptıkları Çinli girişimcilerle gizli pazarlıklar yapan Angolalı işadamları, yalnızca dünyanın en yoksul insanlarından bazılarını muhtaç oldukları gelirden mahrum bırakmıyor, Afrika'nın başka bölgelerindeki şiddetli çatışmaları da kalıcı hale getiriyor.

Çinli özel şirketler Afrika pazarına girdiklerinde, madencilik lisansını kazanmakla yükümlüdürler. Bu yükümlülük, ucuz konut, su ikmal sistemleri, yollar ve demiryolları ile hidroelektrik santrallerinin inşası gibi altyapı projelerini içerir. Çoğu zaman, Afrika ülkelerinin zararına, bu projelere yapılan toplam yatırım petrolden elde edilen kâra kıyasla devede kulak kalmaktadır. Kimi zaman da bu projeler hiç yapılmaz. Ortak girişimin Angola'da faaliyete başlamasından altı yıl sonra bile, gelişen Luanda'da oturanların % 90'ı şebeke suyundan mahrumdu. Bu arada, "petrol anlaşmaları devlet sırrı olarak işlem görmektedir... Devletin üst kademelerinde çalışanlara yönelik kişisel zenginleşme suçlamaları sızmaktadır... 2006 yılında (iddia edildiğine göre) altyapı projelerine harcanması gereken Çin kaynaklı 2 milyar dolar kaybolmuştur. (İddiaya göre) bu paralar üst düzey görevliler tarafından Hong Kong'daki özel hesaplara aktarılmıştır."

Brifingde, "Çinli girişimcilerle Afrikalı yönetici elitlerin, uygulanan gelişme modelini Afrika'nın altyapısını düzeltmek yerine, yağma için bir fırsat olarak görmekte müşterek oldukları" sonucuna ulaşılıyor. Yoksa Çin bağlantısı Afrika'nın dokuzuncu felaketi mi olacak?

"The Quinsway Syndicate and the AfricaTrade"
The Economist'in 13 Ağustos 2011 tarihli sayısından alınmıştır.

noktası veya boru hattı benzeri işletmeyi güçleştiren riskler olmadan, Atlantik'in karşı kıyısında, dünyanın en çok petrol tüketen müşterisinin tam karşısında yatmaktadır. Bu yüzden Afrikalı üreticilerle, istikrarlı siyasi ve ticari ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi ABD'nin kendi menfaatinedir.

Fakat ortaya çıkan sonuçlar, petrol üreten ülkelerin vatandaşları için rahatsız edici olmuştur. Örneğin, evleri tarihî olarak petrol zengini Nijer Deltası'nda olan halklar, gelirden, yağmacı rejimler ve açgözlü şirketlerin verdiğinden çok daha fazla pay

almanın hakları olduğunu kabul ettirebilmek için onlarca yıldır süren bir mücadeleye girişmişlerdir. Abacha rejimi 1995 yılında, seçilmiş bir başkanı hapislerde çürütürken, bu hareketin öncüsü olmuş Ogoni'lerin dokuz liderini de asmıştır. Ancak ne ticari ortak durumundaki hükümetler ne de petrol şirketleri bu sorun yüzünden Nijerya'nın diktatörlük zümresiyle ilişkilerini bozmayı göze almıştır. Bunların hepsi, o zamanı hatırlayabilecek yaşta olan tüm Nijeryalılarca bilinen hususlardır.

Nijer Deltası'ndaki savaştan yıpranmış (petrol ve elmasın çatışmaları beslediği) Angola ve (kuzeylilerin, Güney Sudan ayrılmadan önce, altında petrol keşfedilen Güney topraklarına merhametsizce el koyduğu) Sudan'daki olayların, hükümetler ve petrol şirketlerinin eylemlerinin daha fazla incelenmesine yol açmış olduğu görülmektedir.

Bu girişimin sonucu ne olursa olsun, şüphesiz dünya, Afrika'nın emtialarına ihtiyaç duymaktadır. Ve şimdi de hammaddeye kurt gibi aç yeni bir tüccar, Çin, Afrika bloğundaki yerini almıştır. Çin'in muazzam satın almaları Avustralya ekonomisini şimdiden canlandırmış durumdadır. Fakat Afrika'nın ihtiyaç duyduğu, kendi başına gelişen bir ekonomiye Avustralya zaten sahipti. Bu yüzden Afrika ürünlerinin müşterileri, tedarik kaynaklarına yardım etmek için daha fazlasını yapmalıdır.

Afrika, dünyanın geri kalanı için, bulaşıcı hastalıklardan en çok etkilenen küresel coğrafi bölge olması nedeniyle önemini korumaktadır. Sahraaltı Afrika'nın ihtiyacı olan yoğun sıhhi müdahalenin yapılması bir diğerkâmlık meselesi olmayıp, gezegenin, en hasta parçası olan bu bölgede halk sağlığını iyileştirmek, tüm dünyanın menfaatinedir.

Bir zamanlar Afrika'nın sorunu olan ısınma döneminin, onun tropikal bölgelerini hastalıklara ev sahipliği yapan büyük bir kuluçka makinesine dönüştürmesi, şimdi, küresel bir problem haline gelmiştir (Gould 1993). Afrika'nın dış dünyayla bağlantısı diğer bölgelere göre daha zayıf olabilir. Ancak jet

uçakları, yolcu ve kargo gemileri ve diğer ulaşım araçları Afrika hastalıklarını, insan ve hayvan vektörlerle birkaç saat içinde bütün dünyaya taşıyabilir (Kuzey Amerika'daki ilk AIDS vakası muhtemelen, Brüksel üzerinden, Kinşasa'dan Şikago'ya giden, hastalık bulaşmış bir şahıs tarafından iletilmiştir). Dünya, Afrika'da AIDS'ten çok daha fazla bulaşıcı, çok kısa bir sürede milyonları öldürebilen bir hastalığın ortaya çıkmamasından dolayı şanslı addedilebilir. Fakat tıbbi coğrafyacıların tahminlerine göre, burada, kara yarımküresinin kalbinde, halk sağlığını iyileştirmeye odaklanmış büyük bir girişimde bulunulmadıkça, böyle bir olayın meydana gelmesi kaçınılmazdır.

Bu sorun üzerinde çalışan arkadaşlarımın belirttiğine göre, uzun yıllardır zengin dünyadaki tehlikeli hastalıklar, Afrika'ya münhasır hastalıklardan çok daha fazla ilgi görmüştür. Onlara göre, eğer sıtma, orta enlem kuşağı hastalığı olsaydı, uzun süre önce yeryüzünden silinirdi. Çocuk felcinden çiçeğe, birçok zengin dünya hastalığı başarıyla mağlup edilmiştir. AIDS ABD'de ciddi tehdit oluşturmaya başladığında, sağlık sistemi bu sorunla tüm gücüyle ilgilendi. Bugün AIDS, kontrol altına alınmış durumdadır. Eğer AIDS tropikal Afrika'yla sınırlı bir hastalık olarak kalsaydı, muhtemelen böylesine bir mücadele kampanyası başlatılmayacaktı.

Bugün Afrika'nın endemik[12] ve epidemik[13] hastalıkları hakkında daha çok şey biliyoruz. Çünkü araştırmalar bunları ayrıntılarıyla tarif ediyor, uluslararası ajanslar yayılma alanlarıyla ilgili haberler yapıyor ve şimdilerde medya, korkunç ebola virüsü ve diğer vahim yerel sağlık krizlerini net şekilde anlatıyor. Afrika'nın salgın hastalıkları AIDS gibi nadiren pandemiye[14] dönüşür, bu yüzden orada mevcut bulaşıcı hastalıkların, Afrika dışına yayılma ihtimaline dair tehdit algısı

---

12 Endemik: Belirli bir yöreye veya topluluğa özgü hastalık
13 Epidemik: Bulaşıcı, salgın
14 Pandemi: Bulaşıcı hastalıklann kontrolden çıkarak küresel boyutta bir salgına dönüşmesi

oldukça düşüktür. Fakat tehlike gerçektir ve büyümektedir. Bunu önlemenin en iyi yolu da Afrika'nın her yerinde halkın sağlık koşullarını iyileştirmekten geçmektedir. Dünya Sağlık Örgütü epeydir, BM'nin himayesinde, milyonlarca Afrikalı çocuğu bir dizi hastalığa karşı aşılamaktadır. Fakat daha birçok çocuk, ihtiyacı olan sıhhi korumadan mahrum vaziyettedir. Sonuç itibariyle Afrika ülkeleri dünya bebek ve çocuk ölümleri sıralamasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bunlardan kurtulanlarsa, muhtemelen, koruyucu tedbirlerin halen yetersiz olduğu, Afrika'nın endemik birçok hastalığına düçar olacaktır.

Afrika'nın hastalıklarıyla mücadele etmek meselenin sadece bir boyutudur (kayda değer ilerlemeler -örneğin nehir körlüğüne karşı- sağlanmıştır); ilaçları satın alınabilir fiyatlarda üretmekse başka bir şeydir. AIDS felaketinin gösterdiği gibi, batılı ilaç firmalarının bulmayı başardığı, virüsü uzakta tutacak çarelerin maliyeti, azalmasına rağmen, çoğu Afrikalıya ödeyebileceklerinin çok üzerinde, pahalı gelmektedir. Yıllık ortalama geliri 800$'ın -Mozambik'in, 2011 yılı yaklaşık kişi başına ortalama gelirinin- oldukça aşağısında olan bir toplumda, aylık 300$'lık ilaç maliyetinin ödenmesi söz konusu bile olamaz. Kişi başına temel ihtiyaç maddeleri desteği, AIDS tedavisini mümkün kılmak için, en çok ihtiyaç duyulan bölgede harcansa bile, ancak maliyetin yarısı karşılanabilmektedir.

Sahraaltı Afrika'da halk sağlığı koşullarını iyileştirmek üzere uygulanacak, geniş kapsamlı, uluslararası bir projenin, sadece Afrikalılara değil, Afrika'nın sıhhi şartlarının dünyanın geri kalanına yönelik oluşturduğu risklerin de azalmasına faydası olacaktır. Ayrıca bu, Afrika'nın başarabileceği herhangi bir ekonomik toparlanmanın da vazgeçilmez bir parçası olacaktır. Bu iş, oldukça zahmetli ve maliyetlidir, ama potansiyel getirisi ölçümlerin ötesindedir.

Çok kültürlü Amerikan ulusu için Afrika, başka bir mana ifade etmektedir. ABD'nin Afrika'da hiçbir zaman kolonileri

olmadı (ABD'nin Liberya ile özel ilişkileri, daha önce Amerika'ya getirilmiş kölelerin ülkelerine geri dönüşüyle alakalıdır) fakat bu ülkedeki Afrika kökenli Amerikalıların nüfusu, Sahraaltı Afrika ülkelerinin beşi hariç hepsinden daha kalabalıktır. Gerçekte Afrika, Avrupa'dan sonra Amerika'nın ikinci kültürel kaynağıdır, fakat Afrikalı azınlıkların Amerikalılaşması Afrika ile Amerika'daki Afrika diasporasının bağlarını zayıflatmıştır. Yeni tarihli bir gazete haberi, Avrupa'da tatil yapan Afrika kökenli Amerikalıların sayısının Sahraaltı Afrika'da yapanlardan daha fazla olduğunu, Afrika hakkındaki bilgilerininse beyazlarınkinden pek de fazla olmadığını ortaya koymaktaydı.

Afrika'nın izlerinin, ABD'ye kıyasla çok daha fazla görüldüğü Brezilya'da, Afrika'ya olan ilgi; kölelik döneminde birçok Afrikalının, doğrudan, Benin'den Bahia'ya götürüldüğü keşfedildikten sonra, Batı Afrika'daki Benin ülkesiyle Bahia Eyaleti (Salvador merkezli) arasında, iki yönlü, büyük bir ziyaretçi akışının geliştiği noktada yoğunlaşmıştır. Bir sürü fırsatı ima eden bu durum, Bahia'da Afrika kültürel özelliklerinin varlığını sürdürmesi ve Benin'de atalardan kalma evlerin bulunmasıyla, kayda değer bir transatlantik kültürel canlanma yarattı. ABD'deki Afrika kökenli Amerikalılar için böyle bir bağlantı görünür olmayabilirse de, Afrika'nın toparlanması ve refahı hepsinin yoğun ilgisini çekmektedir ve Afrika kökenli Amerikalıların bu sürece katkı ve katılımı anahtar rol oynayacaktır. Bu bağlamda eski ABD Dışişleri Bakanı Powell'ın ilham verici sözlerinin yankılarını duymak hiç de zor değildir.

Afrika bugün hareket halindedir. Hammadde satışları halen birçok ulusal ekonomiyi sürüklerken, 2009 yılında dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden dördünün; Angola, Etiyopya, Ruanda ve Ekvator Ginesi'nin (dört ülkenin ikisi petrol ihracatçısı değildir) Afrikalı olması, dikkat çekicidir. 2010 yılında bir düzine Sahraaltı Afrika ülkesi ise, Dünya Bankasının listesinde üst ve alt orta gelir kategorisinde yer almıştır. Aslında,

yedi Afrika ülkesinin 2010 yılı kişi başına gayrı safi millî geliri, hızla büyüyen ticari ortakları Çin'den, daha yüksektir.

Halen, dünyadaki bir düzine coğrafi bölge arasında, kentleşme oranı en düşük olan Sahraaltı Afrika, aradaki farkı hızla kapatmaktadır. Lagos ve Kinşasa gibi büyük şehirler gelişmektedir, küçük şehirler ve kasabalar büyümektedir ve bu şehirlere gelen milyonlar, muazzam bir kayıt dışı ekonomiyi yönlendirmektedir. Dakar'dan Durban'a küreselleşmenin temas noktaları olan bu şehirler, finans bölgeleri, güvenli siteleri, alışveriş merkezleri ve hizmet sektörüyle dikkatleri çekmektedir. Bu ülkelerde, otokratlarla ilericiler, muhafazakârlarla modernleşmeciler arasında savaşlara sahne olan başkentler, hükümet merkezi olmaktan fazlasını ifade etmektedir. Paul Collier, Afrika'nın yolsuzluğa karşı açmak zorunda olduğu savaşta, kariyerlerini, hatta bazen refahlarını riske atan, Afrikalı entelektüellerden oluşan, çoğunlukla genç, cesur bir kadronun varlığına dikkatleri çekmektedir (Collier 2007).

Afrika ülkelerinin şeffaflık listelerinde aşağılarda yer alması üzüntü vericidir, fakat bu konumlarında yalnız da değillerdir. Nijerya 2010 yılında 2,4 ile Rusya'nın (2,1) hemen üzerinde, Ukrayna'yla aynı değeri paylaşmaktadır (0,1 en kötü; 10,0 ulaşılamaz en iyi). Çok sayıda ajans, her yıl, Afrikalı yönetici ve liderlerin sayısız milyarları yabancı banka hesaplarında saklayarak yaptıkları, yolsuzluk endekslerinde bahsi geçen hırsızlıkları yayımlamaktadır. Fakat sıradan insanın günlük hayatını daha çok etkileyen, banka hesabı açarken, sürücü belgesi alırken veya seyahat esnasında bir kontrol noktasını geçerken meydana gelen, küçük yolsuzluklardır. Bu tür yolsuzluklarla birlikte yaşamak, güveni tüketir ve girişkenliği yok eder. Küçük yolsuzluklara olduğu kadar resmî yolsuzluklara karşı da artan toplumsal tepkiler, suçluların aldığı riski yükseltmektedir.

Afrika'nın dünyayla bağlantıları güçlenmekte ve yayılmaktadır. Çin'le ticaretinin artması, Soğuk Savaş sırasında

çürümüş altyapısını sadece iyileştirmemekte, büyütmektedir de. Sömürgecilik döneminin ihracat odaklı yüzey taşıma sistemlerinden çıkarılan dersler, yerel ekonomileri canlandırmak ve pazar bağlantılarını kolaylaştırmak için, yeni ve gelişmiş iç yolların yapımını sağlamayı Çinli ortaklarıyla müzakere eden, Afrikalı modern planlamacıları etkilememektedir.

Afrika'nın binlerce yıllık talihsizliği, onun, kültürlerinin canlılığını ve kültürel yükselişini sağladığı bir dünyada, potansiyelini azaltmamıştır. On binlerce yıldır insanlığı büyütüp besleyen Afrika, gezegeni sonsuza dek değiştirecek göç seferleri düzenlemektedir. Afrika'nın zamanı ve sırası yine gelecektir.

SONSÖZ: HİÇ OLMADIĞI KADAR!

Tüm dünyayı etkileyen değişim dalgalarında gezinirken, küresel coğrafyadan alınan, yardımına başvurabileceğimiz dersler neler olabilir? İşte ilk ders: Gezegenimiz yalnızca küçük değil, aynı zamanda nispeten genç ve jeolojik olarak da hareketlidir. Onun ince ve kayalık kabuğu, yanardağ ve sismik faaliyet kuşaklarıyla bölünmüştür. İnsanlık tarihi bunun sonuçlarıyla doludur: Toba[1], Thera[2], Krakatoa[3], Tangşan[4]. Bunların arasında 1976'daki Tangshan ikiz depremleriyle, 2004 yılında Sumatra açıklarında deniz altında meydana gelen depremin

---

1 Toba felaket kuramı, 69.000-77.000 yıl önce Endonezya'nın Sumatra adasındaki Toba Gölü'nde meydana gelen ve Dünya'nın 6 ila 10 yıl süren bir volkanik kışa girmesine neden olan, son 25 milyon yılın muhtemelen en büyük süper yanardağ patlamasıdır.

2 Minos ya da Thera patlaması diye bilinen muhtemelen M.Ö. 1650-1500 tarihleri arasında meydana gelen, Minos Uygarlığı da dâhil Ege havzasında yaklaşık 73 kilometrekarelik alanı deniz altında bırakmış olan yanardağ patlamasıdır.

3 Endonezya'nın Krakatoa adasında 1883 yılında beklenmedik şekilde faaliyete geçerek, adanın tamamen denize gömülmesine ve 35 bin kişinin ölümüne yol açan, önemli iklim değişikliklerine sebep olan ve bugüne kadarki en yüksek patlama sesini meydana getiren yanardağ patlamasıdır.

4 Çin'in Tangşan şehri havalisinde, 28 Temmuz 1976'da 7,8 şiddetinde meydana gelen depremde, 180.000 bina yıkılarak 650.000 kişi ölmüştür.

neden olduğu tsunamiler, yaklaşık bir milyon kişinin ölümüne sebep olmuştur. Pasifik Ateş Çemberinde (157. sayfaya bakınız) nükleer reaktör inşa eden planlayıcı ve yapımcıların doğanın buna benzer uyarılarına kulak verdiğini düşünebilirsiniz. Evet, 2011 yılında meydana gelen Japonya'daki Thoku depreminde her hâlükârda azımsanmayacak zayiat zaten meydana gelecekti. Fakat depremden sonra oluşan tsunaminin su altında bırakarak tahrip ettiği nükleer reaktörlerden yayılan geniş çaplı radyoaktif kirlenme, bu tür felaketlere karşı hassas Japonya'nın, insani ve fiziki coğrafyasına dayanan daha iyi bir planlamayla azaltılabilirdi.

İşte ikinci ders: Uzak, hatta çok uzak yerler, her yer ve herkes üzerinde çok kuvvetli etkilerde bulunabilir. Amerika'da, 11 Eylül terör saldırılarının Taliban yönetimindeki Afganistan'da planlandığının anlaşılması, biraz zaman almıştır. Rusya'da, 1991 yılında Çeçenistan adı, Kafkasya'da bir yerlerdeki bir sınır cumhuriyetinin adıydı. Birkaç yıl sonra Çeçen teröristler, Moskova ve ötesinde korku ve kargaşa tohumları ekiyorlardı. Doğu Afrika kıyılarının açıklarında, Hint Okyanusunun diğer ucunda, binlerce kilometre ötede meydana gelen Sumatra tsunamisinin sebep olduğu dalgalarda, balıkçı tekneleri alabora olmuş ve mürettebatları boğulmuştur. Ve 2011 sonlarına doğru denizbilimciler, depremin vurduğu Japonya'dan Hawaii plajları ve ABD'nin kuzeybatı Pasifik kıyılarına doğru sürüklenen milyonlarca tonluk enkaz kütlesinin hareketini izliyorlardı. Eskilerin Las Vegas hakkında söylediği bir sözü yorumlayacak olursak, Japonya'da olan Japonya'da kalmaz, Afganistan'da olan da öyle, Çeçenistan'da olan da.

Bu tür olaylar, kaçınılmaz olarak, dikkatleri aniden çok az bilinen bir yerin üzerinde toplayarak, genellikle şuurumuzu sarsar ve ne olup bittiğini niçin daha önceden tahmin edemediğimize ya da bilemediğimize hayıflandırır. Elbette coğrafyacılar, diğer akademisyenlere göre daha iyi bir harita bilincine sahiptir

COĞRAFYAYI CİDDİYE ALMAK

Dakka'daki bir basın toplantısında Bangladeş Ortaöğretim Sınav Komitesi Sözcüsü şoktaki gazetecilere "Kuşkusuz, sınavlarda kopya çekmenin kökünü kurutmakta kararlıyız, bu birkaç istisna olay, sadece kararlılığımızı artıracaktır" dedi.

Sözcü, soruları cevaplandırırken, binlerce öğrencinin kopya çekmekten veya gözlemcilere saldırmaktan dolayı kovulduğunu, düzinelerce öğretmenin de, yasalara aykırı olarak öğrencilerine yardım etmelerinden dolayı açığa alındığını açıkladı. Bir kolejde öğrencilerin sınavın olmasını engellemek için ev yapımı bir bombayı patlattığı ve bazı okullarda vahşi saldırılar meydana geldiği bildirildi.

Sözcü, bu tür davranışlardan kimin sorumlu olduğu sorusunaysa; "Anne babalar suçludur, abartısız söylüyorum, o kadar çok veli sınavlar esnasında çocuklarının yanında oturarak onlara yardım etmek için ısrar ediyor ki... En kötüleriyse coğrafya sınavına girenler, en saldırganlar onlar" diye cevap verdi.
Bangladesh Daily News, 23 Nisan 1992 sayısından alıntıdır.

ve daima aramızda, öyle yerlerde çalışmış olan uzmanlar bulunur; fakat coğrafyacılar bile kendi kontrol listelerine sahiptir. Eski Yugoslavya yıkıldığında, haberlerde, birçoğumuzu atlaslara bakmak zorunda bırakan, Karajina, Slavonia ve Vojvodina gibi isimlerden geçilmiyordu. Oysa coğrafyanın bu söylemlere tek katkısı, bağlam sağlamak olabilir. ABD'nin 1980'lerde Irak'ı, Şii İran'a karşı savaşında destekledikten sonra, potansiyel olarak yönetilemeyen, fakat Şiilerin hâkimiyetinde bir devletin ortaya çıkması beklentisiyle Sünni azınlığın yönettiği Irak'a müdahale etmesi, büyük bir coğrafi-stratejik çelişki gibi göründü. Yeşil Bölge ve Sünni Üçgeni gibi yerler zihinsel haritamızı geliştirdi, ancak büyük resimde bu savaşın potansiyel olarak en büyük kazananı terör destekçisi İran oldu. 2012'nin başlarında durum, çözüm bekleyen gelişmelere sahne olan, Şii azınlığın yönettiği Suriye'de de böyle gözükmektedir.

Ve böylece coğrafyanın öğretici başka bir anlamlı deyişine gelmiş bulunuyoruz. Dünyanın meseleleri ne kadar çokuluslu,

küreselleşmenin güçleri ne kadar yaygın olursa olsun, geçen yarım yüzyılı aşkın sürede, uluslararası ilişkilerde devletlerin rol ve önceliğini azaltmaya yönelik hiçbir gelişme yaşanmamıştır. İran, Pers geçmişinden sıyrılmış olsa da, terörist girişimlere verdiği destekle, hem barış hem de savaş maksatları için nükleer yetenek geliştirmek için sahip olduğu kararlılıkla ve İsrail'e karşı gösterdiği amansız düşmanlıkla gösterdiği gibi, bu geçmişin emperyal yükümlülüklerinden vazgeçmemiştir. Bu sorunun üstesinden gelmek için, tüm taraflar İran devlet sistemiyle baş etmek zorundadır. İran uluslararası arenada kendi müttefiklerine sahiptir, bunlardan son yıllarda en etkili olanlar, Rusya ve Çin'dir. İran, coğrafi ve demografik olarak büyük bir ülke olmasa da, nüfuzu, boyutlarını aşmaktadır.

Siyasi coğrafyacılar, II. Dünya Harbi sonrası büyüklüklerin önemsendiği günlerde, bir devletin gücünü, diğer devletleri etkilemek için kendi kaynaklarını kullanma yeteneği açısından ölçümlemeyi severlerdi. Bugünse, Alabama'dan daha küçük ve nüfusu Texas'tan daha az bir ülke, uzak veya yakın komşularını, Kuzey Kore'nin kanıtladığı gibi, nükleer silah ve füze teknolojisiyle tehdit edebilmektedir. Haydut devletler, arızalı devletler, başarısız devletler, artan bir tehdit oluştursalar da, bunların hepsi küresel siyasi mozayiğin parçasıdırlar ve bugün, müdahaleden hiç olmadıkları kadar masundurlar.

Çok da uzun olmayan bir süre önce, istikrarlı, temsilî yönetimlere ve uluslararası bağlantılara sahip uluslararası toplumun tamamlayıcı unsuru olan devlet anlayışının düşüşte olduğuna inanılırdı. Avrupa'nın birleşme çabaları ile Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın yıkılışı, devlet egemenliğinin birliklere, ulus topluluklarına, ortaklıklara, kendi çevresel etki alanına sahip merkez ülkelere ve diğer farazi yapılanmalara devredileceği "Yeni Dünya Düzeni" anlayışının yükselmesine neden oldu. Fakat bu gerçekleşmedi. Hatta küresel siyasi-coğrafi mozayikte var olan egemen devlet sayısı, artmaya devam

etti. Şimdilerde BM üyesi devlet sayısı, 1945'te kuruluş anlaşmasının imzalandığı zamana göre yaklaşık dört kat artarak, iki yüze ulaşmıştır. Bu devletlerden hiçbiri, bir takım çokuluslu yapılara üye oldu diye, BM üyeliğinden vazgeçmeyecektir. Dikkat edilmelidir ki, AB'ye üye 28 devletin her biri, BM'de kendi sandalyesini korumaktadır. Ve bu devletlerden hiçbiri Avrupa'nın iç grubuna dâhil oldu diye sandalyesinden vazgeçmeye istekli değildir.

Coğrafya okuryazarı olmak için bu 200 devletin hepsi hakkında tanılayıcı bir şeyler bilmek zorunda mıyız? Hayır, ancak sayfa 40'ta alıntılanan "Kissinger anı" gibi durumlardan kaçınmak için, sayfa 230-231'deki bölgesel yerleşim durumuna bir göz atmak ve bu ülkelerden önemli olanlar için, bir zihinsel devletler haritası geliştirmek faydalı olacaktır. II. Dünya Harbi sonrasına kıyasla bugün, çok daha fazla sayıda her anlamda çevresel (periferik) devlet ortaya çıkmıştır. Çoğu, tarih ve coğrafyanın bir oyunu olan Doğu Timor, Svaziland, Gambia, Dominik, Tuvalu ve benzeri birçok ufak ya da mikro devlet, zihinsel haritanızda karışıklığa yol açmamalıdır. Fakat Birinci Bölümde alıntılanan, utandırıcı Oval Ofis gafına konu olan, Morityus ve Moritanya benzerliğine ne demeli? Bir ada devleti olan Morityus, sık sık, Afrika'ya yakınlığı yüzünden, bu bölgedeki ülkeler arasında, petrol olmaksızın en yüksek gelirli ülke olarak anılır; Moritanya ise, Afrika'daki İslami Cephenin batı ucuna yakın, bir çatışma bölgesinde yer alır. Sonuç olarak bu ülkelerin hiçbiri, dünyaya yön verenler arasında değildir.

Haritanın rehberliğinden faydalanabilmenin tek yolu, onu anlamak için biraz zaman ayırmaktır. Öğrencilerimden sık sık, tam sayfa bir haritanın basılı bir kopyasını alarak, harita "okumaya" mümkün olduğunca çok vakit ayırmalarını isterim. Bu, akla bazı ilginç konuları getirebilir. Brezilya'nın üstünlüğündeki Güney Amerika'ya bakıldığında, sadece iki ülkenin bu yeni ortaya çıkan bölgesel süper gücün komşusu olmadığı

ve Arjantin'in pek çok yönden kıtanın ikinci sıradaki ülkesi olduğu görülebilir. Orta Amerika'da, bölgesindeki tüm ülkeler ve adalar toplamından çok daha büyük olan Meksika ile ABD arasındaki mevcut sorunlardan iki taraf da olumsuz etkilenmektedir (Eski bir Meksika Devlet Başkanı, "Zavallı Meksika. Tanrı'ya çok uzak, ABD'ye çok yakın" demiştir).

Kuşkusuz Güney Asya özel bir ilgiyi hak etmektedir. Dünya'nın en kalabalık ülkesi olma yolunda ilerleyen Hindistan, hâlihazırda dünyanın en büyük demokrasisidir. Hindu çoğunluklu Hindistan'ın, içinde bulunduğu zorlu çevreye bir bakın: Nüfuslarının toplamı ABD'den daha kalabalık olan, batıda nükleer silaha sahip İslami Pakistan ile doğuda Pakistan gibi Müslüman hâkimiyetindeki kalabalık Bangladeş. Kuzeyde işlevselliğini yitirmiş Nepal, tartışmalı sınırları boyunca Çin ve güneyde iç savaştan mustarip Sri Lanka. Fakat Hindistan'ın asıl sorunu, sahip olduğu mütevazı coğrafi büyüklüktür. Yakında Çin'i yakalayacak nüfusuyla, Asyalı komşusunun üçte biri kadar; ABD'nin Mississippi doğusunda kalan kesimi büyüklüğünde bir ülkeye sahiptir. Atlantik Okyanusu ile Mississippi arasında 1,3 milyar insanın yaşadığını ve bunun kaç türlü soruna sebep olacağını bir düşünün.

En ilginç haritalardan biri de, bir zamanlar Budist Tayland'ın lider ülke olduğu, fakat 17 bin adadan oluşan Müslüman Endonezya'nın ondan bölgesel liderliği devraldığı Güneydoğu Asya'nınkidir. Bir de Bangkok yakınlarından Singapur'a kadar uzanan, uzun Malay yarımadasında neler olduğuna bir bakın. Burada, dört ülke toprak için mücadele etmektedir. Bunlardan en az bilineni, eskiden adı Burma olan Myanmar hakkındaki haberleri izlemelisiniz. 2012'nin başlarında, burada onlarca yıl süren korkunç askerî diktatörlükten sonra, sanki yeni bir devir başlıyor gibi görünmektedir.

Asya'nın diğer kanadında, hızla büyüyen çeşitlendirilmiş ekonomisi, Osmanlıdan beri uykuda olan bölgesel arzularına

dayanak oluşturan Türkiye'nin de vakti gelmiştir. Türkiye, bize daima komşuların önemli olduğunu hatırlatan bir başka ülkedir: Güneyinde Kürt sorunu, doğusunda Ermeni sorunu ve batısında Yunan sorunuyla; Arap dünyası, Trans Kafkasya ve Avrupa'nın kesişme noktasında yer almaktadır. Fakat Türkiye'nin çoğunluk dini olan Sünni İslam Türklere, Müslüman dünyaya izleyeceği ekonomik ve siyasal bir model oluşturmak için fırsatlar sunuyor.

Eğer Orta Asya harita üzerinde karışık görünüyorsa, endişelenmeyin, durum, Avrupa'dakinden daha kötü değildir. Burada bir Almanya ya da Fransa ortaya çıkmış değildir, fakat Sovyetlerin yıkılışından sonraki ikinci on yılda, Rusya'nın, Avrupa'dan gördüğü soğuk muamele ile Trans Kafkasya'da yaşadığı zorlukları kısmen dengeleyen bölgesel çıkarlarının canlandığına dair işaretler bulunmaktadır. Eğer iç sorunlar 2012 ortalarında kontrolü sağlayan Putin rejimini meşgul etmezse, Rusya'nın, Sovyetler sonrası başarısız olan Bağımsız Devletler Topluluğu'nu daha iddialı bir vizyonla yeniden oluşturmak için, yoğun bir çaba içinde olması beklenmelidir. Putin'in, düzgün işlemeyen AB'ye karşı, Kazakistan'dan Beyaz Rusya'ya, Kırgızistan'dan Ukrayna'ya (evet, Ukrayna) bir denge oluşturmayı tasarladığı bildirilmektedir. Bu, Moskova'da, Sovyetlerin başarısız Afganistan işgalinin mutsuz anılarını tazelese de, Rusya'nın, Sovyetlerin 1980'lerdeki durumuna kıyasla ekonomik koşulları çok daha iyidir ve Orta Asya Cumhuriyetleri üzerindeki etkisi yükseliştedir. Yine de burası çetin şartların geçerli olduğu bir bölgedir: Hindistan omzunuza binmişken, İran'la Pakistan arasında mı veya Türkmenistan'la Tacikistan arasında mı sıkıştırılmayı arzu ederdiniz? Afganlara bir sorun. Ayrıca, çok da önemsiz olmayan bir soru: Afganistan'ın Çin'le ortak bir sınırı var mıdır?

Bireylerin, jeopolitik dünyaya dair zihinsel haritalarını geliştirmelerinin faydası açıktır. Bunu yapmak, jeoloji

öğrencilerinin bu kitabın 162. sayfasındaki "takvime" aşina olmasından veya kimya öğrencilerinin elementlerin periyodik tablosunu öğrenmesinden daha zor değildir. Amerikalı öğrenciler, günümüze ve geleceğe daha uzun ve küresel bir coğrafi bakışla bakmak yerine, kendilerini, halkın geneli gibi, geçmiş başkanlar ve tarihî olayların kronolojisi hakkında bilgi bombardımanı altında buluyorlar. Madem bugün ulusal ekonomiler ayrılamaz biçimde birbiriyle bağlantılı, o halde bizim de ulusların içinde olduğu temel koşullarla ilgili daha bilinçli olmamız gerekmez mi? Avro bölgesinin parçası olan Atina üstüne oynayan yatırımcılar, Yunanlıların erken emekliliğe, vergi kaçırmaya, mali şımarıklığa ve yolsuzluğa (Yunanistan, yolsuzluk sıralamasında Avrupa ülkeleri arasında en kötüler arasındadır) temayülünden gerçekten bihaber olabilir ve sonra da mali yardımların, içinde bulunduğu bataklıktan memnun bir toplumu kurtaracağına karar verebilirler miydi?

"Can çıkmadan huy çıkmaz" atasözü, elbette devletler için de geçerlidir. Yunanistan, buna sadece bir örnektir ve ulusal kültürleri dönüştürmek için yapılan müdahalelerin, isterse çok kapsamlı, koordineli ve uluslararası bir girişim olsun, başarısız olacağının altını çizmektedir. Haiti'nin 10 milyonluk nüfusunun yarım milyondan fazlasının ölümüne ve yaralanmasına neden olan korkunç 2010 depreminden sonra, uluslararası toplum bu ülkeye milyarlarca dolarlık yardımı akıttı ve BM Özel Temsilcisi Bill Clinton'un ifadesiyle, ülke, "bu parayla eskisinden daha iyi inşa edilebilirdi". Fakat on binlerce yardım görevlisinin umduğunun tersine, bu taze başlangıç asla hayata geçirilemedi. Depremden 1 yıl sonra, yeniden inşa için kullanılabilecek fonların ancak % 15'i kullanılmış, deprem enkazının % 5'ten azı temizlenmiş, depremzedeler için yapılan konutlar oturmaya hazır olduğu halde, 1 milyondan fazla Haitili geçici barınaklarda yaşamaya devam etmiş, kargaşa ve yolsuzluklar tüm yardım çabalarını olumsuz etkilemiştir. Yardım görevlileri,

zayıf ve düzgün çalışmayan kurumlardan ve Haitililerde istek, disiplin ve genel olarak, ufukta görünen ilerlemeyi sağlayacak işbirliğinin olmamasından şikâyetçiydiler.

Şayet uluslararası çabalar, Haiti gibi küçük bir ülkede hedeflediklerini başarmanın başlangıcında bile olamıyorsa, Irak veya Afganistan'da nasıl başarılı olsun? Dolar rakamları trilyonlarla, insan yatırımları yüz binlerle ifade edilse bile, kültürel ve fiziksel coğrafi koşullar zorlu karşıtlıklar oluşturur. Bugünlerde ABD'nin, Irak'ı yeniden inşa etmede ve Afganistan'ı huzura kavuşturmada başarısız olmasının, Amerikan süper gücünün zayıflığının işareti olduğunu söylemek moda olmuş vaziyettedir. Fakat bu saçmalıktır. Askerî harekâtlar taktik durumu geçici olarak iyileştirse de, Afganistan'ı kendi kendisinden korurken, aynı zamanda, Irak'ın tarihî merkezkaç kuvvetlerini etkili bir şekilde kontrol etmek, milyonlarca asker ve katrilyonlarca dolar gerektirecektir. Amerika'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya ve Batı Almanya'daki yeniden inşa başarısını Irak ve Afganistan'da yürütülen faaliyetlerle kıyaslayanlar, önemli bir coğrafi farkı kaçırmaktadır: Batı Almanya ve Japonya etnik ya da dinsel farklılıklarla ve çatışmalarla parçalanmamıştı. Buralarda Amerikan birlikleri, müttefik kuvvetler ve diğer personel, düşman bir ortamda ulus inşa etmek üzere teröristlerle müzakereler yaparken, çatışan tarafları birbirinden ayrıştırmak zorunda kalmamışlardı. Irak ve Afganistan'da ve değişik bir bağlamda, Haiti ve Ruanda'da meydana gelen olaylar, süper güç hâkimiyeti devrinin geçtiğini kanıtlamıştır. İngilizler, Sovyetler ve Amerikalılar, alışkanlıklar, gelenekler ile eski örf ve âdetlerin, başarısız bir devlette bile baskı ile yok edilemeyeceğini, bunu denemenin maliyetininse çok yüksek olduğunu öğrenmişlerdir. Değişim olursa, Güney Kore, Çin ve Güney Afrika'da -ve şimdilerde belki, bazı Arap ülkelerinde ve Myanmar'da- olduğu gibi içerden olmalıdır.

ABD, birçok Arap devletini dönüştüren ilerici hareketlere

elbet müdahil olacaktır. Bu tür müdahalelerde Irak'takinden ziyade Libya modelinin öne çıkması daha muhtemeldir. Ancak, bölgesel ve kültürel açıdan farklılıklar arz eden Libya'nın, istikrara kavuşup kavuşamayacağı ve 2011 devriminin ardından, halk tarafından desteklenen bir yönetim biçimini yaşatmak için gereken kurumları, inşa edip edemeyeceği henüz görülmemiştir. Nitekim İkinci Bush yönetiminin, buna aşina ve hazır olmayan ülkelere demokrasi getirmek saplantısının yerini, fırsat çıkan yerlerde, temsil kabiliyeti daha yüksek yönetimlere, daha az iddialı destek sağlamak politikaları almıştır. Libya olayları patlak verdiğinde, ABD'nin, henüz Irak ve Afganistan'la meşgulken, üçüncü bir savaşı sürdürüp sürdüremeyeceğine dair sorular oluştu. Bir eleştirmenler korosunun sesi Obama Yönetiminde karşılık buldu: Daha ileri ulus inşa çabaları sivil cepheye odaklanmalıydı. Bu yüzden ABD, Kaddafi yönetimine karşı düzenlenen NATO hava harekâtında hayati, ancak düşük profilli bir rol üstlendi.

On yıl önce, 11 Eylül sonrası dünyayı, ABD'nin istikrar ve güvenlik sağlayıcı rolü açısından tasavvur ederken, Çin'in küresel sahneye çıkmasından kaynaklanan süper güç rekabeti olasılığı ile Brezilya ve Hindistan gibi bölgesel güçlerin ortaya çıkması, "Yeni Dünya Düzeni"nin ufuktaki habercisi gibiydi. Daha önceki bir kitabın, üzerinde çok düşünülmüş epiloğunda, "II. Dünya Savaşı sonrasında ABD, vazgeçilmez küresel bir varlık olarak ortaya çıkmıştır. Çin'in dönüşümü ve Rusya'nın yeniden inşası… Amerika'nın istikrar sağlayıcı etkisiyle mümkün olabilmiştir. Bu tehlikeli dünyanın geleceğini, ABD'nin, ortaya çıkan sorunların üstesinden gelebilme yeteneği şekillendirecektir" sonucuna varmıştık (de Blij 2005). On yıl geçmeden "süper güç iktidarsızlığı" terimi, sadece ABD'nin, yeteneklerini, lojistik kaynakların aşırı tüketimi ile ekonomik kötü yönetimin sınırladığını görmesi yüzünden değil; hızla büyümesine, muazzam kaynaklarına ve küresel erişimine

rağmen Çin'in de mali ve idari sınırlamalarla karşı karşıya kalması yüzünden yaygınlaştı. İlk hadise, Pekin, 2011 Kasımında Avrupa'da nüfuz satın alma fırsatından vazgeçmek zorunda kaldığında meydana gelmişti. İkinci hadise ise Çin'in baskıcı yönetiminin, yabancıların işgalindeki Güneydoğu Asya'nın diğer bölgelerinde görülenlere benzer tepkiler uyandırdığı, Sincan ve Tibet'te görülür.

Bu, hızla değişen dünyanın siyasi coğrafyası, ona ayak uydurmaya çalışan birinin karşısına sorunlar çıkarsa da, çevresel sorunlar, geçmiş yıllardaki Amerikan ulusal öncelikleri arasında daha düşük sıralarda yer almalarına rağmen, siyasal sorunlardan daha az önemli değildir. Bilim adamları 1990'larda küresel ısınma eğilimi hakkında ilk uyarılarını yaptıklarında, sürecin devamlılığı hakkında hemen bir yargıya varmamak için, Jared Diomand'ın "Çöküş" adlı kitabında inandırıcı bir şekilde özetlemiş olduğu, birçok neden vardı (Diamond, *Collapse*, 2005). Zamanla belirtiler kesinleştikçe, çirkin bir çekişme, bilimi siyasallaştırdı ve halkın kafasını karıştırdı. Ve nihayet ikna edici bir bilimsel oydaşmaya ulaşıldığında, bu sefer de 2008 ekonomik krizi, diğer acil öncelikleri iklim değişikliğinin önüne geçirdi.

Yetersiz coğrafi okuryazarlığın bunda bir etkisi var mıydı? Olaylar silsilesi gözden geçirilirse, Robert McNamara'nın, Amerika halkının, Vietnam'a Amerikan müdahalesinin arkasındaki sebepleri ve maksatları hakkında yeterince bilgilendirilmediğine dair yakınmalarının akislerini duymak, hiç de zor olmayacaktır. Küresel ısınma tartışmaları patladığında, coğrafya eğitimi uzun süredir berbat bir vaziyetteydi. Gerçeği söylemek gerekirse bilim adamları, sıradan insanların, içinde bulunulan karmaşık sorunları anlamaları için gerekli temel bilgileri anlatmak hususunda yeterli bir çaba göstermediler. Süreç içerisinde, halk sağlığı ile iklim değişikliği arasında ilgi kurarak, küresel ısınmayı azaltmaya yönelik girişimlere halkın ilgi ve desteğini

devam ettirecek birçok fırsat kaçırıldı. Daha önce de belirtildiği üzere, gezegende mukim insanların iklim değişikliğini durdurmak için yapabileceği hiçbir şey yoktur. Ama yine de, atmosfere boca edilen muazzam tonajdaki kirleticinin bugün ve gelecekte oluşturduğu sıhhi tehditle mücadele edilmelidir. Bu cephedeki uluslararası mücadelenin hem genel sağlıkla ilgili hem de iklimsel sonuçlarının olması şayanı arzudur. Ancak zamanla bu bağlantı kurulup[5] halkın algı ve desteği pekiştirilene kadar, küresel durgunluk, küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle ilgili harcamaları, pahalı bir lüks haline getirdi.

Her gün biraz daha açıklığa kavuştuğu gibi, gezegenin günümüzde şahit olduğu tür iklim değişikliği, ulusal güvenlik ve hatta küresel istikrar üzerindeki sonuçlarına ilaveten, ciddi toplumsal ve siyasal sonuçları olabilecek ani çevresel değişimlere yol açmaktadır. Bu durum, düzeni bozma, şehirleri tehdit etme, milyonları yerlerinden etme, ticaret güzergâhlarını değiştirme, su ve yiyecek ikmalini etkileme potansiyeline sahiptir. İklim değişikliği sorununun bu yönüyle ilgili çalışmalar, Genç Dryas'ın başındaki ani buzul artışı veya Tambora (veya Toba) hadisesi ölçeğinde bir çevresel acil durum meydana geldiğinde faaliyete geçecek, tüm katılımcıların askerî ve güvenlik operasyonlarındaki sorumluluklarını koordine edecek, uluslararası bir kriz müdahale mekanizmasının oluşturulmasını ısrarla önermektedir.

Bireysel ve ulusal güvenliğin halkın endişe kaynakları arasında ön sıralarda yer alması, sadece, 11 Eylül terör saldırılarının bir sonucu değildir. Uzun yıllardır, özellikle de televizyonda çalıştığım ve hayatımı nasıl kazandığıma dair bir açıklama yapmak zorunda olmadığım dönemde, uçaklarda veya başka ortamlarda rastladığım yolcularla yaptığım gayri resmî konuş-

5 Yazar burada, halkın küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele girişimlerine destek vermesinin, bunların halk sağlığı üzerindeki yıkıcı etkisinin farkına varmasıyla mümkün olabildiğini vurguluyor.

malara ilişkin tuttuğum notları saklarım. 1960'lar ve 70'lerde, ahbap olduğum bir yolcuya coğrafyacı olduğumu söylediğimde, genellikle bana, "Öyle mi? Peki, Ouagadougou[6] nerededir?" ya da "Bhutan'ın başkenti neresidir?" gibi saçma sapan sorular sorarlardı. Halkın gözünde bir coğrafyacının, arananın bulunduğu, ayaklı bir yer isimleri sözlüğü olduğu anlaşılıyordu. Derken, 1970'in sonları ve 80'in başlarında, muhtemelen Carter yönetimi sırasındaki enerji krizinin bir sonucu "Nereden daha fazla petrol temin edebiliriz?", "ABD, kendisine petrol ihracatını kısıtlayan Müslüman ülkelere niçin tahıl satıyor?" benzeri, emtialar hakkında soru sorulmaya başlandı. Yine, 2001 öncesinde de soruların odağı, güvenlik sorununa doğru kaymaya başladı. Belki, arada bir meydana gelen uçak kaçırma ve terör eylemlerinin artış eğiliminde olması bunda bir faktördü. Fakat dikkat çeken husus, halk, gezegen üzerinde yaşamak için en güvenli bölgenin neresi olabileceğini sorarken, sadece şiddetten uzak değil, deprem, hortum ve kasırga gibi çevresel tehditler bakımından da nispeten güvenli bölgeleri soruyordu. "Küresel riskleri gösteren bir harita var mı?" sorusu, değişik ortamlarda zaman zaman gündeme geliyordu.

Birlikte yolculuk yaptığım kişilerin, coğrafyayı, önceleri bir almanak, daha sonra bir olay sıra kataloğu ve şimdilerde de ortamdaki doğal faktörlerin insanla birlikte ele alındığı bir analiz olarak görmeleri beni umutlandırıyordu. 11 Eylül'den sonra kişisel güvenlik hususları öncelik kazanmışken, son zamanlarda Çin'in küresel yükselişinden kaynaklanan ekonomik güvenlik meseleleri öne çıkmıştır. Yılda üç dört düzine seyahat yapmanın bir ödülü de, dünyanın değişik bölge ve memleketleri hakkında kişisel ve profesyonel tecrübe sahibi olan ve "biz ve onlar" arasındaki coğrafi anlayış farklılığı hakkındaki kaygılarını paylaşan birçok insanla buluşmak olmuş-

[6] Burkina Faso'nun başkenti.

tur. Birkaç ay önce bir koltuk arkadaşım "lise mezunu her Çinli güçlü bir milliyetçilik duygusuna sahip, usta bir jeopolitikçi gibidir. Ne zaman oraya gitsem, bir nutuklarını dinlemek zorunda kalırım" demişti.

Ekonomik, kültürel, siyasal ve çevresel değişim içindeki bir dünyada ortaya çıkan kaçınılmaz belirsizlikler dikkate alındığında, büyük resmi takip edenler arasında güvenliğin birincil endişe kaynağı olması şaşırtıcı değildir. Çin'in farklı çevrelerdeki milyonlarca hektar tarım alanını satın almak, kiralamak veya başka usullerle elde etmek için küresel boyuttaki çabaları, ani bir iklim değişikliği durumunda onun, 1,4 milyar nüfusuna yiyecek temin etme kabiliyetindeki belirsizliklerin işaretleridir. Hindistan yaşamsal nehirlerinin akışını sağlayan Himalaya Dağlarındaki kar yağışı düzeniyle ilgili endişelenmektedir. Amerikalılar, uzak tedarik hatlarının aniden kesilebildiği bir zamanda, çevresel olarak hassas ortamlarda petrol ve gaz işletmeciliği ile boru hattı inşasını tartışmaktadır. Büyüyen nükleer yeteneğiyle birlikte, hasmı İsrail'i ortadan kaldırma niyetini açıkça ifade eden İran, 65 yıldır yaygınlaşan sağduyuyu da ortadan kaldırmakla tehdit etmektedir. Suriye'den Yemen'e, Libya'dan Bahreyn'e, idari, dinî ve askerî menfaatler üzerinde öngörülemez sonuçları olabilecek bölgesel bir isyan, Arap toplumunun kurumlarını sarsmaktadır. Kendisini meydana getiren büyük tasarım, ekonomik ve siyasi bakımdan risk altında olan AB, bir yol ayrımında durmaktadır.

Bu iç içe geçmiş koşullar bize, dünyanın müstakbel görüntüsü hakkında bir fikir veriyor. Olumsuz gelişmeler olmaz ve bugünkü hızlı ekonomik büyümesini sürdürebilirse -içinde bulunduğu bölgenin aksine- Çin, muhtemelen 2030'dan önce dünyanın en büyük ekonomisine sahip olacaktır. Fakat ekonomik başarı, Çin'in siyasal sisteminin devamlılığını ya da

toplumsal normlarının -özellikle Hanlaştırma[7] uygulamalarının- küreselleşen dünyada bir yeri olmasını garanti edemez. Aksi beklentilere ve önceliğinin aşınmasına rağmen ABD, uluslararası devlet sisteminin köşe taşı olmayı sürdürecektir. Amerika dünyadaki birçok devletle temsili hükümet, insan hakları, çok ulusluluk ve açık toplum gibi alanlarda ortak bir zemini paylaşmaktadır. Geleceğin dünyasında ABD'nin liderliği vazgeçilmezliğini sürdürecek ve onun, Hindistan, Brezilya, Avrupa ve Endonezya gibi tarihsel ve doğal müttefikleri dünya sahnesinde gitgide daha ehemmiyetli hale gelecektir. Bu durum, ABD ve onun gelecek vizyonunu paylaşan uluslararası ortaklarına, gönüllü ilişkileri güçlendirmeye odaklanmış küresel bir girişimle yeni bir dünya düzenini oluşturmak için fırsatlar sunmaktadır. Dünyanın üzerinde yükseldiği, denenmiş ve test edilmiş kurumlar üzerine kurulan böylesine büyük bir coğrafi tasarım, bir girişim, diğerlerinin hepsinden daha öncelikli olmalıdır. Hemen, şimdi!

7 Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ndeki (Doğu Türkistan) nüfus ve toplum yapısını değiştirmek için yaptığı, nüfus kaydırmaları da dâhil insan haklarını ihlal eden baskıcı uygulamalar.

KAYNAKÇA

9/11 Commission. (2004). *Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States.* New York: Norton.

Adrey, R. (1966). *The Territorial Imperative.* New York: Atheneum Press.

Alley, R. (2002). *Abrupt Climate Change.* Washington D.C.: National Academy Press.

Altman, L. K. (2002, Temmuz 10). By 2010, AIDS May Leave 20 Million Orphans. *New York Times.*

Annan, K. (2004). Courage to Fulfill our Responsibilities. *Economist* (12/4: 21).

Aryeetey-Attoh, S. (1997). *Geography of Subsaharan Africa.* Upper Saddle River: Prentice-Hall.

Baker, J. (1996). *Russia and the Post-Soviet Scene: A Geographical Perspective.* Hoboken: John Wiley&Sons.

Banchero, S. (2011, Temmuz 20). Don't know much about geographyi. *Wall Street Journal.*

Begun, D. R. (2003). Planet of the Apes. *289* (2).

Berry, B. (1999). Deja vu, Mr. Krugman. *Urban Geography, 20/1* (1).

Best, A., & de Blij, H. (1977). *African Survey.* New York: Wiley.

Botkin, D. (2009, Temmuz 3). Taking Steps to Fight Global Warming. *Letter, New York Times.*

Bremer, P. L. (2011, Aralık 28). Iraq's Tenuous Post-American Future. *Wall*

Street Journal.
Can Oil Ever Help the Poor? (2003). *Economist, 12/4*(42).
Carmody, P. (2011). *The New Scramble for Africa.* Cambridge: Polity.
Charlemagne. (2003). Europe's Population Explotion. *Economist, 7/19* (42).
Clarke, R. A. (2004). *Against All Enemies.* New York: Free Press, 40.
Cohen, J. E. (2003). Human Population: The Next Half Century. *302* (14, 1172).
Collier, P. (2007). *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It.* New York: Oxford University Press.
Curtin, P. (1969). *The Atlantic Slave Trade.* Madison: University of Wisconsin Press.
Cutter, S. L., Richardson, D. B., & Wilbanks, T. J. (2003). *The Geographical Dimension of Terrorism.* New York: Routledge.
Davis, C. (2004). *Middle East for Dummies.* Hoboken: John Wiley & Sons.
Davis, S. (2002). *The Russian Far East: The Last Frontier.* New York: Routledge.
de Blij, H. (1971). *Geography: Regions and Concepts.* New York: Wiley.
de Blij, H. (1991). Africa's Geomosaic Under Stress. *Journal of Geography, 90* (1).
de Blij, H. (1996, Ekim 28). Tracking the Maps of Aggression. *New York Times.*
de Blij, H. (2003, Ekim 11). Seeking Common Ground on Iraq. *New York Times.*
de Blij, H. (2004). Africa's Unequaled Geographic Misfortunes. *Pennsylvania Geographer, 42/1* (3-28).
de Blij, H. J. (2005). *Atlas of North America.* New York: Oxford University Press.
de Blij, H. J., & Muller, P. (2006). *Geography: Realms, Regions and Concepts* (12 b.). Hoboken: John Wiley & Sons.
de Blij, H., Muller, P., & Nijman, J. (2012). *Geography: Realms, Regions, and Concepts.* Hoboken: John Wiley & Sons.
Demko, G. J., vd., & ed. (1998). *Population Under Duress: The Geodemography of Post-Soviet Russia.* Boulder: Westview Press.
Deutsch, D. (2011). *The Beginning of Infinity.* New York : Viking.
Diamond, J. (1997). *Guns, Germs and Steel.* New York: Norton.
Diamond, J. (2005). *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed.* New York: Viking.

Eltis, D., & Richardson, D. (2010). *Atlas of the Transatlantic Slave Trade.* New Haven: Yale University Press.

Fagan, B. (2000). *The Little Ice Age.* New York: Basic Books.

Friedman, T. (1996, Ekim 27). Your Mission, Should You Accept It. *New York Times.*

Friedman, T. (2005). *The World Is Flat.* New York: Farrar, Straus & Giroux.

Gewin , V. (2004). Mapping Opportunities. *247* (376).

Gould , P. (1993). *The Slow Plague: A Geography of the AIDS Pandemic.* Cambridge: Blackwell.

Graham, R., & Nussbaum, J. (2004). *Intelligence Matters.* New York: Random House.

Grosvenor, G. (1988). *Why Americans Don't Know About Geography and Why It's Hurting Us.* Washington, D.C.: National Press Club.

Grosvenor, J. (1995, Temmuz 28). Geography in the Public Eye. *Washington Post.*

Grove, J. (2004). *The Little Ice Age.* London: Methuen.

Hall, S. (1993). *Mapping the Next Millennium.* New York: Random House.

Hansen, J. (2004, Mart). Defusing the Global Warming Time Bomb. *Scientific American* (68-77).

Harris, S. (2004). *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason.* New York: Norton.

Harvey , R. (2003). *Global Disorder: America and the Threat of World Conflict.* New York: Carroll & Graf.

Harvey, D. (2004). *The New Imperialism.* Oxford: Oxford University Press.

Hertslet, E. (1909). *The Map of America by Treaty.* Londra: His Majesty's Stationery Office.

Hitchcock, W. (2002). *The Struggle for Europe.* New York: Doubleday.

Horgan, J. (1996). *The End of Science: Facing the Limits of Knowledge in the Twilight of the Scientific Age.* Reading: Addison-Wesley.

Hu, W. (2011, Temmuz 20). Geography Report Card Finds Students Lagging. *New York Times.*

Huntington , E. (1945). *Mainsprings of Civilization.* New Haven: Yale University Press.

Huntington, E. (1942). *Principles of Human Geography.* New York: Wiley.

Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order.* New York: Simon & Schuster.

Jacques , M. (2009). *When China Rules the Worl.* New York: Penguin.

Kagan, R. (2004). *Of Paradise and Power.* New York: Vintage.

Kaiser, R. (1994). *The Geography of Nationalism in Russia and the U.S.S.R.* Princeton: Princeton University Press.

Kaplan, R. (2000). *The Coming Anarchy.* New York: Random House.

Kasting, J. (2004). When Methane Made Climate. *Scientific American, 291/1* (78).

Kepel, G. (2002). *Jihad: The Trial of Political Islam.* Cambridge: Harvard University Press/Belknap.

Kepel, G. (2004). *The War for Muslim Minds and the West.* Cambridge: Harvard University Press/Belknap.

Kerr, R. (2003). Has an Impact Done it Again? *Science, 302* (21).

Kinzer, S. (1996). *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq.* New York: Times Books.

Kissinger, H. (1999). *Years of Renewal.* New York: Simon & Schuster.

Krugman, P. (2009, Haziran 29). Betraying the Planet. *Column, New York Times.*

Langewiesche, W. (2004). *The Outlaw Sea.* New York: North Point Press.

Lincoln, B. (1994). *The Conquest of a Continent: Siberia and the Russians.* New York: Random House.

Mackinder, H. (1904). The Geographical Pivot of History. *Geographical Journal , 23* (421-37).

Martin, G. (2005). *All Possible Worlds: A History of Geographical Ideas.* New York: Oxford University Press.

McCune, S. (1956). *Korea's Heritage: A Regional and Social Geography.* Rutledge: VT: Charles Tuttle.

McNamara, R. (1995). *In Retrospect: The Tragedy and Lessons of Vietnam.* New York: Times Books.

Monmonier , M. (1997). *Cartographies of Danger.* Chicago: University of Chicago Press.

Monmonier, M. (1991). *How to Lie With Maps.* Chicago: University of Chicago Press.

Moss, W. (2008). *An Age of Progress? Clashing Twentieh-Century Global Forces.* Londra: Anthem Press.

Muehrcke, P., & Muehrcke, J. (1997). *Map Use: Reading-Analysis-Interpretation* (4 b.). Madison: JP Publishers.

Mueller, J. (1997). *Overblown: How Politicians and the Terrorism Industry Inflate National Security Threats, and Why We Believe Them.* New York:

Free Press.

Murck, B., & Skinner, B. (1999). *Geolog Today.* New York: John Wiley & Sons.

Murdock, G. (1959). *Africa: Its Peoples and Their Culture History.* New York: McGraw-Hill.

Myers, S. (2004, Eylül 19). Putin Gambles on Raw Power. *New York Times.*

National Geographic. (2005). *Atlas of the World* (8 b.). Washington, D.C.: National Geographic Society.

Newman, J. (1995). *The Peopling of Africa: A Geographical Interpretation.* New Haven : Yale University Press.

Onishi, N. (2001, Kasım 1). Rising Muslim Power in Africa Causes Unrest in Nigeria and Elsewhere. *New York Times.*

Oppenheimer, S. (2003). *The Real Eve: Modern Man's Journey Out of Africa.* New York: Carroll and Graf.

Oxford University Press. (2004). *Atlas of the World* (12 b.). New York: Oxford University Press.

Patten, C. (1998). *East and West: The Last Governor of Hong Kong on Power, Freedom and the Future.* Londra: Macmillan.

Qiang, S. (1999). *China Can Say No.* Beijing: National Press.

Rachman, G. (2004). Outgrowing the Union. *Economist, Survey of European Union, 9/25* (3).

Reader, J. (1998). *Africa: Biography of a Continent.* New York: Knopf.

Reardon, S. (2011, Mayıs 2). Geographers Had Predicted Osama's Possible Whereabouts. *Science.*

Remnick, D. (1993). *Lenin's Tomb: The Last Days of the Soviet Empire.* New York: Random House.

Rifkin, J. (2004). *The European Dream.* New York: Tarcher/Penguin.

Robinson, A., & Petchenik, B. (1976). *The Nature of Maps: Essays Toward Understanding Maps and Mapping.* Chicago: University of Chicago Press.

Rother , L. (2002b, Aralık 15). South America Under Watch for Signs of Terrorists. *New York Times.*

Rother, L. (2002a, Mart 10). Argentine Judge Indicts Four Iranian Officials in 1994 Bombing of Jewish Center. *New York Times.*

Sachs, J. (2000). The Geography of Economic Development. *United States Naval War College Jerome E. Levy Occasional Paper in Economic Geography and World Order.*

Schimitt, E., & Shanker, T. (2004, Ekim 22). Estimates by U.S. See More Rebels with More Funds. *New York Times.*

Shaw (Ed), D. (1999). *Russia in the Modern World: A New Geography.* Malden: Blackwell.

Solis, P. (2004). AAG Member Profile: E. 'Fritz' Nelson. *AAG Newsletter, 39/1* (9).

Spykman, N. (1944). *The Geography of Peace.* New York: Harcourt, Brace & Co.

Stanley, W. (2001). Russia's Kaliningrad: Report on the Transformation of a Former German Landscape. *Pennsylvania Geographer, 39* (1).

Stock, R. (2004). *Africa South of the Sahara: A Geographical Interpretation* (2 b.). New York: Guilford Press.

Terrill, R. (2003). *The New Chinese Empire: What it Means for the United States.* New York: Basic Books.

The Impossibility of Saying No. (2004c). *Economist, 9/18* (30).

The Ultra-Liberal Socialist Constitution. (2004a). *Economist, 9/18* (59).

Thornton, J., & Ziegler, C. E. (2002). *Russia's Far East: A Region at Risk.* Seattle: University of Washington Press.

Tishkov, V. (2004). *Chechnya: Life in a War Torn Society.* Berkeley: University of California Press.

Trenin, D. (2002). *The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization.* Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

Van Natta Jr., D., & Bergman, L. (2005, Ekim 25). Militant Imams Under Scrutiny Across Europe. *New York Times.*

Veregin, H. (. (2005). *Goode's World Atlas.* Skokie: RandMcNally.

Vogel, E. (2011). *Deng Xiaoping and the Transformation of China.* Cambridge: Harvard University Press.

Wegener, A. (1915 (1915 orijinal baskısı 1966'da John Biram tarafından çevirilmiştir.)). *The Origins of Continents and Oceans.* New York: Dover.

Weinberger, C. (1989, December 25). Bring Back Geography.

Why Europe Must Say Yes to Turkey. (2004b). *Economist, 9/18* (14).

Wilford, J. (1981). *The Mapmakers.* New York: Knopf.

Wilford, J. (2001). A Science Writer's View of Geography. *Opening Session.* New York: Association of American Geographers.

Wilson, E. (1995). *Naturalist.* Washington, D.C.: Island Press.

Wright, R. (1986). Islamic Jihad. *Encyclopaedia Brittanica Book of the Year.* içinde Edinburgh: Encyclopaedia Britannica, Inc.

DİZİN

COĞRAFYA NEDEN ÖNEMLİDİR

Hiç Olmadığı Kadar

HARM DE BLIJ

"Dünyayı coğrafyanın dinamik disiplini aracılığıyla yorumlayan, kışkırtıcı, yüksek tempolu bir kitap… Eğer coğrafyadan gözünüz korkuyorsa bu kitabı okuyun, daha önce hiç rastlamadığınız sırları keşfedeceksiniz."

***David Miller**, National Geographic Haritalar,* Kıdemli Editör

"Olağanüstü…aydınlatıcı ve ilginç bir yolculuk."

***David J. Smith**, Christian Science Monitor*

"Carl Sagan kozmoloji için ne yaptıysa Harm de Blij da coğrafya için onu yapıyor ki, bunu onun dışında hiç kimse başaramazdı. Hayat verdiği bir konuda onu izleyerek, dinleyerek veya okuyarak bitimsiz bir yolculuğa çıkmış olacaksınız."

***Bill Moyers**, The Power of Place*'ten

Küresel bağlantıların ve değişim hızının artmasına rağmen, coğrafya hakkında her zamankinden daha az bilgiye sahibiz. Çoğumuz anaokulundan üniversite eğitiminin sonuna kadar tek bir coğrafya dersi almadan geçip gidiyoruz. Harm de Blij'ın inandırıcı bir şekilde ele aldığı üzere, coğrafi cehalet büyük bir risk oluşturmaktadır.

Şimdilerde klasikleşen kitabının bu ikinci baskısında de Blij, coğrafyanın ne denli önemli olduğunu, Çin'in ufukta görünen gücünden AB'nin sorun haline gelen intizamsızlığına, Kuzey Kore'nin tehlikeli nükleer arzularından Arap Baharının devrimci umutlarına birçok aydınlatıcı başlık altında ortaya koymaktadır. Dünya coğrafyası hakkındaki kavrayışımızı geliştirerek çevremizdeki olaylara daha iyi karşılık verebilir ve kendimizi önümüzdeki küresel sınamalara karşı daha iyi hazırlayabiliriz. *Coğrafya Neden Önemlidir: Hiç Olmadığı Kadar* tam da başlanması gereken yere işaret etmektedir.

Harm de Blij Michigan Eyalet Üniversitesi Coğrafya Profesörüdür. ABC Televizyonunda Good Morning America programının yedi yıl süreyle coğrafya editörlüğünü yapmıştır. NBC News haber kanalının Coğrafya Analizcisi olarak çalışmıştır. PBS kanalının "The Power of Place" dizisinin yazarlığını ve yorumculuğunu yapmıştır. Otuzdan fazla kitabın yazarıdır. National Geographic Society'nin ömür boyu onur üyesidir.

HECE YAYINLARI
hece@hece.com.tr
heceyayinlari